

# **Erudito, pietas et honor: Joan de Borja i la música del seu temps (1533-1606)**

**FERRAN ESCRIVÀ LLORCA**

**EDITORIAL  
UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE VALÈNCIA**





UNIVERSITAT  
POLITÈCNICA  
DE VALÈNCIA

**Programa de doctorat en Música**

**Departament de Comunicació Audiovisual, Documentació i Història de l'Art**

**ERUDITIO, PIETAS ET HONOR:**

**JOAN DE BORJA I LA MÚSICA DEL SEU TEMPS (1533 – 1606)**

**TESI DOCTORAL**

presentada per a l'obtenció del Títol de Doctor

**Ferran Escrivà Llorca**

Directors

**Santiago La Parra**

(Universitat Politècnica de València)

**Cristina Urchueguía**

(Universität Bern)

GANDIA – VALÈNCIA, març 2015

*Colecció Tesis Doctorals*

© Ferran Escrivà Llorca

© 2015, de la present edició: Editorial Universitat Politècnica de València  
Telf.: 963 877 012 / [www.lalibreria.upv.es](http://www.lalibreria.upv.es)

ISBN: 978-84-9048-400-5 (versió impresa)

Queda prohibida la reproducció, distribució, comercialització, transformació i, en general, qualsevol altra forma d'explotació, per qualsevol procediment, de tot o part dels continguts d'aquesta obra sense l'autorització expressa i per escrit dels autors.

*Y si tengo que dezir verdad, digo que no hallo más que vno  
que guste tener en su casa semejante execicio:  
y este señor es Don Iuan de Borja*

*Pedro Cerone. El Melopeo y Maestro*



## RESUM

Joan de Borja i Castro (1533-1606) va ser un dels membres culturalment i política més destacats entre la noblesa hispànica a la segona meitat del segle XVI. Fill de sant Francesc de Borja, va ser ambaixador de Felip II a Portugal i a Alemanya y majordom major de l'emperadriu Maria. La música va estar present durant tota la seua vida. Aquesta tesi estudia les activitats musicals de Borja, els patrocinis d'obres i les xarxes clientelars internacionals on figura com una persona clau al món ibèric del seu temps. La col·lecció de llibres de música i instruments, inventariada a la seua mort, permeten aprofundir en aquesta investigació i mostrar el perfil d'un mecenes musical poc habitual a les darreries del segle XVI.

Borja, família Borja, mecenatge musical, llibres de música, Companyia de Jesús, Victoria, Guerrero

## RESUMEN

Joan de Borja y Castro (1533-1606) fue un de los miembros cultural y políticamente más destacados entre la nobleza hispánica en la segunda mitad del siglo XVI. Hijo de San Francisco de Borja, fue embajador de Felipe II en Portugal y Alemania y mayordomo mayor de la emperatriz María. La música estuvo presente durante toda su vida. Esta tesis estudia las actividades musicales de Borja, el patrocinio de obras y las redes clientelares internacionales donde figura como una persona clave en el mundo ibérico de su tiempo. La colección de libros de música e instrumentos, inventariada a su muerte, permite profundizar en esta investigación y mostrar un perfil de un mecenas poco habitual en las postrimerías del siglo XVI.

Borja, familia Borja, mecenazgo musical, libros de música, Compañía de Jesús, Victoria, Guerrero

## ABSTRACT

Joan de Borja i Castro (1533-1606) was one of the culturally and politically active members of the Iberian nobility in the second half of the sixteenth century. The son of Saint Francis of Borgia, he was Philip II's Ambassador in Portugal and the Holy Roman Empire, as well as Empress Maria's *mayordomo mayor*. Music occupied a central role in Borja's life. This thesis studies his musical activities, notably his patronage of specific works, and identifies the international networks in which he participated. The collection of music books and instruments inventoried after his death lies at the heart of this study and, complemented with new research in Spanish archives, reveals an unusually detailed profile of a major music patron of the sixteenth century.

Borja, Borgia family, patronage music, music books, Society of Jesus, Victoria, Guerrero





## AGRAÏMENTS

Són moltíssimes les persones que m'han ajudat en el llarg periple de la creació d'aquest treball. Totes les grans i petites aportacions, suggeriments i idees han tingut un paper important en la consecució d'aquesta investigació. Gràcies a totes aquestes persones.

En primer lloc vull agrair al meu director Santiago La Parra haver-me transmès la seua passió, que ara compartim, pels Borja. A més de les constants recomanacions, el seu rigor i la cura en cada detall de la redacció han sigut fonamentals per dur a terme aquesta tesi i en la meua formació. L'intercanvi d'opinions i les disconformitats en molts aspectes, no només acadèmics, han enriquit la nostra relació. Gràcies especialment pels comentaris que han fet menys tediós el llarg procés de correcció.

Els agraïments a la meua directora Cristina Urchueguía no caben en aquestes pàgines. Sense la seua saviesa, consells i paciència no entendria la meua carrera musicològica. Gràcies per ser una excel·lent guia en un món que era nou per a mi i estar sempre disposada a escoltar les meues cabòries. Gràcies per confiar en mi des del principi allà per 2007 i acollir-me a Zurich i tants altres llocs. Gràcies per la nostra amistat.

En el transcurs d'aquests anys he conegut moltes persones que m'han aportat experiències vitals a la meua vida acadèmica i també personal. Vull donar gràcies especialment a Erika Honisch. Des de la llunyania, amb les habituals converses, hem compartit –i compartim– projectes, idees, vivències familiars, alegries i tristors. M'ha obert les portes de la Praga Rudolfinà, m'ha ajudat a entendre el món acadèmic d'una altra manera i ha fet que millorara el meu anglès. Thank you my friend.

Les converses referides a aquesta investigació o que han aportat idees han estat innumerables. He d'agrair profundament a Tess Knighton el seu interès en les meues recerques, fet que ha dut a treballar conjuntament amb ella i Erika Honisch en un projecte fascinant sobre els llibres de Rumpf de Wielross. Gràcies per les idees, oferiments i tot el que he après des d'aquella xerrada molt productiva i estimulante a Cambridge pel setembre de 2007.

Durant la realització d'aquesta investigació he estat convidat a participar en dos equips de recerca. Vull agrair a Jan Bat'a l'oferiment a unir-me a *Musica Rudolphina*. Vull fer extensives les gràcies a Christian Leitmer per confiar en mi; a Vladimír Mañas per l'intercanvi de bibliografia i inventaris; a Michaela Zackova per l'oferiment d'unir-me al Med&Ren de Certaldo. He de donar les gràcies també a Rubén González per haver-me convidat a participar en el grup *La Facción*

*Española*, és un plaer compartir-ho amb tants altres historiadors de referència.

Estic especialment content d'haver mantingut converses de tot tipus sobre diversos temes de la meua tesi amb col·legues que han aportat el seu granet d'arena. Gràcies als que heu estat més a prop, Josep Antoni, Andrea, Manel, Abel, Mimi, M<sup>a</sup> Àngels, Pasqual, Carles, Carolina, Paco i tots aquells amb els que sovint fem teràpia musicològica, i també a Esperanza encara que estiga més lluny. Les opinions enriquidores d'Emilio Ros-Fàbregas, Michael Noone, Alfonso de Vicente i Robert Kendrick han estat molt profitoses en determinats moments. Estic especialment agraït a Juan Ruiz per les opinions i suggeriments així com el material proporcionat sense el qual haguera estat més difícil d'acometre algunes parts d'aquesta tesi.

Una de les millors experiències d'haver realitzat aquesta tesi és haver pogut conèixer a molts col·legues amb qui he compartit moments fantàstics i amb qui m'uneix una sincera amistat. Gràcies per tot a Lolo, Àngel, Nuria, Santiago, Ascensión, Sergi, Esteban, Vilena i Sara. Estic molt agraït per aguantar les meues dèries durant l'estada canària a Rosa, Roberto, Laura i Marina.

Sense els professionals dels arxius i biblioteques aquesta investigació no tindria els fruits aconseguits. Gràcies especialment a Rosa Castell de la desapareguda biblioteca de *l'Institut Valencià de la Música*; a Jaroslava Kasparová de la *Knihovna Národního muzea* de Praga; a José Carlos Gosálvez de la *Biblioteca Nacional de España*; a João Simões del *Museu da São Roque* de Lisboa; a Bernhard Schmid de la *Orlando di Lasso-Gesamtausgabe*; a Emily Walhout de la *Houghton Library - Harvard University*. Altres persones han aportat el seu coneixement en moments puntuals i que han estat de gran ajuda. Gràcies a Barbara Eichner per la troballa dels *Patrocinium Musices* de Lasso; a Nicola Scheinder per les comprovacions a Brussel·les; a María Cáceres i Maud Harivel per compartir material molt valuós; a José Maria Vives per les explicacions sobre la *Visitatio Sepulchri*; a Gregori Royo per l'assessorament en el llatí; a Beatriz Traver per les ajudes paleogràfiques.

A la meua família. Tots han suportat el llarg procés de creació de la tesi. Als meus pares per aguantar-me, comprendre'm i donar-me ànims.

A Cristina, sense tu res d'açò seria possible. A Clàudia.

# Índex general

RESUM.....	v
AGRAÏMENTS.....	vii
INTRODUCCIÓ.....	1
Justificació, Objectius i Metodologia.....	1
Estat de la qüestió.....	5
Estructura del treball.....	8
Fonts.....	8
Criteris d'edició de textos i sigles.....	10
Els Borja: Mecenatge cultural al Renaixement.....	11
1. UN PERFIL BIOGRÀFIC DE JOAN DE BORJA.....	17
La formació d'un noble erudit.....	18
La carrera diplomàtica i la consolidació humanística.....	34
El reconeixement d'una figura.....	63
2. JOAN DE BORJA, UN MECENES MUSICAL.....	73
L'univers sonor al voltant de Joan de Borja.....	78
Literatura i erudició musical: les Acadèmies.....	122
Xarxes musicals: Joan de Borja i el contacte permanent amb els músics.....	137
“Para que cante y toque con sus vihuelas”. Els instruments de Joan de Borja.....	163
Una elit erudita i un mecenatge constant: els ambaixadors a l'Edat Moderna.....	174
3. ELS LLIBRES DE MÚSICA DE JOAN DE BORJA.....	186
La “biblioteca” de música de Joan de Borja.....	187
La música dedicada.....	208
CONCLUSIONS.....	226
BIBLIOGRAFIA.....	231
ANNEXOS.....	258

## INTRODUCCIÓ

### Justificació, Objectius i Metodologia

Joan de Borja i Castro va ser un dels membres culturalment i política més destacats entre la noblesa hispànica a la segona meitat del segle XVI. La nissaga Borja, tant infamada com admirada des de temps posterior al doble papat, possiblement va tindre en la figura de Joan de Borja el seu membre més destacat i influent en les darreries del segle XVI. Segon fill varó de Francesc de Borja –IV duc de Gandia, III preposit general de la Companyia de Jesús i sant de la Contrarreforma–,<sup>1</sup> estava destinat a la carrera eclesiàstica des de menut, però les circumstàncies i, tal vegada, el seu esperit inquiet el van dur a ser un personatge molt influent en la política i la vida cultural del seu temps.<sup>2</sup>

La formació des de ben jove en els preceptes humanístics i cortesans juntament amb les ensenyances dins la Companyia de Jesús van configurar un perfil molt adient als càrrecs que ocuparia en la seua carrera. El servei de la corona com a governador de places estratègiques, ambaixador a Portugal i Sacre Imperi o majordom major de l'emperadriu Maria d'Àustria, entre altres destacats nomenaments, configuren un Borja a l'altura de les expectatives pensades pel seu pare, de qui se'n diu que n'era el seu fill predilecte.

Al vessant polític, de per si interessant, cal afegir altres de més suggeridors. Home culte i curiós, a la vegada que profundament religiós, va dedicar part de la seua vida a activitats artístiques, literàries i d'erudició, incloent-hi la creació literària. Les col·leccions de relíquies, llibres, pintures i rareses ens ho corrobora. Una de les activitats artístiques més destacades sens dubte va ser la música. No podia passar desapercebut entre els musicòlegs que estudien la música a l'Edat Moderna al món ibèric un noble dedicatari d'una valuosa edició de peces rares, publicades a Praga en 1581, a més d'un altre còdex manuscrit, que va mantenir una acadèmia de música a Madrid a l'estil de les italianes i que atresorava més de 35 llibres de música entre les possessions de béns que es van inventariar després de la seua mort. En efecte, alguns estudis sobre els llibres de música i, tangencialment, algunes referències a activitats musicals o relacions amb els compositors del seu temps, han demostrat l'interès per Joan de Borja.

---

1 El seu germà Carles heretaria el ducat de Gandia i la seua germana Isabel, casada amb el comte de Lerma i de Dènia, seria mare del totpoderós duc de Lerma. Santiago LA PARRA LÓPEZ – Maria TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc. (Actes del Simposi Internacional. Gandia, 25-27 d'octubre – València, 4-5 de novembre de 2010)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Española, 2012.

2 L'educació de Joan de Borja serà un dels eixos principals. Aquesta educació estricta, però no convencional, establerta pel seu pare, tindria una influència decisiva en la seua relació amb la música. No obstant això, caldria un estudi més acurat sobre els interessos educatius de Francesc de Borja envers els seus fills. Un canvi de paradigma de l'educació tradicional medieval cap a una nova concepció renaixentista.

Arran d'altres investigacions anteriors sobre la música a Gandia al segle XVI i endinsar-me en el món borgià, l'interès per Joan de Borja va anar en augment fins a decidir ser el tema central d'aquesta tesi. Seria Borja el membre més musical de la família? Sovint, musicalment, es considera la prodigiosa figura de Francesc de Borja com el principal interessat en l'art musical a la família.<sup>3</sup>

El títol “Joan de Borja i la música” ha estat triat per poder investigar i estudiar no només les activitats musicals de Joan de Borja, sinó també tots aquells contactes, interessos i fonts musicals que d'una manera o una altra van tindre algun tipus de relació amb Borja. D'aquesta manera, s'intentarà mostrar la relació d'aquest personatge i la música per tal d'arribar a concloure si era un mecenes musical, si la música tenia altra finalitat que el pur plaer o si, al contrari, va ser un de tants nobles i la historiografia i les dades que coneixem hui en dia l'han ressaltat casualment.

Per aquest fi, resulta imprescindible l'estudi profund de la “biblioteca” de música que Joan de Borja tenia en morir en 1606. Serà essencial saber quins llibres posseïa, com s'han recopilat, amb quina intenció i per què sembla que falten llibres en aquest inventari. En segon lloc, per què Joan de Borja s'interessava per la música. Serà cabdal estudiar com i a través de qui o què Borja va tindre accés a la música. Aquest apartat es preveu interessant per mostrar l'entramat social i de clientelisme en la vida de Borja. Al mateix temps s'intentarà donar resposta a si algú va tindre accés a la música a través de Borja, o si els nexes musicals van facilitar altres tipus d'interessos –polítics, econòmics, favors...—. En darrer lloc, i com a síntesi de l'estudi, caldrà respondre a una qüestió cabdal. Si va ser Joan de Borja un mecenes musical i, en cas afirmatiu, com, de quin tipus i a través de quins mecanismes.

Com s'aborda un estudi així? Hi ha treballs de referència que poden servir de guia a l'hora de

3 LA PARRA LÓPEZ Santiago, VIVES RAMIRO José María et QUIRANTE SANTACRUZ Luis, *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*, Gandia, CEIC «Alfons el Vell», 1998 ; BAIXAULI Mariano, "Las obras musicales de San Francisco de Borja conservadas en la Colegiata de Gandía", *Razón y Fe*, 1902, pp. 154-170, 273-283 ; VIVES RAMIRO José María, "La pervivencia de la Visitatio Sepulchri de Gandía (Valencia) (1550-2004)", *Anuario Musical* (59), 2004, pp. 23-84 ; RIPOLLÉS PÉREZ Vicente, "El drama litúrgico", *Anales de Cultura Valenciana*, 1928, pp. 61-80 ; La majoria de les obres són atribuïdes a Francesc de Borja. Algunes d'aquestes han estat ja descartades. SCHWARTZ Roberta F., "From Criado to Canonitzatio: Music in life of St. Francis of Borja", en *Essays on Music and Culture in Honor of Herbert Kellman*, Paris, Minerve, 2001, pp. 189-196 ; Vid. ESCRIVÀ LLORCA Ferran, *Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades*, Tesi de Màster, Universitat Politècnica de València, 2007, pp. 86-87 La "missa" atribuïda a Borja correspon amb la *Missa ad imitationem moduli lagger* d'Orlando LASSO. ESCRIVÀ LLORCA Ferran, "Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia", en KNIGHTON Tess et ROS-FABREGAS Emilio (eds.), *Recent Research in Early Iberian Music in an International Context (Papers from the Medieval and Renaissance Music Conference, Barcelona, 5-8 July 2011)*, Kassel, Reichenberger, 2015. La Canción del Duque de Gandia que alguns autors atribueixen a Francesc de Borja *¡Ay, que cansera!* seria en realitat de Francisco de Borja y Aragón, príncep d'Esquilatxe i fill de Joan de Borja i Castro. *Cfr* dates a GÓMEZ MUNTANÉ Maricarmen, "Francisco de Borja y la música: autor y promotor", en LA PARRA LÓPEZ Santiago et TOLDRÀ Maria (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia, CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Espanyola, 2012, pp. 520-524.

plantejar-se una investigació sobre el mecenatge en termes més clàssics i partint d'evidències concretes. Però l'apropament a Joan de Borja presentava alguns trets particulars que calia tindre en consideració. Per una banda Borja era un músic aficionat, però actiu i que es movia en cercles amb altres nobles com ell i juntament amb músics professionals fora dels àmbits habituals d'aquests. I és precisament aquest fet el que ho fa molt significatiu. No era només un consumidor de música sinó que també en produïa. I aquesta producció i l'apropament a la música té un marcat caràcter intel·lectual. La presència d'una acadèmia de música és molt inspiradora per enfocar la recerca. Aleshores, cal plantejar-se fins quin punt era innovador aquest tipus d'aproximació a la música a través del prisma d'un noble erudit del seu temps. Encara que siga només de passada, es fa menció a les altres activitats culturals de Joan de Borja, ja que algunes vegades són inseparables de la música, especialment la literatura.

Com que no era adequat estudiar Joan de Borja com un príncep del Renaixement italià ni tampoc des del punt de vista d'un primogènit d'una casa nobiliària, ja que mai heretaria un senyoriu ni les rendes associades, s'havia de buscar un altre model. Encara que la seua condició inicial de fadristern el feia destinat al servei religiós no va seguir en aquesta carrera i, a més, sense rendes pròpies d'un alt estatus dins l'estament religiós tampoc encaixaria en un model de príncep de l'Església. La condició econòmica ha estat un factor clau. Joan de Borja mai va tindre una capella de músics remunerada al seu servei. Ha resultat més efectiu el seguiment del *cursus honorum* per visualitzar com i quan es produeixen els esdeveniments musicals i les activitats de possible mecenatge musical. Les relacions discretes i les xarxes de clientele que figuren quasi sempre paral·leles a la vida cortesana són d'una gran vàlua per aquest estudi.

Encara que aquí apareixeran estudis sobre fonts musicals com objectes, l'enfocament principal i necessari és a través de la història. L'aproximació a aquest estudi requereix l'apropament a altres formes de fer història més enllà de la musicologia històrica,<sup>4</sup> amb metodologies pròpies dels historiadors del llibre i historiadors culturals.<sup>5</sup> Per força, el coneixement i l'estudi de les vides privades són fonamentals per entendre quelcom d'aquesta tesi.<sup>6</sup> Les metodologies emprades per

4 Rob C. WEGMAN, "Historical Musicology: Is It Still Possible?", en Marin CLAYTON – Trevor HERBERT – Richard MIDDLETON (eds.), *The Cultural Study of Music. A Critical Introduction*, New York: Routledge 2003, 136–145.

5 Roger CHARTIER, *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*, Madrid: Alianza Editorial 1993; Fernando BOUZÁ ÁLVAREZ, *Del escribano a la biblioteca: la civilización escrita Europea en la alta Edad Moderna (siglos XV-XVII)*, Madrid: Editorial Síntesis 1992; Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, traduït per Amparo Balanzá Pérez, València: Institució Alfons el Magnànim 1987; Henri Jean MARTIN, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Paris: Editions Albin Michel 1966; Víctor INFANTES DE MIGUEL, "La memoria de la biblioteca: el inventario", en Agustín REDONDO – Pedro Manuel CÁTEDRA GARCÍA – María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO (eds.), *El escrito en el Siglo de Oro: prácticas y representaciones. Actas del Coloquio del Libro Antiguo Español (5o. 1997. Salamanca)*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca 1998, 163–170.

6 Peter BURKE, "Obertura: la nueva historia, su pasado y su futuro", en Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer Historia*,

aquests historiadors, fortament enllaçades amb l'apropament a través de les relacions discretes en contra dels estudis tradicionals de les estructures d'estat, permeten comprendre molt millor el dia a dia i la repercussió de les activitats musicals en la vida de Joan de Borja i del seu entorn. Aquesta aproximació esdevé clau per estudiar la figura de Borja dins del context cortesà del seu temps i mostrar les desenes de vinculacions d'aquest i situar-les dins d'un possible model de mecenatge.<sup>7</sup>

Un aspecte que és important per al nostre propòsit és si un dels objectes d'estudi –Joan de Borja– era conscient de la seua influència en la història del seu temps. L'estudi de les activitats musicals –i si és el cas, del mecenatge– ha de dur implícit, d'alguna manera, aquesta premissa. Els encàrrecs i dedicatòries, les realitzacions pràctiques (musicals o pictòriques) i en major mesura les comissions *post mortem* (epitafis, panegírics i escultures mortuòries) estaven pensats per a un moment en concret, però també per a la posteritat. Així, doncs, hom pot pensar que part dels llibres de música que posseïa Borja, o la mateixa edició de *Las Ensaladas*, tenen un potent component historicista i remorança d'un passat però amb projecció de futur (per exemple, la compra gairebé completa dels llibres de cant per part del duc de Lerma).<sup>8</sup>

El perfil cosmopolita de Joan de Borja és un fet que no pot passar inadvertit. A banda de la seua formació clàssica i el grau d'erudició, la seua tasca diplomàtica el fa un model idoni per a estudiar l'impacte de les diverses localitzacions on va estar en la seua formació musical. Aquesta particularitat ha dificultat l'estudi de les fonts primàries sobre la figura de Borja a terres germàniques i portugueses. Tot i aquestes complicacions, l'ajuda inestimable de col·legues i les possibilitats que ofereixen les noves tecnologies han permès reconstruir la vida musical de Borja. En aquest sentit, he vist necessari dedicar un apartat a la música a través dels ambaixadors i la diplomàcia i cal destacar un element d'unió comú: la pertinença d'aquesta elit de nobles a ordes militars, majoritàriament a la de Sant Jaume (*Santiago o de l'Espasa*).

Es pot inserir Joan de Borja dins d'una centralitat musical europea. Va mantindre contacte estret

---

Madrid: Alianza Editorial 1993, 11–37; Jim SHARPE, “Historia desde abajo”, en Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer Historia*, Madrid: Alianza Editorial 1993, 38–58; Norma J. G. POUNDS, *La vida cotidiana: Historia de la cultura material*, Barcelona: Editorial Crítica 1999; Edward MUIR, *Fiesta y rito en la Europa moderna*, Madrid: Editorial Complutense 2001.

7 José MARTÍNEZ MILLÁN, “Las investigaciones sobre patronazgo y clientelismo en la administración de la Monarquía Hispánica durante la Edad Moderna”, *Studia Historica. Historia Moderna* 15 (1996) 83–106; José MARTÍNEZ MILLÁN, “Introducción. Los estudios sobre la corte. Interpretación de la corte de Felipe II”, en *La corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial, José Martínez Millán 1994, 13–36; José MARTÍNEZ MILLÁN – Maria Paula MARÇAL LOURENÇO (eds.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispánica y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*, Madrid: Polifemo 2009.

8 La idea de Murata sobre el col·leccionisme i la idea d'un historicisme ha estat molt suggeridora. Margaret MURATA, “La cantata romana fra mecenatismo e collezionismo”, en Claudio ANNIBALDI (ed.), *La musica e il mondo, Mecenatismo e committenza musicale in Italia tra Quattro e Settecento*, Bologna: Il Mulino 1993, 253–266, pp. 257–258.

amb alguns dels compositors més importants de la seua època arreu dels dominis de la casa d'Àustria (Victoria, Guerrero, Monte, Lasso, Fletxa...). Si bé només va viure uns pocs mesos a Roma, Joan de Borja coneixia els estils musicals italians a través d'altres vies i era posseïdor de col·leccions dels autors claus en la música postridentina (Palestrina, Ruffo, Ingegneri,...), així com els madrigalistes més influents a les darreries del segle XVI (Rore o Gabrielli). Cal afegir a més, que Roma sempre va ser un element clau en la vida dels Borja. En la de Joan de Borja no va ser menys i això també es veu reflectit en les fonts documentals i musicals.<sup>9</sup>

Per tant, l'apropament principal des de la musicologia històrica és només un eix vertebrador que necessita eines d'altres disciplines i conceptes que no són completament afins i que ajudaran a la millor comprensió i coneixement de la música en la vida de Joan de Borja.

### Estat de la qüestió

Com es veurà en les següents pàgines, la figura de Joan de Borja i Castro com a mecenes no ha estat objecte d'estudi de forma monogràfica fins ara. Trevor Dadson va estudiar l'inventari de llibres *post mortem* a dos articles.<sup>10</sup> Aquests estudis i altres referències a Borja han estat citades per musicòlegs, però sense aprofundir en la figura de Borja.<sup>11</sup> Les referències a Joan de Borja en els treballs sobre les fonts dedicades no aporten cap informació rellevant i, sovint, la informació sobre la figura de Borja és errònia.<sup>12</sup>

9 “Los Borgia [sic], al ser la única familia papal española desempeñaron un papel crucial en Roma durante gran parte de los siglos XVI y XVII.” Thomas James DANDELET, *La Roma española, 1500-1700*, Barcelona: Editorial Critica 2002, p. 24.

10 Trevor J. DADSON, “Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)”, *Pliegos de Bibliofilia* 14 (2001) 3–18; Trevor J. DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)”, en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 95–116.

11 Alfonso de VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, Madrid: Los Siglos de Oro. Caja Madrid 2008, pp. 20–21; Juan RUIZ JIMÉNEZ, “Creación del canon de polifonía sacra en las instituciones religiosas de la corona de Castilla, 1550-1625”, en Javier SUÁREZ-PAJARES – Manuel DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 361–394, p. 389; Owen REES, “Victoria’s Officium defunctorum (1605) in Context”, en Javier SUÁREZ-PAJARES – Manuel DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 103–114, pp. 109, 112–113; Cristina DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid”, en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 123–157, p. 124 i 138; Alfonso de VICENTE, “‘Pro Victoria’. El poder del Sonido”, en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 9–32, p. 17, 19 i 21; Juan RUIZ JIMÉNEZ, “Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla”, en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 301–351, p. 315; Douglas KIRK, “A Tale of Two Queens, Their Music Books and the Village of Lerma”, en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 79–92, pp. 85, 89–92.

12 Charles van der BORREN, “Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)”, *Acta Musicologica* 5, 4 (1933) 177–183, pp. 178–179; Lilian P. PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction”, *Revue belge de Musicologie* 50 (1996)



Pel que respecta a les acadèmies de música i el text citat per Pedro Cerone a *El Mellopeo y Maestro* no hi ha cap referència sobre el possible mecenatge musical de Borja més enllà dels punts comuns ja citats.<sup>13</sup>

Sobre el perfil biogràfic he emprat les dues referències existents com a base per al meu propi perfil,<sup>14</sup> molt més detallat i ampliat que, sense ser una biografia a l'ús, permet resseguir la vida de Borja incidint en certs moments claus.

He intentat centrar la investigació en un noble erudit de la segona meitat del segle XVI i serà important inserir les conclusions dins d'aquest context. A pesar que els estudis sobre mecenatge musical a l'àmbit hispànic per a l'Edat Moderna no són molt abundants, hi ha algunes referències ineludibles i altres que han servit d'inspiració per a la recerca i confecció d'aquesta tesi.<sup>15</sup>

---

73–92, pp. 76–77; Carmelo Peter COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, Montreaux: Gordon and Breach Science Publishers 1987, pp. 192–194; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*, València: Institut Valencià de la Música 2008, p. 42.

13 Ramón BASELGA ESTEVE, “Pedro Cerone de Bergamo. Estudio bio-bibliográfico”, *Tesoro Sacro Musical* 615, 619, 54–55 (1972 1971) 8–15, 40–48, 3–6; Pedro de CERONE DE BÉRGAMO, *El Mellopeo y Maestro*, Nápoles: Iuan Bautista Gargano i Lucrecio Nucci 1613; María SANHUESA FONSECA, “‘Armería del ingenio y recreación de los sentidos’ la música en las academias literarias españolas del siglo XVII”, *Revista de Musicología* 21, 2 (1998) 497–530.

14 Santiago LA PARRA LÓPEZ, “Borja, Juan de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009; Rafael GARCÍA MAHIQUES, “Un ciutadà del món. Perfil personal de Joan de Borja, autor de las Empresas Morales”, en *Miscel·lània Josep Camarena*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1997, 68–80.

15 Tess KNIGHTON, *Música y músicos en la corte de Fernando el Católico, 1474-1516*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico 2001; Juan RUIZ JIMÉNEZ, “Power and musical exchange: the Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville”, *Early Music* XXXVII, 3 (agost 2009) 401–415; Richard WISTREICH, *Warrior, courtier, singer: Giulio Cesare Brancaccio and the performance of identity in the late Renaissance*, Hampshire: Ashgate 2007; José María DOMÍNGUEZ RODRÍGUEZ, *Roma, Nápoles, Madrid. Mecenazgo musical del Duque de Medinaceli (1687-1710)*, Kassel: Reichenberger 2013; María ESTER-SALA, “El Mecenazgo de la Nobleza en la Música del siglo XVI”, *Nassarre* 4, 1-2 (1988) 37–58; Diana CARRIÓ-INVERNIZZI, *El gobierno de las imágenes: ceremonial y mecenazgo en la Italia española de la segunda mitad del siglo XVII*, Madrid: Iberoamericana 2008; David GARCÍA CUETO, “Mecenazgo y representación del Marqués de Castel Rodrigo durante su embajada en Roma”, en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España: un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna. (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 2, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 695–716; Eleanor RUSSELL, “The Patrons of Juan Vasquez: a biographical contribution”, *Anuario Musical* XXVI (1971) 61–74; Roberta F. SCHWARTZ, “En busca de liberalidad: Music and Musicians in the courts of the Spanish Nobility, 1470-1640”; MURATA, “La cantata romana fra mecenatismo e collezionismo”; Gustave CAMMAERT, “Granvelle et la musique”, *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 65 (1961) 62–70; Richard CHARTERIS, *Johann Georg von Werdnstein (1542-1608). A Major Collector of Early Music Prints*, Sterling Heights: Harmonie Park Press 2006; Pablo JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, Madrid: Museo del Prado 2001; Susan G. LEWIS, “Danish Diplomacy and the Dedication of Giardino novo II (1606) to King James I”, *Dansk årbog for musikforskning* 28 (2000) 9–18; Almudena PÉREZ DE TUDELA GABALDÓN, “El papel de los embajadores españoles en Roma como agentes artísticos de Felipe II: los hermanos Luis de Requesens y Juan de Zúñiga (1563-1579)”, en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 1, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 391–420; Klaus PIETSCHMANN, “A Renaissance composer write to his patrons”, *Early Music* 28, 3 (agost 2000) 383–400; Luis ROBLEDO ESTAIRE, “Felipe II y Felipe III como patronos musicales”, *Anuario Musical* 53 (1998) 95–110; Thomas SCHMIDT-BESTE, *Institutions and Patronage in Renaissance Music*, Hampshire: Ashgate 2012; Joann TARICANI, “A Renaissance Bibliophile as Musical Patron: The Evidence of the Herwart Sketchbooks”, *Notes* 49, 4 (june 1993) 1357–1389; Glenda GOSS THOMPSON, “Mary of Hungary and Music Patronage”, *The Sixteenth Century Journal* 15, 4 (winter 1984) 401–418; Hugh TREVOR-ROPER, *Príncipes y Artistas: Mecenazgo e Ideología en cuatro Cortes de los Habsburgo 1517-1623*, Madrid:

Les investigacions sobre inventaris i història del llibre apareixen exposades en els apartats pertinents, encara que són de referència els estudis ja citats dels historiadors del llibre i molts altres que han sigut imprescindibles per dur endavant la recerca.<sup>16</sup>

Durant el procés d'investigació i redacció ha sorgit, paral·lelament, l'interès per una biblioteca de música particular de principis del segle XVI amb nombrosos punts en comú amb la de Joan de Borja. L'estudi conjunt dels llibres de Wolfgang Rumpf de Wielross, juntament amb Tess Knighton i Erika Honisch, ha donat peu a la producció d'altres articles.<sup>17</sup> Al mateix temps, va obrir en el seu moment, un apartat nou en la recerca: les activitats i el mecenatge musical a través de la diplomàcia a l'Edat Moderna, centrada en les relacions entre els centres de la casa d'Àustria.

Ens trobem, per tant, davant d'una investigació que ha estat tractada tangencialment per alguns especialistes però que manca d'un estudi monogràfic dels diferents aspectes de la música al voltant

---

Celeste Ediciones 1992; Robert LINDELL, "Music and Patronage at the Court of Rudolf II", en John KMETZ (ed.), *Music in the German Renaissance: Sources, Styles and Contexts*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, 254-71.

- 16 CHARTIER, *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*; BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*; Trevor J. DADSON, *Libros, lectores y lecturas. Estudios sobre bibliotecas particulares españolas del Siglo de Oro*, Madrid: Arco/Libros 1995; BOUZÁ ÁLVAREZ, *Del escribano a la biblioteca: la civilización escrita europea en la alta Edad Moderna (siglos XV-XVII)*; Trevor J. DADSON, "Las bibliotecas de la nobleza: dos inventarios y un librero, año de 1625", en Aurora EGIDO – José Enrique LAPLANA (eds.), *Mecenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa. Homenaje a Domingo Ynduráin*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - Instituto de Estudios Altoaragoneses 2008, 253-302; CHARTERIS, *Johann Georg von Werdstein (1542-1608). A Major Collector of Early Music Prints*; Tess KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*, Cuenca: Instituto de Música Religiosa 2009; Pedro Manuel CÁTEDRA GARCÍA – María Isabel PAÍZ HERNÁNDEZ – María Luisa LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO (eds.), *La memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, Madrid: Cilengua. Centro Internacional de Investigación de la Lengua Española, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura 2004; Magali DISCOURS, "La Bibliothèque d'un cardinal de la Renaissance. Catalogue des imprimés du XVIe siècle en langue italienne provenant de la collection d'Antoine Perrenot de Granvelle et conservés à la Bibliothèque municipale de Besançon", en Jacqueline BRUNET – Gennaro TOSCANO (eds.), *Les Granvelle et l'Italie au XVIe siècle: le mécénat d'une famille. Actes du colloque international organisé par la Section d'Italien de l'Université de Franche-Comté, Besançon, 2-4 octobre 1992*, Besançon: Cêtre 1996, 43-70; Iain FENLON, "Artus Taberniel: Music Printing and the Book Trade in Renaissance Salamanca", en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 117-146; Joan FUSTER, *Llibres i problemes del Renaixement*, València: Institut de Filologia Valenciana 1989; María Isabel HERNÁNDEZ GONZÁLEZ (ed.), *El Libro Antiguo Español: coleccionismo y bibliotecas (siglos XV-XVIII)*, vol. IV, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 1998; INFANTES DE MIGUEL, "La memoria de la biblioteca: el inventario.", José Luis PASTOR ZAPATA, "La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543)", *AHSI* LXI, 121 (1992) 275-308; Emilio ROS-FÁBREGAS, "La biblioteca musical de Federico de Olmeda (1865-1909) en la 'Hispanic Society of America' de Nueva York", *Revista de Musicología* 20, 1 (1997) 553-570; Emilio ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (I)", *Pliegos de Bibliofilia* 15 (2001) 3-62; Emilio ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (II)", *Pliegos de Bibliofilia* 16 (2001) 33-46; Emilio ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III)", *Pliegos de Bibliofilia* 17 (2002) 17-54; José Luis Gonzalo SÁNCHEZ-MOLERO, "Felipe II y la bibliofilia del Renacimiento en España", *Pliegos de Bibliofilia* 1 (1998) 15-28.
- 17 Hugo BLOTIUS, "Bibliorum bibliothecae Rumpfianae ordine numerom perpetua serie continuatorum catalogus". A – Wn: *Codex Vindobonensis Palatinus*, 15.286; KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*; Ferran ESCRIVÀ LLORCA – Erika S. HONISCH – Tess KNIGHTON, "The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century", en *Medieval and Renaissance Conference*, Nottingham 2012; Ferran ESCRIVÀ LLORCA, "Los libros de música de un caballero de la Orden de Santiago: nuevos datos acerca de la Colección Uclés", *Música. Revista del RCSMM* 20 (2012-2013) 131-137.

de Joan de Borja. Les aportacions finals, almenys en part, esperem que siguin valuoses per a la comunitat científica per l'interès dels resultats buscats, així com pel model seguit per a l'estudi de Joan de Borja. A més a més, l'apartat dedicat als llibres de música creiem que representa ja un avanç sobre el coneixement bastant profund d'una biblioteca de música d'un noble particular a principis del segle XVII.

### **Estructura del treball**

La tesi s'estructura, a banda de la introducció, en dos capítols centrals on s'estudia, per una banda, les activitats musicals de Joan de Borja des de punts de vista diversos: relacions, dedicatòries, pràctiques musicals, acadèmies i erudició. Aquest apartat inclou un apartat sobre la música i els ambaixadors. L'altre capítol clau és l'estudi profund dels llibres de música de Joan de Borja, la reconstrucció de la “biblioteca”, una mirada a la música silenciada i un apropament a la música dedicada a Joan de Borja a través de les fonts musicals.

Abans, però, hi ha un perfil biogràfic de Joan de Borja. He considerat necessari aquesta inclusió per tal de mostrar la vida d'aquest personatge singular, la seua nissaga i la descendència, sense obviar dues empremtes que marquen la vida d'aquest personatge: la família Borja i el servei a la casa d'Àustria. A més, hi ha un petit apartat en aquesta introducció com a resum del mecenatge musical dels diversos membres de la família Borja i com la música també va ser un reflex del poder d'aquesta família, igual que en la resta d'arts plàstiques o en la literatura.

Després de les conclusions i la bibliografia citada, als annexos s'hi pot trobar la major part de la documentació citada: inventari de Joan de Borja (1606), un epistolari seleccionat, diversos documents i taules emprades a la tesi, genealogies, mapes, i sobretot, la reconstrucció de la “biblioteca” de 1606.

### **Fonts**

Pel que fa a l'ús de les fonts, la història no s'hauria de narrar només a partir del que apareix als documents oficials. En aquest sentit, la contraposició d'aquesta informació amb l'extreta d'altres fonts, com per exemple la correspondència personal, evidencia que la interpretació no és sempre tan senzilla. A més a més, cal tindre en compte els constants esdeveniments i fets “invisibles” (no reflectits en cap tipus de document), que sovint són la clau per entendre quelcom més gran. L'estudi dels llibres de música de Joan de Borja presenta la combinació dels estudis de la història del llibre amb les puntualitzacions de la “música silenciada”.

Per a la recerca s'han emprat fonts de diversos tipus. Per una banda, la documentació oficial produïda o rebuda per la corona: Joan de Borja va ser ambaixador a Portugal i a Alemanya. Tota la documentació conservada es troba al Archivo General de Simancas (E – SIM) en el fons *Estado*, lligalls 385-393 (Portugal) i 659-688 (Alemanya). Els lligalls 2492-2494 d'aquest fons també contenen documentació referent a Borja per a l'estada a Alemanya.

Pel que fa a la documentació diplomàtica a terres lusitanes, es conserva al *Arquivo Nacional da Torre do Tombo* (P – Lant), en el fons de la *Chancelaria de D. Sebastião*, livro 44 de *Doações*.

La documentació diplomàtica conservada a Viena i Praga només l'he pogut consultar a través d'altres treballs.<sup>18</sup> En aquest sentit han sigut molt útil el punt de vista dels nuncis papals a Praga a través de les *Nuntiaturberichte aus Deutschland*.<sup>19</sup>

Sens dubte les fonts documentals més importants que he emprat per a la tesi han sigut les cartes conservades en diversos fons. Els epistolaris de Borja s'hi conserven principalment a la *British Library de Londres* (UK – Lbl Add. 28425-28428) i a la *Bibliothèque publique et universitaire de la Ville de Genève* (CH – Gpu). D'aquest fons, he pogut consultar amb cura la correspondència conservada a Londres.<sup>20</sup> També s'hi conserven cartes en la *Biblioteca Nacional de España* (E – Mn) i en la *Real Biblioteca del Palacio Real de Madrid* (E – Mp).

Una de les fonts més importants per aquesta tesi és el testament (i altra documentació associada: certificacions, inventaris, taxacions, ...) que s'ha conservat en el *Archivo Histórico de Protocolos de Madrid* (AHPM) del notari Francisco Testa de 1606. L'inventari d'objectes que Joan de Borja enviava a Viena en 1577 es conserva en E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, juntament amb altra informació interessant sobre els negocis de membres de la família Borja.

Per al perfil biogràfic, a més de les anteriors, la font ineludible és els *Monumenta Borgia*,<sup>21</sup> així

18 R.J.W. EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, Oxford: Oxford University Press 1984; Friedrich EDELMAYER – Arno STROHMEYER (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1997.

19 Joseph HANSEN (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland 1572-1585*, vol. 3-1, Berlin: Verlag von A. Bath 1892; Joseph HANSEN (ed.), *Nuntiaturberichte aus Deutschland 1572-1585*, vol. 3-2, Berlin: Verlag von A. Bath 1894.

20 Tota la correspondència formava part d'un corpus documental que va anar separant-se i que actualment es conserva en diversos indrets d'Europa. Gregorio de ANDRÉS OSA, "La dispersión de la valiosa colección bibliográfica y documental de la casa de Altamira", *Hispania: revista española de historia* XLVI, 164 (1986) 587-635.

21 J. B ENRÍQUEZ – C. G RODELES (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius*. ([Monumenta Borgia I]), Madrid: Typis A. Avrial 1894; J. B ENRÍQUEZ – C. G RODELES (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1530-1550)* ([Monumenta Borgia II]), Madrid: Typis A. Avrial 1903; J. B ENRÍQUEZ – C. G RODELES (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1539-1565)* ([Monumenta Borgia III]), Madrid: Typis G. López del Horno 1908; J. B ENRÍQUEZ – C. G RODELES (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1565-1568)* ([Monumenta Borgia IV]), Madrid: Typis G. López del Horno 1910; J. B ENRÍQUEZ – C. G RODELES (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1569-1572)* ([Monumenta Borgia V]), Madrid: Typis G. López del Horno 1911; Enrique GARCÍA HERNÁN (ed.), *Monumenta*

com la rica correspondència de membres de la Companyia de Jesús.<sup>22</sup>

Per datar el naixement de Joan de Borja ha estat clau el *Recueil et memoires des voyages et journées que l'Empereur Charles cinquiesme*.<sup>23</sup>

Les cròniques de l'època també han estat fonamentals per detallar alguns dels episodis més importants de la vida musical de Joan de Borja, especialment les de Cabrera de Córdoba i León Pinheiro per als darrers anys de vida de Borja.<sup>24</sup> El diari personal de l'ambaixador de l'Emperador també ha aportat molta informació sobre la seua visió de la cort.<sup>25</sup> Han sigut necessàries també nombroses consultes a impresos i manuscrits de l'època que gràcies a les noves tecnologies han facilitat la tasca.

Pel que fa a les fonts musicals, les conservades provinents de l'inventari de 1606 es conserven en arxius i biblioteques d'Europa i els Estats Units d'Amèrica. A més, s'han estudiat més a fons l'edició de *Las Ensaladas* (Praga, 1581) i el manuscrit B – Bc 27086, dedicats ambdós a Joan de Borja. A l'estudi de l'inventari, reconstruït en part en els annexos, s'explica el procés de disseminació d'aquests llibres al llarg del temps. La tasca de recerca d'aquestes fonts ha estat dura per la impossibilitat física d'accedir a algunes localitzacions i pel preu exagerat d'algunes reproduccions digitals.<sup>26</sup>

### Críteris d'edició de textos i sigles

Per als textos citats s'ha modificat l'accentuació i la puntuació per tal de facilitar la lectura i la intel·ligibilitat. S'ha aplicat tant als texts inèdits provinent de manuscrits com a la reescritura d'edicions, especialment els *Monumenta Borgia* i llibres impresos anteriors a 1920. S'han respectat les grafies originals que no alteraven el sentit del text i els noms propis. En alguns casos s'ha afegit

---

*Borgia VI: Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius, 1510-1572 (1478-1551)* (Monumenta Historica Societatis Iesu), Valencia-Roma: Generalitat Valenciana - Institutum Historicum Societatis Iesu 2003; Enrique GARCÍA HERNÁN (ed.), *Monumenta Borgia VII: Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius, 1510-1572 (1550-1566)* (Monumenta Historica Societatis Iesu), Valencia-Roma: Generalitat Valenciana - Institutum Historicum Societatis Iesu 2009.

22 Petrus FABER, *Fabri monumenta: Beati Petri Fabri, primi sacerdotis e Societate Jesu, epistolae, memoriale et processus, ex autographis aut archetypis potissimum deprompta*, Typis Gabrielis Lopez del Horno 1914; Jeroni NADAL, *Epistolae P. Hieronymi Nadal I (1546-1562)*, vol. I, Madrid: Typis A. Avrial 1898; Jeroni NADAL, *Epistolae P. Hieronymi Nadal III (1566-1577)*, vol. IV, Madrid: Typis A. Avrial 1902; Jeroni NADAL, *Epistolae P. Hieronymi Nadal IV*, vol. III, Madrid: Typis A. Avrial 1905.

23 Jean de Vandenesse, "Recueil et memoires des voyages et journées que l'Empereur Charles cinquiesme de ce nom a fait des l'an 1514 j'usques a l'an mil cinq cens cinquante et un au mois de may."

24 Luis CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, Madrid: Imprenta de J. Martín Alegria 1857; Tomé PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*, Narciso ALONSO CORTÉS (ed.), Valladolid: Colegio de Santiago 1916.

25 Hans KHEVENHÜLLER, *Diario de Hans Khevenhüller: embajador imperial en la corte de Felipe II*, Sara VERONELLI – Félix LABRADOR ARROYO (eds.), Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V 2001.

26 Les fonts localitzades es conserven a E – Mn, B – Bc, US – NYhsa, US – CA, GB – Lbl i D – B.

entre corxets el nom més comú. Per a la toponímia, s'ha intentat emprar el nom originari tot indicant la denominació actual per facilitar la localització.

Per a les sigles dels arxius i biblioteques s'ha optat per usar la denominació RISM. Per una banda, són unes sigles estandard per a la musicologia. A més a més, la citació d'abundants fonts musicals conservades en arxius i biblioteques feia que fóra l'opció més viable.<sup>27</sup> En alguns casos, com el *Archivo Histórico de Protocolos de Madrid*, s'ha emprat l'abreviatura AHPM. Per al *Archivo General de Simancas* s'empra E – SIM en lloc de AGS emprat per la majoria d'historiadors.

### **Els Borja: Mecenatge cultural al Renaixement**

El ducat de Gandia té els seus antecedents al segle XIV en el ducat reial de Gandia. El 1399 el rei Martí l'Humà, amb motiu de la seua coronació, va concedir a Alfons d'Aragó i Foix (1332 – 1412), més conegut com a Alfons *el Vell*, el títol de duc reial de Gandia. Aquest nomenament era el primer que es concedia a la Corona d'Aragó a un no-fill de rei. El duc va crear una cort erudita amb notaris de la ciutat i homes d'armes de l'oligarquia local i alguns vinguts amb ell. Entre les obres a destacar realitzades pel duc val destacar la fundació del monestir de Sant Jeroni de Cotalba. Alfons *el Vell* va ser candidat a la successió del tron Aragó en 1410.<sup>28</sup> Tanmateix, va morir abans i el seu fill Alfons (1358 – 1422), conegut com a Alfons *el Jove*, va heretar el ducat gandià. Aquest va estar compromès amb les disputes i reivindicacions de la noblesa al Regne de València durant el seu mandat. Va morir sense descendència en 1422 i el ducat va tornar a dominis de la Corona. Durant la resta del segle XV el ducat va tenir diversos nomenaments, però no s'hi va establir cap duc al senyoriu, ja que en la majoria dels casos eren fills o germans de reis i vivien a la cort.<sup>29</sup>

És a les darreries del segle XV quan Roderic de Borja (1431 – 1503), aleshores cardenal, vicecanciller pontifici i bisbe de València –entre altres moltes diòcesis–, va acordar la compra de les terres del ducat de Gandia i el castell de Bairén a Ferran II d'Aragó. Després d'algunes disputes i negociacions, el 3 de desembre de 1485, a Alcalá de Henares, el rei Catòlic va signar el document de venda a Pere Lluís de Borja (1462–1488),<sup>30</sup> fill de Roderic. Mesos abans, el monarca havia anomenat egregis als fills de Roderic, a més de Pere Lluís, Cèsar i Joan. Així, els Borja erigien un dels senyorius potencialment més rics de la Corona d'Aragó degut al cultiu de la canya de sucre o

27 Es poden trobar totes les sigles dels arxius i biblioteques indexades a RISM a *Online Catalogue of RISM Library Sigla* <<http://www.rism.info/en/community/development/rism-sigla-catalogue.html>> [30 juny 2014].

28 FRANCISCO M. GIMENO BLAY, *El Compromiso de Caspe (1412)*. *Diario del Proceso*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - CSIC 2012.

29 JAUME CASTILLO SANZ, *Alfons el Vell. Duc Reial de Gandia*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1999.

30 SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ, “Borja, Pedro Luis de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.

canyamel. El 20 de desembre d'aquest mateix any el rei Catòlic va concedir el títol de duc de Gandia a Pere Lluís.

Roderic va acordar el casament del primer duc amb María Enríquez (ca. 1474 – ca. 1539),<sup>31</sup> però aquest no es va consumir per la mort del duc. El seu germà, Joan (1476? – 1497)<sup>32</sup> va heretar el títol i es va casar amb María Enríquez. La duquesa, principalment ja que Joan vivia a Roma a la cort del seu pare Alexandre VI, va establir a Gandia una cort renaixentista imitant l'estil de les corts italianes durant la seua regència després de l'assassinat del seu marit. El II duc havia mort assassinat a Roma el 15 de juny de 1497 i com que el seu fill era menor d'edat va ser la duquesa qui va regentar el ducat. El 26 d'octubre de 1499 es va complir la petició de la duquesa al papa Alexandre d'erigir en col·legiata l'església de Santa Maria de Gandia. Maria Enríquez va desenvolupar la major part del seu patrocini artístic a la Seu. Mostra d'aquest mecenatge és la contractació del pintor Paolo da San Leocadio i el prestigiós arquitecte Pere Comte i l'escultor Damià Forment. San Leocadio i el seu col·lega Francesco Pagano van ser els principals introductors de l'art pictòric renaixentista italià a Gandia i, principalment, a la bòveda de la catedral de València.<sup>33</sup> En la butlla papal de la col·legiata ja es contempla la presència de cantors i diputats –xiquets cantors– a banda de les dignitats de degà, cabiscol i canongies.<sup>34</sup>

L'època d'esplendor del ducat es manifesta a la primera meitat del segle XVI sota la governança de Joan II de Borja (1493 – 1543).<sup>35</sup> Va ser el III duc de Gandia des de la seua majoria d'edat fins a 1543. Es va casar amb Joana d'Aragó, filla d'Alfons d'Aragó arquebisbe de Saragossa i fill natural de Ferran *el Catòlic*. Considerat com el duc humanista, Joan de Borja va consolidar el ducat i va perseverar els interessos polítics i econòmics estratègics arreu dels territoris ibèrics i italians i mantenia vincles estrets a la cort imperial. En Joan va mantindre la cort de la seua mare i va patrocinar un grup d'humanistes i erudits de talla internacional. Noms com Joan Lluís Vives, Bernat Pérez de Chinchón, Alfons de Proza, Joan Andreu Estany o Francesc Deci donen compte del nivell cultural de la cort borgiana.<sup>36</sup> A l'inventari de llibres a la mort del III duc s'hi troben 280 títols.

31 Santiago LA PARRA LÓPEZ, “Enríquez de Luna, María”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.

32 LA PARRA LÓPEZ, “Borja, Juan de.”

33 XIMO COMPANY, *Paolo da San Leocadio i els inicis de la pintura del Renaixement a Espanya*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2007.

34 ESCRIVÀ LLORCA, “Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades.”, 24-48.

35 Santiago LA PARRA LÓPEZ, “Borja Enríquez, Juan de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.

36 FRANCISCO PONS FUSTER, *Erasmistas, mecenas y humanistas en la cultura valenciana de la primera mitad del siglo XVI*, València: Institució Alfons el Magnànim 2003; FRANCISCO PONS FUSTER, “Bernat Pérez (de Chinchón). Un erasmista en la Cort dels Borja a Gandia”, *Afers. Fulls de recerca i pensament* 23/24 (1996) 153–176; FRANCISCO PONS FUSTER, *Vespres de mort a Gandia (1500-1550)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2005; FRANCISCO PONS FUSTER,

Destaquen els llibres de temàtica religiosa, de tendència franciscana, però sobresurten les 27 obres d'Erasme de Rotterdam, una d'elles dedicada al duc de Gandia, i les quatre que Vives també li va dedicar al duc.<sup>37</sup>

Una constant que mantindrien el III duc i els successors en el ducat i la resta de la família va ser la submissió, gairebé total, a la casa d'Àustria i al papat, mentre la influència borgiana va durar. Com a contraprestació d'aquestes relacions i del finançament de les campanyes militars, l'emperador Carles va nomenar el duc *Grande de España*.<sup>38</sup>

El ducat de Francesc de Borja i Aragó (1510 – 1572), que després seria III general de la Companyia de Jesús i sant de la Contrarreforma, va ser relativament curt però molt significatiu.<sup>39</sup> La ciutat va canviar i el mateix Francesc va canviar ací durant els set anys de govern. Sens dubte, va ser l'època més decisiva en la vida de Borja. També és l'època d'esplendor pel que fa al mecenatge musical. Francesc, educat en perfecta sintonia amb els preceptes que Baltasar Castiglione havia dissenyat per al seu *Il Cortesano*.<sup>40</sup> Després de ser virrei de Catalunya va portar a Gandia la seua capella de música a més de conservar el servei de la casa del seu pare, com era habitual en les grans cases nobiliàries de l'època. En 1550 Francesc de Borja va deixar Gandia –l'acompanyava el seu fill Joan de Borja– i va viatjar a Roma per servir a la Companyia de Jesús.

El V duc de Gandia, Carles de Borja (1530 – 1592)<sup>41</sup> va mantindre les possessions i va ampliar el ducat quan va annexionar els estats d'Oliva al ducat en contraure matrimoni amb Magdalena Centelles, hereva de la nissaga i que tan poderosos havien sigut a les darreries del segle XV. Aquest esdeveniment va ser la culminació d'un anhel que sempre havia tingut el papa Alexandre VI per tal de tindre el control de la producció de la canya de sucre, autèntica base de l'economia borgiana. En aquesta època es va consolidar l'activat musical a la col·legiata i al palau.

A partir de 1609, amb l'expulsió dels moriscos, el ducat va culminar la seua decadència en perdre's la mà d'obra imprescindible per a la producció sucrera. El ducat va deixar de pertàyer a la família Borja en 1748, quan va morir sense descendència Mariana de Borja i el senyoriu va passar al seu parent més proper, que era el comte-duc de Benavante. Anys després, també per herència, el

---

*La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2008.

37 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543).”

38 SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ, “Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano”, en SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ – MARIA TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Española 2012, 83–105.

39 SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ – JOSEP PIERA – XIMO COMPANYY, *Francesc de Borja. Sant i duc de Gandia*, Alzira: Bromera 2009; *Ibid.*; DIONISIO VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ (ed.), Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2012.

40 LA PARRA LÓPEZ, “Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano.”

41 SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ, “Borja y Castro, Carlos de”, *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.



ducat va passar a mans dels Téllez de Girón, ducs d'Osuna.

Els antecedents sobre el patrocini de les arts, i de la música, es troben als dos papes borgians Calixte III (1455 – 1458) i Alexandre VI (1492 – 1503).<sup>42</sup> Ambdós en els seus respectius pontificats van fer ús del patrocini com a ostentació del poder i del gust de l'època. A més, les respectives capelles de música exercien una finalitat, més enllà de la devocional, de manifestació d'autoritat i representació. Bona part dels integrants de la capella, com molts membres del personal al servei de la institució provenien de la Corona d'Aragó i aquest fet provocava contínues disputes entre les famílies poderoses de Roma.<sup>43</sup> La circulació de persones entre les dues parts de la Mediterrània també afavoria l'intercanvi cultural.<sup>44</sup>

Una de les figures més significatives en el mecenatge musical de la nissaga borgiana va ser Francesc de Borja. Les hagiografies del sant estan farcides de referències a la música.<sup>45</sup> Va estudiar música amb el canonge Alonso de Ávila que el va acompanyar com a confesor fins a 1539. Els Ávila havien teixit una xarxa clientelar a Gandia i van obtindre diversos càrrecs al funcionariat i a la col·legiata. Pressumiblement el seu germà Pere també seria músic. Francesc de Borja va constituir una capella de música durant la seua estada a Barcelona (1539 – 1543) que posteriorment portaria a Gandia.<sup>46</sup> El personatge més destacat en el món musical durant el ducat del IV duc va ser Bartolomé Càrceres (fl. 1546 – d. 1559),<sup>47</sup> canonge de la Seu, i el corpus més important de les seues obres es conserva el manuscrit E – Bbc 1166/1967, conegut com a *Cançoner de Gandia*.<sup>48</sup> Aquesta font

42 XIMO COMPANYY, *Alexandre VI i Roma: les empreses artístiques de Roderic de Borja a Itàlia*, València: Eliseu Climent 2002; MIQUEL NAVARRO SORNÍ, “De Alfonso de Borja a Calixto III: el inicio de la fortuna de los Borja”, en *Los Borja. Del mundo gótico al universo renacentista*, València: Generalitat Valenciana - Museu de Belles Arts 2001, 79–91; MARIÀ CARBONELL I BUADES, “Els papes Borja, l'art i la cultura”, en *Xàtiva, els Borja: Una projecció europea. Catàleg de l'exposició*, vol. I, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva 1995, 63–84; MARIÀ CARBONELL I BUADES, “El mecenatge romà d'Alexandre VI. Art i arquitectura”, en Josep A. GISBERT SANTONJA (ed.), *Sucre & Borja, la canyamel dels ducs: del trapig a la taula*, Gandia: Direcció General de Promoció Cultural i Patrimoni Artístic; Centre d'Estudis i Investigació Comarcals «Alfons el Vell»; Ajuntament de Gandia 2000, 259–276; XIMO COMPANYY – VICENT PELLICER I ROCHER, “Les empreses artístiques de Roderic de Borja a Gandia i València”, en Josep A. GISBERT SANTONJA (ed.), *Sucre & Borja, la canyamel dels ducs: del trapig a la taula*, Gandia: Direcció General de Promoció Cultural i Patrimoni Artístic; Centre d'Estudis i Investigació Comarcals «Alfons el Vell»; Ajuntament de Gandia 2000, 229–252.

43 Hi ha diversos estudis de referència sobre la música de la capella pontifícia i les fonts relacionades. RICHARD SHERR, “The ‘Spanish Nation’ in the Papal Chapel, 1492-1521”, *Early Music* 20, 4 (1 novembre 1992) 601–609; CHRISTOPHER A. REYNOLDS, *Papal patronage and music of St. Peter's, 1380-1513*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1996; STUART JAMES ROBB, “To Begin, Continue and Complete: Music in the Wider Context of Artistic Patronage by Pope Alexander VI (1492-1503) and the Hymn Cycle of CS 15.”

44 JOSÉ RUIZ DE LIHORY, *La música en Valencia. Diccionario Biográfico y Crítico*, Valencia: Establecimiento Tipográfico Domenech 1903, p. 400; KNIGHTON, *Música y músicos en la corte de Fernando el Católico, 1474-1516*, 63.

45 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*; PEDRO S.J. SUAÚ, *Historia de S. Francisco de Borja, Tercer general de la Compañía de Jesús (1510-1572)*, Zaragoza: Hechos y Dichos 1963; CÁNDIDO DE DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos 1983.

46 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 49 i 83.

47 Veure apartat dedicat a “Bartolomé Càrceres” d'aquesta tesi.

48 JOSÉ CLIMENT, *Cançoner de Gandia*, València: Generalitat Valenciana 1995; MIQUEL QUEROL GAVALDÀ, “Cançoner de Gandia (pròleg)”, en *Cançoner de Gandia*, València: Generalitat Valenciana 1995, 7–18; JOSÉ MARÍA LLORENS

musical va ser emprada a la col·legiata així com, possiblement, també al palau.<sup>49</sup> És probable que l'autor "Alonso" que apareix en aquest manuscrit fóra Alonso de Ávila, qui podria ser el mateix cantor que apareix en 1502 a la capella de la catedral de Toledo.<sup>50</sup>

A sant Francesc de Borja se li atribueixen diverses composicions musicals, com un motet, una missa i un drama litúrgic.<sup>51</sup> La missa de "sant Francesc de Borja" correspon en realitat a la *Missa Jäger* d'Orlando Lasso.<sup>52</sup> Està ben documentada la dotació econòmica que el IV duc va establir per a la representació de la *Visitatio Sepulchri*. Aquest drama, totalment anacrònic al segle XVI, es va beneficiar d'un breu papal concedit per Alexandre VI a les monges del reial convent de Santa Clara, la qual permetia exposar el Santíssim Sacrament des del matí de Dijous Sant fins Diumenge de Pasqua. Però la representació té dues particularitats. Per una banda, el drama està dividit en dues parts: el primer dia, Divendres Sant, s'oficia l'enterrament de Jesucrist i el segon dia, Diumenge de Resurrecció, es representa la vinguda de les tres Maries i la troballa del sepulcre buit. L'altre tret característic és la musicalització. La primera jornada es fa servir cant plà de nova creació i per a la segona, polifonia amb intercalacions de cant plà. Se'n desconeix la possible autoria musical però hi ha constància de la representació com un costum i perfectament podria remuntar-se a finals del segle XV.<sup>53</sup>

El mecenatge borgià a la vila de Gandia va seguir a la segona meitat del segle XVI de la mà del V duc, Carles de Borja.<sup>54</sup>

A banda de Joan de Borja i Castro, germà del V duc i personatge central d'aquesta tesi, hi van haver altres Borja inmersos en el mecenatge musical. Un altre membre de la nissaga important a

---

CISTERÓ, "El Cançoner de Gandia", *Recerca Musicològica* 1 (1981) 71–94; José María LLORENS CISTERÓ, "El Cançoner de Gandia del segle XVI", *Ullal* 4 (1983) 35–48; Bernadette NELSON, "A choirbook for the chapel of don Fernando de Aragón, Duke of Calabria: The sacred repertoires in Barcelona M 1166/1967", en Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ – Màrius BERNADÓ (eds.), *Fuentes Musicales en la Península Ibérica (ca.1250-ca.1550)*, Lleida: Universitat de Lleida. Centre d'Estudis Ilerdencs 2001, 219–252; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, *Opera Omnia. Bartomeu Càrteres*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya 1995.

49 ESCRIVÀ LLORCA, "Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia."

50 Tess KNIGHTON, "Una confluència de capillas. El caso de Toledo 1502", en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 127–149, p. 143.

51 SUAU, *Historia de S. Francisco de Borja, Tercer general de la Compañía de Jesús (1510-1572)*, 55; BAIXAULI, "Las obras musicales de San Francisco de Borja conservadas en la Colegiata de Gandía"; RIPOLLÉS PÉREZ, "El drama litúrgico"; José CLIMENT, "Misa de San Francisco de Borja", *Tesoro Sacro Musical* LVI (1973) 15–16 i I–XX (transcripció).

52 Siegfried HERMELINK et al. (eds.), *Masses Band 2, (no 10-17). "Missæ variis concentibus ornata... cum cantico beatae Mariæ octo modis variato, 4–6, 8vv (Paris, 1577a)"*, vol. 4 (Orlando di Lasso: Sämtliche Werke, neue Reihe), Kassel: Bärenreiter 1956.

53 LA PARRA LÓPEZ – VIVES RAMIRO – QUIRANTE SANTACRUZ, *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*; VIVES RAMIRO, "La pervivència de la Visitatio Sepulchri de Gandia (Valencia) (1550-2004)."

54 ESCRIVÀ LLORCA, "Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades."

l'època va ser Pere Lluís Galceran de Borja, germà per part de pare de Francesc de Borja, que va ser el darrer Gran Mestre de Montesa així com també governador d'Orà i virrei de Catalunya. És un personatge fascinant encara que encara poc estudiat. De la mateixa que la resta de la família, en la seua formació humanística no va faltar la música. No es conserven ni la seua biblioteca ni documents sobre la seua possible capella de música, però als inventaris de llibres de música de la princesa Joana d'Àustria s'hi troba un ítem que presumiblement va pertànyet al Mestre.<sup>55</sup> Com Francesc de Borja, Pere Lluís Galcerán també pertanyia a la facció *ebolista*.<sup>56</sup>

Els fills de Joan de Borja també van ser avessats en música, com es veurà més endavant. Cal destacar la figura de Francisco de Borja y Aragón (1577 – 1658), príncep d'Esquilatxe i virrei del Perú. Estan documentats els seus gustos musicals a través de diverses notícies sobre acadèmies i algunes cròniques de l'època. Va ser un reconegut poeta, entre els menors, del segle XVII, molt afí a Lope de Vega. Es conserven composicions seues a diversos manuscrits què, almenys l'autoria del text, pertanyen a Francisco de Borja.<sup>57</sup>

---

55 “Un libro grande de pliego entero, de pergamino y mano, çinco misas y motetes de dibersos autores, que en la primera oja tienen las armas del Maestre de Montesa y catorze ojas la Asunción de Nuestra Señora, de yluminaçión en negro, con cubierta de tablas y cuero açul doradas, con quatro maneçuelas de latón, con una funda de badana, tasado en seis mill maravedís”. ROS-FÁBREGAS, “Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III),” 27.

56 JOSÉ MARTÍNEZ MILLÁN, “Familia real y grupos políticos: la princesa doña Juana de Austria (1535-1573)”, en *La corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial, José Martínez Millán 1994, 73–106.

57 LOLA JOSA FERNÁNDEZ – MARIANO LAMBEA CASTRO (eds.), *La música y la poesía en cancioneros polifónicos del siglo XVII (VI). Cancionero Poético-Musical Hispánico de Lisboa, vol. III* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: SEdeM - CSIC 2011; LOLA JOSA FERNÁNDEZ – MARIANO LAMBEA CASTRO (eds.), *Manojuelo poético musical de Nueva York (The Hispanic Society of America)* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2008; LOLA JOSA FERNÁNDEZ – MARIANO LAMBEA CASTRO (eds.), *Libro de tonos humanos (1655-1656), vol. IV* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2010; LOLA JOSA FERNÁNDEZ – MARIANO LAMBEA CASTRO (eds.), *Todo es amor. Manojuelo poético musical de Barcelona (Biblioteca de Catalunya)* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2013.

**1. UN PERFIL BIOGRÀFIC DE JOAN DE BORJA**

1. UN PERFIL BIOGRÀFIC DE JOAN DE BORJA.....	17
La formació d'un noble erudit.....	18
La influència musical de la capella ducal.....	23
De <i>Miles Christi</i> a patró dels jesuïtes.....	27
Estratègia familiar borgiana: al servei de la Corona.....	30
La carrera diplomàtica i la consolidació humanística.....	34
La missió a Portugal.....	36
L'ambaixada imperial i la projecció cortesana.....	43
Al servei de l'emperadriu Maria.....	58
El reconeixement d'una figura.....	63
L'altra cort madrilenya.....	64
Conseller reial i altres notables honors.....	67
En la cort del valido.....	68

## La formació d'un noble erudit

1533 – 1569

Joan de Borja i Castro era el segon fill varó de Francesc de Borja i Aragó i Leonor de Castro Meneses. Ambdós eren persones de confiança a la cort. L'un de l'emperador Carles V des de jove, quan el III duc de Gandia, Joan de Borja i Enríquez, el va enviar a la cort. L'altra era una de les dames preferides de l'emperadriu Isabel de Portugal, descendent d'una noble família d'Èvora. El matrimoni arranjat per l'emperadriu Isabel de Portugal va tindre objeccions per part del duc de Gandia, però després de diverses negociacions el propòsit imperial es va acomplir. Les capitulacions es van signar a Toledo, encara que com solia passar, l'enllaç matrimonial va tardar uns mesos. Com a regal de noces l'Emperador va elevar la baronia de Llombai a Marquesat, títol que portarien els hereus del ducat borgià de Gandia durant generacions.<sup>58</sup>

Els fills de Francesc de Borja i Leonor de Castro van nàixer a diversos indrets on la comitiva de l'Emperador viatjava. En 1530 va nàixer a Madrid Carles de Borja i Castro. Va tindre el nom de Carles en honor a l'emperador i foren padrins seus el príncep Felip, amb només tres anys, i l'emperadriu Isabel. En 1532 va nàixer Isabel a Medina del Campo. En estiu de 1533 l'emperador Carles V va tornar a Barcelona i va convocar corts a Monsó.

Joan de Borja va nàixer a Bellpuig en 1533. La data exacta es desconeix, però una possibilitat factible podria ser entre el diumenge 15 i dilluns 16 de juny d'aquell mes, ja que els seus pares formaven part del seguici de l'emperador que anava camí a les Corts de Monsó.<sup>59</sup>

El 26 de juny de 1539 el marquès de Llombai va ser nomenat virrei de Catalunya i la família es va traslladar a Barcelona, establida al Palau de l'Ardiaca.<sup>60</sup>

Com tot fill de noble, Joan de Borja va ser educat en les disciplines del *quadrivium*, entre les quals es trobava la música. No se sap ben bé quins van ser els seus mestres, però de ben segur que entre aquests es trobarien membres de la capella de Francesc de Borja.

La primera etapa de joventut de Joan de Borja va transcórrer a Barcelona. Les activitats

---

58 *MB VI*, 209.

59 Manuel de FORONDA Y AGUILERA, *Estancias y viajes del Emperador Carlos V: (desde el día de su nacimiento hasta el de su muerte)*, Madrid: Estab. Tip. de Fortanet 1895, p. 30. Reproduït dels manuscrits. Jean de Vandenesse, «Recueil et memoires des voyages et journées que l'Empereur Charles cinquiesme de ce nom a fait des l'an 1514 j'usques a l'an mil cinq cens cinquante et un au mois de may», s. XVI, E - Mn MSS/1758. i Jacques de Herbays, «Description des voyages, faits et victoires de l'empereur Charles V de ce nom, et ce qui est a dvenu jusques á son retour de Argel... á scavoir des l'an mil cinq cens et quatorze jusques a l'an mil cinq cens et quarante-deux: ce qu'il a tout veu, pour y avoir esté présent etfaict les mesmes voyages avecque Sadicte Majesté», s. XVI, E - Mn MSS/7435.

60 Els altres fills de Francesc de Borja i Leonor de Castro van ser Álvaro (Toledo 1534/35), Joana (Madrid 1545/36), Fernando (n. Madrid 1537), Dorotea (Valladolid 1538) i Alfons (Toledo 1539). LA PARRA LÓPEZ – PIERA – COMPANYY, *Francesc de Borja. Sant i duc de Gandia*, 122.

musicals del virrei a la capital catalana romanen encara per estudiar, però gràcies a algunes cròniques i biografies es pot entreveure una mica la vida musical dels Borja a Barcelona. El text de Dionisio Vázquez, qui va ser confessor i el primer biògraf de Francesc de Borja, és ben revelador:

Ya en este tiempo [ca. 1539] había el virrey despedido la caça y el gasto que en ella solía hazer le convirtió en tener capilla y música eclesiástica. Porque, demás de ser él tan buen músico, como dexamos atrás dicho, levantavan mucho su espíritu en devoción las voces bien entonadas. Y esta capilla y músicos que recibió en Barcelona le sirvieron después en Gandía y acrecentosse la que allí solía haver en la Iglesia Colegial, la qual es de las mejores y mejor servidas y fundadas de aquel reino.<sup>61</sup>

Com era costum entre la noblesa, el virrei oferia als cavallers i senyors de Barcelona diverses festes i entreteniments. Com a lloctinent general de Catalunya pel seu palau passaven tot tipus de nobles, diplomàtics, alt clergat que tots eren de camí o tornada de França o Itàlia. No es poden entendre aquestes celebracions sense la presència d'unes activitats musicals oferides per la capella del virrei o els músics portats per algun convidat.

La importància del text de Vázquez radica per una banda en el coneixement directe que va tindre de la vida de Francesc de Borja i per altra banda, per l'observació dels seus textos, els quals essent hagiògrafs, no són desmesurats i resulten creïbles, sobretot si es comparen els hagiògrafs posteriors del sant jesuïta.

És segur que els joves fills del marquès de Llombai reberen una educació d'acord amb el seu estatus, tal com havia rebut el mateix Francesc de Borja de mans, principalment, del canonge Alonso de Ávila.<sup>62</sup>

Es pot escriure poc sobre la vida musical a la ciutat de Barcelona durant els anys del virregnat de Francesc de Borja. Manquen estudis més específics sobre el mecenatge dels virreis i de la vida musical a la ciutat en la primera meitat del segle XVI. Com a moltes altres ciutats de la Corona d'Aragó, la institució promotora més important de música era la catedral. Cal destacar el mestre de capella Joan Burgunyó i sobretot l'organista Pere Alberch Vila, el qual havia obtingut la plaça en 1536. Com es vorà més endavant, és possible que haguera existit algun tipus de relació entre Pere Alberch Vila i la família Borja, ja que hi ha dues ensalades a l'edició de Mateu Fletxa *el Jove de Las Ensaladas* (Praga, Jorge Negrino, 1581).<sup>63</sup> Cal destacar l'activitat musical de la família més important a la Barcelona d'aquesta època, els Cardona, amb qui els Borja mantenien una estreta

61 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 170.

62 LA PARRA LÓPEZ, "Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano."

63 GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*; Higinio ANGLÉS, *Mateo Flecha (+1533): Las Ensaladas (Praga, 1581)*, Barcelona: Biblioteca Central de Barcelona 1955.

amistat.<sup>64</sup> El seu mecenatge musical ha estat estudiat a diversos estudis.<sup>65</sup>

Desgraciadament no existeixen estudis on es mostre el personal de la casa de Francesc de Borja durant la seua estada a Barcelona. En una carta de 9 de novembre de 1598, Francisco de Guerrero li escrivia a Joan de Borja: “Si V[uestra] S[eñoría] se acordase q[ue] soy su criado, pues fuy paje del duq[ue] mi S[eñor], su padre, en Barcelona”.<sup>66</sup> Aquesta sorprenent revelació descobreix un jove Guerrero d’uns 11 a 14 anys al servei de Francesc de Borja, tal vegada formant part de la capella. Aquesta declaració del mestre sevillà concordaria amb les habituals biografies que el situen pels volts de 1545 estudiant amb el seu germà Pedro Guerrero a Sevilla o tal vegada amb Morales a Toledo.<sup>67</sup> Malauradament, no es coneix en detall qui estava al servei, ni personal ni de la capella, del futur duc a Gandia en 1543, fet que permetria saber més sobre les activitats com a virrei, ja que com era costum, va mantenir el servei domèstic del seu pare junt amb el seu quan va prendre possessió del ducat de Gandia.<sup>68</sup>

El 9 de gener de 1543 moria a Gandia el III duc. Joan de Borja i Enríquez de Luna havia sigut un governant fidel a la corona. Aquesta fidelitat seria mantinguda pels Borja en el futur, com estratègia familiar: centre de poder i font de mercès. Els historiadors destaquen la seua formació humanística i un mecenatge literari de primer ordre a Europa. El corrent erasmista, manifestació específica de l’humanisme, va promoure alguns autors estretament relacionats amb la cort borgiana com el batxiller Juan Molina o Pedro Juan Olivar. Altres escriptors com Alfonso de Proza, Francesc Deci i Joan Andreu Estrany van dedicar obres al duc borgià, a més d’aquest ser-ne gran curador d’aquest cercle d’humanistes<sup>69</sup>. Aquest darrer va posar en contacte al III duc amb un dels més gran humanistes europeus de l’època, Joan Lluís Vives, qui va dedicar el seu *De officio maritii* (Brugis, H. Crocus, 1529).<sup>70</sup>

Dintre d’aquest grup d’intel·lectuals va destacar Bernardo Pérez de Chinchón, qui va ser cabiscol de la col·legiata de Gandia. Pérez de Chinchón va ser àmpliament reconegut per ser el

64 MB VI, 65.

65 Emilio ROS-FÁBREGAS, “The Cardona and Fernández de Córdoba Coats of Arms in the Chigi Codex”, *Early Music History* 21 (gener 2002) 223–258; Emilio ROS-FÁBREGAS, “Music and Ceremony during Charles V’s 1519 Visit to Barcelona”, *Early Music* 23, 3 (1995) 375–391, p. 386.

66 Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja. Sevilla, 9 de novembre de 1598, GB – Lbl Add. 28,426 f. 72r.

67 Robert M. STEVENSON, “Guerrero, Francisco”, *Grove Music Online. Oxford Music Online* (16/11/2011); Robert M. STEVENSON, *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1961, pp. 164–165.

68 Santiago LA PARRA LÓPEZ, “Francesc de Borja, duc abans que sant”, en *L’Europa Renaixentista. Simposi sobre els Borja*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell». 3 i 4 1998, 271–306, p. 291.

69 PONS FUSTER, *Erasmistas, mecenas y humanistas en la cultura valenciana de la primera mitad del siglo XVI*; PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (†1543).”

70 Enrique GONZÁLEZ Y GONZÁLEZ – Salvador ALBIÑANA – Víctor GUTIÉRREZ, *Vives. Edicions prínceps*, València: Universitat de València 1992, p. 172.

primer traductor de les obres d'Erasmus de Rotterdam al castellà durant el segle XVI.<sup>71</sup>

A la biblioteca del III duc es podien trobar aquestes obres dels autors citats entre una vasta col·lecció de llibres.<sup>72</sup> És en aquesta biblioteca on es troba la primera evidència de llibres de música per a ús de la capella del palau:<sup>73</sup> “cinchs jochs de llibres de cant ligats en carto negre”.<sup>74</sup> Aquesta entrada indica que la capella ducal tindria cantors, almenys un per cada veu. És ben probable que aquests cantors foren els de la col·legiata, on els ducs tenien la designació de les canongies.<sup>75</sup> De nou cal fer referència a la cita anterior de Dionisio Vázquez sobre la capella de música de Francesc de Borja.<sup>76</sup>

Joan de Borja, III duc de Gandia, va morir el 9 de gener de 1543. El seu fill, virrei de Catalunya, va rebre dies després la missiva que els Justícies i Jurats de la Vila de Gandia havien escrit aquella mateixa nit. Francesc de Borja no va poder acudir als soterraments, ja que els preparatius del viatge de l'Emperador des de Barcelona li impedié deixar el càrrec. Va enviar un dels seus homes de confiança a més de secretari, mossèn Nofre Martínez, perquè se'n fes càrrec de tot. El seu germà, per part de pare, Pere Lluís Galceran de Borja, va administrar els estats durant un temps, mentre que el seu oncle, el vescomte d'Èvol, va assumir les tasques dels sufragis, exèquies i condols.

No va ser fins a 8 de maig de 1543 que el marquès de Llombai va tornar a Gandia, després de 22 anys de viure allunyat de la seua vila natal. Les circumstàncies a Barcelona i les comunicacions amb la cort de l'Emperador havien impedit que fóra més aviat. En el seguici de Francesc de Borja venien els criats de la seua casa, entre ells la capella de música, d'entre els quals es coneix el nom de Melchior Marcos, qui havia sigut criat de Francesc des de l'estada a Barcelona i acabaria ingressant a la Companyia de Jesús.<sup>77</sup> Entre el seguici també va viatjar un personatge molt singular, el llec franciscà Juan de Texeda, que sembla que va marcar molt la vida espiritual del nou duc, sobretot arran de la mort de la seua muller el 27 de març de 1546.<sup>78</sup>

71 PONS FUSTER, “Bernat Pérez (de Chinchón). Un erasmista en la Cort dels Borja a Gandia”; FRANCISCO PONS FUSTER, “Nuevas aportaciones biográficas sobre el maestro Benardo Pérez de Chinchón”, *Escritos del Vedat XXXIII* (2003) 329–367.

72 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543).”

73 Hi ha documentació musical, d'afinació d'orgues i címbols des de 1494, en els comptes del II duc de Gandia. AHN-Nobleza, Osuna, Llig. 745. José Maria CRUSELLES GÓMEZ – David IGUAL LUIS, *El duc Joan de Borja a Gandia. Els comptes de la banca Spannochí (1488-1496)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2003.

74 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543).”

75 ESCRIVÀ LLORCA, “Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades.”

76 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 170.

77 Melchior Marcos (1527 – d.1584). Natural de Valls (Tarragona). El P. Polanco diu que va ser un dels instructors de música de Francesc de Borja, García Hernán creu que seria un ajuda de cambra. Des del moment que va entrar a la Companyia es va convertir en l'acompanyant permanent i principal conseller de Borja durant tota la vida, fins el moment de la mort de Francesc. Enrique GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, Valencia: OPVI 2000, pp. 130–131.

78 Fray Juan Texeda va ser un personatge molt controvertit. La seua proximitat a Francesc de Borja no va ser mai ben



La gran obra del IV duc a la ciutat de Gandia va ser la creació del col·legi de Sant Sebastià i immediatament, amb la butlla de Pau III de 4 de novembre de 1547, es va convertir en la Universitat de Gandia, primera dels jesuïtes.<sup>79</sup> La fundació d'un col·legi era una idea que tenia Francesc de Borja des de la seua arribada a la ciutat en 1543. Segons els historiadors de la Companyia, el nou col·legi de Gandia va ser la primera institució que va donar classes a alumnes de fora de la Companyia de Jesús. El nou edifici es va començar a construir al solar contigu a l'ermita de Sant Sebastià, extramurs al Nord de la vila, i és per això que va adoptar aquesta advocació. El 4 de maig de 1546 es va col·locar la primera pedra després d'una cerimònia solemne presidida per pare Pedro Fabro, primer sacerdot de la Companyia. Segons el testimoni de Fabro:

La mañana que yo partí de Gandía, muy contento y dejando a todos contentos, dije Misa primero en San Sebastián, que es donde se hace el colegio, y después de Misa, en la cual estuvo el duque y sus hijos, fuimos a poner las primeras piedras en el colegio, con cierta bendición que yo solemnité con siete salmos.<sup>80</sup>

El col·legi es va convertir en Universitat fins i tot abans d'estar acabades les obres, gràcies a la butlla papal ja esmentada, per la qual s'equiparaven els privilegis amb els de les universitats de València, Salamanca i Alcalá de Henares, encara que acadèmicament sempre seria una universitat de segon ordre. L'Estudi General de València havia mantingut disputes constants amb la de Gandia perquè els graus eren més barats i més fàcils d'aconseguir. Ignasi de Loyola acceptava que la Companyia es fera càrrec de la universitat al mateix temps que es fixaven el nombre de càtedres.<sup>81</sup> Les canongies de la col·legiata de Gandia des d'un principi tenien associades quatre càtedres, dites pabordies. No és d'estranyar doncs, que alguns dels canonges de la Seu, cal recordar que eren designats pels ducs, foren portats expressament per a la docència a la universitat, com també per a

---

vista per Ignasi de Loyola, que no li permetia viure al palau ducal. AHN, *Códice* 535 B, Valencia. Procuradoría General de la Provincia de Aragón. Siglos XVI-XVII, f. 262-271. Més informació a RUIZ JURADO S.I. Manuel, "Un caso de profetismo reformista en la Compañía de Jesús. Gandía 1547-1549", *Archivum Historicum Societatis Iesu* (86), 1974, p. 229.

79 Alessandro Farnese (o Farnesio) (1468 – 1549) va ser ordenat cardenal per Alexandre VI i va ser Papa des de 1543 amb el nom de Pau III. Els estudis de més destacats sobre la universitat de Gandia són de Pilar GARCÍA TROBAT, *El naixement d'una Universitat, Gandia s. XVI*, Gandia: Ajuntament de Gandia 1989; "Un modelo colegial: Gandía", en *Universidades Valencianas*, Valencia: Universitat de València - CSIC 1987, 107–111; "Los grados de la Universidad de Gandía (1630-1772)", en *Universidades españolas y americanas: época colonial*, Valencia: Generalitat Valenciana -CSIC 1987, 175–186; "El patrimonio del colegio-universidad de Gandía", en Mariano PESET – Salvador ALBIÑANA (eds.), *Claustros y estudiantes. Congreso internacional de historia de las universidades americanas y españolas en la edad moderna*, vol. 1, València: Universitat de València 1989, 235–253; "La Universidad de Gandía", en Mariano PESET (ed.), *Historia de las Universidades valencianas*, vol. 1, Alicante: Instituto "Juan Gil-Albert" 1994, 153–221.

80 FABER, *Fabri monumenta: Beati Petri Fabri, primi sacerdotis e Societate Jesu, epistolae, memoriale et processus, ex autographis aut archetypis potissimum deprompta*, 424.

81 En un principi n'hi havia huit: tres de gramàtica i humanitats, tres d'arts o filosofia i dos de teologia. En 1549 les càtedres es van canviar a cinc: dos de gramàtica i llengua llatina, dos de dialèctica i filosofia natural i una darrera de teologia escolàstica.

desenvolupar altres funcions, com el cas de la capella de música.

És en aquest ambient on el jove Joan de Borja va viure durant els següents 7 anys de la seua vida. Al col·legi i a la universitat va estudiar amb els jesuïtes, formant-se com a noble, però molt adreçat a una educació que el permetera en el futur ser un eficient *miles Christi*.<sup>82</sup> Sens dubte, Borja i els seus germans van estudiar música, segons s'ha esmentat, com a part de la formació del noble renaixentista. L'ambient era propici i el seu pare n'era gran entusiasta. A més a més, els mestres i cantors que hi havia a Gandia ho afavorien. En aquell temps també Joan de Borja va estudiar la vihuela i tal vegada l'orgue o el clavicèmbal i seria capaç de tocar amb destresa, com ho demostren la presència d'uns quants d'aquests instruments entre altres molts objectes a l'inventari de béns elaborat després de la seua mort en 1606.<sup>83</sup>

### La influència musical de la capella ducal

La vida musical a la Gandia del segle XVI no es coneix completament, però els estudis al respecte mostren la importància principal de dos centres. Per una banda el palau ducal, seu de la senyoria.<sup>84</sup> Per altra, la Seu – Col·legiata, lloc de celebracions religioses solemnes i emblema del mecenatge artístic de la família Borja. Els estudis realitzats mostren palesament que els ducs feien servir la seua ascendència sobre els nomenaments dels canonges i dignitats de la Seu en favor seu. En el cas concret de la música, hi havia almenys quatre canongies destinades a cantors i una altra per a l'organista. Es conserven noms i llistats de gran part dels canonges què van ser organistes i cantors. Aquesta argumentació es pot reafirmar gràcies a la presència d'un motet en particular, *Vias tuas domine*,<sup>85</sup> al manuscrit *E - Bbc 1166/1967*, conegut com a *Cançoner de Gandia*. Aquest llibre de cor manuscrit, de grans proporcions, va estar vinculat i usat a la col·legiata de Gandia, si bé, també podria haver tingut vincles amb la cort del duc de Calàbria a València, ja que es creu que el copista de part del manuscrit va ser Bartolomé Càrceres, el qual era *pautador de libros* en la capella de don Fernando de Aragón en 1546.<sup>86</sup> De tota manera, Bartolomé Càrceres apareix com a canonge de la

82 Un dels mestres de Juan de Borja va ser el jesuïta tortosí Francesc Saboyà. Vid. *MB III*, 52; Rafael GARCÍA MAHIQUES (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*, Valencia: Ayuntamiento de Valencia 1998, p. 19.

83 Cfr. DADSON, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)," 115.

84 ESCRIVÀ LLORCA, "Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades"; Ferran GARCIA-OLIVER, *Pedagogia Melodiosa. La música antiga a Gandia*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2000.

85 ESCRIVÀ LLORCA, "Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia."

86 Per veure les argumentacions en favor de l'adscripció a una o altra capella vid. ESCRIVÀ LLORCA, "Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades"; Ferran ESCRIVÀ LLORCA,

Seu de Gandia a partir de 1548. Sembla evident, doncs, que la Seu comptava amb una capella de música de mitjanes dimensions. Com s'ha citat anteriorment, almenys quatre canonges cantors i amb seguretat altres membres cantors que gaudirien de beneficis i prebendes. Si se segueix el text de Dionisio Vázquez, ja citat, caldria pensar en una capella més gran.

Y esta capilla y músicos que recibió en Barcelona le sirvieron después en Gandía y acrecentosse la que allí solía haver en la Iglesia Colegial, la qual es de las mejores y mejor servidas y fundadas de aquel reino.<sup>87</sup>

Una hipòtesi ben plausible seria que la capella de música de la Seu, o almenys alguna part dels seus integrants, compartirien tasques junt a la capella ducal, no només del IV duc sinó també en èpoques posteriors. Aquesta hipòtesi també s'estendria a l'ús del material musical de la Col·legiata envers el palau i viceversa. Un exemple d'aquestes connexions podria ser la representació de la *Visitatio Sepulchri*, interpretada per la capella i capítol de la Seu, però confiada i dotada per la senyoria. Desgraciadament es conserven poques notícies de l'època sobre la representació d'aquest drama sacre. Les poques que s'han conservat, han permès reconstruir, almenys en part, aquest drama tal com es representava en segles anteriors.<sup>88</sup>

D'entre els membres del capítol, i concretament d'entre aquestes quatre canongies citades,<sup>89</sup> algun d'ells faria de mestre de capella, ja que no és fins a la dècada de 1580 –concretament 1586–, que la designació “mestre de capella” apareix a la documentació conservada.<sup>90</sup>

La presència de ministrils està datada a partir de mitjans del segle XV, sempre al servei de la ciutat, per a cerimònies civils i processons.<sup>91</sup> La referència més antiga de ministrils al servei de la Seu és de 1607, però amb seguretat ja tocarien en l'església des d'anys abans.<sup>92</sup> També els ducs

---

“Revisión historiográfica entorno a la corte del Duque de Calabria: La situación de los estudios musicológicos en el siglo XVI en el área de influencia valenciana,” ; ESCRIVÀ LLORCA, “Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia”; CLIMENT, *Cançoner de Gandia*; NELSON, “A choirbook for the chapel of don Fernando de Aragón, Duke of Calabria: The sacred repertories in Barcelona M 1166/1967”; GÓMEZ MUNTANÉ, *Opera Omnia. Bartomeu Càrteres*; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, *El Cancionero de Uppsala*, València: IVM-Generalitat Valenciana 2003.

87 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 170.

88 LA PARRA LÓPEZ – VIVES RAMIRO – QUIRANTE SANTACRUZ, *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*; VIVES RAMIRO, “La pervivència de la *Visitatio Sepulchri* de Gandia (Valencia) (1550-2004)”; ORFEÓ BORJA DE GANDIA, *Visitatio Sepulchri de Gandia. Sant Francesc de Borja. Reconstrucció de José María Vives Ramiro*, Gandia: Ajuntament de Gandia. CEIC «Alfons el Vell». D.L. V-5160-2006 2007.

89 L'estudi de la presència del canonges a Gandia mostra com les quatre últimes canongies eren per a membres que exercien funcions musicals a la Seu. ESCRIVÀ LLORCA, “Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades,” 23–51.

90 *Ibid.*, 33.

91 GARCIA-OLIVER, *Pedagogia Melodiosa. La música antiga a Gandia* Apareixen pagaments a ministrils per part de la ciutat en totes les èpoques esmentades al llibre.

92 ESCRIVÀ LLORCA, “Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades,” 62–63.

tenia al seu servei ministrils, que també formaven part dels ministrils de la ciutat.<sup>93</sup>

Entre els mestres avesats en música que degué tindre el jove Borja de ben segur que serien els canonges Pere d'Àvila,<sup>94</sup> Jaume Antequera o Bartolomé Càrceres. No es pot saber amb certesa per quin motiu Mateu Fletxa *el Jove* va incloure una ensalada de Càrceres a la seua edició de *Las Ensaladas* publicada en Praga en 1581. El servei a la casa Borja tenia alguna cosa a veure? I el cas de Pere Alberch Vila i Chacón, eren músics de la cort a Barcelona o bé Mateu Fletxa *el Jove* havia decidit incloure'ls perquè Joan de Borja els coneixia també? Sobre aquestes especulacions se'n parlarà més endavant.

Com que Joan de Borja no havia d'heretar el ducat, els seus pares de seguida van intentar obtindre beneficis per part de la Corona a qui tants anys havien servit i a la qual volien continuar servint de ben a prop.<sup>95</sup> En carta de 8 de febrer de 1544 el IV duc demanava a l'emperador Carles V i al seu secretari, el totpoderós Francisco de los Cobos, el nomenament per al seu fill Joan de la governació i l'alcaldia de la vila de Xàtiva.<sup>96</sup> Al mateix temps la duquesa Leonor de Castro remetia carta al príncep Felip amb el mateix objectiu. El 28 de març del mateix any la duquesa de Gandia tornava a enviar una carta al príncep pregant-li pel nomenament anterior. Aquesta petició va ser rebutjada per la curta edat del jove Borja –poc més de 13 anys– en carta des de Valladolid del príncep al duc Francesc de Borja.<sup>97</sup>

A banda dels estudis i les habilitats que anava adquirint, Joan de Borja va ingressar a l'orde de Sant Jaume el 1548,<sup>98</sup> orde a la qual pertanyia el seu pare.<sup>99</sup> El 20 de desembre de 1549, Francesc de Borja rep de Maximilià II i Maria d'Àustria, aleshores regents de la Corona, la cèdula que li conferia l'administració l'*encomienda* de la Reina. Aquesta *encomienda* era una de les més extenses i importants que tenia la província de Lleó de l'orde de Sant Jaume, comunament anomenada Orde

93 AHN-Nobleza, *Osuna*, Llig. 805, d. 55, s.f. i AHCG, *Llibre Racional*, B-451. 1596. *Ibid.* ; Altres notícies també a GARCIA-OLIVER Ferran, *Pedagogia Melodiosa. La música antiga a Gandia*, op. cit.

94 Pere d'Àvila era germà d'Alonso d'Àvila, qui va ser secretari i curador de Francesc de Borja a la cort imperial. També era cantor. Per veure més sobre aquest canonge vid. ESCRIVÀ LLORCA, "Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades," 24–30.

95 LA PARRA LÓPEZ, "Francesc de Borja, duc abans que sant," 289.

96 Cartes de Francesc de Borja a l'Emperador i a Francisco de los Cobos. Gandia, 8 de febrer de 1544. *MB II*, 477–479.

97 Cartes de la duquesa de Gandia, Leonor de Castro, a l'Emperador, al príncep Felip i a Francisco de los Cobos. Gandia, 8 de febrer de 1544. *MB I*, 579–583; Cartes de la duquesa de Gandia, Leonor de Castro, a l'Emperador, al príncep Felip i a Francisco de los Cobos. Gandia, 8 de febrer de 1544. *MB VI*, 627; Carta del príncep Felip al duc de Gandia. Valladolid, 10 d'agost de 1544. *MB II*, 684.

98 *MB I*, op. cit., p. 628. AHN, *OM – Caballeros de Santiago*, Exp. 1169. Altres fonts indiquen que ja en 1546 tenia l'*encomienda* de Villarubia de Ocaña. SALAZAR Y CASTRO Luis de, *Los Comendadores de la Orden de Santiago*, 2 vol., Madrid, 1949.

99 Sant Francesc de Borja es representat amb l'hàbit de l'orde a moltes de les representacions pictòriques i escultòriques. FRANCISCO FERNÁNDEZ IZQUIERDO, "Francisco de Borja, caballero de la orden militar de Santiago", en Enrique García Hernán – M<sup>a</sup> Pilar RYAN (eds.), *Francisco de Borja y su tiempo (1510-1572). Política, religión y cultura en la Edad Moderna (Actas del Simposium Internacional celebrado en Valencia del 7 al 10 de abril de 2010)*, Valencia-Roma: Albatros – Institutum Historicum Societatis Iesu 2011, 79–102.

de l'Espasa.<sup>100</sup> El 25 de gener del següent any aquest nomenament va passar a Joan de Borja com a *Comendador* d'aquesta *encomienda*. Com es ressenyarà més endavant, la pertinença a aquesta orde serà un tret molt significatiu a destacar entre una elit de personatges, molts d'ells ambaixadors, que van procurar el seu mecenatge especialment envers la música.<sup>101</sup>

La vida del jove Joan, com la de tota la família es va trasbalsar en 1546. El 27 de març d'aquest any moria la duquessa Leonor de Castro després d'una llarga malaltia. És a partir d'aquestes dates, si no abans, que el duc Francesc de Borja comença a apropar-se més a la vida espiritual de la comunitat jesuítica que hi havia a Gandia. Els estudiosos de l'època gandiana del duc semblen estar d'acord en la influència que va exercir el llec franciscà fra Juan de Texeda en la vida contemplativa i espiritual de Francesc de Borja.<sup>102</sup> Texeda figura com un dels hereus de Francesc de Borja i Leonor de Castro en un codicil·li signat davant del notari Melcior Roig a Gandia el 17 de juny de 1547.<sup>103</sup>

Els darrers anys d'estada de Joan de Borja a Gandia resten pocs documents. De ben segur seguiria estudiant a la universitat juntament amb les activitats musicals amb els capellans i membres de la capella de música.

El 31 d'agost de 1550 Francesc de Borja va deixar la seua ciutat natal, a la qual mai va tornar, per anar a Roma i trobar-se amb Ignasi de Loyola. L'acompanyaven el seu fill Joan i nou jesuïtes, entre ells el provincial P. Araoz, el rector del col·legi P. Oviedo –primer rector de la universitat de Gandia. El seguïci el completaven alguns pocs criats i alguns *pajes*.<sup>104</sup> El duc de Gandia ja havia professat secretament a la Companyia, havia estudiat filosofia i s'havia doctorat en teologia en la mateixa universitat de Gandia com li havia indicat Loyola.<sup>105</sup> Dionisio Vázquez narra, segons li va contar Joan de Borja, que el pare Andrés Oviedo li va otorgar el grau i doctorat:

Y aunque se dio al duque este grado de doctor secretamente dentro de la librería de Gandía, pero halláronse presentes algunos, assí de la Compañía como de la casa del duque, de los quales él fiava el secreto y ahora son vivos y lo cuentan don Juan de Borja, su hijo (el qual,

100 Aquesta administració comprenia els terrenys de Ahillones, Berlanga, Casas de Reina, Disantos, Fuente del Arco, Trasierra i Valverde de Llerena.

101 Entre aquests personatges cal nomenar a Francisco Hurtado de Mendoza, comte de Monteagudo, i Guillem de San Clemente, els quals van precedir i succeir Juan de Borja, com ambaixadors a Praga. Tots ells eren membres de l'orde de Sant Jaume. Sobre alguns trets particulars vid. Erika S. HONISCH, "Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in RudolFINE Prague", en TESS KNIGHTON – EMILIO ROS-FÀBREGAS (eds.), *Recent Research in Early Iberian Music in an International Context (Papers from the Medieval and Renaissance Music Conference, Barcelona, 5-8 July 2011)*, Kassel: Reichenberger 2015; i Erika S. HONISCH, "Sacred Music in Prague, 1580-1612," Tesi Doctoral, University of Chicago 2011, 178–191.

102 Sant Ignasi de LOYOLA, *Monumenta Ignatiana, ex autographis vel ex antiquioribus exemplis collecta: Scripta de Sancto Ignatio de Loyola, Societatis Jesu fundatore*, vol. 2, Madrid: Typis G. López del Horno 1918, p. 43; DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 78–79.

103 MB VI, 650.

104 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 214–215.

105 DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 69.

por sus manos –como me lo ha contado– adereçó la sala de la librería para aquel acto), y los padres Antonio Cordeses y Manuel de Sa.<sup>106</sup>

Joan de Borja va acompanyar el seu pare al viatge a Roma:

Y luego el duque hizo venir ante sí a don Juan de Borja, su segundo hijo, y preguntole cuál le sería de mayor contento, ir a alguna principal universidad de España a estudiar o que le llevase a Roma en su compañía. Él le respondió que haría de voluntad lo que su padre le mandasse; mas que si a su elección lo dexasse, mucho holgaría de acompañarle y servirle en aquella jornada; y assí se adereçó para ella.<sup>107</sup>

### **De Miles Christi a patró dels jesuïtes**

A la *Ciutat Eterna* mentre l'encara duc de Gandia intercanviava coneixements amb el fundador de l'orde i s'interrelacionava amb l'aristocràcia romana, Joan de Borja servia a la casa professa com a criat per a la Companyia. L'estada a Roma va durar poc més tres mesos, ja que Francesc de Borja havia d'acabar la seua formació com a sacerdot i Ignasi de Loyola va enviar-lo a les seues terres d'Azpeitia per tal d'evitar que fóra nomenat cardenal. És ben coneguda la norma imposada per Loyola de no acceptar capells cardenalícs ni cap tipus de dignitats. Francesc de Borja va renunciar per tres vegades als oferiments, instigats per membres de la cúria romana, el papa Farnese i l'Emperador.<sup>108</sup>

Durant la permanència a Roma, Francesc de Borja va ajudar a fundar la universitat jesuïta que rebria el seu nom, encara que mai oficialment, i posteriorment seria amplament conegut com a *Collegium Romanum* i que actualment és la Universitat Gregoriana. Entre els sis primers contribuïdors del *Collegium* figura Joan de Borja, el qual segons un memorial signat pel seu pare el 3 de febrer de 1551, tenia l'obligació d'enviar 500 ducats a l'any, durant un període de 6 anys, per a l'església i el col·legi.<sup>109</sup> Com s'observarà més endavant, ni Joan ni el seu germà Carles enviarien en temps i forma la seua part.<sup>110</sup>

Durant els mesos que Joan de Borja va estar a Roma no es pot parlar d'una activitat cultural de Joan de Borja. Es desconeixen les activitats diàries del jove Borja, però a pesar de ser fill del duc de Gandia, actuaria en tasques pròpies de criats, com la neteja, la cuina i la dedicació de molt de temps

---

106 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 197.

107 Ibid., 214.

108 Sobre el “perill” del cardenalat per a Francesc de Borja vid. DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 101–105.

109 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Roma, 3 de febrer de 1551. “Más, mi hijo Joan por 6 annos, en cada anno dará 500 [ducats] de oro”. *MB III*, 69. Entre els altres protectors del col·legi es trobaven el propi Emperador, el bisbe d'Esquilatxe, Tomás de Gilgio i els cardenals Hipòlit d'Este, Francisco de Mendoza i Durante de Durante. Com a procurador del col·legi va quedar Luis de Mendoza. .

110 L'ítem 14 del testament de Francesc de Borja fa referència a aquesta obligació. Joan IBORRA, “El testament de Francesc de Borja i Aragó, IV duc de Gandia”, en Santiago LA PARRA LÓPEZ (ed.), *Miscel·lània Josep Camarena*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1997, 43–67, p. 51.

a l'estudi i a l'oració. Cal suposar que Joan de Borja va poder escoltar la música pròpia de les cerimònies papals. També és molt probable que escoltara les diverses capelles de música que tenien els nobles italians que van convidar Francesc de Borja i el seu seguici a aturar-se als seus respectius estats. Les capelles musicals de Cosme I de Medici a Florència, d'Octavi Farnesio i Margarita d'Àustria –filla natural de l'Emperador– a Parma, o Hèrcules II d'Este a Ferrara en són un només un exemple.

Gràcies a les cartes que va escriure el jove Borja a diversos membres de la Companyia, es coneix en detall l'itinerari de l'anada de Roma a Oñati en febrer de l'any següent.<sup>111</sup>

En març de 1551 Joan de Borja es troba estudiant a Alcalá de Henares. En diverses cartes conservades es descriu com Francesc de Borja li explica a Ignasi de Loyola que el seu fill Álvaro també anirà a estudiar a Alcalá, juntament amb el seu germà que ja es troba allí.<sup>112</sup> Segons sembla, la determinació d'instruir-lo a Alcalá ja l'havia adoptada Francesc de Borja a Roma, junt amb altres jesuïtes, perquè Joan de Borja estiguera molt a prop del pare Araoz. Curiosament en una carta de Joan a Ignasi de Loyola descriu l'arribada del seguici del seu pare “sans i estalvis”, encara que fa un especial esment a “los ejercicios y ayunos” que realitzen tant Francesc de Borja com el pare Antonio de Araoz.<sup>113</sup> La data d'aquesta carta es contradiria amb el supòsit de l'estada estudiantil a Alcalá en abril del mateix any. Certament, la documentació és escassa i la correspondència conservada no acaba de completar cronològicament la vida de Joan de Borja.

Tanmateix el 26 de maig d'aquest any Francesc de Borja és ordenat sacerdot de mans del bisbe auxiliar de Logroño a Vergara.<sup>114</sup> Altres fonts situen aquest esdeveniment el 23 de maig a Oñati. No és fins a l'1 d'agost que Francesc de Borja oficia la seua primera missa en privat en la capella de l'oratori de Loyola, en la què va estar ajudat pel seu fill Joan. La primera missa pública va ser el 15 de novembre a Vergara.<sup>115</sup>

Francesc de Borja havia renunciat formalment al ducat de Gandia i a totes les seues possessions mesos abans. L'11 de maig de 1551 es va oficialitzar l'abdicació en el seu fill Carles de Borja, encara que ja el 15 de gener el canonge de Gandia i cambrer personal de Borja, Gaspar de Villalón, havia eixit de Roma cap a Alemanya a l'encontre de l'emperador Carles per oferir-li el

111 Carta de Joan de Borja al P. Polanco. Pisa, 15 de febrer de 1551. *MB III*, 74–75; Carta de Joan de Borja al P. Polanco. Oñati, 24 d'abril de 1551. *MB I*, 628–630; Per aprofundir sobre el viatge i un nou enfocament sobre la tasca pastoral de Francesc de Borja vid. Manuel RUIZ JURADO S.I., “El sacerdocio jesuítico de San Francisco de Borja (1551-1554)”, en Santiago LA PARRA – Maria TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians 2012, 391–404.

112 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Oñati, 23 d'abril de 1551. *MB III*, 84.

113 Carta de Joan de Borja al Ignasi de Loyola, Oñati 28 d'abril de 1551. *MB I*, 631–631.

114 DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 92.

115 *Ibid.*, 93; Altres autors situen la primera missa pública a Azpeitia, però considere cal seguir Dalmases. GARCÍA HERNÁN (ed.), *MB VII*, 21.

renunciament del duc de Gandia i rebre instruccions. Dies després d'aquests fets Francesc de Borja escrivia des d'Oñati a Ignasi de Loyola en referència a què el seu fill Joan encara no tenia clar si entraria o no a la Companyia. És difícil albirar si aquesta decisió va ser presa per Joan o pel mateix Francesc –fet que sembla amb més sentit–. El ben cert és que al mes de juliol d'aquest any entre els membres de la Companyia ja es parlava del futur casament de Joan de Borja amb una neboda-neta d'Ignasi de Loyola. Antonio de Gou, jesuïta que va arribar a Oñati poc temps després de Borja, escrivia al pare Polanco, secretari del Prepòsit General, a Roma sobre les decisions del fill de Francesc de Borja i altres missives sobre els personatges que anaven arribant a la vila guipuscoana per vore la “transformació” que havia fet el fins aleshores duc de Gandia.<sup>116</sup>

A partir d'aquestes dates, Joan de Borja degué seguir estudiant a Alcalá almenys fins als primers mesos de 1552, quan va entrar al servei de Ruy Gómez de Silva, príncep d'Éboli, què aleshores era majordom major del rei Felip II i líder de la facció *ebolista*, que s'oposava a l'*albista* a la cort. Ruy Gómez li va regalar un cavall com a símbol d'amistat envers la seua família.<sup>117</sup> Poc abans Francesc de Borja li escrivia a Loyola explicant-li que el seu fill vivia “de emprestado”, sense referir-se a la vila d'Alcalá o Madrid.<sup>118</sup>

En dates anteriors ja s'entreveu que Joan havia fet alguns serveis a la monarquia, sense determinar si l'encàrrec és de part dels jesuïtes o bé de Ruy Gómez. En una altra carta Francesc de Borja escriu a Loyola des d'Oñati donant notícia de la fundació del nou col·legi a Burgos, on s'espera la visita de Maria d'Àustria. En aquesta carta s'esmenta Joan de Borja com a missatger de la correspondència amb la princesa Joana d'Àustria –germana de Felip II– i Hernando de Mendoza, aleshores cardenal de Burgos.<sup>119</sup>

Una de les preocupacions principals de Francesc de Borja en aquests temps era el sustentació econòmica a la qual s'havien compromès envers el *Collegium Romanum*. En diverses cartes remeses des d'Oñati a Ignasi de Loyola<sup>120</sup> i al cardenal Pio da Carpi,<sup>121</sup> Borja relata com ha demanat als seus fills Carles i Joan que envien els diners acordats a Roma i demana disculpes.

116 *Epistolae mixtae: ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 (1549-1552)*, vol. II, Madrid: excudebat A. Avrial 1899, p. 597; Carta de Antonio Gou al P. Polanco. Roma, juny-juliol de 1551. *MB VII*, 55.

117 El testimoni de Sebastià Santescreus (cavaller de la ciutat de València) en el procés per atorgar l'hàbit de Sant Jaume a Joan de Borja declara que li consta que Joan té dos cavalls, un que li va comprar son pare i l'altre que li va regalar Ruy Gómez en Monzó, durant alguna de les celebracions de les corts generals. 26 de juny de 1548. AHN, *Órdenes Militares*, caixa 223, exp. 1169.

118 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Oñati, 4 de desembre de 1551. *MB III*, 109.

119 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Oñati, 23 de juliol de 1551. *Ibid.*, 839.

120 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Oñati. 10 de febrer de 1552. *Ibid.*, 112.

121 Carta de Francesc de Borja al cardenal Carpensi. Oñati, 19 de setembre de 1552. *Ibid.*, 125. Rodolfo Pio da Carpi (1500 – 1564) va ser nunci a França i Savoia. El 1536 va ser nomenat cardenal per Pau III. Va ser un dels principals defensors de la Companyia de Jesús a la cúria romana i és reconegut com un gran col·leccionista i mecenes d'artistes i escriptors.



En aquesta època l'economia de Joan de Borja no devia ser massa pròspera. Poc després, en agost d'aquest mateix any, va contraure matrimoni amb Lorenza de Oñaz y Loyola, neboda-néta d'Ignasi de Loyola. El conveni matrimonial entre Juana de Recalde, mare de Lorenza de Oñaz, i Joan de Borja no indica lloc ni data exacta de signatura del contracte.<sup>122</sup> Les notícies conservades indiquen que l'enllaç matrimonial es pogué celebrar a Gandia, ja que Joan havia viatjat a la ciutat ducal amb el pare Antonio Araoz, qui continuava sent el seu guia espiritual, però el més probable és que fóra Guipúscoa.<sup>123</sup> Poca informació hi ha sobre els anys següents al seu casament. No se sap exactament els càrrecs que va tindre fins a 1557. En gener de 1554 escriu a Ignasi des de Loyola, on demana suport per a la reconstrucció del convent franciscà de Nuestra Señora de Aránzazu.<sup>124</sup>

En 1555 Francesc de Borja va visitar diverses vegades Tordesillas. Allí havia estat reclamat, de part del príncep Felipe per atendre la seua àvia, la reina Joana *la Boja*, en els últims moments de la seua vida.<sup>125</sup> Servia com a *dueña de acompañamiento* la filla de Francesc, Isabel de Borja, que estava casada amb el comte de Lerma. Mentrestant, Borja demanava als seus fills els diners destinats al manteniment del *Collegium Romanum*, que aquests no enviaven.<sup>126</sup>

### **Estratègia familiar borgiana: al servei de la Corona**

Algunes notícies indiquen que Joan va estar al servei de la Corona com a corregidor i governador a terres extremenyas. És molt probable que tinguera diversos encàrrecs des de 1552 fins a 1557. La governació de Badajoz i la de Baeza (Jaén) podrien ser dos d'elles, però les notícies són confuses. L'escut senyorial amb les armes dels Borja i la inscripció a la façana de l'antiga casa dels corregidors de la ciutat de Baeza així ho corroboraria: “Esta obra se hizo por mandado de los mui Ill[ustr]es señores Baeça, siendo coregidor della el mui Ill[ustr]e señor don Juan de Borja, en el año de 1559”.<sup>127</sup> Tal vegada els encàrrecs estarien lligats a la *encomienda de Reina* de l'orde de Sant Jaume, que des de 1550 tenia assignat Joan de Borja, la principal i més extensa de l'orde a les terres de Lleó. D'aquests anys només es conserva part de la correspondència entre Francesc de Borja i el seu fill Joan. En una d'aquestes cartes li comunicava la mort de la seua germana Isabel (la filla

122 Manuel SERRANO Y SANZ, “Convenio celebrado entre D. Juan de Borja, Da Lorenza de Oñaz y Da Juana de Recalde, con motivo del proyectado matrimonio de los primeros. Año 1552”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* XXXIV (1899) 146–152.

123 GARCÍA MAHIQUES (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*, 21.

124 Carta de Joan de Borja a Loyola. Loyola, gener de 1554. *MB I*, 635.

125 Va morir el 12 d'abril, divendres sant, de 1555. DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 121–123.

126 Carta de Francesc de Borja a Loyola. Lisboa, 15 de setembre de 1553. *MB III*, 153, 841–843; Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Tordesillas, [10 de març de 1554]. *MB VII*, 71.

127 Veure il·lustració a l'annex. Vicente LAMPÉREZ Y ROMEA, “Casa de Corregidores y Cárcel de Baez”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 70, enero (1917) 207–210, p. 208.

major de Francesc), mare del que serà duc de Lerma.<sup>128</sup> En l'altra carta, Borja li comunica al seu fill la seua presència a Medina del Campo per un negoci important i els diversos episodis de *tercianias* (paludisme) que havia sofert.<sup>129</sup>

En 1563 no hi ha notícies, però és probable que ja es trobara de nou a terres guipuscoanes perquè l'1 de maig de 1557 havia sigut nomenat coronel i posteriorment tinent general, de la província de Guipúscoa i *alcaide* de Sant Sebastià.<sup>130</sup> L'estada de Joan quedaria corroborada per una carta d'Àlvar de Borja al príncep d'Éboli el 26 de febrer de 1563, el qual indica que es troba junt amb Lorenza de Oñaz.<sup>131</sup> En 1558 estava al capdavant d'una unitat de militars en la presa de Saint-Jean-de-Luz. Aquest punt estratègic va ser ocupat per tropes castellanques per ordre de l'aleshores regent de la Corona, la princesa Joana d'Àustria.<sup>132</sup> El 6 de novembre de 1558 hi ha documentat el bateig d'un tal Francisco de Borja, fill de Juan de Borja, a la parròquia de Sant Pere Apòstol d'Asteasu, prop d'Azpeitia i Tolosa. És possible que fóra fill de Joan? Moriria de jove? És possible que fóra fill natural sense reconèixer?<sup>133</sup>

Resulta neguitosa la poca documentació que hi ha d'aquesta època respecte al nostre personatge. No és fins al 13 de maig de 1566 que s'hi troben noves referències a Joan de Borja qui es trobava a Madrid. En una carta del pare jesuïta Saavedra a Francesc de Borja indica “El Señor Maestre se está aquí y el señor don Juan. No sé qué será dellos. Se [tratan] las cosas del turco. A todos creo ha de dar en qué entender...”<sup>134</sup> El *Maestre* era el germà per part de pare de Francesc de Borja, Pere Lluís Galcerà de Borja. Aquest servia a la corona com a militar i governador d'Oran, on havia estat desterrat per tapar una sospitosa acusació de sodomia davant la Inquisició i altres faltes sobre ordenament públic i poca cura de les finances.<sup>135</sup> La referència a “se tratan las cosas del turco” sens dubte fa referència als problemes que hi havia aleshores amb els atacs otomans als territoris hispànics.<sup>136</sup>

128 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Prado (Valladolid), 26 de març de 1558. *MB III*, 362–364.

129 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Medina del Campo, 18 de gener de 1559. *Ibid.*, 420.

130 GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, 99 i 467.

131 Carta de Àlvar de Borja a Ruy Gómez. Miranda, 26 de febrer de 1563. *MB VII*, 174.

132 FRANCISCO FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía española, Casa Real y Grandes de España*, vol. IV, Madrid 1902, p. 190.

133 Partida de baptisme. *Archivo Histórico Diocesano de San Sebastián* DEAH/F06.038//1366/001-01(f.17r, n°--/B1558-11-06)

134 Carta del P. Saavedra a Francesc de Borja. Madrid, 13 de maig de 1566. *MB VII*, 527–528.

135 DIEGO SUÁREZ MONTAÑÉS, *Historia del Maestre último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las memorables plazas de Orán y Mazalquivir, reinos de Tremecén y Ténez (sic), en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*, Beatriz ALONSO ACERO – Miguel Ángel BUNES IBARRA (eds.), València: Institució Alfons el Magnànim 2005. Aquesta biografia és bastant benevolent amb els personatges a pesar de ser molt polèmics al seu temps.

136 Sobre la participació de Francesc de Borja en els prolegòmens de Lepant vid. Manuel RIVERO RODRÍGUEZ, *La batalla de Lepanto. Cruzada, guerra santa e identidad confesional*, Madrid: Sílex ediciones 2008, pp. 84–94.

Pocs mesos després Joan de Borja es trobava a València. Tot sembla indicar que en aquest cas seria per complir “negocis” per a la Companyia. Dies abans havia acudit al casament de la filla de Ruy Gómez de Silva i el fill del duc de Medina Sidonia. Se sap que Joan hi va assistir per una carta del degà de la Seu de Gandia, Francesc Joan Roca,<sup>137</sup> a Francesc de Borja en la qual indica que Joan té un “mandamiento” per fer contactes durant el casament.<sup>138</sup> El 2 de juny, Joan escrivia des de València a son pare demanant-li si seria possible anar a predicar a Sant Nicolau per Quaresma.<sup>139</sup>

Els viatges de Joan de Borja serien constants i el més probable és que continuara al servei del príncep d'Éboli, ja que en juliol d'aquest any el duc de Gandia, Carles de Borja, escriu al seu pare exposant-li els afers que ha de solucionar a Madrid i la certesa que voria al seu germà Joan, que també tenia negocis allí.<sup>140</sup> Durant aquest temps, Joan continua ascendint en l'estatus de nobles al servei de la corona. No obstant això, Joan degué tindre alguns desencontres, ja que en una carta del pare Luis de Medina a Francesc de Borja l'informava sobre “algunos engaños acaecidos sobre el joven don Juan de Borja”.<sup>141</sup>

Almenys des de desembre de 1567 Joan i la seua família es trobaven a Toro, junt el seu germà Álvaro i la seua muller la marquesa d'Alcañices.<sup>142</sup> La correspondència conservada mostra la preocupació de Francesc envers els seus fills i la necessitat futura de trobar-se amb ells a Madrid.<sup>143</sup> Abans de juliol d'aquest any, tant Carles com Joan ja es trobaven a Madrid. Aquest darrer per tractar sobre un plet sobre uns patronatges.<sup>144</sup> No és fins març de 1568 que hi tornen a haver notícies sobre les tasques de Joan. En aquest cas, gràcies a Ruy Gómez de Silva, va ser designat “ayuda de cámara” del príncep don Carlos.<sup>145</sup> Aquesta tasca encomanada també a altres nobles, consistia en l'assistència, la guàrdia, el servei del problemàtic príncep. L'encàrrec no va durar molt, ja que el 18 de juliol d'aquest any l'hereu de Felip II va morir, però Joan de Borja es va fer valedor de la confiança del rei.

137 Francesc Joan Roca. Degà de la col·legiata de Gandia des de 1534 i ardiaca d'Alzira. Conegut habitualment com a “Deán Roca”. Va ser un dels homes de confiança de Francesc de Borja. Personatge molt interessant, va participar activament en la vida política i social del seu temps. Va ser un personatge clau en la erecció en catedral de la col·legiata d'Oriola. Antonio CARRASCO RODRÍGUEZ, “La ciudad de Orihuela y el Pleito del Obispado en la Edad Moderna.” Tesi Doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant 2001.

138 Carta del Deán Roca a Francesc de Borja. València, 3 de juny de 1566. *MB VII*, 539–540.

139 Carta de Joan de Borja a Francesc de Borja. València, 2 de juny de 1566. *Ibid.*, 536–537.

140 Carta del duc de Gandia (Carles de Borja) a Francesc de Borja. Gandia, 29 de juliol de 1566. *Ibid.*, 616–617.

141 Carta del P. Luis Medina a Francesc de Borja. Àvila, 29 de juny de 1566. *Ibid.*, 560.

142 Carta de la marquesa de Alcañices a Francesc de Borja. Toro, 23 de desembre de 1566. *Ibid.*, 769; i *MB IV*, 549.

143 Carta de Francesc de Borja al duc de Gandia. Roma, 14 de maig de 1567. *MB IV*, 475–476; Carta de Francesc de Borja al P. Araoz. Roma, 14 de maig de 1567. *Ibid.*, 477.

144 Carta del duc de Gandia a Francesc de Borja. Madrid, 1 de juliol de 1567. *MB IV*, 489.

145 Cèdula reial expedida per Felip II el 2 de març de 1568. Luis CABRERA DE CÓRDOBA, *Historia de Felipe II, Rey de España*, José MARTÍNEZ MILLÁN – Carlos J. DE CARLOS MORALES, Junta de Castilla y León 1998, p. lib. VII, cap. XXII.; Citat també a *MB I*, 637.

Després d'aquests esdeveniments es va rumorejar que podria ser el nou majordom de la princesa Joana d'Àustria. Joan havia estat a Madrid fins a primers de setembre. En una carta del comte de Lerma<sup>146</sup> a Francesc de Borja, es descriu l'estada de Joan de Borja i la malaltia de *tercianias* que havia sofert abans d'abandonar Madrid a finals d'agost: “Por aquí dizen que el Sr. don Juan de Borja hazen mayordomo de la prinçesa; no lo creo. Yo lo espero, que bendrá aquí dentro de quinze días”.<sup>147</sup> És de suposar que Joan de Borja havia anat a Toro a visitar la seua família i hauria de tornar a Madrid per seguir amb els encàrrecs reials.

L'any següent és quan Joan començar la seua carrera diplomàtica, encara que fins a 1570 no anirà a Portugal. En gener de 1569 Joan es troba a la cort, on era gentilhome de Felip II,<sup>148</sup> “por sus negocios”, com mostra una carta de la seua germana a Francesc de Borja.<sup>149</sup> La correspondència de Joan amb son pare és ben reveladora sobre els esdeveniments futurs dels anys vinents.

---

146 Francisco Gómez de Sandoval y Zúñiga (ca. 1540 – 1574) III comte de Lerma y IV marquès de Dénia, gentilhome de la cambra de Felip II i membre de l'orde de Sant Jaume. Estava casat amb Isabel de Borja, filla de Francesc de Borja, ambdós pares de Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, duc de Lerma.

147 Carta del comte de Lerma a Francesc de Borja. Madrid, 1 d'octubre de 1568. *MB IV*, 647–648.

148 Antonio SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 24 (1894) 480–500, p. 487.

149 Carta de Joana de Borja a Francesc de Borja. Toro, 29 de gener de 1569. *MB V*, 13.

## La carrera diplomàtica i la consolidació humanística

1569 – 1581

El 19 de febrer de 1569 Francesc de Borja escriu des de Roma al seu fill Joan una carta amb substancial informació sobre els esdeveniments futurs i que és ben reveladora de les intencions de Francesc de Borja envers el seu fill:

Ya he escripto al conde de Lerma el parabién de su nueuo officio. Sírvase de él Dios N. S., que quien sabe aprovecharse de todo sabrá sacar fruto espiritual, aprovechándose a sí y a otros en las casas y en los cargos de los príncipes; y tanto más será agradeçido y meritorio el bien que se hiziere quanto más dificultad y resistencia ay de parte de la obra, pues el mismo amor, de quien dezía al principio que no halla dificultad, haze también en esto su effecto. Y pues a vos también os espera ocupación no muy dessemejante, según por acá entiendo, procurad de sacar de los poco lo mucho, de lo temporal lo eterno y de las honrra[s] la verdad; porque parar en lo visible y momentáneo sería falta de buen conoçimiento; mas tomarlo por escalón y asa para de ay subir a palacios más soberanos, a thesoros más preciosos y a gloria más uerdadera, esto será obra perfecta [...].<sup>150</sup>

No és d'estranyar doncs que el seu pare pressionara al monarca per a la carrera diplomàtica del seu fill. En aquells temps, l'ambaixada a Lisboa era fins i tot més important per a Felip II que les de Roma o Paris. El trànsit comercial amb les noves colònies i sobretot la línia de successió de la corona portuguesa eren dos temes cabdals en la política exterior del rei catòlic. Com és què Felip II va designar un diplomàtic sense cap experiència per a una missió certament complexa? Sens dubte la seua facilitat demostrada per a l'aprenentatge de les llengües en seria una. La seua mare era portuguesa, de segur dominaria perfectament el castellà, el català, possiblement l'italià i tenia una gran competència amb el llatí. Aquest lligam familiar, juntament amb l'estreta relació del seu pare amb la família reial portuguesa –principalment amb la reina Caterina– i el cardenal-infant don Enrique,<sup>151</sup> deguen facilitar l'elecció de Joan.<sup>152</sup>

El bagatge diplomàtic i l'aptitud per a les llengües es veuria reforçat i augmentat posteriorment, durant la seua estada a Praga, on va arribar a publicar un vocabulari txec-castellà-llatí, suposadament per a la colònia de compatriotes destinats a la capital de l'Imperi. Junt aquesta habilitat, els vincles polítics del seu pare amb Ruy Gómez de Silva i amb la princesa Joana d'Àustria, mare del rei Sebastià de Portugal, també van afavorir el nomenament.<sup>153</sup> Un altre dels personatges que va intercedir en aconseguir beneficis durant l'estada a Portugal va ser el patriarca

150 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Roma, 19 de febrer de 1569. *Ibid.*, 21–22.

151 Possiblement el membre de la família reial portuguesa més contrari a Espanya.

152 L'amistat de Francesc de Borja amb Caterina d'Àustria estava ben consolidada, des de la infantesa que van compartir a Tordesillas. L'animadversió del cardenal infant Enrique a la corona hispana també és ben coneguda.

153 Francesc de Borja era un dels pilars de l'anomenat partit ebolista, que encapçalava Ruy Gómez de Silva –príncep d'Èboli– i la princesa Joana d'Àustria, front el partit albista, del duc d'Alba. MARTÍNEZ MILLÁN, "Familia real y grupos políticos: la princesa doña Juana de Austria (1535-1573)," 73–106.

Joan de Ribera.<sup>154</sup>

En una carta de Joan de Borja al seu pare li expressava el seu parer amb l'encomanda de ser ambaixador. S'entreveu ben clarament que no és el principal desig del jove Borja, però al mateix temps es complau de poder servir al seu pare, a la reina Caterina i als pares de la Companyia:

R[everendí]mo Señor: Oy me dio el P[adre] Luis de Guzmán una de V.P. de seis de agosto, y reçebí con ella grandísima merced y consolación, assí en saber de la salud de V.P. como del esfuerzo que en ella me da para pensar que a de ser para servicio de Nuestro Señor esta jornada de Portugal.

Aunque hasta agora yo no estoy despachado para poder partirme, espero que presto tomará S.M. resolución en la merced que será servido de hazerme; y en haziéndome esto, me porné luego a punto para ella. Pienso llevar a doña Lorença allá; porque, aviendo de ser la ausencia larga, no es razón sino que estemos juntos, pues lo usan ya todos los enbaxadores casados llevar consigo sus mugeres.

[...]

Con don Álvaro de Castro terné la cuenta que V. P. manda; y en lo que toca al servir a la Compañía, aunque V.P. no estoviese de por medio, lo devo yo hazer; y con la ayuda de ella y con la que V. P. en su carta me promete, spero en Nuestro Señor poder con lo que se me encargare. Y bien sé que uno de los motivos que [ha] avido para enbiarme ha sido quan ayudado he de ser de los Padres para que los negoçios se hazierten.

Ruy Gómez escribe a V. P. largo açerca de una yglesia colegial que dotta en una villa suya, que se llama Pastrana. Dale dos mil ducados de dotte de su propia hazienda, como más largamente verá V. P. por los recados que con ésta [van]; no a querido tomar otra interçesión para con S. S. sino la de V. P., a quien supplico yo humilmente fauoresca este negoçio, pues, demás de ser tan benemérito Ruygómez de la Sede Apostólica, lo es de la Compañía y de todos su[s] hijos de V. P., pues hemos allado en él obras de padre en todos nuestros trabajos, y yo muy particularmente, por ser muy grande la merced y regalo que me haze.<sup>155</sup>

D'aquesta interessant missiva es poden extraure conclusions interessants. Per una banda, Joan ja sabia que havia de ser ambaixador i s'hi pot entreveure que Francesc de Borja havia tingut un paper primordial perquè així fóra. D'altra banda, els serveis que faria per a la Companyia són només una continuació del que ja havia estat realitzant amb el pare Araoz per terres castellanes: afavorint relacions i informant de primera mà a la màxima autoritat dins la Companyia, el seu pare. També continuava molt present la facció del partit *ebolista* a la qual Joan de Borja estava alineat i que va durar fins a la mort del seu pare en 1572 i la de la princesa Joana i Ruy Gómez en 1573.

Encara que el nomenament oficial com a ambaixador a Lisboa va ser el dia 6 de desembre de 1569,<sup>156</sup> ja hi havia notícies sobre la missió a Portugal des de mesos abans. Altres cartes, com la de Francesc de Borja al doctor Torres del 9 de setembre de 1569, ja informaven de la notícia del servei

154 Carta de Joan de Ribera a Ruy Gómez de Silva. València, 27 de novembre de 1570. F-Pn, *Esp.* 308, 104. GARCÍA HERNÁN Enrique, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, 99.

155 Carta de Joan de Borja a Francesc de Borja. Madrid, 11 de setembre de 1569. *MB V*, 166–168 L'acentuació i puntuació són pròpies.

156 *Instrucciones de Felipe II a D. Juan de Borja para el desempeño de la Embajada de Portugal*. Madrid, 6 de desembre de 1569. E-SIM, *Estado*, 386, f. 124. SÁNCHEZ MOGUEL Antonio, "El primer Conde de Ficallo", 494-497.

de Joan a Portugal.<sup>157</sup> També en carta de Ruy Gómez al general de la Companyia s'hi fa constar aquesta designació.<sup>158</sup>

Abans de marxar a Lisboa, Francesc de Borja va escriure a Joan sobre un encàrrec particular. La impressió d'un breviari a Madrid, encara que segons el general de la Companyia era més efectiu i viable estampar-los a Roma.<sup>159</sup> L'assumpte d'aquests breviaris ja feia temps que preocupava Francesc de Borja, que ja en febrer havia enviat un exemplar a Joan de la mà de Dionisio Vázquez.<sup>160</sup>

Mesos després, Joan de Borja contestava al seu pare des de Madrid explicant les ordres rebudes i l'itinerari a seguir:

Aunque yo he estado aquí muy despacio hasta agora, págolo con que me manda el rey partir con mucha prissa a Portugal; y tanta, que no sé si me dexarán estar aquí ocho días. Es esta prissa por yr a acabar de concertar el casamiento del rey de Portugal en Francia; y porque están suspensos los demás hasta que esto se acabe de effeuar, es agora la prissa; y así no podré lleuar a doña Lorença conmigo; pero partirse ha luego para mi encomienda de Toro, a donde agora está, y desde allí pasará a Ébora, a donde está el rey. Hame hecho merced el rey de çinco mil ducados para aparejarme, con mostrar mucha voluntad de hazerme merced en las occassiones que se offresçieren. [...] Yo llevo mucha cuenta con lo que me manda V.P. que aga en Portugal en el seruiçio de la reyna, y así se lo diré yo. Plegue a Nuestro Señor que hazierte hombre a hazer lo que desea en seruiçio destes príncipes.<sup>161</sup>

### La missió a Portugal

Joan de Borja va substituir Hernando Carrillo de Mendoza com a ambaixador a Lisboa. Els pocs documents conservats sobre retribucions evidencien que Borja no tenia una assignació massa elevada. La provisió de 3000 ducats per l'any 1569 és superior a la del seu antecessor, que rebia 2000 ducats, més 457 de complements i deutes. Aquestes quanties contrasten amb les dels ambaixadors al Sacre Imperi o Gènova, que rebien una quantitat superior. Cal fer notar la importància estratègica de l'ambaixada genovesa i la més important per a la Corona Hispànica, la de Viena, amb un ambaixador permanent i sovint un o diversos d'especials.<sup>162</sup>

Com s'ha comentat abans, Joan de Borja tenia diverses missions. Per una banda calia intercedir

157 Carta del Francesc de Borja al P. Dr. Miguel Torres. Frascati, 9 de setembre de 1569. *MB V*, 163.

158 Carta de Ruy Gómez de Silva a Francesc de Borja. Madrid, 25 de novembre de 1569. *Ibid.*, 243.

159 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Roma, 25 d'octubre de 1569. *Ibid.*, 220.

160 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Roma, 19 de febrer de 1569. *Ibid.*, 21.

161 Carta de Joan de Borja a Francesc de Borja. Madrid, 27 de novembre de 1569. *Ibid.*, 248.

162 En 1569, Francisco Hurtado de Mendoza era l'ambaixador permanent davant Maximilià II i el poderós senyor de Chantonnay, Thomas Perrenot de Granvelle, era ambaixador especial. Jacobo Fitz-James Stuart y Falcó, Duque de ALBA, "La Hacienda real de España en el siglo XVI: cuentas de cargo y data de gastos e ingresos de la Tesorería general del reino (1568 y 1569)", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 80 (1922) 146–184, pp. 168–169. De tota manera, els imports totals que rebia Joan de Borja com ambaixador són molt difícils de saber sense més documentació.

de primera mà en el projecte de matrimoni del rei Sebastià amb Margarita de Valois –filla del rei de França i Caterina de Medici–, causa a la qual donava suport l'àvia del monarca lusità, la reina Caterina –germana de l'emperador Carles V– i Felip II.<sup>163</sup> En el cas de no ser així, l'objectiu seria intentar que el matrimoni es concertés amb una princesa espanyola.<sup>164</sup> D'altra banda, els altres encàrrecs que tenia Borja eren relacionats amb la participació del regne de Portugal a la lliga contra els turcs, els problemes amb la família reial de Felip II i la idea de la croada a l'Àfrica per part dels portuguesos. En aquesta croada, on Felip II va donar un escàs suport, va desaparèixer el rei Sebastià el 4 d'agost de 1578 a la coneguda batalla d'Alcazarquivir. En breu temps Joan de Borja va guanyar-se la confiança de la reina Caterina i el respecte de molt dels membres de la cort portuguesa.

No serà coincidència que la missió del seu pare amb la delegació del cardenal Carlo Michele Bonelli –més conegut com a cardenal Alessandrino o Alejandrino, nebot del papa Pius V– tinguera, en part, els mateixos objectius.<sup>165</sup> El Papa havia enviat delegacions a França i Alemanya a banda de l'ambaixada d'Alessandrino. L'objectiu era unir esforços militars per part de Felip II i del rei de Portugal per detindre l'avanç dels turcs per la Mediterrània. En l'àmbit polític la missió va ser un fracàs, però alguns historiadors apunten que va anar millor del que esperava Francesc de Borja en diversos sentits. Per una banda, va rebre el reconeixement públic con a general de la Companyia anys després d'haver fugit a Roma, empaitat per la Inquisició. Per tots els territoris on passava l'expedició, la gent volia que Francesc de Borja predicara. Va obtindre públicament el perdó dels estaments eclesiàstics de la Corona, sobretot de la Inquisició. Però un dels fets més importants per a Francesc va ser el retrobament amb la seua família a València i Lisboa, encara que no va accedir a anar a la seua Gandia natal.<sup>166</sup>

També per a Joan de Borja un dels moments més importants de la seua vida va ser el retrobament amb el seu pare. Ja des de Madrid, Francesc de Borja havia escrit a Joan demanant de trobar-se amb ell a Portugal perquè li explicara tots els problemes que estaven transcorrent a la cort lusitana. Segons García Hernán, Joan de Borja va haver de viatjar de Lisboa a Madrid per explicar

163 Per aprofundir amb la complexa història sobre el casament del rei Sebastià i les influències dels jesuïtes, la reina Caterina i Felip II vid. GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, 96–115.

164 SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 487–488.

165 Enrique GARCÍA HERNÁN, “Francisco de Borja y Portugal”, en *A Companhia de Jesus na Península Ibérica nos sécs. XVI e XVII. Espiritualidade e cultura*, vol. 1, Oporto: Instituto de Cultura Portuguesa. Universidad de Oporto 2004, 189–219, 189–219; GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*.

166 Per a la missió diplomàtica en particular: GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*; sobre el parer personal de Francesc de Borja: DALMASES S.I., *El Padre Francisco de Borja*, 230–236; i Javier BURRIEZA, “Establecimiento, fundación y oposición de la Compañía de Jesús en España (siglo XVI)”, en *Los Jesuitas en España y en el mundo hispánico*, vol. 1, Madrid: Fundación Carolina. Centro de Estudios Hispánicos e Iberoamericanos 2004, 49–106, 72–73.



en persona al rei i a son pare els gravíssims problemes de convivència que hi havia a la cort portuguesa. El rei Sebastià tenia com a principals consellers els germans Câmara, ambdós jesuïtes, i el cardenal Enrique. Aquests estaven enfrontats a la reina àvia Caterina i per tant no veien amb bons ulls el legat de Felip II. És per això que Francesc de Borja era una figura clau en tot l'entramat polític, com a general de la Companyia i com íntim amic de l'infant Enrique.<sup>167</sup>

En canvi, la crònica de Dionisio Vázquez no comenta res sobre el viatge de Joan de Borja a Madrid i cita l'encontre de Francesc de Borja i el seu fill. El 3 de desembre el seguici del cardenal Bonelli arribava a Lisboa. Escriu Vázquez: “Procuró el padre Francisco sacar algunos padres de la Compañía para que anduviessen tan íntimos y tan continuos en los consejos y familiaridad de aquellos príncipes, sino que atendiesen a los officios y ministerios de su religión y vocación y no pareciesse que ellos estaban de buena gana a donde muchos los miravan de mala.”<sup>168</sup>

Queda clara, per tant, quina era una de les missions –si no la més important– de Francesc de Borja. I com s'ha citat anteriorment, el mateix Joan de Borja va ser figura clau en tot aquest complex entramat polític: “Y en aquel reyno le ayudó y sirvió mucho con los príncipes don Juan de Borja, su hijo segundo, el qual era en aquel tiempo embaxador del *rey cathólico* don Philippe.”<sup>169</sup>

Per altra banda, el fet de treballar per a la Companyia de Jesús no era una cosa que Joan de Borja desconeguera.<sup>170</sup> No se sap amb seguretat els detalls de les missions que tenia encarregades, però probablement moltes d'elles foren encàrrecs del seu pare, com es pot veure a la carta de l'11 de setembre de 1569.<sup>171</sup> Del suposat corpus epistolar que existiria entre Joan de Borja i els jesuïtes s'ha conservat una xifra bastant escassa de cartes. Per tant, la informació aportada ací mai pot ser conclusiva en la seua totalitat.<sup>172</sup>

Un punt important i molt sensible en el quadre enunciat anteriorment en la legació de Joan de Borja a Portugal eren les bones relacions establertes amb la reina Caterina,<sup>173</sup> primer a través del seu pare i posteriorment amb les habilitats que don Joan posseïa:

Días a que por otra carta mía ize saber a V. Alteza el contentamiento que tengo de la persona de don Juan de Borja y del cuidado con que trata las de su seruicio y a tratado

167 GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, 168–172.

168 VÁZQUEZ S.I., *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, 367.

169 Ibid.

170 Carta de Francesc de Borja a Joan de Borja. Roma, 28 d'abril de 1570. GARCÍA HERNÁN, “Francisco de Borja y Portugal,” 198. En aquesta carta Francesc demana al seu fill que intercedisca a favor d'Eliseo de Portugal, un criat de la cambra del Papa.

171 Carta de Joan de Borja a Francesc de Borja. Madrid, 11 de setembre de 1569. *MB V*, 166–168.

172 Se suposa que la correspondència –ordinària i secreta– seria més gran que el què aparentment puga mostrar els documents conservats. GARCÍA HERNÁN, *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, 169.

173 Annemarie JORDAN, *A rainha colecionadora. Catarina de Áustria*, Lisboa: Círculo de Leitores 2012.

siempre las que toca al mío y la consolación que pa [sic] my a sido mandarle V. Alteza que asistiese aquí, y le supliqué me iziese merced de azerla a él mejorándolo en una encomienda que V. Alteza proveió a otra persona. Por particular razón entonces se ofreció, y porque yo la tengo muy grande de todas las ocasiones que ocurrieren pedir a V. Alteza le aga merced y demostrar por quan propia estimara la que se le iziere sabiendo que aora de presente podría mejorarlo en la encomienda maior de Alcántara u en otras cosas de la misma orden.

[...]

De Xábregas a XX de noviembre.  
Madre de V. Alteza que ará lo que V. Alteza mandare.  
Rayna. [sic]<sup>174</sup>

En aquesta carta s'entreveu l'admiració que la reina àvia tenia per Joan de Borja. La petició d'una mercè d'aquest tipus és ben significativa de la valoració de don Joan. Un altre episodi on aquesta consideració queda ben palesa va ocórrer en 1575. La reina va intentar que Joan de Borja fóra nomenat majordom de la seua casa.<sup>175</sup> Aquests fets contrasten amb l'opinió que tenien el rei Sebastià, el cardenal infant don Enrique o alguns nobles portuguesos sobre l'ambaixador de Felip II: “No puedo dexar de sentir mucho lo mal que se me paga por este Rey el zelo que he tenido a lo que le conviene”.<sup>176</sup> A pesar de l'amistat de Francesc de Borja amb el cardenal infant Enrique, l'opinió majoritària de la noblesa propera a Enrique, i ell mateix, no tenien gran consideració per Joan de Borja. És possible que en aquest parer tinguera a veure el casament de Borja amb la portuguesa Francisca de Aragón.<sup>177</sup>

Els dos centres polítics i culturals de Portugal eren Èvora i Lisboa. Durant la primera meitat del segle XVI la ciutat d'Èvora havia estat transformada en un dels nuclis culturals i artístics més importants de Portugal. Gràcies a la instal·lació durant llargues estades dels monarques lusitans, des de João II, però sobretot amb els reis don Manuel i João III, a la ciutat s'hi van erigir nous palaus. En 1540 la diòcesi es va elevar a arxidiòces de la mà del *infante* don Enrique, qui va instituir la Universidade de Évora, cedida a la Companyia de Jesús, de la qual també a més de fundador n'era protector. En aquesta ciutat s'havia refugiat Francesc de Borja en 1559 quan fugia del Sant Ofici. El seu amic Enrique l'havia protegit amb l'excusa de la inauguració d'aquesta universitat citada.

174 Carta de la reina Caterina a Felipe II. Xabregas, 20 de novembre de 1574. E-SIM, Estado 392, f. 67. Reproduït a SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 498–499.

175 Carta de la reina Catalina a Felip II. Xabregas, 8 de setembre de 1576. E-SIM, Estado, 389, f. 136. Reproduït a José María de QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura femenina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, Barcelos: Portucalense Editora 1931, pp. 161–163.

176 Carta del rei Sebastià a Felipe II (Zayas). Lisboa, 25 d'octubre de 1574. E-SIM, Estado 392., Reproduït a SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 489.

177 Carta del rei Sebastià al secretari Zayas. Lisboa, 25 d'octubre de 1574. SÁNCHEZ MOGUEL Antonio, “El primer Conde de Ficallo”, 489 ; CONDE DE SABUGOSA, *Donas de tempos idos*, Lisboa, Livraria Ferreira, 1912, pp. 187, 192-194 ; També informava de la mateixa opinió l'ambaixador Silva. Carta de Juan de Silva a Felip II. Lisboa, 19 de juliol de 1576. E-SIM, Estado, 174, (olim. 393). Reproduït a QUEIROZ VELLOSO José María de, *Uma alta figura femenina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 157-158.

D'altra banda, la ciutat de Lisboa a la segona meitat del segle XVI era un dels centres econòmics més importants d'Europa. Era un dels ports fonamentals per a les rutes comercials amb les colònies d'Àfrica, Brasil i sobretot les d'Índia. La riquesa arribada als ports lusitans en forma d'espècies, esclaus, seda, tèxtil i joies, entre altres béns, va provocar un canvi en el comerç europeu d'aleshores. Això, sens dubte, va situar Lisboa com una de les capitals del moment i explica perquè Felip II tenia tant d'interès en la successió del rei Sebastià.<sup>178</sup>

A pesar dels entrebancs de la missió diplomàtica i la tibantor amb els nobles lusitans, Joan de Borja va trobar en el camp humanístic una oportunitat per desenvolupar el mecenatge personal. Aquest patrocini no s'ha d'entendre només en el sentit del benefici propi, sinó també com a propaganda del rei catòlic de cara els que podrien ser súbdits en un futur, com així va resultar. Les ambaixades eren el principal centre de propaganda política i cultural que tenien els monarques fora dels seus estats. Aleshores, la legació a Lisboa tenia un paper fonamental per a les relacions i aspiracions, ja esmentades, de Felip II.

Un dels principals assoliments que Joan de Borja va aconseguir en aquest camp va ser l'estreta relació que va tindre amb Francisco de Holanda. Diversos estudis relacionen Borja amb aquest humanista, cartògraf i arquitecte portuguès. En una carta de l'11 de novembre de 1570 es dirigeix a Felip II intercedint en nom d'ell per recomanar-lo per a una plaça de gravador que li va ser denegada. L'amistat d'ambdós no se sap quan podria haver començat. És molt probable que en 1582, en motiu de la coronació de Felip II com a rei de Portugal, Joan de Borja haguera fet de traductor per a l'oferiment del famós *De Aetatibus Mundi Imagines* de Francisco de Holanda al nou monarca lusità.<sup>179</sup> Cal recordar que aquest any Borja ja havia tornat de l'ambaixada de Praga i Viena. Es desconeix la relació epistolar que degueren mantenir durant aquest període, però sens dubte Joan de Borja, encara mantenia una gran afició per les “cartas de marear” i els emblemes. A través de la documentació conservada es troba informació sobre Luis Jorge Barbuda i Juan Bautista Gesio, ambdós cosmògrafs, matemàtics i cartògrafs. Luis Jorge era criat de Joan de Borja des dels primers anys a Portugal. I recorda Borja: “así he tenido siempre estos ofiçiales antes de yr dese Reyno y en

178 Damião de Góis, *Lisbon in the Renaissance: a new translation of the Urbis Olisiponis descriptio*, Jeffrey S. RUTH (ed.), New York: Italica Press 1996; Manuel de FARIA Y SOUSA, *Historia del reyno de Portugal...*, Amberes: Juan Bautista Verdussen 1730.

179 *De Aetatibus Mundi Imagines* és una crònica, en imatges, de les edats del món, encara que mostra amb ironia els problemes la realitat d'aleshores. E–Mn, Dib.14 – 26. Sylvie DESWARTE-ROSA, *Ideias e imagens em Portugal na época dos descobrimentos: Francisco de Holanda e a teoria da arte*, Lisboa: Difel 1992; Més informació sobre Francisco Holanda a Sylvie DESWARTE-ROSA, “De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal”, en *As Relações artísticas entre Portugal e Espanha na época dos descobrimentos*, Coimbra: Livraria Minerva 1987, 147–183; i María Concepción PORRAS GIL, “Francisco de Holanda: propuesta para la defensa de Portugal en el s. XVI”, en *II Encontro Internacional relações Portugal – Espanha uma história paralela, Um destino comum?*, Zamora: FRAH - CEPSE 2000.

todo el tiempo que en él estado. Como es cosa sabida, este hombre vino conmigo desde Enxobregas...”<sup>180</sup>

Algunes cartes conservades d'aquest any mostren com Joan de Borja es veia necessitat de més ingressos per a la seua legació. En maig escriu al secretari encarregat dels assumptes d'estat, Gabriel Zayas, explicant-li les seues rendes sobre l'*encomienda* de Reina.<sup>181</sup> Aquesta mateixa petició per a millor la seua economia particular es torna a reflexar en juny de 1574:

No trato de lo que he servido, particularmente en San Sebastián, adonde estuve casi tres años teniendo cargo de aquella fuerza en tiempo de muchos tratos y de mucho trabajo sin ninguna merced ni ayuda de costas. Después se me mandó servir al Príncipe (D. Carlos) a donde serví como los otros, y después acá lo he hecho como V[uestra] M[agestad] ha visto.<sup>182</sup>

A banda de la informació respecte de tot allò referent a la política portuguesa, com el comerç colonial o les guerres entres els portuguesos i els indis, el corpus epistolar de Joan amb el Secretari d'Estat Gabriel Zayas inclou també notícies sobre vaixells que arribaven a Lisboa i els atacs corsaris.<sup>183</sup>

El 30 de setembre d'aquest any mor el seu pare a Roma després d'una malaltia empitjorada pel viatge a Espanya, Portugal i França. Algunes cartes recopilades així ho descriuen.<sup>184</sup>

De tota la documentació conservada a la qual s'ha tingut accés, el període 1572-1575 és el que més llacunes presenta. A excepció de la reina Caterina, el tracte rebut per part del rei Sebastià i la majoria dels nobles portuguesos no va ser molt satisfactori. A banda d'això, la salut de la seua muller Lorenza no era massa bona. No queda clar quan Joan de Borja va començar a pensar a deixar Lisboa, però al març d'aquest any ja hi ha cartes demanant a Zayas celeritat en el nomenament del nou ambaixador, que seria Juan de Silva, marquès de Mondéjar. En aquesta mateixa carta Joan de Borja accepta de bon grat la nova *encomienda* de Los Bastimientos, de l'orde de Sant Jaume, què havia sigut del comte de Palma.<sup>185</sup>

El 30 d'abril d'aquest any Felip II notifica el cessament diplomàtic de Borja al rei Sebastià de

180 Carta de Joan de Borja a Manuel Coresma Barreto. Berlanga, 18 de juliol de 1575. DESWARTE-ROSA, “De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal,” 169.

181 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Lisboa, 22 de maig de 1571. SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 486. La major part del corpus documental sobre Joan de Borja i l’ambaixada a Portugal es conserva a E-SIM, Estado, lligalls 386 a 392. Des de gener de 1570 fins juliol de 1575.

182 Carta de Joan de Borja al Gabriel Zayas. Lisboa, 26 de juny de 1571. Ibid., 486–487; *MB I*, 636.

183 Carta de Joan de Borja al Gabriel Zayas. Lisboa, 15 d'agost de 1571. E-S Archivo General de Indias, *Patronato*, 265, R.16.

184 Carta de Felip II a la reina Caterina. Madrid, 9 de desembre de 1572. E-SIM, *Estado*, 390, f. 134.

185 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Lisboa, 24 de març de 1575. E-SIM, *Estado*, 392, f. 209. QUEIROZ VELLOSO José María de, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 139-141.

Portugal, la reina Caterina i al cardenal infant Enrique.<sup>186</sup>

L'1 de maig està datada la carta de Felip II a Joan de Borja amb les instruccions per a deixar l'ambaixada lusitana. Com que Juan de Silva havia tingut diversos problemes per anar a Lisboa, i Joan tenia necessitat imperiosa de deixar la ciutat abans de l'estiu perquè la seua muller poguera suportar millor el viatge, el rei va ordenar que Borja mantinguera el seu secretari, Álvaro de Veancos, a la capital. Felip II també decretava avisar de veu al rei Sebastià, la reina i el cardenal infant i que fera entrega de les cartes abans mencionades.<sup>187</sup>

El 4 de juny Joan de Borja escrivia al rei agraint la llicència per marxar abans de la vinguda de l'ambaixador Silva.<sup>188</sup> La documentació consultada no permet saber si Joan de Borja va tornar cap a Madrid amb la seua família o bé va anar a la seua residència a Toro. El 13 de setembre de 1575 Lorenza de Oñaz moria a Llerena, a l'encomienda de la Reina. Aquesta vila està situada en el camí de Lisboa cap a Sevilla i Córdoba. És probable que Joan de Borja decidira estar-s'hi en una de les seues possessions. Madrid i Toro estaven molt més lluny per al que podria suportar la salut de la seua muller. La notícia de la mort de *doña* Lorenza va arribar a la cort el 15 d'octubre per carta d'Álvaro de Veancos, secretari de Borja a Lisboa, a Gabriel Zayas:

He recibido un plieguecito de un italiano q[ue] fue criado del embax[ad]or, el qual me avisa de la muerte de mi s[eñ]ora doña Lorenza (q[ue] está en el cielo) y que partía el embax[ad]or sábado adelante por sus hijas.<sup>189</sup>

Segons Fernández de Béthencourt, el traspàs de Lorenza de Oñaz es va produir a Berlanga. És probable que siga una confusió, ja que a l'església parroquial de Berlanga és on estava dipositat el cos, a l'espera de ser traslladat a l'església de Sant Sebastià de Soreasu, a Azpeitia (Guipúscoa), el patronat de la qual ostentava.<sup>190</sup>

El servei com ambaixador de Joan de Borja encara no havia acabat en aquestes dates. Com ell mateix escriu a Felip II abans de partir de Lisboa: “De otros negocios no trato, pues spero poder muy presto dar muy particular cuenta de todo a V[uestra] Mag[esta]d, cuya muy Real persona g[uar]de Nuestro S[eñ]or...”<sup>191</sup>. I en efecte, es conserven uns documents amb un informe de Joan de

186 *Minutas de cartas de mano de Su M[agesta]d para el Rey, y Reyna de Portugal, y Cardenal Infante*. Toledo, 30 d'abril de 1575. E-SIM, *Estado*, 392, f. 216. *Ibid.*, 141-142.

187 Carta de Felip II (Zayas) a Joan de Borja. Toledo, 1 de maig de 1575. E-SIM, *Estado*, 388, f. 67. *Ibid.*, 143-144.

188 Carta de Joan de Borja a Felip II. Lisboa, 4 de juny de 1575. E-SIM, *Estado*, 392, f. 200. *Ibid.*, 144-146.

189 És probable que el “italiano que fue criado” fóra Juan Bautista Gesio. SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 489-490.

190 FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía española, Casa Real y Grandes de España*, IV, 197; QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 81.

191 Carta de Joan de Borja a Felip II. Lisboa, 4 de juny de 1575. E-SIM, *Estado*, 392, f. 200. QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa*

Borja al rei sobre la seua missió a Portugal.<sup>192</sup>

### L'ambaixada imperial i la projecció cortesana

L'encàrrec més important que tindria Joan de Borja fins aleshores seria l'ambaixada a Viena, que se li conferiria a primeries de 1576. Abans d'emprendre la nova tasca, Joan es va casar per segona vegada tal com era el desig del rei Felip II. L'escollida va ser Francisca de Aragão y Barreto.<sup>193</sup>

Francisca de Aragón y Barreto era una de les dames de més confiança de la reina Caterina. Filla de Nuno Rodrigues Barreto, V senyor del Morgado da Quarteria, i de Leonor de Milá,<sup>194</sup> també dama de la reina Caterina. Va nàixer a Louré (Algarve) i ja de ben jove va entrar a formar part del servei de la casa de la reina Caterina. Estava emparentada amb Joan de Borja. El seu pare Nuno Barreto era cosí de Leonor de Castro. La mare de Francisca de Aragón, Leonor de Milá, era filla de Don Jaume de Milà, comte d'Albaida, i de Leonor d'Aragó, filla natural de Joan II, rei d'Aragó.<sup>195</sup> Segons Queiroz Velloso, ben prompte va començar a enlluernar als poetes de la cort per la seua bellesa. Va ser “a beleza oficial da côrte portuguesa, nos reinados de D. João III e de D. Sebasitão”.<sup>196</sup> Per aprofundir sobre les dedicatòries poètiques i literàries de Pedro Andrade Caminha, Luís de Camões o Jorge de Montemor<sup>197</sup> cal veure l'estudi de Queiroz Velloso.<sup>198</sup>

Tant el comte de Sabugosa com Queiroz Velloso dediquen diverses pàgines a explicar l'admiració que havia sentit Francisca de Aragón per Francesc de Borja, al qual havia sentit predicar i conversar amb la reina Caterina durant les seues visites que havia fet a Portugal.<sup>199</sup> És probable que Francisca tinguera una consideració especial per Joan de Borja. Tanmateix l'ambaixador feia contínues visites a Xabregas, on vivia la reina àvia, durant les estàncies a Lisboa.

---

*de Mayalde e de Ficalho*, 146.

192 *Papeles referentes al gobierno del Rey Sebastián I de Portugal, y a las expediciones a la India y Africa*. 12 de desembre de 1575. E–Mn, Mss 12866, f. 266v-280.

193 En endavant Francisca de Aragón.

194 A Portugal el cognom va passar a dir-se Milán.

195 Lluís Milà era familiar proper dels comtes d'Albaida. No seria desraonat pensar que Milà anara en 1535-36 a la cort del rei João III a Lisboa amb la protecció de la seua família. Josep Vicent ESCARTÍ, “Aportacions a la biografia i a la ideologia de Lluís del Milà”, en *Miscel·lània Joaquim Molas*, vol. 4, Monteserrat: Abadia de Montserrat 2008, pp. 35–36.

196 QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Côrtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 24.

197 Jorge de Montemor o Montemayor (a.1520 – 1561). Reconegut escriptor en llengua castellana. Va ser cantor a les capelles de Maria i Joana d'Àustria. Després va estar al servei de Felip II. La seua obra més famosa són *Los Siete libros de Diana* (València, 1559). Va traduir al castellà els *Cants d'Amor* d'Ausiàs March, encara que es considerada de poca qualitat, censurada per Lope de Vega a *La hermosura de Angélica* (1602).

198 QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Côrtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 25–59.

199 CONDE DE SABUGOSA, *Donas de tempos idos*, 192–194; QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Côrtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 70–76.

La següent carta de la reina Caterina a Felip II mostra ja el nomenament de Joan de Borja com a nou ambaixador davant l'Emperador:

D. Juan de Borja me scrivió cómo Vuestra Alteza le avía echo merced de no[m]brarlo por su enbaxador para Aleman[i]a. Y aunq[ue] creo movería a Vuestra Alteza a hazer esta elección la esperiençia q[ue] tiene del cuidado y buen modo co[n] q[ue] trató sienpre las cosas de su serviçio, tengo yo razó[n] destimar en mucho toda la merced q[ue] Vuestra Alteza le aze por aver deseado y pedido a Vuestra Alteza q[ue] se la hiziese. También me hizo saber q[ue] deseando vuestra alteza q[ue] casase antes de ir, auía determinado de acerlo co[n] doña Fran[cis]ca de Aragón q[ue] a años que tengo en my serviçio, co[n] voluntad y co[n]tentamy[ent]o de su madre y hermanos; y porq[ue] doña Fran[cis]ca me a servido sienpre con mucho amor y cuidado, tengo obligacion de olgarme también mucho co[n] todo su bien y así me ará Vuestra Alteza muy gra[n]de merced en toda la q[ue] a ella y a don Jua[n] hiziere. Porq[ue] toda la onrra y favor q[ue] de Vuestra Alteza recibieren será para my de muy especial co[n]tentamy[ent]o, por el q[ue] e tenido de volu[n]tad q[ue] sienpre mostraro[n] de seruirme.

Guardé nuestro Señor la muy real persona de Vuestra Alteza como yo deseo.

D'Enxobregas a XXV iij de març.

Madre de Vuestra Alteza q[ue] ará lo q[ue] Vuestra Alteza ma[n]dare

A Rayna

Al muy alto y muy poderoso Señor,

el Señor rey my hijo<sup>200</sup>

Encara no feia dos mesos de la mort de Lorenza de Oñaz y Joan de Borja ja havia mostrat interès, davant el rei, per les qualitats d'aquesta dama portuguesa. En una carta al secretari Zayas descriu a Francisca de Aragón amb aquestes paraules:

Doña Fra[ncis]ca de Aragón es hija de Nuno Rodríguez Barreto y de doña Leonor de Milán. Hase criado desde muy pequeña en casa de la reyna de Portugal. Es la más válida dama q[ue] su Alteza a tenido y más estimada assí por su entendimiento y valor como por su buen parecer. Es la persona de que más gusto muestra tener la reyna. Sírvele la copa y viste y toca a su Alteza y en todo el tiempo en que la camarera mayor y las damas van a comer y cenar queda ella sola con la reyna, assí por ser su offiçio como por lo mucho que su Alteza gusta de su entretenimiento y conversación por tenerla muy buena y muy fácil. Es tenuta por la mujer que mejor a sabido hacer el offiçio de dama que ha havido en n[uest]ros tiempos en Portugal y çierto entiendo que podría poner escuela desta facultad según lo bien que sabe seruir a su reyna y ha sabido ser seruida como dama. El Rey y el Cardenal y los demás príncipes la honran mucho.<sup>201</sup>

De fet, les raons principals que van retardar la seua partida cap a Viena van ser els problemes per contraure el matrimoni amb *doña* Francisca. Segons les cròniques de Fernández Béthencourt, Joan

200 Carta de la reina Caterina a Felip II. Xabregas, 29 de març de 1576. E-SIM, Estado, 393 s.f. QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 148–149.

201 Carta de Joan de Borja al secretari Zayas. [?], 15 de desembre de 1575. SÁNCHEZ MOGUEL, “El primer Conde de Ficallo,” 490.

de Borja va deixar Madrid per prendre possessió de l'ambaixada el 23 de juny de 1575,<sup>202</sup> però en realitat el viatge a Viena es va retardar molts mesos. És cert que va abandonar Madrid, però per acabar d'enllestir els seus assumptes i per casar-se amb la seua nova muller. El 13 de maig de 1576 el rei emplaçava a l'ambaixador Juan de Silva que tinguera celeritat amb el matrimoni de Joan de Borja i afavorira els tràmits burocràtics.<sup>203</sup>

D'acord amb el que escrivia l'ambaixador Silva, les dificultats per les quals Francisca de Aragón no podia deixar Lisboa no eren senzilles, segons el que explicava el ministre portuguès (*vèdor de la Fazenda*) Manuel Quaresma Barreto, que tenia molta amistat amb Borja.<sup>204</sup> Un mes després encara durava el problema. Juan de Silva escrivia: “No he podido sacar respuesta resoluta al rey en el particular de la señora doña Franc[is]ca [...]. Plega a Dios q[ue] lo haga como lo deve, aunque la causa es ante él tan odiosa, por las rapezerías q[ue] le dizen, que me tienen espantado y aborrecido”.<sup>205</sup>

Segons Queiroz Velloso, els motius principals perquè no se li permetia deixar Portugal a Francisca de Aragón eren dos. Per una banda, Joan de Borja mai havia caigut en gràcia al rei Sebastià, sobretot els darreres mesos de la seua ambaixada, quan aquest va impedir la compra de blat i cavalls a Espanya i el rei va haver de desistir de la seua primera expedició a l'Àfrica. Per altra, els antics admiradors de la jove Francisca volien revenjar-se pel fet de casar-se amb un estranger.<sup>206</sup> Al juliol, Felip II, veient que la problemàtica anava allargant-se, va decidir intervindre:

La conclusión del casamiento de Don Juan de Borja se va alargando más de lo que yo querría, pues depende della su partida para Alemania, que querría mucho se abreviasse lo possible porque he dado liçencia al Marqués de Alcaçán para que, acabada la Dieta, se venga. Y quedarían muy desiertos mis negoçios si don Juan tardase mucho en llegar allá. Y pues esto depende de su casamiento y el effecto del que se resuelva la merced que se ha de hazer a Doña Fran[cis]ca de Aragón, he acordado de escribir sobre ello a la reyna, mi señora, y al Rey, mi sobrino, las cartas que yrán con ésta para que vos se las deis y les habléis lo que en esta conformidad y para este fin os paresçiere ser a propósito, que yo seré muy seruido de los buenos officios que en ello hizieredes.

De Sanct. Lorenzo a VI de Julio 1576.  
Yo el Rey (Çayas).<sup>207</sup>

202 FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía española, Casa Real y Grandes de España*, IV, 191.

203 Carta de Felip II (Zayas) a Juan de Silva. Madrid, 13 de maig de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. QUEIROZ VELLOSO José María de, *Uma alta figura femenina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 149-150.

204 Carta de Juan de Silva al secretari Zayas. Lisboa, 25 de maig de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. *Ibid.*, 151.

205 Carta de Juan de Silva al secretari Zayas. Lisboa, 20 de juny de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. *Ibid.*, 153.

206 *Ibid.*, 88.

207 Carta de Felip II (Zayas) a Juan de Silva. San Lorenzo de El Escorial, 6 de juliol de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. QUEIROZ VELLOSO José María de, *Uma alta figura femenina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 156-157.



La *merced* que fa referència el rei era una mercé que habitualment donaven els monarques quan alguna dama de la cort s'esposava. La dotació i els greuges abans esmentats van dificultar la prestesa d'aquests tràmits. A finals de juliol Felip II escrivia de nou a Juan de Silva “para que (si ya no estuviere hecho) se acabe lo mejor y más presto que se pudiere”.<sup>208</sup>

Definitivament el rei Sebastià havia allargat sine die la mercè pertinent, aparentment sense cap motiu més enllà de l'enfrontament personal amb Joan de Borja i la seua àvia Caterina. Va ser aleshores quan Joan va prendre partit directament, enviant cartes a Juan de Silva i a Gabriel Zayas, per demanar més mesures de pressió. Zayas va escriure a Francisco Cano, secretari personal de la reina, amb un seguit de requeriments urgents.<sup>209</sup> Després d'aquests moviments diplomàtics, l'ambaixador Silva escrivia a Zayas:

Por horas aguarda Doña Francisca de Aragón recado de que don Juan está en Badajoz; y aquí nos damos prisa para avisarlo. No sería mucho que con la ida del rey se llegasse don Juan acá.<sup>210</sup>

Les noves notícies es referien a la partida de Lisboa del rei en direcció al cap de San Vicente. Això deixava el camí lliure per a Joan de Borja anar a Lisboa a casar-se. Però a darrera hora el rei havia canviat de parer i *doña* Francisca va haver de viatjar cap a la frontera. La correspondència entre Joan de Borja i Gabriel Zayas permet reconstruir el camí que havia fet el seu seguici des de Madrid a Badajoz. En algun moment del trajecte s'hi va unir el seu germà Ferran. És probable que també les seues filles i tal vegada la seua cunyada Magdalena de Centelles, duquesa de Gandia, què haurien sigut el padrí i padrina en l'enllaç.<sup>211</sup>

El 12 d'agost Joan i el seu seguici es trobaven a Almaraz, a tocar de Badajoz. Dies després va arribar el seguici de Francisca encapçalat per l'ambaixador Silva, que explicava dies després a Felip II el recorregut i els contratemps del viatge de Lisboa a Badajoz.<sup>212</sup> Joan de Borja i Francisca de Aragón ja s'havien casat per poders dies abans. La data seria entre el 6 i el 8 de setembre, puix la reina Caterina anomena “mulher de D. João de Borja” a Francisca de Aragón. És revelador què el mateix dia 8 la reina Caterina escriguera a Felip II demanant el nomenament de Joan de Borja com

---

208 Carta de Felip II (Zayas) a Juan de Silva. San Lorenzo de El Escorial, 31 de juliol de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. *Ibid.*, 89.

209 Carta de Francisco Cano a Gabriel Zayas i a Juan de Silva. Caldas, 5 d'agost de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. *Ibid.*, 90-91.

210 Carta de Juan de Silva a Gabriel Zayas. Lisboa, 18 d'agost de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. *Ibid.*, 91.

211 *Ibid.*, 92.

212 Carta de Juan de Silva a Felipe II. Lisboa, 9 de setembre de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. QUEIROZ VELLOSO José María de, *Uma alta figura femenina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 93.

a majordom major de la seua casa, ja que dies abans havia mort el comte de Chinchón.<sup>213</sup> L'estima de la reina envers Borja i Francisca de Aragón quedava ara referendada amb les missives que havia enviat a Felip II. El rei responia a Juan de Silva el 9 de setembre amb les següents paraules: “No veo quién pudiese hazer lo de Alemania y sea a propósito para aquello, si no es don Juan”, donant indicacions precises perquè ho transmetera a la reina.<sup>214</sup> En la mateixa carta demana a Zayas que remeta a Juan Vázquez l'enviament dels 7000 ducats que pertocuen a Borja com ajuda per a l'ambaixada d'Alemanya.

La notícia del nomenament de Joan de Borja com ambaixador davant l'emperador havia arribat a Praga almenys abans del juliol de 1576. Dues cartes del nunci papal a Alemanya així ho indiquen. Sorpren la grata opinió que tenia el cardenal Morone de Joan de Borja sense conèixer-lo. Sens dubte els informes que tindria des de Roma, la referència a ser germà del duc de Gandia i els contactes amb la Companyia de Jesús serien una excel·lent carta de presentació del nou legat de Felip II.

Il signore Marchese d'Almazán, ch'è qui ambasciator catholico, heri hebbe un corriere di Spagna con lettere di cinque di questo et ha havuto licenza di tornarsene in Spagna. In luogo di cui verrà il fratello del Duca di Gandia et questi partirà di qui finita la Dieta. Ma certo era instrumento attissimo a questo negotio per esser ottimo cattolico et prudente et per haber gran securità con l'imperatori di ricordarli sinceramente tutti li bisogni della religione, et la marchesa sua moglie con l'imperatrice poteva assai, et con questi mezzi si sperava far qualche gran guadagno, *sed non est abbreviata manus Domini*.<sup>215</sup>

En altra carta, un mes després, el cardenal Morone torna a informar al secretari pontifici:

Incresce assai a N.S. (Pontifici) de la partita del signor ambasciadore catholico, che è costi, sapendo li buoni officii, che ha fatti sempre in servitio di Dio et de la santa religion catholica; ma S.S.<sup>ta</sup> si consola con la qualità del succesor, qual s'intende esser boun cavaliere et da poterne aspettar ogni aiuto.<sup>216</sup>

És bastant probable que els informes sobre la religiositat de Joan de Borja foren remesos directament pels jesuïtes de Roma o de la província de Bohèmia, a la qual estaria posteriorment molt lligat Borja en la seua estada com ambaixador. Una altra possibilitat més verosímil seria que el mateix cardenal Morone tinguera informació de primera mà. Aquest havia tingut relacions molt estretes amb Ignasi de Loyola i mantenia bons lligams amb els membres de la Companyia de Jesús.

213 Carta de la reina Caterina a Felip II. Xabregas, 8 de setembre de 1576. E-SIM, *Estado*, 389, f. 136. *Ibid.*, 161-163 ; SÁNCHEZ MOGUEL ANTONIO, "El primer Conde de Ficallo", 499-500.

214 Carta de Felip II a Juan de Silva. El Pardo, 3 d'octubre de 1576. E-SIM, *Estado*, 393, s.f. QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 163-164.

215 Carta del cardenal Morone al cardenal Como (secretari pontifici). Ratisbona, 26 de juliol de 1576. HANSEN (ed.), *Nuntiatgeberichte aus Deutschland 1572-1585*, 3-2, 99; *MB I*, 642.

216 Carta del cardenal Morone al cardenal Como (secretari pontifici). Praga, 25 d'agost de 1576. *Nuntiatgeberichte aus Deutschland 1572-1585*, 3-2, 136; *MB I*, 643.

El 12 d'octubre de 1576 moria a Ratisbona l'emperador Maximilià II. Aquest fet va fer que Joan de Borja haguera de reprendre el camí a Alemanya més de pressa del que tenia previst, ja que com a recent legat havia de presentar-se al nou emperador Rodolf II, degut a que no havia pogut assistir a la coronació com a rei de Bohèmia.

No és fins juliol de 1577 que Joan de Borja emprendria el seu viatge, ja definitivament, cap a Viena. Des d'abans de juny d'aquest any, Joan i el seu seguici es trobava a Gandia amb motiu de l'enllaç de la seua filla major, Leonor de Borja Oñaz y Loyola,<sup>217</sup> amb el seu cosí Pere de Borja i Centelles.<sup>218</sup> El casament va ser el 17 de juny.<sup>219</sup> Segons els documents del notari de Gandia Pere Pérez de Culla, els capítols matrimonials es van signar el 17 de juny i l'escriptura sobre el dot i les joies el 7 d'agost.<sup>220</sup> Joan de Borja escrivia a Felip II i al secretari Zayas per informar-los del casament i de l'espera de les galeres d'Andrea Doria que durien tot el seguici a Gènova:

Yo quedo aquí, acabado ya este negocio, esperando las galeras en que hubiere de pasar, lo cual quisiera yo que fuera luego porque no tomara a Doña Francisca el pasar la mar en el mes de Junio. Aunque si hemos de esperar las cuatro galeras de Joan Andrea, como Zayas me lo escribe, espero en Dios que, para cuando esto sea, estará ya desembarazada.

Haber ya tanto tiempo que V. M. me mandó poner en orden para ir a servirle esta jornada y lo mucho que aquella ha me mandó, me ha obligado a gastar tanto que no lo sabría encarecer a V. M. sino con decir que es tanta mi necesidad; y así suplico humildemente a V. M. sea servido mandar que se me socorra con algo, a cuenta de mi salario, si no hubiere lugar a hacérseme otra merced.

En lo que yo la recibiré mayor es en que V. M. se acuerde de hacérmela, mejorándome en mi Orden, pues en ella hay tan buenas ocasiones para hacerme V. M. la honra y merced que puede pretender quien es tan hechura de V. M. como yo; pues con esto no terné por qué dar más pesadumbre a V. M. en toda mi vida: que terné por mayor merced quitárseme la obligación de ser pesado que la que recibiré en dárseme de comer, aunque lo he mucho menester para poder mejor servir a V. M., cuya muy Real persona guarde y prospere Nuestro Señor por muy largos años como la cristiandad ha menester.<sup>221</sup>

En la carta a Zayas escriu:

Yo quedo en orden para partir siempre que se me mandare, como ha días que lo estoy. Y no habiendo de ser luego, huélgome mucho que se dilate porque espero en Dios que parirá

217 Leonor de Borja Oñaz y Loyola (ca. 1554 – 1613). En morir la seua mare, i el seu pare contraure-hi matrimoni, va heretar el senyoriu d'Oñaz y Loyola. XIII senyora de Casas Parientes Mayores de Oñaz y Loyola a Guipúscoa, va viure a la cort igual que els seus hereus. Al morir sense successió el títol va passar a la seua germana Magdalena de Borja Oñaz y Loyola (ca. 1555 – 1626), XIV senyora de Casas Parientes Mayores de Oñaz y Loyola, abans havia estat dama de la reina Ana d'Austria. Es va casar en 1587 a Madrid amb Juan Urban de Vivero, V vescomte d'Altamira i senyor de Fuensaldaña.

218 Pere de Borja i Centelles (ca. 1555 – 1629). Segon fill del Carles de Borja i Castro (V duc de Gandia, germà de Joan de Borja), i Magdalena de Centelles V comtessa d'Oliva.

219 Carta del duc de Gandia a Felipe II. Castelló, 17 de juny de 1576. E-SIM, *Estado*, 335. *MB I*, 328 ; Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Gandia, 23 de juny de 1576. E-SIM, *Estado*, 335. *Ibid.*, 640-642.

220 *MB I*, 329.

221 Carta de Joan de Borja a Felip II. Gandia, 23 de juny de 1576. E-SIM, *Estado*, 335. *MB I*, 639-640.

primero Doña Francisca; ella anda estos días con mejor disposición, aunque muy cargada, porque esperamos que viene a parir por Julio  
Besa las manos a V. M. muchas veces y lo mismo hace Doña Leonor, aunque está en Castelló con mi señora la duquesa.<sup>222</sup>

No hi ha constància de com va ser l'itinerari cap a Praga. De València a Gènova es va fer amb les galeres d'Andrea Doria. El més probable és que després el viatge hagués sigut via terrestre, travessant el nord d'Itàlia cap a Viena, seguint el “camino español”. Es coneix el recorregut que va fer el seguici de l'emperadriu Maria en 1581, com es mostrarà més endavant.<sup>223</sup> L'altra via habitual per anar a Alemanya era via Flandes. Des dels ports del nord, com Santander, fins Bergas<sup>224</sup> a Flandes, i després remontant el riu Rhin fins alguna ciutat alemanya, com Colònia o Mainz i seguir fins a Praga. Aquest recorregut a la inversa és el que es va utilitzar per al trasllat de la princesa Ana per al casament amb Felip II en 1570.

Una de les principals preocupacions de Joan de Borja era, com s'ha vist, l'embaràs de Francisca de Aragón. Segons la majoria de les fonts, el seu primer fill, Francisco, va nàixer al juliol de 1577 al palau d'Andrea Doria a Gènova. Altres fonts indiquen que va ser a alta mar.<sup>225</sup> Doria va ser el padrí de bateig de Francisco de Borja y Aragón, qui seria conegut com a príncep d'Esquilatxe.

La vida a la cort de Praga és molt més complicada de reconstruir que la de Lisboa i per suposat la de Madrid. La documentació directa conservada fa referència principalment a la missió diplomàtica, la majoria conservada al Archivo General de Simancas. Algunes notícies provenen de la correspondència d'altres ambaixadors i de les cròniques dels jesuïtes alemanys, algunes escrites anys més tard de l'estada de Joan de Borja a Praga. Un darrer grup d'informació és la proporcionada per publicacions sobre la cort *rodolfina*, sobre fonts documentals dels estats germànics. Aquesta bibliografia, sovint en txec i alemany, conté nombrosos errors relatius a Joan de Borja i la seua família, on freqüentment se l'anomena *Dux Borgia*, sovint confòs amb el seu germà Alfons de Borja que va estar en missió diplomàtica també a prop de l'Emperadriu a Praga. Una petita part de la documentació utilitzada, però que esdevé de gran qualitat, són els arxius de les cases Dietrichstein i Lobkowitz, citats a partir d'altres autors, ja que no hem pogut consultar els arxius fins ara.<sup>226</sup>

222 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Gandia, 23 de juny de 1576. E-SIM, *Estado*, 335. *Ibid.*, 641.

223 Elisabeth SCHODER, “Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581/82)”, en Friedrich EDELMAYER (ed.), *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. (1556-1598)*, Wien - München: Die Deutsche Bibliothek 1999, 151–180.

224 Actualment Bergen-op-Zoom, prop d'Amberes.

225 QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 95.

226 Státní oblastní archiv v Litoměřicích-Žitenice (Arxiu estatal de Litoměřic-Žitenic. RISM CZ-LIT): Fons de la família Lobkowitz de Roudnice; Státní oblastní archiv v Brně (Arxiu estatal de Brno. RISM CZ-Bsa): Fons de la família Dietrichstein.

Joan de Borja va arribar en 1577 a una cort singular. En aquell temps la cort de Rodolf II era un dels centres humanístics d'Europa. Els nombrosos estudis sobre la figura de l'Emperador, la seua cort, el cultiu de les arts i l'ocultisme han estudiat profusament tots aquests aspectes i altres.<sup>227</sup> I sense aquests, la tasca d'inserir el nou ambaixador en la cort de Viena, i posteriorment a la Praga *rodolfina* seria certament complex.

Abans d'aprofundir en la vida de Borja en Praga i les relacions personals amb els membres de la cort, cal esmentar dos aspectes fonamentals per entendre la importància que va adquirir Joan de Borja a la cort de Rodolf II. Per una banda, la presència de la Companyia de Jesús en la vida diària de la cort i de gran part de les institucions. Joan de Borja va arribar a ser professor de la Universitat que la Companyia tenia a Praga, com veurem més endavant. D'altra banda, però també lligat a l'anterior, la considerable importància que tenia la que es coneix com *la facció espanyola*. Aquest grup d'influents personatges, la majoria noblesa local però també de Polònia, Moràvia i Hongria, i per suposat, provinents principalment de la cort espanyola. Aquestes famílies pro catòliques havien anat emparentant-se amb la noblesa hispànica. L'objectiu principal d'aquesta *facció* era l'orientació catòlica de l'Imperi de la mà de l'emperadriu Maria d'Àustria i sobretot dels diferents ambaixadors. D'entre les famílies pertanyents a aquesta *facció* cal destacar els Dietrichstein, Pernestejn, Rožmberk i Lobkowitz.<sup>228</sup>

Aquestes famílies exercien un mecenatge i patrocini junts als jesuïtes en forma d'esdeveniments públics (processons), celebracions, fundacions i instauracions. La *facció* van tindre un paper destacat en l'intercanvi cultural entre la cort imperial i la cort hispànica, i també a Praga.<sup>229</sup> El patrocini per part dels ambaixadors de Felip II a Praga envers els col·legis i universitats que la Companyia tenia a Praga, el notori *Clementinum*, i a Olomuc són un clar exemple.

Un altre tret a destacar a la cort imperial és la important presència de membres d'ordes militars hispàniques, en especial de l'orde de Sant Jaume. No és un aspecte a menystenir, ja que els membres

227 EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*; Bohdan CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)*, Madrid: Rialp 1963; Jaroslava KAŠPAROVÁ, "Příspěvek k působení španělských vyslanců Juana de Borja a Guilléna de San Clemente na dvoře Rudolfa II.," *Miscellanea. Národní knihovna České republiky. Oddělení rukopisů a starých tisků* 15 (1998) 141–161; LINDELL, "Music and Patronage at the Court of Rudolf II"; Pavel STEPÁNEK, "La Praga Española," en *Actas do I Seminário de Investigação em Museologia dos Países de Língua Portuguesa e Espanhola*, vol. 1, Porto: Universidade do Porto 2010, 280–292; Friedrich EDELMAYER, "La red clientelar de Felipe II en el Sacro Imperio Romano Germánico," *Torre de los Lujanes* 33 (1997) 129–142; Friedrich EDELMAYER, "Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III," *Pedralbes: revista d'història moderna* 16 (1996) 133–163; Bohemil BADURA, "Los Borja y el Reino de Bohemia," *Ibero-American Pragensia* 39 (2005) 43–79.

228 STEPÁNEK, "La Praga Española," 284; EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, 34; Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial (1558-1641)*, Praga: Universidad Carolina de Praga. Editorial Karolinum 2013. Aquest llibre ha sortit publicat mentre es feien les correccions de la tesi. A pesar de ser l'estudi actual de referència, no ha estat citat en aquesta investigació.

229 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 83–117.

d'aquesta orde serien uns mecenes musicals de primer ordre com demostren diversos estudis.<sup>230</sup>

La política de Felip II d'enfortir els vincles amb membres de la noblesa de l'imperi què li foren fidels es va dur a terme mitjançant concessions de cavallers d'ordes militars. Les més significatives, dins de les ordes de Sant Jaume, Calatrava i Sant Joan.<sup>231</sup> Aquests nomenaments gairebé sempre venien lligats a l'atorgament de rendes en forma d'*encomienda* o privilegis en alguns estats. Així, els ambaixadors a la cort imperial Francisco Hurtado de Mendoza, Joan de Borja, Guillem de San Clemente i Baltasar de Zúñiga eren membres destacats dins l'orde de Sant Jaume. Els ambaixadors austríacs a Madrid també tenien un nomenament i nombroses rendes dins les ordes militars: Adam de Dietrichstein a la de Calatrava (amb l'*encomienda* d'Alcanyís) i Wolfgang Rumpf de Wielross (amb l'*encomienda* de Paracuellos, entre altres mercès) a la de Santiago. Un altre cas, ben diferent, és l'ambaixador Hans Khevenhüller, qui formava part de l'orde del Toissó d'Or. Aquesta orde, sens dubte la més prestigiosa, la reservava el rei catòlic per als més alts i influents nobles europeus.

Les tasques de Joan de Borja durant la seua ambaixada al Sacre Imperi Romà es van desenvolupar bàsicament a dos indrets. Per una banda Viena, la capital oficial, i Praga, ciutat on vivia l'emperadriu Maria i que Rodolf II feia servir de capital dels seus estats durant llargues estades. Durant uns pocs mesos va estar a Posonium (Pressburg en alemany, actual Bratislava) en representació oficial a una dieta.

La primera notícia de l'arribada de Joan de Borja i el seu seguici a Viena és de 22 de desembre de 1577.<sup>232</sup> La correspondència amb el secretari Zayas d'aquests primers mesos mostra la prestesa que tenia Borja en endreçar la seua ambaixada i partir de seguida cap a Praga, per presentar-se davant l'emperadriu Maria.<sup>233</sup> L'estada a Viena va ser molt curta, ja que el 4 de gener ja marxava cap a Praga, on arribaria el 18 del mateix mes.<sup>234</sup> El 6 de febrer tornava cap a Viena i el 15 arribava de nou a Viena. El gruix de la documentació conservada referent a l'ambaixada imperial, revela una activitat frenètica de Borja durant els primers mesos d'estada a Viena. El 27 de febrer ja estava de nou marxant cap a Posonia (Bratislava) per a una Dieta amb l'emperador Rodolf. En aquesta cita Joan tenia ordres expresses de Felip II per a tractar amb Rodolf II els assumptes que concernien els

230 HONISCH, "Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in Rudolfine Prague"; ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, "The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century"; HONISCH, "Sacred Music in Prague, 1580-1612," 178–191.

231 Per aprofundir en la tipologia dels membres de les ordes, així com el significat de lligam catòlic cf. en Anna MUR I RAURELL, "Austriacs dins els ordes militars espanyoles en el segle XVI", *Pedralbes* 16 (1996) 15–35; EDELMAYER, "La red clientelar de Felipe II en el Sacro Imperio Romano Germánico"; EDELMAYER, "Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III"; Friedrich EDELMAYER, "Honor y Dinero: Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria", *Studia Historica. Studia Moderna* XI (1993) 89–116.

232 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Viena, 22 de desembre de 1577. E-SIM, *Estado*, 685, s.f.

233 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Viena, 4 de desembre de 1577. E-SIM, *Estado*, 685, s.f.

234 Carta de Joan de Borja a Felip II. Viena, 22 de febrer de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 3, xifrat en part.

Països Baixos i el Marquesat del Finale (Ligúria).<sup>235</sup>

Les resolucions d'aquests afers no van ser el que Borja i el rei esperaven.<sup>236</sup> Així i tot, tant Felip II com Joan de Borja eren molt ben valorats en el cercle de l'emperador. En les cartes enviades per Borja, sobretot a Zayas, es corrobora aquesta percepció. És especialment destacat l'episodi ocorregut el dia 29 de maig de 1577, dia de Corpus. Segons narrava Borja a la carta, durant la processó del Corpus havien hagut molts aldarulls i baralles públiques contra l'Emperador i els seus germans. Al final de la processó els nobles assistents hagueren de treure les espases per defensar-se dels avalots.<sup>237</sup>

Als mesos d'estiu el personal de la legació anava a Praga. El 10 de juliol Joan de Borja escrivia a Zayas des de Linz, segurament en alguna missió de camí cap a Praga, on arribaria a primeries d'agost.<sup>238</sup> El correu conservat indica que fins al final de l'ambaixada Borja va residir amb més assiduïtat a Praga. L'emperador Rodolf no va traslladar la capital de l'Imperi a Praga fins a 1583, però les llargues estades a la ciutat cada vegada eren més continuades. A través del corpus documental conservat al Archivo General de Simancas, relacionat amb l'ambaixada imperial, no es pot seguir la vida quotidiana i els aspectes no relacionats directament amb la missió de Joan de Borja. La comunicació amb Borja no era només per part de Felip II i el seu secretari per a assumptes imperials, Zayas –a partir de 1580 amb Juan de Idiáquez–,<sup>239</sup> sinó que el rei havia organitzat un complex sistema de missatgers i informació perquè totes les ambaixades estigueren informades entre elles.<sup>240</sup> Per tant, es conserven també missives de Borja amb les ambaixades a Lisboa, Roma, Venècia, etc. Així, fins al final de l'ambaixada les cartes a Joan de Borja sobre Portugal són habituals i les consultes sobre els assumptes lusitans provenen tant del rei, com d'altres personalitats.<sup>241</sup>

235 *Copia del memorial que dio Borja al Emperador sobre los Países Bajos*. Bratislava, 22 de març de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 27, xifrat en part. *Copia del Memorial que dio Borja al Emperador sobre el asunto del Final*. Bratislava, 26 de març de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 23, xifrat en part.

236 Carta de Joan de Borja a Felip II. Bratislava, 5 d'abril de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 19, xifrat en part.

237 Carta de George Eder al duc Albert de Bavària. Viena, 30 de maig de 1578. Reproduïda a Walter STURMINGER, "Der Milchkrieg zu Wien am Fronleichnamstag 1578", *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* (58), 1950, p. 620. Joan de Borja també descriu els incidents ocorreguts. Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Viena, 6 de juny de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 8, xifrat en part.

238 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Linz, 10 de juliol de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 6, xifrat en part; i Carta de Joan de Borja a Felip II. Praga, 18 d'agost de 1578. E-SIM, *Estado*, 682, doc. 5, xifrat en part.

239 Fidel PÉREZ MINGUEZ, "Don Juan de Idiáquez: embajador y consejero de Felipe II, 1514-1614", *Revista Internacional de los Estudios Vascos* 23 (1932), 301–375.

240 Per aprofundir en la importància d'aquesta xarxa d'informació vid. EDELMAYER – STROHMEYER (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*; EDELMAYER, "La red clientelar de Felipe II en el Sacro Imperio Romano Germánico."

241 Carta del duc d'Alba a Gabriel Zayas. Llerena, 29 de març de 1580. E-SIM, *Estado*, 413. PIDAL Marqués de, MIRAFLORES Marqués de et SALVÀ Miguel (eds.), *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*, vol. 32, Madrid, Impr. Viuda de Calero, 1863, pp. 25-26. En la carta, el duc d'Alba fa saber al secretari Zayas

Com és de preveure, les notícies que fan referència a aspectes musicals i culturals són molt escasses. D'entre tot el corpus documental, l'ambaixada imperial referits a aquests anys, cal destacar però, algunes mencions que tenen interès.<sup>242</sup>

La presència de Mateu Fletxa *el Jove* en la documentació imperial no resulta estranya. Com bé es coneix, era capellà personal de l'emperadriu Maria d'Àustria. Als estudis sobre la seua vida s'indica que va viatjar diverses vegades des de Praga a Madrid i viceversa. La majoria de vegades amb encàrrecs per reclutar xiquets cantors per a la capella imperial i compra de llibres de música.<sup>243</sup> Un document interessant mostra Fletxa *el Jove* com a capellà de la princesa Ana en 1570, abans d'emprendre el seu viatge cap a Espanya per casar-se amb Felip II. El rei Felip II havia donat l'orde per què el seguici de la princesa Ana d'Àustria, en arribar a Gènova, tornaren cap a Praga. Finalment, el viatge a Espanya no es va fer des de Gènova sinó des de Flandes. El fet és que Mateu Fletxa va embarcar camí a Madrid. Entre els membres de la *capilla* es trobava també Lambertus de Sayve, qui seria anys després cantor de la capella de Graz al servei de l'arxiduc Maties d'Àustria, germà de Rodolf II. Aquest interessant personatge és molt probable que no embarcava.<sup>244</sup> Tant el fons de *Patronato Real* com el de *Estado* poden aportar nova informació sobre membres de les cases reials i nobles, com és el cas de Mateu Fletxa *el Jove*.<sup>245</sup>

Al mateix arxiu, en els fons *Cámara de Castilla*, també es poden trobar escrits concernents a la circulació de llibres de música i instruments entre Espanya i l'Imperi per a aquest període en concret.<sup>246</sup>

---

l'agraïment profund que té cap a Joan de Borja per la informació què li havia facilitat sobre els assumptes de Portugal; Carta de Joan de Borja a Felip II. Praga, 27 de febrer de 1580. P-Lac Mss. 466A, f. 182v-185r. DESWARTER-ROSA Sylvie, "De l'emblema á l'espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal", 172-173. Entre altra informació sobre Portugal, Joan de Borja dona informació precisa de com s'haurien de situar els vaixells si Lisboa fós assetjada.

242 Es pot trobar una descripció preliminar a Julián PAZ, *Archiv für österreichische Geschichte. Catálogo II. Secretaría de Estado. Capitulaciones con la Casa de Austria y papeles de las negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo. 1493-1796*, vol. 103, Wien: Akademie der Wissenschaften 1913.

243 ANGLÉS, *Mateo Flecha (+1533): Las Ensaladas (Praga, 1581)*; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, *F. Mateo Flecha (ca.1530-1604): La Feria y Las cañas (Ensaladas)*, Madrid: Sociedad Española de Musicología 1987; Herbet SEIFERT, "La institución de la Capilla Imperial de Maximiliano I a Carlos VI", en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 69–78; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*; JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*.

244 Lambertus de Sayve apareix al llistat del membres que s'havien d'embarcar, però sense cap assignació al seu nom. Aquest tema, així com la seua descripció com a "moço de capilla" amb suposadament 21 anys, serà tractar en futures investigacions. Relación de las personas y ropa y cavallos que se an de embarcar, de la reyna n[uest]ra S[eñora] y criados y criadas suyas en esta jornada desde Zelanda a España, dada en Bergas a 23 de agosto de 1570. E-SIM, *Patronato Real*, 57, d. 100. Més informació sobre Sayve a COMBERIATI Carmelo Peter, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 89-95.

245 E-SIM, *Patronato Real*, 1-6; E-SIM, *Estado*, 644-2325.

246 *Libro donde se asientan çedulas de passo y liçencias para sacar dinero y cavallos*. E-SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, f. 3v-7v, 139v-140r, 141v-142r, 187r-189r i 197r-201v.



Conseqüentment, gran part de la informació aportada sobre Joan de Borja, la seua vida a l'ambaixada i les seues activitats culturals estan preses d'altres fonts arxivístiques, de notícies de cròniques de l'època i de cites a la correspondència d'altres membres que vivien a la cort imperial. En són un exemple les cartes de l'ambaixador San Clemente, el seu successor, o les dedicatòries de llibres, com el de Pedro Cornejo del que més endavant se'n parlarà.

L'any 1581 Joan de Borja va deixar l'ambaixada de Praga per anar a Madrid. El nou nomenament era el de majordom major de l'emperadriu Maria, que havia obtingut permís de Felip II per tornar a Espanya i instal·lar-se al monestir de las Descalzas Reales de Madrid, fundat per la seua germana Joana d'Àustria. A diferència de l'anterior canvi d'ambaixador, les darreres setmanes de l'estada de Joan de Borja a la cort imperial van estar dedicats especialment en instruir Guillem de San Clemente. El recent nomenat ambaixador havia arribat a Praga setmanes abans de la partida del seguici de l'emperadriu.<sup>247</sup> Els negocis de l'ambaixada del darrer any havien sigut abundants. La correspondència conservada de Joan de Borja amb la corona i altres prínceps aliats és profusa, gran part d'ella evidentment, xifrada.<sup>248</sup> Borja sempre havia estat molt primmirat amb el tema econòmic. Durant la seua estada a Praga, encara mantenia plets i litigis a Espanya sobre assumptes relacionats amb les seues finances.<sup>249</sup>

El de 30 de juliol de 1581, segons San Clemente,<sup>250</sup> i a primers d'agost segons Borja,<sup>251</sup> l'emperadriu Maria i el seu seguici marxaven de Praga cap a Madrid. El viatge seria llarg i amb diverses parades. Les dates no coincideixen i amb seguretat és degut al fet que Joan de Borja no estava a Praga quan el seguici va partir. Més endavant s'explicaran més detalls del viatge de tornada.

Un dels aspectes cabdals d'una ambaixada era la propaganda institucional. En el cas concret de Praga, en major mesura que a Viena, l'ambaixada encapçalada per Joan de Borja fou un centre de propaganda social i especialment cultural.<sup>252</sup> Com destaquen alguns estudis, resulta sorprenent que

247 Carta de Guillem de San Clemente a Felip II. Praga, 25 de juliol de 1581. E-SIM, *Estado*, 688, d. 88.

248 E-SIM, *Estado*, 687 i 688. Especialment cartes de Joan de Borja al Felip II (d. 57, 62, 63, 67), príncep de Parma (d. 83) i duc de Terranova. (d.81).

249 *Ejecutoria del pleito litigado por Magdalena de Oinaz de Loyola, viuda del comendador Pedro de Zuazola, con Juan de Borja, señor de las casas de Oinaz y Loyola, Pedro de Ubayar, escribano del número de Azcoitia (Guipúzcoa), como administrador de Martín Pérez de Zabala, sobre pago de la dote prometida por Juan de Borja, de la que fueron fiadores sus consortes en este pleito*. 26 de juliol de 1580. E – Varc (no llistat a RISM = Archivo de la Real Chancillería), *Registro de Ejecutorias*, caja 1420, 26.

250 Carta de Guillem de San Clemente de Felip II. Praga, 12 de setembre de 1581. E-SIM, *Estado*, 688, d. 88.

251 Carta de Joan de Borja a Juan de Zúñiga. Prunch, 6 de setembre de 1581. *MB II*, 643; Guillén SAN CLEMENTE, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, editat per Marqués de Ayerbe, Zaragoza: Establ. tipog. de “La Derecha” 1892, pp. 292–296.

252 Encara que en molts aspectes superats, encara continua essent referència la monografia de CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)*, 127–147; Aquest complet estudi és fonamental per entendre la cort de Rodolf II EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*.

l'ambaixador Borja estiguera més immers en la cort de l'emperadriu que en la del seu fill Rodolf, tot i les bones relacions que tenia amb l'emperador.<sup>253</sup>

Des de la seua arribada a Praga, va dedicar una gran quantitat de diners al servei dels jesuïtes. Cal recordar ací que la Companyia havia perdut en 1552 un prometedor *Miles Christi* en casar-se amb Lorenza d'Oñaz, però com es mostra reiteradament va guanyar un benefactor i aliat de primer ordre. Les quantitats econòmiques que Joan de Borja rebia com ambaixador a l'Imperi no estan clares. Els comptes conservats no mostren de cap manera la despesa privada que faria Joan. D'alguna manera es pot veure que Borja tenia unes rendes substancials si es tenen en compte les paraules de Guillem de San Clemente referides a Borja: “ha tenido siempre quarenta cavallos”, i sobre els costos de l'ambaixada escrivia a Juan Zúñiga: “no me bastan quinientos escudos al mes [...] y esto para vivir solo y sin muger, q[ue] los que han sido casados han gastado lo q[ue] Don Juan de Borja, que con ser él y ella muy compuestos, salen con la duda que digo en otras, y aun dicen que no la confiesan toda”.<sup>254</sup>

No se sap quines eren les quantitats destinades als jesuïtes, però les consignades al Clementinum de Praga no serien poques.<sup>255</sup> Una de les més significatives, seria la presència de Joan de Borja com a professor de poètica al col·legi Clementinum (*ex schola poetica*).<sup>256</sup> Sovint s'ha confós aquesta dada amb què havia estat professor a la universitat d'Olomouc (Moràvia), també de la Companyia. És molt probable que aquesta confusió es produís a partir de la següent dada: el cardenal Joan de Borja Llançol de Romaní (1446–1503),<sup>257</sup> nebot d'Alexandre VI, havia sigut bisbe de la diòcesi d'Olomouc entre 1493 i 1497. Stepánek afirma que Borja va ajudar a consolidar la universitat d'Olomouc.<sup>258</sup>

Segons Chudoba, Joan de Borja va fer publicar un diccionari llatí-castellà-txec. Aquest, escriu que va ser publicat a Basilea per Froben, però sense donar més indicacions.<sup>259</sup> Les recerques sobre l'edició no han donat resultat i no s'ha pogut confirmar aquesta dada.<sup>260</sup> Totes les cites posteriors

253 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 120.

254 SAN CLEMENTE, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, 294.

255 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 120.

256 MIROSLAV TRUC, *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573-1617 (Praga, Klementinum, sig. M 19)*, Praga: Universita Karlova 1968, p. 31.

257 MIQUEL BATLLORI, *La família Borja*, 29–34.

258 PAVEL STEPÁNEK, “Spanělstí intelektuálové v Praze [Intel·lectuals espanyols a Praga]”, en OLGA FEJTOVÁ – VÁCLAV LEDVINKA – JIŘÍ PEŠEK (eds.), *Documenta Pragensia XXVII. Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*, Praha: Scriptorium 2008, 467–497.

259 CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)*, 137.

260 Els estudis referents a les publicacions sobre la família Froben són nombrosos. Aquesta és la monografia, antiga, però encara vigent sobre les edicions més imporants. Charles Williams HECKETHORN, *The Printers of Basle in the XV & XVI centuries: their biographies, printed books and devices*, London: Unwin Bros. 1897. A la base de dades referencial sobre edicions a Basilea [<http://www.e-rara.ch/>] no s'ha trobat cap ítem semblant al diccionari proposat per Chudoba. Els estudis habituals sobre Ambrosius Froben –qui seria l'hipòtic impresor– se centren en les obres

referents al diccionari citen Chudoba.<sup>261</sup> Tot i no ser corroborada, aquesta atribució no seria gens forassenyada. A la cort rudolfina de Praga es poden trobar diversos exemples de diccionaris i tesaurus en diverses llengües.<sup>262</sup> Joan de Borja també va formar part d'una confraria mariana al col·legi de la Companyia.<sup>263</sup>

A banda dels serveis a la Companyia de Jesús, Joan de Borja dedicava molt de temps a la recerca i adquisició de relíquies. La veneració de relíquies va ser un dels punts claus en les darreres sessions del Concili de Trento. La facció espanyola a Praga, encapçalada per l'emperadriu Maria, va dedicar quantitats ingents de diners i esforços múltiples per a adquirir –inclús apoderar-se per la força– de relíquies que havien quedat en territoris protestants. Algunes d'aquestes relíquies eren enviades a Espanya, Portugal o Itàlia. La circulació de reliquiariis i objectes d'ornamentació per a aquestes eren una constant entre Espanya i l'Imperi.<sup>264</sup> La música associada a les cerimònies de recepció de relíquies –processons, veneracions, translacions– en aquest període no està profusament estudiada.<sup>265</sup> Alguns estudis centrats en la música van lligats a la tradició popular o bé a les confraries.<sup>266</sup> Sobre l'enviament particular de Joan de Borja i Francisca de Aragón a Lisboa i la música associada per aquests cerimonials es tracten a l'apartat relacionat.<sup>267</sup>

Un darrer apartat destacable on Joan de Borja dipositava molts diners era el dedicat a l'erudició, la música i l'edició de llibres. Tots aquests tres camps els seguiria cultivant a Madrid. En el camp de l'erudició i el coneixement, Borja va viure en una de les corts culturalment més destacades a la segona meitat del segle XVI. Són nombrosos els estudis de la cort de Rodolf II a Praga. La

---

en hebreu: Heinrich PALLMANN, *Ambrosius Froben von Basel als Drucker des Talmud*, Leipzig: [s.n.] 1882.

261 John CONSIDINE, *Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage*, Cambridge: Cambridge University Press 2008, p. 91.

262 *Ibid.*

263 En aquesta documentació està treballant actualment Erika S. Honisch.

264 *Libro donde se asientan çedulas de passo y liçencias para sacar dinero y cavallos* (E-SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360), s'hi troben nombroses entrades en relació a la circulació de relíquies i reliquiariis entre Portugal, Espanya, Itàlia i l'Imperi. Vid. també JIMÉNEZ DÍAZ Pablo, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 60 ; MULCAHY Rosemarie, "Al arte religioso y su función en la corte de Felipe II", en *Felipe II, un monarca y su época: Un príncipe del Renacimiento*, Madrid, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, 1999, pp. 586-587.

265 María SANHUESA FONSECA, "Música de la catedral de Oviedo para la traslación de las reliquias de Santa Eulalia de Mérida: los festivos estruendos por la Asturiense Azucena.", *Memoria ecclesiae* 36 (2012) 65–74; José Jaime GARCÍA BERNAL, "Rito y culto de la monarquía Filipina: el solemne traslado de los cuerpos reales de Fernando III y Alfonso X a la Capilla Nueva de Sevilla (1579)", *Revista de Humanidades* 15 (2008) 171–197; Pablo SÁNCHEZ FERRO, "La ciudad en procesión: estudio sobre tralación de reliquias (Centrado en el ejemplo de San Fructos, patrón de Segovia)", *Espacio, Tiempo y Forma* 12 (1999) 47–65.

266 Luis ROBLEDO ESTAIRE, "Música y cofradías madrileñas en el siglo XVII: los esclavos del Santísimo Sacramento de la Magdalena y los Esclavos del Santo Cristo de San Ginés", *Revista de Musicología* 29, 2 (2006) 481–520.

267 Manuel de CAMPOS, *Relación del solemne recebimiento que se hizo en Lisboa a las santas reliquias que se llevaron a la yglesia de San Roque, de la Compañía de Iesus, a veynte y cinco de Enero 1588*, traduït per Álvaro Veancos, de, Alcalá: Casa de Juan Yñiquez de Lequerica 1589; William TELFER, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation*, London: Society for Promoting Christian Knowledge 1932.

curiositat i les ganes d'aprendre de Joan de Borja facilitaven que mantinguera contacte amb els cercles erudits de la capital. Aquests, encara que no conformats com les acadèmies de finals de segle, mantenien discussions sobre temes matemàtics (on s'inclouïa l'estudi teòric de la música), belles arts (sobretot de l'estètica manierista, de la qual Praga era un dels centres) i d'alquímia i arts obscures. Dels dos darrers, temes preferits de l'Emperador, no hi ha cap constància de la presència de Borja. En canvi, de la presència de Joan de Borja als cercles intel·lectuals propers a la facció espanyola en parlen diversos autors. Stepánek divideix aquests cercles en tres grups: a) cercles particulars de diplomàtics i militars; b) clergues i c) membres de les universitats. Aquests cercles tenien dos eixos fonamentals amb vincles entre si: la religió i l'idioma, i els dos darrers grups, com és lògic pensar, compartien molts dels seus membres.<sup>268</sup> Joan de Borja, a diferència del seu successor San Clemente, es va moure entre els tres grups. En el primer mantindria contacte amb els membres de la noblesa austríaca i bohèmia de la ciutat, així com els cercles més propers a l'emperadriu. Però no era menys important els vincles culturals que unien els darrers grups, amb important presència de jesuïtes, amb Joan de Borja.<sup>269</sup>

Per al perfil biogràfic de Joan de Borja, el llibre de Pedro Cornejo de Pedrosa resulta molt més interessant.<sup>270</sup> Aquest havia publicat dos llibres abans del de 1581 sobre la mateixa temàtica –amb dos respectives reimpressions.<sup>271</sup> De fet, l'edició de Nigrin és un compendi de les anteriors: *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en esta última edición hasta la fin del año de ochenta*. Cornejo havia viscut a França, on va publicar a Lió la seua primera obra. Segurament també a la zona de Torí, on va publicar l'altra edició. Segons el propi Cornejo, va visitar Flandes, “pues testifico que lo que escribo o a sido por mis ojos visto o, a la que no me he hallado presente, de personas fidedignas muy bien sabido.”<sup>272</sup> No se sap quan va passar a l'Imperi, però és probable que no fóra abans de 1580. Aquesta impressió de la *Historia* seria la

268 Stepánek, “Spanělstí intelektuálové v Praze [intel·lectuals espanyols a Praga]”; Stepánek, “La Praga Española.”

269 Sobre la vida musical i el patrocini a Praga, veure l'aparat *Musica Rodolphina*.

270 Suposant que siga el mateix autor, Pedro Cornejo de Pedrosa (Salamanca 1536 – 1618). Va professar com a carmelita des de jove. Va ser expert teòleg. Mestre en teologia i catedràtic d'Arts a la Universitat de Salamanca. Va ser superior de la seua orde des de 1600. Miguel Marón GARCÍA-BERMEJO GINER, *Ejercicios paródicos universitarios (siglos XV-XVII)*, Salamanca, Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, 1999, p. 49 ; Va participar a la *Lliga de Paris* sobre la qual va escriure dos llibres: *Compendio y breve relation de la liga y confederación francesa* (Brussels, R. Velpius, 1591) i *Discurso y breve relación de las cosas acontecidas en el cerco de la famosa villa de Paris, y su defensa por el duque de Nemours, contra Henrique de Borbon, intitulado rey de Navarra y Francia* (Brussels, R. Velpius, 1591). Alexander S. WILKINSON, *Iberian Books: Books Published in Spanish Or Portuguese Or on the Iberian Peninsula Before 1601*, Leiden, Brill, 2010, p. 150.

271 Pedro CORNEJO DE PEDROSA, *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*, Lyon: Casa de Phelippe Tinghi 1577; Pedro CORNEJO DE PEDROSA, *Origen de la civil disensión de Flandes*, Turino: Casa de los herederos de Bevilaqua 1579; *Ibid.*; Pedro CORNEJO DE PEDROSA, *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*, Lyon: Phelippe Tinghi 1580.

272 Pedro CORNEJO DE PEDROSA, *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en esta última edición hasta la fin del año de ochenta*, Praga: Gorge Nigrin 1581, f. Aijj–Aijj v.

segona edició d'aquest llibre, segons afirma Cornejo. Així mateix, en la introducció “Al discreto lector”, escriu: “a hacer esta última me forçó ultra de el mandado (que para ello el Illustríssimo Don Juan de Borja..) por su inmenso celo de que la verdad tuviese su lugar devido y dolor de ver tantas mentiras desparcidas”.<sup>273</sup> Aquesta informació, sens dubte reafirma l'interès especial que tenia la facció espanyola i en especial Joan de Borja per l'edició d'obres amb un esperit crític contra el protestantisme. Seria una mostra més de l'ús de la propaganda catòlica per part de l'ambaixada espanyola i el seu servei a l'Església de Roma.

Sembla que Pedro Cornejo hauria estat secretari de Joan de Borja en els darrers anys de l'ambaixada a Praga<sup>274</sup> i encara que San Clemente explicava que Borja no li havia deixat personal per a l'ambaixada<sup>275</sup> Cornejo no hauria tornat a Espanya amb el seguici de l'emperadriu. Per les publicacions posteriors, el més probable és que haguera anat a França, tal vegada per designi de la seua orde carmelita i incorporar-se a la Lliga de Paris.

Així, com d'igual manera seria el cas d'Álvaro de Veancos, Joan de Borja tenia al seu servei homes cultes, escriptors prolífics i lletrats que servien com a secretaris i copistes, al mateix temps que exercia un mecenatge envers les obres que aquests produïen. Escriu Simón Díaz “se repite como artículo de fe que si bien los hombres de pluma españoles fueron, por lo general, de condición modesta, el mecenazgo de unas clases altas cultas solucionó sus problemas, proporcionándoles medios de vida a su servicio como secretarios y costeando la impresión de sus obras”.<sup>276</sup>

Com més endavant es mostrarà, la inclinació de Joan de Borja cap a la promoció i edició de llibres es mantindria durant tota la seua vida. A diferència del que alguns estudiosos han afirmat,<sup>277</sup> Borja confirmaria el seu mecenatge editorial de diverses formes.

### **Al servei de l'emperadriu Maria**

En 1581 Joan de Borja va ser nomenat majordom major de l'emperadriu Maria. Per tant, va compaginar aquesta tasca amb l'ambaixada a Praga. L'emperadriu va decidir tornar a Madrid després de gairebé 30 anys a terres austríaques i va demanar permís al seu germà Felip II.<sup>278</sup> Aquesta licència es va interpretar en el sentit de què Maria d'Àustria s'encarregara de l'educació dels

<sup>273</sup> *Ibid.*, f. “Al discreto lector.”

<sup>274</sup> JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 120.

<sup>275</sup> SAN CLEMENTE, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, 293.

<sup>276</sup> JOSÉ SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo. Análisis de su estructura*, Kassel: Reichenberger 1983, pp. 29–30.

<sup>277</sup> JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 120.

<sup>278</sup> L'estudi més detallat dels preparatius i el viatge de l'emperadriu és el de SCHODER, “Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581/82)”; Altres cròniques relacionades són FIDEL (S.I.) FITA COLOMER, “San Luis Gonzaga en Zaragoza y Madrid”, *Boletín de la Real Academia de la Historia* 18 (1891) 55–75; Cesáreo FERNÁNDEZ DURO, *Viajes regios por mar en el transcurso de quinientos años: narración cronológica*, Madrid: Est. Tip. “Sucesores de Rivadeneyra 1893.

prínceps o de nomenar-la virreina de Portugal, després de l'annexió a la corona per Felip II. Però certament, la intenció de la emperadriu vídua era dedicar-se al seu retir espiritual al convent de les Descalzas Reales de Madrid, que havia fundat la seua germana Joana.

Tots els preparatius es van desenvolupar en un temps rècord i Joan de Borja va ser clau al capdavant d'aquesta empresa que havia de moure més de 2.000 persones, organitzades per l'ambaixador imperial Hans Kevenhüller. El seguici havia d'estar a l'altura de la reputació de la casa d'Àustria al seu pas per les terres que recorrien fins al port de Gènova, des d'on embarcaria fins a Barcelona. Va haver-hi diverses disputes, especialment econòmiques, sobre l'escolta del seguici entre els fills de l'emperadriu i els arxiducs de Baviera i el Tirol. Finalment, només l'arxiduc Maximilià va escoltar el seguici, que va tindre poca repercussió en els estats de la corona Austríaca. En contraposició, durant el pas per terres italianes hi havia fastuoses recepcions per part de les ciutats detentadores de l'imperi, així com també per part de diversos nobles. El pas del seguici de l'emperadriu Maria va generar un seguit d'actuacions d'art efímer en cada territori per on recorria. El seguici va partir de Praga a principis d'agost de 1581 i va arribar a Madrid en març de 1582.

La correspondència i altra documentació d'estat conservada en el Archivo General de Simancas (E-SIM) permet saber des d'on va enviar Joan de Borja les missives.<sup>279</sup> La informació que conté no aporta material substancial per saber-ne més de la vida privada o del patrocini institucional que el seu càrrec li permetia. No obstant això, d'aquesta documentació es poden deduir conclusions interessants. Per una banda, les localitzacions físiques de Borja i de part del seguici de l'emperadriu Maria. Joan de Borja no va partir amb la monarca. Presumiblement, les tasques a l'ambaixada i la falta d'experiència i de personal que comptava Guillem de San Clemente, el seu successor, devien haver-lo endarrerit. La prestesa en què es van realitzar tots els preparatius és, possiblement, una altra de les causes de la no presència de Borja al costat de l'emperadriu. L'altra informació que s'extrau de la correspondència d'Estat és el coneixement que tenia Borja en diversos temes i que requerien la seua consulta. Diversos documents el requereixen com un dels experts sobre els assumptes de Portugal.<sup>280</sup>

L'1 d'agost de 1581 el seguici de l'emperadriu va partir de Praga, el 10 d'agost arribava a Viena i devia marxar de seguida cap a Itàlia, però, pels problemes ja comentats, no va ser fins al 20 d'agost que el seguici va eixir de la capital imperial. Joan de Borja es va trobar amb el seguici a Pruch el 6

---

279 Els lligalls 680 a 688 de *Estado* corresponen als anys de l'ambaixada imperial de Joan de Borja.

280 PIDAL Marqués de, MIRAFLORES Marqués de et SALVÀ Miguel (eds.), *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*, 25-26. E-SIM, *Estado*, 413 (olim); P-Lac *Mss.* 466A, f. 182v-185; E-SIM, *Estado*, 688, doc. 51.

de setembre, tal com explica el seu camí i el de la resta del seguici al secretari reial Gabriel Zayas.<sup>281</sup> El seguici havia emprat l'itinerari de costum entre les dues capitals imperials, Praga i Viena, per passar després cap a Innsbruck travessant Caríntia, a la Baixa Àustria. En canvi, Borja va seguir l'itinerari des de Praga cap a Poleň, per després trobar-se a Innsbruck. No es conserven cartes entre el 6 d'agost i el 6 de setembre de la mà de Borja, però tot apunta a què va passar per Munich. La seua missió ens és desconeguda, però, a banda de la tasca diplomàtica davant Guillem, V duc de Baviera, és molt probable que Borja aprofitara l'ocasió per adquirir llibres de música, en concret els llibres de Lasso. És més que probable que Joan de Borja entrara en contacte amb el mestre de la capella bàvara.

A diferència del pas per terres austríaques, les entrades a les ciutats italianes van ser fastuoses i dignes de l'estatus imperial. Pàdua, Vicenza i Lodi, on va acudir el cardenal Borromeo, van ser escenaris de grans esdeveniments. El seguici va arribar a Gènova el 16 d'octubre. Les inclinències meteorològiques i els escasos recursos econòmics de la comitiva van impedir una ràpida partida del port italià cap a Barcelona. Finalment, la comitiva va sortir cap a Marsella el 8 de novembre en les gal·leres de l'almirall Doria però va haver d'aturar-se a Savona durant 12 dies. A finals de novembre es va detindre a Marsella durant diversos dies. El 12 de desembre la comitiva va decidir atracar al port de Cotlliure i seguir el camí per terra cap a Barcelona. No havia estat el plantejament previst i els camins no eren molt transitables, però era preferible a la Mediterrània en tardor.

Entre el 6 i el 22 de gener de 1582 l'emperadriu i tot el seguici va estar a la ciutat comtal. A Barcelona van acudir, per manament reial, el bisbe de Conca i l'electe arquebisbe de Sevilla Rodrigo de Castro, que l'acompanyaria el seguici la resta del viatge fins a la cort. Les ordres del virrei, Carles d'Aragó i Tagliaviva –duc de Terranova–, eren acomodar a la casa de l'emperadriu i al séquit del bisbe, però segons els costums de la ciutat només van acceptar la primera. Un dels episodis repetits per la historiografia és l'incident que va protagonitzar Joan de Borja en una recepció dels consellers de ciutat. El Consell de Cent va observar que entre els consellers no s'hi podia interposar ningú, ni el bisbe Castro ni el majordom major. Sembla que Joan de Borja no va acomplir els manaments de la ciutat i s'hi va ubicar en la recepció on no corresponia. Segons recordava Felip II en una carta a les seues filles fent menció a aquest esdeveniment, el monarca s'excusava afegint que no havia sigut per ordre seua.<sup>282</sup> Amb tot, la comitiva es va establir a la ciutat

281 Carta de Joan de Borja a Gabriel Zayas. Pruch, 6 de setembre de 1581. *MB I*, 643–644.

282 Fernando BOUZÁ ÁLVAREZ, *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Madrid: Akal 1998, pp. 67–68; Alfredo CHAMORRO ESTEBAN, “El paso de las infantas de la casa de Austria por Barcelona (1551-1666)”, en Eliseo SERRANO MARTÍN (ed.), *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna. Ponencias del I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - CSIC 2013, 495–513, pp. 499–502.

durant dues setmanes, mentre es preparaven la resta de ciutats per on passaria fins a arribar a Madrid. Són diversos els estudis que estudien les entrades reials, i l'entrada de l'emperadriu en concret, i fins i tot, la música dels cerimonials regis a Barcelona. Remetem a ells per aprofundir en els detalls.<sup>283</sup>

El 5 de febrer la comitiva va entrar a Saragossa entre fastuoses festivitats. Fins al dia 10 la ciutat, com ja havia passat a Barcelona, va vestir les seues millors gales i s'hi van realitzar nombrosos espectacles i cerimònies religioses.<sup>284</sup> El 10 de febrer es va realitzar l'enllaç matrimonial entre Fernando de Aragón y Gurrea, duc de Villahermosa i Luna, i Juana de Pernestán –castellanitzat de l'original Pernštejn–. La cerimònia, al palau on estava aposentada l'emperadriu va ser oficiada pels arquebisbes de Saragossa i de Sevilla amb la pompa que requeria, segurament amb la capella de la Seo i tal vegada els cantors de l'emperadriu.<sup>285</sup> Aquest acord matrimonial, fet no massa habitual entre famílies nobles de dos regnes, va ser concertat per Joan de Borja a Praga.<sup>286</sup> Els ducs de Villahermona es van convertir en els majors patrocinadors dels germans Leonardo de Argensola, Bartolomé i Lupercio, i també participarien en els cenacles culturals de Madrid. El doctor Bartolomé, com era més conegut, va ser testimoni en la defunció de Joan de Borja en 1606.<sup>287</sup> Carlos de Borja y Barreto, fill d'en Joan, seria duc de Villahermosa a partir de 1601 en casar-se amb María Luisa, filla del matrimoni i hereva del títol i patrimoni. Joan de Borja tenia estretes relacions amb el ducat de Villahermosa, ja que la seua tia Lluïsa de Borja, coneguda com la *santa duquesa*, s'havia casat amb Martí de Gurrea, IV duc de Villahermosa.<sup>288</sup>

El mateix dia del casament dels ducs de Villahermona el seguici va partir cap a Guadalajara on va ser rebut per Juan Hurtado de Mendoza, duc de l'Infantado. L'emperadriu s'hi va allotjar al palau ducal durant poc de temps. El duc i els seus cavallers van acompanyar la comitiva fins a Alcalá de Henares on va ser rebuda per alguns nobles de la cort que s'havien desplaçat. Després de visitar les relíquies en el convent de Santa Maria de Jesús l'emperadriu va decidir d'anar directe cap a Madrid.

283 Maria Àngels PÉREZ SAMPER, “Barcelona, Corte: Las fiestas reales en la época de los Austrias”, en María Luisa LOBATO LÓPEZ – Bernardo J. GARCÍA GARCÍA (eds.), *La fiesta cortesana en la época de los Austrias*, Valladolid: Junta de Castilla y León 2003, 139–192; CHAMORRO ESTEBAN, “El paso de las infantas de la casa de Austria por Barcelona (1551-1666)”; Lenke KOVÁCS, “La ciutat com a escenari: les entrades reials i la festa urbana”, *Barcelona Quaderns d'Història* 9 (2003) 71–82.

284 Rafael RAMOS, “Otra vez los desafíos caballerescos de Zaragoza, 1582”, en *La escondida senda. Estudios en homenaje a Alberto Blecuá*, Barcelona: Castalia 2012, 207–222.

285 Cal recordar que en el seguici venia, des de Praga, Mateu Fletxa *el Jove* juntament amb altres capellans cantors.

286 Pavel MAREK, “Luisa de las Llagas. La abadesa de las Descalzas y el proceso de la comunicación política y cultural entre la corte real española y la imperial”, *Pedralbes: Revista d'història moderna* 31 (2011) 47–90, p. 59.

287 Veure els annexos.

288 Carmen MORTE GARCÍA, “Luisa de Borja y Aragón, duquesa de Villahermosa y condesa de Ribagorza. La familia Borja del siglo XVI en Aragón”, *Revista Borja. Revista de l'IIIEB Actes del III Simpòsium d'Estudis Borgians*, 2 (2008-2009) 483–527.



Encara que Felip II havia previst les estàncies al convent de les Descalzas Reales, Maria d'Àustria va voler visitar primer el palau del Pardo on residien el príncep i les infantes, néts de l'emperadriu. Després l'emperadriu, i la seua filla, s'hi va instal·lar a les seues cambres del convent.

## El reconeixement d'una figura

1581 - 1606

El 6 de març de 1582 el seguici arribava a Madrid i conclouïa un periple de més de sis mesos que havia començat a Praga. Joan de Borja, com a majordom major, va ocupar el palau contigu al convent i que estava comunicat. Entre el personal que va anar de Praga a Madrid s'hi troben personatges fonamentals en la vida de Borja. A banda de la seua muller i fills i del ja mencionat Mateu Fletxa *el Jove*, cal destacar la presència d'alguns jesuïtes. Sens dubte, un dels més destacats era el pare Francisco Antonio, que era confessor de l'emperadriu i havia estat ajudant de Francesc de Borja a Roma durant un breu temps abans de ser enviat a Viena. El pare Antonio seria designat com un dels marmesors en el testament de Joan de Borja.<sup>289</sup> També servien a la casa de l'emperadriu Gottfried Nieremberg com a *maestresala* de les dames i Regina Otin, cambraera, que serien els pares de Juan Eusebio Nieremberg, jesuïta prolífic i un dels biografs de sant Francesc de Borja.

L'acomodament de Borja i la seua família a Madrid va ser curt, ja que poc més d'un mes després de l'arribada va acompanyar l'emperadriu a Portugal. Felip II era a terres lusitanes prenent possessió del seu nou regne. Algunes cròniques de l'època, així com el *Diario* de l'ambaixador imperial Hans Kevenhüller, permeten reconstruir les estàncies de pas.<sup>290</sup> El 16 d'abril d'aquest mateix any, la comitiva ja estava de camí a terres lusitanes. L'encontre es va produir a Almeirin a finals d'abril degut a l'epidèmia de peste que hi havia en les terres de pas de la comitiva i el desviament oportú que es va produir cap a Évora i Estremoz en lloc de cap a Portalegre. Allí va ser rebuda pels ducs de Braganza.<sup>291</sup> Durant l'estada a Portugal va nàixer Carlos, el tercer fill varó de Joan de Borja, qui va usar sempre els cognoms Borja y Barreto, tal vegada per haver nascut en terres maternes.

Felip II tenia intenció que la seua germana ocupara el càrrec de virreina de Portugal. Després de la negativa de Maria d'Àustria, fins i tot abans de marxar de Madrid, el rei va nomenar governador a l'arxiduc Albert, fill de Maria i Maxilimà II. L'emperadriu va romandre a Lisboa fins a l'any següent. La mort del príncep d'Astúries, Diego, va suposar que l'infant Felip passara a ser l'hereu de les corones hispàniques i que els estaments de Portugal juraren lleialtat. Felip II va haver de tornar a Madrid i la comitiva va partir l'11 de febrer de 1583. L'emperadriu, i per tant Joan de Borja, marxaven amb ells. És en aquest context on Joan de Borja va arranjar la seua voluntat de ser

---

289 Manuel RUIZ JURADO S.I., "Antonio, Francisco", *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, vol. 1 2001, 197.

290 KHEVENHÜLLER, *Diario de Hans Khevenhüller: embajador imperial en la corte de Felipe II*; FITA COLOMER, "San Luis Gonzaga en Zaragoza y Madrid"; BOUZÁ ÁLVAREZ, *Cartas de Felipe II a sus hijas*.

291 *Ibid.*, 81–82.

soterrat a São Roque de Lisboa. Les missives conservades mostren el procés posterior de negociació, però de ben segur que en aquest breu temps Borja ja havia decidit sobre la seua sepultura.<sup>292</sup>

En el viatge de tornada el majestuós seguici va passar per Setúbal, Évora, Badajoz, el monestir de Guadalupe i Talavera cap a El Escorial. Entre el 24 i el 26 de març es van establir a tocar del monestir, que estava en avançat estat de construcció, i el 29 van arribar a Madrid. El rei es va instal·lar en l'Alcazar i l'emperadriu a les Descalzas Reales. Durant la resta de l'any els missatges entre ambdues corts van ser constants. L'1 d'agost de 1583 naixia el darrer fill de Joan de Borja, Fernando. És a partir d'aquests momenets quan Borja mantindria una vida més estable a la capital i començaria a augmentar considerablement la seua influència en la vida cortesana.

Un dels trets més característics de la persona de Joan de Borja és la segua designació en els documents i les cròniques. Continuament se l'anomena "don Juan de Borja". La corona no li va otorgar cap títol nobiliari fins que en 1596 va ser nomenat comte de Mayalde i, posteriorment, en 1599, primer comte de Ficalho, on va establir un senyoriu. Per tant aquesta designació no és casual. D'una banda la nissaga borgiana era ben present a l'Europa del seu temps i les influències del seu pare encara eren paleses. Però, més enllà del cognom, Joan de Borja va forjar una carrera diplomàtica al servei de la casa d'Àustria i amb el nomenament com a majordom major de l'emperadriu Maria va assolir un estatus de referència a la cort hispànica.

### L'altra cort madrilenya

La documentació conservada referent als primers anys d'estada a Madrid és ben escassa. Borja mantenia vives les seues xarxes clientelars. A través d'alguna correspondència s'esbrina que era la persona a la cort a qui consultar sobre temes de Portugal, com ja ho havia estat durant la seua ambaixada imperial. La majoria de notícies recollides són referents a les seues funcions com a majordom major de l'emperadriu.<sup>293</sup> A pesar de la confiança i l'amistat que unia Joan de Borja amb l'emperadriu, aquest aspirava a nomenaments més destacats i influents. El 17 de novembre de 1585 moria Juan de Zuñiga, *ayo* del príncep Felip, i Borja va ser un dels pretendents al càrrec.<sup>294</sup> Com

<sup>292</sup> Veure apartat "Relíquies i Música".

<sup>293</sup> Carta de Joan de Borja a Adam de Dietrichstein. Madrid, 1 d'agost de 1583. CZ-Bsa, RAD K 421/1898-33. Sobre 60.000 florins que devia l'emperadriu. Friedrich EDELMAYER, "Aspectos del trabajo de los embajadores de la Casa de Austria en la segunda mitad del siglo XVI", *Pedralbes: revista d'història moderna* (9), 1989, p. 103 ; *Poder de don Juan de Borja, mayordomo mayor de la Emperatriz, a Juan Jacome Grimaldo para cobrar 46.482 ducados... que la emperatriz tiene de renta anual en el Reino de Nápoles*. Madrid, 14 de gener de 1585. PÉREZ PASTOR Cristóbal, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, Madrid, Real Academia Española, 1910, p. 364 (Noticias y documentos relativos a la historia y literaturas españolas II. Memorias de la Real Academia Española).

<sup>294</sup> El càrrec va recaure en el marquès de Velada, Gómez Dávila y Toledo, un dels nobles més erudits de l'època, encara que no tan versat en música com Joan de Borja. Santiago MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, "Semblanza de un cortesano

també ho va ser per a virrei i governador de Portugal en 1587. Aquesta és, possiblement, una de les raons per les quals Borja i la seua muller van fer la donació de la immensa col·lecció de relíquies a l'església de São Roque de Lisboa, a banda, com ja s'ha citat, de ser panteó familiar. El 22 de setembre d'aquest any, a El Escorial, es va fer escritura pública de la donació de les relíquies per part de Joan de Borja a la casa profesa de la Companyia a Portugal.<sup>295</sup> A finals de gener, en una magestuosa i pomposa processó, les relíquies van entrar a Lisboa.<sup>296</sup> En dates properes, el general de la Companyia de Jesús, Claudio Acquaviva, va otorgar el patronat de l'església a Joan de Borja i Francisca de Aragón.

En els següents anys la documentació i les cròniques referents a Joan de Borja són molt escases. En setembre de 1593 va ser testimoni, juntament amb l'ambaixador Khevenhüller, de l'acte de professió com a monja a les Descalzas Reales de Luisa de Pernestán, germana de Juana de Pernestán, duquesa de Villahermosa.<sup>297</sup>

Com s'ha vist abans, Joan de Borja no posseïa cap títol nobiliari encara que les seues rendes podrien ser equiparables a les d'altres membres de la cort. Açò es justifica pels ingressos com a majordom major, les rendes de l'*encomienda* d'Arzuaga<sup>298</sup> a l'orde de Sant Jaume i les possibilitats que tenia, ja que va finançar la major part dels viatges com ambaixador, segons es pot deduir de les missives conservades i els pocs recursos que li arribaven des de la corona. Una gran part dels diplomàtics, sobretot els que no tenien títols i senyorijs acabats, finançaven, en gran part, els seus viatges perquè les finances de la corona patien greus problemes, especialment de liquiditat.<sup>299</sup> Borja s'havia llaurat una carrera diplomàtica fidel a la corona i especialment a la casa d'Àustria i, en aquesta època, ja era un personatge influent en la cort madrilenya. En aquest sentit les cartes de l'arxiduc Albert, aleshores governador de Flandes, a Joan de Borja sobre la concessió de rendes i beneficis així ho demostra.<sup>300</sup>

instruido: El Marqués de Velada, ayo del Príncipe Felipe (III), y su biblioteca”, *Cuadernos de Historia Moderna* 22 (1999) 53–78.

295 MB I, 646.

296 CAMPOS, *Relación del solemne recibimiento*; TELFER, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation* Veure apartat “Relíquies i Música.”

297 MAREK, “Luisa de las Llagas. La abadesa de las Descalzas y el proceso de la comunicación política y cultural entre la corte real española y la imperial,” 93.

298 Com a membre de l'orde i comendador d'Azuaga, Joan de Borja va haver d'enviar cavallers per a la defensa de les costes de Guipuscoa. Cartes de Felipe II i el secretari Andrés de Prada a Joan de Borja. El Escorial, 23 d'octubre de 1596. UK – Lbl Add. 28246, fol. 41-47.

299 ALBA, “La Hacienda real de España en el siglo XVI: cuentas de cargo y data de gastos e ingresos de la Tesorería general del reino (1568 y 1569)”;

SAN CLEMENTE, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*;

EDELMAYER, “Aspectos del trabajo de los embajadores...”;

ARIENZA, “Don Guillén de San Clemente, un embajador hispano en la Corte de Bohemia”;

EDELMAYER, “Honor y Dinero: Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria”;

EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III.”

300 Carta de l'arxiduc Albert a Joan de Borja. Brusel·les, 18 d'octubre de 1596. IVDJ, *Envío* 48, f. 18; Carta de l'arxiduc Albert a Joan de Borja. Brusel·les, 14 de gener de 1597. IVDJ, *Envío* 48, f. 21; Carta de l'arxiduc Albert a Joan de

Amb tot, Joan de Borja va ser nomenat I comte de Mayalde el 4 de setembre de 1596.<sup>301</sup> Dies abans, el 25 d'agost, havia comprat la vila de Mayalde –a 50 km al sud de Toro– a García de Alvarado.<sup>302</sup> Borja i la seua muller van instituir un senyoriu hereditari com així s'indica al testament de Joan de Borja.<sup>303</sup> En aquests temps Joan de Borja viatja freqüentment a Toro, la vila on havia viscut durant anys abans de començar la carrera diplomàtica. A través d'algunes de les missives conservades de la correspondència de la col·lecció d'Altamira s'entreveu que Borja tenia relacions constants amb el rei a través dels seus secretaris. La major part d'aquestes, corresponen a peticions sobre finançament de la casa de l'emperadriu.

La consolidació de la influència de Joan de Borja en els assumptes de la cort, més enllà dels propis relacionats amb l'emperadriu, es va produir a partir de la mort de Felip II. El rei catòlic havia mort el 13 de setembre de 1598 i en octubre va ser nomenat també membre del Consejo de Estado i del Guerra.<sup>304</sup> Mesos després també va ser designat per al Consejo de Portugal. La seua experiència i coneixement dels assumptes lusitans el feien adient al càrrec des de feia anys, però no va ser fins aleshores quan va ser designat. Segons la documentació conservada, Felipe III va rebre el benplàcid de la noblesa i governants de Portugal en relació amb aquest nomenament.<sup>305</sup> A més a més, Joan de Borja en les primeres reunions ja va actuar com a president per l'absència de Jorge de Ataíde, capellà major de la casa reial portuguesa. Diverses missives conservades recullen les felicitacions per aquest nomenament.<sup>306</sup> Al meu entendre, aquest nomenament sovint es confon amb el de Portugal, ja que en algunes felicitacions apareix com a “miembro del Consejo de Estado de Portugal”.<sup>307</sup>

---

Borja. Brussel·les, 9 de juny de 1597. IVDJ, *Envío 48*, f. 23. Les darreres dues cartes mostren les denegacions anteriors sobre unes rendes a un tal “Juan Fernando Charreton”. Aquest personatge era B. Charreton Chasse, aposentador i correu major de la reina difunta Ana d'Àustria. Carta de Charreton a Joan de Borja, Brussel·les, 12 d'octubre de 1596 i 17 de gener de 1597. UK – Lbl *Add.* 28426, fol. 37.

301 Concessió per cédula reial refrendada per don Luis Molina. SALAZAR Y CASTRO, *Los Comendadores de la Orden de Santiago*, I-II, 661; Feliciano BARRIOS, *El consejo de Estado de la Monarquía española. 1521-1812*, Madrid: Consejo de Estado 1984, p. 335.

302 *Venta de la villa de Mayalde hecha por D. García de Alvarado a D. Juan de Borja*. Madrid, 25 d'agost de 1596. AHPN, Gonzálo Fernández, 1596. PÉREZ PASTOR Cristóbal, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, Madrid, Real Academia Española, 1910, p. 374.

303 Veure annexos.

304 BARRIOS, *El consejo de Estado de la Monarquía española. 1521-1812*, 335; Santiago FERNÁNDEZ CONTI, *Los consejos de estado y de guerra de la monarquía hispana en tiempos de Felipe II (1548-1598)*, Valladolid: Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo 1998.

305 *Cartas y otros documentos de Juan de Silva*. E – Mn *Mss* 981, f. 249.

306 Carta del VI duc de Gandia [Francisco Tomás de Borja i Centelles] a Joan de Borja. Gandia, octubre de 1598. UK – Lbl *Add.* 28426, f. 65; Carta de monseñor Fabro, patriarca de Jerusalem, a Joan de Borja. 2 de febrer de 1598. UK – Lbl *Add.* 28426, f. 92; el comte de Monterrey (Gaspar de Azevedo y Zúñiga) a Joan de Borja. Mèxic, 9 de juny de 1599. UK – Lbl *Add.* 28426, f. 109.

307 Baltasar CUARTERO Y HUERTA – Antonio de VARGAS-ZUÑIGA Y MONTERO DE ESPINOSA (eds.), *Índice de colección de Don Luis de Salazar y Castro...: Pleitos sobre mayorazgos, senorios y miscelaneas: Z-1 a Z-40 y LEG.-1 a LEG.-11. Números 73600 al 75094*, Madrid: Real Academia de la Historia 1977, p. 60.

Evidenement, aquests nomenaments no van ser casuals. A banda de la vàlua de Joan de Borja, el personatge més influent i poderós de la vida cortesana des de la pujada al tron de Felip III va ser Francisco de Rojas i Sandoval, duc de Lerma (a partir de 1599) i nebot de Joan de Borja. A més de Borja, altres personatges ben relacionats amb el cercle de Lerma i també propers al majordom major de l'emperadriu, van adquirir noves posicions. Un d'aquests va ser Tomás de Borja, germà per part de pare de Francesc de Borja, oncle de Joan de Borja i oncle-avi de Lerma. A la tardor de 1599 se li va concedir l'obispat de Màlaga.<sup>308</sup> En 1603 seria nomenat arquebisbe de Saragossa i lloctinent general d'Aragó. Les estretes relacions que mantenia amb ambdós van repercutir en la seua carrera. A més a més, a instància del duc de Lerma, Tomàs de Borja va engegar el procés de canonització de Francesc de Borja i Aragó.

### Conseller reial i altres notables honors

Una de les fites més significatives per a Joan de Borja en els primers anys de governança del duc de Lerma va ser la consecució i nomenament com a primer duc de Ficalho. El 23 d'octubre de 1599 el rei Felip II de Portugal (Felip III) va concedir el comtat de Ficalho a Francisca de Aragó.<sup>309</sup> Altra documentació cita com a comtes a ambdós, Joan i Francisca, però altres cròniques de l'època no es refereixen a Joan de Borja com a comte de Ficalho, sinó com a “don Juan” o comte de Mayalde encara que era evident que n'era posseïdor juntament amb la seua muller.<sup>310</sup> El comtat tenia unes rendes considerables a les quals cal sumar-li altres rendes d'una assignació de per vida per a Francisca. Al mateix temps d'aquest otorgament, el fill menor del matrimoni, Carlos de Borja y Aragó (o Barreto, com també se'l coneix), va ser nomenat comptador de la *Fazenda* de Portugal. Després de la mort de Joan de Borja, el seu fill menut, que havia nascut a Lisboa, va heretar el senyoriu i es va convertir en un dels nobles amb més influència al Consejo de Portugal, on va ocupar el lloc vacant del seu pare.<sup>311</sup> La donació de la vila de Ficalho es va produir al juny de l'any següent. En aquest document queda palesa, com en altres conservats als arxius portuguesos, les mercès obtingudes per Francisca de Aragó de les rendes de Portugal, principalment per haver servit a la difunta reina Catarina d'Àustria i aleshores a l'emperadriu Maria.<sup>312</sup>

308 Notícies d'aquest nomenament a Carta de Hierónimo de Vibero Açorera a Diego Sarmiento de Acuña. Madrid, 24 de novembre de 1599. E –Mp II/2184, doc. 115.

309 *Carta regia de Felipe II de Portugal*. Madrid, 23 d'octubre de 1599. P – Lant, *Chancelaria de Felipe II*, Livro 7 de Doações, f. 65.

310 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 961.

311 Santiago de LUXÁN MELÉNDEZ, “La pervivencia del Consejo de Portugal durante la Restauración: 1640-1668”, *Norba. Revista de Historia* 8-9 (1987-1988), 65 i 83.

312 Cessió de la vila de Ficalho. Madrid, 24 de juny 1600. P – Lant, *Chancelaria de Felipe II*, Livro 10 de Doações, f. 4v.

En 1599 es va produir el casament de Felip III amb Margarita d'Àustria, filla de l'arxiduc Carles II d'Estíria, germà de l'emperador Maximilià II. L'enllaç es va fer per poders a Ferrara i es va corroborar a Madrid. Aquest matrimoni seria important per a la vida de Borja. Per una banda, per les relacions que tindria la reina Margarita amb l'emperadriu i l'entorn de les Descalzas Reales.<sup>313</sup> A més, en l'animadversió de la reina enfront del duc de Lerma, Borja jugava un paper fonamental de contrapès del *valido* a la cort de Madrid. I finalment, Joan de Borja seria anomenat majordom ordinari en 1604 i posteriorment, en 1606, majordom major de la casa de la reina.<sup>314</sup> Sens dubte, aquesta posició va ser elecció de Lerma per controlar, més encara, la vida a les altres cases reials. L'entrada de la reina a Madrid es va produir el 24 d'octubre de 1599 amb una fastuosa mostra del poder regi i una efectiva propaganda de la casa d'Àustria amb els habituals arcs de triomf, al·legories i elements mitològics.<sup>315</sup>

### **En la cort del *valido***

Joan de Borja formava part del grup d'influència encapçalat pel duc de Lerma. En aquesta miscel·lània de personatges s'hi trobaven diversos membres de la família Borja. Un dels principals dins l'estament del clergat era Tomàs de Borja, germà per part de pare de Francesc de Borja i Aragó, bisbe de Màlaga, arquebisbe de Saragossa i virrei d'Aragó. Els fills de Joan de Borja, especialment Francisco, príncep d'Esquilatxe i Antonio de Borja, cabiscol de la catedral de Toledo, sota la governança de l'arquebisbe Bernardo Sandoval y Rojas, oncle del duc de Lerma.<sup>316</sup> Entre el personal de confiança de la reina Margarita s'hi trobava Leonor de Sandoval i Rojas, germana del duc de Lerma i neboda de Joan de Borja. Contràriament al que podria semblar, la VI duquesa de Gandia, Juana de Velasco, que havia estat cambrera major de les infantes i a partir de 1598 de la reina Margarita, va ser rellevada per Lerma en favor de la duquesa de Lerma, Caterina de la Cerda. A més a més, cal afegir els diferents càrrecs rellevants que tenien les monges de la família Borja en el funcionament de les Descalzas Reales.<sup>317</sup> Amb tot, l'entramat polític d'aliances i suports entre al

313 Magdalena S. SÁNCHEZ, *The Empress, The Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1998, pp. 36–60.

314 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 269.

315 ANTONIO FEROS CARRASCO, *El Duque de Lerma: Realeza y Privanza en la España de Felipe III*, Madrid: Marcial Pons. Ediciones de Historia 2002, p. 156; VIRGINIA TOVAR MARTÍN, “La entrada triunfal en Madrid de doña Margarita de Austria (24 de octubre de 1599)”, *Archivo Español de Arte* 61 (1988) 385–403.

316 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Valladolid, GB – Lbl Add. 28425, f. 106-106v.

317 Cal recordar la influència que tenia la família Borja, a banda de Joan de Borja, en el monestir. Una tia de Francesc de Borja, sor Francisca de Jesús, va ser fundadora del monestir. Joana de Borja i Castro, sor Juana de la Cruz, va ser l'abadessa durant més de 30 anys. I moltes altres monges de la família. KAREN MA VILACOBIA RAMOS – TERESA MUÑOZ SERRULLA, “Las religiosas de las Descalzas Reales de Madrid en los siglos XVI-XX: Fuentes Archivísticas”, *Hispania Sacra* LXII, 125 (2010), 123–125.

bàndol de Lerma i els contraris, encapçalats per l'emperadriu Maria i, posteriorment, la reina Margarita, des del nomenament del duc de Lerma com a valido de Felip III, és certament complex i variant.<sup>318</sup>

Un aspecte notable dins dels aspectes de patrocini de Joan de Borja va ser la pertanyença a l'orde de Sant Jaume. Des dels 15 anys Borja havia entrat a l'orde i a partir de 1550 havia sigut nomenat *comendador* de diverses partides a la província de Lleó de l'orde.<sup>319</sup> L'adscripció a l'orde seria molt significativa durant la seua vida. Abans de marxar cap a l'ambaixada imperial ja havia demanat una millor posició dins de l'orde per tal d'obtenir més rendes que li facilitaren la vida a terres alemanyes. A Praga, l'orde de Sant Jaume va tindre un paper preponderant dins de la facció espanyola encapçalada per l'emperadriu Maria.<sup>320</sup> Però no va ser fins a 1600 que Joan de Borja va entrar en el selecte grup del *trece* de l'orde de Sant Jaume. El diumenge 16 d'abril d'aquest any el rei Felip III va celebrar capítol general en el convent de Sant Jeroni. El document, transcrit als annexs, descriu amb tot detall les cerimònies on Joan de Borja va ser nomenat *trece*.

Els primers anys del regnat de Felip III van ser molt beneficiosos pels interesos econòmics de Joan de Borja i la seua família. En 1601 va obtindre una mercè per a què els seus fills foren *fidalgos* de la casa reial portuguesa. En maig de 1602 el cronista Cabrera de Córdoba descriu les mercès que va fer el rei Felip III als fills de Joan de Borja.<sup>321</sup> El major, Francisco de Borja y Aragón, la *encomienda* de son pare –Arzuaga, de l'orde de Santiago– amb 50.000 de rendes i el comtat de Mayalde.<sup>322</sup> A Fernando de Borja y Aragón, encara que Cabrera cita “al segundo”, el nomenament com a *Comendador Mayor de Montesa*.<sup>323</sup> A Carlos de Borja y Barreto, dues *encomiendas* de *ordem de Cristo*, que a Portugal va ser l'hereva de l'orde del Temple. La narració de Cabrera acaba amb un “y aunque don Juan queda sin encomienda, no falta quien dice que presto le veremos con otras honras y mercedes”,<sup>324</sup> fet que reforça els arguments a favor de la gran influència que tenia Borja a

318 SÁNCHEZ, *The Empress, The Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*.

319 *Expediente de Juan de Borja y Castro para el ingreso en la orden de Santiago*. E – Mah, *Órdenes Militares*, Santiago, Caja 223, Expediente 1169 (1548). *MB I*, 628.

320 Rubén GONZÁLEZ CUERVA, “El ascenso del partido católico en la corte imperial de Praga (1576-1612)”, *VIII Jornadas de Historia Moderna y Contemporánea, 29 y 30 de noviembre de 2012, Universidad de Buenos Aires* en premsa; HONISCH, “Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in Rudolfine Prague”; Ferran ESCRIVÀ LLORCA, “Juan de Borja’s Musical Activities in Prague (1577-1581): Beyond Flecha’s Ensaladas,” ; MUR I RAURELL, “Austriacs dins els ordes militars espanyoles en el segle XVI”; Rubén GONZÁLEZ CUERVA, *Baltasar de Zúñiga. Una encrucijada de la Monarquía Hispana(1561-1622)* (La Corte en Europa 9), Madrid: Ediciones Polifemo 2012, pp. 249–251.

321 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 142.

322 La renúncia sobre la *encomienda* d'Arzuaga no es va fer efectiva fins poc abans de febrer de 1603, com ho indicava Borja a Lerma. Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, GB – Lbl *Add.* 28425, doc. 3. f. 13v.

323 Santiago MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, “Memoria y escritura privada en la cultura nobiliario-cortesana del Siglo de Oro: Los Papeles del Marqués de Velada”, *Península. Revista de Estudios Ibéricos* 1 (2004) 395–422, p. 395 El marquès de Velada també narra les mercès que van rebre diversos nobles entre els quals els fills de Joan de Borja, p. 416.

324 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 142.



la cort, sens dubte, a través del duc de Lerma.

L'any 1603 va ser un dels anys més durs per a Joan de Borja. Als problemes de salut, principalment per gota, es va unir la mort de l'emperadriu Maria. La correspondència entre Borja i el duc de Lerma d'aquesta època mostra un intent de ferm control sobre els processos a seguir en el cas de la mort de l'emperadriu.<sup>325</sup> El traspàs es va produir el 26 de febrer i Joan de Borja, com a majordom major de la casa, va ser l'encarregat de tots els preparatius per al soterrament, exèquies, recopilació de testaments i codicilis,... En el testament, l'emperadriu deixava a Borja i a Francisca de Aragón 42.000 ducats castellans i 3.000 ducats més en rendes. Després de diverses peticions al duc de Lerma, Felip III va ordenar pagar aquestes rendes dels fons de la corona de Portugal.<sup>326</sup> Després de cesar com a majordom major de l'emperadriu, el matrimoni va tornar a residir a la cort, aleshores a Valladolid. El poder que tenia a Madrid havia decrescut considerablement, com així li ho transmet a Lerma en carta “Muy mal me va en Valladolid pues no he podido, sino una sola vez, ver a V[uestra] Ex[celencia]”.<sup>327</sup>

A Valladolid, Borja va encapçalar el Consejo de Portugal i es va convertir en el principal conseller del rei en temes lusitans i sobre les Índies Portugueses.<sup>328</sup> També mantenia contacte amb les xarxes clientelars establertes i continuava essent una persona influent en aspectes religiosos tocants a la Companyia de Jesús. La correspondència de Diego Sarmiento de Acuña, comte de Gondomar, mostra un intercanvi de peticions i una imatge de Joan de Borja molt favorable. Mercès a persones que passaven per la cort,<sup>329</sup> l'estància de la reina a casa de Borja a Madrid,<sup>330</sup> mercès al mateix comte de Gondomar,<sup>331</sup> i segurament intercanvis culturals i musicals amb aquest.

La vida cortesana a Valladolid en 1605 era molt animada però l'edat de Borja li impedia acudir a les diferents activitats –incloses les musicals– realitzades. El 8 d'abril de 1605 va nèixer l'infant Felipe Domingo, futur Felip IV. En commemoració el duc de Lerma va organitzar unes fastuoses festes que van durar mesos. A més, la visita d'una delegació anglesa a la cort va ser motiu de nombroses activitats. Les cròniques de l'època, especialment Cabrera de Córdoba i León Pinhero,

325 S'hi dedica un apartat “La mort de l'emperadriu Maria d'Àustria”.

326 *Carta regia de Felipe II de Portugal*. Madrid, 3 d'octubre de 1603. P – Lant, *Chancelaria de Felipe II*, Livro 13 de Doações, f. 43.

327 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Valladolid, 18 de juliol de 1603. GB – Lbl *Add.* 28425, f. 94.

328 Sobre temes del Consejo de Portugal i assumptes de Goa i la Índia. Carta de Joan de Borja a Felip III. Valladolid, GB – Lbl *Add.* 28425, doc. 3. f. 146-147.

329 Carta d'Antonio Menor (OFM) a Diego Sarmiento de Acuña. Valladolid, 1 de març de 1604. E – Mp II/2150, doc. 108.

330 Carta del comte d'Arcos a Diego Sarmiento de Acuña. Madrid, 10 de gener de 1604. E – Mp II/2150, doc. 115.

331 Carta de Joan de Borja a Diego Sarmiento de Acuña. Valladolid, febrer i març de 1604. E – Mn *Mss* 13141, f. 151-151v i 177; Carta de Joan de Borja a Diego Sarmiento de Acuña. Valladolid, 3 d'abril de 1604. E – Mp II/2106, doc. 120.

recullen amb detall la majoria dels esdeveniments.<sup>332</sup> El 21 de juny la comitiva reial encapçalada pel duc de Lerma va visitar la vila de Lerma, on el duc havia organitzat un seguit d'actes i festivitats. En juliol d'aquest any la cort va retornar a Madrid i Joan de Borja i la seua muller van acompanyar la reina Margarita fins a El Escorial. El 7 de gener va passar a ser majordom major de la reina i mantenia els seus càrrecs al Consejo de Estado i de Portugal, on seguia acudint a pesar dels seus problemes de gota.

L'1 de setembre Joan de Borja va tindre un accident amb una cadira a Sant Llorenç de El Escorial. La malaltia de gota havia fet empitjorar els seus problemes de mobilitat. El 3 d'aquest mes se li administrava l'extrema unció i moria aquell mateix dia.<sup>333</sup> El seu cos va ser traslladat a l'església de la Companyia de Jesús a Madrid abans de ser acomplida la seua última voluntat de ser soterrat a l'església de São Roque de Lisboa, de la què n'era protector junt amb Francisca de Aragón. Escrivia Cabrera de Córdoba "La Reina subió a San Lorenzo a visitar a doña Francisca de Aragón, a su aposento, que estaba en el tercero alto, acompañada de la Infanta y de sus damas y mayordomos, y estuvo con ella hora y media dándole el pésame, porqué había muerto su marido, estando la Reina en la cama parida."<sup>334</sup>

L'anunci de la mort davant de l'alcalde major de la vila va ser fet per Francisco de Borja el 4 de setembre de 1606 i van ser testimonis de la mort de Joan de Borja a més del fill major, el pare Antoni de la Companyia –el seu confessor–, el pare Araoz, criat de Joan de Borja i Bartolomé Leonardo de Argensola.<sup>335</sup>

En el testament Joan de Borja indica clarament el seu desig de ser soterrat a Lisboa i nomena com a marmesors al seu fill Francisco i a la seua muller, al duc de Lerma, a Tomàs de Borja, a Álvaro de Córdoba, al pare Antonio i a Florián Mansilla de Lugo.<sup>336</sup> Sobre el soterrament de Borja a Madrid escriu Cabrera:

Murió don Juan de Borja a los primeros de este mes en San Lorenzo, apretado de la orina, y le hallaron al tiempo de abrirlo tenía piedra muy crecida en la vejiga; cuyo cuerpo trugeron a depositar en la iglesia de la Compañía de Jesús, de aquí, para llevarle después a San Roque de Lisboa, donde se mandó enterrar, y se le hallaron 10.000 escudos de a cuatro, que dicen los tenía juntados de muchos días atrás para el gasto de su entierro y para llevarlo a Portugal.<sup>337</sup>

---

332 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*; PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*.

333 Carta de Diego Garía Jove a Diego Sarmiento de Acuña. El Escorial, 3 de setembre de 1606. E – Mp II/2127, doc. 152.

334 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 289.

335 *Anunci de la mort de Joan de Borja*. San Lorenzo el Real, 4 de setembre de 1606. AHPM, Francisco Testa, 1606, T. 2626, f. 1008.

336 *Testament de Joan de Borja*. AHPM, Francisco Testa, T. 2626, 1606, f. 1011.

337 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 289.

Per poder complir tots els dissenys de Borja es van inventariar i vendre nombros objectes que s'hi trobaven a la casa de Madrid, entre els que destaquen alguns llibres de música i instruments així com la col·lecció de pintura.<sup>338</sup>

El trasllat del cos a Lisboa es va realitzar el 14 de març de 1613. Francisca de Aragón havia renunciat en març de 1607 a favor del seu fill Carlos sobre els drets del comtat de Ficalho.<sup>339</sup> El 26 d'agost de 1630 el *Conselho da Fazenda* de Portugal va annular tots els assentaments i rendes sobre les rendes de la casa reial portuguesa i el comtat de Ficalho va perdre les rendes antigues. El 27 de juliol de 1647 moria Carles de Borja, duc de Villahermosa, hereu del comtat.

Aquest perfil biogràfic, incomplet, és necessari per entendre els aspectes de mecenatge de Joan de Borja així com la importància de les xarxes clientelars i els vincles familiars i de poder que van succeir al llarg de la vida d'un dels membres borgians més significatius del segle XVI.

---

338 *Inventari dels béns de Joan de Borja*. AHPM, Francisco Testa, 1606, T. 2626. DADSON Trevor J., "Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)", *Pliegos de Bibliofilia* (14), 2001, pp. 3-18 ; DADSON Trevor J., "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)", en FENLON Iain et KNIGHTON Tess (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel, Reichenberger, 2006, pp. 95-116.

339 Renúncia de Francisca de Aragón a favor de Carlos de Borja sobre el comtat de Ficalho. Madrid, 8 de març de 1613. P – Lant, *Chancelaria de Felipe II*, Livro 19 de Doações, f. 12v.

**2. JOAN DE BORJA, UN MECENES MUSICAL**

2. JOAN DE BORJA, UN MECENES MUSICAL.....	73
L'univers sonor al voltant de Joan de Borja.....	79
L'educació musical de Joan de Borja.....	79
A la cort de Portugal.....	82
La reina Caterina d'Àustria.....	83
Francisca de Aragón.....	84
Oficials mecànics i altres criats al servei de Joan de Borja.....	85
Al servei de la casa d'Àustria: la música a la cort de Felip II i la princesa Joana.....	89
Musica Rudolphina.....	93
La cambra de l'emperadriu i las Descalzas Reales.....	97
Relíquies i música. Lisboa 1588.....	100
La mort de l'emperadriu Maria d'Àustria.....	108
Valladolid, 1605.....	119
Literatura i erudició musical: les Acadèmies.....	123
Acadèmies i historiografia.....	123
Cenacles culturals a Praga.....	128
Acadèmies a finals del segle XVI.....	130
L'acadèmia de música de Joan de Borja.....	132
Un control editorial?.....	136
Xarxes musicals: Joan de Borja i el contacte permanent amb els músics.....	138
Tomás Luis de Victoria.....	141
Francisco Guerrero.....	150
Mateu Fletxa, el Jove.....	154
Bartolomé Càrceres.....	156
Xarxes literàries i també musicals.....	158
Xarxes internacionals.....	160
Una xarxa jesuítica.....	162
“Para que cante y toque con sus vihuelas”. Els instruments de Joan de Borja.....	164
La col·lecció d'instruments de Joan de Borja.....	164
Pràctiques musicals.....	167
Un motet perdut de Francisco Guerrero?.....	171
Una elit erudita i un mecenatge constant: els ambaixadors a l'Edat Moderna.....	175
Les activitats musicals dels ambaixadors com a objecte d'estudi.....	175
Aspectes musicals dels ambaixadors imperials a la cort hispànica.....	178
Aspectes musicals dels ambaixadors de Felip II a Viena i Praga.....	182

L'objectiu d'aquest capítol central i principal de la tesi és mostrar els diferents aspectes del patrocini musical de Joan de Borja, principalment des del punt de vista de les activitats musicals, el contacte amb els compositors i intèrprets, així com també seran centrals elements com el col·leccionisme d'instruments i llibres de música. D'aquesta manera es pretén dibuixar el mecenatge musical de Joan de Borja.

La figura del patró-mecenes en l'Edat Moderna ha estat debatuda des de diversos punts de vista. Sovint, el focus d'interès s'ha fixat en la relació social entre el mecenes i l'artista i en les possibilitats d'influència del primer sobre l'obra del segon. En aquest sentit, el programa preestablert era la principal font d'informació.<sup>340</sup> Un altre punt de vista ve donat per l'amplitud social de les activitats de mecenatge d'un noble o príncep.<sup>341</sup> Altres enfocaments complementaris remarquen el poder de les imatges, també sonores, i la resposta dels espectadors/oients.<sup>342</sup> Cronològicament, els primers estudis sobre mecenatge en història de l'art es remunten a la dècada dels 60. Els treballs de Haskell de 1963 o Warnke de 1989, van ser tinguts, historiogràficament, com marginals.<sup>343</sup> Una segona generació d'historiadors de l'art va posar el focus en dos objectius: per una banda el fet social del patrocini i per altra banda, l'estudi dels materials, majoritàriament en forma de col·leccions. Per la seua banda, Peter Burke ha mostrat la vinculació existent en el patró i l'artista a través de tres tipus de mecenatge: domèstic, d'encàrrec i de mercat.<sup>344</sup>

Pel que fa a l'aspecte exclusivament musical, un dels autors que han treballat els aspectes teòrics del patrocini musical en l'Edat Moderna ha estat Claudio Annibaldi. L'autor proposa dues tipologies: un mecenatge *umanistico* i un mecenatge *istituzionale*.<sup>345</sup> A més, Annibaldi aposta per

340 FRANCIS HASKELL, *Patronos y pintores: arte y sociedad en la Italia barroca*, Madrid: Ediciones Cátedra 1984; MARTIN WARNKE, *L'artiste et la cour: aux origines de l'artiste moderne*, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme 1989; HUGH TREVOR-ROPER, *Principes y Artistas: Mecenazgo e Ideología en cuatro Cortes de los Habsburgo 1517-1623*, Madrid: Celeste Ediciones 1992; ERIC R. WOLF, "Kinship, Friendship, and Patron-Client-Relations in Complex Societies", en MICHAEL BANTON – STEFFEN W. SCHMIDT (eds.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1977, 167–176; PIETSCHMANN, "A Renaissance composer write to his patrons."

341 FERNANDO BOUZÁ ÁLVAREZ, *Imagen y propaganda. Capítulos de la historia cultural del reinado de Felipe II*, Madrid: Akal 1998; DIANA CARRIÓ-INVERNIZZI – JOAN-LLUÍS PALOS PEÑARROYA, "El príncipe mecenas entre el Otium y el Negotium: un discurso de Roberto Mazzucci (1671) para Pedro Antonio de Aragón", *Pedralbes* 23 (2003) 415–432; THOMPSON, "Mary of Hungary and Music Patronage"; JORDAN, *A rainha colecionadora. Catarina de Áustria*; ROBLEDO ESTAIRE, "Felipe II y Felipe III como patronos musicales"; WISTREICH, *Warrior, courtier, singer: Giulio Cesare Brancaccio and the performance of identity in the late Renaissance*.

342 DAVID FREEDBERG, *El poder de las imágenes: estudios sobre la historia y teoría de la respuesta*, Madrid: Cátedra 1989; CARRIÓ-INVERNIZZI, *El gobierno de las imágenes: ceremonial y mecenazgo en la Italia española de la segunda mitad del siglo XVII*; JUAN JOSÉ CARRERAS, "El Parnaso encantado: las representaciones de la música en la entrada real de Ana de Austria en Madrid, 1570", en *Felipe II, un monarca y su época: Un príncipe del Renacimiento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V 1999, 251–268.

343 HASKELL, *Patronos y pintores: arte y sociedad en la Italia barroca*; WARNKE, *L'artiste et la cour: aux origines de l'artiste moderne*.

344 PETER BURKE, *El Renacimiento Italiano: cultura y sociedad en Italia*, Madrid: Alianza Editorial 2001.

345 CLAUDIO ANNIBALDI, "Introduzione", en CLAUDIO ANNIBALDI (ed.), *La musica e il mondo, Mecenatismo e committenza*

la terminologia *committenza* per als subjectes implicats. Són necessaris un client i un patró (criat i protector). En aquest sentit, ambdues tipologies de mecenatge són molt diferents, inclús pot haver-hi algun component simbòlic d'aquest mecenatge no estrictament musical. Al mateix temps, sorgeix la pregunta fonamental de qui tria a qui: el mecenes a l'artista o aquest al seu patró. Una darrera qüestió sorgeix en un tipus determinat de mecenatge: és el col·leccionisme, en aquest cas d'instruments o llibres de música.

Es pot concloure que el mecenatge –inclòs el musical– és quelcom més que la promoció i/o protecció d'algun artista, que un estímulo artístic i un gust refinat –adaptat a cada època–; que la possessió d'una col·lecció considerable, que la disposició d'una capella de música o músics al servei, que el fet de ser dedicatari d'una edició o manuscrit o encarregar una composició. Es podrien delimitar les definicions concretes i diferències entre patrocini, mecenatge i *comittença*, però en el cas de Joan de Borja, i molts altres personatges a l'Edat Moderna, el mecenatge musical és més una actitud envers la música i els músics a través d'un seguit d'activitats, comportaments, favors i gustos, sovint lligades a altres aspectes vitals com la religió, el servei reial, l'erudició o el lleure artístic.

Un altre vessant concret de l'estudi de les activitats de mecenatge de Joan de Borja serà des del punt de vista de la diplomàcia. En l'apartat sobre els ambaixadors es desenvolupa aquest punt i que els historiadors de l'art han tingut en consideració des de fa alguns anys.<sup>346</sup> Aquest és un dels aspectes més interessants i enceta un camp d'estudi per a la musicologia, especialment en les relacions musicals entre les corones de la casa d'Àustria als segles XVI i primeres dècades del segle XVII.

El capítol central d'aquesta tesi està format per cinc apartats. Primerament *L'univers musical de Joan de Borja* fa referència a episodis en la vida de Borja on la música va ser fonamental, a tall de situar el personatge en diferents contexts. El segon apartat se centra en l'erudició musical i especialment en les acadèmies literàries i musicals, una de les quals tenia Joan de Borja durant els darrers anys del segle XVI a Madrid. La tercera secció esdevé clau per entendre part del mecenatge de Joan de Borja. A les xarxes socials –o de clientelisme– que Borja va mantenir durant la seua vida, apareixen noms claus per a la musicologia espanyola: Luis de Victoria i Guerrero són

---

*musicale in Italia tra Quattro e Settecento*, Bologna: Il Mulino 1993, 9–45, pp. 12–13.

346 CARRIÓ-INVERNIZZI, *El gobierno de las imágenes: ceremonial y mecenazgo en la Italia española de la segunda mitad del siglo XVII*; DANDELET, *La Roma española, 1500-1700*; EDELMAYER, “Aspectos del trabajo de los embajadores...”; EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III”; No hi ha massa estudis des del punt de la perspectiva musical. Les investigacions per aquesta tesi han propiciat altres estudis sobre música i mecenatge al segle XVI: ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century.”

possiblement els dos compositors més importants de la segona meitat del segle XVI en el món ibèric, sobre els quals s'aporten novetats significatives per l'estudi d'ambdós. A més a més, la xarxa internacional que Borja va mantindre i la circulació d'objectes musicals a través d'aquesta, representa de per si un repte investigador. L'apartat quatre està dedicat als instruments que Joan de Borja va posseir i tocar al llarg de la seua vida, especialment els darrers anys. Un subcapítol se centra en el mecenatge a través dels ambaixadors, i com s'ha esmentat abans, el considere un punt de partida per a posteriors recerques. El capítol es tanca amb una petita aportació sobre el mecenatge de Borja en altres activitats artístiques no musicals.

L'estudi dels llibres de música de Joan de Borja ha merescut un capítol propi. Per una banda deguda la singularitat dels llibres que Borja va posseir, principalment els que es coneixen a través de l'inventari post mortem, i la importància d'aquests en el context ibèric i les afectacions a la circulació de llibres entre la Península Ibèrica i el Sacre Imperi Romà. Per altra la necessitat imperiosa de la reconstrucció de la biblioteca que Joan de Borja tenia quan va morir. Aquesta reconstrucció no haguera estat possible sense els estudis previs d'altres autors i sense l'ajuda inestimable d'alguns col·legues. Per altra banda, la voluntat d'analitzar amb certa profunditat les dedicatòries de música a la figura de Joan de Borja centren l'apartat segon d'aquest capítol.

S'ha deixat de banda finalment l'aspecte de l'emblemàtica. Joan de Borja va ser un dels primers autors a publicar un llibre d'emblemes en castellà. Aquest tema no s'ha tractat per ser un tema complex, molt específic i estar allunyat dels objectius directes del treball. Hi ha alguns estudis de referència sobre *Empresas Morales* (Praga, 1585),<sup>347</sup> com també treballs sobre l'emblemàtica i música.<sup>348</sup>

Quedarien dos aspectes sobre l'emblemàtica a tractar en futures recerques com són: la relació de la publicació de *Las Ensaladas* (Praga, 1581) i el component emblemàtic que hi contenen, a manera de recull historicista de peces amb una simbologia particular i amb diversos significats textuais i musicals. I per altra banda, la consideració d'alguns emblemes musical com el conegut *Praestorlai*

347 Juan de BORJA, *Empresas Morales*, Pragae: J. Nigrin 1581; Juan de BORJA, *Empresas Morales [Brussel·les, 1680]*, editat per Carmen Bravo-Villasate, Madrid: Fundación Universitaria Española 1981; GARCÍA MAHIQUES (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*; GARCÍA MAHIQUES, "Un ciutadà del món. Perfil personal de Joan de Borja, autor de las Empresas Morales."

348 LUIS ROBLEDO ESTAIRE, "Música y virtud en los pentagramas de Juan de Borja y Alejandro Luzón de Millares", en Rafael ZAFRA – José Javier AZANZA (eds.), *Emblemática trascendente: hermenéutica de la imagen, iconología del texto*, Pamplona: Sociedad Española de Emblemática/Universidad de Navarra 2011, 709–717; LUIS ROBLEDO ESTAIRE, "Gemido del aire, nostalgia del centro: música, silencio y cosmos en la emblemática española de los Siglos de Oro", en Sagrario LÓPEZ POZA (ed.), *Florilegio de estudios de Emblemática = A Florilegium of Studies on Emblems : Actas del VI Congreso Internacional de Emblemática de The Society for Emblem Studies = Proceedings of the 6th International Conference of The Society for Emblem Studies*, Madrid: Sociedad de Cultura Valle Inclán 2004, 567–578.

*cum silentio*,<sup>349</sup> *Interna suavissima*<sup>350</sup> o *Me dulcis saturet quies*, o bé altres de molt significatius com l'emprat com ex-libris pel mateix Borja: *Mervise satis*.<sup>351</sup>

---

349 Apareix només a l'edició de 1653, en una segona part d'emblemes que Joan de Borja no va arribar a publicar. Edició facsimilar *Empresas Morales [Brussel·les, 1680]*, 293.

350 Edició facsimilar a *Ibid.*, 183; Facsímil per GARCÍA MAHIQUES (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*, 194.

351 Edició facsimilar *Empresas Morales [Brussel·les, 1680]*, 183; Edició facsimilar GARCÍA MAHIQUES (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*, 14.



### **L'univers sonor al voltant de Joan de Borja**

En aquest apartat es pretén mostrar un seguit d'episodis de la vida de Joan de Borja on la música va estar molt present. En aquest sentit, el fil conductor de totes les històries, sovint poc connexes entre elles, és l'univers sonor que Joan de Borja va viure en primera persona al llarg de la seua vida. Cal entendre aquest univers com molts *inputs* i alguns *ouputs* on Borja és la figura central, o bé en altres casos, persona necessària i en altres, els menys, individu secundari però al mateix temps omnipresent. En certa manera, pot justificar-se com una necessitat de narrar a través d'històries, les influències de la música i el que l'envolta envers Joan de Borja, i les inquietuds i aportacions d'aquest cap a diversos esdeveniments i pràctiques musicals, però no només.

Els esdeveniments es mostren de forma cronològica. D'aquesta manera es pretén mostrar el creixement intel·lectual i bagatge personal de Borja, sense dubte molt important per entendre la relació de Joan de Borja amb la música. Aquests aspectes intenten enquadrar la música dins la vida de Borja i permeten aprofundir en algunes de les qüestions que més poden interessar en aquesta investigació: on, perquè, nivell d'importància, regularitat,... de la música en la vida de Joan de Borja.

Per a la realització d'aquest subcapítol ha estat primordial un enfocament des d'un punt de vista, sovint, allunyat de la musicologia. S'ha optat per enquadrar aquests assumptes per la necessitat d'analitzar les activitats i el fenomen musical dins d'un context determinat: l'univers sonor que va poder escoltar, percebre, viure i decidir Joan de Borja.<sup>352</sup> A més a més, en les diverses històries s'hi trobaran alguns dels temes recurrents que van estar presents durant tota la vida de Joan de Borja. Per una banda, la presència constant de la Companyia de Jesús. D'altra, la fidelitat cap a la corona, més concretament cap alguns membres de la casa d'Àustria.

### **L'educació musical de Joan de Borja**

Com s'ha mostrat a l'apartat biogràfic, l'art musical sempre va estar present a la vida de Joan de Borja. Els estudis inicials en les disciplines del *quadrivium* estarien reforçades en la gran acceptació que tenia la música a la casa ducal de Gandia. Un dels mestres dels quals Borja hauria après durant la seua joventut hauria sigut Bartolomé Càrceres, qui era canonge de la col·legiata de Gandia des de 1548 fins almenys 1559. Tant Càrceres com altres canonges músics podrien haver estat mestres de

---

<sup>352</sup> El terme *setting* –enquadrament– és emprat en psicoanàlisi per definir el transfons constant: «El encuadre tiene que ver con la forma que se da a un determinado contenido, que es el proceso. El proceso es lo que está en movimiento y la forma que tiene un proceso psicoanalítico deberá ser adecuada a su contenido». Ricardo Avenburg, «Sobre el encuadre en psicoanálisis», *Psicoanálisis APdeBA* XXVI, n.o 1 (2004), 25.

música dels fills del IV duc de Gandia.<sup>353</sup>

El perfil biogràfic de Borja té buits importants en les dècades dels 50 i 60. És en aquesta època, just després de tornar de Roma, quan Joan de Borja estudia a Alcalà de Henares i on va continuar amb la seua formació erudita i musical. Les notícies i la documentació conservades ens indiquen els càrrecs i les localitzacions on va desenvolupar les seues activitats, però dissortadament no permet entreveure les relacions d'àmbit musical. L'interès per la poesia pot indicar un lligam també amb la música, a través de cenacles literaris.<sup>354</sup>

Durant els gairebé els quatre mesos que Joan de Borja va estar a Roma, a la Casa Professa de la Companyia, va dedicar la major part del temps a l'estudi i l'al·liconament sobre els exercicis ignasians. Cal recordar que Joan va estudiar a Gandia i a Roma per convertir-se en un *miles Christi*. És probable que el jove Joan tinguera l'oportunitat d'escoltar la música, bàsicament litúrgica, que sonaria a la ciutat. Curiosament, la comitiva de Francesc de Borja, incloent-hi a Joan, van abandonar Roma pocs mesos abans de l'arribada de Lasso i sobretot de Palestrina,<sup>355</sup> els dos mestres que van capgirar la música polifònica esdevinguda després del Concili de Trento. La música d'aquests dos autors, juntament amb altres polifonistes *post tridentins*, és una de les més ben representades entre els llibres de música de Joan de Borja en 1606. De la música que hagués pogut escoltar no hi ha cap constància, però és possible que hagués pogut estar present a les litúrgies d'Advent i de Nadal al Vaticà,<sup>356</sup> o bé en alguna representació profana als palaus cardenalícis arreu de tota Roma, on possiblement hagués escoltat els incipients madrigals del cantor de la capella papal Jacques Arcadelt durant les diverses recepcions oferides al seu pare.<sup>357</sup>

No és fins que comença l'ambaixada a Portugal, en 1569, quan es pot tornar a seguir la pista continuada de les activitats erudites i musicals de Joan de Borja. Des de 1557 fins a 1569, Joan havia obtingut diferents encàrrecs militars i de governació. Les estàncies a diferents indrets del regne de Castella, degudes bàsicament als seus càrrecs i també a negocis personals, van permetre a Joan de Borja entrar en contacte directe amb la música de les corts i senyoriis (Valladolid, Madrid,

353 Sobre la relació de Joan de Borja i Bartolomé Càrceres, vegeu l'apartat respectiu.

354 Juan FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *Obras de D. Juan Fernández de Heredia*, editat per Francisco Martí Grajales, Valencia: Imprenta Manuel Balaguer 1913, 273. Joan de Borja escriu el darrer sonet dedicat a la mort del poeta Joan Fernández de Heredia en l'edició de 1562.

355 James HAAR, "Lassus: Orlande de [Orlando di Lasso]", *Grove Music Online. Oxford Music Online*; Lewis LOCKWOOD – Noel O'REGAN – Jessie Ann OWENS, "Palestrina, Giovanni Pierluigi da", *Grove Music Online. Oxford Music Online*.

356 En aquell temps la capella papal comptava entre els seus membres amb Bartolomé Escobedo. Robert M. STEVENSON, «Escobedo, Bartolomé de», *Grove Music Online. Oxford Music Online*, accedit 18 setembre 2012, <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/08973>. També en formava part Pedro Ordoñez, germà d'Alonso Ordoñez, autor del motet *Vias Tuas Domine* copiat a E-Bbc 1166/1967.

357 James HAAR – Letitia GLOZER, "Arcadelt, Jacques", *Grove Music Online. Oxford Music Online*.

Toro, València, ...).<sup>358</sup>

Entre 1566 i 1567 Joan de Borja residia habitualment a Toro. En aquesta ciutat, ben comunicada amb Valladolid, Salamanca i Madrid, vivia la família de Joan de Borja: la seua muller i les seues filles; la seua tia Joana de Borja, IV marquesa d'Alcañices, i el seu germà menut Álvaro, marquès d'Alcañices per casament amb la seua neboda, la V marquesa Elvira Henríquez d'Almansa i Borja. El morigerat palau dels marquesos d'Alcañices a Toro és un bon exemple d'arquitectura civil de principis del segle XVI. En aquest palau es va celebrar l'11 de gener de 1552 l'enllaç entre la princesa Joana d'Àustria i el rei João Manuel de Portugal. La vida musical a Toro se centrava en els palaus dels nobles i indubtablement al voltant de la col·legiata de Santa Maria la Major, amb un programa iconogràfic amb molta presència de la música.<sup>359</sup>

El 2 de març de 1568 va ser nomenat per Ruy Gómez de Silva *ayuda de cámara*, per a l'assistència, guarda, servei i entreteniment del príncep don Carles, què durant els últims mesos de la seua vida –va morir en juliol– va estar retingut per ordre de Felip II. Durant el breu temps que Borja va estar al servei del príncep Carles, les actuacions musicals i les cerimònies van ser gairebé nul·les. Tanmateix, Joan de Borja devia conèixer els músics i cantors de la Capella Reial d'un temps enrere, ja que el príncep Carles vivia a Valladolid sota la custòdia de la seua tia la princesa Joana d'Àustria, a qui Joan havia servit durant la regència d'aquesta.<sup>360</sup>

Ja fóra entorn del rei o de la princesa Joana, Joan de Borja degué entrar en contacte amb la música i els cantors de les seues capelles. No cal aprofundir ací sobre aquestes institucions musicals, ja ben estudiades per diversos autors.<sup>361</sup> Un tret important que cal destacar és la presència de músics de cambra al servei de la princesa Joana. Joan de Borja mai no hauria escoltat com

358 Un episodi destacat d'aquestes influències musicals va ser en juny de 1566. Joan de Borja va assistir a l'enllaç d'Ana Gómez de Silva (1560 – 1610), filla de Ruy Gómez i Ana de Mendoza, i Alonso Pérez de Guzmán, hereu del ducat de Medina-Sidonia. James M. BOYDEN, *The Courtier and the King: Ruy Gómez de Silva, Philip II, and the Court of Spain*, Berkeley: University of California Press 1995, pp. 87, 146; Peter PIERSON, *Commander of the Armada: The Seventh Duke of Medina Sidonia*, New Haven: Yale University 1989, pp. 14–19.

359 Els estudis sobre la música a la col·legiata de Toro són reduïts. Només hi ha referències a la capella de música i al mestratge en èpoques posteriors. Alejandro Luis IGLESIAS, *En torno al barroco musical español: el Oficio y la Misa de Difuntos de Juan García de Salazar*, Salamanca: Universidad de Salamanca 1989, p. 18 y ss.; Edgar Alejandro CALDERÓN ALCÁNTAR, “Gregorio Bartolomé Remacha (fl. 1715-1754): Rutas metodológicas para el redescubrimiento de un maestro de capilla”, *Anuario Musical* 67 (2012) 19–44.

360 Per aprofundir en els aspectes musicals de la casa de la Princesa Juana de Àustria vid. Jaime MOLL, “La princesa Juana de Austria y la música. Notas para su estudio”, *Anuario Musical* XIX (1964) 119–122; DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid”; ROS-FÁBREGAS, “Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III),” 27; ESCRIVÀ LLORCA, “Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia”, 185.

361 Per a la música en la cort de Felip II: Luis ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, Madrid: Fundación Caja Madrid. Editorial Alpuerto 2000; ROBLEDO ESTAIRE, “Estructura y función de la capilla musical en la corte de Felipe II”; John GRIFFITHS, “La vihuela en la época de Felipe II”, en John GRIFFITHS – Javier SUÁREZ-PAJARES (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: ICCMU 2004, 415–448 Especialment el punt I, pp. 15 a 93.

sonava la música privada, privilegi reservat a la princesa i les seues dames, però ho faria anys després a la cambra de l'emperadriu Maria a Madrid, ja com a majordom major de la casa.

### A la cort de Portugal

Joan de Borja va ser ambaixador a Lisboa des de setembre de 1569 fins a maig de 1575, encara que va romandre durant un breu temps més a terres lusitanes. Durant la seua estada va estar en contacte en cercles intel·lectuals i musicals portuguesos, sobretot els més propers al voltant de la reina Caterina.

Els treballs sobre la vida musical en aquests indrets són abundants i destaquen els centrats en les institucions eclesiàstiques, especialment a Èvora, Coimbra i Braga.<sup>362</sup> El corpus de fonts musicals és relativament abundant i molt significatiu.<sup>363</sup>

362 Els estudis sobre la música a Portugal més recents són João de Freitas BRANCO, *História da Música Portuguesa*, Lisboa: Publicações Europa-América 1995; Manuel Carlos BRITO – Luísa CYMBRON, *História da Música Portuguesa*, Lisboa: Universidade Aberta 1992; Paulo Ferreira de CASTRO – Ruy Vieira NERY, *História da Música* (Sínteses da Cultura Portuguesa), Lisboa: Europália - Imprensa Nacional 1991; Ruy Vieira NERY, *A Música no Ciclo da "Bibliotheca Lusitana"*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1984; Sobre la música a Èvora, especialment a la Sé i sobre fonts musicals relacionades són José Augusto ALEGRIA, *Arquivo das música da Sé de Évora: catálogo*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1973; José Augusto ALEGRIA, *História da escola de música da Sé de Évora*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1973; José Augusto ALEGRIA, *Biblioteca pública de Évora: Catálogo dos fundos musicais*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1977; João Pedro ALVARENGA, "Manuscript Évora, Biblioteca Pública, Cód. CLI/1-3: Its Origin and Contents, and the Stemmata of Late-Sixteenth and Early-Seventeenth Century Portuguese Source", *Anuario Musical* 66 (2011) 137–158; Sobre compositors actius a Èvora hi ha Pero de GAMBOA, *Pero de Gamboa (1563?-1638): Motetos*, editat per João Pedro Alvarenga, Casal de Cambra: Caleidoscòpio 2004; Armindo BORGES, *Duarte Lobo (156?-1646): Studien zum Leben und Schaffen des portugiesischen Komponisten*, Regensburg: Gustav Bosse Verlag 1986; Sobre interpretació i ritus José Maria PEDROSA CARDOSO, *O Canto da Paixão nos séculos XVI e XVII: A singularidade portuguesa*, Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra 2006; Owen REES, "Jesu Redemptor": Polyphonic Funerary Litanies in Portugal", en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 228–261; Owen REES, "Printed Music, Portuguese Musicians, Roman Patronage: Two Case Studies", en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 275–298; Un estudi sobre la funció musical a la Companyia de Jesús en l'expansió colònia és Ana Luísa Balmori PADESCA, "Os jesuítas e a música na expansão portuguesa quinhentista"; Sobre la música a Coimbra destaquen els estudis de Mario de Sampaio RIBEIRO, "A Música em Coimbra", *Biblos XV* (1939), Separata; Bernadette NELSON, "A Polyphonic Hymn Cycle in Coimbra", en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 167–205; Owen REES, *Polyphony in Portugal, c. 1530-c. 1620: sources from the monastery of Santa Cruz, Coimbra*, New York & London: Garland Pub. 1995; Sobre música a Braga veure João Pedro ALVARENGA – Rui CABRAL LOPES, "A polifonia na liturgia bracarense (primeira metade do século XVI)", en Ana Maria S.A. RODRIGUES – Manuel Pedro FERREIRA (eds.), *A Catedral da Braga: Arte, Liturgia e Música, dos fins do século XI à época tridentina*, Lisbon: Artes das Musas & CESEM 2009, 152–195; Manuel JOAQUIM, *Vinte livros de música polifónica do Paço Ducal de Vila Viçosa*, Lisboa: Afonso & Moita Lda. 1953; Sobre la famosa llibreria de música del rei Joan IV s'estudia a Mario de Sampaio RIBEIRO, *Livraria de Musica de el-rei D. Joao IV. Estudo musical, historico e bibliografico*, Lisboa: Academia Portuguesa da Historia 1967; Un estudi general sobre les relacions musicals entre Portugal i Espanya a Owen REES, "Relaciones Musicales entre España y Portugal", en John GRIFFITHS – Javier SUÁREZ-PAJARES (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: Instituto Complutense de Ciencias Musicales 2004, 489–501.

363 Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2011, pp. 420–422. A l'apartat *Bibliography* s'inclouen la major part de les fonts musicals conservades a terres lusitanes.

### La reina Caterina d'Àustria

A Portugal, Joan de Borja va mantenir un contacte molt estret amb la reina Caterina. Els vincles d'amistat de molts anys del seu pare, Francesc de Borja, amb la reina àvia i els lligams portuguesos dels Borja van afavorir aquesta proximitat. La germana de Carles V s'havia criat a Tordesillas amb sa mare Joana *la Boja*. Des d'aleshores va mantindre una amistat de molts anys amb Francesc de Borja, que va passar diversos anys com a *menino* de la reina. A pesar que des de l'entrada de Francesc de Borja a la Companyia de Jesús aquest va minvar el seu interès artístic envers l'espiritual, encara mantenia el gust per les arts com ho demostren l'intercanvi epistolar amb la reina Caterina i l'encàrrec d'una pintura per a la *Kunstammer* a Lisboa.<sup>364</sup> La presència de Borja a Portugal, primer en 1559 quan fugia de la Inquisició i després en 1571 com enviat especial del papa Pius V en missió per França, Espanya i Portugal, va enfortir la proximitat entre ambdues personalitats, i també va afavorir l'ascendència de Joan de Borja com ambaixador de Felip II a Lisboa.<sup>365</sup>

Les aficions de la reina Caterina són ben conegudes i documentades. A Tordesillas va aprendre a tocar la viola i a dansar, una de les aficions preferides al llarg de la seua vida. També va aprendre a tocar el clavicordi amb Martín de Salcedo, un dels capellans de la seua mare. Alguns dels músics al servei de la reina Joana van passar anys després a Portugal amb Caterina. La gran quantitat d'instruments que s'hi troben als inventaris de Caterina d'Àustria són una mostra del gust i de l'estima que tenia per la música. Entre les danses, estan referenciades les *basse danse* i danses morisques, vestigi de la dominació musulmana de la Península Ibèrica.<sup>366</sup>

Sobre la capella musical al seu servei hi ha poca documentació. S'hi conserven notícies referents a un encàrrec de compondre i reunir peces en quinze llibres de cançons. Aquesta tasca va ser encomanada a João Pires de Pinela i João Monteior, ambdós cantors de la capella del rei de Portugal, i a l'enquadernador João de Borgonya. Com la resta dels Àustries, Catarina també sentia atracció per objectes rars i exòtics. Lisboa era un dels ports més importants d'entrada d'aquest tipus d'objectes provinents d'Àfrica i les noves Índies. Joan de Borja va ser mitjancer, diverses vegades, de la circulació d'aquests objectes entre les corts habsburgueses de Lisboa, Madrid, Viena, Praga i fins i tot Brussel·les.<sup>367</sup>

La reina Catarina, ni per extensió els membres de la seua casa, tenien bones relacions amb

364 JORDAN, *A rainha colecionadora. Catarina de Áustria*, 118.

365 GARCÍA HERNÁN, "Francisco de Borja y Portugal."

366 JORDAN, *A rainha colecionadora. Catarina de Áustria*, 29–30.

367 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*.

l'entorn de confiança del seu nét el rei Sebastià. Joan de Borja, com a representat de Felip II i per l'estreta afinitat que l'unia amb la casa de la reina àvia, també era considerat d'aquest bàndol.<sup>368</sup> No obstant això, acudien a les celebracions religioses on actuava la capella reial. La reina tenia molt bones relacions amb músics d'altres seus. Així, per a la missa de Pasqua de 1572 va encomanar la composició d'una missa a Fernando Gomes Correa, cantor de la catedral de Coimbra.<sup>369</sup> A més de la música dels polifonistes de les capelles lusitanes, la reina era admiradora de la música de Pierre de la Rue, cantor de la capella de Borgonya del seu pare Felip *el Bell*.<sup>370</sup> És molt probable que Joan de Borja hagués conegut la música d'aquest compositor ací, si no abans, a la capella reial o a través dels llibres de Maria d'Hongria.<sup>371</sup>

Entre les aficions comunes entre Caterina d'Àustria i Joan de Borja destacaria, a banda de la música, la pintura i especialment el col·leccionisme de retrats. Ambdós van posseir vastes galeries de retrats. Cal remarcar la presència de “otro [quadre] de la rreyna doña Catalina su muger [de Joan III]” en l'inventari de quadres de Joan de Borja realitzat en 1600,<sup>372</sup> que no conté cap llibre, però recull un conjunt de 143 quadres, dels que 121 formaven part de la galeria de retrats, segons Marià Carbonell a l'estil del Museo Gioviano de Como.<sup>373</sup>

### Francisca de Aragón

La segona muller de Joan de Borja era una dama de la reina Caterina i reconeguda al voltant de la cort portuguesa. Com s'ha mostrat al perfil biogràfic, Francisca de Aragón estava emparentada amb Joan de Borja per part de la seua mare i per part de pare tenia ascendència a terres valencianes. Havia conegut Francesc de Borja, durant l'estància d'aquest a Portugal en 1559 i, segons les cròniques, va quedar meravellada.<sup>374</sup>

La significació de musa literària de Francisca de Aragón és molt significativa. Teòfilo Braga la

368 Carta de Juan de Silva a Felip II. Lisboa, 19 de juliol de 1576. E-SIM, *Estado*, 174, olim 393. QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 157-158.

369 JORDAN, *A rainha colecionadora. Catarina de Àustria*, 83.

370 Obres de Pierre de la Rue en fonts portugueses (provinents de Flandes) a P– Cug MS M.2.

371 Joan de Borja degué tindre accés d'alguna manera o al fons o a l'inventari dels llibres de Maria d'Hongria. Entre els seus llibres inventariats en 1606, dos dels ítems estudiats, semblen coincidir amb llibres d'entre les possessions de la reina. ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 382–390.

372 *Suma y inventario de los bienes de don Ju[an] de Borja*. Madrid, 27 de juny de 1600. AHPM, Protocolo 933, f. 374 i ss.

373 Fernando CHECA – José Miguel MORÁN, *El coleccionismo en España: de la cámara de maravillas a la galería de pinturas*, Madrid: Cátedra 1985, p. 163; Marià CARBONELL I BUADES, “Col·leccionistes borgians en època barroca: una dama, un cardenal, un poeta”, en Santiago LA PARRA LÓPEZ – Maria TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians 2012, 439–462, p. 453.

374 CONDE DE SABUGOSA, *Donas de tempos idos*, 192–194.

considera “a grande Musa inspiradora d'*Os Lusíadas*” de Camões.<sup>375</sup> A pesar de la tendència romàntica en aquesta narració, cal tindre en consideració algunes observacions que no serien inversemblants. Luis de Camões li hauria dedicat diverses poesies. Altres poetes de la cort lusitana, com Pedro Andrade de Caminha i el mateix rei don Manuel de Portugal, eren devots de *doña* Francisca. Tots els sonets, *redondillas*, odes, cançons, èglogues,... que José Maria Rodríguez li atribueix a la infanta D. Maria –filla del rey D. Manuel–, Teófilo Braga els suposa per a Francisca de Aragón.<sup>376</sup>

No obstant això, el principal versador de la bellesa de Francisca va ser Pedro de Andrade Caminha, que era cambrer mena i guardaroba del seu mecenes, el duc de Guimarães i contestable del regne. Es conserven exemplars de les seues obres, on suposadament s'inspira en Francisca, a UK – Lbm i P – Ln.<sup>377</sup> D'aquest autor són algunes de les poesies emprades per Juan Vázquez en composicions profanes.<sup>378</sup> També André Falcão de Resende, amic de Camões, va ser un dels poetes que va dedicar obres a Francisca de Aragón, segons Queiroz unes 45 pàgines, al seu *Cancioneiro*.<sup>379</sup> L'edició moderna, també inclou poemes del rei Manuel dedicat a Francisca de Aragón.<sup>380</sup>

Resulta curiós que un dels poemes continguts al *Cancionero de Elvas* (P – Em 11793) continga almenys un poema dedicat a Francisca d'Aragón. L'autor d'aquest text, *Aquella voluntad*, és Dom Manuel de Portugal i la música seria anònima.

### **Oficials mecànics i altres criats al servei de Joan de Borja**

Aquesta qüestió resultarà difícil d'explicar degut els pocs estudis que hi ha sobre el tema. Es tracta dels oficials mecànics que Joan de Borja tenia al seu servei lligat a la música teòrica dins del coneixement matemàtic. Com es mostrarà a continuació, és molt probable que aquests homes que feien treballs manuals també tingueren habilitats musicals, com d'altres que a continuació s'explicaran.

La concepció de la matemàtica a finals del segle XVI va viure una de les èpoques d'esplendor.

375 Teófilo BRAGA, *Os amores de Camões: commentario biographico das suas lyricas*, Lisboa: Edição da “Renascença portuguesa” 1917, p. 108.

376 José Maria RODRÍGUEZ, *Camões e a Infanta D. Maria*, Coimbra: Imprensa da Universidade 1910; Theophilo BRAGA, *Historia da Litteratura Portugueza Vol. 2 Renascença*, Porto: Lello & Irmão 1914; BRAGA, *Os amores de Camões: commentario biographico das suas lyricas*.

377 QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 25–26.

378 Margit FRENK, “Sobre los textos poéticos de Juan Vázquez, Mudarra y Narváez”, *Nueva Revista de Filología Hispánica* VI, 1 (march 1952) 33–56, pp. 41, 50–51.

379 Aquestes obres formen el corpus principal per a l'estudi dels poetes de la generació de Camões. QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 32.

380 André FALCÃO DE RESENDE, *Obras de André Falcão de Resende*, editat per Barbara Spaggiari, Edições Colibri 2009.

En 1582 es va fundar la Real Academia de Matemáticas a Madrid sota la direcció de Juan de Herrera. El mateix arquitecte explicaria els preceptes d'aquesta ciència en un text per a l'acadèmia. Estava dividida en vuit branques principals. Dos que tractaven “subjectes intel·ligibles”: l'aritmètica i la geometria. Altres sis que versaven sobre els “subjectes sensibles”: mecànica, astrologia, perspectiva, pesos i mesures, música i numerologia. Cadascuna d'aquestes branques es subdividia en altres més específiques. En aquells temps, el valor d'aquesta ciència es mesurava tant en l'àmbit purament tècnic i utilitari, així com el sentit humanístic.

Durant l'estada de Joan de Borja a la seua primera ambaixada els contactes amb matemàtics i cartògrafs va ser constant. Ell mateix n'era un expert cartògraf i entre els estris llistats en els inventaris de 1577 i 1600 figuren “cartas de marear”, “aguja de marear” i astrolabis. A banda del ja citat Francisco de Holanda, tal vegada el personatge més conegut, cal fer esment de tres personatges ben interessants: Juan Bautista Gesio, Luis Jorge Barbuda i Juan Bautista Labaña.

Juan Bautista Gesio (Nàpols – fl. 1565). Almenys des d'abans de 1573 treballava d'espia a Portugal per a Joan de Borja i Felip II. Mantenia contactes amb Luis Jorge Barbuda i la seua principal tasca era la informació sobre les descripcions de les Índies. Es conserva documentació personal de Gesio, així com un inventari de papers de 1577.<sup>381</sup> Entre aquests papers és segur que hi havia documentació facilitada per Luis Jorge i Joan de Borja. Va ser un dels espies més importants per a Felip II a Portugal. És considerat un personatge important pel seu paper en el Consejo de Indias i per les aportacions a la biblioteca de El Escorial.<sup>382</sup> En 1579 va intercedir davant el rei a favor de Luis Jorge, qui estava exiliat a Portugal, amb un mapa descriptiu de la Xina.

Luis Jorge Barbuda (Ludovicus Georgius) treballava per a Joan de Borja almenys des de 1571. Algunes fonts indiquen que era jesuïta,<sup>383</sup> encara que és possible que siga una confusió i obtinguera la informació de mà dels missioners jesuïtes que tornaven a Lisboa. En la correspondència de Borja apareix com a *oficial mecánico*, dedicat a les tasques de confecció de gravats i il·lustració de cartes nàutiques i cosmològiques.<sup>384</sup> En 1575 estava pres a Portugal i no va poder tornar amb el seguici de Joan de Borja cap a Castella encara que Barbuda ho desitjava: “Agora que yo me huve de partir me dixo que holgaría mucho de venirse comigo”. Sembla que el propi Luis Jorge “así mismo me tiene començado a hazer un libro de empresas”, molt probablement el que seria les *Empresas*

381 DESWARTE-ROSA, “De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal,” 170.

382 Gregorio de ANDRÉS OSA, *Juan Bautista Gesio, cosmógrafo de Felipe II y portador de documentos desde Lisboa para la Biblioteca de El Escorial en 1573*, Madrid: Real Sociedad Geográfica 1967.

383 Joseph NEEDHAM, *Science & civilisation in China*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press 1959, p. 585.

384 Carta de Joan de Borja a Manuel Coresma Barreto. Berlanga, 18 de juliol de 1575. E-SIM, Estado, 392, f. 185. DESWARTE-ROSA, “De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal,” 169.



*Morales*. En 1579 es trobava a Espanya amb el seu protector Juan Baustista Gesio. Joan de Borja havia intercedit davant de Juan de Ovado i Gesio a Felip II per tal de poder incorporar de nou Luis Jorge al servei de la corona a Portugal. L'assumpte de l'espionatge queda molt clar a l'article de Deswaste-Rosa.<sup>385</sup> Finalment Luis Jorge va romandre al servei de Felip II i en 1582 va ser un dels primers professors de la recent creada Academia de Matemáticas. Va ser autor de diversos mapes de Xina, que van servir per a l'edició del primer atlas occidental on apareix Xina: la famosa edició d'Abraham Ortelius *Chinae, olim Sinarum regionis, nova descriptio. Auctore Ludovico Georgio*. (C. Plantinus, Amberes, 1584).

Una lectura entre línies d'aquesta carta pot deixar entreveure dos aspectes. D'una banda, Borja descriu Luis Jorge com *oficial mecánico*. Aquesta descripció pretendria no mostrar algunes de les habilitats del cartògraf, ja que sovint aquests actuaven d'espies. Juntament amb això, la frase “estoy [sic] el hombre más enfadado hombre del mundo en que se pueda sospechar de mi” i “a Luis Jorge mandara soltar y hazer merced y a mi me empleara que lo que fuere de su Real Servicio pues será para mi grand merced emplearme en él”,<sup>386</sup> vindria a mostrar la vàlua que tenia Luis Jorge per a Joan de Borja.

Juan Bautista Labaña (o Lavanha) (Lisboa 1555 – Madrid 1624), va estudiar a Lisboa i Roma, enviat pel rei Sebastià. Va treballar al servei de Joan de Borja i Felip II com espia. Borja va adquirir a Lisboa un lot de llibres xinesos per mitjà del vicari de Macau, el missioner Gregorio González. Borja va fer enquadernar els llibres per conservar-los i va inscriure el seu famós ex-libris *meruisse satis*. Es desconeix si aquests llibres eren en un principi per a Joan de Borja, però finalment la col·lecció va ser entregada a El Escorial el 23 de desembre de 1571 pel marquès de Dénia, oncle de Borja, a qui havia dut des de Lisboa Juan Baustista Labaña.

Con el Marqués de Denia envío a Vuestra Majestad dos escritorios por ser hechos en mi posada... También lleva dos baúles, el uno de libros en lenguas desacostumbradas, para la librería de San Lorenzo el Real por ser cosa pelegrina; en el otro van todos los papeles y libros, así de marear como impresos, que yo he podido juntar tocantes a la repartición y demarcación de la conquista de Vuestra Majesta.  
Desde Lisboa, 26 de noviembre de 1573.<sup>387</sup>

A partir dels escrits conservats es corrobora el ja sabut interès de Joan de Borja pels llibres. Realment aquesta inclinació era doble: per una banda l'aspecte personal envers l'humanisme. Una

<sup>385</sup> *Ibid.*, 150.

<sup>386</sup> Carta de Joan de Borja a Manuel Coresma Barreto. Berlanga, 18 de juliol de 1575. E-SIM, Estado, 392, f. 185. *Ibid.*, 169.

<sup>387</sup> Gregorio de ANDRÉS OSA, “Los libros chinos de la Real Biblioteca de El Escorial”, *Missionalia Hispánica* XXVI (1969), 118–120.

erudició esdevinguda a partir d'un criteri propi format al llarg dels anys. Aquesta formació es veuria marcada per una influència en la seua formació al si de la Companyia de Jesús i, perquè no, un estudi dels llibres que hi havia a la biblioteca del palau de Gandia, una de les col·leccions de llibres humanístics més importants a Espanya a la primera part del segle XVI.<sup>388</sup> L'altre punt sobre el col·leccionisme de llibres vindria marcat per l'exotisme. Els llibres rars i curiosos, els llibres en xinès, àrab, hebreu eren molt buscats pels membres de la cort. El cas de Joan de Borja és ben revelador. La compilació de llibres provinent de la Xina que va recopilar i enquadrar l'ambaixador a Portugal és una de les més curades de les què es conserven. Com ja s'ha mencionat, la correspondència amb Gregorio González, missioner i vicari de Macau, descriu alguns intercanvis que feien els portuguesos amb els xinesos.<sup>389</sup> No es pot saber quin va ser el motiu perquè Joan de Borja enviés la seua col·lecció de llibres xinesos a Felip II per a la nova biblioteca de El Escorial. La hipòtesi més factible seria la del desig d'un relleu a l'ambaixada portuguesa i l'oferiment d'aquest present seria una possible contrapartida.

Un fet que cal considerar, en especial per al cas de Joan de Borja, és el grau de col·leccionisme de la seua biblioteca. Resulta gairebé impossible pensar que Borja entenguera quelcom dels llibres xinesos o àrabs que havia posseït. Per tant, com també altres nobles i monarques, especialment Felip II, aquest tipus de llibres es veien com un col·leccionisme exòtic, però amb matisos. Jiménez Díaz fa una valoració interessant al respecte: “La medida de lo coleccionable en la cultura cortesana del manierismo está íntimamente ligada a la valoración de lo admirable y a la fascinación por el descubrimiento como una forma gozosa de conocer.”<sup>390</sup> Aquesta valoració –aplicable també a altres objectes pictòrics i escultòrics, animals, plantes, teles i joies– mostra com el fet de la col·lecció com a signe de poder no és una finalitat per si mateixa sinó un mitjà que, a més a més, serveix per expandir el coneixement, per tant lligat també a l'erudició.

Hom no coneix cap documentació sobre la biblioteca –no musical– de Joan de Borja. És possible atribuir alguns llibres a aquesta suposada biblioteca. En canvi en el cas dels llibres de música sí que queda constància de llibres que es va endur cap a la seua ambaixada a Viena i també dels llibres venuts després de la seua mort.

Cal entendre doncs, què els llibres de música que posseïa Joan de Borja no eren només d'una

388 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543).”

389 “Relación del Vicario dela China escrita a Don Juan de Borxa sobre el yerro en la Navegacion que hacían los Castellanos para las Islas Platareas, y la forma como quedarían señores en muchos Reynos, y en la Navegación para la Nueva España y para la China, haciéndola para la Isla en los Luzones, con otras muchas advertencias y noticias muy Curiosas, è interesantes.” 1573, E – Mmn (no llistat a RISM = Archivo del Museo Naval). Colección Fernández de Navarrete, *Nav.* XVIII, 21, <<http://www.upf.edu/asia/projectes/che/s16/vicari.htm>> [Consulta: 3 octubre 2012].

390 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 165.

llibreria de col·leccionista sinó a mig camí: llibres per ser usats, per interpretar la música i compartir coneixements i llibres per mostrar un estatus humanístic. És possible que alguns dels llibres llistats en 1577 pogueren haver sigut adquirits durant la seua estada a Portugal.<sup>391</sup>

Un dels temes més complexos en aquest apartat seria el d'esbrinar fins quin punt Joan de Borja tenia al seu servei una capella de música. Aquesta hipòtesi queda totalment descartada. No hi ha constància ni d'un llistat de noms ni de capellans cantors al servei de Borja. Per altra banda sembla factible que alguns dels criats que Joan tinguera al seu servei foren avesats en música. Aquesta afirmació es possible sustentar-la en diversos punts. D'una banda, la gran quantitat de llibres de música (no teòrics). D'entre el personal al servei de Joan de Borja cert és que qualsevol membre exercitat en el cant o en tocar algun instrument podrien compartir els moments de lleure amb ell. Una hipòtesi plausible seria la dels “oficiales mechánicos” al seu servei. Segons afirmava el mateix don Joan, “por ser mi costumbre tener siempre en mi casa oficiales mechánicos con que me divierto y entretengo quando me cansan otras ocupaciones pesadas y he tenido siempre estos oficiales antes de yr dese Reyno y en todo el tiempo que en él [he] estado”.<sup>392</sup> Un ofici que podia compaginar amb el manteniment dels instruments musicals que Joan de Borja disposava.

### **Al servei de la casa d'Àustria: la música a la cort de Felip II i la princesa Joana.**

Joan de Borja va dedicar gairebé tota la seua vida a servir a la casa d'Àustria. Si una les parts més significatives del seu mecenatge musical s'hi troba a partir del nomenament com a majordom major de l'emperadriu Maria, no és menys cert que durant els serveis prestats primer a la princesa Joana d'Àustria i a la corona ja havia demostrat especial interès per la música, afició que sens dubte va ser inculcada pel seu pare.

Aquest apartat pretén mostrar els escenaris a la cort de Felip II i l'entorn de la princesa que Joan de Borja va conèixer, intervindre directament i indirecta o ser-ne un observador llunyà. Hi ha dos tipus d'esdeveniments musicals principals a la cort de la majoria dels monarques europeus: les cerimònies religioses, privades o públiques, i les festivitats a palau o al carrer.<sup>393</sup> A més a més, hi ha un aspecte en què Borja tindria un punt de comparació amb Felip II i Joana d'Àustria: la formació d'una biblioteca. Si bé ni per quantitat de volums ni per qualitat de les còpies Joan de Borja s'hi

391 *Memorial de lo que Juan de Borja envía adelante*. Madrid, 4 de febrer de 1577 i 6 de març de 1577. E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, f. 187r-189r i 197r-201v.

392 Carta de Joan de Borja a Manuel Coresma Barreto. Berlanga, 18 de juliol de 1575. E - SIM, *Estado*, 392, f. 185. DESWARTE-ROSA, «De l'emblema á l'espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal», 169.

393 Si bé l'entorn de la princesa Joana d'Àustria no era estrictament una cort, per a l'aplicació de les cerimònies i vida privada s'ha emprat el terme, ja que en gran mesura sí que depenia de Felip II. MARTÍNEZ MILLÁN, “Introducción. Los estudios sobre la corte. Interpretación de la corte de Felipe II.”

acosta, els gustos, la col·lecció de curiositats i la circulació de llibres rars cap a El Escorial a través de l'ambaixador, mereixen almenys una atenció. Sobre la biblioteca s'aprofundeix al capítol 3, on s'explica que el procés de formació de les col·leccions de llibres reials i les d'alguns nobles no són comparables.

Els estudis sobre la música al voltant del rei Felip II són abundants i relativament propers en el temps. Arran del centenari de la seua mort en 1998 s'hi van publicar un seguit d'estudis. En el camp musical la monografia *Aspectos de la cultura musical de la Corte de Felipe II* és de moment el llibre de referència per a qualsevol aproximació al tema.<sup>394</sup> El conjunt d'articles recollits a *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II* és una altra de les edicions citades quan s'aborda aquesta temàtica.<sup>395</sup> Els articles específics de Luis Robledo sobre la capella de música de Felip II, la seua educació i el mecenatge musical són també estudis de referència.<sup>396</sup>

La música religiosa va ser un element significatiu en la vida de Felip II. El rei Prudent va supervisar en persona, junt alguns dels monjos jerònims portats expressament a El Escorial, la confecció de la nova col·lecció de llibres de cant que s'estava elaborant. En aquest sentit el zel i la cura que va tindre l'orde jerònima, sota mandat reial, per a l'elaboració del *nuevo rezado* també és molt significativa.<sup>397</sup> Sobre la música i les celebracions religioses cal consultar els estudis anteriorment mencionats de Robledo. Joan de Borja havia començat a servir a la corona a partir de 1560 aproximadament, però sempre lluny de la cort. Anys abans de ser anomenat ambaixador a Lisboa, entre 1566 i 1569, hi ha documentades diverses estades d'aquest a Madrid. Durant aquestes estades és probable que Joan de Borja hagués participat en algun tipus de celebració religiosa amb la presència del rei i per tant haver estat escoltat la capella reial,<sup>398</sup> possiblement en Nadal, Corpus o alguna altra festivitat.

No seria fins a la tornada de l'ambaixada imperial, ja com a majordom major de l'emperadriu Maria, que Joan de Borja no tindria una presència més activa a les celebracions de la cort. La tornada a Madrid va ser a març de 1582 i pel maig estava anant cap a Lisboa per presentar-se davant Felip II que aleshores hi era com a rei de Portugal. Cap documentació conservada mostra Joan de Borja en alguna celebració concreta a la cort de Madrid, però tant el mateix Borja com l'emperadriu

394 ROBLEDO ÉSTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*.

395 JOHN GRIFFITHS – JAVIER SUÁREZ-PAJARES (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: Instituto Complutense de Ciencias Musicales 2004.

396 LUIS ROBLEDO ÉSTAIRE, "Questions of Performance Practice in Philip III's Chapel", *Early Music* 22, 2 (1 may 1994) 199–218; LUIS ROBLEDO ÉSTAIRE, "El lugar de la música en la educación del príncipe humanista", en Virginie DUMANOIR (ed.), *Música y literatura en la España de la Edad Media y del Renacimiento*, Madrid: Casa de Velázquez 2003; ROBLEDO ÉSTAIRE, "Felipe II y Felipe III como patronos musicales."

397 VICENTE BÉCARES BOTAS, "Aspectos de la producción y distribución del Nuevo Rezado", en *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger, Iain Fenlon & Tess Knighton 2007, 1–22.

398 ROBLEDO ÉSTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 99–170.

participarien en diverses celebracions on participaria la capella reial.

D'entre els llibres de música de les col·leccions reials, Joan de Borja posseïa dos grans llibres de cor que tenien relació amb els de Felip II. Els manuscrits *B – Bc 27087* i *B – Bc 27088* contenen música de Clemens non papa i d'autors de l'òrbita de la capella de Borgonya de l'emperador Carles V, com Crecquillon, Manchicourt o Gombert.<sup>399</sup> Aquests manuscrits estaven en possessió de Joan de Borja en 1606 i van ser comprats posteriorment pel duc de Lerma, nebot seu.<sup>400</sup> Aquests llibres provenien de la col·lecció de Maria d'Hongria, governadora de Flandes, i majorment van passar a la col·lecció reial.<sup>401</sup> Com van passar a mans de Borja és un misteri. La reina Maria va donar les seues possessions a la seua neboda la princesa Joana d'Àustria. És probable que a través d'aquesta, els llibres hagueren passat a mans de Joan de Borja. És possible seguir els ítems de les pertinences a través de diversos inventaris des de Brussel·les fins a la ubicació definitiva a Madrid.<sup>402</sup>

Un altre dels llibres que compartien Borja i Felip II va ser el *Novi Thesauri Musices*. El recopilador d'aquest monument musical habsburgués va enviar un exemplar en 1570 a Felip II. La carta i el document de recepció es conserva a E – SIM però es desconeix si l'imprès va passar a formar part de la col·lecció reial.<sup>403</sup> Com s'indica a l'apartat “xarxes musical”, és possible que Mateu Fletxa, que venia en el seguici de la futura reina Anna d'Àustria, hagueren dut aquest exemplar, però no hi ha constància del seu ús.

Aquests no eren els únics llibres que compartien Joan de Borja i el monarca. Durant l'estada de Borja a Lisboa, hi van haver diversos enviaments de llibres rars i curiosos a El Escorial. Aquests llibres no eren encàrrecs, ja que la majoria conserven encara l'ex-libris de Joan de Borja *Meruisse Satis*, juntament amb el segell de El Escorial.<sup>404</sup> L'enviament esdevenia part del procés d'adquisició de mercès per part de Joan de Borja, mitjançant la via del col·leccionisme de rareses i objectes curiosos que el membres de la casa d'Àustria practicaven.<sup>405</sup>

Altres escenaris on Joan de Borja també va participar van ser a les festes cortesanes. Aquestes

399 BORREN, “Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite),” 179–182.

400 La hipòtesi de Kirk sobre la compra d'aquests llibres per part de Lerma és completament errònia. KIRK, “A Tale of Two Queens, Their Music Books and the Village of Lerma,” 79–89.

401 ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 388–390.

402 Edmond VAN DER STRAETEN, *La musique aux Pays-Bas avant le XIX<sup>e</sup> siècle: documents inédits et annotés*, Bruxelles: C. Muquardt - Schott 1867, pp. 476–479, 484–493; Cristóbal PÉREZ PASTOR, “Inventario de los Bienes Muebles de la Reina de Hungría, Hermana de Carlos V”, *Memorias de la Real Academia Española* 11 (1914) 289–314, pp. 311–314, 375–376; Emilio CASARES RODICIO (ed.), *Francisco Asenjo Barbieri. Documentos sobre música española y epistolario (Legado Barbieri)*, Madrid: Fundación Banco Exterior 1988, p. 65.

403 Carta de Petrus Ioanellus de Gandino [sic] a Felip II. Viena, 25 de juliol de 1570. E – SIM, *Estado* 664, f. 83.

404 ANDRÉS OSA, “Los libros chinos de la Real Biblioteca de El Escorial.”

405 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*.

festes, sovint anomenades *entretenimientos* o *saraos* –depenent de la tipologia–, es realitzaven habitualment i la música i la dansa tenien un lloc predominant. Sobre aquesta temàtica hi ha diversos estudis de referència i diversos on s'inclouen descripcions, anàlisis d'activitats celebrades al voltant de la cort.<sup>406</sup> Els balls de màscares també haurien estat entre els esdeveniments públics a la cort, com per exemple el narrat per l'ambaixador Leonardo Donà en 1573 al senat de Venècia.<sup>407</sup> Desafortunadament s'hi conserven poques notícies i no gaire estudis al respecte.<sup>408</sup> Amb tot, Joan de Borja no degué ser un personatge habitual d'aquest tipus d'escenaris. El seu càrrec de majordom major de l'emperadriu no li permetria acudir a la cort amb assiduitat, ja que la casa de l'emperadriu s'havia instal·lat a les Descalzas Reales –el palau de Joan de Borja era contigu al monestir–. D'altra banda, l'entorn públic de las Descalzas Reales també era un lloc on es realitzaven danses i activitats públiques amb participació musical.<sup>409</sup>

Pel que fa als vincles amb la princesa Joana, els principals escenaris de la vida de Joan de Borja s'hi trobarien a Valladolid i Toro, ambdues ciutats molt vinculades a la vida de Joan de Borja i a la seua família. Des de l'estiu de 1551 ja està documentada la presència de Borja en l'entorn de la princesa per entregar cartes enviades pel seu pare.<sup>410</sup> Els vincles paterns esdevindrien clau per al futur de Joan de Borja al servei de la princesa Joana i com ambaixador a Portugal. A més a més, cal afegir un altre vincle: el patrocini de la Companyia de Jesús.

A banda de les cerimònies religioses i festivitats a Toro i Valladolid, Borja va poder rebre de part de la princesa Joana, com s'indica més amunt, dos llibres de cor provinents de la reina Maria d'Hongria. Els estudis sobre la música i Joana d'Àustria no són escassos i la majoria estan centrats en els llibres de música que posseïa i va donar al monestir de las Descalzas Reales de Madrid, que ella va fundar en la casa on havia nascut.<sup>411</sup> D'ençà que Joan de Borja va marxar a Lisboa només

406 ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 68–73; Louise K. STEIN, “Los músicos de la Capilla Real y la música de los festejos palaciegos, 1590-1648”, en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 251–276, pp. 251–253; Teresa FERRER VALLS, *La Práctica Escénica Cortesana: De la época del Emperador a la de Felipe III*, London: Tamesis - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació 1991.

407 Luigi FIRPO (ed.), *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente. Spagna (1497-1598)*, vol. VIII (Monumenta politica et philosophica rariora), Torino: Bottega d'Erasmus, 1981.

408 J. P. Wickersham CRAWFORD, *Spanish Drama de Lope de Vega*, Westport: Greenwood Press, Revised edition by... With a Bibliographical Supplement by Warren T. McCready 1967, p. 119; Agustín GONZÁLEZ DE AMEZÚA Y MAYO, *Isabel de Valois. Reina de España (1546-1568)*, vol. I, t. 1, Madrid: Dirección General de Relaciones Culturales 1949, p. 231.

409 SÁNCHEZ, *The Empress, The Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, 12, 423–44.  
410 MB III, 839.

411 Alfonso de VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)”, en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 197–246; Cristóbal PÉREZ PASTOR, “Inventarios de la Infanta doña Juana, hija de Carlos V. -1573”, *Noticias y documentos relativos a la historia y*

tindria contacte amb la princesa Joana a través de la correspondència i els lligams familiars borgians. No obstant això, en Joan ja estava destinat a seguir vinculat als Habsburg. Aquest lligam entre els Borja i la monarquia l'havia iniciat el seu avi Joan de Borja Enríquez, III duc de Gandia.

### ***Musica Rudolphina***

D'entre els diversos vessants del mecenatge musical de Borja és durant aquest període, de l'ambaixada al Sacre Imperi Romà, on hom troba una activitat més interessant. Els estudis generals sobre la música a la cort imperial són abundants. Cal citar, però, algunes publicacions de referència,<sup>412</sup> així com també el grup de recerca *Musica Rudolphina* que estudia la música entorn de la cort de Rodolf II.<sup>413</sup>

Joan de Borja havia arribat a Viena a les darreries de 1577. En juliol d'aquest any el seu fill havia nascut al palau de l'almirall Giovanni Andrea Doria a Gènova. La primera carta conservada de Borja al secretari reial Zayas, escrita a la capital imperial, és de desembre de 1577. Com s'ha citat, Joan de Borja havia sigut nomenat ambaixador a l'Imperi el 3 de juny de 1576 i havia eixit de Madrid, segons Fernández de Béthencourt el 23 de juny d'aquest any.<sup>414</sup> Com s'ha vist en l'apartat biogràfic, els problemes amb el casament amb Francisca de Aragón i el mal temps van haver de posposar la partida.

Gràcies a la documentació conservada al Archivo General de Simancas, hom sap que Joan de Borja havia enviat més de 40 cofres, cistells i baguls a Alemanya el 4 de febrer i el 3 de març de 1577.<sup>415</sup> Aquesta “Memoria de lo que don Juan de Borja enbía adelante” conté el llistat de què s'enviava endavant abans de la partida del seguici de Borja cap a Gènova. La major part dels objectes són estris i roba per a fornir una casa. També s'hi troben dos vehicles i esclaus. Sens dubte

---

*literaturas españolas II. Memorias de la Real Academia Española* XI (1914) 316–380; MOLL, “La princesa Juana de Austria y la música. Notas para su estudio”; RAFAEL MOTA MURILLO, “La princesa Juana de Austria y su capilla de las Descalzas”, en *III Semana de Música Española: “El Renacimiento.”* Madrid: Festival de Otoño de la Comunidad de Madrid 1998; ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*; HIGINIO ANGLÉS, *La música en la Corte de Carlos V*, Barcelona: Instituto Español de Musicología 1944; ESCRIVÀ LLORCA, “Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja’s dynasty and the dukedom of Gandia.”

412 EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*; HONISCH, “Sacred Music in Prague, 1580-1612”; LINDELL, “Music and Patronage at the Court of Rudolf II”; ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century”; SEIFERT, “La institució de la Capilla Imperial de Maximiliano I a Carlos VI”; MICHAELA ŽÁČKOVÁ ROSSI, “The Musicians at the Court of Rudolf II (1576-1612)”, *Die Tonkunst* 3 (2012) 330–339; GEORGE VAN DOORSLAER, “La Chapelle musicale de l’empereur Rudolphe II, en 1594, sous la direction de Philippe de Monte”, *Acta Musicologica* 5, 4 (december 1933) 148–161; HONISCH, “Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in RudolFINE Prague”; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*; JAN BAT’A (ed.), *Codex Kuttnerbergensis (RISM CZ – Pnm AZ33)*, Praga: KLP 2008.

413 *Musica Rupolphina* <[www.bibemus.org/musicarudolphina/](http://www.bibemus.org/musicarudolphina/)> [29 d'octubre de 2013].

414 FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía española, Casa Real y Grandes de España*, IV, 191.

415 E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, f. 187-189 i 197-201v.

el més sorprenent i interessant per al propòsit d'aquesta tesi és la gran quantitat de llibres que Joan de Borja s'emportava al seu nou destí. Entre els llibres, destaquen quatre jocs de llibres de música. En el bagul 40, “Quatro libros de canto de órgano”; en el 41, “Más quatro librillos de canto” i “Çinco libros de canto”; i en el bagul 42 “Otros siete librillos de canto”.<sup>416</sup>

Els llibres són impossibles d'identificar només amb la descripció que s'hi dona. Es podria especular sobre el contingut dels *Quatro libros de canto de órgano*. Aquests estan inclosos amb tot d'objectes relacionats amb l'orde de Sant Jaume i és possible que contingueren algun tipus de polifonia específica per a celebracions de l'orde.<sup>417</sup> Pel que fa als *Otros siete librillos de canto* resulten sorprenent. Col·leccions de set llibrets de música polifònica no eren gaire habituals. Podria ser que aquest joc contingués la música i cerimonial de la *Visitatio Sepulchri* de Gandia?<sup>418</sup> Aquesta hipòtesi és difícilment demostrable. En l'inventari de llibres de 1606 no hi ha cap joc de quaderns amb set llibrets. Aparentment, i si es segueix la hipòtesi de la polifonia per a l'orde de Sant Jaume, tampoc apareixerien en aquest inventari. Les altres dues col·leccions, sense saber si eren impresos o manuscrits, podrien confrontar-se amb alguns dels llibres de l'inventari de 1606, però sense cap indici de certesa.<sup>419</sup>

La presència d'aquests llibres indica la importància de la música per a Joan de Borja. Pel que se sap, Borja no havia comptat amb una capella de música a sou al seu servei, però sí personal per a interpretar aquesta música. A banda d'alguns criats amb habilitats musicals, la família de Borja tenia en la música una gran de les principals aficions. Francisca de Aragón i els seus fills eren avesats intèrprets d'instruments de tecla i segurament també cantaven. Com Joan de Borja, és probable que alguns dels seus fills també tocaren la viola d'arc.

Tal com passaria a Madrid anys després, a Viena, i sobretot a Praga, Joan de Borja va trobar un cercle d'intel·lectuals, de nobles il·lustrats i de música amb els quals compartir la seua afició. El més probable és que el cercle proper a l'emperadriu Maria, si no aquesta mateixa, fóra l'àmbit principal d'aquestes pràctiques. Tal vegada, aquest lligam musical haguera pogut ser el nexa principal de connexió que va propiciar l'amistat entre l'Emperadriu i Joan de Borja. D'entre els

416 El llistat complet dels llibres i dels objectes es pot trobar als annexos.

417 Veure annexos.

418 VIVES RAMIRO, “La pervivència de la *Visitatio Sepulchri* de Gandia (València) (1550-2004)”; LA PARRA LÓPEZ – VIVES RAMIRO – QUIRANTE SANTACRUZ, *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*.

419 Els “Çinco libros de canto” podrien concordar amb alguna de les col·leccions de motets de Francisco Guerrero, una edició de madrigals de Cipriano de Rore, uns impresos menuts d'Horatio de Faa o bé “Otros cinco de diversos autores con listones de seda” que no es va vendre i és impossible de saber-ne el contingut. Sobre els “Quatro librillos de canto” les possibilitats hipotètiques podrien confrontar-se amb “Quatro libros de bildo en español” que tot sembla que era una edició enquadernada del *Odarum (Quas vulgo madrigales appellamus)* de Pere Albert Vila; “Otros cuatro enquadernados en quero colorado y dorado” que no es van vendre; o també “Otros quatro pequeños de lamentaciones” que tampoc es van vendre, per tant impossible saber-ne l'edició.



nobles, els membres de la facció pro-hispànica com per exemple Maria Manríquez de Lara, els fills del matrimoni Dietrichstein – Cardona, diversos membres de les famílies Rožmberk i Pernštejn i un llarg seguit d'interessants personatges de l'entorn de l'emperadriu.

Sens dubte, els contacte més interessant seria amb els músics, especialment amb Mateu Fletxa. És molt probable que alguns dels professors del col·legi *Clementinum* de la Companyia també participaren de la música amb Joan de Borja.<sup>420</sup>

El tema possiblement més interessant i al mateix temps discutible és la figura de Joan de Borja en l'entorn musical de Praga durant la seua estada, sobretot els dos darrers anys, on l'activitat cultural sembla molt més dinàmica. Una de les meues hipòtesis plantejades és que el mateix Borja va ser com una mena de catalitzador de diverses iniciatives musicals a la ciutat, confluents en una mena d'acadèmia de música.

Quins són els preceptes per què s'hi puga parlar d'una acadèmia (musical)? Hom entén necessàries algunes premisses: a) la participació d'un grup més o menys reduït d'intel·lectuals, nobles curiosos i músics; b) un lligam amb un estament escolàstic, com per exemple una universitat o un col·legi; c) una sèrie de publicacions vinculades a aquesta acadèmia, ja siga text amb música o sense; d) unes idees comunes i principis compartits pels participants o certs lligams similars. Aquestes premisses no són excloents ni s'haurien d'acomplir al complet.

A Praga està documentada l'existència d'una acadèmia protestant lligada a la Karlova Univerzita, amb la presència d'intel·lectuals com Veleslavín, Kocin i amb un estret lligam amb impressors de la ciutat. Aquesta acadèmica, sembla que principalment no musical, va produir algunes publicacions poliglotes, com diccionaris i llibres d'història, així com també edicions de lleis i llibres d'autors hussites.<sup>421</sup>

Cal preguntar-se si la facció pro catòlica tenia quelcom semblant. Si ho situem a 1580 i s'uneixen els diferents aspectes de la vida cultural, i concretament musical, que esdevindrien a Praga en aquell temps, és possible una interpretació a tall d'acadèmia.

És evident que s'hi produïen cenacles i reunions d'intel·lectuals i músics, la major part del cercle entorn de l'emperadriu. El lligam amb el *Clementinum* resulta més que evident. Existia una idea comuna de la religiositat catòlica: l'adquisició de relíquies, la *Pietas Austriaca* de l'entorn de Maria d'Àustria, la influència pro-hispànica, la importància de l'orde de Sant Jaume en Praga. A més a

420 Sobre els músics de l'entorn de l'emperador Rodolf II i els membres de la capella imperial se'n parlarà a continuació i a l'apartat "xarxes musicals". Sobre el patrocini d'obres i les dedicatòries s'aprofundeix al capítol 3. També, en aquest capítol s'examina a fons els llibres provinents de l'àmbit imperial i la importància d'aquests en el món musical hispànic.

421 EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, 133–136.

més, Joan de Borja va ser un dels promotors i protectors de la Companyia de Jesús a Praga, com ho demostren les diverses intercession envers els jesuïtes, la tasca docent que va realitzar al *Clementinum* en 1581 i la participació, aquest mateix any, en la fundació d'una confraria mariana amb seu al col·legi de la Companyia.<sup>422</sup>

Si a tots aquests fets, s'hi suma la publicació d'obres, podem parlar d'unes accions simètriques a les realitzades pels protestants de la ciutat i una idea d'acadèmia.

L'aparició de la confraria laica de *Corpus Christi* a Praga està datada abans de 1588, quan el seu fundador Jacob Chimarraeus va publicar *Sacrum Gazophylacium*, una mena de constitucions.<sup>423</sup> Aquest personatge, almoïner de la capella imperial de Rodolf II, és un dels músics més destacats de la cort. Era hàbil intèrpret de viola d'arc i dedicatari d'algunes edicions de música, com per exemple *Oratio ad SS. B. V. Mariam... sex voc. compositora* de Franz Sales (Praga, Nigrin, 1598) RISM S400. Un dels objectius d'aquesta confraria era la de conjuminar la naturalesa cosmopolita de la cort rodolfina i apel·lar a la religiositat dels que formaven part. Chimarraeus n'era el prior i l'organista flamenc Paul van Winde el seu assistent. Hi havia representades les quatre grans nacions catòliques amb important presència a Praga, mitjançant quatre persones. La constitució d'aquesta confraria, que tenia nombroses activitats de caritat i processons mensuals, recorda molt a les al·legories de Giuseppe Arcinboldo, on aquest dividia Europa en quatre parts i com a cap suprem hi havia l'emperador Rodolf.<sup>424</sup>

L'abundant presència de músics en aquesta confraria i la hipòtesi de Robert Lindell que l'edició de Mateu Fletxa *Divinarum completarum psalmi* fóra destinada a aquesta confraria, fan pensar en la idea que el germen d'aquesta s'havia produït anys abans amb la presència de Joan de Borja a Praga.

Podria resultar molt presumptuós pensar que Joan de Borja hagués estat l'iniciador d'aquesta confraria, però hi ha un esdeveniment previ que sustentaria aquesta hipòtesi. En 1581, any de tornada a Madrid de l'emperadriu i de Borja, van eixir quatre publicacions molt significatives de la impremta de Jiří Černý. Per ordre cronològic de datació de la introducció serien: *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, enmendada y añadida en este última edición hasta la fin del anno de ochenta*, (30 d'abril); *Las Ensaladas* (30 de juny); *Empresas Morales* (1 de juliol) i *Divinarum Completarum psalmi* (8 d'agost).<sup>425</sup>

Darrere d'aquestes publicacions es trobava la figura de Joan de Borja. Obviant la publicació del

422 Aquesta documentació ha estat descoberta recentment i és objecte d'estudi per part d'Erika S. Honisch.

423 LINDELL, "Music and Patronage at the Court of Rudolf II," 261–262.

424 *Ibid.*, 261.

425 Higiní Anglés considerava que hi havia una altra publicació anomenada "Libro de punto = Contrapunto" també imprès a Praga. Ho havia vist en unes notes de R. Eitner. "Mateo Flecha el Joven", *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3, 1/4 (gener 1962) 45–51, p. 50.

seu llibre d'emblemes, Borja va promulgar la reedició de *Historia de las civiles...* de Pedro Cornejo, qui era secretari de l'ambaixada, tal com indica l'autor en la introducció.<sup>426</sup> Mateu Fletxa parla sobre la influència de Borja en l'edició de *Las Ensaladas*, tal com s'explica al capítol 3. Hi hauria més dubtes en l'ascendència de Borja sobre Fletxa en la publicació del *Divinarum*, ja que segons la documentació el seguici de l'emperadriu havia eixit de Praga l'1 d'agost. El 6 d'agost Joan de Borja escrivia des de Polen que l'emperadriu Maria anava per una ruta diferent de la seua.<sup>427</sup> Mateu Fletxa va tornar amb tot el seguici a Madrid. Per tant, o bé s'hi va incorporar dies més tard a Viena o bé la data l'hauria posada l'impressor.

L'edició dels psalms està dedicada al nunci venecià Alberto Badoaro –o Badoero–. Aquest diplomàtic havia mantingut bones relacions amb la corona espanyola i freqüentava els cercles pro-catòlics a Praga. Una dada que podria fer pensar que Borja va intervindre en la publicació de l'obra de Fletxa és la presència del motet *De sancto Iacobo Appostolo, O splendens iberum*. Presumiblement, Joan de Borja hauria sigut el màxim representant de l'orde a Praga, on es documenten diverses activitats, moltes d'elles musicals.<sup>428</sup> La resta de les obres, salms, antifones marianes i motets podrien haver sigut emprats per a la confraria de Corpus Christi, com proposa la suggeridora hipòtesi de Lindell. És molt probable, però, que el col·legi de la Companyia a Praga fóra un destinatari més oportú, d'acord amb el contingut.

Amb tot, caldria entendre l'aportació de Joan de Borja a la creació d'aquest ambient musical a Praga com un condensador d'idees, d'activitats i d'una fervorosa religiositat que serà un dels fils principals de la Praga rudolfina.

### **La cambra de l'emperadriu i las Descalzas Reales**

Un dels escenaris musicalment més interessants on va discórrer la vida de Joan de Borja va ser a les estàncies de l'emperadriu Maria. Aquesta va anomenar majordom de la seua casa Joan de Borja en 1581 encara a Praga. Aquest càrrec ofería a Borja ser un dels pocs homes que podien ser-hi presents en gairebé totes les estances. Es desconeixen les ordenances o etiquetes per a la casa de l'emperadriu i les funcions relatives al majordom major. A manera de comparació s'ha emprat les etiquetes establides per Felip II en 1575 per a la casa de la reina Anna d'Àustria i les d'altres cases sufragànies de Felip II.<sup>429</sup> També s'incorporen les ordenances de la casa de la reina Margarita de

426 CORNEJO DE PEDROSA, *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en esta última edición hasta la fin del año de ochenta*, “Al discreto lector.”

427 Carta de Joan de Borja a Juan de Idiáquez. Polen, 6 d'agost de 1581. E – SIM, *Estado*, 688, doc. 109 i 117.

428 HONISCH, “Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in Rudolfine Prague.”

429 “La orden que es nuestra voluntad se guarde y cumpla en las cosas que aquí irán declaradas del servicio de la Serenísima Reina doña Ana mi muy cara y muy amada mujer”; Segons María José del Río Barrios, aquesta és

1603.<sup>430</sup> Tanmateix, Joan de Borja era el cap de la casa i d'ell era competència directa el bon funcionament i la realització dels canvis oportuns, prèvia decisió de l'emperadriu, de les etiquetes i ordenances. A més a més, a partir de 1582, Maria d'Àustria va residir a las Descalzas Reales, amb la complexitat que això suposava per al funcionament de la casa i les delimitacions de les funcions, com és el cas paradigmàtic de Tomás Luis de Victoria, capellà de l'emperadriu, però al mateix temps amb tasques musicals a la capella de la institució.<sup>431</sup>

En general, en totes les ocasions on hi havia música i dansa el majordom major hi era present. A banda d'aquest, també podien estar-hi altres homes, com el majordom de setmana, el cavallerís major i alguns “Grandes” amb els seus fills si demanaven llicència. Les ordenances per a les cases de la reina Ana d'Àustria i Margarita d'Àustria no són molt prolífiques en els aspectes musicals, en canvi són bastant concloents respecte al personal que podia estar-hi present.<sup>432</sup> En el cas de l'emperadriu és molt probable que sovint hi participés l'ambaixador de l'emperador Rodolf II, Hans Kevenhüller, no tant com a càrrec institucional sinó per l'afecte i les relacions que mantenia amb l'emperadriu. A més a més la cambrera major solia també estar present amb la resta de les dames “de acompañamiento”. Per tant, es pot afirmar que en la majoria d'activitats a les estàncies privades de l'emperadriu, en aquest cas musicals, Joan de Borja s'hi trobava present.

Gran part de les activitats privades es realitzaven al “Salón de Reyes” del monestir. Aquesta estança servia tant per a la vida religiosa de l'emperadriu com a per a les recepcions polítiques i també com sala d'esbargiment. La presència de música de caràcter privat i de danses en el monestir se circumscribia principalment en aquests apartaments.<sup>433</sup> Hi ha dos esdeveniments musicals

---

l'ordenança més antiga que es coneix, però és possible que n'hi haguera alguna d'anterior que Felipe II va enviar als seus consellers. “De Madrid a Turín: el ceremonial de las reinas españolas en la corte ducal de Catalina Micaela de Saboya”, *Cuadernos de Historia Moderna*, Anejo II (2003), 97–112, p. 110; ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 197–212.

430 “Ordenanzas de la casa de la reina Margarita de Austria”; FÉLIX LABRADOR ARROYO, “Casa de la reina Margarita”, en José MARTÍNEZ MILLÁN – M<sup>a</sup> Antonietta VISCEGLIE (eds.), *La monarquía de Felipe III*, vol. I. La Casa del Rey, Madrid: Mapfre - Instituto de Cultura 2008, 1125–1168; María Jesús PÉREZ MARTÍN, *Margarita de Austria, reina de España*, Madrid: Espasa-Calpe 1961; Magdalena S. SÁNCHEZ, “Mujeres, piedad e influencia política en la corte”, en José MARTÍNEZ MILLÁN – M<sup>a</sup> Antonietta VISCEGLIE (eds.), *La monarquía de Felipe III*, vol. III. La Corte, Madrid: Mapfre - Instituto de Cultura 2008, 146–163.

431 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 17–21.

432 “Cuando en la Cámara de la Reina o en otra parte secreta hubiere música o cosa semejante asistirá a ello el Mayordomo semanero y los oficiales que fueren necesarios para ordenar todo lo que allí se hubiere de hacer con el acatamiento, quietud y sosiego debido y no han de consentir ni dar licencia que entren ni estén allí sino solamente los que estuvieren ordenado que puedan entrar.”. “Cuando la Reina quisiere música o otra cosa semejante en su Cámara, no ha de entrar en ella persona ninguna fuera de sus Mayordomos y Caballerizo mayor y el Ayo de los Príncipes, y mis Mayordomos que se hallaren presentes y los de mi Camarera y de los dichos Príncipes con que ninguno se ponga con Dama”. “Ordenanzas de la casa de la reina Ana,” f. 134; “Si quando la Reyna quisiere música en su cámara o huviere allí farsas no a de entrar en ella más del mayordomo mayor y mayordomos y caullerizo mayor y grandes y sus hixos m[ayor]es pidiendo lizencia, y desta manera mis mayordomos y jentiles hombres de mi cámara”. “Ordenanzas de la casa de la reina Margarita de Austria.” 1603, E – Mp. *Sección Histórica*, llig. 49, exp. 4

433 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 199;

d'especial significació on cal detindre's: la representació de la faula *Dafne* i la interpretació privada d'unes lamentacions. En ambdues ocasions, Joan de Borja hi va estar present.

Les referències a la representació de *Dafne* són diverses, encara que l'estudi més complet ha estat realitzat per Pilar Ramos, en l'aspecte musical i interpretatiu, i Eugenia Fosalba en l'aspecte històric i teatral.<sup>434</sup> La representació es va realitzar en la cambra de l'emperadriu com descriu el text amb tot detall:

Habiendo convidado su Maj[estad] de la Emperatriz a su nieto y sobrino una comedia, Domingo de Carnestolendas a las dos de la tarde, fueron allá sus Altezas. En subiendo al aposento de la Emperatriz, los entró en la cuadro grande adonde tiene su estrado, la cual estaba aderezada con terciopelos carmesies y telas de oro y dosel del mismo, debajo del cual estaba puesto un estrado con dos gradas donde se sentaron Sus Majestades y Sus Altezas, y a los lados estaban alfombras para las señoras y las damas.<sup>435</sup>

Ramos dóna la possible data entre 1585 i 1593 degut a la no presència de la infanta Caterina Micaela.<sup>436</sup>

Els intèrprets van ser les menines i menins de la casa, entre els que es trobaven els fills de Joan de Borja, Carlos i Fernando.<sup>437</sup> Sobre la música, només hi ha constància de tres peces que es van interpretar, a més d'altres composicions instrumentals com s'indica: “en las barandillas que tiene esta pieza estaban algunos de la capilla de Su Magestad, que cantaron a ratos, y otros se tañía con vigüela de arco, clavicordio y corneta, todo estaban sin verse”.<sup>438</sup> Ramos indica que no s'especifica de quina capella, si de Felip II o l'emperadriu. Com apunta Alfonso de Vicente, Maria d'Àustria no tenia capella de música pròpia.<sup>439</sup> Per la descripció, és possible que foren músics de la capella de las Descalzas –cal recordar que era capella reial–. Cabria la possibilitat que s'haguessen afegit altres intèrprets, com per exemple Joan de Borja, ja que dominava i posseïa els tres instruments descrits.

---

Ana GARCÍA SANZ, “El monasterio de las Descalzas Reales: arte y espiritualidad en el Madrid de los Austrias”, en Ana GARCÍA SANZ – Mguel MORÁN TURINA – Ángel BALAO GONZÁLEZ (eds.), *Pinturas murales de la escalera principal Monasterio de las Descalzas Reales*, Madrid: Patrimonio Nacional - Actividades Culturales BBVA 2010, p. 15.

434 PILAR RAMOS LÓPEZ, “Dafne, una fábula en la corte de Felipe II”, *Anuario Musical* 50 (1995) 23–45, 300; Eugenia FOSALBA VELA, “La égloga Dafne. Algunas precisiones sobre su representación, fecha de composición, y posible -aunque no demostrada- autoría.”, *Propaladia* 2 (2008); Eugenia FOSALBA VELA, “Impronta italiana en varias églogas dramáticas españolas del Siglo de Oro Juan del Encina, Juan Sánchez Coello (?), y Lope de Vega”, *Anuario Lope de Vega* 8 (2002) 81–120; VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 199–200; STEIN, “Los músicos de la Capilla Real y la música de los festejos palaciegos, 1590-1648,” 255–257.

435 F – Pn, Mss. *Español* 501. Reproduït parcialment a Eugenia Fosalba Vela, “Impronta Italiana En Varias Églogas Dramáticas Españolas Del Siglo de Oro Juan Del Encina, Juan Sánchez Coello (?), Y Lope de Vega,” *Anuario Lope de Vega* no. 8 (2002): 89–90.

436 RAMOS LÓPEZ, “Dafne, una fábula en la corte de Felipe II,” 23 i np. 3.

437 *Ibid.*, 30–31.

438 *Ibid.*, 33.

439 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 240, n. 14.

Com apunta Ramos, és possible que la música d'un sonet interpretat fóra de Géry de Ghersem.<sup>440</sup> En aquest cas, la presència d'aquest en l'entorn de las Descalzas reafirmaria el que sembla una evidència de l'estreta relació entre el cantor de la capella reial i els membres de la cort de l'emperadriu, en especial amb Joan de Borja, amb qui sorgeixen molts nexes comuns al llarg de la investigació.

L'altra notícia que evidencia una pràctica musical en l'àmbit privat de l'emperadriu ve referenciada per la presència del noble i cantor Luis Real de Gouveia, que en 1601 va cantar unes lamentacions de Jeremies en l'oratori privat de l'emperadriu Maria.<sup>441</sup> Per la descripció donada és possible que no haguessin sigut unes lamentacions polifòniques com les presents a la biblioteca de Joan de Borja o les del mateix Tomás Luis de Victoria,<sup>442</sup> sinó més aviat una composició monòdica amb text del llibre de Jeremies, a l'estil de les peces interpretades en les exèquies de la mateixa emperadriu anys després.

Queda palès que Joan de Borja va obtindre alguns privilegis de l'emperadriu. A banda de les rendes, relíquies i diverses mercès l'ús de l'oratori privat per a cerimònies privades també va ser un d'ells. El dia de Sant Miquel de 1602 el seu fill Francesc de Borja, *comendador* major de Montesa, va contraure matrimoni amb la filla del príncep d'Esquilatxe –entroncats amb els Borja– a l'oratori de l'emperadriu Maria.<sup>443</sup> No hi ha més notícies d'aquesta dada i no és possible saber si la mateixa emperadriu hi va participar i quina música s'hi va interpretar i per qui.

### **Relíquies i música. Lisboa 1588.**

La tomba de Joan de Borja, així com la de Francisca de Aragón i altres membres de la seua descendència, es troba a l'església de São Roque de Lisboa. Aquesta part tracta de com Borja va obtindre els drets de sepultura a la capella major d'aquesta església i els honors de fundador a través de les donacions de les relíquies que va realitzar a aquesta església.

A través de les cròniques es mostra els moments musicals, així com algunes evidències de pràctiques musicals a Lisboa a finals del segle XVI.<sup>444</sup> Joan de Borja va acumular una gran quantitat

440 RAMOS LÓPEZ, "Dafne, una fábula en la corte de Felipe II," 37.

441 Fernando BOUZÁ ÁLVAREZ, *Palabra e imagen en la corte. Cultura oral y visual de la nobleza en el Siglo de Oro*, Madrid: Abada 2003, p. 60; VICENTE, "El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)," 200.

442 Ítems 19 i 39 de l'inventari de 1606 dels béns de Joan de Borja. Veure annexos. DADSON, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)," 112 i 114; Hi havia almenys un exemplar de l'*Officium Hebdomadae Sanctae* de Luis de Victoria entre els llibres de Descalzas Reales inventariats en 1587. VICENTE, "El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)," 231.

443 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 45.

444 Les relíquies de São Roque han sigut objecte d'alguns estudis. Pel que fa la música, les referències són molt

de relíquies durant la seua estada com ambaixador a Alemanya i durant el viatge de tornada a Madrid. Diversa documentació conservada, així com una crònica publicada en portuguès i castellà, donen idea de la importància d'aquesta donació i la repercussió que va tindre per a la Companyia de Jesús en Portugal i per a la vida de Joan de Borja i els seus hereus.

Durant l'estada de Joan de Borja com ambaixador a Lisboa havia fet contactes amb els pares jesuïtes de la ciutat. L'església de São Roque era la casa professa a la ciutat, però no tenia fundador. Encara que els jesuïtes ja estaven a Lisboa des de la dècada de 1540, la Companyia no va prendre possessió de la nova casa professa fins 1553. L'1 d'octubre d'aquest any, Francesc de Borja i Aragó va predicar un sermó a l'antic santuari de Sant Roc, aleshores extramurs de la ciutat. A partir d'aquí, el santuari va passar a ser església i casa professa a la capital lusitana. És comprensible, doncs, que Joan de Borja volgués ser soterrat a aquesta església i que a canvi del tresor de les relíquies obtindre el reconeixement i honors de fundador. Aquesta quantiosa donació s'ha de relacionar forçosament amb les possibles aspiracions per part de Joan de Borja de ser nomenat virrei de Portugal en substitució de l'arxiduc Albert d'Àustria. Fins a 1604 el seu nom va estar a les travesses com a possible candidat<sup>445</sup> i aquesta donació s'ha d'incloure en el programa preestablert de mecenatge cap a la Companyia de Jesús i la capital lusitana.

Després de deixar Lisboa en 1575, Joan de Borja tornaria a la capital portuguesa en maig de 1582 per veure el rei Felip II. En aquell temps, el monarca es trobava a Portugal on havia anat a prendre possessió del regne.<sup>446</sup> Borja havia arribat setmanes abans, el 6 de març, a Madrid. En aquell viatge el va acompanyar la seua muller, en un avançat estat de gestació. El seu fill Carlos de Borja Barreto i Aragón, que prendria també el cognom del seu avi, va nàixer a Lisboa. Sens dubte, en aquella estada el matrimoni Borja i Aragó, fidels patrons de la Companyia, van acabar de decidir la donació de les relíquies i, sobretot, el desig de ser soterrats a l'església de São Roque.

La documentació conservada permet reconstruir, en part, el procés de negociació de la donació de les relíquies a l'església. D'altra banda, la crònica de l'arribada de les relíquies a Lisboa en 1588, recollida en diverses fonts, permet aprofundir en l'estudi del cerimonial i els esdeveniments musicals relacionats.

Tal com es mostra a les cartes conservades, els pares de la Companyia a Portugal tenien un gran

---

escases. William TELFER, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation*, London: Society for Promoting Christian Knowledge 1932; João Miguel SIMÕES (ed.), *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, Lisboa: Santa Casa da Misericórdia de Lisboa 2011; Manuel de CAMPOS, *Relación del solemne recebimiento que se hizo en Lisboa a las santas reliquias que se llevaron a la yglesia de San Roque, de la Compañía de Iesus, a veynte y cinco de Enero 1588*, traduït per Álvaro de Veancos, Alcalá de Henares: Casa de Juan Yñiquez de Lequerica 1589.

445 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 180.

446 Geoffrey PARKER, *Felipe II. La biografía definitiva*, Barcelona: Planeta 2010, pp. 720–744.

interès perquè les mercès que volia fer Borja foren possibles. En aquest sentit, les cartes d'aquests al general de la Companyia, Claudio Acquaviva, són molt reveladores:

El Padre Francisco Antonio me escribió de parte de Don Juan de Borja cómo quería hacer a esta casa uno de los mayores beneficios que agora podíamos desear y es de la collocar en ella el grandefica [sic] de reliquias que a trahido de Alemaña, Italia y Estados d'Aragón quando vino com la Emperatriz, y aun de Francia, como yo soi testigo de nesta [sic] [y] en ciudades marítimas adonde su navío [?] se detuvo por causa de tiempo. El qual tesoro no es muy menor del que El Rey tiene en El Escorial como me asonsue [?] el dicho padre y yo creo por lo que é vicho [visto]. Y quiere dar estas reliquias todas ornadas en plata y oro y otras materias ricas para lo qual ya por camino trahía [?] no sé que tantos plateros que no hazían outra cosa que los dichos ornamentos. Quiere ta[m]bién impetrar algunas indulgencias plenárias para algunos días de santos notables cuyas cabeças trahe. Creyó que algunas quinze o veinte y hazer traer las dichas reliquias a su costa y poner aquí luego en vida las más y mejores. Lo que pide com esto es sepultura para sí y su muger y sus hijos solamente al pie de las escaleras del altar mayor que es en el medio del cruzero, visto a las dichas escaleras por estar el altar mayor, no en capilla formado mas en vero [?] como nicho. Pide más una missa perpetua aunque no se declare i la quiere cotidiana, si todas cada mees o semana, sobre lo qual escrevino al dicho padre que sepa lo que es, aunque parece que dizendo solamente missa perpetua e[n]tiende cotidiana. [...]<sup>447</sup>

Així, doncs, sembla clar que Borja tenia un objectiu clar i els jesuïtes no volien desapropiar l'oportunitat d'obtindre aquest gran tresor –sovint comparat exageradament amb el de El Escorial–. D'acord amb la resta de la documentació conservada, degueren haver-hi alguns problemes amb el preposít general, ja que durant gairebé un any diverses missives des de Lisboa insistien en la voluntat de la recepció de les relíquies. En aquest sentit, tot apunta a que Acquaviva –o algú del seu entorn– no volia que Joan de Borja fóra soterrat a l'altar major, com demanava. Les cartes de Pedro de Fonseca –principalment–, Sebastião Morales i Inácio Martins a Roma mostren clarament la preocupació dels pares de São Roque pel possible truncament dels plans de Borja.<sup>448</sup> S'hi pot llegir a les cartes que altres ordes de la ciutat també volien obtindre les relíquies. El general dels benedictins a Portugal així com el cardenal de Toledo, havien oferit importants contrapartides:

Por ser un thezouro special tan raro y por el qual otras muchos religiosos andar mucho tiempo atrás [de] Don Juan de Borja y se ofrecen grandes prendas de capillas y missas y particularmente los de San Benito, cuyo general es aquí, un Hermano del padre Sysneros les prometen su capilla mayor de su monasterio nuevo y grande que aquí hazen y muchas missas perpetuas assí cantadas como rezadas.<sup>449</sup>  
Dize más al padre que Don Juan me quería luego escrevir y que vendrá la carta por el primer ordinário y que después que alteron de pedir a Vuestra Paternidad esta gracia y hazermos esta charidad es de nuevo cometido del Cardenal de Toledo y de aquella gran cathedral con grandes partidos de missas perpetuas cantadas y rezadas por [h]aver este thesoro y que están fexo en su propósito por donde parece más necessaria la presteza de la

447 Carta del P. Pedro da Fonseca al general de la Companyia de Jesús. Lisboa, 31 de maig de 1586. ARSI, *Lusitania* 69, f. 236. Reproduït a Simões, *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, 228-230, doc. 169.

448 Carta del P. Pedro da Fonseca al general de la Companyia de Jesús. Lisboa, 14 de juny de 1586. ARSI, *Lusitania* 69, f. 239. Reproduït a *Ibid.*, 230-231, doc. 170.

449 SIMÕES (ed.), *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, 228-230.



conclusso y de hezerse este muy saborsamente a Don Juan se a Vuestra Paternidad parece máxime por que quiere luego tratar de embiar quaisei todo por un padre y ay peligro que se esto se dilata y se sabe fuera, [h]avrá grandes impedimentos de iglesias y comunidades que offreçerán mucho por [h]aver tal thesoro.<sup>450</sup>

L'epistolari de Roma a Lisboa no es coneix en detall i l'acceptació del General no s'hi conserva amb la resta de la documentació que ha estudiat João Miguel Simões, però l'objectiu dels jesuïtes lusitans es va aconseguir.

Finalment, el 17 d'octubre de 1587 el tresor de les relíquies va arribar a Lisboa, encara que el trasllat oficial no va ser fins gener de l'any següent. Els encarregats de dur-lo des de Madrid van ser els jesuïtes Francisco Antonio, portuguès, i Martín Escudero, navarrès. Eren de la confiança de Joan de Borja, però no s'ha trobat correspondència directa amb aquest. L'arribada, processons i altres esdeveniments estan recollits a diverses cròniques: *Carta e relação do recebimento que se fez às santas relliquias que deu Dom João de Borja em Janeiro de 88*,<sup>451</sup> *Relaçam do solenne recebimento que se fez em Lisboa às santas reliquias que se leváram á igreja de S. Roque da Companhia de Jesus, aos 25 de Janeiro de 1588* (Lisboa, 1589),<sup>452</sup> *Relación del sole[m]ne recebimento que se hizo en Lisboa a las santas Reliquias que se lleuar[on] a la yglesia de San Roque, de la Compañia de Iesus, a veynte y cinco de Enero, 1588*. (Alcalá, 1589).<sup>453</sup>

La relació de les relíquies s'hi pot trobar a un inventari de 1603 i reproduït a les cròniques i diversos estudis.<sup>454</sup>

Respecte a la música, la crònica de Campos inclou abundant informació sobre tots els que van participar (capelles, grups de xirimies, xiquets vestits d'àngels, la capella reial portuguesa,...).<sup>455</sup> Els extractes del relat que contenen informació musical rellevant s'hi troben als annexos. La crònica és un relat excel·lentment detallat però, com de costum, no s'indiquen el nom de les peces que es van interpretar, excepte uns texts fets *ex professo*. Per tant és un document certament valuós des d'una perspectiva musicològica especialment en dos vessants. Per una banda, la presència de diverses

450 *Ibid.*, 230–231.

451 *Carta do Padre Simão Cardoso referindo-se a recepção das reliquias oferecidas por D. João de Borja*. P – La, 54–XI-38 (3), fls. 1 a 4v. Reproduït a Simões, *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, 11–22.

452 Aquesta publicació va ser promoguda pel virrei de Portugal, en aquell temps el cardenal arxiduc Albert. TELFER, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation*, 33.

453 Traducció del portuguès per part d'Álvaro de Veancos, secretari de Joan de Borja, de l'original. *Ibid.*, 34.

454 Inventário das reliquias oferecidas por Dom João de Borja à Casa Professa de São Roque 1603, Janeiro. P – Lscm Livro SCML/IG/GF/02/Lv 001, fls. 48 a 51v. Reproduït a SIMÕES (ed.), *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, 40–47; TELFER, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation*, 40–52; CAMPOS, *Relación del sole[m]ne recebimento*, 31–53 Els jeroglífics i emblemes estan explicats a la crònica de Campos, però com que no són l'objecte principal ací, es remet als estudis citats.

455 Per més facilitat de comprensió, citaré la versió traduïda de Veancos.

capelles de música, i especialment les pertanyents a les confraries i col·legis, aprofundeix en l'interessant estudi de la musicologia urbana a Lisboa a la segona meitat del segle XVI. D'altra banda, la constatació de la presència musical lligada a la Companyia de Jesús evidencia que aquest orde propiciava la música poques dècades després que sant Ignasi no veguera amb bons ulls la pràctica musical.

La processó l'obrien els nens “de la doctrina”. Aquest tipus d'institucions de nens, desfavorits habitualment, estaven sufragades pel municipi o bé per alguna fundació de tipus beneficiari a càrrec d'algun noble i van ser molt comuns des del segle XVI. Sovint estaven associats a germandats o confraries i els nens participaven en cerimònies de diversos tipus.<sup>456</sup> Aquesta presència és molt curiosa perquè no eren habituals al segle XVI aquestes capelles. A més a més, se sap el nom del mestre, “padre maestro Ignacio, de la Compañía de Iesus”. Aquesta capella de músics, no s'especifica l'edat ni si estaven acompanyats d'instruments, van interpretar “muy buena música de varios motetes y canciones devotas”.<sup>457</sup> Aquest tipus de repertori, molt emprat en el segle posterior, estava compost per polifonies relativament simples, a tall de fabordons. A continuació hi seguien els penons de la ciutat i dels oficis acompanyats per unes danses de pastors, interpretades per xiquets. D'entre les confraries que van eixir a la processó, la del Santíssim Sagrament va portar els seus grups d'instruments “con sus particulares chirimías, de las cuales avía varias capillas repartidas a trechos por toda la processió[n] moviendo la ge[n]te a devoció[n] y regozijo”.<sup>458</sup>

L'altre gran grup musical eren els àngels, que estaven en grades i cantaven mentre passaven les relíquies i després unir-se també a la comitiva. Aquests estaven ordenats en els nou ordres de la jerarquia angelical. Veancos reproduïx els texts en llatí que van ser cantats pels diferents grups d'àngels. No hi ha cap tipus d'especificació més al respecte, només la indicació que alguns portaven instruments, “aunque algunos dellos en lugar desta divisa llevavan vihuelas, harpas, rabeles y citharas con que tañían y cantavan, imitando con su música la gracia y suavidad de los ángeles”.<sup>459</sup> Entre el segon grup d'àngels “haziendo siempre muy suave música de varias fuertes: porque demás del coro que entre ellos venía avía también dos ternos de ángeles de escogidas voces, que se

456 FÉLIX F. SANTOLARIA SIERRA, “Los colegios de doctrinos o de niños de la doctrina cristiana nuevos datos y fuentes documentales para su estudio”, *Hispania: revista española de historia* 56, 192 (1996) 267–290; FÉLIX F. SANTOLARIA SIERRA, “Un hallazgo significativo: La Doctrina muy proveitosa... tirado do Espelho de bem viuer de Pedro Domènech (Lisboa, 1550). Un manual de formación para la infancia marginada y mestiza en Portugal y Brasil”, *Bulletin Hispanique* 108, 1 (2006) 223–242; Ma Jesús FRAMINÁN DE MIGUEL, “La Doctrina cristiana de Gregorio de Pesquera (Valladolid, 1554): esbozo de análisis y contextualización histórico-literaria”, *Criticón* 96 (2006) 5–46; Gregorio PESQUERA, *Doctrina cristiana y espejo de bien biuir: diuidida en tres partes*, Valladolid: Casa de Sebastián Martínez 1554.

457 CAMPOS, *Relación del solemne recebimiento*, 25.

458 *Ibid.*, 26–27.

459 *Ibid.*, 64–65.

remudavan a vezes, cantando varias rimas y sonetos con los instrumentos que tañían, los quales cantores por ser de poca edad y representar ángeles, era[n] oydo con una nueva atención y devoción”.<sup>460</sup> El darrer grup abans d'incorporar-se a la processó també “con este canto baxavan todos la escalera por su orden llevando delante su guión en una hasta dorada en el qual con letras de oro estava este letrado SUPREMA HIERARCHÍA”.<sup>461</sup>

Sobre els texts, tots tres són de nova creació. No s'ha trobat cap referència musical amb aquests texts. La descripció no ho detalla, però el cant dels àngels seria de forma monòdica amb un acompanyament instrumental. És molt probable que aquesta melodia estiguera basada en les fórmules melòdiques repetitives que s'empraven als col·legis de la Companyia de Jesús arreu d'Europa, com s'explica a l'apartat sobre la mort de l'emperadriu.<sup>462</sup>

Pel que fa a la referència dels cors, és possible que cantaren en polifonia, però de moment ha sigut impossible tindre cap tipus d'informació al respecte. Els dos primers texts contenen l'admiració de les relíquies amb referències al·legòriques a Virgili, Dante i altres texts clàssics. El primer es titula *Asclepia Dei*. El segon es titula *Anapaestici* i és un poema en mètrica anapèstica. El tercer és una exhortació cap als estudiants i una pregària d'aquests envers les relíquies.

La processó va continuar per diversos carrers de Lisboa fins a l'església de São Roque. En la porta estava esperant el cardenal arxiduc Albert d'Àustria, fill de Maria d'Àustria i regent de Portugal. Davant la porta en presència de la majoria de les relíquies i sants de Portugal s'interpretaren les músiques anteriorment descrites: “los quales llegando a donde podían ser oydos de Su Alteza, paravan haziendo música, como agradeciéndole en nombre de la gloria el recebimiento y acogida que hazía a las sanctas reliquias”.<sup>463</sup>

L'endemà, 26 de gener de 1588, “se hizo la fiesta de la Translación y colocación de las sanctas Reliquias, ca[n]tá[n]dose la missa de todos Santos de Pontifical, que la dixo el mismo Reverendissimo de Hybernia –fra Bonaventura–,<sup>464</sup> y predicó el padre Maestro Ignacio de la Compañía de Iesús, estando presentes el Illustrísimo Arçobispo de Lisboa con muchos señores y gra[n] concurso. Y aunq[ue] Su Alteza quisiera hallarse presente, no lo pudo hazer por causa de los negocios de la India”.<sup>465</sup> A pesar de la no presència de l'arxiduc Albert, aquest “embrió toda su

460 *Ibid.*, 68–69.

461 *Ibid.*, 70.

462 Erika S. HONISCH, “Hearing the Body of Christ in Early Modern Prague”, *Journal of the American Musicological Society* (2014) en premsa, pp. 33–34.

463 CAMPOS, *Relación del solemne recebimiento*, 194–195.

464 Javier BURRIEZA, “Escuelas de sacerdotes y mártires: los Colegios del exilio católico”, en Enrique GARCÍA HERNÁN et al. (eds.), *Irlanda y la monarquía hispánica: Kinsale, 1601-2001: guerra, política, exilio y religión*, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC 2002, 39–74, p. 51.

465 CAMPOS, *Relación del solemne recebimiento*, 196–197.

capilla y música co[n] todo género de instrumentos y al obispo deán de la capilla real para q[ue] la fiesta se hiziese co[n] toda la solemnidad possible”.<sup>466</sup> Desafortunadamente no està documentada la música que s'hi va interpretar en aquesta missa pontifical.

A banda de la missa, durant els vuit dies següents l'església va estar oberta i diversos grups van anar a oferir les honres al nou tresor de la ciutat, “los quales, siendo en gran número, vinieron en processión co[n] ramos verdes en las manos y con música de voces y chirimías”.<sup>467</sup> Els pobres des de la casa de la Misericòrida, també hi van acudir: “fue cosa de ver la devoció[n] de los pobres d[e] Lisboa, los quales por ser enfermos y lisiados, como no pudiese[n] fácilmente entrar a presentarse a las sanctas Reliquias, hallaron manera cómo las gentes les diesse[n] lugar y fue que el miércoles a 27 de Enero, justos todos en un cuerpo vinieron en processión de la casa de la Misericordia a la yglesia de S[ão] Roque, las mugeres de una parte y los ho[m]bres de otra, todos con cañas verdes en las manos y co[n] capilla de ca[n]to de órgano y chirimías, que procuró la cofradía d[e] S[an] Alexo, cuya imagen (porque era sus cofrades) trayan en unas andas”.<sup>468</sup>

Un dia després, “queriendo imitar a los pobres, se juntaron al otro día, que eran a 28 de Enero, todos los moços que anda[n] ganando en la plaça que llaman de la Ribera: los quales siendo en gran número, vinieron en processión co[n] ramos verdes en las manos y con música de voces y chirimías, llevando en unas andas la imagen de San Gonçalo de Amara[n]te”.<sup>469</sup> També els *morenos* de la ciutat, “de la misma invención usarin los Morenos, viniendo todas la naciones dellos, q[ue] ay más de veynte en Lisboa, cada una con su pendón de Nuestra Señora del Rosario y co[n] sus hábitos bla[n]cos, con mucha cera y cruces”.<sup>470</sup>

Per últim, els estudiants del col·legi de Sant Antoní de la Companyia de Jesús hi van tornar a anar:

aunque en la processión solenne avían en parte hecho fiesta a las Reliquias, em figuras de Ángeles y otros sanctos, q[ue] con mucha gracia y loa representaron (aunque también se escogieron para estas figuras otros que no eran estudiantes) tomaron después por devoción hazer su processión en la qual con su proprio hábito de estudiantes las visitassen y se offreciessen particularmente a los sanctos cuyas ellas eran, dando gracias a Nuestro Señor, por aver dado tan grande tesoro a la Compañía, en la qual ellos estudian. Y así el sábado por la tarde a treynta de Enero, juntos todos en las classes de humanidad, salieron del Collegio de San Antón con velas blancas encendidas en la mano, llevando delante una Cruz de plata muy hermosa, con sus ciriales, siguiéndose las nueve classes de humanidad por su orden con sus Maestros religiosos de la mesma Compañía, que ordenavan los estudiantes, los quales aunque passavan de mil y quinientos, llevavan tanta orde[n] y quietud que era cosa mucho para ver. A la postre de todo venía la cofadria de Nuestra Señora de la Anunciada, que los mismos estudiantes tienen en la yglesia del dicho Collegio de San

466 *Ibid.*, 197.

467 *Ibid.*, 201.

468 *Ibid.*, 199–200.

469 *Ibid.*, 200–201.

470 *Ibid.*, 201.

Antón, en la qual entra la nobleza de Lisboa q[ue] estudia en aquel Collegio: y fue allí instituyda esta cofradía, el año 1584, por communicación de otra semejante que la primera y está en Roma, en el Collegio Romano de la mesma Compañía con mucho privilegios y favores Apostólicos: y después nuevamente aprovada por la sancta memoria del Papa Gregorio 13, con muchas gracias, perdones, e indulgencias plenarias que les ha concedido. Al principio desta cofradía venía otra Cruz muy rica con sus ciriales, y tras ella los cofrades con cirios blancos en las manos encendidos y doze dellos co[n] hachas, y ala postre el mayordomo de la cofradía con su vara, y algunos de los más principales llevaban también varas para gobernar la processión. Venía enmedio la capilla de ca[n]to de órgano que tiene la misma cofradía, y a vezes ella, y a vezes los clérigos que en el dicho Collegio estudian la Theología moral y a vezes las chirimías que llevaban, cantavan y tañían sie[m]pre hymnos y Psalmos con mucha solemnidad. Llegando a san Roque ya casi de noche, con la qual parecían mejor las muchas lumbres que avía en la processión: Y así llegaron todos por su orden a offercerse a las sanctas Reliquias, besándolas de manos de padres de la Compañía, q[ue] para tal efecto estavan allí, con sus sobrepellizes y estolas. Y por que aquel día era Sábado, en el qual acostumbra la cofradía cantar una Salve a nuestra Señora, se cantó allí delante las sanctas Reliquias, con variedad de voces, e instrumentos músicos: y mientras los estudiantes llegavan a besar las sanctas reliquias, continuó siempre la música, ya tañendo, ya cantando a la harpa y a los órganos, ca[n]ciones devotas, en loor de los gloriosos santos”.<sup>471</sup>

A pesar que Joan de Borja no va intervenir directament en aquest cerimonial de translació de les relíquies a São Roque, és important remarcar la importància de la donació d'aquest tresor als jesuïtes de Lisboa.<sup>472</sup> És molt probable que el traductor de la crònica, Álvaro de Veancos –secretari de Borja– sí que fóra present en aquelles dates. Tanmateix, i tenint en compte el grau d'erudició de Joan de Borja, seria factible pensar que la composició dels textos al·legòrics que cantaven els àngels durant la processó, haguera pogut ser supervisada d'alguna manera pel mateix Borja.

Per concloure, aquesta crònica demostra que el col·legi jesuïta de Lisboa, i possiblement la resta de col·legis de Portugal, estava ben posicionat musicalment i directament informat de les activitats culturals –musicals– que s'hi produïen a Roma, l'avantguarda europea d'aleshores.<sup>473</sup> La xarxa de col·legis i la gran quantitat de correspondència entre aquests i la seu romana feien possible que pocs anys després de les primeres fundacions de confraries a Roma ja hi haguera el mateix moviment a Lisboa i a altres col·legis portuguesos. La política de mecenatge d'alguns nobles –la donació de les relíquies per part de Joan de Borja seria un bon exemple– també afavoriria la creació d'aquestes confraternitats i al mateix temps, propiciaven l'aparició de capelles de música.<sup>474</sup>

471 *Ibid.*, 201–205.

472 La descripció del cerimonial de la processó i la música interpretada podria ser objecte d'un estudi més profund que en aquests moments no és un objectiu central d'aquest apartat. Remet als annexos per a la descripció detallada de les actuacions musicals referides en la crònica.

473 Thomas D. CULLEY S.I., *Jesuits and Music*, Rome: Jesuit Historical Institute 1970, Introducció i capítol I.

474 Els estudis de Neal O'Reagan sobre el patrocini institucional i les confraries a la Roma post-Tridentina són bons exemples. *Institutional patronage in Post-Tridentine Rome. Music at Santissima Trinità dei Pellegrini 1550-1650*, London: Royal Music Association 1995; “Le pratiche della musica nelle chiese e nelle confraternite di Roma nel Cinquecento”, en David BRYANT – Elena QUARANTA (eds.), *Produzione, circolazione e consumo: consuetudine e quotidianità della polifonia sacra nelle chiese monastiche e parrocchiali dal tardo Medioevo alla fine degli antichi regimi* (Quaderni di Musica e storia 5), Venice: Fondazione Levi. Seminario di studio 2006, 67–117; “Church reform

## La mort de l'emperadriu Maria d'Àustria

He estimat necessari dedicar aquest apartat als darreres mesos de la vida de l'emperadriu Maria per diverses raons. La primera és que Joan de Borja, com a cap de la casa de l'emperadriu, era l'encarregat de transmetre les notícies al rei i al duc de Lerma, tindre a punt els preparatius i prendre les decisions oportunes per a tal esdeveniment. Segonament, és significatiu comparar, encara que siga lleugerament, les descripcions de la mort, soterrament, exèquies i altres actes dedicats a l'emperadriu, a través de la correspondència de Joan de Borja i també dels cronistes de la ciutat de Madrid d'aleshores. I finalment, tal vegada el fet més interessant musicològicament, la implicació i les conseqüències en la música d'aquests actes degudes a les decisions preses pel majordom major.

El corpus principal d'informació sobre la salut i la mort de l'emperadriu Maria, així com els esdeveniments posteriors relacionats amb el soterrament, exèquies i testament d'aquesta està extret de les cartes entre Joan de Borja i el duc de Lerma.<sup>475</sup> Aquesta correspondència, quasi diària, conté molta informació sobre les preocupacions d'ambdós, les disposicions i inclús els temors sobre un futur incert per part de Joan de Borja i la casa de l'Emperadriu. Els dos punts més destacats d'aquestes preocupacions són la dèbil salut i els detalls en la preparació del funeral i exèquies.

La confiança del duc de Lerma en el seu oncle era màxima, ja que en diverses ocasions, a les preguntes de Joan de Borja sobre quines determinacions prendre, la resposta habitual és “VS lo sabrá bien disponer”. Aquesta afirmació també és refrendada a través de l'observació de la correspondència entre ambdós.

En carta del 25 de febrer de 1603 Joan de Borja avisava al duc de Lerma sobre les darreres hores de l'emperadriu:

Oy a las XI. escribía a V[uestra] Ex[celencia] dándole cuenta del estado en que quedaron las

---

and devotional music in 16th -century Rome: the influence of lay confraternities”, en Abigail BRUNDIN – Matthew TREHERNE (eds.), *Forms of Faith in Sixteenth-Century Italy*, Hampshire: Ashgate 2009, 215–232.

<sup>475</sup> Gran part dels epistolaris utilitzats en aquest apartat estan conservats a la British Library. Aquesta documentació prové de l'antic fons de la casa d'Altamira. Aquesta col·lecció va ser creada pel comte-duc d'Olivares, Gaspar de Guzmán, el *valido* de Felip IV, durant més de quinze anys. La majoria dels documents i llibres provenien dels secretaris d'Estat de Felip II i Felip III, així com d'alguns ambaixadors i nobles vinculats a les cases reials, com el cas de Joan de Borja. A pesar de què Gaspar de Guzmán va deixar estipulat en el seu testament que tota aquesta col·lecció quedara lligada al seu senyoriu, els documents, llibres i diversos papers es van separar. Alguns van ser donats a ordes religiosos (carmelites, El Escorial,...), i altres es van dispersar arreu d'Europa. Després d'innumerables plets, la casa d'Altamira va ser la dipositària d'un gran nombre d'aquests documents. La venda, separació i localitzacions posteriors són molt complexes. ANDRÉS OSA, “La dispersión de la valiosa colección bibliográfica y documental de la casa de Altamira.”; Actualment, els fons que tenen referències a Joan de Borja es troben a la *British Library* (provinents del *British Museum*), *Instituto Valencia de Don Juan* i la col·lecció *Edouard Favre* a Ginebra. UK – Lbl *Add.* 28425 a 28428. CH – Gpu, Collection Edouard Favre. Léopold MICHELI, “Inventaire de La Collection Edouard Favre,” *Bulletin Hispanique* 11, no. 3 (1909): 295–322; 12, no. 1 (1910), 49-70; 12, no. 2 (1910), 140-162; 12, no. 3 (1910), 317-326; 13, no. 1 (1911), 61-74; 13, no. 2 (1911), 195-204; 13, no. 3 (1911), 337-347; 14, no. 1 (1912), 77-95.

salud de la Emp[eratri]z después aquí a cargado tanto el catarro al pecho que a parezido a los médicos que se le diesse la Estrema Unçión y assí se la dio el obispo de Ceuta, su confesor. Esta noche a las seis estando su M[agesta]d en sí y hablando, aunq[ue] por la apertura del pecho se le entiende mal, ? dize y visto que esto se abrevia tanto nos a parezido consultar lo que toca al enterram[ien]to en ? [37v] como se verá pro el papel que con ésta será. A qualquiera cosa que se h[a]ya de responder comunica que sea con grandíssima brevedad por el inconveniente que será de tener aquí el cuerpo sin saber lo que hemos de hazer. El embajador [Hans Khevenhüller] llegó aquí una hora antes que le diesse la Unçión y con todo esto hizo demostración de holgarse con su venida. Si la resolución fuere de llevar el cuerpo a San Lorenço será menester ordenar cómo tuviese de ser porq[ue] el tiempo es muy breve.<sup>476</sup>

En carta de l'endemà, Joan de Borja anuncia la mort de l'emperadriu:

Anoche a las X. despaché un correo en toda diligencia avisando cómo el pecho avía apretado a Su Mag[esta]d de manera que pareció que se le avía de dar la Unçión y assí se le dio. Fue empeorando de manera que sta mañana, entre las quatro y las çinco, espiró Su Mag[esta]d con la paz y sosiego en que morir dexamos tristes y deconsolados, y Su Mag[esta]d fue a gozar de Dios. Mucho siento lo que lo ha de sentir Su Mag[esta]d, por lo mucho que quería a su agüela. Guarde Dios a Su Mag[esta]d, y dele los gustos [f. 32v] y contentamientos que desseamos.

Estando en este término llegó el correo q[ue] Su Mag[esta]d mandó despachar a saber de su agüela. Las cartas para la S[eñor]a Infanta Margarita se dieron. Hago a Su A[lteza] es cosa notable el valor que a mostrado en esta occasión porq[ue] nunca a dexado a Su Mag[esta]d, ayudándola a bien morir y teniéndole su verá. Y acabado despirar le çerró los ojos y se fue con el sentim[ien]to que se puede considerar. Las monjas emçeraron y vistieron el cuerpo en su ábito de S[an]ta Clara como Su Mag[esta]d mandó en su codiçillo y tiénenle en la sala grande, a donde solía estar, con sus candeleros alrededor con sus belas. [f. 33] Y las monjas están reçando con el cuerpo y assí speraremos la respuestas con la resolución con que Su Mag[esta]d a de mandar a dónde se a de enterrar y de la manera con que esto se ha de hazer.<sup>477</sup>

Deixant de banda la narració hagiogràfica feta per León Pinelo en *Anales de Madrid*, la informació donada aporta referències interessants, que no concorden exactament amb les descrites per Joan de Borja:

Recibió la emperatriz el Viático a veinticinco de febrero y luego la Extremaunción; díjole luego a la infanta Margarita: Tráeme el crucifijo con que Vos profesasteis, que le tengo mucha devoción y quiero morir con quien Vos habéis de vivir, para que con esto tengáis siempre memoria de encomendarme a Dios. Al otro día le fueron faltando los pulsos, aunque no tan presto los sentidos, hasta que con mil actos de contrición, cercada del coro virginal y angélico de religiosas, que le recomendaban el alma, la dio al Señor que la había criado, siendo las quatro de la mañana, a veintiséis de febrero, en edad de setenta y quatro años, ocho meses y cinco días. Quedó con los ojos abiertos y puestos en el cielo, que parece fueron siguiendo el camino del dichoso espíritu; llegó a cerrárselos con piadoso afecto una de las señoras que asistían y movida de la reverencia del amor o la pena, cayó desmayada. Dijo entonces la Infanta con valor invencible: Dejad eso para mí, que Dios quiere que yo haga ese último oficio con mi madre. [...] Y esto lo predició en sus honras Fray Plácido de Todos los Santos, Obispo de Zamora.<sup>478</sup>

476 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 25 de febrer de 1603. GB – Lbl Add. 28.425, ff. 37-38r.

477 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 26 de febrer de 1603. GB – Lbl Add. 28.425, ff. 32-34v.

478 Antonio de LEÓN PINELO, *Anales de Madrid de León Pinelo: reinado de Felipe III, años 1598 a 1621*, Ricardo MARTORELL PÉREZ DE GIRÓN (ed.), Madrid: Estanislao Maestre, Edició facsimilar per Ed. Maxtor, 2003 1931, p. 61.

Les instruccions sobre el funeral foren enviades pel duc de Lerma poc després:

Ya nos consolado V[uestra] S[eñori]a con las nuevas de la mejoría hasta q[ue] llegó el correo de ayer, aunq[ue] tan poco se descentró en lo físico y de acá con la relación q[ue] les muestra. Y llegó a tiempo q[ue] la salud de la S[eño]ra Infanta doña María se aya empeorado y tanto q[ue] cada ora se esperaba q[ue] acabaría. Y por no faltar Su M[a]g[esta]t al consuelo de la reina dejó de partirse a ver a su agüela. Pero hase enterrecido con saber q[ue] la abrán oleado de manera q[ue] ha resuelto de partir mañana con qualquier suzesos q[ue] aya en la vida de su hija, q[ue] está muy apretadica. Guárdele Dios y aquírdase Su M[a]g[esta]t q[ue] su padre estando oleado siete dias y q[ue] podiera ser hallar bien a su agüela y en caso q[ue] N[uest]ro S[eñor]a aya llevado o llevare [37v] para si a Su M[age]sta Zesárea antes de la llegada de su nyeto, es servido q[ue] aconsejo a V[uestra] S[eñoria] p[ar]a q[ue] también lo diga al s[eñor] embajador y a los demás testamentarios q[ue] su voluntad es la siguiente:

q[ue] se deposite el querpo de su M[age]sta Zesarea en la yglesia de las Descalzas y en quanto al lugar remite a la eleczió de V[uestra] S[eñoria]. Si será en el q[ue] estaba la reina doña Isabel, N[uestra] S[eñor]a, o en el altar mayor a la parte del evangelio y q[ue] en qualquiera destas dos partes que sea se ponga con el authoridad y solenidad q[ue] se deva a su grandeza como V[uestra] S[eñoria] lo sabrá bien disponer en assí esto como a los sufragios y clerezia el tiempo q[ue] estos durasen, porq[ue] yntento y resoluzión de Su M[age]sta es que el querpo [de] su agüela se lleve a San Lorenzo, como lo concertacen su padre y su agüela y q[ue] esto se execute hallándose Su M[age]sta presente [...] en esta forma y q[ue] después de Pascua por su M[age]sta a San Lorenzo y se concertará q[ue] a un tiempo lleguen [38r] el querpo de su agüela al lugar y ? de los quales q[ue] Su M[age]sta Dios lo guarde allí también para entrar con él en S[an] Lorenzo [...].<sup>479</sup>

Els designis del rei sobre els funerals de l'emperadriu eren clars, però sense remarcar els detalls. La descripció de León Pinelo diu:

Con la orden del rey, que sólo fue que se ejecutase el testamento, se hizo, dándola sepultura en el claustro bajo, donde está el entierro común de las religiosas. Las honras, lutos y demostraciones funerales fueron los mismos que se hacen para las personas reales.<sup>480</sup>

Joan de Borja, en canvi, mostra alguns detalls més de com va ser el funeral en las Descalzas Reales:

Esta mañana, estando en offiçio y depositio de la Emp[eratri]z N[uestra] S[eñor]a que stá en el çielo, que se hizo en el claustro bajo delante del altar de la Oração del Huerto, como Su Mag[esta]d lo dexó mandado, llegó el marqués de S[ain]t German y me dio la carta de V[uestra] Ex[celencia] y me dixo lo que su Mag[esta]d le había mandado. Yo embié luego el recado a la S[eñor]a Infanta. Su A[lteza] respondió que besava las manos al Rey, N[uestro] S[eñor], por la m[er]ce que le había hecho en embiar a saber della y que Su A[lteza], como Su M[age]sta puede pensar, haviendo perdido lo que a sido N[uestro] S[eñor] servido de llevar para sí.

[43v] Las personas que entraron a llevar el cuerpo de su M[age]sta desde el coro a donde estava, hasta donde se depositó, fueron los marq[ue]ses Ardales, de Malagón y de Villasonas y el Conde de Villamor, don Rodrigo del Águila, y don Luis de Ávalos, don Her[nan]do, mi hijo. Entró el embajador del emp[er]ador [a] hazer el depósito y el alcalde Silva de Tones [Torres] y su escrivano. Por estar el obispo de Çeuta, confesor de Su Mag[esta]d, malo, sangrado dos veses, y con calentura no pudo hazer el offiçio, yçole el capellán mayor de las Descalças y entraron los capellanes y el vicario de Madrid que fueron menester para hazer el offiçio. Acompañaron el cuerpo doña Luisa Osorio y la condessa [44r] de S[an]t Estevan para descubrir el rostro a su M[age]sta para hazer el depósito.

El offiçio de la yglesia se hizo con toda la solenidad que fue posible. Doña Fran[cis]ca no

479 Carta del duc de Lerma a Joan de Borja. Valladolid, 27 de febrer de 1603. GB – Lbl *Add.* 28.425, ff. 37r-38r.

480 LEÓN PINELO, *Anales de Madrid de León Pinelo: reinado de Felipe III, años 1598 a 1621*, 62.



fue acompañando el cuerpo porque no está para ello.

Yo en acabándose de hazer esto, me he acostado por traer las piernas y los pies muy ynchados de las noches que dormí vestido. Los de V[uestra] Ex[celencia] me tienen con mucho cuydado. Dele Dios la salud que en esta cassa desseamos y havemos menester / de M[adri]d p[rimero] de março de 1603.<sup>481</sup>

Es desconeix quina música s'hi va interpretar en el funeral de l'Emperadriu, però el consum d'aquesta música era relativament elevat en aquesta institució. El més probable és que fóra la música continguda en “otro libro grande de pergamino y mano con el oficio de difuntos que dieron los señores testamentarios de la Magestad Cesárea de la emperatriz María nuestra [...] para asser oficios de difuntos”.<sup>482</sup> El repertori d'aquest llibre es desconeix. És probable que el contingut fóra similar al llibre nº 15 d'entre els llibres de música de Joan de Borja: “otro libro de missas de difuntos del d[ic]ho maestro Bitoria con cubiertas de pergamino”. Aquest llibre, com s'argumenta més endavant no seria en cap cas l'*Officium Defunctorum* i el més probable és que fóra un llibre *ex professo* per als cerimonials de difunts.

Pel que fa a les exèquies, hi ha diverses informacions. Per una banda, s'hi van fer unes exèquies a l'església del monestir de las Descalzas. Per altra, el col·legi de la Companyia de Jesús també va fer unes honres fúnebres en honor a la seua protectora el 21 d'abril. Sovint aquestes dues celebracions tendeixen a confondre's. Segons la carta de Joan de Borja, les exèquies en las Descalzas estaven previstes per als dies 17 i 18 d'abril. En la mateixa missiva, Borja demanava a l'arquebisbe de Toledo, cardenal Bernardo Sandoval y Rojas –oncle del duc de Lerma–, que li enviés un altre bisbe per poder celebrar la cerimònia, així com “algunos cantores que nos faltan”. Aquesta necessitat de contractar cantors externs a la capella de las Descalzas era habitual. Alfonso de Vicente mostra la possibilitat que aquests cantors foren peticionats perquè s'anara a cantar l'*Officium Defunctorum* de Tomás Luis de Victoria, que precisaria més veus de les habituals.<sup>483</sup>

Aquí están odenadas las honrras para los 17 las vísperas y p[ar]a los 18. Las missas dezirlas an el arçobispo electo y el obispo de Ceuta. El tercer obispo nos falta. A toledo he escrito al car[denal] p[ar]a que nos enb[ie] uno de sus sufragáneos y algunos cantores que nos faltan. Tiene dado tanta prissa para q[ue]dar desembaraçado para quando venga el Rey N[uestro] s[eño]r<sup>484</sup>

Després de la resposta no satisfactòria sobre l'enviament d'un bisbe des de Toledo a les honres a Madrid, Joan de Borja va enviar cartes al seu oncle, aleshores ja arquebisbe de Saragossa, Tomàs de Borja –germà per part de pare de Francesc de Borja–. Així li indica al duc de Lerma el 8 de març:

481 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 1 de març de 1603. GB - Lbl *Add.* 28.425, ff. 42-44.

482 Ítem 82 de l'inventari de las Descalzas Reales de 1608. VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 237.

483 *Ibid.*, 222.

484 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 12 de març de 1603. GB – Lbl *Add.* 28.425, f. 53v.

“A mi arçobispo tenemos combidado para hazer el offiçio en las honras”.<sup>485</sup>

Mentre seguien els preparatius per a les exèquies, Joan de Borja havia ordenat la celebració de misses cantades i resades en honor a l'emperadriu com havia ordenat el rei, “Lo que estos días se ha hecho es ordenar [f. 52] que se digan las missas cantadas y reçadas que Su Mag[esta]d ordena y manda”.<sup>486</sup> Borja mostra la preocupació sobre la falta de liquiditat econòmica que no disposava a la casa de l'emperadriu.

Borja descriu les honres fúnebres a las Descalzas l'endemà:

Ayer se començaron aquí las onrras y acabáronse oy con la mayor solenidad que havemos podido. Mi tío lo ha hecho como quiere él. Es ayudante a las missas el obispo de Çeuta y otro frayle dominico, obispo de la Nueva Segovia, en las Philipinas. Oy an començado en la V[ill]a las suyas y mañana será la [f. 63] misa. Oy predicó fray Ju[an] de los Ángeles, predicador q[ue] hera de Su Mag[esta]d y confesor de las monjas y mañana predicará a las honras de la villa fray Plácido, abado de S[an]t Martín y predicador también de la emp[eratri]z.<sup>487</sup>

Sembla ser, doncs, que les exèquies a las Descalzas van ser els dies 18 i 19, i les de la ciutat el 19 i 20 de març. Per tant, els quatre cantors que Borja va demanar eren per a reforçar la capella de las Descalzas i no, en principi, per les honres de la ciutat de Madrid.<sup>488</sup> Una de les cròniques que relaten com van ser aquestes honres fúnebres en el monestir és la de Diego de Urbina, *rei d'armes*<sup>489</sup> de Felip III i regidor de Madrid:

Los Perlados, q[ue] el uno fue don Thomás de Borja, arçobispo de Çaragoça, q[ue] hiço el offiçio, y el otro el Obispo de Ceuta, confesor de Su Magestad. En bajando las gradas, a la mano derecha de la capilla mayor estava puesto un asiento y sitial cubierto de luto, en que se sentó el Ilustrísimo enbajador del emperador, vestido de luto a la alemana, con el Tusón que en actos particulares acostumbra a llevar los cavalleros de esta orden.

En el otro lado de la epístola, frontero del embajador, estava sentado don Ju[an] de Borja, mayordomo mayor de Su Mag[esta]d y del consejo de estado del Rey n[uest]ro s[eñor], conde de Ficallo, cavallero del hávito de Santiago y treçe de la horden y comendador de Açuaga. [...]

En el lado izquierdo, en lo último de la capilla, estava un banco arrimado a la pared, en q[ue] se se sentaron los capellanes del Rey N[uest]ro Señor y el abad de San Martín. [...] Empeçose la vigilia a las dos y media por los capellanes y cantores de la d[i]ch[a] capilla Real de las Descalzas, con otros quatro que trajeron de la capilla de la santa yglesia mayor de Toledo para estas honrras. Todo lo cual tenía prebenido y puesto en orden don Diego de Guzmán, Capellán Mayor de la dicha Capilla Real. Acavose la Vigilia porq[ue] se dijo con gran solemnidad a las çinco de la tarde.

Otro día, que fue miércoles 19 de março, se dijeron tres misas Pontificales por tres Perlados. Prim[er]a del Espíritu Santo, dixo el obispo de las Filipinas, frayle de la orden de Santo Domingo. La segunda fue de N[ues]t[r]a Señora, dijola el obispo de Ceuta, frayle de la orden de San Fran[cis]co. La misa de Requien, q[ue] fue la tercera y última, dijo el obispo

485 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 8 de març de 1603. GB – Lbl *Add.* 28.425, f. 50.

486 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 9 de març de 1603. GB – Lbl *Add.* 28.425, ff. 51v-52.

487 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Madrid, 19 de març de 1603. GB – Lbl *Add.* 28.425, ff. 62v-63.

488 Alfonso de Vicente no aclareix aquest fet. VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 209–210 i 222.

489 El “rey de armas” era l'encarregat de vetllar pel bon ús de l'heràldica i els escuts d'armes dels cavallers i noblesa.

de Çaragoça y asistieron a ella todos los tres Perlados y los mayordomos de Su Mag[esta]d, y el Ilustrissimo embajador del Emperador, albaçças testamentarios y los criados de Su Mag[esta]d de la forma y manera q[ue] avian estado a la [?] del día de antes, por se esta misma la de las honrras. El Arçobispo de Çaragoça estuvo a mano derecha del altar y en el lado de la epístola estubieron sentados el obispo de Ceuta y el obispo de las Filipinas porq[ue] no hubo lugar al lado del Evangelio y por hacer el ofiçio el Arçobispo, el qual, acabada la misa, se sentó en su silla. Y predicó fray Ju[an] Baptista de los Ángeles, frayle descalço de la Orden de S[an] Fran[cis]co, predicador de Su Mag[esta]d, [...] Y en acabado el sermón, el arçobispo y los quatro asistentes mayores, con sus capas [...], baxaron con el arçobispo del altar mayor y alrededor de la tumba dixeron los quatro asistentes mayores quatro responsos y ençiensaron la tumba cada uno de por sí, y el último Responso dixo el arçobispo de Çaragoça, con q[ue] se acabaron las honrras y obsequias reales de Su Mag[esta]d, que fueron de las más solenes y sumptuosas q[ue] se han hecho en España, y no faltó en ellas para serlo sino la persona Real del Rey n[uest]ro señor [...].

Y porque la Villa de Madrid este día es en la tarde y el siguiente, tenía determinado del hacer sus honrras y obsequias, se mandó por los mayordomos de Su Magestad se quedase todo como estava y no se quitase cosa del tùmulo ni de la Capilla Real ni cuerpo de la yglesia sino solamente la çera hasta que la Villa hiçiese sus honrras.

Las honrras y obsequias que celebró la noble Villa de Madrid, en el monesterio y capilla Real de las Descalças, por la sacra Cesarea Mag[esta]d de la Emperatriz, que está en gloria, miércoles en la tarde 19 de março y jueves 20 año de 1603.

[El rey va donar autorizació per carta per fer aquestes honres i exèquies]  
[...]

Y aunque esta carta llegó más tarde de lo que la Villa deseava, en el poco tiempo fueron menos de quatro días. Domingo deçiséis de março se juntó en su ayuntamiento y acordó que [...] las honrras en el monasterio de las Descalças, en el tùmulo q[ue] estava hecho por los mayordomos, albaçças testamentarios de Su Mag[esta]d y se previniesen todo las cosas neçesarias, assí de lutos como de çera, y todo lo demás: [...] se nombraron comissarios neçesarios y ordenaron que don Ju[an] de Labarrera y don Lorenço de Prado, Regidores, fuessen a don Ju[an] de Borja mayordomo mayor de Su Mag[esta]d, a darle quenta cómo la Villa tenía liçencia del Rey n[uest]ro señor para haçer las honrras y que la Villa avía acordado de q[ue] el miércoles por la tarde, 19 de março, se hiciesen en el tùmulo q[ue] estava hecho en la capilla Real de las Descalças: el qual los rescivió con mucho amor y agradecim[ien]to y ordenó y mandó q[ue] el tùmulo se estubiese sin quitar dél ni de la capilla mayor ni ygelsia cosa alguna, eçepto la çera.

Y para que esto se hiçiese como estava acordado, el liçençiado Silba de Torres, del Consejo del Rey n[uest]ro señor, alcalde de su casa y corte, y correjidor de Madrid, con el cuydado y diligencia que siempre a tenido y tiene en todas cosas. Y más su señor, ordenó que todos los comisarios a quien tocava prevenir las cosas neçesarias para las honrras lo tubiesen todo a punto y, que todos los Regidores, como estava acordado, estubiesen a las tres de la tarde en el ayuntam[ien]to para yr a las honrra. Los comisarios, a cuyo cargo estava de combidar al obispo de Çeuta y cantores y mandar poner los asientos y probeer de la çera que era menester para el tçumulo lo tubieron todo a punto con increyble presteza.

[...]

Dixeron la Vigilia los capellanes y cantores de la capilla Real de las Descalças con gran solemnidad: enpeçaron a las quatro y acabaron çerca de las siete, y poniéndose el correjidor y ayuntam[ien]to a caballo, bolbieron con el mismo acompañamiento y orden [...]

Otro día, jueves veinte de março, entre ocho y nueve de la mañana se juntaron en la cuesta de San Salvador y [...] fueron al monasterio y Capilla Real de las Descalças, a la misa de Requien, la qual dixo de pontifical el obispo de Çeuta, a la qual y al sermón estuvo don Ju[an] de Borja en el mismo lugar y asiento que avía estado el día antes. Y más avajo estubieron sentados mayordomos de Su Mag[esta]d.

[...]

Y de haverse hecho estas honrras con tanta autoridad y grandeza se deven las graçias a Dios y al deseo que esta República siempre a tenido y tiene a servir a sus Reyes, el qual guarde al que oy reyna por muchos y muy largos años.<sup>490</sup>

490 Diego de URBINA, *Minutas de linajes de España*. E – Mn MSS/11773, f. 573-578v. Reproduït parcialment i amb

No queda clar, ni a la correspondència de Joan de Borja ni a les descripcions de Diego de Urbina, si es va interpretar l'*Officium Defunctorum* de Victoria. En principi res no fa preveure que el compositor no hi fos present com a capellà de l'Emperadriu i com a cantor –o organista o director– de la capella de música d'aquesta institució. La dada més fefaent sobre la interpretació d'aquesta obra a les exèquies vindria de la mà del mateix Luis de Victoria, a la dedicatòria de l'*Officium* a Margarita d'Àustria. Com indica Vicente, “una dedicatòria que sea especialmente un canto a la casa de los Habsburgo”.<sup>491</sup>

L'altre punt d'interès sobre les exèquies de l'Emperadriu es troba, ja no a les cartes de Joan de Borja i las Descalzas Reales, sinó en el *Libro de las Honras que hizo el Colegio de la Co[m]pañía de Iesús de Madrid a la M[ajestad] C[esárea] de la Emperatriz doña María de Austria, fundadora del dicho Colegio, que se celebraron a 21 de abril de 1603* (Madrid, Luis Sánchez, 1603).<sup>492</sup> Aquest llibre, d'igual manera que la darrera publicació de Luis de Victoria, estava dedicat a la infanta Margarida d'Àustria.

Los superiores dieron orden a los padres que tenían talento para ello que hiziesen algunas composiciones de todas las suertes de poesías en alabança de Su Magestad y de sus raras y excelentes virtudes. Y assí hizieron muchas en diversas lenguas, en castellano, latín, griego, y hebreo, sonetos, octavas, hieroglíficos, epigramas, canciones fúnebres y otras suertes de versos. Todas estas letras se adornaron con[n] graciosas, artificiosas y costosas pinturas.<sup>493</sup>

La descripció indica qui va anar a aquestes exèquies. Segons el text, va ser dilluns 25 d'abril, i no 21 com s'apunta en la portada.

De la manera q[ue] auemos dicho, estava adereçada la yglesia lunes a 25 de Abril. Y porq[ue] respeto del co[n]curso de ge[n]te no huviesse alguna desorden, se procuró q[ue], desde el tie[m]po q[ue] se abrió la yglesia, estuviess[e]n algunos alabarderos de Su Mag[estad] a la [f. 10V] puerta de la calle y de la Capilla mayor. Viniero[n] a nuestra yglesia los señores y cavalleros que avía en Madrid. Era[n] muchos, y entre los demás el ilustríssimo señor embaxador del emperador [Hans Kevenhüller] y el señor don Juan de Borja, mayordomo mayor de la Magestad de la emperatriz, con los demás mayordomos y testamentarios y criados. Llegada la hora se començaron las vísperas co[n] muy buena música. Hizo el oficio de Po[n]tifical, con mucha autoridad y aparato, el ilustríssimo y reverendíssimo señor don Tomás de Borja, arçobispo de Zaragoza, assí por servir a Su Magestad, como por hazer merced a la Compañía, que se lo aviamos suplicado. Acabadas

---

errors a Felipe PEDRELL, *Tomás Luis de Victoria, abulense. Biografía, bibliografía, significado estético de todas sus obras de arte polifónico-religioso*, Valencia: Manuel Villar, Ed. Facs. (Valladolid, Maxtor, 2011) 1918, pp. 142–143.

491 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 222.

492 Exiteix una edició moderna i un estudi crític, però s'ha preferit l'ús de l'original. ANTONIO BERNAT VISTARINI – JOHN T. CULL – TAMÁS SAJÓ (eds.), *Book of Honors for Empress María of Austria: Composed by the College of the Society of Jesus of Madrid on the Occasion of Her Death (1603) = Libro de Las Honras a la Emperatriz María de Austria: Compuesto Por el Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid con Ocasión de Su Muerte (1603)* (Early Modern Catholicism and the Visual Arts Series 5), Philadelphia: Saint Joseph's University Press 2011.

493 *Libro de las honras que hizo el Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid, a la M[ajestad] C[esárea] de la Emperatriz Doña María de Austria, fundadora del dicho Colegio que se celebraron a 21 de Abril de 1603*, Madrid: Luis Sánchez 1603, f. 1.

las vísperas y el primer noturno del oficio de difuntos, se cantaron unos versos latinos, graves y lastimeros, representando el justo sentimiento de la Alteza de la Señora Infanta doña Margarita por la muerte de la serñissima emperatriz, su madre, y la música dellos era tan conforme a la letra y tan triste, por una parte, y por otra tan suave, que suspendía el auditorio. Los versos que se cantaron fueros estos:<sup>494</sup>

## MONODIA

*Quis dabit capiti meo*

*Aquam? Quis oculis meis*

*Fontem lacrymarum dabit,*

*Ut nocte fleam,*

*Ut luce fleam?*

*Austriaca virgo abdita*

*In aede sacra, heu tumulo*

*Iacentem matrem teneo,*

*Ut nocte fleam,*

*Ut luce fleam.*

*Sic turtur viduus solet,*

*sic cycnus moriens solet,*

*sic lusciniā conquēri:*

*Heu me miseram,*

*O dolor, ò dolor.*

*Imperatoria parens,*

*Archiducum Germaniae,*

*Hesperiae Regis avia,*

*Tumulo iacet,*

*Heu mundo perit.*

*Anchora Fidei tenax,*

*Catholicorum paries,*

*Ecclesiae cunctae iubar*

*Seculo latet,*

*Tumulo iacet*

*Augusta magna moritur,*

*Afflictorum solatium,*

*Viduarum regium,*

*Foeminae gemant,*

*Paupere fleant.*

*Anna Regina Hesperiae,*

*Elisabetha Galliae,*

*Sorores mihi amabiles,*

*Matrem inspicite,*

*Coelum attollite.*

*Quis dabit, &c.*

El text següent descriu el poema com *endechas*. El text originari és d'Angelo Poliziano. Les estrofes 1 i 3 són idèntiques a les originals 1 i 2.<sup>495</sup> Els tres primers versos de la primera estrofa d'aquest text són els referents bíblics de *Jeremies 9:1*. La resta d'estrofes foren confeccionades, *ad hoc*, per a l'ocasió. Fa l'efecte que l'escriptor d'aquesta versió seria un jesuïta, atès a la tradició i la recepció de l'autor toscà a terres hispàniques.<sup>496</sup> Aquest text, o reelaboracions semblants, ha estat usat en

494 *Ibid.*, f. 10–11v.

495 *In Laurentium Medicem Monodia* intonata per Arrigum Isaac [organista flamenc]. Angelo Ambrogini POLIZIANO, *Prose volgari inedite, poesie edite e inedite*, Isidoro DEL LUNGO (ed.) (Firenze: G. Bàrbera, editore, 1867), 274-275.

496 Antonio RAMAJO CAÑO, "Notas sobre la recepción del Poliziano latino en España una 'monodia' del catedrático

nombrosos textos funeraris. Es conserven versions musicades en forma monòdica al *Còdex de Las Huelgas*: conductus monòdic n° 170 (f. 159).<sup>497</sup> La versió més coneguda és, possiblement, el motet que Heinrich Isaac va escriure sobre aquest mateix text de Poliziano per a la mort de Llorenç *el Magnífic* el 8 d'abril de 1492.<sup>498</sup> Per altra banda, existeix una versió polifònica de Sebastián de Vivanco, publicada en 1610-11 en el [*Liber motectorum*] (Salamanca, Artus Taberniel, [1610]) RISM V 2251.<sup>499</sup>

En aquest cas, la interpretació sembla que va ser en monodia, com s'indica en l'encapçalament. Aquest costum de cantar fent repeticions de fórmules melòdiques estava estès arreu d'Europa i les noves Índies entre els col·legis de la Companyia. Sovint, aquests cants s'hi han identificat com *carmina*.<sup>500</sup> Aquests tipus de versos rarament eren cantats en polifonia. En aquells pocs casos apareixia la indicació *figuraliter*.<sup>501</sup>

Aquest text, de nova creació a partir de la reelaboració inicial del text de Jeremies, recrea una temàtica molt coneguda entorn de la casa d'Àustria: els texts cerimonials. No hi ha massa informació sobre la música dedicada durant les exèquies dels Habsburgs.<sup>502</sup> No obstant això, hi ha un document musical de gran vàlua referent a la música commemorativa dels primer Habsburgs: els *Novi atque catholici thesauri musici* (Venècia, 1568) RISM 1568/2-6. En el cinquè volum, editat per Pietro Giovanelli, hi ha dos motets amb el text *Quis dabit oculis nostris* amb la mateixa temàtica que *Quis dabit capito meo*, dedicat a l'emperadriu. Aquests dos motets, de Michael Deiss i Jean de Chaynée, són reelaboracions sobre el que Ludwig Senfl va escriure per a la mort de l'emperador Maximilià I, que al mateix temps havia pres de Constanzo Festa.<sup>503</sup> No es pot saber quina va ser la inspiració original per escriure el text funerari per a l'emperadriu. La idea d'una imitació del funeral de Llorenç *el Magnífic* és molt suggeridora, però és més coherent la idea d'una imitació del ritual de la casa d'Àustria, sobre el text original de Poliziano, més encara sabent que almenys existien dos exemplars dels *Novi Thesauri* en l'entorn de Maria d'Àustria, un exemplar en possessió de Felip II i l'altre entre els llibres de música de Joan de Borja.

---

salmantino Blas López”, *Criticón* 55 (1992) 41–52.

497 Nicolas BELL, *El Códice Musical de Las Huelgas: un estudio complementario del facsímil* (Scriptorium 7), Madrid: Testimonio 2004, p. 62; Juan Carlos ASENSIO PALACIOS (ed.), *El Códice de las Huelgas* (Patrimonio Musical Español), Madrid: Editorial Alpuerto 2001, p. 603.

498 Allan W. ATLAS, “A Note on Isaac’s ‘Quis dabit capiti meo aquam’”, *Journal of the American Musicological Society* 27, 1 (spring 1974) 103–110.

499 FENLON, “Artus Taberniel: Music Printing and the Book Trade in Renaissance Salamanca,” 144.

500 Apartat “Relíquies i Música”.

501 HONISCH, “Hearing the Body of Christ in Early Modern Prague,” 33–34, Pendent de publicació.

502 Un dels estudis de referència, sobre les exèquies de Felip II és Robledo Estaire, “Questions of Performance Practice in Philip III’s Chapel.”

503 HONISCH, “Sacred Music in Prague, 1580-1612,” 201–204.

Després de cantar les *endechas*, el rector del col·legi, Juan Luis de la Cerda, eminent teòleg, “recitó una oración fúnebre latina en alabança de Su Magestad y de sus grande y heroycas virtudes”.<sup>504</sup> “Acabada la oración, cantò la Capilla unos versos sáphicos con muy buena música, que dieron mucho contento a los que estavan presentes: con que se dio fin a las honras por aquella tarde”.<sup>505</sup>

*O lyra, o nostris modulans camoenis  
Dulcibus quondam, cane triste carmen,  
Incipe infautos resonare moesta  
Voce monodos.*

*Turbido e coelo ruit atra nubes,  
Atra tempestas rapuit Mariam.  
O ferae mortis, Lachesis cruentae  
Aspera iura!*

*Vindicat nostros sibi iure cantus  
Luctus. O Coelo pietas recepta!  
Quam Deus summi voluit potiri  
AeTheir arce.*

*Tu parens quondam miseris egenis  
Saeculi lumen, requies turorum,  
Unica immersis rapido profundo  
Anchora rebus.*

*Te vocant omnes inopes, queruntur  
Pauperes moesti, viduae gemiscunt,c  
Virgines deflent, resonantque cuncti  
Flebile carmen.*

*Te gemit turtur, tua nempè nata  
Margaris, solis viduata tectis:  
Te gemit clari pietas nepotis  
Magna Philippi.*

Aquesta vegada, a diferència de la descripció anterior, va ser la capella de las Descalzas Reales que va interpretar la composició, reforçada amb quatre cantors de la catedral de Toledo, que ja havien intervingut en les exèquies de l'emperadriu en el monestir. El més probable és que aquesta composició va ser cantada en polifonia. Sobre l'autoria del text i de la música no hi ha cap referència. No obstant això, sembla que l'autor del text, tal vegada el mateix que l'anterior, coneixia molt bé l'obra d'Angelo Poliziano, ja que copia el vers “Vindicat nostros sibi iure cantus” de l'*Orfeo* de l'autor florentí.<sup>506</sup> També la resta del poema, especialment les dues darreres estrofes, està

<sup>504</sup> *Libro de las honras*, f. 11v.

<sup>505</sup> *Ibid.*, f. 19v.

<sup>506</sup> Angelo Ambrogini POLIZIANO, *Le Stanze e l'Orfeo ed altre poesie di Angelo Poliziano*, Milano: Dalla Società Tipografica de' Classici Italiani 1808, p. 204.

inspirades en els textos de Poliziano sobre les *Heroides* [XV] d'Ovidi i Les *Geòrgiques* de Virgili.<sup>507</sup>

Sobre la interpretació musical no hi ha cap documentació ni notícies, només “cantó la Capilla unos versos sáphicos, con muy buena música”.<sup>508</sup> A diferència de l'anterior poema, on s'indicava que es cantava de forma monòdica, imitant aquella plany a Llorenç *el Magnífic*, en aquest cas la capella podria haver cantat de forma monòdica o bé en alguna mena de fabordó sobre un cant. No s'han trobat referències a interpretacions de poemes sàfics a altres cerimonials d'aquest estil.

La descripció de les honres prossegueix d'aquesta manera:

El martes siguiente, por la mañana, concurrió mucho mayor número de gente, con todos los señores que se han dicho arriba; y llegada la hora de la missa, la dixo el señor arçobispo de Zaragoza. Y aviéndola acabado y dicho el responso, con muy buena música de canto de órgano, subió al púlpito el Padre Gerónimo de Florencia y predicó un sermón, en que trató muy a propósito de las virtudes de Su Magestad, endereçándolo todo, no sólo a admiración sino también al provecho del auditorio. Y porque del gusto con que fue oydo, por la materia que contenía y la gracia, espíritu, y erudición con que la trató, entendemos que los que no lo oyeron gustarán leerle ha parecido ponerle aquí.

A banda de l'estudi de les exèquies al col·legi de la Companyia de Jesús, on Joan de Borja degué tindre un paper important com majordom de la casa, protector de la Companyia i entès en emblemàtica, és important establir algunes conclusions sobre les darreres setmanes de vida de l'emperadriu, la mort i les diverses exèquies i el paper que va tindre Borja.

A partir de la informació extreta de les missives es mostra que faltaren alguns efectius, especialment cantors, a l'hora de preparar els funerals, sobretot si es considera el grau d'importància d'una institució del rang de las Descalzas Reales. Aquest punt va lligat a l'estatus de capella reial i els greuges entre els cantors, que no es van solucionar fins a les *Aclaraciones* que va promulgar Felip III en 1602 sobre les constitucions de la fundadora la princesa Joana d'Àustria. Diferents estudis, centrats en les queixes de la capella de música, mostren que aquestes *aclaraciones* no estaven essent efectives encara a finals de 1603.<sup>509</sup> Aquest mateix motiu, la falta de personal –tal vegada de confiança del duc de Lerma– també seria vàlid per a les exèquies realitzades en el col·legi de la Companyia de Jesús, posteriorment conegut com a *Colegio Imperial*. La petició a Tomàs de Borja, arquebisbe de Saragossa i oncle de Joan de Borja, perquè presidira i oficiara (a

507 Marcel BATAILLON, “La tortolica de Fontefrida y del Cántico espiritual”, *Nueva Revista de Filología Hispánica* 7 (1953) 291–306; RAMAJO CAÑO, “Notas sobre la recepción del Poliziano latino en España una ‘monodia’ del catedrático salmantino Blas López,” 49–51.

508 *Libro de las honras*, f. 19v.

509 Ferran ESCRIVÀ LLORCA, “La vida en las Descalzas Reales a través de los epistolarios de Juan de Borja (1584-1604)”, en Javier SUÁREZ-PAJARES – Manuel DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 437–452, pp. 341–342, 349–351; Paulino CAPDEPÓN VERDÚ, “Música y liturgia en el monasterio de las Descalzas Reales de Madrid”, en Francisco Javier CAMPOS Y FERNÁNDEZ DE SEVILLA (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular : Simposium (XIX Edición) San Lorenzo del Escorial, 2 al 5 de septiembre*, vol. 1, El Escorial: Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas 2011, 563–586, pp. 577–583.



instància del duc de Lerma) les vespres i la missa d'exèquies, va en aquest mateix sentit. Sembla curiós, almenys, que la descripció que fa Joan de Borja sobre el soterrament fóra “el offiçio de la yglesia se hizo con toda la solenidad que fue posible”, sobretot si es compara amb la pompositat que havia rebut l'Emperadriu en moltes de les seues aparicions durant la seua vida. Sens dubte Joan de Borja pensaria que Maria d'Àustria hagués merescut un funeral i unes exèquies pròpies amb més pompositat, però el mateix Borja n'és conscient que la situació econòmica de la corona i, en especial de la casa de l'emperadriu i el monestir de las Descalzas, era molt precària.<sup>510</sup>

### Valladolid, 1605

La cort de Felip III es va traslladar de Madrid a Valladolid en 1601, encara que des de l'enllaç del rei amb Margarita d'Àustria aquesta idea ja circulava en l'ambient cortesà. La principal figura en els primers anys del nou monarca va ser Francisco Rojas de Sandoval i Borja, el duc de Lerma. El *valido* del rei va començar a adquirir un protagonisme i poder reial mai aconseguit per part d'un noble. Aquest, animat pel seu secretari Rodrigo Calderón i altres nobles, va ser l'instigador del canvi de ciutat cortesana, principalment per motius financers. En aquell moment va començar la rivalitat entre Madrid i Valladolid que duraria alguns anys.<sup>511</sup>

Joan de Borja i Francisca d'Aragó van mudar a la cort de Valladolid en juny de 1603, pocs mesos després de la mort de l'emperadriu.<sup>512</sup> Les informacions sobre notícies de la vida de Joan de Borja a Valladolid venen donades a través de la seua correspondència, principalment amb el duc de Lerma, i algunes de les cròniques de l'època, que el situen en un lloc privilegiat dins la cort de Felip III.<sup>513</sup> Borja, que ja formava part dels consells d'Estat i de Portugal des de 1598, va passar a tindre-hi un paper destacat. El 29 de març de 1600 va ser nomenat *Veedor de la Hazienda* de la casa reial portuguesa, que portava associat la presidència del Consell de Portugal.<sup>514</sup> Amb total seguretat,

510 ESCRIVÀ LLORCA, “La vida en las Descalzas Reales a través de los epistolarios de Juan de Borja (1584-1604),” 342–343.

511 DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid,” 124; Per a la figura del duc de Lerma l'obra de referència és FEROS CARRASCO, *El Duque de Lerma: Realeza y Privanza en la España de Felipe III*; Per a la vida a la cort, són molt útils les cròniques de l'època: CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*; i PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*.

512 Carta de Joan de Borja al duc de Lerma. Valladolid, 23 de juny de 1603. GB – Lbl, *Add.* 28425, f. 90. CABRERA DE CÓRDOBA LUIS, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 184.

513 Correspondència de Joan de Borja. UK – Lbl *Add.* 28425, 28426, 28427, 28428; E – Mn *Mss* 13141; E – Mp II/2106-2150; CABRERA DE CÓRDOBA LUIS, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*; PINHEIRO DA VEIGA Tomé, *Fastigina ó Fastos Geniales*; CABEZA RODRÍGUEZ Antonio, TORREMOCHA HERNÁNDEZ Margarita et MARTÍN DE LA GUARDIA Ricardo, “Fiesta y política en Valladolid. La entrada de Felipe III en el año 1600”, *Investigaciones Históricas* (16), 1996, pp. 77-87.

514 Per entendre el paper que tenia Joan de Borja en el Consejo de Portugal i la importància per als portuguesos, és recomanable la lectura de BOUZÁ ÁLVAREZ Fernando, “En la corte y en la aldea de D. Duarte de Braganza Libros y pinturas del Marqués de Frechilla y Malagón”, *Península. Revista de Estudios Ibéricos*, 2003, pp. 261-288. P – Lant, *Chancelaria da Felipe II* (de Portugal, III de Espanha), llibre 8 de Doações, fol. 4v.

Borja esperava obtindre el càrrec de virrei de Portugal, sobretot després de la mort de l'emperadriu. La donació de les relíquies, entre tantes altres accions a favor de les relacions lusitanes, així ho indiquen. També Cabrera de Córdoba se'n feia ressó el 14 de juny de 1603: “Diose que se trata de mudar a don Cristóbal de Mora del cargo de visorey de Portugal, a donde dicen que irá don Juan de Borja”.<sup>515</sup> Durant l'estada a Valladolid Joan de Borja va obtindre els càrrecs més importants en la seua carrera en el govern. A més a més, el rei li va concedir un nou títol i senyoriu, comtat de Ficalho a Portugal,<sup>516</sup> afegit al comtat de Mayalde que ja posseïa des de setembre de 1596,<sup>517</sup> i als consells d'Estat i Portugal. Aquests nous nomenaments es podrien emmarcar en la possible compensació del nomenament frustrat com a virrei i l'ampliació de la xarxa de clientelisme del duc de Lerma.

Els estudis de referència sobre la música a Valladolid són de Cristina Diego Pacheco.<sup>518</sup> També són de recomanable lectura els treballs sobre la música sobre la figura de Felip III i el duc de Lerma.<sup>519</sup> A banda de la música institucional i la pompa reial, a les cases nobles de la ciutat s'hi van establir acadèmies literàries i musicals. Si bé no s'han estudiat amb la profunditat desitjada, queda palesa la presència de nobles, músics i literats encara que la historiografia no ha prestat l'atenció que ha tingut en altres indrets europeus, com Itàlia o França.<sup>520</sup> En aquest sentit, Joan de Borja no hauria pogut deixar de participar en les que se celebraven a la ciutat, com ja havia fet amb la seua pròpia acadèmia en els anys d'estada a Madrid. Per tant, Borja va ser un dels nobles mecenes musicals que vivien a Valladolid, juntament altres de destacats com el comte de Lemos, el comte de Salinas o el comte de Gondomar, sense oblidar el duc de Lerma, que havia convertit la ciutat, així com la propera vila de Lerma, en el centre del seu mecenatge.<sup>521</sup>

Aquest apartat es titula “Valladolid, 1605” ja que aquest any, degut al naixement de l'hereu de la corona, el futur Felip IV, la ciutat i viles properes van esdevindre centres d'activitats culturals,

515 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 180.

516 *Ibid.*, 961.

517 PÉREZ PASTOR, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, I, 374.

518 DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid”; CRISTINA DIEGO PACHECO, “Beyond church and court: city musicians and music in Renaissance Valladolid”, *Early Music* XXXVII, 3 (2009) 367–378.

519 ROBLEDO ESTAIRE, “Felipe II y Felipe III como patronos musicales”; ROBLEDO ESTAIRE, “El lugar de la música en la educación del príncipe humanista”; ALFONSO DE VICENTE, “Un mecenas musical en los comienzos del barroco: Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, Duque de Lerma”, en *El órgano de la Colegiata de Lerma, historia y restauración*, Valladolid: Asociación “Manuel Marín” de Amigos del Órgano de Valladolid - Junta de Castilla y León 1996.

520 SANHUESA FONSECA, “Armería del ingenio y recreación de los sentidos’ la música en las academias literarias españolas del siglo XVII,” 508. Remet a capítol 2 de la tesi per a la discussió sobre l'acadèmia de Borja a Madrid i la seua presència en altres.

521 He de corregir Cristina Diego Pacheco que afirma que Joan de Borja va casar amb la filla del comte de Lemos i posteriorment va heretar la seua capella de música. Borja no va casar amb la filla del comte de Lemos ni va heretar la seua capella. Joan de Borja té dedicat un poema a la seua neboda Catalina de Zúñiga, VI comtesa de Lemos. DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid,” 138.

especialment a Valladolid, on la música va tindre un paper fonamental. Com s'ha esmentat abans, hi ha diversos estudis que se centren en el tema.<sup>522</sup> Interessa, però, la presència de Joan de Borja, resseguida principalment a través de l'acurada descripció del viatjant portuguès León Pinhero.<sup>523</sup> Ací apareix Borja sempre com a “don Juan de Borja”. Mai se l'anomena amb alguns dels seus títols nobiliaris o bé els càrrecs en els consells. Aquest detall resulta revelador sobre el grau d'influència que havia obtingut Joan de Borja per accions i lleialtats seues i no tant per l'estirp familiar. Al mateix temps, la seua faceta de persona diplomàtica va perdurar al llarg dels anys. La coneguda descripció del nunci Simon Contarini, amb un semblant despectiu, així ho corrobora: “Don Juan de Borja es de buen entendimiento, ambicioso, no se fatiga por cosas de Estado. De éste se ha de presumir encaminará siempre lo que el duque de Lerma quisiere y, cuando no, se irá con la opinión de los muchos. Sirvió de Mayordomo Mayor de la emperatriz y sacola cuanto pudo, hasta causar envidia al sobrino, condenándolo por malhechor. Siendo esto importante, no es difícil regalarle por la mujer e hijos, que son muchos, y es hombre que sabe hacer que no ve”.<sup>524</sup> Ambdues cròniques, la de León Pinhero i la de Cabrera de Córdoba descriuen la cort com des d'un punt de vista extern i bastant crític i, en conseqüència, són poc favorables a Joan de Borja.

En aquell temps, Borja tenia alguns problemes de salut, especialment de gota. Per aquest motiu no apareix en les descripcions dels nobles en les processons i diversos actes que en aquest any de 1605 es van fer en honor al príncep Felip –naixement i baptisme– i per a l'ambaixada especial anglesa de l'almirall Charles Howard. En les diverses manifestacions s'hi trobaven presents els fills de Joan de Borja i Francisca de Aragó amb els títols comtals: Carles de Borja, com a comte de Ficalho, Francesc de Borja com a comte de Mayalde i príncep d'Esquilatxe.<sup>525</sup> En canvi, Joan de Borja figura en una posició preeminent en determinats esdeveniments, com va ser la visita a l'almirall Howard. Segons s'interpreta al text de Pinheiro, Borja havia tingut contacte amb l'ambaixador anglès:

Más tarde le fue a ver D. Juan de Borja y otros señores, viniendo él acompañándolos. [...] Al despedirse, dijo el conde de Mayalde [Carles de Borja] al embajador: 'Señor, yo soy hijo de D. Juan, mi señor; conózcame V[uestra] Exc[elencia] por éste'. Respondió que 'holgaba mucho de conocerle, porque el mismo amor que tenía al padre, tenía al hijo'.<sup>526</sup>

Un altre moment on Joan de Borja manté, en el relat de Pinhero, una posició destacada va ser en les

522 DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid”; DIEGO PACHECO, “Beyond church and court: city musicians and music in Renaissance Valladolid.”

523 PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*.

524 CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, 570.

525 Pinheiro escriu Jerónimo de Borja en lloc de Carles de Borja. PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*, 54.

526 *Ibid.*, 40.

celebracions del Corpus Christi. El 13 de juny de 1605, dilluns després de la festivitat, els franciscans van organitzar una processó a la que va acudir el rei i la reina. El duc de Lerma havia encomanat preparar la plaça amb decoració adient i en els cantons “había cuatro altares que hicieron en competencia la mujer del duque de Cea, la condesa de Lemos, el conde de Miranda y D. Juan de Borja”.<sup>527</sup> En aquests altars hi havia relíquies, crucifixos, orfebreria i joies. Borja, a banda d'una persona profusament religiosa, havia estat col·leccionista de relíquies, entre molts altres objectes, la majoria de les quals va donar a l'església de São Roque en Lisboa, com ja s'ha citat, per ser-ne patró i mausoleu de la seua família.<sup>528</sup>

A Valladolid es van realitzar multitud de processons, oficis religiosos diversos, màscares i també corregudes de toros. Destaquen la màscara que es va realitzar el “Domingo de Cuasimodo”<sup>529</sup> amb presència de tota la noblesa i també les corregudes de toros, organitzada pel duc de Lerma.<sup>530</sup>

Ha sigut impossible esbrinar si Joan de Borja va desplaçar la seua col·lecció de llibres de música de Madrid a Valladolid durant aquests anys. És possible que junt amb els criats de la seua casa s'emportés alguns dels llibres o bé que n'adquirís alguns a la ciutat, on sense ser un pol d'edició i distribució com Salamanca o Alcalà, era una ciutat on els llibres de música circulaven amb relativa freqüència i on hi havia establertes diverses botigues.<sup>531</sup> Cal no oblidar que a Valladolid s'hi van imprimir nombrosos llibres de música, especialment per a *vihuela*.<sup>532</sup>

---

527 *Ibid.*, 82.

528 Veure apartat “Relíquies i música”.

529 Diumenge de “Casimodo” correspon al diumenge després de Pasqua de Resurrecció. PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*, 9–11.

530 *Ibid.*, 25.

531 Marta de la MANO GONZÁLEZ, *Mercaderes e impresores de libros en la Salamanca del siglo XVI*, Salamanca: Universidad de Salamanca 1998, pp. 87–89.

532 Les edicions sortides de les impremtes de Valladolid durant el segle XVI són: Bartolomé de Molina, *Arte de canto llano* (1503, 1506 i 1509); Luis de Narváez, *Los seys libros del Delphin de música de cifras para tañer vihuela* (1538); Enrique de Valderrábano, *Libro de música de vihuela, intitulado Silva de Sirenas* (1547); Tomás de Santa María, *Libro llamado arte de tañer fantasía* (1565); Esteban Daza, *Libro de musica en cifras para vihuela, intitulado El Parnaso* (1576); Gaspar de la Cintera, *Coplas y chistes muy graciosos para cantar y tañer al tono de la vigüela* (1580); Francisco de Montanos, *Arte de Música theórica y práctica* (1592); i un anònim *Modo de cantar el Deus in adjutorium deum intende* (1599) imprés per Andrés de Merchán. Soterraña AGUIRRE RINCÓN, “The formation of an exceptional library: early printed music books at Valladolid Cathedral”, *Early Music* XXXVII, 3 (2009) 379–400, p. 396.

### Literatura i erudició musical: les Acadèmies

Com s'ha mostrat al perfil biogràfic, alguns dels adjectius que més representen Joan de Borja i es repeteixen al llarg de la literatura i els epistolaris des del segle XVI fins a l'actualitat són els de docte, erudit, culte i curiós. El perfil de Borja correspon a un noble cortesà prototípic i, com a tal, llegia, regalava, compartia i adquiria llibres; sufragava edicions, negociava amb llibrers i promocionava autors; també acudia a acadèmies, les patrocinava, on es discutia sobre diverses qüestions; participava en reunions i tertúlies literàries selectes, escrivia rimes i poemes i també tocava i cantava música diversa.

#### Acadèmies i historiografia

Francisco de Borja y Aragón, príncep d'Esquilatxe, i Fernando de Borja y Aragón, comendador major de Montesa, ambdós fills de Joan de Borja i Francisca de Aragón, són mencionats dins del distingit i reduït cercle de nobles cortesans que van liderar el Segle d'Or. Les acadèmies van servir per unir els esperits i l'enginy dels cortesans ociosos amb l'excel·lent ploma dels grans poetes del segle XVI i XVII. Però la importància d'aquests poetes i literats cal buscar-la dècades enrere. I és en aquell temps on Joan de Borja patrocinaria una de les acadèmies més importants, si no la més, que hi havia a Madrid.<sup>533</sup>

Les visions sobre les acadèmies musicals al començament de segle XVII no són compartides per tots els observadors d'aleshores: “De todas estas ocasiones y comodidades para más fácilmente deprender y más despresto, la España es harto falta; lo qual vemos por exemplo en esta Corte, pues entre tantos caualleros, condes, marqueses, duques y príncipes que moran en ella, no ay ninguno (que yo sepa) se deleyte de música ni quien dé comodidad para hazer estas academias”.<sup>534</sup>

És molt probable que les paraules escrites per Cerone siguen desproporcionades, si es té en compte la seua ascendència italiana, les contínues comparacions que fa i la seua trajectòria professional a la capella reial de Felip III.

En contrast amb l'escrit de Cerone, les paraules de Lope de Vega expliquen que “ningún siglo ha conocido España tantos príncipes que con tal gracia, primor, erudición y puro estilo escriban versos,

533 Sobre la visió que tenia el príncep d'Esquilatxe i altres nobles erudits respecte a la producció literària d'alguns nobles a la corte vid. Santiago MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, “En la Corte la ignorancia vive [...] y [...] son poetas todos. Mecenazgo, bibliofilia y comunicación literaria en la cultura aristocrática de corte”, *Cuadernos de Historia Moderna* 35 (2010) 35–67, pp. 2–4.

534 CERONE DE BÉRGAMO, *El Melopeo y Maestro*, 151.

como son tan evidente ejemplo el conde de Lemos, el de Salinas, el marqués de Cerralvo, el comendador mayor de Montesa, el duque de Osuna, el marqués de Montesclaros y el doctísimo duque de Gandía”.<sup>535</sup> Ambdós escrits parlen, més o menys, de la mateixa època, però no del mateix tipus d'activitats. Sens dubte, a les acadèmies literàries de finals de segle XVI i principis del XVII la música hi formava part i a falta d'estudis més acurats, és possible afirmar que la música també era un tema principal.

En el què no estava equivocat Cerone era en la comparativa entre les acadèmies italianes i les dels nobles de la cort. A Itàlia, com també a França, les acadèmies exclusivament musicals es distribuïen per tota la seua geografia des de mitjan del segle XVI. A Verona, Florència, Siena, Roma, Venècia, Mantua, s'interpretava música patrocinada per nobles i es discutia sobre teoria musical. I el que tal vegada fóra més important, moltes d'aquestes acadèmies publicaven les seues discussions i conclusions. En el cas d'Espanya, hi ha un component a tindre en consideració. Segons Cristina Diego, “mientras los poetas franceses e italianos del siglo XVI no tienen reparos en imprimir sus obras puestas en música, los poetas españoles confían sus obras a impresos de manera muy puntual, prefiriendo la transmisión oral o manuscrita.”<sup>536</sup> Aquesta podria ser, en part, una de les causes de per què s'hi conserven pocs exemplars de poesia musicada del segle XVI i XVII, ja que degudes les dificultats en els processos d'impressió aquesta tasca editora era molt més complexa. També podria explicar-se, en part, degut a què no es conserven abundants notícies de les activitats de les acadèmies.

Seguint amb Cerone, a la mateixa pàgina que el text anterior, s'hi cita Joan de Borja:

Y si tengo que dezir verdad, digo que no hallo más que uno que guste tener en su casa semejante exercicio: y este señor es Don Juan de Borja, Mayordomo mayor de la S.C.M. emperatriz María de Austria, (que está en el cielo), hermana del rey D. PHILIPPE II. Y por ser este cavallero solo, podemos concluir que no hay ninguno.<sup>537</sup>

Per tant, i prenent amb cautela les paraules del cantor i teòric italià, a Madrid de finals del segle XVI i primes anys del XVII hi hauria molt poques acadèmies de música. Però altres estudis demostren que, essent escasses i sense voler fer comparacions amb Itàlia, les que hi havia eren productives. A més a més, caldrà buscar algunes activitats musicals en les acadèmies de tots tipus, ja que és complex dissociar la música de la poesia i altres activitats literàries, per tal de tindre una

535 FÉLIX LOPE DE VEGA, *Obras Completas. Prosa III, Epistolario*, Antonio CARREÑO (ed.), Madrid: Biblioteca Castro 2008, p. 270; MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, “En la Corte la ignorancia vive [...] y [...] son poetas todos. Mecenazgo, bibliofilia y comunicación literaria en la cultura aristocrática de corte,” 36.

536 CRISTINA DIEGO PACHECO, “Circulación y producción del madrigal en España durante el siglo XVI: el caso de Francisco de Montanos”, *Revista de Musicología* XXXII, 2 (2009) 35–49, pp. 38–49; DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid,” 137.

537 CERONE DE BÉRGAMO, *El Melopeo y Maestro*, 151.

millor imatge del què seria l'ambient acadèmic de Madrid en aquesta època.

Cal començar, però, per les activitats culturals de Joan de Borja des dels seus inicis. Com s'ha vist al perfil biogràfic, Joan de Borja tenia una educació musical molt elevada. A banda de cantar i tocar instruments, com molts nobles del seu temps, també escrivia poemes. Per enllaçar amb el món de les acadèmies i l'erudició musical convé abans parlar d'activitats poètiques.

En 1562 es van publicar a València *Las obras de don Joan Fernández de Heredia, assi temporales como espirituales* (Joan Mey), promogudes pel seu fill Llorenç Fernández de Heredia. L'edició va dedicada a Francisco de Aragón, duc de Sogorb i de Cardona, aleshores virrei de València.<sup>538</sup> En la cloenda d'aquesta edició, foli 36, es troba un sonet de Joan de Borja:

Muerto as muerte iniqua y sin concierto  
de un golpe solo quanto bien havido,  
el desseo de Nero has tu cumplido,  
quen sola una cabeça a [E]spaña as muerto.

Si en tanto mal, si en tanto desconcierto  
vengança puede a ver, y a ti ha venido,  
no tiene parte aquí tu amigo olvido  
por más quel cuepo ste en la tierra yerto.

Ruyn querella tiene el que presume  
loar don Joan Fernández, pues no es nada  
quanto dél se dirá a lo que deviere:

Ved como acertará a hablar mi pluma  
en cosa para siempre tan loada  
que aun no sé si el loarse a sí supiera.<sup>539</sup>

Suposadament, aquest poema va ser escrit per a l'edició de les obres de 1562, ja que sembla poc factible que Joan de Borja l'escriguera a la mort de Fernández de Heredia en 1549, quan només tenia 16 anys. Aquesta és la primera poesia que es conserva de Joan de Borja i referenda l'aspecte del cavaller noble virtuós del segle XVI: culte, amb interès per les arts, la música i la poesia, com ja ho havia estat el seu pare.<sup>540</sup> El fet d'haver escrit un poema a la mort de Fernández de Heredia, el

538 JUSTO PASTOR FUSTER – VICENTE XIMENO, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros dias. Con adiciones y enmiendas a la de V. Ximeno*, vol. 1, Valencia: Imprenta y Librería de José Ximeno 1827, p. 88.

539 Reproduït de *Obras de D. Juan Fernández de Heredia*, 273; També reproduït a Gaspar GIL POLO, *La Diana enamorada: Cinco libros que prosiguen los siete de Jorge de Montemayor*, editat per Francisco Cerda y Rico, Madrid: Imprenta de Sancha 1802, p. 352.

540 LA PARRA LÓPEZ, "Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano," 91.

poeta més destacat a la cort del duc de Calàbria i Mencía de Mendoza, podria refermar la hipòtesi que Joan de Borja haguera conegut, no només d'oïdes, l'esplendorosa cort dels virreis de València, més encara donades les excel·lents relacions entre don Fernando de Aragón i Francesc de Borja.<sup>541</sup>

Durant l'estada a Portugal, Joan de Borja sembla que no va ser un impulsor important d'esdeveniments culturals. El servei a la corona i a la Companyia de Jesús eren causes de certa enemistat en els cercles lusitans. Tanmateix, de segur que participava a les festes i celebracions reials, en especial les de la reina àvia Caterina. Però, desgraciadament, no es coneixen cap tipus d'acadèmies o reunions musicals a Lisboa on Joan pogués haver participat.

En canvi, és possible que a alguna de les justes poètiques o dels cenacles literaris que esdevenien a Lisboa haguera pogut acudir. Més encara si es té en compte l'influx de la seua segona muller, Francisca de Aragón, envers els escriptors de la cort lusitana. Luis de Camões, qui sempre havia estat un dels admiradors més fervorosos de Francisca, havia tornat a la capital portuguesa el 1569. És possible que al voltant d'aquest poeta o d'altres importants de la cort –com Pedro de Andrade Caminha– s'hi hagueren pogut reunir algun tipus de moviment literari.<sup>542</sup> Certament, si aquestes reunions es van produir, gens tenien a vore amb les que encapçalaria Joan de Borja a Praga i, sobretot, a la seua tornada a Espanya (Toro, Valladolid i en especial Madrid).

El conegut com *Cancionero de Elvas* (RISM P-Em 11793) conté almenys un poema dedicat a Francisca de Aragón. L'autor del text de “Aquella voluntad” (f. 102v-103r) és Dom Manuel de Portugal.<sup>543</sup> La música és anònima. Aquesta obra és concordant al *Cancionero de Belem* (P-Lma mss 3391). Aquests manuscrits, entre altres, contenen lletres dels poetes Jorge de Montemor i Pedro de Andrade Caminha, tots ells admiradors de Francisca de Aragón.<sup>544</sup> A més, contenen part de la música i la poesia que s'hauria interpretat a la cort lusitana en els temps que Joan de Borja va estar al capdavant de l'ambaixada.

És possible que abans de l'estada a Lisboa i durant l'intermedi abans d'anar l'ambaixada imperial, Joan de Borja haguera pogut participar en esdeveniments poètics-musicals d'aquest caire.

541 Sobre Lluís Milà i Fernández de Heredia s'ha publicat un article recentment. Francesc VILLANUEVA SERRANO, “Poemas inéditos del vihuelista y escritor Luis Milán y nuevas consideraciones sobre su identidad: el Ms. 2050 de la Biblioteca de Catalunya”, *Anuario musical* 66 (2011) 61–118.

542 QUEIROZ VELLOSO, *Uma alta figura feminina das Côrtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, 45–59.

543 Manuel Pedro FERREIRA (ed.), *Cancioneiro da Biblioteca Publica Hortensia de Elvas*, Lisboa: Departamento de Musicologia do IPPC 1989, pp. VII, XLII. Conté el facsímil del manuscrit. Manuel MORAIS (ed.), *Cancioneiro Musical d'Elvas* (Portugalia Musica XXXI), Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1992, pp. XI, 67. Conté l'edició musical.

544 Manuel de Faria atribueix a Francisca de Aragón una carta en forma de tercets, en resposta a Don Manoel de Portugal. Nieves BARANDA LETURIO, “Notas para un cancionerillo de poetas cortesananas del siglo XVI”, *Mujeres en la literatura. Escritoras (Destiempos.com)* marzo-abril, 19 (2009) 8–27, p. 11.



Les reunions erudites que va celebrar a la seua casa de Toro s'expliquen més endavant.<sup>545</sup>

De segur va participar en l'acadèmia, principalment literària, del duc d'Alba. Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, III duc d'Alba, era el patrocinador de les reunions anomenades “juntas y conferencias”. Bartolomé Leonardo de Argensola, qui estaria al servei de l'emperadriu Maria a Madrid, descriu aquesta acadèmia, que tenia lloc a Madrid i “La Abadía” (Cáceres),<sup>546</sup> com unencontre de nobles erudits a l'estil d'Itàlia.<sup>547</sup> Gràcies a les descripcions de Luis Salazar y Castro sobre la casa Silva, es coneix en detall els nobles que acudien a les reunions a casa d'Alba.<sup>548</sup> Entre els assistents es trobaven Cristóbal Moura, Juan de Idiáquez i Juan de Silva a més de Borja. Aquests personatges serien clau en la política de Felipe II, principalment en els afers de Portugal i en l'educació del príncip Carles.<sup>549</sup> Podria semblar sorprenent trobar Joan de Borja entre l'elenc dels presents a la tertúlia del duc d'Alba, ja que ell mateix formava part de la facció *ebolista*, enfrontada al partit *albista*. Diverses podrien ser les interpretacions sobre aquest fet, però el més probable és que el reconeixement de Joan de Borja com a il·lustre, erudit, mecenes i amant de la poesia i la música, el feren valedor per si mateix d'assistir a aquests encontres.<sup>550</sup>

A banda de les reunions literàries i musicals, Joan de Borja també tenia predilecció per les reunions sobre temes matemàtics. És ben conegut que al segle XVI l'estudi de la matemàtica era un dels temes principals a la cort de Felip II. No ho era menys important a la cort de Rodolf II.<sup>551</sup> Al mateix temps, el fet de tenir al seu servei persones “de pluma” i “oficiales mecánicos” mostra el que podria ser la base del personal d'un encontre literari entre nobles intel·lectuals i poetes, músics, cosmògrafs i altres personatges doctes.

Juan de Herrera va ser el primer director de la Real Academia de Matemáticas de Madrid,

545 Sobre les trobades musicals a Valladolid o Madrid abans de 1581, a banda de les pròpies de la cort de Felip II o de la princesa Juana, les notícies són inexistents.

546 Pedro NAVASCUÉS PALACIO, “La Abadía de Cáceres: espejo literario de un jardín”, *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte (UMA)* V (1993) 71–90.

547 Fernando BOUZÁ ÁLVAREZ, “Corte es decepción. Don Juan de Silva, conde de Portalegre”, en José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.), *La corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial 1994, 451–502, pp. 460–461.

548 Luis de SALAZAR Y CASTRO, *Historia genealógica de la Casa de Silva... (segunda parte)*, Madrid: Melchor Álvarez y Mateo de Llanos 1685, pp. 526–527; BOUZÁ ÁLVAREZ, “Corte es decepción. Don Juan de Silva, conde de Portalegre,” 461.

549 Santiago MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, *El marqués de Velada y la corte en los reinados de Felipe II y Felipe III. Nobleza cortesana y cultura política en la España del Siglo de Oro*, Salamanca: Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo 2004, pp. 75–99; PARKER, *Felipe II. La biografía definitiva*, 428.

550 Sobre el tema particular de les faccions, l'apunt de Fernando Bouza és molt oportú: “No hay que pasar por alto que el contenido de esta particularísima nómina de académicos, en la que entran personajes que más tarde, o antes, se unirán o han estado unidos, a grupos de poder que estará, o han estado, enfrentados dentro de la corte, sirve para preguntarse si la historiografía relativa a las facciones nobiliarias españolas de los siglos XVI y XVII no estará operando con una rigidez cronológica que la incapacita en la práctica para entender el verdadero sentido de alianzas que, levantadas sobre el interés, eran, como éste, mudables por naturaleza”. BOUZÁ ÁLVAREZ, “Corte es decepción. Don Juan de Silva, conde de Portalegre,” 461.

551 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 37.

fundada per Felip II el 1582. Aquest, en un dels texts fundacionals, explicava el perquè d'aquesta ciència matemàtica.<sup>552</sup> Segons els estudis sobre la matèria, sembla que dos dels personatges – *oficiales mecánicos*– que havien estat al servei de Joan de Borja a Lisboa van ser professors de la Real Academia: Juan Bautista Labaña i Luis Jorge Barbuda.<sup>553</sup> També Juan Bautista Gesio, que havia tingut contacte amb Borja, pertanyia a l'acadèmia. Tots aquests havien tingut relació amb el cos diplomàtic a Portugal i en major o menor mesura, com a espies per als interessos de la corona.<sup>554</sup> Aleshores, s'entén clarament que Joan de Borja volguera encobrir aquests valuosos individus, que per altra banda no serien simples oficials de feines manuals, sinó erudits en les diverses rames matemàtiques i amb els quals –sobretot amb Barbuda– Borja intercanviava coneixements, també musicals.

A pesar que Joan de Borja volia emportar-se Luis Jorge Barbuda amb el seu seguici a Portugal, és molt probable que no ho aconseguís, malgrat els esforços de Borja. Com es fa esment en un altre apartat, Barbuda estava pres en el temps que Joan de Borja deixava l'ambaixada de Portugal.<sup>555</sup> Aquest, havia començat a dibuixar emblemes, suposadament per al futur llibre que faria imprimir Borja a Praga.<sup>556</sup>

### Cenacles culturals a Praga

Les reunions literàries i erudites a Viena i Praga, a les que va poder assistir Borja, són un tema atractiu per a la investigació musicològica. Bàsicament l'activitat relativa als encontres acadèmics, dels quals hi ha notícies, es van produir a Praga. La tradició de realitzar acadèmies a Praga prové de la dècada dels 1570 i les úniques documentades a fons eren protagonitzades pels protestants. No obstant això, a través de la comparació i el creument d'informació és factible de pensar en una acadèmia al si de la facció espanyola.<sup>557</sup>

El moviment acadèmic per part dels protestants estava liderat per Daniel Adam de Veleslavín. Aquest havia estat professor a la Universitat Carolina de Praga. La universitat, influenciada pel moviment reformista husita, es va convertir en un dels pols protestants de la ciutat. A partir de

552 Catherine WILKINSON ZERNER, *Juan de Herrera, arquitecto de Felipe II*, Madrid: Akal 1996, p. 21; Mariano ESTEBAN PIÑEIRO, “Los cosmógrafos del Rey”, en ANTONIO LAFUENTE – JAVIER MOSCOSO (eds.), *Madrid, Ciencia y Corte*, Madrid: CSIC 1999, p. 128.

553 Més informació sobre aquests personatges al capítol 2. Pedro GARCÍA BARRENO, “La academia de matemáticas de Felipe II”, *Nueva Revista* 35 (june 1994) 90–112, pp. 96, 99.

554 DESWARTE-ROSA, “De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal.”

555 *Ibid.*

556 Les reunions de l'acadèmia de matemàtiques i la possibilitat de l'ús d'alguns dels llibres de música teòrica de Glareanus es desenvolupa al final d'aquest capítol.

557 ESCRIVÀ LLORCA, “Juan de Borja’s Musical Activities in Prague (1577-1581): Beyond Flecha’s Ensaladas.”

mitjans del 1570 s'hi comencen a establir els primers encontres amb esperit acadèmic. De la mateixa manera que passa a les acadèmies italianes, hi participaven les elits nobles i intel·lectuals de la ciutat, molts d'ells professors a la mateixa universitat. Com explica Evans, el qui va ser rector i professor d'història i matemàtiques a la universitat, Marek Bydžovský z Florentýna, sempre es referia on ensenyava com *Akademie* (acadèmia) o *Pražské učení* (literalment, “on s'ensenyava a Praga”).<sup>558</sup> Per reforçar la idea de l'acadèmia com a lloc d'estudi i erudició lligat a la universitat, a Praga hi havia desenvolupades les activitats pròpies de l'edició impresa de llibres. El citat Veleslavín va ser un dels iniciadors d'aquesta tradició, continuada per altres impressors, com Jan Kocín o Jan Opsimathes.<sup>559</sup> Si bé no es pot comparar la publicació de llibres lligats a l'acadèmia, tal com es feia a Itàlia, sí que és clau entendre que aquestes edicions venien a estimular i completar els encontres d'aquest reduït cercle d'erudits protestants.

A l'altra banda d'aquest cercle d'intel·lectuals ben organitzat, s'hi trobaven els catòlics. Com ja s'ha explicat anteriorment, l'esfera pro-romana –o podria més bé dir-se pro-hispànica– era encapçalada per la facció espanyola, al capdavant de la qual s'hi trobava l'ambaixada, l'emperadriu Maria i la Companyia de Jesús. Els jesuïtes tenien el col·legi de San Clement –més conegut com a *Clementinum*– al bell mig de la ciutat antiga de Praga, prop dels palaus imperials. Aquests tenien el principal suport econòmic per part de l'entorn de l'emperadriu i especialment de Felipe II, mitjançant l'ambaixada. Les activitats erudites del tipus acadèmic que es coneixen vinculen tots aquests focus.

Centrant-se en l'etapa de Joan de Borja al capdavant de l'ambaixada, és molt probable que participara en algunes reunions promogudes per la noblesa afí a Rodolf II, possiblement amb la presència d'aquest. Allí Joan de Borja pogué entrar en contacte amb els músics al servei de l'emperador. L'estil dels madrigals italians era la música més escoltada a les cambres nobles d'arreu d'Europa. De segur que va poder escoltar els madrigals dels mestres de la capella rodolfina Philippe de Monte, Jacob de Kerle, Jacob Regnart. La música d'Orlando Lasso sonava tant a les cerimònies religioses com a les reunions acadèmiques.<sup>560</sup> Inclús és possible que es pogueren escoltar alguns dels madrigals de Mateu Fletxa *el Jove*.<sup>561</sup> Un dels aspectes més importants va ser la implantació de

558 EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, 134.

559 Ambdós personatges van ser reconeguts impressors de textos protestants. *Ibid.*

560 ROBERT LINDELL, “Filippo, Stefano e Martha: New Findings on Chamber Music at the Imperial Court in the Second Half of the 16th Century”, en ANGELO POMPILIO (ed.), *Atti del XIV Congresso della Società Internazionale di Musicologia: Trasmissione e ricezione delle forme di culture musicale*, vol. 3, Torino: Edizione di Torino 1990, 869–876.

561 MATEO FLECHA (EL JOVE), *Il Primo Libro de Madrigali*, Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), Madrid: SEdeM 1985; MATEO FLECHA (EL JOVE), *Il Primo Libro de Madrigali*, Mariano LAMBEA CASTRO (ed.), Barcelona: CSIC - Dept. de Musicologia 1988.

la música de cambra al voltant de la cort rodolfina. Robert Lindel ha estudiat la popularitat que va adquirir la música de Lasso a les cambres privades de l'emperador. En aquest sentit, cal destacar la predominància de la música d'Orlando Lasso entre els llibres de música de Joan de Borja en 1606.

A l'àmbit estricte de l'ambaixada a Praga i l'entorn de l'emperadriu Maria, Joan de Borja va ser un dels qui va articular la celebració d'acadèmies poètiques i musicals. Joan va ser professor de poètica al col·legi de la Companyia de Jesús des d'octubre de 1580 i durant aquell curs.<sup>562</sup> Era benefactor dels músics al servei de l'emperadriu –de la mateixa manera que ho era amb alguns membres de la capella imperial– i a més era promotor d'edicions de música, d'història i d'un diccionari.<sup>563</sup>

Sembla casual, però la mateixa manera de procedir estava essent utilitzada per l'entorn intel·lectual protestant. Per tant, Joan de Borja va esdevindre, en el poc temps que va estar a Praga, un catalitzador i un dels principals promotors, si no el més important, envers aquest tipus d'esdeveniments. A més, el principal nexa d'unió de les activitats esmentades seria la religió i aquesta, reforçada amb la imatge de la facció espanyola, encapçalada per l'emperadriu Maria. En certa forma, les acadèmies de nobles erudits eren les parts visibles d'unes piràmides socials a la ciutat, on la lluita intel·lectual i propagandística era preferida a diferència d'altres indrets dels territoris dels Habsburgs.

### Acadèmies a finals del segle XVI

Abans d'entrar a explicar l'ambient de les acadèmies a Madrid, cal remarcar la presència de Joan de Borja com a particip i promotor, en algun cas, en reunions literàries i musicals a Valladolid i especialment a Toro. Tant Joan de Borja com el seu germà Álvaro, casat amb la marquesa d'Alcañices Elvira de Almansa y Rojas, tenien casa a Toro. Són constants les cartes des de Toro, o que fan referència als membres de la família que viuen a la ciutat, sobretot en vida de Francesc de Borja. A més, les tres darreres filles dels marquesos d'Alcañices van professar com a monges dominiques al convent del Sant Esperit de la ciutat zamorana. Al palau dels Enríquez de Almansa, cognoms que adoptaven els hereus del marquesat, s'hi van desenvolupar activitats artístiques de

562 TRUC, *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573-1617 (Praga, Klementinum, sig. M 19)*, 31.

563 De la mateixa manera que el seu successor, Guillem de San Clemente, Joan de Borja oferia regals i diners als membres de la casa de Rodolf II i de l'emperadriu Maria, la majoria a càrrec dels comptes de l'ambaixada. Majoritàriament eren regals per casaments, batejos i favors. SAN CLEMENTE, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, 347 i següents; ANGLÉS, *Mateo Flecha (+1533): Las Ensaladas (Praga, 1581)*; GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*; CORNEJO DE PEDROSA, *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en este última edición hasta la fin del anno de ochenta*; CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)*, 137.

diversos tipus: enllaços matrimonials i celebracions vàries, totes elles guarnides amb música. La documentació confrontada no mostra evidències d'activitats privades de caràcter intel·lectual o musical, però de ben segur que se'n produïrien.

En el cas de Joan de Borja, les seues estades a Toro eren de menor durada i sovint de passada. D'entre els nobles amb qui es reunia i amb qui mantenia correspondència, relacionats amb aquesta ciutat, s'hi troben i alguns dels més il·lustres mecenes de principi del segle XVII: Diego Sarmiento de Acuña –comte de Gondomar–<sup>564</sup> i Diego de Silva y Mendoza –comte de Salinas–.<sup>565</sup> Aquest darrer també era mecenes musical important a Valladolid i Madrid. Curiosament va ocupar llocs de responsabilitat en els consells de Portugal, fins a ser-ne president. A partir de 1609, que va tornar a Madrid, va comprar el palau de Buenavista, que pertanyia al duc de Lerma, el qual el va heretar del seu oncle Joan de Borja, gràcies a una mercè del rei.<sup>566</sup>

Es conserva un corpus d'obres poètiques de Joan de Borja no massa extens, però inèdit. Convé detindre un moment el discurs sobre les acadèmies per fer esment a l'obra poètica, ja que cal considerar aquesta com part de l'activitat cultural lligada als cenacles literaris. No s'ha pogut trobar cap referència musical sobre els textos poètics de Joan de Borja. No hi ha cap indicació de les dates de composició de les poesies.

D'entre les acadèmies estrictament musicals que hi havia a Madrid a finals del segle XVI, dos destacaven per damunt de la resta: la de Jacobo Grattis (conegut com *El Caballero de Gracia*) i la de Joan de Borja. De la primera, es conserven notícies sobre les activitats dels cantants i músics que s'hi reunien per interpretar música i discutir sobre matèries musicals.<sup>567</sup> No hi ha cap constància que les dues acadèmies, què es devien celebrar a casa dels amfitrions, tingueren relació entre elles. És probable que alguns membres participaren en ambdues i en altres no estrictament musicals. Jacobo Grattis havia mantingut certa relació amb el monestir de las Descalzas Reales des de la seua fundació, ja que mantenia tractes amb la princesa Joana d'Àustria des de la seua arribada a Madrid

564 Per exemple: Carta de Joan de Borja a Diego Sarmiento de Acuña. Valladolid, 4 d'abril de 1604. E – Mp II/2106, doc. 19. A la *Biblioteca del Conde de Gondomar* <<http://www.realbiblioteca.es:8080/Gondomar/search>> s'hi troben els llibres i la correspondència de Diego Sarmiento de Acuña. Aproximadament unes cinquanta fan referència a Joan de Borja.

565 Trevor J. DADSON, “Diego de Silva y Mendoza, Conde de Salinas (1564-1630), y el arte de la supervivencia política”, en Ignacio ARELLANO et al. (eds.), *Studia Aurea. Actas del III Congreso de la IASO*, vol. I, Toulouse-Pamplona: GRISO-LEMSO 1996, 309–317.

566 Per a la successió del palau de Buenavista a Madrid i les referències a Joan de Borja vid. Trevor J. DADSON, “Un palacio para un conde: la compra y rehabilitación del palacio de Buenavista por Diego de Silva y Mendoza, conde de Salinas”, *Cuadernos de Historia Moderna* 33 (2008) 61–88.

567 CERONE DE BÉRGAMO, *El Melopeo y Maestro*, 151; FRANCISCO JAVIER GARCÍA RODRÍGUEZ, *El Caballero de Gracia: historia imparcial y vindicacion crítica de este venerable y ejemplar sacerdote*, Madrid: Impr. de A. Gómez Fuentesnebro 1881, pp. 76–77, 139–140; SANHUESA FONSECA, “‘Armería del ingenio y recreación de los sentidos’ la música en las academias literarias españolas del siglo XVII.”

al servei diplomàtic del nunci apostòlic. Però els estudis no aporten més informació al respecte.<sup>568</sup>

### L'acadèmia de música de Joan de Borja

De l'acadèmia de Joan de Borja no han quedat moltes notícies ni documentació. Una de les més conegudes és la ja citada per Pedro Cerone. Aquest, al poc temps de la seua arribada a Madrid en 1593, va estar al servei de Jacobo Grattis. Les aspiracions d'entrar a la Capella Reial es van veure recompensades, tal vegada per l'ajut de Grattis o bé alguns dels nobles que acudien a l'acadèmia del cavaller italià.<sup>569</sup> Per com descriu Cerone al seu tractat els cenacles erudits, seria bastant factible que aquest hagués participat també a l'acadèmia de Borja a Madrid.

Sens dubte, el document més important que dóna fe de la presència de les activitats musicals de Borja a Madrid, incloent-hi una acadèmia, no explicita aquesta denominació. La carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja,<sup>570</sup> a banda d'aportar novetats a la biografia del polifonista sevillà, mostra les diverses activitats musicals, així com de patrocini, que desplegava Borja a Madrid. En més d'un dels viatges que Guerrero va fer a Madrid va participar en els encontres musicals promoguts per Joan de Borja: “y después V[uestra] S[eñoría] en esa corte me a hecho muchos favores, admitiéndome en su conversación de música”. Sens dubte, aquesta “conversación de música” serien tertúlies musicals, acadèmies o quelcom semblants. En elles es cantaria, s'interpretaria música amb instruments i es discutiria sobre música pràctica i teòrica. Guerrero coneixia perfectament les possibilitats de Joan de Borja; és més, l'emplaça a cantar i tocar amb les seues vihuelas d'arc el motet que li envia: “Aí enbío a V[uestra] S[eñoría] un motete q[ue] e echo para las honras del rey, n[uest]ro s[eñor], q[ue] sea en gloria. Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo vea y cante con sus vigüelas de arco”.

Aquesta darrera frase de Guerrero mostra la confiança del mestre sevillà en les aptituds musicals de Borja i els qui habitualment l'acompanyaven en les activitats musicals. Demostra que les habilitats musicals adquirides des de jove s'havien mantingut en el transcurs dels anys. Sobre el motet dedicat a la mort de Felip II se'n parlarà posteriorment.

Joan de Borja disposava de diversos jocs de vihuelas d'arc. A l'inventari de 1606 apareixen dos jocs: “Una caja de madera pintada de verde con cinco bigüelas de arco” i “Seis bigüelas de arco en

568 SANHUESA FONSECA, “‘Armería del ingenio y recreación de los sentidos’ la música en las academias literarias españolas del siglo XVII.”

569 BASELGA ESTEVE, “Pedro Cerone de Bergamo. Estudio bio-bibliográfico,” 43–45.

570 Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja. Sevilla, 9 de novembre de 1598. UK – Lbl *Add.* 28426 doc. 36, f. 72.

una caixa”.<sup>571</sup> Ambdós jocs van ser comprats posteriorment pel duc de Lerma. Al palau dels Borja de Gandia, el III duc Joan de Borja i Aragó tenia al morir en 1543, entre els seus llibres de música, “quatre qu[ad]erns per a les violes de arch”.<sup>572</sup> Les vihuelas d'arc –o violes d'arc– eren instruments propis de la música de cambra i per extensió també a les acadèmies. Tanmateix, les cases nobles tenien al seu servei música de vihuela d'arc per a celebracions no tant festives<sup>573</sup> i també en les celebracions públiques, sovint a l'aire lliure.<sup>574</sup> També hi ha notícies –tal vegada no senzilles d'interpretar– sobre la utilització de vihuelas d'arc o violons (serien més grans) per l'ús litúrgic a la capella reial.<sup>575</sup> Els instrumentistes d'arc estan datats a les nòmines reials des d'abans de 1546.<sup>576</sup>

Aquesta pràctica com a música de cambra (o en acadèmies) era molt habitual a la cort. A banda de l'exemple de Joan de Borja, uns dels més destacats són els proporcionats pel marquès de Velada, *ayo* del príncep Felip III: “Se pagaron al violero Joan de Carrión 132 reales por encordar un juego de 5 vihuelas de arco que se compraron de doña Isabel Sánchez Coello y se encordaron dos veces y se adereçaron los arquillos de çerdas”. “Se adereçaron 5 vihuelas del caballero de Graçia prestadas para servicio del príncipe, nuestro señor, que se rompieron y maltrataron en su cámara; se arreglaron para devolverlas a su dueño por mandado del marqués de Velada”.<sup>577</sup> Aquesta documentació mostra la presència de vihuelas d'arc per a ús a la cort. També la indicació de les vihuelas de Jacobo Grattis podria suggerir que les pràctiques musicals de l'acadèmia d'aquest i la de Joan de Borja no serien molt diferents i, justament per aquest motiu, podria haver-hi una certa rivalitat.

En darrer lloc, sobre algunes de les pràctiques musicals de l'acadèmia de Borja, la interpretació de motets –la llibreria de Joan de Borja guardava alguns exemplars– amb instruments i no només a veus, reforçaria la idea d'unes pràctiques tal vegada importades, més pròpies d'altres indrets com Itàlia o, perquè no, les cambres nobles de l'Imperi a Praga o Munich.

En l'interludi de 1603, després de morir l'emperadriu Maria, i el 1606 Joan de Borja es va traslladar a Valladolid, on ja estava instal·lada la cort des de 1601. Les activitats musicals a la ciutat

571 DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 115.

572 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543),” 304.

573 El duc de Medina Sidonia tenia en 1539, sis músics italians de vihuela d'arc. RUIZ JIMÉNEZ, “Power and musical exchange: the Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville,” 408, 411.

574 Els mateixos músics de vihuela d'arc del duc de Medina Sidonia, ara actuarien en una cerimònia pública al carrer. ÀNGELA MADRUGA REAL, “Magnificencia urbana y Fiesta Real: Salamanca 1543. Elementos simbólicos en torno a la figura del Príncipe”, *Anales de Historia del Arte* 103-120 (2008) 103–120, p. 108.

575 ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 158.

576 *Ibid.*, 11–12; És referent la monografia sobre les violes de IAN WOODFIELD, *The Early History of the Viol*, Cambridge: Cambridge University Press 1984.1

577 E – Mp, *Sección Administrativa*, Llig. 660, s.f. MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, *El marqués de Velada y la corte en los reinados de Felipe II y Felipe III. Nobleza cortesana y cultura política en la España del Siglo de Oro*, 360.

es van veure referendades per la presència dels monarques i les festes i saraus organitzats per la noblesa, encapçalats pel *valido* del rei el duc de Lerma.<sup>578</sup> També les institucions religioses més importants com la catedral, l'església de San Pau –emblema de patrocini de Lerma– i les processons cíviques, com les de Corpus Christi, van veure millorada la presència musical. Com no podia ser d'altra manera, els nobles cortesans van continuar cultivant les acadèmies i tertúlies literàries a Valladolid. L'acadèmia d'aquesta ciutat es va crear en 1601 i en ella participaven importants homes de lletres i músics, juntament amb els seus mecenes nobles castellans. D'entre aquests nobles destacaven el duc de Lerma, el comte de Salinas, el comte de Gondomar i el comte de Lemos. Joan de Borja estava ben relacionat amb tots aquests. Cal suposar que Borja va traslladar la seua acadèmia, si menys no en part, a Valladolid.

Un darrer apartat sobre les acadèmies que cal destacar i aprofundir és la presència de Joan de Borja en activitats no estrictament musicals (ni literàries) però on la música era tractada des d'un altre punt de vista. La visió teòrica de la música, com a ciència, dins de les disciplines matemàtiques és un vessant no estudiat per al cas de Borja. La sola presència d'un llibre de Glareanus sobre música és ja suficient per plantejar-se aquesta recerca particular. Si a més Joan de Borja tenia altres inclinacions erudites també corresponents a la matemàtica –com eren la cosmografia i la cartografia– i es relacionava amb els cercles dels humanistes bohemis a Praga i de Juan de Herrera a Madrid, no és gens sorprenent que Borja tinguera especial interès en aquesta disciplina particular.

L'ítem 17 de l'inventari de 1606 dels llibres de música de Joan de Borja es titula “Otro [libro] de clariano de práctica de cuero bayo”.<sup>579</sup> Sens dubte es tracta d'un exemplar de Glareanus. Dadson dona les següents possibilitats: *Musicae epitome sive compendium ex Glareani Dodechachordo* –editat per Johannes Litavicus Wonnegger– (Basilea, H. Petri, 1557; o 1559 reimp.)<sup>580</sup> i *Isagoge in musicen Henrici Glareani* (Basilea, J. Froben, 1516).<sup>581</sup> Ambdues possibilitats serien factibles. Dadson no contempla la hipòtesi de l'edició *Dodecharchordon* (Basilea, H. Petri, 1547),<sup>582</sup> ni reimpressions.<sup>583</sup> Quedaria descartada l'opció *Auss Glareani Musick ein Usszug: mit Verwilligung*

578 L'article de Cristina Diego, malgrat tindre alguns errors per al cas de Joan de Borja, és un exemple excel·lent que mostra la vida musical a Valladolid en aquesta època. DIEGO PACHECO, “Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid”; Aquestes cròniques són molt interessants per percebre l'ambient de la cort, en especial a Valladolid. PINHEIRO DA VEIGA, *Fastigina ó Fastos Geniales*; CABRERA DE CÓRDOBA, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*.

579 Dadson utilitza una numeració distinta a l'original: [10]. DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 112.

580 *Ecrits imprimés concernant la musique I (A-L) [RISM B VI/1]*, München: G. Henle 1971, p. 366.

581 *Ibid.*, 366; DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 112.

582 *Ecrits imprimés concernant la musique I (A-L) [RISM B VI/1]*, 366.

583 Iain FENLON, “Heinrich Glareans books”, en John KMETZ (ed.), *Music in the German Renaissance: Sources, Styles, and Contexts*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, 74–102, p. 88.



*und Hilff Glareani...* (Basilea, H. Petri, 1557, i reimp. 1559)<sup>584</sup> per ser en alemany.

Donant per vàlida l'afirmació de Chudoba sobre la publicació d'un diccionari llatí-castellà-txec per part de Joan de Borja a Basilea<sup>585</sup> per algun membre dels Froben, es podria pensar en una hipotètica adquisició d'alguna edició de Glareanus durant aquestencontre. El més probable és que Joan de Borja adquirira aquest llibre durant la seua estada a la cort imperial. Entre els llibres que va dur cap a Viena no hi ha cap que coincidisca amb aquesta descripció, si bé també seria possible que Borja no se l'hagués emportat.

Dadson fa notar que també Géry de Ghersem tenia un llibre de Glareanus en el seu inventari de 1611.<sup>586</sup> Com que aquest llibre no es va vendre en la subhasta dels llibres de Joan de Borja,<sup>587</sup> podria pensar-se que va anar a parar, per altra via, a mans de Ghersem, aleshores tinent de mestre de capella de la Capella Reial.

Aquesta possibilitat seria factible, però la meua hipòtesi és una altra: el “clariano” que Joan de Borja posseïa era una edició de 1547 del *Dodecharchordon*. Per una banda, el llibre inventariat per a Ghersem era de teoria: “Glareano de Theorica Musices”,<sup>588</sup> mentre que el de Borja es descriu com de pràctica. No es coneixen les relacions personals que pogueren tindre Joan de Borja amb els membres de la capella reial. Segons el que apareix a l'inventari, no hi hauria cap llibre de Philippe Rogier, mestre de capella de Felipe II i Felip III, fet que reforçaria la idea d'un interès de Borja per la música dels membres de la capella reial. Sembla, si més no, molt estrany. M'incline més a pensar que aquest llibre de Glareanus haguera pogut passar a algun familiar o bé ser adquirit per algun membre selecte de les acadèmiques abans esmentades. Seria força versemblant que aquest exemplar fóra el mateix que disposava Diego Sarmiento de Acuña, comte de Gondomar, a la seua biblioteca personal. Entre els llibres de música (teòrica) en llatí s'hi troba un “*Henrici Glareani, ... siue musica, fº. Basileae, 1547*”.

En conclusió, les activitats acadèmiques de Joan de Borja queden demostrades. El fet de l'estudi de l'acadèmia de música de Madrid, que Borja promocionava, ja seria un tema sencer per a un estudi en profunditat. La participació de noms de músics il·lustres com Francisco Guerrero, fet fins ara desconegut, mantindria la idea d'un contacte entre la noblesa erudita, realment poca, i els músics professionals. Aquesta proximitat proporcionaria una simbiosi estimulante entre amateurisme amb

584 *Ecrits imprimés concernant la musique I (A-L) [RISM B VI/1]*, 366.

585 CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)*, 134.

586 DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 112.

587 *Remates...* AHPM, Francisco Testa, T. 2626, tomo III, 1606, 14v.

588 Guy BOURLIGUEUX, “Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d'Espagne. (Documents inédits)”, *Mélanges de la Casa de Velázquez* 2 (1966) 163–178, p. 174.

esperit i, fins i tot, necessitat de mecenatge i un ventall de polifonistes i músics destres que se sentien emparats i recompensats. Aquesta imatge dels cenacles musicals no seria tan distant a la de les acadèmies literàries, on Borja també va participar i en les quals els homes “de pluma” satisfieien les seues aspiracions artístiques mentre servien com a destres escrivans als nobles que els patrocinaven.

La presència de l'erudició, en forma d'estudi de la teoria musical, també reafirmaria la idea del fet que les acadèmies a Espanya, almenys la de Joan de Borja i algun altre mecenes, no eren com les d'Itàlia o França, però tampoc distaven tant com la historiografia tradicional ha mostrat fins ara. La no presència de publicacions dels textos, la falta d'una documentació completa i la carència de més notícies referents no hauria de ser impediment per seguir amb la recerca sobre aquestes interessants activitats musicals (i per extensió culturals) d'alguna noblesa hispànica a finals del segle XVI y XVII.

### **Un control editorial?**

Al llarg de tota la investigació i la redacció d'aquesta tesi, s'ha anat gestant la necessitat de dedicar un apartat on incloure aquelles evidències manifestes que mostren Joan de Borja com una persona interessada i influent en el món editorial del seu temps. La denominació de “control” editorial pretén mostrar com Borja mantenia un estret lligam amb els editors. Almenys des de 1581, Joan de Borja va prendre part activa en la publicació de textos i en menor mesura també de música. No ha d'estranyar, però, que un noble de la seua erudició fóra una persona molt reclamada a qui demanar permisos de publicació, consultes diverses i peticions d'acceptació d'obres com a dedicatari.

Hi hauria diverses raons per les quals Borja tingués especial interès en aquest camp. D'entre altres el grau d'erudició, la plasmació en un mitjà relativament econòmic de certs coneixements i idees, l'adoctrinament catòlic mitjançant llibres d'història i litúrgics i, sobretot, el prestigi social envers la resta dels pars. Des de 1581 són contínues les notícies, cartes, dedicatòries on apareix Borja com a element clau en l'edició de les obres.<sup>589</sup>

A banda dels llibres publicats a Praga, ja esmentats en anteriorment, cal fer esment a les consultes sobre l'adequació d'un llibre de Juan Baptista Lavanha, que havia sigut criat de Borja a Portugal i que en 1599 estava al servei de Felip II com a cosmògraf i cartògraf. També són interessants les diverses cartes entre Borja i impresos i llibrers. Com en gairebé tots els camps de la

---

589 Als annexos s'adjunta una taula amb evidències sobre l'interès i el control sobre l'edició de llibres que tenia Joan de Borja des de 1581.

vida de Borja, la Companyia de Jesús també hi està present, com el cas de la traducció al castellà de *Relacion del solêne recebimiento que se hizo en Lisboa (...)*, o de la petició del pare Mascarenhas per a una reedició de les obres del pare Mariana.

A banda del control editorial per part de Borja, cal no oblidar la gran quantitat de llibres que posseïa i que desgraciadament no podem corroborar amb cap inventari o notícia. Aquestes col·leccions de llibres, inclosos els de música, són un dels millors representants de la faceta humanística i erudita de Joan de Borja.

En conclusió, caldria més documentació per fer un perfil d'editor i mecenes literari més acurat, però sens dubte Joan de Borja mantenia un control sobre certs llibres que s'hi publicaven a Madrid. Com s'exposa en a l'apartat dedicat a Victoria, és possible que Borja hagués mantingut algun tipus de contacte d'aquest estil amb Tomás Luis de Victoria per a les edicions madrilenyes d'aquest? Borja va tindre alguna relació amb la impremta règia de Madrid d'on van eixir la major part de les edicions musicals hispàniques a primeries del segle XVII?

### Xarxes musicals: Joan de Borja i el contacte permanent amb els músics

En aquesta tesi sobre el mecenatge d'una figura de la magnitud de Joan de Borja no seria complet sense un apropament a les xarxes personals que va teixir durant la seua llarga vida.<sup>590</sup> L'estudi de les xarxes, en contraposició als treballs clàssics sobre les institucions com elements estructurals, és emprat en ciències socials i humanes des de fa dècades. En aquest sentit, resulten més precises per la informació i les conclusions a extraure que no només un estudi sistèmic de les institucions on va participar. Per a l'apropament als estudis sobre xarxes socials i de clientele, i la seua aplicació a les ciències humanes, he optat per usar el model general de John Scott complementat amb els treballs de Christophe Piel i altres autors que han treballat el clientelisme i les xarxes en el camp de la història Moderna.<sup>591</sup> Els estudis sobre xarxes socials van començar a desenvolupar-se entre les dècades de 1930 i 1970. A partir de les idees de Radcliffe-Brown, els sociòlegs i antropòlegs van convenir el concepte d'estructura social.<sup>592</sup> Amb el temps, es va produir un augment considerable dels estudis sobre xarxes socials, tant amb metodologies quantitatives com analítiques.<sup>593</sup> Per part dels historiadors de l'Edat Moderna, l'estudi de les relacions discretes i els grups informals, pot emmarcar-se en aquest sentit.<sup>594</sup>

El clientelisme és un fenomen propi dels estats i va lligat estretament al control de l'administració. Sovint el patró ofereix protecció i avantatges materials i el client, per la seua banda, aporta el servei i el suport polític, militar i d'altre tipus. Tanmateix, les relacions són de tipus personals, no igualitàries i sempre recíproques, i s'hi poden produir alteracions del rol jeràrquic: alguns clients actuen com a patrons per a altres clients. Aleshores esdevé una relació social vertical, alhora que continuen els vincles preexistents.

Aquestes serien les característiques generals, amb algunes variants, de les relacions de clientele

---

590 Han sigut de gran vàlua per a la part teòrica de xarxes, les aportacions i comentaris de María Cáceres i Maud Harivel.

591 John SCOTT, *Social Network Analysis*, Plymouth: University of Plymouth 2013; Christophe PIEL, "Les clientèles, entre sciences sociales et histoire", *Hypothèses* 1 (1998) 119–129.

592 Alfred Reginald RADCLIFFE-BROWN, *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*, London: Cohen & West 1959.

593 Ernest GELLNER (ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, London: Duckworth 1977; Samuel Noah EISENSTADT – Luis RONIGER, "Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange" 22, 1 (1980) 42–77; WOLF, "Kinship, Friendship, and Patron-Client-Relations in Complex Societies"; Steffen W. SCHMIDT (ed.), *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism*, Los Angeles: University of California Press 1977; Jeremy BOISSEVAIN, *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford: WileyBlackwell 1974.

594 MARTÍNEZ MILLÁN – MARÇAL LOURENÇO (eds.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*. Sobre els vincles i relacions no institucionals, durant el transcurs de la confecció d'aquesta tesi, he sigut convidat a la xarxa d'investigació "La facción española: Las relaciones de la Casa de Austria a través de grupos informales" (MARIE CURIE ACTION FP7-MC-IEF 328536 [CSPIC], IULCE, IHAR).

que han emprat els historiadors durant el segle XX. En el darrer terç del segle Roland Mousnier i els seus deixebles van aprofundir en l'estudi del clientelisme, essent bastant influents en el món ibèric.<sup>595</sup> En contrapartida, els historiadors anglosaxons, com Sharon Kettering, proposen nous apropaments a les xarxes clientelars criticant els estudis de Mousnier.<sup>596</sup> Una darrera etapa, amb Heiko Droste i Ariane Boltanski al capdavant, està caracteritzada per la introducció del concepte de solidaritat dintre de les xarxes client – patró.<sup>597</sup> Al món ibèric, els estudis sobre clientelisme en Història Moderna no són prolífics. Tal com apunta Martínez Millán, exceptuant alguns casos puntuals els historiadors no han emprat aquests enfocaments per a l'aproximació als estudis de la realitat en l'Antic Règim, incloent els estudis de clientele dins d'altres com les famílies, grups socials, o institucions i reduint-los a mers treballs quantitius.<sup>598</sup>

Per una banda, fa dècades que s'apliquen els estudis de xarxes socials com estudi complementari en investigacions en història. En el cas de l'Edat Moderna, Scott proposa tres tipologies habituals: els models de parentiu, les estructures comunitàries i les connexions entre administracions. Els “models de parentiu” impliquen els models tradicionals de clientelisme i ocupació de llocs privilegiats a la cort. Cal observar, però, que encara que l'endogàmia familiar és una constant en les aspiracions polítiques i administratives d'una família, un nexce de parentiu no pressuposa un nexce clientelar.<sup>599</sup>

D'altra banda, com “estructures comunitàries” es pot entendre, en el context del present estudi, les corts, les ambaixades, els ordes religiosos: qui forma part d'aquests grups i la importància personal dels subjectes i no només el seu rang, posició o habilitat. Per últim, les “connexions entre administracions”, estructures dels estats, es conceben des del punt de vista de les xarxes socials com uns lligams molt flexibles dins i entre les administracions.

Per finalitzar aquesta introducció teòrica a l'estudi de les xarxes personals que va cultivar Joan de Borja, els estudiosos incideixen en la gran importància que tenen els valors culturals i els símbols en les relacions personals.<sup>600</sup> Així, els valors culturals com la mateixa llengua, costums, religió i inclús la música poden servir de punt d'enllaç entre individus que a priori estarien separats

595 YVES DURAND (ed.), *Hommage à Roland Mousnier : Clientèles et fidélités en Europe à l'époque moderne*, Paris: Presses Universitaires de France - PUF 1981; ROLAND MOUSNIER, “Problemas de método en el estudio de las estructuras sociales de los siglos XVI, XVII y XVIII”, *Revista de estudios políticos* 133 (1964) 41–58.

596 SHARON KETTERING, *Patrons, brokers and clients in seventeenth-century France*, Oxford: Oxford University Press 1986.

597 ARIANE BOLTANSKI, *Les Ducs de Nevers et l'État royal. Genèse d'un compromis (ca 1550-ca 1600)*, Genève: Librairie Droz 2006.

598 MARTÍNEZ MILLÁN, “Las investigaciones sobre patronazgo y clientelismo en la administración de la Monarquía Hispánica durante la Edad Moderna,” 98–106.

599 *Ibid.*, 103.

600 SCOTT, *Social Network Analysis*, 3.

en estaments diferents. En aquest sentit, cobren molta rellevància els treballs sobre les relacions dèbils. Els estudis sobre els *weak ties* en xarxes socials mostren quan d'importants són les relacions personals i la fortalesa de les relacions a través d'elements d'unió no tradicionals, per exemple els amb elements culturals comuns versus els vincles institucionals.<sup>601</sup> Com afirma Scott, les ciències socials i humanes són construïdes a partir de significats, motivacions, definicions i tipificacions. Per tant, també hi ha involucrat un procés d'interpretació.<sup>602</sup>

Joan de Borja va tindre relació directa amb alguns dels músics més importants del seu temps. En aquest apartat vull fer menció als compositors i músics més destacats amb qui Borja va tindre contacte. Des del punt de vista social, òbviament les relacions gairebé sempre eren de noble a vassall i viceversa, però possiblement els vincles més notables es poden trobar quan s'actuava entre iguals. Com ja s'ha remarcat diverses vegades al llarg de la tesi, és ben palès que Joan de Borja tenia una sòlida formació musical. La destresa amb els instruments i el cant era posada en pràctica juntament amb altres músics professionals. Caldria qüestionar-se, doncs, si en aquest entorn Borja – i altres nobles músics– actuava com un membre més en el cenacle o bé es mantenia una certa divisió social.

Abans d'entrar en detall amb els diversos personatges, és oportuna una menció sobre les característiques generals del mecenatge humanístic de Joan de Borja envers aquests compositors. Aquest mecenatge humanístic s'entén segons els preceptes de Claudio Annibaldi.<sup>603</sup> L'apropament de Borja a la música i als seus professionals gairebé sempre va ser sobre els principis humanístics i del bon gust de l'època. Pot entendre's gust musical com un consens estètic de les elits musicals d'aleshores. D'igual forma que la seua biblioteca de música o els instruments, els contactes amb els polifonistes i les capelles de música representen un patrocini ben diferent del representat per un mecenatge institucional: la música com a representació de poder. Açò no significa que s'excloa aquest tipus de mecenatge institucional per a Borja, ben al contrari, però, les activitats musicals, en general, tendeixen més al primer tipus.

D'entre els compositors amb qui Borja va tindre relació directa tenen una consideració particular i destacada quatre: Tomás Luis de Victoria, Francisco Guerrero, Mateu Fletxa *el Jove* i Bartolomé Càrceres. Com s'exposarà seguidament, cadascú d'aquests va ser important en la vida musical de Joan de Borja. La correspondència, la documentació conservada i les fonts relacionades mostren

601 Mark GRANOVETTER, "The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited", *Sociological Theory* 1 (1983) 201–233.

602 SCOTT, *Social Network Analysis*, 3. Scott explica el procés de treball amb dos tipus de dades: d'atributs i de relacions.

603 Annibaldi, "Introduzione."

aquestes relacions més o menys properes. A banda de les biografies de referència i els estudis relacionats, en els següents punts s'aprofundeix bàsicament en els lligams entre Borja, i la seua família, i els diferents músics, tot incidint-hi en dades desconegudes fins ara.

### Tomás Luis de Victoria

Les vides de Joan de Borja i Tomás Luis de Victoria van tindre punts en comú d'ençà que pels volts de 1585 aquest darrer va tornar a Espanya des de Roma. Fins i tot, després de la mort de Joan de Borja en 1606, Victoria encara mantenia relacions amb la família, especialment amb Francisca de Aragón.

Els darrers estudis sobre Tomás Luis de Victoria proposen com a dates possibles de tornada a Espanya entre maig i juny de 1585.<sup>604</sup> Quedaria palès que el desig del compositor era deixar Roma ja des de 1583, tal com així ho va indicar a la dedicatòria a Felip II en l'edició del *Missarum libri duo* (Roma: apud Alexandre Gardanum, 1583) RISM V1431. Entre els estudiosos de Victoria no hi ha consens sobre les motivacions de l'aviès per deixar la seua capellania a San Girolamo della Carità a la Ciutat Eterna. Més sorprenent resulta encara el fet que, pocs anys després de tornar a Madrid, escriguera sobre el desig de tornar a la ciutat on havia estat vivint i treballant durant més de divuit anys.<sup>605</sup> Un recent estudi d'Àngel Olmos presenta una possible motivació del retorn de Luis de Victoria a Àvila en 1585, deguda a l'obertura del testament del seu oncle, també anomenat Tomás Luis de Victoria. Aquesta havia estat un canonge a la seu d'Àvila i un jurista de cert prestigi a la Real Chancillería de Valladolid.<sup>606</sup>

L'entrada al servei de l'emperadriu Maria data de setembre de 1587. Així s'estipula en un document de comptes dels testamentaris de l'emperadriu en 1603: “Tomé de Victoria, capellán de Su Majestad que sirve desde septiembre del año de 587”.<sup>607</sup> Com explica Alfonso de Vicente, Victoria no tenia cap promesa d'entrar al servei de l'emperadriu abans de deixar Roma.<sup>608</sup>

604 Ana María SABE ANDREU, *Tomás Luis de Victoria, pasión por la música*, Ávila: Diputación Provincial de Ávila - Institución Gran Duque de Alba 2008, p. 140.

605 Carta de Tomás Luis de Victoria a Giovanni Giovenale Ancina. Madrid, 17 d'octubre de 1586. VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 62–67.

606 Àngel Manuel OLMOS, “El testamento y muerte de Tomás Luis de Victoria (tío). Nuevos familiares del músico y posible razón para su vuelta a España”, *Revista de Musicología* XXXV, 1 (2012) 53–58.

607 AHPM, protocol nº 2016, notari Santiago Fernández, f. 1647v-1648. Trasllat de 9 de maig de 1614. VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 18.

608 *Ibid.*, 17–18; Per entendre millor el context de l'entorn de l'Emperadriu i la vida a Madrid d'aquell temps, és recomanable la lectura de l'estudi citat anteriorment i també la cronologia, d'ençà que el compositor d'Àvila torna de Roma fins a la seua mort. VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)”; SÁNCHEZ, *The Empress, The Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*.

El contacte entre Tomás Luis de Victoria i Joan de Borja resulta obvi a partir de l'entrada del músic com a capellà de l'emperadriu. Borja era el majordom major de l'emperadriu des de 1581 i per tant el cap de la casa on serviria Victoria. A banda de les relacions burocràtiques i del dia a dia, que realment són difícils de resseguir, existeix diverses relacions evidents ben documentades. Per una banda, la taxació dels llibres de música en l'inventari dels béns de Joan de Borja després de la seua mort en 1606. Una altra seria la presència de llibres de Victoria en aquest inventari. Una darrera via d'interrelacions molt suggeridora és la circulació de la música de Tomás Luis de Victoria a través dels contactes de la família de Joan de Borja.

Pel que fa als llibres de música de Borja, Victoria va taxar els llibres de música el 15 de gener de 1607, després d'haver-se fet l'inventari dels béns:

En la villa d[e] Madrid, a quinze días del mes de henero de mill y seis çientos y siete años. Para tassar los libros de música reziví juramento en forma de derecho del maestro Vitoria, clérigo capellán de la mag[estad] de la emperatriz. Aviéndolo bisto bien y cumplidamente, prometió grabar la tassación, a su saver y entender bien y fielmente, la qual yço en la forma siguiente.<sup>609</sup>

D'entre els llibres que Victoria va taxar s'hi trobaven quatre edicions de les seues pròpies obres. Aquest és el segon punt de contacte entre el compositor avilès i Borja. Encara que el més lògic seria pensar que les obres de Victoria que Borja pogués tenir entre els seus fons serien obres impreses després de l'entrada d'aquesta al servei de l'emperadriu, la realitat, després de l'anàlisi detallada dels ítems inventariats, és que no tots els llibres semblen ser-ho. Les entrades 12 i 13 pertanyen a dos llibres d'impremta de Victoria, en format llibre de cor: “Otro de missas, de cuero colorado, de molde, del d[ich]o maestro Bitoria, en ciento y diez reales” i “Otro como el de arriua en otro tanto”. Els volums correspondrien a *Missarum libri duo* (Roma, Alessandro Gardano [Domenico Bassa], 1583) RISM V1431 i *Motecta festorum totius anni* (Roma, Alessandro Gardano [Domenico Bassa], 1585) RISM V1433. Ambdós exemplars van passar a Lerma i actualment es conserven en la Hispanic Society of America (US – Nyhs).

L'altra edició que posseïa Joan de Borja era un joc complet del *Missae, magnificat, motecta, psalmi & alia* (Madrid, ex typographia regia, 1600) RISM V1435 corresponents a “Diez libros del maestro Bitoria, con cubiertas de cuero colorado, en ochenta reales”. Aquests exemplars van ser comprats també pel duc de Lerma i actualment només es conserven sis quaderns a la Biblioteca Nacional de España (E – Mn).<sup>610</sup> Sobre l'edició, enquadernació i difusió d'aquests exemplars ha

<sup>609</sup> AHPM, protocol nº 2626, notari Francisco Testa, f. 38v.

<sup>610</sup> Es conserven els quaderns de Superius, Altus, Tenor i Bassus del Chorus I; i Superius i Bassus del Chorus II. E – Mn R.14433-14438. Aquests exemplars van estar a Lerma, però no van ser adquirits per Hiersemann, sinó per Barbieri a través d'Olmeda. Veure capítol 3.



treballat amb detall Juan Ruiz Jiménez.<sup>611</sup>

El darrer exemplar d'obres de Victoria que es va inventariar era un descrit com “Otro libro de missas de difuntos del d[ic]ho maestro Bitoria con cubiertas de pergamino”. Victoria el va taxar en 22 reials. No hi ha cap indicati en la descripció que pugui fer entendre si era un manuscrit o un imprès. En cas de tractar-se d'un exemplar d'impremta, l'única possibilitat seria el *Officium defunctorum sex vocibus in obitu et obsequiis Sacra Imperatricis* (Madrid: ex typographia regia, 1605) RISM V1436. L'altra opció, més suggeridora i força versemblant, seria que aquest llibre fóra un exemplar manuscrit de diverses obres de Victoria. Hi ha dues raons principals per aquesta argumentació. Per una banda l'ús del plural referint-se a “missas de difuntos”. L'altra justificació vindria donada per la descripció d'aquest volum als inventaris de Lerma: “Otro cartapazio grande de Vitoria de missas de requien, enquadernación blanca” (1607) i “Otro libro del mismo Thomé de Vitoria de misas de Requiem enquadernado en pergamino blanco (está consumido)” (1708/12).<sup>612</sup> A banda de mantindre el plural, la indicació “cartapacio” de seguida fa pensar en obres manuscrites. Aquest cartipàs contindria misses manuscrites o bé esborranys de música. Seria possible que aquest llibre tinguera un contingut similar al que apareix en l'inventari dels llibres de música fet a las Descalzas Reales, el 15 d'abril de 1608, amb la indicació “otro libro grande de pergamino y mano con el oficio de difuntos, que dieron los señores testamentarios de la Magestad Cesárea de la emperatriz María, nuestra [...], para asser oficios de difuntos”.<sup>613</sup>

A partir d'aquesta constatació sorgeixen de nou més qüestions: quina finalitat tindria aquest presumible manuscrit? Podrien haver sigut un encàrrec del mateix Joan de Borja per tal de tindre disponible un llibre d'ofici de difunts per a les celebracions litúrgiques de l'emperadriu Maria o d'algun altre destacat membre de la cort? Podrien contindre els esborranys de la composició de l'*Officium defunctorum* de Victoria? Van ser emprats durant el soterrament de l'emperadriu a las Descalzas Reales? Si era un llibre destinat a l'ús, com així ho demostra el maneig d'aquest exemplar durant l'estada a Lerma, podria haver contingut també altres peces litúrgiques? Entre aquestes, haguera pogut copiar-se el motet de difunts perdut que Guerrero havia enviat a Borja? És poc probable que algunes d'aquestes suposicions s'esbrinen mai, ja que l'exemplar de difunts en qüestió va desaparèixer poc després de 1712 a Lerma, possiblement degut al seu ús. El fet de ser un cartipàs

611 RUIZ JIMÉNEZ, “Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla.”

612 DOUGLAS KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1,” 214 i 227.

613 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 15; ÁNGEL MANUEL OLMOS, “Aportaciones a la temprana historia musical de la Capilla de las Descalzas Reales de Madrid (1576-1618)”, *Revista de Musicología* 26, 2 (2003) 439–489, p. 479.

podria suggerir que possiblement els materials serien de menor qualitat que el paper emprat habitualment per la impremta.

En les valoracions i la posterior venda dels llibres s'aprofundeix al capítol 3. L'estudi de Juan Ruiz sobre l'estimació aproximada i la vàlua dels llibres de Victoria a la corona de Castella resulta molt útil per confrontar el preu de taxació que va estipular Victoria per als seus llibres i la valoració de les obres del compositor a través d'altres fonts.<sup>614</sup> Així i tot, resulta oportuna una aproximació a la valoració que va fer Tomás Luis de Victoria de les seues pròpies obres en l'inventari de Joan de Borja.<sup>615</sup>

Per comparar el preu de taxació que va donar Victoria s'ha emprat una taula amb els llistats de preus de compra o gratificació per l'enviament de les obres a diverses institucions religioses. Cal tindre en compte que el mateix Victoria no indicava el preu dels llibres en les missives que adjuntava amb les edicions enviades. El mètode habitual emprat pel compositor avilès era el de demanar una gratificació, sense explicitar, pels costos d'impressió i enviament.<sup>616</sup>

A partir de l'observació d'aquesta estimació del preu, ja fóra per taxació o remuneració, es poden extraure algunes conclusions. Per una banda, Victoria va taxar les edicions dels seus llibres en un preu semblant a les gratificacions que havia obtingut anys abans per l'enviament dels dos grans llibres de cor a seus catedralícies. Aquesta valoració és molt significativa si es té en compte que ambdues edicions havien sigut enviades i remunerades 20 anys abans de l'inventari de Borja.<sup>617</sup> Per al *Missarum libri duo* (1583), la taxació en 110 reials (3.740 maravedisos) és semblant als rebuts de part de les catedrals de Cadis i Àvila (3.750 maravedisos cadascun) i el preu de compra per part de la catedral de Sevilla (3.060 maravedisos). La taxació és superior a les gratificacions de les catedrals de Jaén i Sigüenza (2.244 i 2.500 maravedisos respectivament). Amb tot, també és inferior als preus obtinguts de la catedral de Cuenca (7.500 maravedisos) i la catedral de Toledo (6.800 maravedisos).

Per al cas dels *Motecta* (1585), la taxació de Victoria va ser també de 110 reials (3.740 maravedisos), semblant a la gratificació de la catedral de Toledo (3.400 maravedisos) i molt superior a les de les catedrals de Sigüenza (2.500 maravedisos) i Àvila (1.700 maravedisos).

Resulta curiós que el preu de vàlua donat per Victoria hagués estat bastant superior a l'altra

614 RUIZ JIMÉNEZ, "Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla," 308–315.

615 Veure la valoració dels llibres de Victoria als annexos.

616 Una excepció seria la carta de Victoria a la catedral de Sigüenza, on demana almenys 20 ducats per tres llibres seus. VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 68.

617 Sovint els comerciants de llibres i les imprentes mantenien existències de llibres durant molts anys després d'haver-se editat. RUIZ JIMÉNEZ, "Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla," 307–308.

taxació de què es té informació: la realitzada al monestir de les Descalzas Reales. En 1587 el *Missarum libri duo* es va taxar en 6 ducats (2.244 maravedisos) i els *Motecta* en 4 ducats (1.496 maravedisos).

El cas de l'imprès *Missae, magnificat, motecta, pslami* (1600) és molt més complex i al mateix temps presenta preguntes de difícil resposta. La taxació realitzada per Victoria va ser de 80 reials (3.740 maravedisos), i en la compra per part del duc de Lerma es van pagar 62 reials. Si és confronta amb a les remuneracions obtingudes per enviaments d'impresos musicals a principis del segle XVII, amb independència del compositor i les característiques de l'edició a diverses seus catedralícies, la taxació de Victoria estaria al voltant de la mitjana.<sup>618</sup> Si, per contra, es compara amb les gratificacions rebudes per aquest mateix imprès, la comparació es desvirtua. En 1601, Victoria va rebre 6 ducats (2.250 maravedisos) per part de la catedral de Salamanca, 3.750 maravedisos de la catedral de Palencia i 2.250 maravedisos de la de Sigüenza. Però al mateix any va rebre 6.800 maravedisos de la catedral de Las Palmas i 13.600 de la catedral de Conca. L'any anterior havia rebut 16.000 maravedisos de la catedral de Toledo. Com s'explica aquesta diferència de preu?

L'estudi de Juan Ruiz sobre la difusió d'aquesta edició presenta algunes dades oportunes sobre el tema. El mateix Victoria havia enquadernat alguns jocs d'exemplars –una tirada de 200–.<sup>619</sup> Aquestes enquadernacions havien sigut distribuïdes per Victoria, possiblement per obtindre un cert reconeixement personal. Els exemplars que tenia Borja a la seua biblioteca estaven enquadernats d'aquesta manera i actualment es conserven a la Biblioteca Nacional a Madrid (E – Mn). Una qüestió important és per què la taxació del *Missae, magnificat, motecta, pslami* (1600) a l'inventari de Joan de Borja va ser tan baixa, si es compara amb les gratificacions que va rebre Victoria per part de les institucions on va enviar els llibres enquadernats (Conca, Toledo, Sigüenza).<sup>620</sup> S'hi poden trobar diverses hipòtesis. D'una banda, Victoria estava al servei de l'emperadriu Maria i Joan de Borja, com a cap de la casa i mecenes musical, podria haver obtingut els llibres en forma de regal per part del mateix compositor. En segon lloc, ho pot pensar que la taxació podria entendre's com un preu de cost.

Oposadament, es podria suggerir una no bona relació entre Victoria i Borja i, degut a açò, el compositor haguera valorat per sota del preu habitual aquests exemplars. Aquesta hipòtesi seria força inversemblant degut a què, si hagués sigut així, ni els hereus ni el secretari de Borja, Mansilla

618 *Ibid.*, 311.

619 Es conserven exemplars amb la mateixa enquadernació original de Victoria, entre ells els que pertanyien a Joan de Borja, i d'altres amb altres cobertes. La documentació conservada mostra com alguns exemplars d'aquesta edició es van distribuir sense enquadernar en cuir o amb una enquadernació de pergami blanc. *Ibid.*, 310–311.

620 *Ibid.*, 310.

de Lugo, haguessen permès unes taxacions per sota del preu habitual i haguessen pogut vetar Victoria com taxador. A més a més, de la constatació de les bones relacions entre el compositor i Joan de Borja. En el mateix sentit, es podria pensar en el desig del duc de Lerma en comprar la gran majoria dels llibres per a l'acabada de fundar col·legiata de Lerma i una possible influència sobre Victoria –i en altres taxadors– per obtenir un preu de vàlua més baix.

D'entre els quatre lots de llibres de Victoria entre els béns de Joan de Borja quedaria palès que és poc probable que el llibre identificat com “ Otro libro de missas de difuntos del d[ic]ho maestro Bitoria, con cubiertas de pergamino” hagués estat l'imprés *Officium Defunctorum* (1605). Aquesta dada no contradiria el fet que el contingut d'aquest “libro de missas de difuntos” fóra les peces del *Officium Defunctorum*. A més a més, no seria aquest imprès, a banda de les argumentacions ja esmentades anteriorment, si es consideren les gratificacions rebudes per aquesta edició: 1.700 maravedisos de la catedral de Burgos en 1606 i 1.500 maravedisos per part de la catedral de Sigüenza en 1608, mentre que a l'inventari aquest ítem es va taxar en 22 reials (748 maravedisos).

A més dels arguments ja exposats, en referència a les relacions entre Luis de Victoria i Borja, hi ha d'altres que són significatius. Els lligams d'ambdós personatges a la Companyia de Jesús no pot ometre's. Victoria havia estudiat i posteriorment servit al *Collegium Germanicum* que la Companyia tenia a Roma. En aquest sentit, l'acceptació com a mestre de música dels estudiants al *Germanicum* autoritzada per Francesc de Borja, no deixaria de ser anecdòtica.<sup>621</sup>

Més significatiu, però, era la vinculació dels jesuïtes al monestir de las Descalzas Reales i a la casa de l'emperadriu Maria. La fundació del monestir per part de la princesa Joana d'Àustria ja havia marcat un lligam amb l'orde jesuític. Algunes cròniques daten la voluntat de fundació d'un monestir dels anys que l'estreta relació de la princesa Joana amb Francesc de Borja.<sup>622</sup> El parentiu de les primeres abadesses amb els Borja és també com un punt important en les relacions de la Companyia i el monestir a través de la família Borja. En 1558 el primer grup de monges clarisses *coletines* havia estat enviat per fundar el nou monestir. Al front s'hi trobava sor Francesca de Jesús, tia de Francesc de Borja i primera abadessa, que va morir abans d'inaugurar-se el recinte. L'altra

621 Carta de Jeroni Nadal a Francesc de Borja. Roma, 24 d'octubre de 1571. *Epistolae Nadal*, IV, 656. “También ha recibido (el buen Sebastián) sin yo saberlo, al músico Victoria que de antes estava en el colegio, y le dan quinze julios al mes; enseña a los muchachos, etc. Vea V[uestra] P[aternidad] si esto se ha de conservar.” Carta de Francesc de Borja a Jeroni Nadal. Lisboa, 12 de desembre de 1571. *MB V*, 651. “Lo del músico del colegio germánico, y lo demás que V[uestra] R[everencia] escribe del dicho colegio y del seminario, está bien.” Per aprofundir en la relació entre els jesuïtes i la música, la referència clàssica és CULLEY S.I., *Jesuits and Music*.

622 MARTÍNEZ MILLÁN, “Familia real y grupos políticos: la princesa doña Juana de Austria (1535-1573)”;

Juan CARRILLO OFM, *Relacion historica de la Real Fundacion del monasterio de las Descalças de S. Clara de la villa de Madrid*, Madrid: Sanchez 1616, pp. 86–88; VILACOBIA RAMOS – MUÑOZ SERRULLA, “Las religiosas de las Descalzas Reales de Madrid en los siglos XVI-XX: Fuentes Archivísticas,” 116.

poderosa abadessa va ser sor Joana de la Creu, germana per part de pare de Francesc de Borja.<sup>623</sup> La fundadora del monestir, la princesa Joana d'Àustria, havia desitjat entrar a la Companyia de Jesús, com així li ho feia saber a Francesc de Borja que va ser el seu guia espiritual.<sup>624</sup> A més a més, resulta revelador la protecció que l'emperadriu Maria va donar a la Companyia de Jesús a Madrid, com ja havia fet a Praga. El patrocini envers els jesuïtes i el seu col·legi a Madrid, posteriorment anomenat *Imperial* en honor a l'emperadriu, és una de les mostres més evidents del mecenatge i intercanvi entre la Companyia i la monarca que aleshores residia a las Descalzas Reales. Cal no oblidar, finalment, les fastuoses exèquies en honor de l'emperadriu celebrades pel col·legi de la Companyia de Jesús a Madrid el 21 d'abril de 1603.<sup>625</sup>

Alguns autors apunten al fet que l'*Officium Defunctorum* es va estrenar durant les exèquies de l'emperadriu.<sup>626</sup> No és possible saber si Joan de Borja va tindre algun tipus d'influència sobre Tomás Luis de Victoria en la concepció d'aquesta composició. Les vespres i la missa del soterrament de l'emperadriu Maria es van celebrar a les Descalzas Reales els dies 18 i 19 d'abril de 1603. Per a tal ocasió, el mateix Joan de Borja va demanar a l'arquebisbe de Toledo, Bernardo Sandoval y Rojas, oncle del *valido*, que enviés quatre cantors per complementar la capella de música de las Descalzas. Les dificultats i els relativament pocs mitjans de què disposava aquesta institució es poden veure també des del punt de vista de dos personatges claus: a través de la correspondència entre Joan de Borja i el duc de Lerma. Un altre moment en el qual s'haguera pogut interpretar per primera vegada l'*Officium Defunctorum* hagués pogut ser en les exèquies reials oferides per la Companyia de Jesús els dies 21 i 22 d'abril.

D'igual manera que la vida de Tomás Luis de Victoria presenta nombrosos buits biogràfics, el seu nom tampoc apareix vinculat a cap de les acadèmies que hi havia a Madrid a finals del segle XVI i principis del XVII. L'escassa documentació conservada sobre les acadèmies musicals a la capital no permet corroborar la seua presència, però és més que probable que hagués participat en

623 D'entre les monges que formaren part de la congregació a Madrid durant el segle XVI i principis del XVII, hom pot trobar almenys deu monges emparentades directament amb els Borja i algunes altres provinents de Gandia. Una filla de Joan de Borja i Lorenza de Oñaz, sor Francisca de Jesús, va professar a Madrid i va ser fundadora i abadessa del convent de Valdemoro, sota el patrocini del duc de Lerma. VILACOPA RAMOS – MUÑOZ SERRULLA, "Las religiosas de las Descalzas Reales de Madrid en los siglos XVI-XX: Fuentes Archivísticas," 123–126.

624 MARTÍNEZ MILLÁN, "Familia real y grupos políticos: la princesa doña Juana de Austria (1535-1573)."

625 Sobre aquest tema i la vinculació de Joan de Borja amb el col·legi de la Companyia, hi ha més informació a l'apartat "els Borja a la cort". JOSÉ SIMÓN DÍAZ, *Historia del Colegio Imperial de Madrid: Casa y Colegio de la Compañía de Jesús (1560-1602), Colegio Imperial (1603-1625), Los Reales Estudios (1625-1767)*, CISC - Instituto de Estudios Madrileños 1952; *Libro de las honras*; BERNAT VISTARINI – CULL – SAJÓ (eds.), *Book of Honors for Empress María of Austria: Composed by the College of the Society of Jesus of Madrid on the Occasion of Her Death (1603) = Libro de Las Honras a la Emperatriz María de Austria: Compuesto Por el Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid con Ocasión de Su Muerte (1603)*.

626 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 15.

alguna. Com ja s'ha vist anteriorment, les dues més importants van ser la del Caballero de Gracia i la de Joan de Borja. Si es lliga la presència de Francisco Guerrero als cenacles borgians de Madrid amb l'amistat que unia el mestre sevillà amb Victoria, és més que probable que ambdós haguessin participat activament en algunes sessions d'aquesta acadèmia. Aquests encontres musicals –i literaris– citats per Pietro Cerone, i corroborats per Guerrero, van poder servir a Victoria per entrar en contacte –si no ho havia fet ja abans– amb el cantor i teòric sard. És probable també que a l'acadèmia de Borja, o en altres de la ciutat, Victoria compartís erudició i lleure amb els seus companys, capellans també de l'emperadriu Maria: Martín Persenio, autor d'un poema en llatí inclòs en l'*Officium Defunctorum*, reconeguts literatats com Bartolomé i Lupercio Leonardo d'Argensola i tal vegada el seu germà Agustín de Victoria.<sup>627</sup>

La hipòtesi llançada per Alfonso de Vicente d'una possible relació de patronatge i influències entre Victoria – Guerrero – Rodrigo de Castro – Maria d'Àustria tal vegada tindria més sentit si s'incorpora la figura de Joan de Borja.<sup>628</sup> El cardenal Rodrigo de Castro, arquebisbe de Sevilla, havia sigut l'encarregat de rebre l'emperadriu i el seu seguici a Barcelona en 1582.<sup>629</sup> Des d'aleshores va ser un fidel aliat de Maria d'Àustria i un reconegut mecenes musical. La presència del cardenal a casa de Joan de Borja està documentada en diverses ocasions: “Salió de Valdemoro jueves 10 [de setembre de 1598], a las cuatro después de mediodía, y llegó a las nueve de la noche; posó en casa de don Juan de Borja, Mayordomo Mayor de la emperatriz. [...] Halló aquella noche en casa del Sr. don Juan de Borja con la señora doña Francisca de Aragón, su muger, a mi señora la condesa de Lemos doña Theresa de la Cueva y Bobadilla y de allí a poco vino a visitar a S. S. mi sra. la duquesa de Medina Sidonia”.<sup>630</sup>

Si la transmissió d'influències entre Victoria i Guerrero va estar patrocinada per Rodrigo de Castro o per l'emperadriu és una incògnita, però la presència de Guerrero a Madrid amb Joan de Borja, l'enviament d'obres musicals a través d'aquest i el grau de coneixement mostrat pel mestre de Sevilla de les activitats a les acadèmies de Madrid demostren que Joan de Borja era una figura

627 *Ibid.*, 19; ESCRIVÀ LLORCA, “La vida en las Descalzas Reales a través de los epistolarios de Juan de Borja (1584-1604),” 341–342, 344, 348.

628 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 20.

629 Rodrigo de Castro Osorio (Valladolid? 1523 – Sevilla 1600). Arquebisbe de Sevilla des de 1581 i ordenat cardenal des de 1583. Va ser membre del Consell d'Estat i del Suprem Consell de la Inquisició. Molt vinculat a Monforte de Lemos i al comtat de la família, va fundar el col·legi de Nuestra Señora de la Antigua de la Companyia de Jesús. És considerat com un dels darrers prínceps mecenes renaixentistes. Armando COTARELO VALLEDOR, *El cardenal don Rodrigo de Castro y su fundación en Monforte de Lemos*, Madrid: Publicaciones del “Instituto de España” 1945.

630 *Las jornadas del cardenal. Discurso leído por el excelentísimo señor D. Armando Cotarelo Valledor...y contestación del excelentísimo señor D. Eloy Bullón y Fernández...6 de diciembre de 1944*, Madrid: Imprenta de Editorial Magisterio Español 1944, pp. 47–48.

fonamental en aquest hipotètic entramat de patrocini musical. Les relacions entre Joan de Borja i Tomás Luis de Victoria tenen encara moltes llacunes i presumiblement es podran esbrinar dades en el futur. Queda clar doncs, que les relacions van ser, almenys professionalment, estretes i que l'interès i el patrocini musical de Joan de Borja sobre les obres de Victoria va ser significatiu.

Sobre els negocis editorials, que els biògrafs de Victoria consideren clau durant la seua estada a Madrid, caldria pensar si Joan de Borja va tindre alguna relació o influència. Borja havia estat molt interessat en la impressió de llibres a Praga, i després, a Madrid, va tindre una influència notable en el món editorial de la ciutat. És possible que amb Victoria hagués pogut haver alguna empresa conjunta?

Sobre la distribució dels llibres de Victoria, els familiars de Borja també hi van contribuir. Claudio Jacobo, que era capellà personal de Francisca de Aragón, havia entregat un exemplar de música de Tomás Luis de Victoria a Cosimo II de Medici i Victoria havia estat molt content de rebre carta de resposta.<sup>631</sup> Aquest document demostraria que Victoria no només usava els canals directes amb els capítols catedralicis a través dels seus contactes professionals, sinó que també usava altres xarxes menys habituals, de les quals se'n beneficiaria des d'un altre punt de vista.

Quedarien algunes qüestions en l'aire, que no tindrien una resposta senzilla però que tal vegada aportarien coneixements complementaris sobre la vida de Victoria, del mateix Borja i de la vida musical del Madrid de finals del segle XVI.

Cabria la possibilitat què hagués sigut Joan de Borja qui hagués buscat Victoria com a capellà de l'emperadriu, després que aquest no hagués pogut –o volgut– aconseguir cap altre càrrec a Madrid d'ençà de la seua tornada de Roma? No seria inversemblant pensar-ho, ja que altres membres de l'entorn de l'emperadriu havien proposat també a capellans, com el cas de Bartolomé i Lupercio Leonardo de Argensola, protegits de la duquesa de Villahermosa,<sup>632</sup> Juana de Pernestáin (Pernštejn) qui era dama de màxima confiança de l'emperadriu.<sup>633</sup>

Una darrera observació a tindre en compte, sobre les edicions de Victoria que restaven entre els

631 Carta d'Orso Pannocchieschi d'Elci [ambaixador florentí a Madrid] a Belisario di Francesco Vinta [secretari d'estat florentí]. Madrid, 12 de març de 1611. I – Fas, *Il Mediceo del Principato*, vol. 4941, f. 808. <<http://bia.medici.org/DocSources/src/docbase/ShareDocument.do?entryId=2841>> “[...] A quel don Tommaso Vittoria [Tomás Luis de Victoria] cappellano dell'imperatrice [Maria de Austria-von Habsburg] ho fatto dare la lettera risposiva di Sua Altezza et cento venti ducati, d'undici reali l'uno, per mercede di quei libri di musica che inviò costà all'A.S. per mezzo di quel don Claudio Jacob cappellano della signora doña Francisca d'Aragona et n'è restato contentissimo [...]”.

632 Juana de Pernestáin estava casada amb Fernando de Gurrea y Aragón, fill de Martín de Aragón i Luis de Borja, germana de Francesc de Borja i tia de Joan.

633 Otis H. GREEN, “Bartolomé Leonardo de Argensola y el Reino de Aragón”, *Archivo de filología aragonesa* 4 (1952) 7–112, p. 28; Otis H. GREEN, *Vida Y Obras de Lupercio Leonardo de Argensola*, Zaragoza: Institución Fernando El Católico 1945, p. 50.

llibres de Joan de Borja en 1606, és a qui va dedicat cada una d'aquestes edicions. Pot resultar casual, però els dedicataris de les obres de Victoria que Borja posseïa eren Habsburgs: *Missarum libri duo* (1583) dedicat a Felip II, *Motecta* (1585) dedicat al duc Carles Emmanuel de Savoia, que no era Habsburg però Victoria vincula a la casa d'Àustria a l'epigrama dedicatori,<sup>634</sup> i els *Missae, Magnificat, motecta, psalmi* (1600) amb dedicatòria a Felip III. És possible entreveure en la possessió d'aquests llibres, una de les constants mantingudes en el temps per la família Borja: la seua submissió al poder regnant i una vinculació estreta a la casa d'Àustria.

### Francisco Guerrero

Les relacions entre Joan de Borja i Francisco Guerrero no estan documentades més que per una carta que aquest darrer li va enviar al majordom major de l'emperadriu el 9 de novembre de 1598. Aquesta carta aporta informació substancial i inèdita en molts sentits.

9 de Noviembre de 1598

De Fran[cisco] Guerrero

+

Gran contento sería p[ar]a mí si V[uest]ra S[eñoría] se acordase q[ue] soy su criado, pues fuy paje del duq[ue], mi s[eñ]or, su padre, en Barcelona y después V[uestra] S[eñoría] en esa corte me a hecho muchos favores, admitiéndome en su conversación de música, por lo qual teng[o] atrevimiento y confiança q[ue] me hará la m[er]ced q[ue] aquí suplicaré. El caso es q[ue] yo e servido en esta s[an]ta yglesia, de maestro de capilla y con mi voz, más de çinquenta año.

Estoy ya cansado de servir y deseo el resto de la poca vida q[ue] queda tenerla recogida de otra manera, por lo qual pretendo por mis largos servicios q[ue] el cabildo me jubile, dexándome libre. Q[ue] lo q[ue] tengo y cómo, lo posea como cosa mía. P[or]q[ue] esto es menester un gran favor como V[uestra] S[eñoría] lo puede dar. Esto es pedir a la magestad de la emperatriz una carta para el cabildo pidiéndoles mi jubilación. Suplico q[ue] me la alcance, q[ue] yo espero q[ue] será de entero efecto. Y siendo así, V[uestra] S[eñoría] instruya al secretario de q[ue] venga muy encomendada.

Aí enbío a V[uestra] S[eñoría] un motete q[ue] e echo para las honras del

634 “Solis ubi occidui Regnae PHILIPPUS habet, Dum tanto gener a socero felicibus auris, Regali austriadum sanguine vinctus abis”. S’hi pot trobar una traducció al castellà a JOSÉ SIERRA PÉREZ, “Dedicatorias y cartas de Tomás Luis de Victoria: pensamientos, interrogantes, dudas. Una hipótesis escurialense”, *Revista de Musicología* XXXV, 1 (2012) 17–52, p. 43.



rey, n[uest]ro s[eñor], q[ue] sea en gloria. Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo  
vea y cante con sus vigüelas de arco.

Guarde de N[uest]ro S[eñor] muchos años a V[uestra] S[eñoría].

De Sevilla, 9 de noviembre. 1598.

Fran[cis]co Guerrero fr.<sup>635</sup>

La vinculació de Guerrero amb Joan de Borja vindria de família. Com escrivia Guerrero “soy su criado, pues fuy paje del duq[ue], mi s[eñ]or, su padre, en Barcelona”. Com s'ha vist a l'apartat biogràfic, durant l'estada de Francesc de Borja a Barcelona com a lloctinent general de Catalunya (1539 – 1543) va mantindre una capella de música que després hauria portat fins a Gandia. No és possible saber si Guerrero va formar part d'aquesta capella de música o bé estava de *paje* en la casa del virrei. Tampoc és possible esbrinar quan va arribar i si hagués entrat al servei de Borja amb alguna recomanació. Hom podria pensar en algunes hipòtesis: per exemple, que Guerrero hagués sigut enviat per algun noble amic dels Borja amb relacions amb Sevilla, com podria ser el cas d'Íñigo de Villanueva, cambrer del Papa.<sup>636</sup> O bé, que hagués sigut remès pel mestre de capella de la catedral de Sevilla, Pedro Fernández de Castilleja, per alguna petició o pensant en els possibles beneficis futurs. Una altra hipòtesi podria ser que el seu germà, Pedro Guerrero, abans de marxar a Itàlia hagués pogut confiar la cura de Francisco a alguna persona pertanyent a la casa de Francesc de Borja. Pedro Guerrero apareix en 1535 com a cantor tiple a Sevilla al servei del sisè duc de Medina Sidonia.<sup>637</sup> Altres informacions presenten el cantor ja a Roma pels volts de 1545.<sup>638</sup> El cas és que Guerrero va deixar de servir a la catedral de Sevilla, presumiblement quan la seua veu hauria canviat, però és segur que ja estava de tornada el 3 d'abril de 1542, quan apareix documentat com a cantor contralt de la capella de la seu sevillana.<sup>639</sup>

Resulta molt atractiva la constatació del contacte entre Guerrero i Joan de Borja a través d'aquesta carta. De moment, no hi ha documentades altra correspondència entre ambdós per poder albirar des de quan existia aquest contacte. El més probable és que datés de la tornada de Borja des de Praga, però no pot descartar-se que fóra abans. Cal recordar que Joan de Borja ja era un gran

635 Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja. Sevilla, 9 de novembre de 1598. UK–Lbl *Add.* 28426 doc. 36, f. 72.

636 En aquell temps Bisbe de Lucera, després d'Squillace i protector del col·legi que Francesc de Borja va fundar a Roma. *MB VI*, 67.

637 RUIZ JIMÉNEZ, “Power and musical exchange: the Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville,” 411.

638 Alejandro LUIS IGLESIAS, “Andanzas y fortunas de algunos impresos musicales españoles del siglo XVI: Fuenllana y Pedro Guerrero”, en María Isabel HERNÁNDEZ GONZÁLEZ (ed.), *El Libro Antiguo Español: coleccionismo y bibliotecas (siglos XV-XVIII)*, vol. IV, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 1998, 461–503, p. 462.

639 Juan RUIZ JIMÉNEZ, *La librería de Canto de Órgano. Creación y pervivencia del repertorio del Renacimiento en la actividad musical de la catedral de Sevilla*, Granada: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura 2007, p. 99.

aficionat i mecenes musical quan va ser nomenat ambaixador a Lisboa i, a més a més, aquest era *comendador* de Reina i, des de 1578, també *comendador* d'Azuaga.<sup>640</sup> Per tant, seria factible que hagués viatjat en més d'una ocasió a Sevilla.

L'afirmació “y después V[uestra] S[eñoría] en esa corte me a hecho muchos favores”, també corroboraria un contacte més o menys assidu entre ambdós. No és possible matisar si aquests contactes anirien en una línia d'un patrocini musical o bé fan referència a algun tipus de favors en forma de mercès, llicències o afavoriments cap a terceres persones. El més probable és que Joan de Borja hagués fet de mitjancer amb membres de la cort o d'alguna institució on tinguera bones relacions i que, d'altra forma, serien més inaccessibles per a Guerrero o molts altres.

La carta de Guerrero permet també refrendar algunes de les pràctiques musicals a les acadèmies musicals, com la presència de les violes d'arc –algun tipus de conjunt de *violes de gamba*– de Joan de Borja. L'expressió “admitiéndome en su conversación de música” caldria entendre-la en el sentit de la participació intel·lectual a l'acadèmia de Joan de Borja, però també en un vessant pràctic, com a cantor o intèrpret. En aquest sentit, el camp de recerca sobre acadèmies musicals al món hispànic a finals del segle XVI, i en concret la de Joan de Borja, tindria encara un llarg recorregut.

El propòsit de la missiva de Guerrero era una mercè de l'emperadriu Maria en forma de carta al capítol de la catedral de Sevilla per tal d'afavorir la seua jubilació. Per què havia adreçat Guerrero la carta a l'emperadriu mitjançant Joan de Borja? Les relacions entre el mestre sevillà i el cercle musical de les Descalzas Reales només es pot entreveure a través de l'amistat entre l'emperadriu i el cardenal de Sevilla Rodrigo de Castro i l'entorn erudit de Joan de Borja. En aquest cas, l'estreta relació que mantenia amb Tomás Luis de Victoria no li serviria per tal demanda. El més probable és que aquesta petició de jubilació hagués estat feta a diverses persones de la xarxa de patrocini de Guerrero. Cal tindre en consideració que l'autoritat reial més rellevant per a una mercè d'aquest tipus en aquells moments seria la mateixa Emperadriu, ja que feia poques setmanes que havia mort Felip II.

Curiosament, cap de les dedicatòries de les edicions de Guerrero està oferida a Maria d'Àustria.<sup>641</sup> La vinculació de les obres de Guerrero amb l'entorn de l'emperadriu seria primerament a través del fons de la capella de les Descalzas Reales. Entre els llibres que s'hi trobaven inventariats en 1587 només apareix “un libro de Guerrero de misas, de papel y de marca mayor y molde, con cubiertas de papelón y cuero colorado”, que torna a aparèixer en 1604.<sup>642</sup> En l'inventari

640 SALAZAR Y CASTRO, *Los Comendadores de la Orden de Santiago*, I-II, 433 i 717.

641 STEVENSON, *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*, 176–186.

642 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 230 i 234.

de 1608 ja apareixen dos jocs de llibrets més descrits que a l'anterior, com “zincó libretes de Guerrero, impresos en papel, de motetes, canciones y villancicos”, que presumiblement serien algunes de les edicions impreses de motets. També es descriuen “otros cinco libretes de villanescas de Guerrero, de mano, que son cinco y tres de a quatro de mano con cubierta de pergamino”, presumiblement una còpia manuscrita de *Canciones y Villanescas espirituales* RISM G4876.<sup>643</sup>

L'altra via de vinculació de la música de Guerrero amb l'emperadriu podria ser a través de Joan de Borja, que a banda del contacte directe amb aquest darrer també posseïa diversos jocs de les edicions de motets de Guerrero. Aquests apareixen vagament descrits a l'inventari de 1606, però gràcies a l'estudi de l'inventari se sap que eren les edicions i reedicions de motets de 1555, 1570 i 1589.<sup>644</sup>

Un darrer vincle de Francisco Guerrero, musicalment el més significatiu, seria amb Tomás Luis de Victoria. És coneguda l'amistat d'ambdós i l'admiració de Victoria per les obres de Guerrero. El mestre de capella sevillà va estar a Roma des d'octubre de 1581 per a l'edició del *Missarum liber secundus* (Roma, Domenico Basa/Francesco Zannetti, 1582) RISM G4872 amb una llicència que havia demanat temps enrere. Allí va estar en contacte amb Victoria. Una de les informacions que degueren intercanviar seria l'acceptació de les obres de Victoria a la seu sevillana. A banda de l'amistat i el reconeixement, Guerrero va fer d'intermediari de les obres que des de Roma enviava el mestre d'Àvila<sup>645</sup> i va proposat Victoria per ocupar el càrrec de mestre de capella a Palència i d'ajudant seu a Sevilla.<sup>646</sup> Victoria, per la seua banda, va incloure dos motets de Guerrero, *Pastores loquebantur* i *Beata Dei Genetrix*, a l'edició de 1585 dels seus *Motecta*.

Cal concloure, doncs, que Francisco Guerrero tenia contactes molt qualificats al voltant de l'emperadriu i, encara que aquesta xicoteta cort no era, políticament, la més important de Madrid, sí que era un pol cultural i intel·lectual de primer ordre i Guerrero no podia de deixar de cultivar les relacions amb les persones clau d'aquest entorn.

### **Mateu Fletxa, *el Jove***

Els estudis biogràfics de referència sobre Mateu Fletxa *el Jove* (ca. 1530 – 1604) són els d'Higini

643 Juan Ruiz explica que aquestes obres ja circulaven manuscrites abans de la seua publicació. Per tant no és possible saber si era una còpia de l'edició veneciana o bé d'alguna de les còpies manuscrites que circulaven. RUIZ JIMÉNEZ, *La librería de Canto de Órgano. Creación y pervivencia del repertorio del Renacimiento en la actividad musical de la catedral de Sevilla*, 130–131.

644 Veure estudi de la biblioteca i annexos.

645 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 54–56.

646 JOSÉ LÓPEZ-CALO, *La música en la catedral de Palencia*, Palència: Diputación Provincial 1580, p. 503; ROBERT M. STEVENSON, *La música en las catedrales españolas del Siglo de Oro*, Madrid: Alianza Música 1993, p. 163.

Anglés i Maricarme Gómez Muntané.<sup>647</sup> L'estudi inicial de Ludwig Karl i Albert Smijers contenen la majoria de les fonts germàniques per al perfil biogràfic.<sup>648</sup> Usant de guia l'article de Gómez Muntané, a continuació s'exposen algunes dades que, tot i no ser directament relacionades amb Joan de Borja, poden resultar útils, per noves, per als estudiosos d'aquest autor i les relacions musicals entre la cort imperial habsburguesa i la cort de Madrid.

L'any 1570 Fletxa va viatjar a Espanya amb el seguici de la futura reina Ana d'Àustria –filla de l'emperadriu Maria–. Smijers dona la notícia del pagament de 40 *gulden*s en concepte del viatge.<sup>649</sup> Poc més se sap de Fletxa en la bibliografia musicològica. Gràcies a un document datat a Bergas –Bergen-op-Zoom– el 23 d'agost de 1570 se sap que realment Mateu Fletxa viatjava en el seguici de la reina Ana i tot el personal que acompanyava la comitiva.<sup>650</sup> Juntament amb Fletxa, la capella estava formada pel confessor fra Francisco de Lillo, el *limosnero* Juanes [Johannes] Persin, els capellans Mateu Fletxa<sup>651</sup> i Francisco de Alcalde, Nofre de Maní, com a encarregat de l'oratori, i dos *mozos* de capella, Sebastián Folgue i Lambertus de Sayne. És molt suggerent pensar que la resta de clergues de la capella també serien cantors, igual que Fletxa. Així, el nombre d'efectius seria suficient per a la celebració d'alguna litúrgia cantada, sense comptar amb la resta de criats que hi havia en el seguici.

El document resulta encara més important, atès que s'indiquen les persones i caixes que transporta cadascú dels membres del seguici. A Mateu Fletxa l'acompanyava un criat i duia dues caixes. A banda de Fletxa, destaca el nom de Lambertus de Sayne, o Sayve, per sobre de la resta. Aquest polifonista, que en 1570 tindria aproximadament uns 20 anys, va ser un dels músics més destacats en l'àmbit religiós germànic a la segona meitat del segle XVI. A la seua tornada a la cort imperial entraria al servei de l'arxiduc Carles a Graz.<sup>652</sup>

Presumiblement, el seguici portava un regal musical per a Felip II certament notable: un exemplar dels *Novi thesauri musici –Novus Thesauri–* (Venezia, Antonio Gardano 1568) RISM 1568/2-6. L'exemplar estava dedicat i enviat expressament al monarca pel compilador d'aquesta

647 ANGLÉS, “Mateo Flecha el Joven”; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, “Precisiones en torno a la vida y obra de Matheo Flecha el Joven”, *Revista de Musicología* 9, 1 (1986) 41–56.

648 ALBERT SMIJERS, *Die kaiserliche Hofmusikkapelle von 1543–1619. [Separata] Studien zur Musikwissenschaft*, Wien: Universal-Edition A.G. 1922; LUDWIG KARL, “Der Benediktinerabt Mathias Flecha un seine Werke”, *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Lieteraturen* CL (1926) 209–2019.

649 SMIJERS, *Die kaiserliche Hofmusikkapelle von 1543–1619. [Separata] Studien zur Musikwissenschaft*, 135.

650 *Relaçión de las personas y ropa y cavallos que se an de embarcar, de la reyna n[uest]ra S[eñora] y criados y criadas suyas en esta jornada desde Zelanda a España dada en Bergas a 23 de agosto de 1570*. E – SIM, Patronato Real, llig. 57, doc. 100. Annexos.

651 Cal fer notar que no apareix la designació *fray* davant del nom de Fletxa.

652 COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 89–95.

col·lecció, Petrus Giovanelli.<sup>653</sup> Aquesta edició és, en paraules de Walter Pass, “one of the grandest anthologies and most significant documents of 16th-century motet composition”.<sup>654</sup> La publicació, que conté 254 motets, està expressament oferida a la glòria de la casa d'Habsburg i tots els seus respectius compositors estan vinculats d'alguna manera als dominis de la família.<sup>655</sup> Probablement, els cinc jocs de sis llibrets que formen part d'aquesta col·lecció foren enquadrats en sis llibres que contenien les diferents veus. Es desconeix qui portaria aquest obsequi al rei, però una possibilitat molt suggeridora seria el mateix Mateu Fletxa. Una altra opció podria ser Lambertus de Sayve, ja que tenia publicats tres motets en el *Thesauri*. Desgraciadament, només s'hi conserva la carta de recepció, en llatí, d'aquest regal. Cal suposar que el llibre va passar a formar part de la col·lecció règia i es degué destruir juntament amb la resta de música del palau reial en 1734.<sup>656</sup>

Les relacions de Joan de Borja amb Fletxa estan datades de l'estada de l'ambaixador a Praga. És una incertesa si hi va haver alguna relació anterior. Ambdós s'haurien pogut trobar a València, entre 1552 i abans de 1564, on Fletxa va anar per ingressar a l'orde del Carmel descalç.<sup>657</sup> També s'hi hagueren pogut trobar a la cort, en algun dels viatges del músic per reclutar cantors per a la capella imperial.<sup>658</sup> Cal pensar que va ser a Praga, i en l'entorn de l'emperadriu Maria, on Joan de Borja i Mateu Fletxa van enfortir aquests vincles. És molt probable que Fletxa fóra una les persones qui introduïren Borja en l'ambient musical de la cort rodolfina. També que hagués sigut un dels principals representants en els encontres musicals que s'hi produïen al voltant de l'emperadriu.<sup>659</sup> Relacionat amb aquestes participacions, pels volts de 1588 Fletxa formava part de la confraria de Corpus Christi, on representava als estats hispànics.<sup>660</sup>

Encara que les dedicatòries de llibres sempre cal prendre-les amb cautela, les informacions que dona Fletxa sobre Borja en l'edició de *Las Ensaladas* són molt reveladores. Joan de Borja coneixia bé l'obra de Mateu Fletxa i possiblement no només la música sinó també l'obra poètica, entreteniment que també compartien. En aquest cas, seria un bon exemple de mecenatge humanístic entre un noble i un criat, ambdós molt erudits. Aquest fet el ressalta Fletxa en la dedicatòria a

653 Carta de Petrus Ioanellus de Gandino [sic] a Felip II. Viena, 25 de julio de 1570. E – SIM, Estado 664, f. 83.

654 Walter PASS (ed.), *Thesauri Musici*, Munich: Doblinger 1974, p. 2.

655 Per ampliar informació sobre aquesta antologia vegeu PASS (ed.), *Thesauri Musici*; i David CRAWFORD, “Immigrants to the Habsburg Courts and Their Motets Composed in the 1560s”, en Peer SCHREUERS – Bruno BOUCKAERT (eds.), *Giaches de Wert (1535-1596) and His Time: Migration of Musicians to and from the Low Countries (c. 1400-1600)*, Leuven – Peer: Alamire Foundation 1999, 133–148.

656 Tampoc apareix llistat al catàleg de música de El Escorial. Per les dates de recepció dels llibres, el més probable és que anara al Palau Reial de Madrid. Samuel RUBIO, *Catálogo del Archivo de Música del Monasterio de San Lorenzo el Real de El Escorial*, Cuenca: Instituto de Música Religiosa 1976.

657 GÓMEZ MUNTANÉ, “Precisiones en torno a la vida y obra de Matheo Flecha el Joven,” 41–42.

658 *Ibid.*, 44–45.

659 Vegeu apartat “xarxes musicals”.

660 Lindell, “Music and Patronage at the Court of Rudolf II,” 261–262.

l'edició de *Las Ensaladas*. D'altra banda, de l'observació de les fonts i l'estudi dels treballs realitzats sorgeixen una sèrie de preguntes, que de moment no tenen resposta. Per exemple si va ser Joan de Borja el facilitador de l'edició del *Divinarum Completarum Psalmi*. Com s'ha exposat en altres apartats d'aquest treball, Borja va possibilitar la publicació d'altres obres sorgides de la impremta de Černý en 1581 i és molt probable que també afavorira l'edició del *Divinarum*, tant en quan hi ha un motet dedicat a Sant Jaume, encara que la dedicatòria està dirigida a l'ambaixador venecià Badoaro.

Desgraciadament no són coneguts els llistats de membres que venien en el seguici de l'emperadriu Maria de Praga a Madrid en 1581. Segons Smijers, Fletxa va tornar a Madrid amb el seguici imperial, però no sé sap fins quina data va romandre al servei de l'emperadriu. En la documentació personal de Joan de Borja sobre els membres i comptes de la casa de l'Emperadriu no apareix citat en cap moment Mateu Fletxa. És possible que aquest vinguera a Madrid a reclutar cantors, d'igual manera que havia fet anys abans, i mantingués la seua plaça com a membre de la casa de Rodolf II i no de l'emperadriu. Tanmateix, aquesta vegada va estar residint a Espanya fins a 1586.<sup>661</sup>

Per concloure l'apartat sobre Mateu Fletxa, hi ha una consideració curiosa respecte als llibres de música que va posseir Joan de Borja. Ni l'edició de *Las Ensaladas* ni el *Divinarum Completarum Psalmi* es trobaven entre els llibres que es van inventariar en 1606 poc després de la mort de Joan de Borja. D'una banda, és possible que Borja no hagués tingut cap exemplar d'aquestes publicacions. Aquest fet seria rar, però no excepcional, com ocorre amb altres inventaris de llibres de nobles, com per exemple els llibres dedicats a Rumpf de Wielross. D'altra banda, aquests hagueren pogut estar entre els llibres de música de la biblioteca de Borja, però per alguna altra raó no es van inventariar per vendre'ls. O bé, havien estat, però en el moment d'inventariar-se els llibres no s'hi trobaven. Aquestes són preguntes que romanen de moment sense resposta.

## Bartolomé Càrceres

La vida del polifonista Bartolomé Càrceres és gairebé una incògnita. Alguns estudis biogràfics, actualment proppassats, indiquen que era d'origen valencià.<sup>662</sup> En canvi, com ja he explicat en altres treballs, és molt probable que Càrceres hagués treballat a la zona aragonesa temps abans de 1546.<sup>663</sup>

661 GÓMEZ MUNTANÉ, "Precisiones en torno a la vida y obra de Matheo Flecha el Joven," 47.

662 GÓMEZ MUNTANÉ, *Opera Omnia. Bartomeu Càrceres*; QUEROL GAVALDÀ, "Cançoner de Gandia (pròleg)"; CLIMENT, *Cançoner de Gandia*; LLORENS CISTERÓ, "El Cançoner de Gandia del segle XVI."

663 ESCRIVÀ LLORCA, "Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades," 43; ESCRIVÀ LLORCA, "Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia"; ESCRIVÀ LLORCA, "Revisión historiográfica entorno a la corte del Duque de

L'*Opera Omnia* ha estat editada per Maricarmen Gómez Muntané i altres composicions recollides en miscel·lànies de música polifònica o en edicions crítiques.<sup>664</sup> Sens dubte, un dels trets més destacats de la carrera de Càrceres va ser l'obtenció d'una canongia en la col·legiata de Gandia en 1548. Encara que l'acceptació dels canonges corresponia al degà de la Seu i a l'arquebisbe de València, la designació del càrrec era exclusivament de la senyoria de Gandia, en aquest cas, de Francesc de Borja i Aragó.

L'any 1543 Francesc de Borja va portar des de Barcelona la seua capella de música a Gandia quan va prendre possessió del ducat després de morir el seu pare. De moment, no s'ha trobat documentació que incloga el personal d'aquesta capella, però podria tractar-se d'alguns dels membres de la Seu que van entrar a formar part del capítol poc després d'aquestes dates. No és possible saber si alguns dels membres de la capella que tenia a Barcelona van entrar a formar part de la capella de la Seu gandiana o bé van romandre en el seu servei privat.

Per la seua banda, Càrceres, membre del capítol des de 1548, va exercir diverses funcions, com la de *canónigo síndico* almenys des d'abans de 1559, però en cap moment no se'l troba amb una funció expressament musical.

Per què Bartolomé Càrceres i no altres músics de Gandia? Aquesta pregunta és clau per entendre les relacions amb Joan de Borja. Durant els anys que el jove Joan va estar a Gandia, aproximadament entre els 10 i els 17 anys (1543-1550), va tindre alguns mestres en música. De ben segur que va aprendre a tocar l'orgue i el cèmbal, així com la viola d'arc i de mà i, per descomptat, a cantar. Si Càrceres va arribar a ser mestre de Joan de Borja, és un misteri però la idea és molt suggeridora. Després d'anar-se'n de Gandia amb son pare el 1550, Joan de Borja va tornar a la ciutat en diverses ocasions. En elles, de ben segur que hauria visitat, a banda de la família, les persones de les quals havia mantingut estrets lligams, com els mestres de la universitat o els canonges de la col·legiata. La darrera visita va ser abans de començar la seua ambaixada a la cort imperial en 1577. Segurament Càrceres ja hauria mort perquè al llistat dels canonges de la Seu de 1569 ja no hi figura. Però és possible pensar que hagués obtingut alguna de les peces musicals del polifonista.

El darrer punt de contacte de Joan de Borja i Bartolomé Càrceres es produeix en 1581 a Praga. Evidentment Càrceres no hi era present, però l'edició de *Las Ensaladas* presenta una obra d'aquest

---

Calabria: La situación de los estudios musicológicos en el siglo XVI en el área de influencia valenciana.”

664 GÓMEZ MUNTANÉ, *Opera Omnia. Bartomeu Càrceres*; JAIME MOLL, “Un villancico de Morales y otro de Càrceres en el Cancionero español de Upsala”, *Anuario Musical* VIII (1955) 167–169; MIQUEL QUEROL GAVALDÀ, *Transcripción e interpretación de la Polifonía Española de los siglos XV y XVI*, Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia 1975; JOSÉ MARÍA LLORENS CISTERÓ, *Polifonía Religiosa Española. Càrceres (siglo XVI): Cuatro Villancicos*, Madrid: Sociedad Española de Musicología 1980; CLIMENT, *Cançoner de Gandia*; GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*.

autor: *La Trulla*. Per què una ensalada de Càrceres en aquest volum? Mateu Fletxa *el Jove* no dona cap referència dels autors ni el motiu perquè es van incloure altres peces d'altres autors en aquesta edició: “las presentes ensaladas de mi tío, con algunas de otros authores y mías”. Tenint en compte el grau d'erudició de Joan de Borja i el seu recel en l'edició d'obres, és possible pensar que Borja hagués influït en la decisió d'incloure una obra de Càrceres? Si suposarem que Fletxa hagués editat el llibre sense consultar Joan de Borja, i l'haguera oferit amb la dedicatòria, almenys caldria pensar que Fletxa sí que coneixia la relació que havien tingut Borja i Càrceres a Gandia. Amb tot, sembla que aquestes obres s'interpretaven en els cercles propers a l'emperadriu Maria a Praga i, a més de Fletxa, és possible que Borja tingués alguna còpia manuscrita d'algunes ensalades, entre elles la de Càrceres.<sup>665</sup>

### Xarxes literàries i també musicals

A la dimensió internacional de la figura de Joan de Borja i el seu mecenatge musical, també cal afegir la creació i consolidació de xarxes personals lligades a la cultura: a banda de la música, la literatura, llibres i el col·leccionisme en general. Aquestes xarxes s'han d'entendre i aproximar-se de forma interpersonal i també en l'àmbit institucional, especialment en l'àmbit religiós.

Les xarxes culturals, incloent-hi els lligams musicals que Joan de Borja va establir durant tota la seua vida, es poden delimitar geogràficament i cronològica. Aquest tipus de separació és obligada per fer-ne un estudi més sistemàtic. Amb el temps, alguns contactes es van veure minvants per les influències envers uns altres. Açò no significaria que s'haguessen extingit completament, però és presumible un canvi de polaritat envers altres interessos.

D'entre les xarxes socials establertes per Joan de Borja, una de ben notable va ser la literària. La formació de Borja, les notícies referides i el conjunt de l'obra conservada demostren que era un autor amb sòlida formació i un intèrpret avesat. Com s'ha vist anteriorment, Borja és autor de diversos poemes. Per la data de publicació d'alguns d'aquests, en antologies d'altres autors, es podria emmarcar un primer contacte amb cercles intel·lectuals de València i posteriorment a Madrid. Exemples destacats són sengles poemes dedicats a la mort de Joan Fernández de Heredia (1562)<sup>666</sup> i a l'emperadriu Maria en una publicació de fray Cristóbal Moreno (1576).<sup>667</sup> Possiblement és en

665 Sobre la hipòtesi que fos Joan de Borja l'impulsor de la publicació de *Las Ensaladas*, tal com havia fet amb el llibre de Pedro Cornejo, s'aprofundeix i argumenta en sobre altres dedicatòries al capítol 3.

666 FERNÁNDEZ DE HEREDIA, *Obras de D. Juan Fernández de Heredia*, 273.

667 CRISTÓBAL MORENO, *Epistola a la Cesarea Magestad de la Emperatriz de Romanos donna Maria de Austria, gloriosissima y Christianissima Reyna de Ungria y Boemia etc: cuenta mysterios particulares de la vida, y milagros del bienaventurado sant Anthonio de Padua ...*, Valencia: Joan Navarro 1576, f. 5v. L'any 1576, Joan de Borja era ja



aquests cercles on entraria en contacte amb Fernández de Heredia i altres poetes i músics de la cort virreinal valenciana. Podria ser que Borja hagués mantingut contactes amb músics de la cort de don Fernando de Aragón així com també de la catedral de València. De tota manera, encara que no es pot descartar, en general sembla que Borja no va mantenir una xarxa de clientele entre els músics de l'àrea valenciana. Ja en èpoques posteriors, a partir de 1581 i quan Joan de Borja ja era un dels nobles més influents a la cort madrilenya, la presència de cantors de Gandia a la Capella Reial del rei podria vincular-se, en part, amb aquesta xarxa de patrocini. Sembla bastant probable que Borja estigués informat de l'arribada de cantors de la seua ciutat o inclús que estigués involucrat directament amb l'afavoriment en la consecució d'alguns càrrecs per a persones de Gandia. En 1617, en l'inici del procés de beatificació de Francesc de Borja, Diego Ponce de Franco i Jerónimo Crespo declaraven ser cantors de la capella reial de Sa Majestat des de feia ja bastants anys.<sup>668</sup>

Un dels llocs on Borja va mantindre la xarxa de clients en l'àmbit cultural, però no només, va ser a Portugal. Els lligams familiars –la seua mare era portuguesa– i el matrimoni amb Francisca de Aragón van propiciar que Borja establira un seguit de contactes, que culminarien amb la donació del tresor de les relíquies per part del matrimoni a l'església de São Roque de Lisboa.

L'establiment dels contactes de Joan de Borja amb les institucions i els músics a Portugal devia haver començat a partir de 1569, durant l'estada d'aquest com ambaixador de Felip II a Lisboa. A banda dels criats amb habilitats musicals que Borja tenia al seu servei, aquest va entrar en contacte amb els músics que formaven part de la capella de música del rei En Sebastià. Al mateix temps, i degut al seu estret lligam amb la reina vídua Caterina, Joan de Borja degué conèixer bastant millor les activitats musicals dels músics i cantors al servei de l'àvia del rei de Portugal.

Joan de Borja degué entrar en contacte amb el mestre de capella de la reina Caterina, Diogo da Belmonte o també conegut com a Diogo da Fonseca. A banda de conèixer els músics al servei de la reina i tindre contacte amb els membres de la capella reial del rei En Sebastià, encapçalats pel flamenc Rinaldo del Mel i per Antonio Carreira, el contacte més permanent de Joan de Borja va ser amb la Companyia de Jesús. Després de deixar l'ambaixada de Lisboa en 1575, Borja havia tornat a Lisboa en maig de 1582, on es trobava Felip II prenent possessió del seu nou regne, i va aprofitar per enfortir els seus lligams culturals amb Portugal. La documentació consultada no permet vincular directament Joan de Borja amb els mestres de capella que els jesuïtes tenien a Lisboa, tant a São

---

ambaixador a Lisboa i cal considerar doncs, que aquest poema hagués estat peticionat per part de fray Cristóbal Moreno.

<sup>668</sup> Diego Ponce de Franco podria ser Francisco Ponce, que era *cantorcico* de la capella de Felip II en 1598, o bé tindre algun parentiu. Luis ROBLEDO ESTAIRE et al., (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 375. Jerónimo Crespo deia que tenia 42 anys en 1617. AHN, Osuna, c. 4.463, D-3 (2), fol. 148-150 i 163v-1165v.

Roque com al col·legi que la Companyia. Però la fama d'erudició de Borja i la gran influència que tenia la figura d'en Joan a Portugal havia permès mantindre aquests vincles. L'admiració que els pares de la Companyia mostraven cap a Borja es pot veure a la correspondència conservada. En aquest sentit, quedaria pendent un estudi més profund sobre els textos musicats que es van interpretar a la processó de les relíquies en 1589 i que podrien ser del mateix Joan de Borja.

### **Xarxes internacionals**

La xarxa cultural i especialment musical que Borja va tindre i on va desplegar part del seu mecenatge va ser fora de la Península Ibèrica. La correspondència conservada mostra un ventall enorme de contactes amb localitzacions geogràfiques arreu d'Europa. Aquesta xarxa, especialment entre nobles diplomàtics, religiosos i persones lligades a la cultura es va mantindre i ampliar des de la seua tornada de Praga. Per la quantitat considerable d'epístoles amb origen o destí a ciutats de l'Imperi, es pot afirmar que Borja va consolidar aquesta xarxa de clientele. I aquesta xarxa va servir de transmissora cultural a través de diversos canals: pintures i escultures, objectes rars i exòtics, relíquies i també llibres, d'entre els que destacarien de música. La circulació de música a través d'aquestes xarxes és un tema cabdal en l'estudi del patrocini musical, que encara necessita unes recerques més acurades.<sup>669</sup>

D'entre els músics amb qui Borja va entrar en contacte a les corts austríaques, destaca Philippe de Monte, mestre de capella de Rodolf II. Pel volum de composicions d'aquest entre els llibres de Joan de Borja es pot afirmar que, a més d'un contacte directe, Borja tindria una especial admiració per les seues obres. El conjunt de les obres de Monte incloses en els llibres de Borja és la col·lecció més important de música d'aquest autor fora de l'àmbit imperial. A més de Monte, l'altre compositor cabdal va ser Orlando Lasso. No hi ha certesa que Joan de Borja i Lasso haguessen tingut contacte personal. Així, la gran quantitat d'obres del compositor entre els llibres de música que es van inventariar entre els béns de Joan de Borja demostra una admiració considerable. La música del flamenc era molt estimada a la cort imperial i les relacions personals entre aquest i els membres de la capella de Rodolf II han estat ben estudiades.<sup>670</sup> A més, Joan de Borja tenia una relació estreta amb els ducs de Baviera, Albert i especialment el seu fill Guillem. La relació amb Lasso podria haver-se produït a alguna de les dietes convocades per l'Emperador. Borja hauria acudit com ambaixador de Felip II i, per la seua banda, Lasso hagués anat amb la capella musical de la cort

<sup>669</sup> Capítol 3.

<sup>670</sup> LINDELL, "Filippo, Stefano e Martha: New Findings on Chamber Music at the Imperial Court in the Second Half of the 16th Century"; EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, 190.

bàvara. Si bé tal vegada no hi va haver un encontre directe, és possible lligar la presència d'una edició del *Patrocinium Musices* d'Orlando Lasso entre ells llibres de Joan de Borja a la presència de Ferran de Baviera a Viena en abril de 1578.<sup>671</sup> Aquest encontre hauria pogut ser l'inici de relacions personals i intercanvi d'aficions musicals entre els membres de la cort bàvara, sobretot amb Guillem, nebot de Ferran, a qui Lasso dedica el primer llibre del *Patrocinium* en 1573 qui heretaria el ducat de Baviera en 1579. No està documentat, per tant, si va haver-hi un contacte directe entre Borja i Lasso, però queda clar l'interès de l'ambaixador per la música d'aquest. Nogensmenys, les obres musicals de Lasso a la col·lecció de llibres de Joan de Borja representen un dels conjunts més importants de música d'aquest compositor a la Península Ibèrica.<sup>672</sup>

No és possible esbrinar si els llibres procedents de la cort imperial que Joan de Borja posseïa a la seua mort en 1606 van ser portats en 1581 o bé van ser fruit d'adquisicions o intercanvis en anys posteriors. Independentment de qualsevol de les dues opcions, la circulació de música entre els estats dels Habsburgs és mostra com una constant. Fóra a través de compositors com Fletxa, fóra a través de la xarxa comercial i cultural establerta durant anys, quedaria demostrat que Borja era una de les persones més interessades en la música provinent de la cort rodolfina. Més del 25% dels seus llibres inventariats en 1606 tenien origen o relació amb aquesta cort.

La tercera ubicació espacial per a la xarxa musical de Joan de Borja va ser, sens dubte, a Espanya. A més a més dels ja esmentats casos de Tomás Luis de Victoria i Francisco Guerrero, Joan de Borja va mantindre contacte relativament habitual amb persones vinculades a la música: cantors, mestres de capella, editors i llibrers. Entre els primers, el contacte permanent seria amb els cantors de la capella de música de les Descalzas Reales. De moment, i a falta de més documentació, no és possible saber la relació de Borja amb els diferents cantors d'aquesta institució, on vivia l'emperadriu Maria i el seu seguici. Amb tot, és molt probable que alguns d'aquests participaren en l'acadèmia de música que Borja tenia a Madrid. En cas de ser així, aquests serien un dels músics amb qui Borja tindria més contacte.

Resulta especialment sorprenent la no vinculació de Joan de Borja amb membres de la capella reial. A la documentació conservada no s'hi troba cap constància de relacions epistolars ni intercanvi musical ni trobades esporàdiques. Si s'analitzen els llibres de Borja en 1606, no apareix cap llibre dels mestres de la capella reial (Philippe Rogier, Géry de Ghersem,...). Resulta realment

671 Carta de Joan de Borja al secretari Gabriel Zayas. Viena, 5 de maig de 1578. E – SIM, *Estado*, 682, d. 14. Joan de Borja explica la presència de Ferran de Baviera a Viena i que tenia “gran admiración y gran aficionado a las cosas del Emperador”.

672 Louis JAMBOU, “Contribution à l'étude de la réception et de la transmission des oeuvres de Lassus dans la péninsule ibérique”, *Ostinato rigore: Roland de Lassus, Giovanni Pierluigi Palestrina* 4 (1994) 127–138. L'inventari dels llibres de Borja no era conegut quan Jambou va realitzar el seu treball.

estrany, amb una explicació aparentment complicada. Tal vegada, l'adhesió incondicional a l'emperadriu Maria i al seu entorn podria mostrar-se com un impediment en aquest sentit, però de cap manera resulta completament convincent. És possible que la resposta pugui trobar-se a partir de l'anàlisi dels llibres que posseïa en morir. Gairebé una quarta part dels llibres provenen de la cort de Rodolf II (com ja s'ha vist, encapçalats per Monte i Lasso). Quatre lots de llibres de Victoria, i altres tres de Guerrero i un gruix considerable d'obres post-tridentines provinents d'Itàlia (Ruffo, Palestrina, Rore,...). Els gustos de Borja tal vegada anaven per altres estils diferents a la tradició flamenca de la capella del rei catòlic. Aquesta explicació seria semblant a la que va viure Tomás Luis de Victoria?<sup>673</sup>

D'altra banda es podria pensar que Borja tindria relacions amb els músics més brillants i erudits de Madrid –no en serien molts–. És inevitable pensar en Géry de Ghersem, encara que flamenc i membre de la capella reial, qui podria ser una excepció. Gràcies a l'inventari de llibres de Ghersem de 1604, es pot entreveure l'erudició i els interessos d'aquest músic. El tinent de mestre de la capella reial és un personatge tan atractiu que caldria aprofundir més informació sobre la vida musical a Madrid a finals del segle XVI. A priori, no es podria descartar com un dels músics amb qui Borja va tindre contacte.<sup>674</sup> Remarcant aquesta excepció, no són habituals els exemplars de música teòrica en biblioteques particulars. Ghersem posseïa un libro de Glareano con la descripción “Glareano de Theoria Musices”, probablement un exemplar de *Dodecachordon*.<sup>675</sup>

Per la correspondència conservada i les notícies de cròniques de l'època, hom sap que la relació que mantenia Joan de Borja amb la casa pairal de Gandia era molt estreta. A l'epistolari de Borja s'hi poden trobar diverses cartes on es descriuen mercès a persones relacionades amb la vila ducal, més concretament amb religiosos. Encara que no hi ha ressenyats contactes amb personatges musicals de Gandia a finals del segle XVI, és possible que a través de les relacions amb els ducs de Gandia hi haguera cert intercanvi cultural i també de música. La presència de membres de la família Borja en la casa de l'emperadriu i particularment en la casa de la reina Margarida, reforçarien aquestes relacions personals.

### Una xarxa jesuítica

Una altra xarxa que Borja va cultivar profusament va ser amb els membres i protectors de la Companyia de Jesús. Tal vegada aquesta xarxa seria la que menys aportacions musicals hagués

673 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 24.

674 STEVENSON, *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*, 412.

675 BOURLIGUEUX, “Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d’Espagne. (Documents inédits),” 174.

tingut en la vida de Borja, però els exemples existents són molt significatius. A pesar de l'estigma que la Companyia era una congregació no musical des dels seus orígens, aquesta concepció s'ha matisat amb el temps.<sup>676</sup> Certament a les primeres Constitucions de l'orde els membres no apareixen mencions a l'ús del cant coral en la litúrgia, però la historiografia ha demostrat que les afirmacions eren fetes des d'una perspectiva institucional i menys històrica.<sup>677</sup> Ho corrobora la vinculació d'alguns dels compositors més importants de la segona meitat del segle XVI amb la Companyia de Jesús, com serien els casos de Victoria o Lasso.

Respecte a les relacions musicals de Joan de Borja amb la Companyia, calen només dos exemples per entendre la influència i vinculació de Borja amb la música i els jesuïtes. Ambdós episodis estan reiterats al llarg de la tesi. La donació del tresor de les relíquies a l'església de São Roque de Lisboa seria el primer exemple. Tot el cerimonial, l'emblemàtica i la música descrita en la crònica de les relíquies té una potent vinculació amb Joan de Borja. Per altra banda, el soterrament i les exèquies de l'emperadriu Maria a Madrid representa un altre capítol d'aquesta vinculació musical amb la Companyia de Jesús.

---

676 Thomas D. CULLEY S.I. – Clement J. McNASPY S.I., “Music and the Early Jesuits (1540-1565)”, *AHSI* XL (1971) 213–245.

677 *Ibid.*, 213–215.

## “Para que cante y toque con sus vihuelas”. Els instruments de Joan de Borja

### La col·lecció d'instruments de Joan de Borja

Els instruments musicals que Joan de Borja posseïa van ser inventariats el 1606.<sup>678</sup> Apareixen llistat en el mateix document que els llibres de música i els altres objectes que posteriorment es van taxar i vendre. Per la gran quantitat d'instruments cal pensar que tots es van inventariar, però d'igual manera que ocorre amb els llibres de música és ben probable que no tots s'hagueren volgut posar en venda.

Els instruments que es coneixen i què disposava Joan de Borja eren “vihuelas de arco” –violes d'arc, habitualment conegudes com a violes de gamba– i instruments de tecla. La relació d'aquests a l'inventari de 1606 mostra el següent:

#### órganos

Un órgano alto, de madera de Alemania, que tiene una rueda y de muc[ha]s consonancias

Un claviórgano con tres clavicordios y seis monturas

Un clavicínbano grande, en una caja de madera pintada de negro con sus pies y para la caja

Un órgano de dulçainas, con sus fuelles pequeños

#### biguelas

Una caja de madera pintada de verde con çinco bigüelas de arco.<sup>679</sup>

La presència de violes d'arc no ha de resultar sorprenent, ans el contrari: Joan de Borja era intèrpret de viola d'arc des dels seus anys de joventut a Gandia. La presència de músics d'aquests instruments no està documentada, però és evident, ja que a la biblioteca del palau ducal ja hi havia música per aquestes violes des d'almenys 1543.<sup>680</sup> Per altra banda, en un dels enviaments d'objectes personals i domèstics cap Alemanya en 1577 no figuren aquests instruments. L'altra notícia sobre la possessió i ús de violes per part de Borja és la carta de Francisco Guerrero del 9 de novembre de 1598, on especifica clarament la forma d'interpretar un motet: “Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo vea y cante con sus vigüelas de arco”. De ben segur que, des de molts anys abans, Borja ja empraria violes. De moment, no s'ha trobat cap tipus de documentació que indique la possible importació de violes des de la cort Imperial, com sí que sembla que va passar amb almenys un dels orgues.

Pel que fa als instruments de tecla, sembla factible que el mateix Joan de Borja els tocara. És

678 AHPM: Francisco Testa, protocolo 2626, tomo III, 1606. Remates de los bienes de don Juan de Borja, fol. 15v.

DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607).”

679 Inventari dels llibres de música i instruments. AHPM: Francisco Testa, protocolo 2626, tomo III, 1606. *Ibid.*, p. 115

Dadson només presenta tots els instruments taxats, però no indica que el «clavicimbanò» no va ser comprat pel duc de Lerma. «Remates de los bienes de don Juan de Borja», fol. 15v.

680 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543),” 275–308; WOODFIELD, *The Early History of the Viol*, 61–79.

probable que començara a estudiar aquests instruments a Barcelona, encara que no hi ha constància documental. Els instruments inventariats cobreixen totes les funcions pròpies d'acompanyament dels orgues o clavicèmbals. Però, quin era l'ús autèntic d'aquests instruments? Tot indica que els instruments van ser utilitzats en diverses pràctiques musicals en cercles reduïts.

Ni la documentació conservada ni les notícies recollides constaten una capella de cantors i músics al seu servei. Aquest fet no contradiu el possible ús o préstec d'aquests instruments per part d'altres membres de la casa de l'emperadriu o de les Descalzas Reales. La presència de molts utensilis litúrgics, com llibres, plata, roba, teles i altars podria indicar algun tipus d'ofici religiós privat, però difícilment suficient per parlar d'uns elements de litúrgia molt més pomposa. Per altra banda, hi ha documentació i noms dels capellans al servei de la casa de Joan de Borja, però cap referència al fet que pogueren ser cantors. Un tema a banda és l'ús d'alguns instruments, especialment les violes d'arc, per a la pràctica de música de cambra. La interpretació de motets amb instruments era habitual, però es desconeix si s'hi va interpretar música de cambra composta *ex professo* per a aquests instruments. Les primeres edicions de música de cambra instrumentals i religioses daten dels primers anys del segle XVII. Si hi va haver algun tipus de pràctiques semblants és una qüestió a investigar en el futur.

Els instruments van ser taxats, després de ser inventariats, el dia 19 de gener de 1607 per “el maestro Clavijo, organista del rey”.<sup>681</sup>Aquest, que no signa la taxació, va estimar un preu de 300 ducats, tant per a l'orgue d'Alemanya com per al claviorgue. El 16 de març de 1607 apareix el nom de Froilán [Mansilla] de Lugo com a comprador dels ítems “Un órgano de madera de Alemania, que tiene una rueda y de mayor consonancia” i “Seis bigüelas de arco en una caja”. Les dues entrades apareixen tatxades amb la indicació: “Ba adelante esta partida nº134 [i nº 135]”. Curiosament, el 22 de març de 1607 apareix el comprador d'aquests instruments: “Su Ex[celencia] S[eñor] Duque de Lerma”. El *valido* de Felip III també va comprar la major part dels llibres de música i el claviorgue de Borja. El clavicèmbal no el va adquirir, però sí l'orgue de dolçaines per més diners del que es va taxar –440 reials. Caldria preguntar-se per què Mansilla de Lugo –qui havia sigut secretari de Joan de Borja– no va poder comprar els instruments. Segurament, la influència i poder del duc de Lerma va tindre més pes.

Gràcies als instruments comprats pel duc de Lerma es coneixen més detalls d'aquests. El *valido* va enviar a la seua fundació de Lerma els llibres de música que havia comprat. D'entre els instruments, en l'inventari de 1607 només apareix el “órgano de la rueda alto, labrado de cinco cajas

<sup>681</sup> *Quaderno p[ara] la tasación de los bienes que quedaron para azer Almoneda de los que dexó el señor Don Juan de Borja*. AHPM: Francisco Testa, protocolo 2626, tomo III, 1606, fol. 41r-41v.

toscas, el qual se avia comprado de la almoneda del señor don Juan de Borja en tres mill y tresçientos reales...”<sup>682</sup> En els inventaris de la col·legiata de Lerma de 1615 i 1630 ja figuren altres orgues, però encara continuava existint l'orgue d'Alemanya –“de la rueda, alto”–, encara que la resta no és possible identificar-los amb els de Joan de Borja.<sup>683</sup>

El 18 de febrer de 1615 es van entregar a Lerma “una arca o caja sus cantoneras de yerro, cerradura y llaue, jaspada de color verde, con seis biolones grandes con çinco arquillos para tocallos, que por mandado y orden de Su Excelencia [duc de Lerma] que el señor abad tiene, y porque el señor maestro Gabriel Díez trajo de Su Excelencia cuando vino de Madrid”.<sup>684</sup> Aquests violons podrien identificar-se amb les violes de Joan de Borja, però el més probable és que foren uns altres. La presència dels violons –segurament violes més grans– presenta confusió en l'aspecte de la interpretació musical: quan i com? Habitualment lligats a la música no litúrgica, el fet és que apareixen des de temps de l'emperador Carles al servei, esporàdic, d'alguns oficis religiosos.<sup>685</sup>

Tornant als orgues i la resta d'instruments de tecla, és evident que l'orgue més gran i més valorat a la taxació era alemany. És possible que en el peritatge elevat de l'orgue influïra la procedència? No hi ha constància de l'adquisició d'aquest orgue, ni de la resta d'instruments, per part de Joan de Borja, però el més factible seria pensar en la compra de l'orgue durant la seua estada a l'ambaixada imperial o bé que l'hagués importat anys després des de terres alemanyes, com va fer amb altres objectes valuosos. De la mateixa manera, és molt probable que hagués tingut accés a la compra d'altre tipus d'instruments, com per exemple algun dels jocs de violes.

Són pocs els nobles que posseïen habilitats com a *tanyedors* d'orgues o clavicèmbals. A les cases reials mai havien faltat aquests instruments. I encara que la pràctica musical a nivell aficionat no era rara, sí es disposava d'organistes entre els músics particulars. Era habitual, però, i ho corroboren alguns inventaris conservats, que les cases nobles disposaren d'orgues i clavicèmbals per a un ús particular.<sup>686</sup>

682 KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1,” 214.

683 *Ibid.*, 218–219.

684 *Ibid.*, 219.

685 Sobre la qüestió, una mica problemàtica, dels violons de la capella reial vid. ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 158–160.

686 “Més dit jorn [10 de juny de 1494] [pagam] XXXI lliures i X sous per albarà de sa senyoria a mestre Luís Forment, pintor e fuster o cimbolet, per cínbol e orgue lo qual de manament de sa senyoria e per a aquella ha fet. CRUSELLES GÓMEZ – IGUAL LUIS, *El duc Joan de Borja a Gandia. Els comptes de la banca Spannochí (1488-1496)*, 119; Roberto GONZÁLEZ RAMOS, “Imágenes, libros y armas. Tipología y significado de los bienes de Diego Hurtado de Mendoza, conde de Saldaña y marqués del Cenete (1520-1560)”, *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte XXI* (2009) 31–46, p. 22 i 33; RUIZ JIMÉNEZ, “Power and musical exchange: the Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville”; Instruments del IV comte de Salinas, don Rodrigo Sarmiento de Villandrando. DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 115–116; EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III,” 152.



Pot sorprendre inicialment l'ausència de vihuelas –de mà– ni de música per aquestes. No obstant això, no resultaria de cap manera estrany per dues raons: per una banda, per ser un instrument associat a la burgesia i no tant a l'ambient cortesà com la musicologia havia entès fins fa poques dates.<sup>687</sup> A més de ser socialment transversal, la viola de mà era un dels mitjans que tenien les persones benestants per adquirir una formació clàssica i humanista, pròpia de la cort. Per altra banda, i tal vegada més significativa, és l'especialització social que ja estava sofrint el mateix instrument, que havia tingut la seua època d'esplendor en les dècades centrals del segle XVI.<sup>688</sup>

Així i tot, és important ressaltar la importància i la presència que tenien aquests instruments de corda entre els músics professionals, la majoria religiosos. Si bé les violes no eren els instruments més habituals en les capelles de música de les institucions religioses al món ibèric, aquestes eren emprades per interpretar música litúrgica. Un exemple és el de Francisco Guerrero, que coneixia bé les violes de Joan de Borja: “hallábase tan diestro que por sí aprendió vigüela de siete órdenes, harpa y corneta i otros varios instrumentos”.<sup>689</sup>

Un altre dels instruments que va posseir Joan de Borja era una “una corneta de marfil, labrada”, que es trobava entre els objectes que es van enviar a Alemanya en 1577.<sup>690</sup> Cal pensar, doncs, que Borja o algú del seu entorn tocava la corneta, bé en l'entorn domèstic o en alguna celebració religiosa. La pràctica amb cornetes era ben estesa entre les institucions religioses, sobretot catedralícies i col·legiales, com en el cas de Gandia: en febrer de 1586, el V duc de Gandia, Carles de Borja, germà de Joan de Borja, va fer entrega d'un conjunt d'instruments a la Seu gandiana, entre els que es trobaven cinc cornetes.<sup>691</sup>

## Pràctiques musicals

Les dues evidències principals sobre les pràctiques musicals instrumentals de Joan de Borja i el seu entorn venen donades per una crònica i una carta. Per una banda, el funcionament més o menys descriptiu de les acadèmies musicals a Madrid a finals de segle XVI i principis del XVII és detallat de la mà de Pedro Cerone.<sup>692</sup> L'altra evidència l'aporta Francisco Guerrero, que en carta a Joan de Borja, el 9 de novembre de 1598, descriu una de les formes habituals d'interpretació amb els

687 GRIFFITHS, “La vihuela en la época de Felipe II,” 420.

688 *Ibid.*, 415.

689 FRANCISCO PACHECO, *Libro de descripción de verdaderos retratos de ilustres y memorables varones*, Sevilla: Previsión Española 1985, p. 204; Citat a GRIFFITHS, “La vihuela en la época de Felipe II,” 243.

690 *Memoria de lo que Juan de Borja embía adelante*, E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, fol. 187v.

691 ESCRIVÀ LLORCA, “Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades,” 90.

692 CERONE DE BÉRGAMO, *El Melopeo y Maestro*, 151.

instruments de corda que s'hi practicaven a casa de Borja. La frase “Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo vea y cante con sus vigüelas de arco” és, en si, un exemple clarificador d'una de les formes d'ús dels instruments de corda que posseïa Joan de Borja.<sup>693</sup>

Aquestes pràctiques a Madrid eren semblants a les que es realitzaven en altres indrets de la cort. Un exemple destacat, datat en 1591, descriu l'educació del príncep d'Astúries, futur Felip III. El marquès de Velada, *ayo* del príncep, va ordenar que es duguera a palau “un cofre barreado y una caja del juego de vihuelas que se le compró para el príncipe, nuestro señor”.<sup>694</sup> Encara que no hi haja cap indicació sobre el fet que foren violes d'arc, el més probable és que així fos, ja que notícies d'anys posteriors així ho descriuen. En 1597 “también se pagaron 30 reales por aderezar un juego de vihuelas, que fueron del cardenal Granvela, y encordallas y entratallas, 2 arquillos nuevos y limpiallas y aderezarlas de todo lo neçesario”.<sup>695</sup> Aquestes pràctiques eren les habituals en l'entorn cortesà de Felip II i ja s'hi venien produint des d'anys abans. Els instruments eren emprats en l'educació del príncep i també de les infantes. A més, aquests també tocarien a les cambres privades igual que la reina Ana d'Àustria o la reina difunta Isabel de Valois.<sup>696</sup>

Un dels usos instrumentals més habituals seria, sens dubte, la dansa. No hi ha constància d'aquesta activitat a l'entorn privat de Joan de Borja, però sí a la cambra de l'emperadriu Maria a les cambres privades de les Descalzas Reales. Un exemple es mostra amb més detall en l'apartat “La cambra de l'emperadriu”, i és la representació d'una faula teatral amb dansa i música al si de l'entorn privat de l'emperadriu. La faula *Dafne* ha estat objecte d'alguns estudis i on no només Joan de Borja, sinó també part de la família, hi van participar.<sup>697</sup>

Des d'un altre punt de vista, resulta enriquidora l'observació i comparació de la pràctica instrumental de música religiosa amb les violes d'arc. Com s'ha dit, Guerrero li transmet el desig a Joan de Borja que cante i toque amb les violes. No hi ha dubte que el mestre de capella sevillà sabia bé dels costums de Borja. Aquesta descripció concorda amb la notícia que el 13 de novembre de 1591 es van pagar 27 reials al llibrer Pablo del Bosque per “10 cuerpos de libros, en çinco tomos, de cançones y motetes de [Francisco] Guerrero, 5 en latín, 5 en romançe, encuadernados en pergamino blanco para tañer con ellos con vihuelas de arco el príncipe, nuestro señor”.<sup>698</sup> Vet aquí la mateixa pràctica relacionada amb Borja. En les mateixes dates s'hi trobaven a les cambres reials “un juego

693 Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja. Sevilla, 9 de novembre de 1598. UK – Lbl *Add.* 28426 doc. 36, f. 72.

694 E – Mp, *Sección Administrativa*, 660, sense foliar. MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, *El marqués de Velada y la corte en los reinados de Felipe II y Felipe III. Nobleza cortesana y cultura política en la España del Siglo de Oro*, 360.

695 E – Mp, *Sección Administrativa*, 660, sense foliar. *Ibid.*

696 ROBLEDÓ ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 197–212.

697 RAMOS LÓPEZ, “Dafne, una fábula en la corte de Felipe II.”

698 E – Mp, *Sección Administrativa*, 660, sense foliar. MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, *El marqués de Velada y la corte en los reinados de Felipe II y Felipe III. Nobleza cortesana y cultura política en la España del Siglo de Oro*, 360.

de violones pertenecientes a los cantorricos, un juego de cinco *vihuelas de arco* prestadas por el Caballero de Gracia, otro juego como el anterior de Felipe de Zúñiga, ayuda de cámara del príncipe, y unos violones y un violón grande que se hallaban en la Casa del Tesoro”.<sup>699</sup> Cal pensar doncs que, per una banda els jocs de violes d'arc, sense tindre una àmplia difusió, sí que formaven part d'algunes cases nobles, especialment interessades en la música. Al mateix temps, queda la incògnita si la pràctica de tocar els motets, de Guerrero, amb les violes d'arc era habitual a la cort. O bé, Joan de Borja reproduïa alguns dels costums de la monarquia, com era habitual en tantes altres activitats. O tal vegada, just el contrari, Joan de Borja i el seu cercle van poder introduir aquesta pràctica importada d'altres indrets i va ser ben acceptada entre els cortesans de Madrid.

Caldria considerar aquest tipus d'interpretacions amb les violes i veu –i també amb clavicèmbals o violes de mà–, com música de cambra. Aquest tipus d'interpretacions privades, o semi-privades, són difícils d'estudiar amb la documentació habitual. És més que probable que alguns dels músics de la capella reial hi participarien, però també d'altres que no en formaven part i en certa manera podien ser itinerants. Als llistats de les cases de la reina i els fills de Felip II s'hi troben músics de cambra, especialment per a la pràctica de la dansa, però no només. La presència d'aquests, que sovint tenien assignada una altra funció afegida, ha sigut objecte d'estudi.<sup>700</sup>

Encara que Joan de Borja era un gran promotor musical i admirat per músics i nobles, caldria sopesar fins quin punt pot considerar-se com un importador de costums musicals a la cort madrilenya. Això no contradiria el fet que Borja hauria compartit algunes sessions a les cambres privades de Rodolf II a la cort de Praga. Erudit i amant de la música com era, la proximitat en alguns aspectes culturals amb l'emperador, que cal recordar que el coneixia des de l'estada d'aquest a Madrid, hauria permès la pràctica musical de Borja amb els músics privats imperials. Una de les modes establertes a Viena i Praga en els anys de l'ambaixada de Borja va ser la presència de dones a les cambres reials com a cantants i intèrprets de llaüts i clavicèmbals. Aquest nou costum, importat de les corts italianes, va tindre una relativa difusió a la cort de Munic. Igual que en altres indrets, aquestes pràctiques són difícils de resseguir, però gràcies a algunes dedicatòries de música i breus notícies s'hi té constància.<sup>701</sup> Els conjunts instrumentals que s'hi congregaven eren formats per violes d'arc, diferents tipus de cèmbals, llaüts i possiblement cornetes i violins.

Per tant, es podria pensar que fou a Praga on Joan de Borja va trobar l'ambient musical adequat

699 E – Mp, *Sección Administrativa*, 902, sense foliar ROBLEDÓ ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 211.

700 *Ibid.*, 208–212.

701 LINDELL, “Filippo, Stefano e Martha: New Findings on Chamber Music at the Imperial Court in the Second Half of the 16th Century.”

per a les pràctiques musicals descrites –i van ser imitades durant el temps a Madrid–. Hom té constància de l'ús de les violes (de gamba) per part de Philippe de Monte, interpretant madrigals seus. També existeix documentació que mostra algunes interpretacions de motets cantant i tocant al mateix temps. Com s'incideix a l'apartat “*Musica Rupolphina*”, un dels contactes valuosos de Joan de Borja a Praga, encara que no corroborats, hagués pogut produir-se amb l'almoïner imperial Jacob Chimarraeus, conegut per ser un dels grans músics de la cort rodolfina i fundador de la germandat de Corpus Christi.

A Madrid, la presència de dones en àmbits privats relacionats amb la música és difícil de confirmar, però sens dubte hi havia dones que hi participaven, en les Descalzas Reales per exemple. Les dames que tocaven les arpes i les cantants estan constatades a les cambres de l'emperadriu Maria d'Àustria. Habitualment, en aquestes reunions privades només participaven dones i alguns músics particulars, així com alguns pocs membres masculins, de la casa – quasi exclusivament els majordoms. Les ordenances de la casa de la reina Ana d'Àustria, de 1574, poden servir per il·lustrar la tasca del majordom en les activitats musicals privades:

Cuando la reina quisiere que los príncipes dancen con las damas en su cámara, no entrará allí sino el dicho [p. 134] mayordomo mayor de la reina y, por su ausencia o impedimento, el mayordomo semanero y el ayo de los príncipes y no otro alguno.

Cuando en la Cámara de la Reina o en otra parte secreta hubiere música o cosa semejante, asistirá a ello el mayordomo semanero y los oficiales que fueren necesarios para ordenar todo lo que allí se hubiere de hacer con el acatamiento, quietud y sosiego debido y no han de consentir ni dar licencia que entren ni estén allí sino solamente los que estuvieren ordenado que puedan entrar.

Cuando la reina quisiere música o otra cosa semejante en su cámara, no ha de entrar en ella persona ninguna fuera de sus mayordomos y caballerizo mayor y el ayo de los príncipes, y mis mayordomos que se hallaren presentes y los de mi camarera y de los dichos príncipes con que ninguno se ponga con dama.<sup>702</sup>

Les consideracions sobre la música instrumental que es podrien establir sobre Joan de Borja no poden deixar de banda la possibilitat de la presència – i la pràctica activa – dels membres de la seua família. Els seus fills, educats com futurs cortesans, especialment Francisco i Carlos, arribarien a ser personatges importants dins la cultura literària del segle XVII. Així mateix, les notícies sobre la presència de música al palau madrileny de Francisco de Borja y Aragón, príncep d'Esquilatxe, també corroboraria aquesta idea de música entre les elits cortesanes.<sup>703</sup> Cal no oblidar la formació de

702 *Ordenanzas de la casa de la reina doña Ana de Austria, cuarta esposa de Felipe II*. E – Mn, Ms. 20.066/60.

Existeixen en diversos arxius còpies de les etiquetes i ordenances de les cases reials en manuscrits i impresos de segles posteriors.

703 José SIMÓN DÍAZ, “Encuentros del Cardenal F. Barberini con Lope de Vega y con el Príncipe de Esquilache en

Francisca de Aragón, segona muller de Joan de Borja, que els escriptors portuguesos consideraven com a musa. Com a dama de la reina Caterina d'Àustria, a la cort portuguesa, Francisca era destra en la pràctica instrumental d'instruments de tecla.

Amb tot, no es pot esbrinar en detall les pràctiques exactes més enllà de les ja comentades, però aquests apunts poden servir per a possibles recerques futures. La música instrumental a les cambres privades a la cort hispànica i la presència de dones músiques són encara temes amb un ampli recorregut dins la investigació musicològica.<sup>704</sup>

### Un motet perdut de Francisco Guerrero?

El perquè d'incloure la discussió sobre un possible motet de Guerrero en l'apartat dels instruments de música és degut a la descripció que fa el mateix Guerrero sobre les pràctiques musicals de Joan de Borja. En aquesta carta escriu el mestre sevillà “Aí enbío a V[uestra] S[eñoría] un motete q[ue] e echo para las honras del rey, n[uest]ro s[eñor] q[ue] sea en gloria. Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo vea y cante con sus vigüelas de arco”.<sup>705</sup> Com ja s'ha explicat anteriorment, gràcies, en part, a la carta de Guerrero es pot confirmar, per una banda, l'existència de l'acadèmia de Joan de Borja i, per altra, alguna de les pràctiques habituals.

El comentari sobre l'enviament d'un motet per a les honres de Felip II fa pensar primerament en una composició musical feta després de la mort del rei el 13 de setembre de 1598. A la literatura sobre els motets de Guerrero no he trobat cap motet dedicat a les honres o exèquies de Felip II. La darrera publicació dels *Motecta* de Guerrero és de 1597 i, com és evident, no apareixeria explícitament cap motet d'aquestes característiques.<sup>706</sup> Caldria pensar, doncs, en un motet perdut. D'entre els estudis sobre les obres de Guerrero, i més en concret dels motets, el més profund és de Juan Ruiz sobre els llibres de cor de la catedral de Sevilla. És possible suposar que, a banda del fet que Guerrero enviara aquest motet a Joan de Borja, també s'interpretés en les exèquies reials de Felip II a la seu sevillana. D'entre ells llibres conservats, cap motet correspon a aquesta descripció. Una hipòtesi, doncs, seria que aquest motet hagués estat copiat en els llibres referents a la *Missa de*

---

Madrid, 1626”, en *Homenaje al Cardenal Taracón de la Academia de Arte e Historia*, Madrid: Archidiócesis de Madrid-Alcalá 1980, 289–316.

704 L'estudi sobre la figura de Blas de Castro és un bon model per a aquestes recerques. Luis ROBLEDO ESTAIRE, *Juan Blas de Castro (ca. 1561-1631). Vida y obra musical*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico 1989; Ascensión MAZUELA-ANGUITA, “Artes de canto (1492-1626) y mujeres en la cultura musical del mundo ibérico renacentista.” Tesi Doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona 2012.

705 Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja. Sevilla, 9 de novembre de 1598. UK–Lbl Add. 28426 doc. 36, f. 72.

706 *Motecta... quae partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis et duodenis concinuntur vocibus* (Venezia, Giacomo Vincenti, 1597) RISM G4877. RUIZ JIMÉNEZ Juan, *La librería de Canto de Órgano. Creación y pervivencia del repertorio del Renacimiento en la actividad musical de la catedral de Sevilla*, 132-133.

*Réquiem* de Guerrero. Aquest manuscrit es va copiar almenys cinc vegades.<sup>707</sup> Com és lògic, en la primera còpia de 1582 aquest motet no podria aparèixer i en la posterior de 1689 hi havia diversos motets, però sense saber-ne el contingut exacte. Altres llocs on s'hagués pogut copiar aquest motet serien els llibres nº 29 i nº 30 que apareixen a l'inventari de 1588. Aquests llibres apareixen llistats en successius inventaris, fins a la seua pèrdua definitiva al llarg del segle XVIII. Encara que aquests manuscrits es van començar a confeccionar anys abans, caldria la possibilitat que foren el suport material per a la transmissió d'aquest motet.<sup>708</sup> Una darrera opció seria que el motet hagués estat copiat en algun dels jocs de llibrets que figuren descrits en un inventari de 1721. Aquesta adjudicació no és possible per falta d'informació.<sup>709</sup>

Els estudis sobre cerimonial i música per exèquies no són massa abundants. Owen Rees fa una aproximació general per centrar-se en les exèquies reials de Felip II a Granada i Saragossa.<sup>710</sup> Sobre les exèquies celebrades a Sevilla per a Felip II, les cròniques descriuen alguna cerimònia on va intervindre la capella de música. Dissortadament, i com és comú a moltes de les descripcions dels cerimonials, no estan especificades els noms de les peces que es van interpretar.<sup>711</sup>

Una altra possibilitat factible seria que el motet enviat per Guerrero a Joan de Borja hagués passat a formar part del fons de les Descalzas Reales. Aquesta opció sembla a priori poc probable, però posats a fer una recerca exhaustiva, no es podria descartar. Un dels inventaris dels llibres de música de la “Real Capilla de las Descalzas Reales” es va realitzar en 1604. En aquest inventari s'hi llisten llibres manuscrits que no apareixien en l'anterior de 1587. Entre aquests, en principi quedarien descartats els impresos de Guerrero. Hi hauria dues opcions possibles: l'ítem 68 “Otros cinco libretes de villanescas de Guerrero, a mano...” o l'ítem 82 “Otro libro grande de pergamino y mano con el offiçio de difuntos que dieron los señores testamentarios de la Mag[esta]d Cessárea de la emperatriz María, n[uestr]a [señora], para sus offiços de difuntos.”<sup>712</sup>

Si s'haguera d'especular sobre quin llibre podria contindre el motet perdut de Guerrero, aquest

707 *Ibid.*, 291.

708 *Ibid.*, 70–71.

709 *Ibid.*, 60, 327.

710 OWEN REES, “‘The City Full of Grief’: Music for the Exequies of King Philip II”, en MELANIA BUCCIARELLI – BERTA JONCUS (eds.), *Music As Social and Cultural Practice: Essays in Honour of Reinhard Strohm*, Woodbridge: The Boydell Press 2007, 119–138.

711 DIEGO ORTIZ DE ZÚÑIGA, *Anales eclesiásticos y seculares de... Sevilla, metrópoli de Andalucía: Desde 1246 hasta 1671*, Madrid: Imprenta Real - Juan Garcia 1677, pp. 594–595; FRANCISCO GERÓNIMO COLLADO, *Descripción del túmulo y relación de las exequias que hizo la ciudad de Sevilla en la muerte del rey don Felipe Segundo*, Sevilla: Imprenta de D. José María Geofrin 1869, p. 223; FRANCISCO DE ARIÑO, *Sucesos de Sevilla de 1592 a 1604*, Sevilla: Imprenta de D. Rafael Tarascó y Lassa 1873, pp. 100–112. L'única cita a Guerrero és el trasllat del cos de l'arquebisbe de Sevilla en 1594, 158-160.

712 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 234–237.

darrer volum de música per a difunts seria la primera opció. Joan de Borja era, des de 1581, marmessor al testament de l'emperadriu Maria.<sup>713</sup> A l'inventari de llibres de les Descalzas Reales, realitzat el 15 d'abril de 1608, apareix un ítem amb la descripció: “otro libro grande, de pergamino y mano, con el oficio de difuntos, que dieron los señores testamentarios de la Magestad Cesárea de la emperatriz María nuestra [...], para asser oficios de difuntos”.<sup>714</sup> Encara que el motet perdut de Guerrero estava dedicat a la memòria de Felip II, és possible que hagués estat copiat en aquest llibre per a les cerimònies fúnebres de l'emperadriu Maria.

És possible que almenys una còpia d'aquest motet hauria d'haver-se conservat entre els llibres de música que tenia Joan de Borja. Dels llibres inventariats el 1606, cap d'ells permet identificar alguna possible localització d'una còpia del motet perdut. Els impresos de Guerrero, que hui dia encara es conserven, no contenen cap *addenda* manuscrita. Això, en principi, no pressuposa que no s'haguera copiat. Tal vegada, els llibres o llibrets que contenien aquest motet no va ser inventariats, o bé ja no estava en possessió de Borja en aquell any. Una altra opció seria que s'hagués pogut copiar en el llibre “Otro libro de misas de difuntos del d[ic]ho maestro Bitoria”. Com s'esmenta al capítol 2 i 3, aquest llibre sembla ser un manuscrit –tal vegada esborranys–. Són conegudes les bones relacions entre Victoria i Guerrero i, a priori, no hauria de descartar-se aquesta possibilitat.

Sobre la tipologia i el possible text del motet, no es pot obviar els coneguts motets *Versa est in luctum* de Tomás Luis de Victoria i, sobretot, d'Alonso Lobo. L'edició del *Liber primus missarum* (Madrid, Joannes Flandre, 1602) RISM L2588,<sup>715</sup> conté aquest motet amb la dedicatòria “Ad exequias Phillip. II, Cathol. Regis Hisp., Sex vocibus. Alfonsi Lobo”. (fol. 126v-129r). Segons Stevenson, aquest motet s'hauria cantat a les exèquies de Felip II a la catedral de Toledo en 1598.<sup>716</sup> No és desenraonat atribuir a Guerrero un motet de difunts amb aquest text, ja que s'hi troben composicions d'altres mestres de capella a la tradició de la catedral sevillana: Peñalosa – encara que només es conserva a Toledo –,<sup>717</sup> Alonso Lobo<sup>718</sup> i Alonso Xuárez, que varia el text a *Versus est in*

713 Joseph Antonio de ABREU BERTODANO, *Coleccion de los tratados de paz, alianza, neutralidad, garantia ... hechos por los pueblos, reyes y principes de España con los pueblos, reyes, principes, republicas y demás potencias de Europa ...: desde antes del establecimiento de la monarchia gothica hasta el feliz reynado del Rey N.S. D. Phelipe V*, Madrid: Diego Peralta, Antonio Marin y Juan de Zuñiga 1740, pp. 106–156.

714 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 15.

715 Per a una descripció de l'imprés d'Alonso Lobo vegeu Javier MARÍN LÓPEZ, “‘Era justo comenzar por la de Jaén’: la recepción del ‘Liber Primus Missarum’ (1602) de Alonso Lobo en la Catedral de Jaén”, *Elucidario: Seminario bibliográfico Manuel Caballero Venzalá* 5 (2008) 97–136.

716 STEVENSON, *La música en las catedrales españolas del Siglo de Oro*, 301.

717 Tess KNIGHTON, “Francisco de Peñalosa: New works lost and found”, en David CRAWFORD – G. Grayson WAGSTAFF (eds.), *Encomium Musicae: Essays in Honor of Robert J. Snow*, Hillsdale: Pendragon Press 2002, 231–257, p. 256.

718 RUIZ JIMÉNEZ, *La librería de Canto de Órgano. Creación y pervivencia del repertorio del Renacimiento en la actividad musical de la catedral de Sevilla*, 134–141, 293.

*luctum chorus noster*.<sup>719</sup> Aquesta possibilitat confrontaria amb els texts *Motuus est Philippus Rex*, usat per Ambrosio Cotes a València per a les exèquies reials o *Quomodo sedet sola* emprat per Alonso Aranda a Granada.<sup>720</sup> En la documentació conservada sobre la música relativa a les exèquies només s'inclou la interpretació d'un motet en la consagració. Per desgràcia, i a diferència d'altres moments, no s'indica ni el text ni l'autor ni el to del motet a interpretar. A banda d'aquesta informació, per la datació de la carta de Guerrero a Borja és poc probable que el motet de Guerrero s'hagués interpretat en les exèquies reials a Madrid.<sup>721</sup>

Es pot concloure que, a pesar de què la música de Guerrero era apreciada a la capella reial – durant les exèquies a Madrid s'hi va interpretar el *gradual* i el *tractus* de les misses –,<sup>722</sup> no s'hi va poder interpretar el motet perdut perquè Guerrero va enviar el motet a Borja amb data posterior als cerimonials de difunts. Cabria la possibilitat que el compositor sevillà també l'hagués fet arribar a la capella reial per una altra via, però els treballs sobre aquesta i la documentació no mostren aquesta contatació. Tanmateix, sembla probable que el motet perdut de Guerrero hagués pogut ser per al moment de l'Elevació.

---

719 *Ibid.*, 288.

720 REES, “‘The City Full of Grief’: Music for the Exequies of King Philip II,” 127–128.

721 ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, 164–172.

722 *Ibid.*, 172.



### Una elit erudita i un mecenatge constant: els ambaixadors a l'Edat Moderna

Els aspectes culturals del cos diplomàtic a la segona meitat del segle XVI són de per si un tema profund i complex que necessitaria l'amplitud d'un estudi monogràfic. Però en aquest moment, és necessari fer una parada i emmarcar les particularitats humanístiques i erudites, i en concret musicals, d'aquesta elit de nobles, responsable en gran mesura de l'intercanvi cultural a l'Europa de la segona meitat del segle XVI i principis del XVII. Aquest apartat se centra en els ambaixadors hispànics a les corones europees, especialment al Sacre Imperi Roma, i els legats imperials a les corts de Felip II i Felip III.

L'intercanvi cultural a través dels ambaixadors i les seues xarxes ha sigut motiu central de recerques en el camp de la literatura i la història de l'art al segle XVII.<sup>723</sup> En el cas del segle XVI els estudis són bastant més escassos i sovint són recerques vinculades a la història del llibre i al col·leccionisme.<sup>724</sup> Aquests treballs resulten fonamentals per corroborar la importància que tenien els ambaixadors sobre la representació de la monarquia i els seus estats: la manifestació d'aquesta a través de les imatges, el ritual i la propaganda. En definitiva, un mecenatge a camí entre personal, devot i al servei de la corona.

### Les activitats musicals dels ambaixadors com a objecte d'estudi

Una de les finalitats d'aquest apartat és mesurar la importància de les legacions sobre les activitats artístiques, especialment musicals, per tal de descriure la importància de les manifestacions de patrocini musical com a imatges representatives de la monarquia o dels mateixos ambaixadors.

En el cas particular de la música els treballs de recerca sobre aquest tema són pràcticament inexistents.<sup>725</sup> Tota la informació que es pot trobar referent al patrocini i pràctiques musicals per part del cos diplomàtic arreu d'Europa ve referenciat a través d'estudis sobre altres institucions, com el mecenatge musical de les cases reials, noblesa i institucions religioses.

723 CARRIÓ-IVERNIZZI, *El gobierno de las imágenes: ceremonial y mecenazgo en la Italia española de la segunda mitad del siglo XVII*; GARCÍA CUETO, "Roma y España..."

724 Fernando BOUZÁ ÁLVAREZ, "Docto y devoto. La biblioteca del Marqués de Almazán y Conde de Montegudo (Madrid, 1591)", en Friedrich EDELMAYER (ed.), *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. (1556-1598)*, Wien - München: Die Deutsche Bibliothek 1999, 247-310; JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*; Joan YEGUAS GASSÓ, "Miquel Mai embajador en Roma (1528-1533): erasmismo y mecenazgo", en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna: (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 1, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 297-322; PÉREZ DE TUDELA GABALDÓN, "Roma y España..."

725 Entre les poques referències d'aquest tipus d'estudis hom pot trobar LEWIS, "Danish Diplomacy and the Dedication of Giardino novo II (1606) to King James I."

Cal ressaltar la importància d'aquesta elit de nobles i erudits. Aquest apartat l'he centrat en l'intercanvi cultural entre els regnes d'Espanya i l'Imperi per ser els dos territoris principals per a la casa Habsburg. A ambdós localitzacions és on Joan de Borja va exercir un mecenatge musical més actiu. Quedaria pendent, doncs, un futur estudi més profund de les relacions musicals a través de la diplomàcia entre indrets tan destacats com als territoris italians –especialment Roma–, França o Anglaterra.

Els aspectes polítics i econòmics dels diversos ambaixadors al servei de la casa d'Àustria han estat estudiats especialment per Edelmayer<sup>726</sup> i Strohmeyer,<sup>727</sup> així com els estudis clàssics de Chudoba.<sup>728</sup> Per als intercanvis culturals, de mecenatge i de col·leccionisme (incloent-hi les relíquies) la varietat d'estudis no permet fer una selecció concreta.<sup>729</sup>

Una de les constants en les relacions de la cort austríaca i la hispànica en aquest període, era la falta de recursos econòmics per part de Maximilià II. Aquest necessitava els mitjans materials de Felip II per mantindre el control dels estats a l'Imperi. Al mateix temps, el monarca hispànic feia ús de les milícies de l'emperador per a les revoltes de Flandes. L'intercanvi d'interessos no sempre era fàcil i la necessitat de la presència d'ambaixadors en ambdues corts es va fer present des dels anys seixanta del segle XVI.<sup>730</sup>

Les tasques diplomàtiques eren encarregades a persones especialment aptes en el coneixement d'idiomes i les bones relacions socials. Els ambaixadors alemanys a la cort hispànica, Adam de Dietrichstein, Hans Khevenhüller i Wolf Rumpf de Wielross –aquest darrer, legat especial–, dominaven el castellà, el llatí i l'italià.<sup>731</sup> El cas dels ambaixadors davant l'emperador, era ben diferent. Els ambaixadors regulars davant Maximilià II, Claudio Fernández Vigil de Quiñones, comte de Luna (1558-1563), Thomas Perrenot de Chantonnay (1565-1570) i Francisco Hurtado de Mendoza, comte de Monteaugudo (1570-1577), no en sabien res d'alemany quan van començar les

726 EDELMAYER, “Aspectos del trabajo de los embajadores...”; *Ibid.*; EDELMAYER, “Honor y Dinero: Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria”; EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III”; EDELMAYER, “La red clientelar de Felipe II en el Sacro Imperio Romano Germánico”; EDELMAYER – STROHMEYER (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*.

727 EDELMAYER – STROHMEYER (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*.

728 CHUDOBA, *España y el imperio, (1519-1643)* Aquest estudi actualment es considera revisat, però és una bona base i encara té conceptes i informacions no superades.

729 Per a una primera aproximació, són interessants JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*; EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*; TREVOR-ROPER, *Principes y Artistas: Mecenas e Ideología en cuatro Cortes de los Habsburgo 1517-1623*.

730 Encara que la presència dels ambaixadors en el Sacre Imperi i els regnes d'Espanya es remunta a l'etapa del govern de l'emperador Carles V, és a partir de la segona meitat del segle XVI, quan aquestes relacions són més importants i interessants per a l'estudi. EDELMAYER, “Aspectos del trabajo de los embajadores...” 40.

731 En el cas de Dietrichstein s'escriu amb Rodolf d'Àustria en castellà ja des de l'estada d'ambdós a Espanya en 1562. EDELMAYER, “Honor y Dinero: Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria,” 107.

seues tasques diplomàtiques a l'Imperi. Tampoc els ambaixadors especials (Pedro Fajardo en 1573 i Luis Venegas en 1569-1570) sabien suficient alemany i eren poc destres amb el llatí. Encara que l'emperador Maximilià II dominava el castellà i el francès, l'idioma era un obstacle per a les negociacions a la cort imperial. La successió del comte de Monteagudo va ser complicada perquè no hi havia nobles amb el perfil que es buscava.

Tant Joan de Borja com Guillem de San Clemente no havien estat una primera opció en principi,<sup>732</sup> però ambdós tenien unes qualitats en comú: eren destres amb els idiomes, ja tenien experiència diplomàtica i cultivaven una erudició que els permetria introduir-s'hi amb certa facilitat als cercles cortesans imperials. A més a més, tant Joan de Borja com San Clemente eren personatges curiosos, amb una òptima educació cortesana i habilitats amb les relacions socials que el diferenciaven dels seus predecessors. Un exemple significatiu és l'interès de Joan de Borja en publicar un diccionari llatí-castellà-txec per a la comunitat hispànica de Praga.

Hi ha diversos motius pels quals és especialment interessant l'estudi de les activitats culturals i artístiques d'aquests personatges. Per una banda, les activitats erudites dels ambaixadors van facilitar, en diversos graus, la integració a les corts de recepció. Són conegudes les aficions artístiques i el col·leccionisme d'Adam de Dietrichstein i sobretot de Hans Khevenhüller. Aquest darrer era expert en pintura i havia sigut mecenes de Jacopo Tintoretto i Juan Pantoja de la Cruz.<sup>733</sup> En segon lloc, el col·leccionisme d'art, antiguitats i objectes rars i exòtics era una tendència entre molts nobles de l'època. En aquest sentit, els ambaixadors facilitaven aquest intercanvi i ells mateixos n'eren posseïdors. Un dels casos paradigmàtics és del de Joan de Borja, i que durant la seua legació a Lisboa va enviar diversos llibres en xinès, japonès i àrab a Felip II. Hi ha altres exemples d'intercanvis, mitjançant les ambaixades, d'objectes rars enviats a Praga i Viena a canvi d'obres d'art i relíquies.

Un altre aspecte rellevant és el col·leccionisme i la usurpació de relíquies d'arreu de territoris europeus amb la finalitat de la veneració i la salvació d'aquestes contra els protestants. Emblemàtica va ser la recopilació i entrega de les relíquies que van posseir Joan de Borja i Francisca d'Aragó i que van donar a l'església de São Roque de Lisboa.<sup>734</sup>

Finalment, però sens dubte més rellevant per a aquest estudi, és l'aspecte musical d'aquesta elit de nobles que versa principalment en tres aspectes. En primer lloc, el patrocini i dedicatòries d'obres musicals. Segonament, l'afavoriment d'unes pràctiques musicals on residien; i en darrer lloc, la

732 EDELMAYER, "Aspectos del trabajo de los embajadores...", 44.

733 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 229-236.

734 Sobre aquesta donació i la música associada a la rebuda de les relíquies. Vegeu "Relíquies i música".

compra i possessió de fonts musicals en les riques biblioteques que la majoria d'ambaixadors tenien.

La dedicatòria d'obres musicals, sobretot impreses, com també en obres de diverses matèries, és una constant des de les primeres edicions a principis del segle XVI. Aquestes dedicatòries estaven dirigides a algun monarca, noble notable o cardenal poderós, i l'objectiu habitual era ésser recompensat econòmicament o social, ser un agraïment pels ajuts prestats o intentar aconseguir un nou càrrec més adient a l'estatus que anava adquirint el compositor. En definitiva, de tots aquests oferiments a les portades dels impresos –i en menor mesura alguns manuscrits–, una part considerable són oferts a aquests diplomàtics que s'esmenten. En el cas de Joan de Borja és ben coneguda l'edició de *Las Ensaladas* que va editar Mateu Fletxa *el Jove* a Praga en 1581. És menys cèlebre la dedicatòria, segurament del copista Andreas Renischall, a “Joanni de Borgia” en el manuscrit de misses B – Bc 27086.<sup>735</sup>

### Aspectes musicals dels ambaixadors imperials a la cort hispànica

Adam de Dietrichstein, qui havia sigut l'ambaixador a Espanya de Maximilià II, havia entroncat la seua família amb la noblesa hispànica casant-se amb Margarita de Cardona i també amb els Borja,<sup>736</sup> no era un noble d'un llinatge poderós, però havia sabut guanyar-se el respecte i l'admiració dels monarques per les seues habilitats diplomàtiques i el coneixement de l'Europa del seu temps. Després de finalitzar la carrera d'ambaixador, es va retirar als seus dominis austríacs i participà activament en la cort *rodolfina* a Praga i Viena com a majordom major de l'Emperador. Allí va tindre contacte amb Philippe de Monte, aleshores mestre de capella de Rodolf II,<sup>737</sup> què li va dedicar la seua edició de 1585 dels motets a 6 i 12 veus: *Sacrarum cantionum cum sex & duodecim vocibus, quae vulgo...* (Venezia, Angelo Gardano, 1585. RISM M3319).<sup>738</sup>

Philippe de Monte, com altres polifonistes a les corts de Rodolf II, mantenien contactes personals amb alguns nobles de la cort, probablement en cercles humanístics. Aquests grups – possiblement algun tipus d'acadèmies– eren habituals als estats italians i ho serien pocs anys

<sup>735</sup> Al capítol 3 s'aprofundeix sobre aquestes fonts musicals.

<sup>736</sup> Ana de Dietrichstein, filla d'Adam, va casar-se en segones núpcies amb Joan de Borja, II marquès de Navarrés, fill de Pere Lluís Galcerà de Borja. Les informacions sobre l'enllaç d'Ana que apareixen a la següent publicació és errònia. Es confon el marquès de Navarrés amb un fill de Joan de Borja i Castro. Vanesa de CRUZ MEDINA, “Manos que escriben cartas: Ana de Dietrichstein y el género epistolar en el siglo XVI”, *Litterae: cuadernos sobre cultura escrita* 3-4 (2004 2003) 161–185, p. 167; En aquesta altra publicació s'informa que l'enllaç d'Ana de Dietrichstein va ser amb Antonio Fonseca, comte de Villanueva y Cañedo. Bohemil BADURA, “La casa de Dietrichstein y España”, *Ibero-American Pragencia* XXXIII (1999) 47–67, p. 59.

<sup>737</sup> COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 198–199.

<sup>738</sup> George van DOORSLAER, *La Vie et les oeuvres de Philippe de Monte*, Bruxelles: Académie Royal de Belgique 1921, pp. 176, 258.

després al Madrid de finals de segle XVI. Els ambaixadors hispànics, a banda de participar en aquestes activitats –algunes promogudes per la facció hispànica– també tenien les seues pròpies, com el cas de Joan de Borja i Guillem de San Clemente.

La biblioteca que posseïa Adam de Dietrichstein no ha estat estudiada en detall, ja que la major part dels llibres van ser heretats pel seu fill, el cardenal Franz de Dietrichstein, i conservada al castell de Nikolsburg.<sup>739</sup> Sens dubte, els Dietrichstein posseïen llibres de música a la seua biblioteca,<sup>740</sup> un senyal inequívoc del col·leccionisme i l'interès per la matèria. Desgraciadament no es pot esbrinar quines fonts van pertànyer a Adam i quines es van incorporar posteriorment a la seua biblioteca.

Per al cas de Hans Khevenhüller es desconeix el contingut de les seues possessions bibliogràfiques.<sup>741</sup> Khevenhüller no era un simple aficionat a l'art. Alguns estudiosos el consideren un expert en pintura i escultura, degut a la seua experiència en la compra d'art i el mecenatge d'artistes com Tintoretto i Pantoja de la Cruz.<sup>742</sup>

Les col·leccions de pintura, escultura i joies què posseïa l'ambaixador han estat estudiades des del punt de vista del col·leccionisme personal i de l'art al servei diplomàtic i de representació.<sup>743</sup> D'entre la multitud d'objectes artístics, joies, cavalls, llibres i música que s'enviaven entre Espanya i l'Imperi, és interessant remarcar les diverses peticions que havia fet l'emperador Maximilià II a Dietrichstein i Khevenhüller sobre el lliurament de xiquets capons cap a Alemanya per servir a les capelles de música de l'emperador.<sup>744</sup> Aquestes notícies es refermen amb les ordres que tenia Mateu

739 Georgius DINGENAUER, “Catalogus Librorum ... Bibliothecae illustrissimi Principis et Domini Francisci Cardinalis a Dietrichstein,” 249–265, 297–321; Burkhard SEUFFERT, “Bibliothek und Archiv auf Schloss Nikolsburg vor 1645”, *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 42 (1925) 249–265, 297–321, pp. 1–28; Josej POLISENSKY, “Hispanica de 1614 en la Biblioteca de los Dietrichstein de Mikulov”, *Ibero-American Pragensia* VI (1972), traduït per Antonin Vaculik 199–203, pp. 199–203.

740 Lucie BRÁZDOVÁ, “Olomoucký biskup, kardinál František Dietrichstein”, en *Kritické edice hudebních památek VI, Hudba v Olomouci, Historie a současnost I, In honorem Pavel Čotek*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého 2003, 65–71, pp. 65–71.

741 Hans Khevenhüller (16 d'abril de 1538 – 4 de maig de 1606). Va ser ambaixador a la cort espanyola des de 1572. Amb anterioritat ja havia acompanyat Wratislav de Pernstejn en diversos viatges a Espanya des de 1560. Gran aficionat als cavalls i la natura, va dissenyar l'arquitectura dels jardins reials d'Aranjuez i Madrid. Va arribar a tenir gran amistat amb Felip II què li va concedir l'orde del Toisó d'Or en 1587. Mantenia una estreta amistat amb l'emperadriu Maria i va ser marmessor al seu testament. Malgrat les tenses relacions amb el duc de Lerma, va aconseguir convertir el seu palau d'Arganda del Rei en un centre de pas de tot el personal diplomàtic que passava per la cort hispànica. La seua biografia es pot resseguir a partir del seu diari personal: KHEVENHÜLLER, *Diario de Hans Khevenhüller: embajador imperial en la corte de Felipe II*; Sobre el manuscrit: Hans KHEVENHÜLLER, “Historia de Johan Kevenhüller de Aichelver septimo de este nombre, Conde Franquenburg, Barón de LandtsCroon y Sumereck.”

742 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 235.

743 Margarita ESTELLA, “La herencia artística del embajador austriaco Hans Khevenhüller”, *Archivo Español de Arte* 51 (1978) 84–93, pp. 84–93; JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 229–236.

744 EDELMAYER – STROHMEYER (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*, 9.

Fletxa *el Jove* en alguns dels viatges que va fer a la Península Ibèrica per portar nens cantors cap a Viena i Praga.<sup>745</sup> L'estudi sobre la procedència dels cantors de la capella imperial, demostra que la majoria dels cantors *discantus* eren d'origen hispànic.<sup>746</sup>

L'ambaixador austríac musicalment més interessant va ser Wolfgang Rumpf de Wielross.<sup>747</sup> La col·lecció de més de 1000 llibres que Rumpf posseïa va ser inventariada per Hugo Blotius en 1583.<sup>748</sup> Contenia llibres de diverses matèries: la meitat eren llibres de teologia –obres protestants i catòliques–, medicina, dret, autors clàssics i humanistes així com també bastants llibres d'història. El que més destaca és la vasta col·lecció de llibres impresos de música.<sup>749</sup> A la mort de Rumpf, va deixar la rica biblioteca al convent de Uclés, tal com estipulaven les ordenances de l'orde de Sant Jaume si no hi havia descendència, però amb la deferència cap a Felip III perquè escollís per a les seues biblioteques els llibres que volgués. Aquesta disposició en el testament, així com també algun dels objectes que deixava en herència a Felip III, van tardar un temps a resoldre's. L'ambaixador San Clemente, després d'examinar la col·lecció (cal suposar que l'inventari de Blotius), va concloure que la meitat dels llibres estaven prohibits en Espanya i la resta eren molt coneguts i tant el rei com l'orde de Sant Jaume ja tindrien còpies. A més a més, el preu de l'enviament de la biblioteca era molt elevat i San Clemente va recomanar no enviar-la. Tanmateix, la major part dels llibres van ser enviats al convent d'Uclés.<sup>750</sup> Actualment alguns dels llibres es conserven en la Biblioteca Nacional d'Espanya i en el Archivo Histórico Nacional encara amb la valuosa

745 ANGLÉS, “Mateo Flecha el Joven,” 49.

746 ŽAČKOVÁ ROSSI, “The Musicians at the Court of Rudolf II (1576-1612),” 330–339.

747 Wolf Rumpf de Wielross (c. 1536 - maig de 1605). Va ser nomenat cambrer major de l'arxiduc Rodolf abans del viatge d'aquest a Espanya en 1563. Aquest mateix any va ser ambaixador extraordinari a Roma, per informar de l'estada dels arxiducs d'Àustria a Espanya. Durant la seua primera estada a Espanya es va relacionar estretament amb l'elit de la noblesa hispànica. En 1571 se li va concedir l'ingrés a l'orde de Sant Jaume, però no seria fins 1590 que definitivament hi ingressaria. L'any 1571 va tornar a l'Imperi junt amb el seguici imperial. En 1574 va ser nomenat ambaixador especial a Espanya i Portugal, amb motiu de la mort de la princesa Joana d'Àustria, però realment les seues missions eren d'intercedir davant Felip II sobre els assumptes de Flandes i la intenció de vendre grans quantitats de coure de les mines alemanyes. Va fracassar en ambdues missions però va ampliar la seua col·lecció de compres exòtiques i d'objectes de luxe. A diferència d'altres ambaixadores, durant les seues ambaixades mai havia tingut problemes econòmics. En 1581 se li concedeix el senyoriu de Weitra a la Baixa-Àustria. A partir de 1600 la seua influència a la cort de Rodolf II va minvar. D'entre les possessions inventariades a partir de 1597 destaca la seua fastuosa biblioteca, la col·lecció de joies i plata i els dos clavicèmbals, un provinent d'Espanya i l'altre un regal del nunci papal Delfino. EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III.”

748 BLOTIUS, “Bibliorum bibliothecae Rumpfianae ordine numerom perpetua serie continuatorum catalogus”; Hugo Blotius (1533 – 29 de gener de 1608). Va ser un advocat i bibliotecari flamenc. Va estudiar a les universitats de Lovaina, Toledo, Orleans i Basilea. El 1575 va ser nomenat bibliotecari imperial. L'any següent es va convertir al catolicisme. Els seus inventaris de 1576 i 1596 recullen alfabèticament les obres de les biblioteques imperials. Va inventariar la col·lecció de llibres de Wolf Rumpf de Wielross. KARL WEISS, “Blotius, Hugo”, *Allgemeine Deutsche Biographie* 2.

749 EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III,” 152; ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century.”

750 EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III,” 156–157.

enquadernació original.<sup>751</sup>

Pel que fa a la col·lecció de música, recentment s'ha pogut confrontar i corroborar que la coneguda com *Colección de impresos musicales de Uclés*, que es conserva a la biblioteca del Real Conservatorio Superior de Música de Madrid, és en realitat les restes dels antics impresos de música que Wolfgang Rumpf posseïa.<sup>752</sup> Tess Knighton, Erika Honisch i jo mateix, hem estat treballant en la identificació de les fonts juntament amb l'inventari de Blotius.<sup>753</sup> Sens dubte, aquesta secció de música representa una de les col·leccions més àmplies, fascinants i completes de finals del segle XVI i principis del XVII. La seua acurada enquadració, amb pergamí i elements geomètrics daurats, remarca la importància que tenia per al seu posseïdor. El contingut, completament conformat per impresos, recull una gran quantitat d'obres i autors de referència a la segona meitat del segle XVI. Orlando de Lassus i Adrian Willaert són els més representats, però no falten els compositors relacionats amb la capella imperial: Philippe de Monte, Jacob Regnart, Jacob de Kerle, Michael-Charles Des Boussons i les antologies *Novi Thesauri musici* editades per Petrus Giovanelli.<sup>754</sup> Curiosament, entre tots els impresos inventariats i conservats no figuren els exemplars dedicats a Rumpf de Wielross: Francisco Sales *Sacrarum cantionum, omnis generis instrumentis musicis, et vivae voci accomodatarum, hactenusque non editarum, liber primus* (Praga, George Nigrín, 1593) RISM S394;<sup>755</sup> i Matthias Sayve *Liber primus motectorum quinque vocum* (Praga, Johannes Otthmar, 1595) RISM S1127.<sup>756</sup> Aquesta mateixa coincidència ocorre amb l'inventari de Joan de Borja, on no figura l'edició de *Las Ensaladas*, de Fletxa *el Jove*, dedicada a Borja.

Aquest col·leccionisme de llibres de música és un reflex de l'interès personal dels nobles ambaixadors. Però aquest mateix interès planteja qüestions importants. Aquestes col·leccions representen una estima per la música en forma de coneixement i interpretació? O bé, és el resultat d'un col·leccionisme que seria propi d'un estatus determinat en pro del reconeixement institucional? El col·leccionisme d'objectes, a priori s'ha d'analitzar des del punt de vista de la vàlua per al

<sup>751</sup> *Ibid.*, 158.

<sup>752</sup> Per aprofundir en la història d'aquesta col·lecció, la seua disseminació parcial i l'estudi profús del contingut, l'únic estudi de referència és KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*.

<sup>753</sup> ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, "The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century."

<sup>754</sup> *Novi thesauri musici libri primus quo selectissimae planeque nove...Petri Ioanelli bergomensis de Gardino...* (Venècia: Antonio Gardano, 1568) RISM 1568/2; *Novi atque catholici thesauri musici. Liber secundus quo selectissime atque plane novae...Petri Ioanelli bergomensis de Gardino...* (Venècia: Antonio Gardano, 1568) RISM 1568/3; *Novi atque catholici thesauri musici. Liber tertius...* (Venècia, Antonio Gardano, 1568) RISM 1568/4; *Novi atque catholici thesauri musici. Liber quartus...* (Venècia, Antonio Gardano, 1568) RISM 1568/5; *Liber quintus & ultimus...* (Venècia, Antonio Gardano, 1568) RISM 1568/6.

<sup>755</sup> Demmy VERBEKE, "Ad musicae patronos—Latijnse dedicaties en inleidende teksten in motettenbundels van componisten uit de Nederlanden (ca.1550-ca.1600)," v. III, 148; v. IV 37,665, 82.

<sup>756</sup> *Ibid.*, v. III, 151; v. IV, 37, 65, 82.

posseïdor, ja fóra econòmica o bé patrimonial o sentimental.

Les respostes a aquestes preguntes no són gaire senzilles, sobretot si tenim en compte el cas particular de cadascú. A grans trets, el fet de posseir una col·lecció de llibres de música implica un interès especial, si bé no un necessari ús d'aquestes col·leccions per a la interpretació.

### Aspectes musicals dels ambaixadors de Felip II a Viena i Praga

Com s'ha esmentat abans, els ambaixadors hispànics a la cort Imperial al segle XVI van ser nombrosos. Alguns, com el cas de Joan de Borja, van destacar per les seues activitats culturals i concretament musicals. Una visió general pot ajudar a entendre aquestes aportacions.<sup>757</sup>

Les activitats culturals a la cort imperial de Claudio Fernández Vigil de Quiñones, IV comte de Luna,<sup>758</sup> són poc conegudes. D'entre les aficions que tenia estava la lectura. Es conserven els inventaris de les possessions que tenia a Trento, on era legat especial de Felip II a la 3ª fase del concili, quan va morir, i també la gran biblioteca que hi ha via al palau dels Luna a Lleó. D'entre ells llibres conservats a Trento destaquen unes “Cancione villanesche de don Io. Domeneco”,<sup>759</sup> presumiblement les *Canzone villanesche...a tre voci* de Gian Domenico Del Giovanne (Venezia, Antonio Gardano, 1545) RISM N774, o tal vegada l'edició anterior de 1541. D'entre el llistat de llibres que es conserven a Lleó no hi ha llibres de música. Podria ser que els Luna tingueren els llibres a una altra ubicació o bé en una capella. També podria ser que no hi haguera llibres, però resultaria estrany, ja que és conegut el mecenatge cultural dels Quiñones a Lleó, i sobretot el de la IV comtessa de Luna, Catalina Pimentel y Velasco, filla del II duc de Benavente.

El següent ambaixador a Viena va ser el senyor de Chantonnay, Thomas Perrenot de Granvelle.<sup>760</sup> La família Granvelle –o castellanitzat Granvela– havia estat fidel a la corona des dels

757 Aquesta investigació recull les accions diplomàtiques que s'esmenten en aquest apartat, però des de la visió de relacions internacionals i religioses. Vojtěch KROUŽIL, “Diplomatické mise dvou větví habsburské dynastie 1577-1583.”

758 Claudio Fernández Vigil de Quiñones (ca. 1515 - Trento 1563). Va ser ambaixador de Felip II a la cort Imperial des de 1556. Com a ambaixador imperial va intervindre en nom de Felip II a la 3a fase del Concili de Trento, sent-ne un dels més destacats. Va morir a Trento el 28 de desembre de 1563, sense haver acabat la missió diplomàtica. El seu cos va ser traslladat a León, els comtes de Luna tenien el seu palau. Personatge de formació militar, va ser un noble també molt culte. Format a la universitat de Valladolid, va viatjar també a Flandes. Es considerat un humanista per la seua educació, aficions i biblioteca. Entre els seus llibres s'hi trobaven 8 exemplars d'Erasme. Al mateix se'l situa en un període de transició cap a les obres tridentines. Blas CASADO QUINTANILLA, “La biblioteca de Claudio Fernández Vigil de Quiñones, Conde de Luna y embajador de Felipe II”, *Archivos Leoneses: revista de estudios y documentación de los Reinos Hispano-Occidentales* 74 (1983) 353–378, p. 353.

759 *Ibid.*, 371.

760 Thomas Perrenot de Granvelle (Besançon, 4 de juny de 1521 – Amberes, febrer de 1571). Senyor de Chantecroy i Chantonnay. Fill del secretari imperial de Carles V, Nicolas Perrenot de Granvelle, va ser ambaixador de Felip II a França i a Viena. De l'ordre d'Alcàntara, com tota la seua família va servir fidelment als Àustries. Maurice VAN DURME, “Les Granvelle au service des Habsbourg”, en Krista DE JONGE – Gustaaf JANSSENS (eds.), *Les Granvelle et*



temps de Nicolás Perrenot, secretari d'estat de l'emperador Carles V, i més encara amb Antonio Perrenot, conegut com a Cardenal Granvela, governant plenipotenciari de Flandes i posteriorment secretari d'estat al servei de Felip II. Thomas va ser ambaixador a França i després a Praga.<sup>761</sup> A diferència del seu germà, les ocupacions musicals de Thomas no estan molt estudiades. De formació humanística, la seua família va destacar com a mecenes arreu de tota Europa, però especialment a la seua vila de Besançon (França).<sup>762</sup> És molt probable que entre els llibres de música que hagués posseït hi hagueren obres comissionades pel seu germà, el cardenal Granvela. Aquest mantenia correspondència amb Adrian Willaert i altres músics que servien a Itàlia.<sup>763</sup> El servei com ambaixador es va veure també recompensat pel nomenament del seu fill com a successor del senyoriu i encàrrecs d'altres missions diplomàtiques.

Francisco Hurtado de Mendoza va ser un dels ambaixadors que més temps va estar a Viena. Igual que Borja i San Clemente, el marquès d'Almazán i comte de Monteagudo era membre de l'ordre de Sant Jaume,<sup>764</sup> on va arribar a ser nomenat *trece*.<sup>765</sup> Les activitats de l'ambaixada s'emmarquen dins de les de la facció pro hispànica. El seu patrocini, com el dels seus successors, estava marcat per una empremta propagandística pròpia d'una ambaixada on la religió era un tema cabdal. No es coneix el mecenatge musical que pogués haver exercit, però a través de l'inventari post mortem dels llibres que tenia a Madrid i Almazán es pot extraure que tenia una rica col·lecció de música.<sup>766</sup> Desgraciadament, dels “Cinco libros grandes de música de órgano” i els “veynte y seis libros pequeños de música” no hi ha més descripcions. És impossible saber si els llibres de cor de polifonia eren impresos o manuscrits, tal vegada per a alguns oficis a Almazán. Els llibres petits devien ser impresos i en format de quaderns. També es desconeix la possible presència d'una capella musical al servei d'Hurtado de Mendoza.

Així i tot, sembla que els ambaixadors tenien cert interès per la música. Sense abandonar la idea d'un col·leccionisme, és evident que aquest humanista i noble erudit també tocava o cantava amb les

---

*les Anciens Pays-Bass*, Leuven: Leuven University Press 2000, 11–81.

761 *Ibid.*, 18.

762 DISCOURS, “La Bibliothèque d'un cardinal de la Renaissance. Catalogue des imprimés du XVIe siècle en langue italienne provenant de la collection d'Antoine Perrenot de Granvelle et conservés à la Bibliothèque municipale de Besançon.”

763 CAMMAERT, “HKOM”; Ignace BOSSUYT, “O socii durate: A Musical Correspondence from the Time of Philip II”, *Early Music* 26, 3 (1998) 423–444.

764 Per aprofundir més sobre l'orde de Sant Jaume a Praga i la música vegeu HONISCH, “Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in Rudolfine Prague.”

765 A més de ser membre de l'ordre de Santiago, té moltes similituds amb Joan de Borja. Els dos van ser grans promotors de la Companyia de Jesús, tenien estretes relacions amb el patriarca Joan de Ribera i posseïen gran quantitat de llibres a les seues biblioteques.

766 BOUZÁ ÁLVAREZ, “Docto y devoto. La biblioteca del Marqués de Almazán y Conde de Monteagudo (Madrid, 1591),” 301.

persones del seu entorn. Fins i tot, és possible que compartira moments musicals amb el mateix Joan de Borja. Almenys hi ha documentat unencontre, si no més, entre ambdós. El marquès d'Almazán va passar la Setmana Santa de 1588 a les Descalzas Reales de Madrid.<sup>767</sup>

El cas de Guillem de San Clemente i Centelles és el més semblant al de Joan de Borja.<sup>768</sup> San Clemente no era un noble de casa important, però s'havia convertit en fidel servidor de la corona com a militar. Va servir junt amb don Joan d'Àustria a Lepant i també a diverses revoltes contra els moriscos. On més va destacar però, va ser a les ordres de Lluís de Requesens a les gal·leres al Mediterrani. Requesens seria un amic molt fidel de San Clemente els anys posteriors, mentre exercia la governació de Flandes. Don Guillem era membre de l'orde de Sant Jaume, i *comendador* d'Horcajo, Conca.<sup>769</sup> Amb aquesta faceta i la d'home culte i curiós, va ser enviat a Praga a substituir a Joan de Borja a l'ambaixada imperial, però només de forma temporal. San Clemente va trobar moltes dificultats. A més del canvi de legació, en 1581 l'emperadriu Maria va tornar a Madrid i amb ella gran part de la facció pro hispànica, fet que en certa mesura va complicar l'adaptació a la nova ciutat. No sé sap exactament la data d'arribada de San Clemente a Praga. El més probable seria el 18 de juliol de 1581. Per carta del 25 de juliol, se sap que Joan de Borja ja instruïa al nou ambaixador en les noves tasques diplomàtiques.<sup>770</sup> Aquest també es va queixar diverses vegades al secretari d'estat i al mateix Felip II de la poca disposició econòmica que tenia, car Guillem de San Clemente va anar a Praga en missió especial. No preveia que la seua ambaixada durara més enllà d'un estiu, però s'hi va quedar fins a la seua mort el 1608.<sup>771</sup> L'acció diplomàtica de San Clemente va ser molt important pels interessos dels Habsburg davant dels russos i sobretot amb Polònia.

San Clemente va ser un dels grans promotors, dins la minvada facció hispànica que quedava a Praga, de la Companyia de Jesús a Bohèmia, especialment el col·legi *Clementinum*. També cal destacar el patrocini envers l'església de Sant Tomàs, dels agustins, què va finançar per a la reconstrucció i on va disposar la seua tomba.

El mecenatge de Guillem de San Clemente està clarament documentat amb nombroses dedicatòries en llibres. Va tindre especial interès en les renovades teories de Ramon Llull que Giordano Bruno havia estat treballant. Aquest, que durant l'estada a Praga va viure a casa de l'ambaixador, li va regalar un manuscrit de l'escriptor mallorquí i li va dedicar una edició del *De*

<sup>767</sup> *Ibid.*, 250.

<sup>768</sup> Guillem de San Clemente i de Centelles (Barcelona?, 1550 – Praga, 3 de setembre de 1608). ARIENZA, “Don Guillén de San Clemente, un embajador hispano en la Corte de Bohemia.”

<sup>769</sup> Cal recordar que San Clemente va ser qui va investir cavaller de Sant Jaume Rumpf de Wielross a Praga. EDELMAYER, “Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III,” 144.

<sup>770</sup> Carta de Guillén de San Clemente a Felip II. Praga, 25 de juliol de 1581. E - SIM, *Estado*, 688, doc. 91. SAN CLEMENTE Guillén, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, op. cit., pp. 292-296.

<sup>771</sup> *Ibid.*

*specierum scrvtinio et lampade combinatoria Raymvndi Lvllii Doctoris Heremitæ omniscii: propè modumque diuini* de Llull imprès a Praga en 1588 a casa de Jiřík Nigrin.<sup>772</sup> El mateix San Clemente va estar present a Roma el 17 de febrer de 1600 quan la Inquisició va cremar Bruno acusat d'heretgia.<sup>773</sup> També va ser dedicatari del volum III de l'edició d'Andreas Schott *Hispaniae illustratae seu Rerum in Hispania* de 1606.<sup>774</sup>

A banda de ser un erudit i amant de les lletres, San Clemente també tenia coneixements d'art i de música. Així, la seua biblioteca va ser famosa a Praga, i va passar al fons jesuític del Clementinum, avui dia a la biblioteca nacional de Praga.<sup>775</sup> Entre els fons, destaca una edició d'Orlando di Lasso del *Patrocinium musices... missae aliquot quinque vocum, secunda pars* (München, Adam Berg, 1574) RISM L873 (CZ-Pu 59.A.10479). Aquest imprès conté l'ex-libris de Guillem de San Clemente al foli 2v bis.

Com ja s'ha citat anteriorment, l'ambaixador va revisar els llibres que Rumpf de Wielross havia deixat en herència a Felip III i al monestir d'Uclés. Cal suposar que San Clemente pogué consultar l'inventari de la biblioteca de Rumpf que Blotius havia confeccionat. Va advertir Felip III que la majoria dels llibres estaven prohibits o ja formaven part de la biblioteca reial i a més, el cost del desplaçament de la biblioteca era desmesurat.<sup>776</sup> Tanmateix, la biblioteca es va traslladar a Uclés. Desgraciadament, juntament amb la carta conservada amb aquesta informació no es troba un inventari amb els llibres de la biblioteca de Rumpf.<sup>777</sup>

En conclusió, les relacions diplomàtiques, especialment entre els territoris dels Habsburg, són encara un camp poc explorat per entre per una banda la circulació de música i músics a l'Europa moderna. Per altra banda, l'interès en el col·leccionisme de llibres de música, les pràctiques musicals i el mecenatge promogut per aquesta elit de nobles erudits, mostra la importància d'aquests en l'entramat de xarxes comercials i de clientele que afavoriren un creixement musical i un

772 Ingrid D. ROWLAND, *Giordano Bruno. Philosopher / Heretic*, Chicago: Chicago University Press 2009, p. 206.

773 Ivan ŠTOLL, "Giordano Bruno to Rudolph II", en John Robert CHRISTIANSON et al. (eds.), *Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science: Proceedings Proceedings of the International Symposium on the History of Science in the Rudolphine Period (Prague, 22-25 October 2001)*, Frankfurt am Main: Verlag Harri Deutsch 2002, 376-380, p. 377.

774 *Hispaniae illustratae seu Rerum in Hispania et praesertim in Aragonia gestarum scriptores varii: in Germania nunquam hactenus excusi: ex bibliotheca... Ioannis Pistorii...: Tomus III...: additae regionum Aragoniae [et] aliarum Hispaniae familiarum tabulae genealogicae...* (Frankofurt, apud Claudium Marnium & haeredes Iohannis Aubrij, 1606-1608). GONZÁLEZ DEL CAMPO ROMÁN Fernando et SÁNCHEZ MARCOS Fernando, "La aportación de los jesuitas a la difusión de la historia: el humanista Andreas Schott y su Hispania Illustrata", en CASTERÁS ARCHIDONA Ramón (éd.), *Profesor Nazario González: una historia abierta*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 1998, p. 146.

775 JIMÉNEZ DÍAZ, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, 124-128.

776 EDELMAYER, "Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III," 157.

777 Carta de Guillem de San Clemente a Felip III. Praga, 16 de febrer de 1607. E - SIM, *Estado*, 2493, d. 23. *Ibid.*, p. 158.

intercanvi cultural en la segona meitat del segle XVI i principis del XVII.

**3. ELS LLIBRES DE MÚSICA DE JOAN DE BORJA**

3. ELS LLIBRES DE MÚSICA DE JOAN DE BORJA.....	186
La “biblioteca” de música de Joan de Borja.....	187
La construcció d'una biblioteca.....	189
Singularitats.....	191
La música silenciada. Els llibres absents.....	196
Per què una biblioteca? Funcions.....	198
Una breu comparativa.....	199
La reconstrucció d'una biblioteca de música de principis del segle XVII.....	201
Estudi dels llibres de Joan de Borja.....	203
L'inventori dels béns de Joan de Borja.....	205
A manera d'epíleg.....	206
La música dedicada.....	207
B – Bc 27086.....	207
Las Ensaladas.....	214
Altres dedicatòries no musicals.....	218

En aquest capítol s'estudia en profunditat un dels aspectes més rellevants del mecenatge musical de Joan de Borja: els llibres de música que va posseir al llarg de la seua vida. El capítol està dividit en dos grans apartats. Per una banda, l'estudi dels llibres que van passar per les seues mans i una reconstrucció detallada de l'inventari *post mortem* de 1606, que ha permès la identificació de molts dels llibres que Borja disposava a partir de les descripcions succintes de l'inventari. Per altra banda, hi ha un ampli apartat sobre les dedicatòries a Joan de Borja en llibres impresos i manuscrits. Per tant, aquí es tracten dos dels àmbits de mecenatge que va desenvolupar Borja durant la seua vida.

### La “biblioteca” de música de Joan de Borja

Abans d'endinsar-se en l'aproximació al que seria la biblioteca musical de Joan de Borja cal definir alguns conceptes. El terme “biblioteca musical” s'emprarà per definir el conjunt de llibres de música que Joan de Borja va posseir en algun moment de la seua vida. Seguidament s'explicarà com s'ha reconstruït aquesta biblioteca. Un inventari de llibres *post mortem* no és una biblioteca al complet. Cal, doncs, pensar que un inventari seria una instantània del que en aquells moments posseïa el propietari en un determinat espai físic. Més encara, un inventari d'aquestes característiques és un llistat dels objectes que s'han de vendre, per força o voluntat, per tal de satisfer altres demandes. En aquest sentit podria representar parcialment o total les possessions del propietari. Com ara es demostrarà en el cas de Joan de Borja, aquest va tindre més llibres de música dels que es van inventariar a la seua mort.

Alguns historiadors del llibre proposen el terme “estructures libràries” per fer referència al conjunt de llibres que algun personatge o institució tenien accés. Aquestes estructures es poden classificar segons el nombre de llibres i al mateix temps per la finalitat dels mateixos.<sup>778</sup> Quan s'estudien les biblioteques i els llibres continguts, cal també diferenciar entre un inventari de llibres i un inventari d'una biblioteca. Com ja s'ha comentat anteriorment, ambdós llistats representen una fotografia d'un moment en concret, però un inventari de llibres no té per què formar per si mateix una biblioteca i sovint és més aviat el contrari, són llibres que desapareixen d'una biblioteca. Aleshores, no es poden fer les mateixes qüestions davant d'un inventari o d'una biblioteca ben configurada i catalogada.<sup>779</sup>

---

778 S'hi poden trobar: biblioteca pràctica (ús) amb pocs exemplars; biblioteca professional (consulta), volum considerable d'exemplars; biblioteca patrimonial (compilació i herència); biblioteca museu (significació i representativitat del poder del posseïdor), a partir de 300 exemplars. Víctor INFANTES DE MIGUEL, “Las ausencias en los inventarios de libros y de bibliotecas”, *Bulletin Hispanique* 99, 1 (1997) 281–292, pp. 282–285.

779 Com a exemple musicològic, no es poden fer les mateixes preguntes cap a una biblioteca com la de Rumpf de Wielross o la Biblioteca Reial de Felip II, que a un inventari d'un polifonista com Géry de Ghersem, o el mateix

Des d'un altre punt de vista, els historiadors del llibre han presentat dues metodologies per apropar-se a l'estudi de les biblioteques. Els estudis sobre els llibres d'algun personatge rellevant es complementava amb l'anàlisi dels seus llibres i les seues activitats. Aquest punt de vista –que han seguit els treballs musicològics sobre els llibres de música– dona prioritat al lector “singular”.<sup>780</sup> En contrast, altres investigadors han donat rellevància als estudis quantitius, posant el focus en els lectors de forma “col·lectiva”. Aquests, centren els seus treballs en les pràctiques de lectura, en un posicionament social de la lectura.<sup>781</sup> Altres historiadors, com Infantes, García Cárcel o Fuster proposen aquestes metodologies com gairebé complementàries, tot formulant altres preguntes.<sup>782</sup> Caldrà veure, doncs, la tipologia documental on estan representats els llibres: inventaris, taxacions, subhastes, testaments, documents de compra... Caldrà també discernir els problemes derivats de la identificació dels exemplars, tindre en compte les numeracions. En conclusió, un enfocament del detall per poder extraure conclusions generals aproximades i no esbiaixades.

Per al cas concret dels llibres de música, si bé la terminologia pot presentar problemes, l'aproximació metodològica proposada és la més interessant. Abans d'entrar en detall a veure les particularitats de la música que va posseir Joan de Borja, s'ha de senyalar que se'n parlarà del que pot representar el seu inventari de 1606, de les singularitats que s'hi poden trobar, algunes rareses i també de les absències destacades i el perquè. Per finalitzar, s'ha de posar en context aquests llibres a la seua època. I, tal vegada, la millor forma de fer-ho és comparant quantitativament i qualitativa els seus llibres amb les biblioteques d'altres nobles i també, per què no, amb les institucions eclesiàstiques properes.

En aquest punt, i abans d'aprofundir en els aspectes senyalats anteriorment, sorgeixen moltes preguntes. Què representa l'inventari de 1606? registra tots els llibres de música que va tindre Borja? No posseïa Joan de Borja llibres d'altra temàtica, que no apareixen llistats? La música que hi ha a aquests llibres, què representa: els gustos personals, els de l'època, una col·lecció per a una

---

inventari de Joan de Borja. ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century.”

780 Maxime CHEVALIER, *Lectura y lectores en la España de los siglos XVI y XVII*, Madrid: Ediciones Turner 1976; DADSON, *Libros, lectores y lecturas. Estudios sobre bibliotecas particulares españolas del Siglo de Oro*; DADSON, “Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)”; Emilio ROS-FÁBREGAS, “Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts”, en *Yearbook of the Alamire Foundation* 7, Leuven: Alamire Foundation - Katholieke Universiteit Leuven, Musicology Section 2008, 99–119.

781 BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*; Manuel PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas, Barcelona, 1473-1600*, Lleida: Editorial Milenio 1996; CHECA – MORÁN, *El coleccionismo en España: de la cámara de maravillas a la galería de pinturas*.

782 INFANTES DE MIGUEL, “La memoria de la biblioteca: el inventario.”; Ricardo GARCÍA CÁRCCEL, “La identidad de los escritores del Siglo de Oro”, *Studia Historica. Historia Moderna* VI (1989) 327–337; FUSTER, *Llibres i problemes del Renaixement*.

funció en particular? Aquests llibres es van usar alguna vegada? La majoria dels llibres, si no tots, eren coneguts per un cercle reduït de persones. Van tindre aquests personatges algun paper en la necessitat d'inventariar-les per posteriorment vendre-les als encants?

### **La construcció d'una biblioteca**

Principalment, la informació sobre els llibres de música que va posseir Joan de Borja ens han arribat per tres vies. D'una banda els –ja estudiats– inventaris, taxació i venda dels llibres realitzada en 1606, després de la seua mort. Aquests estudis enllacen amb la posterior compra per part del duc de Lerma de la majoria d'aquests per la col·legiata de San Pedro de Lerma, recent fundació que havia promogut en les mateixes dates i que es consagraria en 1617.<sup>783</sup> Sobre l'estudi de les fonts contingudes en l'inventari se'n parlarà posteriorment amb més detall.

D'altra banda, es recullen els llibres que es va emportar Joan de Borja a la seua ambaixada davant l'emperador. Aquesta informació està extreta de les dades aportades en els llistats de les caixes que Borja va enviar per avançat des del port de València.<sup>784</sup>

El tercer bloc fa referència als llibres que se sap que Borja va posseir en algun moment, bé per notícies d'altres fonts, bé per la dedicatòria d'obres. Aquest darrer fet és discutible, ja que hom pot ser dedicatari d'una obra sense ser-ne mai propietari de cap exemplar. Tanmateix, cal pensar que no va ser el cas de Borja, almenys en els llibres de música.

Sobre la resta de llibres de temàtica diversa que conformarien la biblioteca de Joan de Borja, cal pensar que devia ser heretada per algun dels seus fills. És coneguda la magnificència en el món de les lletres que va tindre Francisco de Borja i Aragón, príncep d'Esquilatxe. En aquest apartat se citaran alguns dels llibres, no relacionats amb la música, que possiblement van formar part de la biblioteca de don Joan, però sense aprofundir, ja que no és l'objectiu de la tesi.

Per esbrinar la confecció d'aquesta col·lecció de llibres de música cal centrar-se en la documentació de 1577 i en l'inventari de 1606. L'inventari, taxació i venda amb un estudi amb detall de les entrades, les possibilitats, les fonts actuals i alguns comentaris al respecte es poden trobar als annexos. El llistat dels llibres de música enviats a Alemanya, també es pot trobar als annexos. Per a referir-se a les fonts musicals s'utilitzarà la denominació que apareix al primer

---

783 DADSON, "Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)"; DADSON, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)"; KIRK, "Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1."

784 *Memoria de lo que Juan de Borja envía adelante*. Madrid, 4 de febrer i 6 de març de 1577. E - SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360, ff. 187r-189r i 197r-201v.



inventari de 1606 a fi de clarificar la informació.<sup>785</sup>

A partir de la documentació que s'obté sorgeix una altra pregunta. Com es crea una biblioteca de llibres de música? Evidentment les dues vies principals són la compra i la recepció d'aquest en forma de regals. També caldria incloure llibres que estarien de forma temporal en la biblioteca, ja fóra per préstec o de pas per a una possible impressió posterior.

Pel que es pot extraure de la informació sobre els llibres que es van inventariar en 1606, alguns d'aquests serien amb tota seguretat regals. El manuscrit *B – Bc 27086* [40]<sup>786</sup> és un volum de misses dedicat a “Joanni de Borgia” provinent de la seua estada a Praga. Es desconeix qui li va regalar a Borja, però la còpia és de mans d'un dels copistes de la capella de Rodolf II, Andreas Reinschall. Segons Pruett, les dates possibles de la dedicatòria serien entre 1577 i 1579.<sup>787</sup> Tenint en compte que Joan de Borja va arribar a Viena a finals de 1577, les dates es redueixen considerablement. Qui li va regalar és un misteri, però és molt interessant el text dedicatori de l'exemplar. Aquesta font musical és estudiada en detall endavant, on es proposa una nova datació per aquesta font.

A banda d'aquest exemplar ja esmentat, hi ha vuit llibres més de gran format (faristol) a l'inventari de 1606. D'entre aquests, no es pot entreveure quins podrien ser regals o obsequis. Cal preguntar-se de nou quin era l'objectiu de Joan de Borja a l'hora d'adquirir exemplars d'aquestes mesures. Tres manuscrits figuren com a de misses de Philippe de Monte [9, 10, i 11], sens dubte de provinença de l'ambaixada a Praga. El primer d'aquests correspondria amb la font *B – Bc 27089*. Per als altres dos manuscrits remet a les hipòtesis dels annexos. Hi ha dos impresos de misses de Tomás Luis de Victoria [12 i 13] i un altre llibre de misses de difunts. L'altre imprès de gran format és una col·lecció de cinc volums d'obres litúrgiques d'Orlando di Lasso i un exemplar molt valuós de *Patrocinium Musices*. És gairebé impossible saber quins exemplars de tots aquests van ser comprats i quins hagueren pogut ser regalats. És probable que els exemplars de les obres de Victoria fóren entregats pel mateix compositor a Joan de Borja a Madrid, ja que aquest treballava al servei de l'Emperadriu sota les ordres de Borja.

Hi ha dos manuscrits [7 i 8], els quals jo identifique amb les fonts *B – Bc 27088* i *B – Bc 27087*

785 Per a descripció acurada dels ítems, fonts musicals, correlacions en diversos inventaris i aportacions personal veure els ANNEXOS. DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)”; KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1”; Karl W. HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1909.

786 El número entre corxets [...] indica la numeració en l'inventari-taxació-venda dels llibres.

787 PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 76–77.

(veure annex), que pogueren ser adquirits a través del contacte amb la princesa Joana d'Àustria. Aquesta va heretar part de les pertinences de la seua tia, la reina Maria d'Hongria, germana de l'emperador Carles V.<sup>788</sup> Hi ha algunes entrades que confronten amb les descripcions de l'inventari *post mortem* de Borja i l'estudi nostre. La recerca de Kirk sobre aquestes dues fonts<sup>789</sup> mostra, al meu entendre erròniament, la possible via de transmissió d'aquests manuscrits des de la biblioteca de la reina Maria d'Hongria fins a la col·legiata de Lerma –fundació del duc de Lerma–, passant per mans de la princesa Joana d'Àustria. A banda d'algunes incongruències en la comparació de les descripcions dels diversos inventaris,<sup>790</sup> Kirk omet que aquests llibres van estar en possessió de Joan de Borja ja que van ser adquirits pel duc de Lerma en la venda posterior a la seua taxació.

Després d'analitzar alguns inventaris de llibres de música a la segona meitat del segle XVI i primers anys del segle XVII, es pot considerar que una de les vies d'adquisició de llibres per Joan de Borja era presumiblement la compra de llibres. L'existència de llibrers especialitzats en música està bastant documentada en diversos estudis. Borja podia comprar els llibres a Madrid, a Barcelona o inclús per encàrrec a diverses ciutats europees.<sup>791</sup>

### Singularitats

D'entre les biblioteques de música que es tenen coneixement i s'hi poden comparar –d'algunes desgraciadament no es pot conèixer el contingut en detall–, la biblioteca de Joan de Borja contenia alguns exemplars curiosos i singulars. Cal entendre per curiosos i rars aquells que per diverses raons no es troben en altres biblioteques semblants. Evidentment, tot exemplar manuscrit és una creació única, encara que algunes vegades la compilació siga la mateixa d'un altre manuscrit. Altres vegades, els manuscrits són còpies manuscrites d'impresos. Aquesta tècnica era ben comú a les seues capitulars –col·legiades i catedrals–. En general, els impresos de música solien servir de fons de

788 Maria d'Habsburg o d'Àustria, coneguda habitualment com Maria d'Hongria, havia estat regent dels estats flamencs des de 1531 fins 1555, quan va tornar a Espanya. Va morir el 1558 a Cigales. Es considerada una de les principals mecenes musicals de la primera meitat del segle XVI. Entre la llarga llista d'objectes que es van inventariar, hi havia una enorme col·lecció de llibres de música. VAN DER STRAETEN, *La musique aux Pays-Bas avant le XIX<sup>e</sup> siècle: documents inédits et annotés*, VII: 469, 471–474.

789 KIRK, "A Tale of Two Queens, Their Music Books and the Village of Lerma," 80–89.

790 Kirk pressuposa que el manuscrit B – Bc 27087 estava dividit en dues parts abans de 1607. La meua opinió és que es va separar i enquadernar individualment després de la venda al duc de Lerma. Veure Annex. *Ibid.*, 85–89.

791 José M<sup>a</sup> MADURELL, "Documentos de archivo: manuscritos e impresos musicales (siglos XIV-XVIII)", *Anuario Musical* 23 (1968) 199–221; FENLON, "Artus Taberniel: Music Printing and the Book Trade in Renaissance Salamanca," 117–129; ROS-FÁBREGAS, "Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts," 114–115; Antonio BLANCO SÁNCHEZ, "Inventario de Juan de Ayala, gran impresor toledano", *Boletín de la Real Academia Española* LXVII (1987) 207–205; William PETTAS, *A Sixteenth-Century Spanish Bookstore: The Inventory of Juan de Junta*, Philadelphia: American Philosophical Society 1995.

biblioteca, mentre que les còpies manuscrites eren d'ús quotidià.

D'entre els manuscrits que es descriuen a l'inventari de 1606, sens dubte el més singular és el volum dedicat al mateix Joan de Borja (*B – Bc 27086*). Junt aquest exemplar, els altres manuscrits de misses de Monte tenen en comú amb aquest, part del repertori contingut i més concretament comparteixen el tipus de paper emprat.<sup>792</sup> Fins i tot els copistes, per un conjunt més ampli de fonts relacionades, són els mateixos.<sup>793</sup> Resulta indubtable d'on provenen tots aquests manuscrits: l'entorn musical dels emperadors, Maximilià II i Rodolf II, i més concretament la capella imperial. La manera com Borja va adquirir aquests exemplars es desconeix. Semblaria possible que el primer esmentat seria un obsequi. Els altres manuscrits, així com els impresos de Lasso que també hi figuren a l'inventari i les misses manuscrites de Jacob Regnart, no es pot saber la forma que es van atènyer.

Aquest conjunt de llibres representen uns manuscrits únics entre els exemplars que es coneixen de les biblioteques hispàniques de finals del segle XVI i principis del XVII. Les misses de Monte, Flori, Vaet, Regnart i ni tan sols les de Lasso apareixen llistades a inventaris. Una de les meues hipòtesis respecte a l'inventari-taxació-venda dels llibres de música és que l'entorn de Joan de Borja coneixia perfectament la biblioteca i el contingut d'aquesta. La compra massiva de la majoria dels llibres d'aquest inventari per part del duc de Lerma no només té una explicació en el fet de la fundació de la col·legiata de San Pedro de Lerma, sinó que també s'ha d'entendre com la voluntat del duc de Lerma per posseir una de les col·leccions de música més singulars d'aleshores. Aquesta hipòtesi ve enllaçada amb la idea de què la biblioteca de Joan de Borja representaria un determinat gust o paradigma musical, format a través dels anys i de l'experiència internacional del personatge. Al mateix temps, aquest gust musical de segur que es va transmetre a un entorn culte i molt interessant en la música. Per això mateix, el duc de Lerma i altres persones properes a Borja van tindre un interès immediat per tal d'intentar fer-se posseïdors d'aquests llibres.

Una de les entrades que més qüestions ha plantejats als estudiosos de l'inventari de Borja ha sigut la referent a “cuatro libros de bildo en español” [32].<sup>794</sup> El text de l'ítem de l'inventari és difícil de transcriure, però el més probable seria “cuatro libros escritos en español”. És cert que a la taxació i a la venda figura la paraula “bildo”. La meua interpretació és que qui llegia l'inventari per redactar el nou document de taxació va llegir erròniament l'expressió. Aquesta entrada, més que

792 PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 73–74.

793 *Ibid.*, 74; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 148–152; BAT'Á (ed.), *Codex Kuttnerbergensis (RISM CZ – Pnm AZ33)*, xx.

794 DADSON, “Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607),” 113.

curiosa, és difícil d'identificar. Si fóra un joc de villancets, aquest no representaria una singularitat, ja que hi ha constància de la presència de *cancioneros* i manuscrits de villancets a algunes biblioteques nobles.<sup>795</sup> Aquest conjunt de llibres va ser comprats pel duc de Lerma. Si es confronta amb l'inventari de Lerma de 1607, l'única opció possible seria “cuatro libros de madrigales de Pedro Albercio blancos”. Aquesta entrada s'hauria d'identificar amb l'edició *Odarum (Quas vulgo madrigales appellamus) diuersis linguis decantatarum harmonica, noua, & excellenti modulatione compositarum, Liber primus* (Barcelona, J. Cortey, 1561) RISM A/I: V 1547.<sup>796</sup> A pesar que el títol i la dedicatòria estan en llatí, el contingut dels textos poètics són en castellà i en català.<sup>797</sup> L'única font conservada és *E-Bbc M 49*, del que només es conserva el quadern d'Altus (estan enquadrades les dues edicions en un volum factici).

La presència de llibres de teoria musical, com és el cas d'un llibre de Glareanus, en principi no seria una singularitat, atès que apareix a altres biblioteques de nobles i músics. L'existència d'aquest volum entre els llibres de Joan de Borja, i les seues implicacions, es mostra desenvolupat al capítol sobre les acadèmies 4.3.

Un altre volum que és únic i rar a terres hispàniques seria el conjunt de “otros cinco [llibres] de Felipe de Monte” [38]. Com la majoria d'exemplars inventariats i taxat el 1606, els va comprar el duc de Lerma. Gràcies a l'inventari de 1607 se sap que eren llibres de motets: “Cinco libros de motetes de Felipe de Monte, en papelón encuadernados”. Cal suposar, com la resta de llibres de petit format, que eren impresos. És gairebé impossible saber quina edició dels motets podria ser, però suposadament van ser comprats durant l'estada de Joan de Borja a Viena i Praga.<sup>798</sup> Aquests llibres resulten interessants no només als ulls de l'investigador actual sinó també als músics d'aleshores.

Pel que sembla per l'estudi de diversos inventaris, aquests exemplars de motets de Monte van

795 Javier GARBAYO MONTABES, “Inventarios de obras e instrumentos musicales en el Archivo Capitular de la Catedral de Ourense: siglos XVIII-XIX”, *Porta da aira: revista de historia del arte orensano* 12 (2008) 229–256, p. 230; PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543),” 304; PÉREZ PASTOR, “Inventarios de la Infanta doña Juana, hija de Carlos V. -1573,” 337, ; ROS-FÁBREGAS, “Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III),” 26.

796 O bé el *Odarum...liber secundus* (Barcelona, J. Cortey, 1560) RISM V 1548.

797 Els autors representats són Ausiàs March, Pere Serafi, Joan Boscà, Garcilaso de la Vega, comandador Escrivà, Jorge Manrique i Petrarca traduït. Eulàlia DURAN, “La valoració renaixentista d'Ausiàs March”, en *Homenatge a Arthur Terry I* (Estudis de llengua i literatura catalanes XXXV), Barcelona: Abadia de Montserrat 1997, 93–108, p. 102.

798 *Libro quarto de motetti ... (a cinque voci)* (Venezia, f. Antonio Gardano, 1575) RISM M 3314; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber quintus* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1579) RISM M 3316; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber tertius* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1574) RISM M 3313; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber secundus* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1573) RISM M 3312; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber primus* (Venezia, Gerolamo Scotto, 1572) RISM M 3311.

circular per algunes institucions eclesiàstiques a la primera meitat del segle XVII. En octubre de 1614 Gabriel Díez [sic], aleshores mestre de la Capella Reial de Felip III,<sup>799</sup> va entregar uns llibres a la col·legiata de Lerma.<sup>800</sup> Poc després va entrar al servei de la col·legiata com a mestre de capella. Entre les donacions d'aquest provenen llibres i instruments que portava de Madrid de part del duc de Lerma. Va ordenar també donar alguns llibres al convent de monges de San Blas. A canvi dels llibres que va entregar, es va endur el joc de quaderns de motets de Monte i un altre de Mogavero, “...Cinco libros pequeños encuadernados, en papelón, de motetes de Felipe de Monte y seis de Antonio Mogavero, también en papelón, perdiéronse todos en poder del maestro Gabriel Díaz, que los tenía en su poder con otros muchos para serbiçio de la capilla. Dejó por ellos tres libros grandes...”<sup>801</sup>

La pista dels llibres es perd després de 1615. No tornen a aparèixer als inventaris de Lerma, ni tampoc allà on va exercir Gabriel Díez. L'única aparició, de moment, d'uns llibres de motets de Monte es dona als inventaris de la catedral de Conca. En un inventari sense datació exacta, entre 1611 i 1633, s'insereix l'ítem “otro juego de motetes de Phelippo de monte en cinco cuerpos”.<sup>802</sup> A l'inventari de 1675 i els següents aquest ítem ja no apareix.<sup>803</sup> A què seria degut? Tal vegada va passar Gabriel Díez per Conca? Seria una dada nova que no apareix a les biografies habituals.<sup>804</sup>

Certament, la recepció de les obres de Philippe de Monte al món musical ibèric és ben escassa.<sup>805</sup> Les úniques obres que van tindre alguna difusió van ser els madrigals, que s'hi poden trobar als inventaris i biblioteques de la catedral de Valladolid, a la *Colección Uclés* –l'antiga biblioteca de Wolf Rumpf de Wielross, no considerada ibèrica–, la del canonge Juan Febos i possiblement a la catedral de Conca.<sup>806</sup>

799 MARIANO LAMBEA – MANUEL NIETO CUMPLIDO, “Díaz Besón, Gabriel”, *Diccionario de la Música Española e Hispanoamericana* 4 Abans de ser mestre de capella de la col·legiata de Lerma, havia estat tinent de la Capella Reial de Felipe III. Va passar per la catedral de Cuenca, per tornar finalment com a mestre de capella de la capella reial del convent de la Encarnación de Madrid.

800 KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1,” 216.

801 *Ibid.*, 220.

802 JOSÉ LUIS DE LA FUENTE CHARFOLE, “Inventarium Librorum Musicae: Nueva aportación documental sobre el archivo musical de la Catedral de Cuenca (siglos XVII-XVIII)”, *Anuario Musical* 62, enero-diciembre (2007) 171–204, p. 180.

803 Existeixen inventaris en 1633 i posterior, però no detallen els llibres i fan èmfasi en els instruments donats. *Ibid.*, 184.

804 LAMBEA – NIETO CUMPLIDO, “Díaz Besón, Gabriel”.

805 FUENTE CHARFOLE, “Inventarium Librorum Musicae: Nueva aportación documental sobre el archivo musical de la Catedral de Cuenca (siglos XVII-XVIII),” 180.

806 AGUIRRE RINCÓN, “The formation of an exceptional library: early printed music books at Valladolid Cathedral,” 388; ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century”; GARBAYO MONTABES, “Inventarios de obras e instrumentos musicales en el Archivo Capitular de la Catedral de Ourense: siglos XVIII-XIX,” 230; FUENTE CHARFOLE, “Inventarium Librorum Musicae: Nueva aportación documental sobre el archivo musical de la Catedral de Cuenca (siglos XVII-XVIII),” 180, 184; ROS-FÁBREGAS, “Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts,” 114, 118.

Un altre inventari on apareixen uns motets de Monte és un a Barcelona en 1604: “Item un llibre *Filipi de Monte. Moteta. 5 vocibus*”.<sup>807</sup> De moment no sembla que hi haja altres recepcions de les obres de Monte. Si Borja i Laurient, qui era llibrer a Barcelona, van adquirir aquests motets és un misteri. Tal vegada Borja els va adquirir abans de tornar a Madrid el 1582, tal vegada al seu pas per Barcelona?

Dels altres autors que estan presents als llibres de música de Joan de Borja cal citar Vincenzo Ruffo –motets–, Andrea Gabrielli i Cipriano de Rore –madrigals–. La presència de pocs exemplars no representa una peculiaritat important. Aquests autors es troben en altres inventaris al món hispànic de principis del segle XVII.<sup>808</sup>

És imprescindible citar els llibres d'Orlando di Lasso. A banda de la missa *Chi passa* i el *Magnificat a 6 Tant vous alles doulx* continguda al manuscrit dedicat a Borja (B – Bc 27086), apareixen llistats a l'inventari de 1606 “Cinco libros de missas y magnificas de Orlando de canto con cubiertas de beçerro blanco” [14], “otros cinco de Orlando con cintas encarnadas y blancas” [33] i “otros cinco de Orlando más pequeños” [34]. El primer ítem llistat és una edició luxosament enquadernada de *Patrocinium Musices* de Lasso. La resta serien, amb totals seguretat motets.<sup>809</sup>

Les obres de Lasso, essent aquest un compositor molt més reconegut i distribuït que Monte, tampoc va tindre una àmplia difusió a finals del segle XVI. De fet, encara que l'aparició dels impresos de Lasso apareixen a les col·leccions de la catedral de Valladolid i la *Colección Uclés* podria significar que la recepció de Lasso al món ibèric va ser bastant precoç, el més probable és que, exceptuant els madrigals, la música de Lasso apareguera ja al segle XVII.<sup>810</sup> Per tant, aquesta pretesa recepció de Lasso amb anterioritat al segle XVI sembla més una voluntat que una realitat. Es podria afirmar, amb gairebé total seguretat, que les obres contingudes als llibres de Borja són les primeres peces religioses de Lasso als cercles cortesans.

Per acabar, cal citar la presència d'un joc sencer dels *Novi Thesauri Musice* recopilats per Petrus Giovanellus. Aquestes cinc edicions, enquadernats en sis quaderns de veus, representa un compendi de la música més destacada en tot del Sacre Imperi. Aquesta obra també es trobava entre ells llibres de Rumpf de Wielross i Felip II va rebre una còpia dedicada pel compilador en 1570, de la què es parla en l'annex.<sup>811</sup>

807 ROS-FÁBREGAS, “Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III),” 47.

808 Especialment a l'inventari del canonge Febos. GARBAYO MONTABES, “Inventarios de obras e instrumentos musicales en el Archivo Capítular de la Catedral de Ourense: siglos XVIII-XIX”; vid. també ROS-FÁBREGAS, “Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts,” 114–119.

809 Annexos.

810 Antonio EZQUERRO-ESTEBAN, “Sources for Works by Orlando di Lasso in Spain”, en *Yearbook of the Alamire Foundation* 7, Leuven: Alamire Foundation - Katholieke Universiteit Leuven, Musicology Section 2008, 121–166.

811 KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*, 82–96.

**La música silenciada. Els llibres absents.**

Si s'estudia una biblioteca, o un corpus de llibres –en aquest cas de música–, cal pensar també en els llibres que no hi són. Aquí cal diferenciar dos aspectes. Per una banda, els que possiblement haurien d'estar, però no estan llistats a cap inventari. Per altra banda, també caldria preguntar-se pels llibres que hom pensaria que estarien, però que no hi són.

Com descriu Infantes, caldria articular les qüestions sobre els llibres que presumiblement haurien d'estar en tres apartats: llibres prestats, llibres devaluats i llibres silenciats.<sup>812</sup> En el cas dels llibres de Joan de Borja, no hi ha cap documentació que indique que havia prestat algun dels llibres de música. En canvi, resulta sorprenent que l'inventari de 1606 comence pel número 7 i no per l'1, que seria el més lògic. És possible que els ítems 1 al 6 hagueren sigut retirats abans de ser inventariats. Sembla el més probable o bé els seus fills, Francisco o Carlos, o bé alguna persona del seu entorn s'haurien quedat amb aquests llibres per tal de no desfer-se d'ells.

S'entén com a llibres devaluats aquells deteriorats, jocs de llibres incomplets o que tenen mancances considerables. Tant a l'inventari *post mortem* com als altres llistats de llibres no apareixen descripcions de llibres en males condicions, fet que sí que ocorre en molts inventaris de llibres de música. Segons l'estudi de moltes fonts conservades provinents dels llibres de música de Joan de Borja, aquests van tindre molt poc ús. Si a les institucions eclesiàstiques, on van anar a parar, no es van fer servir profusament, presumiblement tampoc van ser emprats al servei de Borja. Com que la música, almenys en part, va ser interpretada per En Joan i altres músics, seria factible pensar que es treien còpies manuscrites de les obres contingudes als llibres. Aquests hipotètics quaderns, on es copiaria la música, no figuren documentats enlloc.

Què s'entén per llibres silenciats? Ací s'inclourien els llibres de, teòricament, obligada lectura i també aquells llibres que tenien una relació directa amb el propietari: bé n'era l'autor o el comitent o inclús el dedicatari. Pel que fa als llibres de música de Borja, és significativa l'absència de dos autors que no apareixen llistats. Per una banda, caldria pensar a trobar alguna referència a Cristóbal de Morales, però no és així. No apareix cap llibre ni imprès ni manuscrit. Aquesta absència no és casual. Les obres de Morales no figuren a les biblioteques de nobles al segle XVI.<sup>813</sup> La raó exacta

812 INFANTES DE MIGUEL, "Las ausencias en los inventarios de libros y de bibliotecas," 287. L'autor fa usa el terme biblioteca que jo adapte al terme llibres.

813 Per una aproximació a la distribució de Morales a la Península Ibèrica vegeu TESS KNIGHTON, "Morales in Print: Distribution and Ownership in Renaissance Spain", en OWEN REES – BERNADETTE NELSON (eds.), *Cristóbal de Morales. Sources, Influences, Reception*, Woodbridge: The Boydell Press 2007, 161–175.

no és senzilla. Pot pensar-se en què no estava de moda o bé era un autor en desús. Aquesta afirmació seria molt arriscada i caldria pensar en sentit contrari, ja que apareixen llibres amb obres de Morales a gairebé totes les institucions religioses importants des de 1535 –com la catedral de Granada.<sup>814</sup> A més a més, Joan de Borja vivia ben a prop d'institucions on podia escoltar la música del polifonista andalús: la Capella Reial i la capella de las Descalzas Reales tenien a les seues biblioteques nombrosos exemplars de Morales. Com conclou Alfonso de Vicente respecte a las Descalzas, és evident “la omnipresència de Cristóbal de Morales”.<sup>815</sup> Per tant, el fet de no tindre obres d'aquest compositor entre els seus llibres no significa que Joan de Borja no escoltara aquesta música.

Una altra absència que crida l'atenció seria la de Philippe Rogier. Per al cas de Joan de Borja, l'argumentació que s'ha emprat per a Cristóbal de Morales podria servir, ja que aquest va ser mestre de capella de Felip II a les darreries del segle XVI (1586-1596). La seua música es podia escoltar a la Capella Reial, però a diferència de Morales la seua música va estar poc difosa.<sup>816</sup>

D'entre la possible música dels polifonistes de la capella reial tampoc apareixen George de la Hèle –amb l'excepció de la hipòtesi plantejada als annexos–,<sup>817</sup> a qui va succeir Rogier al capdavant de la capella, o Géry de Gershem.<sup>818</sup>

Una darrera absència destacable, almenys als inventaris, seria la inexistència de les obres de Mateu Fletxa *el Jove*. Si es considera que la influència de Joan de Borja va ser decisiva en la impressió de les *Ensaladas* a Praga, i també hi va influir en l'edició de l'altre compendi menys conegut de Fletxa, *Divinarum completarum psalmi, lectio brevis et Salve Regina, cum aliquibus motetis* (Praga, Jiřík Nigrin, 1581), seria lògic trobar aquestes obres entre els llibres de música de Borja. Aquesta absència, però, tampoc ha d'estranyar massa si es té en consideració que als inventaris de molts dels dedicataris d'obres –musicals, en aquest cas–, tampoc s'hi troben aquestes.

Al respecte a les ensalades, sí que cal formular-se algunes qüestions. Si Joan de Borja posseïa una o diverses còpies manuscrites d'ensalades abans de la seua publicació impresa de Fletxa. En la seua dedicatòria no se'n fa esment, però Fletxa escriu “(con preçiarse todos de tenellas) nadie las he recopilado ni echo estampar”.<sup>819</sup> Cal pensar, potser, que a la cort de Praga s'hagueren interpretat

814 ROS-FÁBREGAS, “Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts,” 114–115, 118.

815 VICENTE, “El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633),” 212–215.

816 Sobre Philippe Rogier, Tomás Luis de Victoria i la impremta reial vegeu VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 27–30.

817 KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1,” 213. El llibre de misses de Hèle sí apareix als inventaris de Lerma.

818 L'inventari de Ghersem presenta trets en comú amb l'inventari de 1606 de Joan de Borja. BOURLIGUEUX, “Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d'Espagne. (Documents inédits).”

819 Dedicatòria de l'edició de *Las Ensaladas* (Praga, J. Nigrin, 1581). Els parèntesis estan en l'edició.



algunes d'aquestes abans d'imprimir-les. En aquest cas, no seria inversemblant pensar que Borja haguera posseït un joc d'ensalades, més encara quan resulta un gènere tan particular i escàs i, d'alguna manera, enllaçat amb la vida de Joan de Borja.

En definitiva, les obres absents poden arribar a mostrar, en certa mesura, un repertori que els inventaris no descriuen. L'escassa presència d'obres no religioses sorprèn primerament, però d'igual manera com s'ha comentat, és possible que per diverses raons no fóren inventariades.<sup>820</sup> Cal, doncs, tindre en compte aquest fet a l'hora de fer una valoració general qualitativa dels llibres de música de Joan de Borja.

### **Per què una biblioteca? Funcions.**

Com s'ha descrit a la introducció d'aquest apartat, les funcions de les biblioteques de música per a una casa noble podien ser diverses. La funció principal seria la de servir de font principal per a la capella de música. Aquesta usaria la biblioteca, principalment, per copiar les obres que interpretaven. També és possible que usaren els llibres directament, però en menor mesura. Un altre ús habitual seria el préstec de llibres entre nobles. Açò afavoriria, i explicaria en part, la circulació de certa música en ambients nobiliaris. La biblioteca també podia servir de forma de representació i ostentació, un element de dignificació d'un estatus social determinat i sobretot uns interessos particulars. Aquesta realitat de biblioteca patrimonial ve lligada, per una banda, amb una possible herència, com el cas de la col·lecció de música de Felip II i altres cases nobles i per altra, en un col·leccionisme continu que incrementa la quantitat i qualitat del conjunt de llibres.

En el cas de Joan de Borja no hi ha constància que tinguera al seu servei una capella de música. Però aquest fet no descarta l'ús funcional dels llibres de música. Com s'ha comentat ja, Joan de Borja cantava i tocava a la viola d'arc motets i diverses peces amb altres músics, alguns al seu servei. Cal pensar, doncs, que a més d'usar els originals –encara que la majoria de fonts conservades han tingut molt poc ús– en traïen còpies de les peces seleccionades.

Una possible funcionalitat que no s'ha establert, i que jo crec poc viable segons la documentació conservada, seria la de fer de fons de préstec per a les institucions religioses properes, especialment la capella de les Descalzas Reales. Els documents conservats sobre les pràctiques musicals d'aquesta institució no mostren la interpretació d'obres que no estigueren als seus fons i sí als de Borja. Tampoc s'hi conserva documentació sobre cerimònies privades –aniversaris, enllaços,

<sup>820</sup> De l'inventari de 1606 és pot establir que probablement formaven part de les col·leccions no religioses els següents ítems: Pere Alberch Vila *Odorum (Quas vulgo madrigales appellamus) diuersis linguis decantatarum harmonica, noua, & excellenti modulatione compositarum, Liber primus* (Barcelona, J. Cortey, 1561) RISM V1547 [o *Liber secundus* o ambdós]; els llibres de madrigals de Cipriano de Rore, Palestrina, Ruffo i possiblement Gabrielli.

exèquies— on aquesta música particular s'hi poguera interpretar. És ben cert que Joan de Borja, com a majordom major de l'emperadriu, tenia contacte directe i personal amb tots els membres de la casa, inclosos els capellans particulars, i també amb la capella de música del citat monestir. Aquesta hipòtesi, doncs, s'hauria de descartar de primeres, a falta de nous documents que aporten informació sobre les pràctiques específiques de la institució.

Un altre aspecte a considerar és la representació dels llibres de Joan de Borja. Com s'ha citat, la biblioteca era ben coneguda per l'entorn de Borja. Cal qüestionar-se si aquesta biblioteca es presenta, a més a més, com una col·lecció de música de caràcter ostentós. Una manera de mostrar un estatus cultural. Dins del reduït món cultural de la cort —incloent-hi el literari i musical— Joan de Borja va ser un dels personatges més reeixits. Deixant a banda la seua faceta política i de conseller, Borja era considerat un dels personatges més erudits de l'època. És possible que la seua biblioteca representara una col·lecció particular i, en certa forma, molt singular dins del món musical cortesà: un conjunt de “rarses musicals” a Madrid, com analogia de les grans col·leccions d'objectes rars i curiosos que posseïen, tant a Madrid com a Praga, els Àustries. No obstant això, no es pot saber fins a quin punt la biblioteca representava només un símbol de poder cultural. D'altra banda, queda palès que no es pot parlar d'una biblioteca patrimonial. És difícil de precisar, però no sembla que Joan de Borja hagués heretat cap nombre considerable de llibres ni del seu pare ni de la biblioteca del palau ducal de Gandia. Al mateix temps, i a la vista de l'inventari i la venda dels llibres, tampoc va ser un fons que heretaren algun dels seus fills.

### **Una breu comparativa**

Després d'haver vist els punts més importants per a l'estudi i aproximació del que podria ser la biblioteca de música de Joan de Borja, cal posar-la en context. Per a aquesta finalitat és important remarcar que la comparació serà mitjançant dues vies. D'una banda, és necessària una confrontació de tipus quantitatiu, tal vegada menys significativa però essencial per saber situar la biblioteca de Borja en el context adequat. D'altra, una avaluació qualitativa. És a dir, mesurar en certa forma la importància dels continguts dels llibres.

La pregunta és senzilla: amb què comparar aquesta biblioteca? La resposta podria ser amb totes les biblioteques possibles de finals del segle XVI i principis del XVII. Aquesta tasca, a més de ser molt costosa, no mostraria la biblioteca en el seu context més adequat. No tindria sentit comparar aquests llibres amb els fons musicals d'una institució religiosa ni amb les col·leccions reials. És per això que he optat per comparar els llibres amb les biblioteques de nobles d'un estatus semblant a

Borja i amb la de músics professionals. S'han obviat les grans biblioteques patrimonials amb una llarga tradició musical per ser de característiques molt diferents. Açò és degut al fet que la biblioteca de Joan de Borja respon a un interès exclusivament personal i no sembla que fóra hereva d'una llarga tradició familiar. A més a més, la biblioteca del palau de Gandia va ser heretada pel cap del senyoriu, el seu germà Carles.<sup>821</sup>

Resulta molt enriquidor comparar la biblioteca de música amb les dels alguns ambaixadors. No cal dir que alguns dels llibres van ser adquirits una vegada finalitzades les tasques diplomàtiques – com els exemplars de Victoria i Guerrero – però també cal tindre present que Joan de Borja ja disposava de llibres de música entre les seues possessions, almenys des del viatge a l'ambaixada imperial, sinó abans.

Una de les biblioteques més importants que es coneix d'un ambaixador és la de Wolfgang Rumpf de Wielross. Com s'ha explicat anteriorment contenia més de 1000 volums, d'entre els quals hi havia 24 col·leccions de música que contenien més de 100 edicions d'impresos musicals (des de quatre a vuit veus). No es coneix cap col·lecció d'aquesta magnitud a tot el segle XVI. La cura en l'enquadernació i la catalogació precisa demostra com d'important era aquesta col·lecció per al seu posseïdor.<sup>822</sup> Una de les biblioteques que més s'aproximaria en nombre d'edicions musicals –14 menys–, encara que tenia més llibres, seria la de Joan Laurient de Barcelona.<sup>823</sup>

És particularment interessant la comparació dels llibres de Joan de Borja amb l'inventari dels llibres i impresos de Joan Laurient. D'aquesta confrontació sorgeixen molts autors que apareixen als dos fons –Ruffo, Lasso, Palestrina, Monte–, però cap edició en comú, amb l'única excepció hipotètica dels motets a 5 veus de Philippe de Monte. Els llibres de Laurient representen una biblioteca *post tridentina* especialment destacada, sense poder saber-ne la possible influència en el seu entorn.<sup>824</sup> Els llibres de Joan de Borja també representen un conjunt de música *post tridentina* de gran qualitat.

Sense ser Joan de Borja un músic professional, però sí un destre intèrpret, la comparació amb les biblioteques d'alguns músics professionals resulta especialment suggeridora. Els casos de Philippe Rogier i Géry de Ghersem, ambdós de la capella reial, mostren les necessitats d'aquests enfront els llibres de Borja. Totes tres biblioteques contenen una proporció de música religiosa molt

821 Cal recordar que almenys des del III duc de Gandia, Joan de Borja i Enríquez, el palau ducal comptava amb una gran biblioteca, que evidentment heretaven els primogènits de la família, o siga els hereus del títol. Pastor Zapata, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (†1543).”

822 KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*; ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, “The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century.”

823 ROS-FÁBREGAS, “Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III),” 44–49.

824 *Ibid.*, 44.

elevada. En el cas dels cantors de la capella seria ben evident. Els llibres que posseïen eren per al seu ofici, fins i tot música per a ministrils en el cas de Ghersem. No obstant això, també s'hi troben diversos llibres de madrigals i villancets, sense especificar-ne la temàtica. Indicaria això que, a banda de l'ús professional dels llibres de música sacra, també tenien interès en la música profana i, fins i tot, aquests llibres de madrigals podrien servir per ser usat fora de la capella, com a complement a les seues tasques ordinàries.

Independentment dels llibres que no apareixen a la biblioteca de Joan de Borja i que haguera pogut tenir, la gran quantitat de llibres de música religiosa que s'hi llisten fan pensar en l'interès que tenia Borja en aquesta música. Com s'ha vist, la personalitat de Joan de Borja va estar molt marcada pel seu pare i pels jesuïtes. En certa mesura, la col·lecció de llibres *post tridentins* podria representar una espècie de cànon de compositors d'aleshores. Les obres de compositors com Lasso, Palestrina, Ruffo, Ingegneri, Monte,... formaran part de les biblioteques d'institucions religioses a partir de finals del segle XVI i principis del XVII.

### **La reconstrucció d'una biblioteca de música de principis del segle XVII**

L'estudi dels inventaris de béns, i en aquest cas concret de llibres de música, és una de les eines principals que els investigadors, especialment d'Història Moderna, empen per abordar el fenomen de la circulació de llibres. L'apogeu de la recerca des de la història cultural va donar pas a un seguit d'estudis on l'escriptura, el llibre i les biblioteques van ser els punts centrals amb un gran ventall de possibilitats. Els estudis clàssics sobre la història del llibre, les biblioteques i els lectors són clau per entendre aquest fenomen.<sup>825</sup> Cal citar també altres treballs monogràfics sobre llibres en inventaris *post mortem* i bibliofília,<sup>826</sup> així com estudis recopilatoris sobre la història del llibre i biblioteques a Europa i Amèrica als segles XV al XVII.<sup>827</sup>

Pel que fa als treballs musicològics sobre inventaris amb béns musicals, circulació d'impresos i creació de biblioteques de música s'han consolidat, d'un temps ençà, com a camp imprescindible per

825 Roger CHARTIER, *L'ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence: Alinéa 1992; CHARTIER, *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*; CHEVALIER, *Lectura y lectores en la España de los siglos XVI y XVII*; MARTIN, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*.

826 DADSON, *Libros, lectores y lecturas. Estudios sobre bibliotecas particulares españolas del Siglo de Oro*; PASTOR ZAPATA, "La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543)"; SÁNCHEZ-MOLERO, "Felipe II y la bibliofilia del Renacimiento en España"; INFANTES DE MIGUEL, "La memoria de la biblioteca: el inventario."

827 GONZÁLEZ (ed.), *El Libro Antiguo Español: coleccionismo y bibliotecas (siglos XV-XVIII)*, IV; María Luisa LÓPEZ VIDRIERO – Pedro Manuel CÁTEDRA GARCÍA (eds.), *El Libro Antiguo Español: de libros, librerías, imprentas y lectores*, vol. VI, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 2002; SIMÓN DÍAZ, *El libro español antiguo. Análisis de su estructura*; CÁTEDRA GARCÍA – PÁIZ HERNÁNDEZ – LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO (eds.), *La memoria de los libros: estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*.

entendre la circulació de música, especialment el comerç d'impresos musicals.<sup>828</sup> També són necessaris per abordar des de diverses perspectives el mecenatge musical i el col·leccionisme.<sup>829</sup> Cal tenir en compte també les biblioteques règies i catedralícies per a l'estudi de la formació d'un cànon musical en l'Edat Moderna.<sup>830</sup>

Trobar un inventari *post mortem* de llibres ofereix un ventall de possibilitats immens per a l'estudi, no només dels llibres conservats i suposadament d'ús sinó també les relacions d'aquests llibres amb l'entorn cultural pròxim i d'altra índole. Resulta especialment interessant quan en els inventaris de biblioteques particulars s'hi troben exemplars rars o curiosos. L'estudi en detall dels potencials llibres, la transmissió, la confecció, l'enquadració aporta enorme informació que possibilita el coneixement més profund del per què i el com d'aquests llistats de llibres.

L'inventari de llibres de Joan de Borja presenta algunes particularitats que el fan únic en l'àmbit hispànic. La majoria dels llibres són de música litúrgica, però s'hi troba alguna excepció. Sens dubte la seua estada com ambaixador, i el manteniment de les xarxes personals, va afavorir la presència d'exemplars provinents de l'entorn de la cort de Rodolf II a Praga. Els llibres de música de Borja, alguns dedicats, esdeven el conjunt de llibres de l'àmbit imperial més important fora de l'entorn de les capelles Viena/Praga. Els llibres de misses de Philippe de Monte, de Jacob Regnart, el manuscrit de misses dedicat a Joan de Borja, les edicions de Lasso i Monte formen un *unicum* sense comparació.

Al mateix temps, s'hi troba un conjunt de llibres dels dos autors més rellevants a la segona meitat del segle XVI al món ibèric: Tomás Luis de Victoria i Francisco Guerrero. Ambdós van mantindre contacte personal i directe amb Joan de Borja. Sens dubte, el contacte amb Victoria, qui estava al servei de Joan de Borja com a capellà personal de l'emperadriu Maria a les Descalzas

828 Jane A. BERNSTEIN, *Print Culture and Music in Sixteenth-Century Venice*, Oxford: Oxford University Press 2006; TESS KNIGHTON, "Transmisión, difusión y recepción de la polifonía franco-neerlandesa en el Reino de Aragón a principios del siglo XVI", *Artigrama* 12 (1997 1996) 19–38; TESS KNIGHTON, "Música y cultura urbana en la edad moderna", en Andrea BOMBI – Juan José CARRERAS – Miguel Ángel MARÍN (eds.), *Música y cultura urbana en la edad moderna*, València: Publicacions de la Universitat de València 2005, 337–350; Iain FENLON – TESS KNIGHTON (eds.), "Appendix", en *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2007, 329–339; FENLON, "Artus Taberniel: Music Printing and the Book Trade in Renaissance Salamanca"; Stephen ROSE, "The mechanisms of the music trade in central Germany, 1600–1640", *Journal of the Royal Music Association* 130 (2005) 1–48; Stephen ROSE, "Music, print and presentation in early modern Saxony", *German History* 23 (2005) 1–19.

829 ESCRIVÀ LLORCA – HONISCH – KNIGHTON, "The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century"; KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*; DADSON, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)"; ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (I)"; ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (II)"; ROS-FÁBREGAS, "Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III)"; RIBEIRO, *Livraria de Musica de el-rei D. Joao IV. Estudo musical, historico e bibliografico*.

830 STEVENSON, *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*; KNIGHTON, "Cristóbal de Morales..."; ROBLEDO ESTAIRE et al. (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, capítulo 2 y anexos 22.; RUIZ JIMÉNEZ, "Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla"; VICENTE, "El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)."

Reales, hauria afavorit l'interès de Borja per les obres de Victoria.

En darrer lloc, i mantenint la preponderància de la música litúrgica, esdevé significatiu el conjunt de llibres d'autors considerats com al cànon musical post tridentí. A banda dels citats Lasso, Monte, Victoria o Guerrero, la presència de publicacions de Palestrina, Ruffo i Ingegneri mostren quan d'important era la creació d'una biblioteca litúrgicament ortodoxa. Aquest fet, sens dubte, ve lligat a la personalitat del mateix Borja, amb una formació jesuítica.

El present estudi pretén primerament intentar adscriure cada entrada de l'inventari de Joan de Borja a una descripció més acurada i donar nova informació. També és interessant determinar el recorregut dels llibres que apareixen a l'inventari, des de la seua possible adquisició fins al lloc de localització actual, tot identificant-hi la font concreta i mostrar si s'hi conserva actualment i on.

### **Estudi dels llibres de Joan de Borja**

Existeixen tres documents principals referents a l'inventari d'alguns dels béns que van pertànyer a Joan de Borja.<sup>831</sup> Un inventari de béns realitzat entre el 30 d'octubre i el 16 de novembre de 1606, una taxació d'aquests béns entre el 7 de desembre de 1606 i el 24 de gener de 1607, i la posterior venda dels béns en diferents lots en subhasta pública repartits en diverses dates. Per al cas concret dels llibres i els instruments de música –orgues i violes d'arc– la compra es va realitzar el 17 de març de 1607 per part del duc de Lerma. La resta de llibres no apareixen com a venuts en tot el document.

Els estudis realitzats fins al moment sobre aquest inventari de música ofereixen una primera aproximació al tema.<sup>832</sup> La reconstrucció dels llibres de Joan de Borja ha estat possible gràcies a aquest estudi inicial i altres inventaris i catàlegs publicats. S'ha intentat conèixer en més detall els llibres i col·leccions d'edicions, la seua circulació, els diversos posseïdors i s'ha intentat arribar a determinar exactament quines fonts s'han conservat fins a l'actualitat.

La primera notícia de l'inventari de Joan de Borja, amb referència inclosa de llibres de música i instruments, és de 1910.<sup>833</sup> L'estudi inicial d'aquests llibres i instruments de Trevor Dadson ha aportat informació molt valuosa i les connexions establertes amb la tesi de Douglas Kirk són

---

831 Entre els béns es troba allò que era habitual vendre per pagar les despeses del soterrament i les últimes voluntats. En el cas de Joan de Borja es van inventariar els següents: plata daurada, plata blanca, catifes, tapisseries, pells, porcellanes, fustes i teles exòtiques, penjolls, escriptoris i altres mobles, vidre, estris de cuina, pintures i retrats, a més dels ja anomenats llibres de música i orgues.

832 Vegeu DADSON, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)"; DADSON, "Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)."

833 PÉREZ PASTOR, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, I, 383.

interessants, però en tot cas només de forma parcial.<sup>834</sup> Els inventaris de la col·legiata de Lerma, transcrits per Cervera Vera i treballats per Kirk en la seua tesi, han estat fonamentals per resseguir la pista dels llibres.<sup>835</sup> Els catàlegs de Karl Hiersemann han resultat clau per determinar les edicions exactes en el cas dels impresos i alguns dels llocs de conservació de les fonts.<sup>836</sup> La correspondència entre Federico Olmeda i Francisco Barbieri també ha estat imprescindible per saber-ne el contingut d'alguns dels llibres.<sup>837</sup> Altres estudis han estat de molta ajuda per acabar de perfilar quines obres i quines no van pertànyer a Borja.<sup>838</sup> Sense l'estudi detallat dels inventaris originals aquesta empresa no s'hauria pogut aconseguir.

A través de les apreciacions dels tres documents originals, inventari, taxació i venda, s'ha pogut constatar alguns trets interessants entre els llibres de Joan de Borja. La més significativa, sens dubte, ha estat la constatació que l'inventari no comença pel n° 1, com descriu Dadson, sinó pel n° 7. Aquest fet és importantíssim, ja que els llibres van estar marcats amb números. Les fonts conservades presenten la numeració de l'inventari en l'enquadració o en els primers fulls. Aquests números han servit per corroborar la concordança d'algunes de les fonts amb les descripcions vagues i sovint equívokes dels documents originals. Per a aquesta tasca ha resultat especialment inspirador l'article de John Milsom sobre la reconstrucció dels llibres de música de John Lumley,<sup>839</sup> així com les fabuloses aportacions de col·legues i amables bibliotecaris i arxivers. A més a més, l'estudi codicològic d'algunes de les fonts ha permès identificar algunes mans dels posseïdors i saber on es van realitzar cadascuna de les anotacions que contenen les enquadracions i folis de guarda.

834 DADSON, "Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)"; Dadson, "Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)."

835 LUIS CERVERA VERA, *La Iglesia colegial de San Pedro en Lerma*, Burgos: Caja de Ahorros Municipal 1981; KIRK, "Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1."

836 HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*; Karl W. HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner; etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1911.

837 *Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*. E – Mn MSS/14011/1/15.

838 ROS-FÁBREGAS, "La biblioteca musical de Federico de Olmeda (1865-1909) en la 'Hispanic Society of America' de Nueva York"; Clara Louisa PENNEY, *Printed books, 1468-1700, in the Hispanic Society of America: a listing*, New York: Hispanic Society of America 1965.

839 John MILSOM, "The Nonsuch Music Library", en *Sundry sort of music books*, London: The British Library 1993, 146-182.

## L'inventori dels béns de Joan de Borja

Florián Mansilla de Lugo<sup>840</sup> va ordenar inventariar els béns de Joan de Borja el 25 de setembre de 1606: “Digo que por fallesçimiento del sussod[ic]ho quedaron bienes muebles y raíces de los quales combiene hazer inventario”.<sup>841</sup> El mateix Mansilla de Lugo, en document del 7 de desembre de 1606, va ordenar la taxació dels béns inventariats per poder vendre'ls als encants:

digo quel ynventario de los bienes que se an de vender está hecho y para haçerse la almoneda debe [¿inventariarse?] y tasarse. A v[uestra] m[erced] pido demande dar licencia para tasarse por p[er]sonas q[ue] dello enti[en]dan. Quales por mí fueren nombradas pido justicia y para ello

[Firma de Florian Mansilla de Lugo]<sup>842</sup>

El 17 de març de 1607 se cita al mercader Domingo Muntal com l'encarregat de portar part dels béns:

A su Ex[celenci]a S[eñor] duq[ue] de Lerma se le dio un órgano gr[an]de [...] Diéronse a Su Ex[celenci]a los libros de música q[ue] se siguen, en dos mil y treçientos y dos r[eales] en d[ic]ha manera.<sup>843</sup>

La majoria dels llibres de música i els instruments de la subhasta van ser comprats pel duc de Lerma per a la seua recent creada fundació de la col·legiata de San Pedro en Lerma. Així apareix als inventaris de juny de 1607 a Lerma:

Relación de los ornamentos, plata, tapiçerías y demás cosas que por mandado del duque, mi señor, y orden de la contaduría de Su Excelencia se an traydo a esta billa de Lerma para el seruicio de la santa yglesia colegial della, que se an entregado y está en poder del señor Francisco de Roa, tesorero de la dicha yglesia, las quales dichas cosas son las siguientes: [...] <sup>844</sup>

Quasi la totalitat dels llibres que es van conservar a San Pedro de Lerma van perdurar en els inventaris de la col·legiata fins al segle XIX.<sup>845</sup> A través d'aquests es pot observar com es van anar ampliant la col·lecció de llibres i com es van deixar d'usar per antics amb el pas del temps. La tesi de Douglas Kirk és un estudi fonamental per entendre la compilació, ús i posterior disgregació d'aquests llibres. En 1907 es constata que els llibres antics havien estat transportats a l'arquebisbat de Burgos.<sup>846</sup> Almenys des de 1893, la majoria dels llibres de música havien passat a mans de

840 Florián Mansilla de Lugo (? - d. 1607). De l'orde de Montesa i guardajoies de l'Emperatriu Maria. Era criat de Joan de Borja i marmesor dels seus béns tal com indicat el testament.

841 AHPM: Francisco Testa, protocol 2626, tomo III, any 1606. Sense numeració entre els folis 1020 y 1022.

842 AHPM: Francisco Testa, protocol 2626, tomo III, any 1606. *Quaderno tasacion de los bienes que quedaron para açer Almodena de los que dexo el señor Joan de Borja conde de Ficallo mayordomo Mayor de la Magestad de la Emperatriz y del consejo de estado de su magestad.* f. 1.

843 AHPM: Francisco Testa, protocol 2626, tomo III, año 1606. *Remates. Licencia de doña Francisca de Aragón condesa de Ficallo para dar liçencia para se vendan en almoneda.* f. 1.

844 CERVERA VERA, *La Iglesia colegial de San Pedro en Lerma*, 134–136.

845 KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1”;

846 KIRK, “Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1,” 255.



Federico Olmeda, aleshores canonge de Burgos. En 1909 i 1911 apareixen una gran quantitat d'aquests llibres de polifonia en dos catàlegs del llibrer i antiquari alemany Hiersemann per a la seua venda.<sup>847</sup> Bona part de l'inventari va ser comprat per Archer Milton Huntington per a la Hispanic Society of America (New York).<sup>848</sup> La resta, per diferents personalitats i institucions, algunes de les quals encara conserven aquestes fonts.

### A manera d'epíleg

A tall de conclusió, els llibres de Joan de Borja poden representar un model arquetípic al món ibèric de música *post tridentina*, l'impacte dels quals queda referendat per la compra massiva dels gairebé tots els llibres per part del duc de Lerma, per a la seua nova institució: la col·legiata de Lerma i els convents pròxims.

Pel nombre de volums, aquesta biblioteca quedaria emmarcada en un lloc privilegiat d'entre les biblioteques dels nobles cortesans de finals del segle XVI i començament del XVII. La gran col·lecció adquirida durant diversos anys reforça la idea de Joan de Borja com un personatge no només aficionat a la música sinó com un músic i cantor molt hàbil i experimentat. Tanmateix, pel nombre de volums, la biblioteca seria semblant a la que posseïen dos músics importants a la cort madrilenya, com Rogier i Ghersem. Sense comptar amb les dos grans col·leccions musicals de Madrid a l'últim terç del segle XVI, la de Felip II i la de la princesa Joana d'Àustria, pel nombre d'edicions la biblioteca de Borja se situaria en un rang molt elevat, només superat per la biblioteca de Joan Laurient a Barcelona i l'extraordinària col·lecció de llibres de música de Rumpf de Wielross. Quedarien algunes preguntes sense resposta com, per exemple, per què Joan de Borja va deixar de comprar llibres en un moment determinat de la seua vida o quants llibres més va tindre i no figuren entre aquests inventaris estudiats.

847 HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*; HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda.*

848 KIRK, "Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1," 553; ROS-FÁBREGAS, "La biblioteca musical de Federico de Olmeda (1865-1909) en la 'Hispanic Society of America' de Nueva York."

### La música dedicada

En aquest capítol es pretén aprofundir en les obres musicals que van ser dedicades a la figura de Joan de Borja. Com ja s'ha explicat abans, la dedicatòria més significativa, tal vegada per més coneguda, és la de *Las Ensaladas*, però possiblement siga més interessant l'estudi i la dedicatòria del llibre de cor *B – Bc 27086*. A banda d'aquestes dedicatòries, es pretén desenvolupar l'estudi de la tasca editorial de Joan de Borja no només en el camp musical. A través de diverses notícies i de nombrosa correspondència queda palès l'interès de Borja, ja des dels anys 1560, per l'edició de llibres de diversa temàtica.

Al mateix temps, el capítol s'endinsa en els perquès de les dedicatòries, ja que aporten informació valuosa sobre dates, càrrecs i localitzacions. És inevitable aportar noves dades i possibles hipòtesis sobre la motivació, confecció i procés de generació de les obres exposades. El contacte personal de Joan de Borja amb els creadors de les fonts, a diferència d'alguns dedicataris, és possible que pugar servir alguns punts de vista particulars. Gràcies a les dedicatòries també és possible albirar la figura erudita de Borja, corroborar certes hipòtesis i omplir alguns buits biogràfics certament interessants.

Per la importància de la font i per estar menys estudiada en l'aspecte que interessa ací, considere que cal començar pel manuscrit imperial.

#### **B – Bc 27086**

Aquest manuscrit ha estat objecte d'estudis per diversos autors. Va ser descrit per Hiersemann per a la seua venda en 1911.<sup>849</sup> L'ítem número 392 d'aquest catàleg va ser comprat, com també molts altres volums procedents de la biblioteca de Federico Olmeda, per la Biblioteca del Conservatori Reial de Brussel·les (B – Bc). El primer estudi i descripció detallada va ser de Charles van den Borren en 1933, el qual sembla que el va foliar.<sup>850</sup> Carmelo Peter Comberiati va aportar interessants dades codicològiques i de procedència en l'estudi sobre la música a la cort rodolfina de 1987.<sup>851</sup> L'estudi més complet sobre aquesta font i que incideix breument en la dedicatòria a Joan de Borja és el de Lilian P. Pruett de 1996.<sup>852</sup> Com ja havia mostrat Comberiati, en aquest article es presenta la

849 HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 62.

850 BORREN, "Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)," 178–179.

851 COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 191–197.

852 PRUETT, "Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic

relació entre els manuscrits imperials disseminats en diverses biblioteques i els escribes que els van confeccionar. Pruett és l'única que enumera breument les possibles relacions de Joan de Borja amb el manuscrit i, com ja havia apuntat Doorslaer en 1927 i anteriorment Hiersemann, l'estret lligam de procedència que havia tingut aquest manuscrit i el B – Bc 27089.<sup>853</sup>

El còdex de paper té unes mesures de 55,4 x 41 cm.<sup>854</sup> Conté 157 folis. La música i el text està en tinta negra i alguns *incipits* i la dedicatòria en tinta roja. L'enquadernació és en fusta i pell marró, amb repujats i dissenys vegetals daurats. Conserva 5 incrustacions de llautó en cada coberta. Hi ha restes de dos fermalls que han desaparegut. Tant Comberiati, però especialment Pruett, dediquen un apartat a l'estudi de les marques d'aigua i l'origen del paper.<sup>855</sup>

La dedicatòria a Joan de Borja dona més pistes sobre la confecció i la datació de la còpia.

Illustri Generoso atq[ue] Magnifico D[omi]no, D[omi]no/ Joanni de Borgia. Sacrae  
Caesareae M[aiesta]t[is] aulae/ praefecto Nec non Illustrissimi atq[ue] Potentissimi  
hispani=/arum regis nuntio d[omi]no suo observandissimo hanc/ missa[m] summa  
diligentia scriptam dedicat.

Seguint les propostes de van der Borren i les observacions de Pruett caldria sintetitzar les següents conclusions.

Segons el text s'hi dedica la missa a Joan de Borja. Cal entendre, doncs, la primera missa: *Missa 8 vocum. Ongiour lamant e la mie. Georgius Florius*. Seguint aquesta premissa, la confecció del manuscrit va ser per fascicles i mai d'una mateixa tirada. Sense ser una còpia excessivament acurada, l'elaboració del primer fascicle és una mica més detallada que la resta. Segons ha observat Pruett, el fascicle que conté la *Missa Confitebor* de Monte (folis entre 66 i 100) presenta unes taques d'humitat i als folis anteriors no hi apareix. Aquest fet és indubtablement revelador que la còpia del fascicle i la taca és anterior a l'enquadernació del volum.

Amb tota probabilitat, l'enquadernació no es va produir a la cort imperial. Com apunten els estudis, l'estil no s'assembla a l'usat en els llibres de cor d'aquesta època produïts enterament a Praga o Viena, com podria ser el B – Bc 27089.

La resta d'anotacions que apareixen en el primer foli ens donen més informació sobre la

---

Reconstruction” Recomane aquest article per comparar la procedència original d'aquesta font amb altres del seu context originari.

853 George van DOORSLAER, “Livre de choeur contenant huit messes inédites de Philippe de Monte”, *Musica Sacra* 34 (1927) 94ff, p. 94.

854 Segons Comberiati les mesures són 56 x 42 cm. COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 193.

855 PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 73–74, 83–85; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 193–195.

procedència. A sota a la dreta apareix la inscripció *Andreas Reinschall subcantor et notista ad D. Stephanum*. A dalt de la dedicatòria s'hi troba dos indicacions provinents de Lerma “es de la yglesia collegial de S[an] P[edro] de Lerma” i “ El Licen[cia]do Roa. [signatura]”. Aquestes dues inscripcions són posteriors a la pertinença d'aquest volum a Joan de Borja i es tractaran a l'apèndix. És interessant la inscripció de Reinschall perquè dona molta informació sobre aquesta font i el seu context. Andreas Reinschall va ser un dels copistes relacionats amb la cort imperial. Tot i que no va treballar mai com a copista a la capella de Rodolf II, va copiar un seguit de manuscrits que contenen un gran conjunt d'obres, que són ben representatius dels compositors lligats a la cort imperial. Juntament amb Leonhard Frantz, són els dos copistes més importants de l'òrbita rudolfina.<sup>856</sup>

Seguint la hipòtesi de van der Borren, cal pensar que la dedicatòria a Joan de Borja va poder ser escrita no per Reinschall sinó pel mateix compositor de la missa, Giorgio Flori.<sup>857</sup> D'aquí sorgeixen dues hipòtesis interessants. Per un costat, la datació d'aquest fascicle i la ubicació de Flori en aquell temps. Tal com es pot llegir a la dedicatòria, quan es va copiar aquest text Joan de Borja ja era majordom de l'emperadriu Maria, “Joanni de Borgia, Sacrae Caesareae M[aiesta]t[i]s aulae praefecto”, i al mateix temps era encara ambaixador del rei, “Nec non Illustrissimi atq[ue] Potentissimi hispaniarum regis nuntio d[omi]no suo”. No es coneix exactament la data del nomenament de Joan de Borja com majordom major de l'emperadriu, però no abans de 1581. Al mateix temps Borja va deixar l'ambaixada el 31 de juliol de 1581. Si considerem correctes els estudis de datació dels manuscrits que contenen aquesta missa,<sup>858</sup> cronològicament aquest fascicle seria el copiat en segon lloc, tal vegada de la font original el qual va ser copiat també per Andreas Reinschall.<sup>859</sup> L'any 1577 Flori va rebre un regal per part de l'emperador Rodolf II per la presentació d'una missa que havia compost recentment. Tal vegada aquesta missa poguera ser *Un jour l'amant et la mia*.<sup>860</sup> Flori havia estat al servei de l'emperador Maximilià II des que era infant cantor, després va ser cantor i també mestre dels fills de l'emperador Maximilià i Maties. Sembla que el 1577 Flori va entrar al servei de la capella l'arxiduc del Tirol a Innsbruck i ja no va tornar a formar part dels músics imperials.<sup>861</sup>

Quina seria aleshores la possible relació de Giorgio Flori i Joan de Borja? Segons el mateix

856 COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 148–152; PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 73–78.

857 BORREN, “Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite),” 179.

858 A – Wn 15946, 1577; B – Bc 27086, 1581; A – Wn 16194, entre 1585 i 1590; CZ – Pnm AZ33, finals del segle XVI; SI – Lnr L339, ca. 1600. BAT'À (ed.), *Codex Kuttnerbergensis (RISM CZ – Pnm AZ33)*, xxv–xxviii.

859 COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 177.

860 *Ibid.*, 96 i 179.

861 René Bernard LENAERTS – Edward HARRISON POWEL, “Flori: Giorgio [Georg, Georgi]”, *Grove Music Online. Oxford Music Online*.

Flori, aquest havia servit com a capellà de Maximilià II fins a 1577. Aquesta dada només es reflecteix a la dedicatòria a l'arxiduc Ferran, germà de l'emperador, al seu llibre de madrigals.<sup>862</sup>

Una opció seria que Flori li dedicara la missa a Borja amb finalitats econòmiques. En les dates que jo supose la còpia, feia poc temps que havia deixat la capella d'Innsbruck i servia la família Fugger a Augsburg. Tal vegada i degut a aquesta mateixa raó haguera pogut dedicar aquesta missa a Joan de Borja, amb la finalitat de buscar el favor de l'emperadriu per a aconseguir una posició més favorable.

Entre els llistats conservats de membres de la capella imperial sota Maximilià II no apareix el nom de Giorgio Flori.<sup>863</sup> Assumint per vàlides les afirmacions del propi Flori en la dedicatòria del llibre de madrigals, és possible que Flori hagués servit Maximilià II, però com a cantor de la capella dels seus fills Rodolf i Ernest? Aquesta possibilitat potser oferiria alguna hipòtesi més sobre el perquè de la dedicatòria de la missa de Flori a Borja. D'altra banda, no es conserva una suposada edició anterior dels seus madrigals, que podria aportar més informació al respecte.

A partir d'aquí sorgeixen algunes preguntes interessants. Per què Flori va dedicar aquesta missa sobre una *chanson* d'Orlando Lasso a Borja? Aquesta peça polifònica a vuit veus no era de les més difoses de Lasso al seu temps, però altres compositors, a banda de Flori, van escriure misses paròdia sobre el mateix *Un jour l'amant et l'amie*. Aquests compositors són George de la Hèle, Juan Namur–Jean Dufon<sup>864</sup> i Mateo Rosmarin.<sup>865</sup> Aquestes misses es trobaven a la biblioteca del rei João IV de Portugal i excepte la de Rosmarin, que va sobreviure en altres fonts, es van perdre durant l'incendi de 1755 que va provocar el terratrèmol de Lisboa. Com és que aquests compositors, tots ells membres de la capella flamenca de Felip II i Felip III, van usar la *chanson* de Lasso com a base? D'on provenia aquesta tradició? És difícil establir vincles directes, però és possible que Hèle i els seus deixebles haguessin tingut contacte amb la missa de Flori a través d'aquest manuscrit? Essent Joan de Borja un dels diplomàtics amb més interès musical a les corts dels Habsburg, és possible que hagués tingut alguna influència sobre les composicions dels mestres flamencs?

Tot el contingut del manuscrit B – Bc 27086 és també molt representatiu de l'estil i gustos de la cort imperial. La resta del llibre sembla ser copiat també per Andreas Reinschall. Encara que només

862 *Il primo libro de madrigali a sei voci, di Giorgio Florio maestro di capella nel domo di Trevigi, novamente posito in luce* (Venezia: Angelo Gardano, 1589) RISM F1193. COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 95. "Essendo io stato molt'anni alla servitù dell'alta, et felicissima memoria di quell'Invittissimo Emperatore Massimiano fratello di V.A. Sereniss[ima]".

863 SMIJERS, *Die kaiserliche Hofmusikkapelle von 1543–1619. [Separata] Studien zur Musikwissenschaft*.

864 Paulo CRAESBEK, *Primeira Parte do Index da Livraria de Musica do Muyto Alto, e Poderoso Rey Dom João o IV, Nosso Senhor*, Alcobça: Livraria d'Alcobça 1649, p. 407 i 377; També apareix la missa de Jean Dufon a VAN DER STRAETEN, *La musique aux Pays-Bas avant le XIX<sup>e</sup> siècle: documents inédits et annotés*, 496 (T.8).

865 Judith ETZION (ed.), *Mateo Romero (Maestro Capitán) (ca. 1575-1647), Opera omnia latina*, vol. 1 (Corpus mensurabilis musicae 109), Neuhausen-Stuttgart: American Institute of Musicology. Hänssler-Verlag, 2001.

apareix la signatura al principi del primer fascicle, els estudis cal·ligràfics demostren que va copiar també la resta dels fascicles.<sup>866</sup> Contenen la *Missa [Miser qui amat]* de Jacob Vaet, la *Missa Confitebor [tibi Domine]* i *Missa La dolce vista* de Philippe de Monte, la *Missa Che passa* d'Orlando di Lasso i el *Magnificat [Tant vous alles doulx]* també de Lasso. Totes aquestes obres formaven part del corpus musical de la capella imperial, especialment les composicions de Monte, mestre de capella de Rodolf II. Jacob Vaet havia sigut el mestre de capella de Maximilià II i algunes de les peces es seguien interpretant anys després. Les obres Orlando Lasso, un compositor ja consagrat amb nombroses edicions, eren ben conegudes a tota Europa i més, si cal, a la cort bohèmia que tenia estrets lligams amb la bàvara.

Donant per vàlid l'argument que la confecció del manuscrit va ser per fascicles independents i recopilats per a una posterior enquadernació, caldria preguntar-se quin grau d'implicació va tindre Joan de Borja en la selecció de la resta de les peces.

L'obra de Jacob Vaet és una missa paròdia sobre el motet *Miser qui amat* del propi autor. L'única edició impresa que es coneix és al *Thesaurus musicus continens selectissimas octo, septem, sex, quinque et quatuor vocum Harmonias* (Nüremberg, J. Montanus & U. Neuber, 1564) RISM 1564/01.<sup>867</sup> Sobre aquest motet a 8 veus, Vaet va escriure la missa també a 8 veus. Les misses de Vaet no es van imprimir mai i només es conserven dues còpies manuscrites.<sup>868</sup> Per la datació d'ambdues fonts, les còpies van ser d'una o diverses fonts anteriors. Seria improbable que les fonts conservades foren una còpia de l'altra, ja que una es va copiar a Cesky Krumlov –Txèquia, prop de la frontera amb Àustria– i la còpia de Brussel·les, presumiblement es faria a Viena. Segons Steinhard, el text del motet és de caràcter moralitzant, que “condemna el desig il·lícit i predica la virtut de la moderació”.<sup>869</sup> Per què aquesta composició es troba al manuscrit que posseïa Joan de Borja? A cas coneixia la missa i va voler copiar-la? Va demanar algunes composicions dels polifonistes imperials anteriors a Phelippe de Monte? Si fos el cas, no sembla que la missa *Miser qui amat* fóra la més representativa de Vaet. Tal vegada Borja coneixia el motet en el qual està basada la missa? O li va interessar la missa per la repercussió del text del motet? O simplement, algú li va oferir aquesta còpia del fascicle juntament amb la resta?

866 PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 73–77; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 194–195.

867 També es conserva a les fonts manuscrites D – Dp A.R. 786-837 i D – Mbs Mus. MS 1536 (T). Aquesta darrera font de 1583 conté el motet de Vaet copiat de l'edició de 1564.

868 A banda de B – Bc 27086, la missa es conserva a CZ – K Prelátské Knihovny III S 17.1/391 Milton STEINHARD (ed.), *Jacobus Vaet, Sämtliche Werke V [Misses v.2]* (Denkmäler der Tonkunst in Österreich (DTÖ) 113/114), Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1966.

869 Milton STEINHARD, *Jacob Vaet and his motets*, East Lansing: Michigan State College Press 1951, p. 24 Traducció pròpia.

Pel que fa a la presència de les dues misses de Philippe de Monte en el manuscrit, les raons podrien ser diverses, encara que tal vegada la més important fóra que Monte era el mestre de capella de Rodolf II.<sup>870</sup> Sens dubte les obres de Monte es trobaven entre les més difoses en l'àmbit centreeuropeu, encara que la majoria de les fonts que contenen misses estan circumscrites a la capella imperial de Maximilià II i Rodolf II. La relació que hauria tingut Joan de Borja amb Philippe de Monte ens és desconeguda, però de ben de segur que es coneixien. Als llistats de despeses dels ambaixadors de Felip II a Praga s'hi troben regals en forma diners i objectes valuosos cap a membres de la capella de música i familiars. A banda dels serveis religiosos i les pràctiques privades on actuaven els músics de l'Emperador, de ben segur que Borja tenia contacte amb aquests fora d'aquests àmbits. És fàcil pensar que Joan de Borja s'hauria guanyat el respecte dels cantors i instrumentistes a partir de la seua fama d'erudit i amant de la música, però també amb el contacte directe a través, tal vegada, de Mateu Fletxa *el Jove* o del propi Philippe de Monte, qui havia servit a la corona hispànica. Monte havia sigut durant poc més d'un any – juliol de 1554 fins a 1555 – *chorus praefectus* de la capella privada de Felip II a Londres, quan aquest va anar a contraure matrimoni amb Maria Tudor.

La *Missa Contifebor tibi Domine*, basada en un motet de Lasso, és una de les que s'ha conservat en fonts manuscrites i també es va publicar en el *Liber primus missarum* (Ambers, Plantin, 1587) RISM M3320.<sup>871</sup> La *Missa La dolce vista*, sobre un madrigal del mateix compositor, és l'altra peça de Monte que conté el manuscrit. Aquesta obra també està copiada a A – Wn 15951, que presumiblement va copiar Leonhand Frantz,<sup>872</sup> i podria ser el model d'on Reinschall haguera pogut copiar aquestes dues misses als fascicles que formarien el B – Bc 27086.

Les obres d'Orlando de Lasso que s'hi troben al manuscrit són *Missa Chi passa* i el *Magnificat [Tant vous alles doux]*. La missa a 5 veus, habitualment anomenada *Amar donna* i basada en la *chansonetta Chi passa*, no era de les més difoses ni tampoc de les representatives de Lasso. Segons Pruett, aquesta obra era una de les que Maximilià II es referia com “no és mala, però en la meua opinió no és l'estil d'Orlando”, en carta remesa a Albert V de Baviera, on Lasso era mestre de capella. Aquesta missa és una mostra de com arribava música a la capella imperial a través de l'intercanvi constant de música amb la capella de Munic, principalment de Lasso. És impossible saber de quina font primigènia es va copiar, però no apareix al gran corpus de fonts musicals

870 DOORSLAER, *La Vie et les oeuvres de Philippe de Monte*.

871 També es conserva a A – Wn 15951 i CZ – Pnm AZ33. PRUETT, “Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction,” 90.

872 *Ibid.*, 74.

imperials del període de Maximilà II i Rodolf II.<sup>873</sup>

Pel que fa al Magníficat, està basat en la *chanson* polifònica *Tant vous allez doux* de Guillemette Ebran –o Abran com apareix a l'imprès– inclosa per primera vegada en l'edició *Quinzieme livre de chansons à quatre & cinq parties, d'Orlande de Lassus et autres auteurs* (Paris, Adrian le Roy, & Robert Ballard, 1569) RISM B/I 1569<sup>12</sup>.<sup>874</sup> Aquest Magníficat a 6 veus és en *alternatim* en cant pla. Va ser recollit i publicat pel seu fill Rudolph com a part de *Iubilus. B. Virginis. Hoc est. Centum Magnificat...* (München, Nicolaus Heinrich, 1619) RISM L1031, però evidentment havia circulat en còpies manuscrites per l'entorn europeu, encara que casualment no es troba entre els còdexs més estretament relacionats amb la capella imperial.

En conclusió, què podria representar el contingut d'aquest manuscrit? Què representava per a Joan de Borja? El fet de ser un llibre dedicat, almenys un fascicle, l'objectiu principal seria el reconeixement o bé la possibilitat d'alguna mercè per part del dedicatari. Aquest podria ser el cas tant de Flori com del copista Reinschall, però aquest manuscrit no va ser confeccionat com a un present. És més, seria un bon exemple de còdex manuscrit preparat per ser usat, primer en fascicles, i probablement per ser enquadernat després. Caldria, doncs, pensar en un disseny exprés de Borja en tindre un recull de peces més o menys significatives del que podia escoltar a la cort imperial? El gust per aquestes obres va tindre alguna a veure?

És molt significatiu que els quatre còdexs manuscrits que Borja posseïa relacionats amb la capella imperial contingueren la majoria de les misses de Phelippe de Monte. Fins i tot, resulta sorprenent com algunes d'aquestes obres són *unica* i només es conserven en els manuscrits que van pertànyer a l'ambaixador de Felip II. Els ítems 9, 10 i 11 de l'inventari de llibres de música de Borja reflexen 3 llibres de misses de Monte “9: Otro de mano de missas de Felipe de Monte, enquadernado en blanco”. En les nostres investigacions hem pogut demostrar que aquest manuscrit és l'actual B – Bc 27089. Els ítems 10, “Otro de mano como el antecedente”, i 11, “Otro como el de arriba” podrien ser exemplars molt semblants a A – Wn 15948 i A – Wn 15951. Si la indicació “como el de arriba” és literal, concordarien amb la descripció, l'enquadernació i el contingut d'aquests manuscrits.<sup>875</sup>

A la vista dels coneixements i gustos musicals de Joan de Borja i la transmissió habitual de les obres en fascicles, caldria considerar molt factible la possibilitat que Borja hagués encomanat o, d'alguna manera, recopilat tot el corpus musical que contenen aquests manuscrits. Si es pogués

<sup>873</sup> *Ibid.*, 91–92.

<sup>874</sup> Reimpressió de 1565 RISM B/I 15657.

<sup>875</sup> Com s'indica a l'apartat de l'estudi de les obres de l'inventari de 1606, aquests dos exemplars podrien haver sigut dues còpies de l'edició de les misses de George de la Hèle.



demostrar aquesta correlació, s'hauria de reconsiderar la figura de Borja i la seua influència musical durant la seua estada a Praga. I, per altra banda, posar en valor la importància de la recopilació de les obres dels compositors imperials en actiu durant l'ambaixada a Praga, en especial en la gran quantitat, gairebé totes excepte l'imprès de 1587, de misses de Philippe de Monte.

En relació a les misses de Monte és interessant la reflexió de Pruett sobre el contingut d'aquest còdex i el conjunt de manuscrits que contenen les misses que el mestre de capella de Maximilà II va escriure presumiblement fins a 1574.<sup>876</sup> D'aquí que les conclusions sobre la datació del manuscrit no puguen ser més exactes, encara que jo propose que almenys el primer fascicle o com a mínim la dedicatòria s'hauria escrit en 1581 pels motius exposats anteriorment.

Una altra conclusió que es pot extraure d'aquestes qüestions dedicatòries és la importància musical que va adquirir Joan de Borja en el relatiu poc temps que va estar a la cort de Viena i Praga. Aquest fet és també molt significatiu, ja que sense ser un noble alemany ni posseir una gran fortuna és molt probable que els compositors observaren en la figura de Borja un mecenes musical que al mateix temps reconegué la vàlua de les seues obres. Tot açò avalaria la hipòtesi de què Joan de Borja era un gran entès en música.

### ***Las Ensaladas***

L'edició de *Las Ensaladas de Flecha* va ser impresa a Praga en 1581 per Jiří Černý –llatinitzat Iorge Nigrinus o Nigrin i castellanitzat Jorge Negrino–. Fra Mateu Fletxa, habitualment Mateu Fletxa *el Jove*, va decidir publicar un recull d'ensalades del seu oncle Mateu Fletxa *el Vell*. També hi va incloure tres pròpies, altres dos de Vila, una de Chacón i una altra de Càrceres. Aquesta edició i el conjunt d'ensalades de Fletxa han sigut objecte de nombrosos estudis. Pel que respecta a l'estudi i edició crítica de textos el més interessant pot ser el de Gómez Muntaner de 2008.<sup>877</sup> També van ser pioners els articles d'Higinio Anglés sobre Mateu Fletxa *el Jove* i la seua edició de *Las Ensaladas*.<sup>878</sup> Altres obres han tractat o bé alguna ensalada en concret, relacions literàries i musicals o alguns punts en concret sobre els autors.<sup>879</sup>

876 PRUETT, "Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction," 90.

877 GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*.

878 ANGLÉS, "Mateo Flecha el Joven"; ANGLÉS, *Mateo Flecha (+1533): Las Ensaladas (Praga, 1581)*.

879 GÓMEZ MUNTANÉ, *Opera Omnia. Bartomeu Càrceres*, 54–58, 83–87, 151–200; JOSÉ ROMEU FIGUERAS, "Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala", *Anuario Musical* XIII (1958) 25–101, pp. 60–65; Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ, *Mateu Fletxa (1481?-1553?): La Viuda*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya 1992; GÓMEZ MUNTANÉ, *F. Mateo Flecha (ca.1530-1604): La Feria y Las cañas (Ensaladas)*; Ferran MUÑOZ, *Mencía de Mendoza y la Viuda de Mateo Flecha*, València: Institució Alfons el Magnànim 2001; Dionisio PRECIADO, "La canción tradicional española en las 'Ensaladas' de Mateo Flecha, el Viejo", *Revista de*

L'objectiu d'aquest apartat no és un nou estudi sobre les ensalades sinó aprofundir en la relació de Joan de Borja i aquesta edició a través de la dedicatòria que Fletxa li signa.

El títol de l'edició ja fa referència a Joan de Borja:

Las ensaladas de Flecha, maestro de capilla que fue de las Serenísimas Infantas de Castilla, recopiladas por F[ray] Matheo Flecha, su sobrino, abad de Tyhan y capellán de las Magestades Caesareas, con algunas suyas y de otros authores, por él mesmo corregidas y echas estampar. Dedicadas al Illustrísimo Señor Don Juan de Borja, del Consejo de la Magestad Catholica y su embaxador a cerca de la Caesarea etc.

L'escut que apareix a la portada és el de Joan de Borja, però amb la particularitat que s'hi incorpora les armes de la família Aragón i Barreto, de la seua segona muller Francisca.<sup>880</sup> Sota les armes, a la part de baix del full, s'inscriuen les dades de la impressió: “Impressas en la ciudad de Praga, en casa de Jorge Negrino, año 1581”.

El que interessa més, i el que aporta més dades sobre les activitats musicals de Borja a Praga i en èpoques anteriors, és la dedicatòria en el fol “Aii” i següents:

Al Illustrísimo senyor don Juan de Borja, del Consejo de la Magestad Catholica y su embaxador a cerca de la Cesarea etc. Mi Señor.

Entiendiendo yo, Illustrísimo señor que la raíz y fundamento sobre que los escritores en dedicar sus trabajos se fundavan, y hasta el presente se han fundado, era o en el valor, ser y mereçimientos para que las illustrassen y amparassen, o en la doctrina y scientia, de a quién las dedicavan para que las emmendassen. Y queriendo buscar un Termigistro Mercurio en quien ambas qualidades cupiessen por ver la neçessidad que la presente obra de todas dos tenía, no hallé a quien más dignamente competiessen que a V[uestra] S[eñoría] Illustrísimia. Pues si al valor de que los ho[m]bres se preçian y se jactan de sus ante passados, considerar y mirar queremos, todo el mundo sabe ser su stirpe y desçendentia de aquella Illustrísimia casa de Gandía tan antigua y celebrada como tras cada passo los libros nos testifican, y si a los mereçimientos por los quilates de su valerosa persona en paz y en guerra, en armas y letras, en gobierno de polítia y consejo, y finalmente en todo género de virtud adquiridos, ni yo los podría explicar, aunq[ue] quissiesse, ni en ningún entendimiento humano caber podría[n], aunque para ello se desvelase. Solo diré que en el subjecto de, música no solo en la delectatión que es común a todos los mortales, pero en el exerçitio della es tan acabado que quando el don fuera mucho más subido no dexara de conseguir el effecto desseado. Todo lo qual me ha más ençendido el ánimo y abivado el desseo a sacar en luz las presentes Ensaladas de mi tío, con algunas de otros authores y mias, las quales aunque son viejas ninguno antes de [él] compuso ni después (con preçiarse todos de tenellas) nadie las ha recopilado ni echo estampar. Dos solas (la vna llamada el jubilate, la qual no he podido haver, y la otra el Cantate, o dança despadas, la qual por ser algo larga y prolixa he querido dexar) no van aquí.

Recibira V[uestra] S[eñoría] las demás con el Amor y affiçión que yo se las ofrezco, amparándolas como a las demás cosas mías a echo hasta aquí, perdonando los yerros de la estampa. Porque aunque con mucho cuydado y diligencia haya yo mismo asistido a la

*Musicología X* (1987) 459–488; José ROMEU FIGUERAS, “Las canciones de raíz tradicional acogidas por Cárceres en su ensalada ‘La trulla’”, en *Miscelánea en homenaje a monseñor Higinio Anglés*, vol. 2, Barcelona: CSIC 1958, 735–768.

880 S'hi poden comparar els diversos escuts d'armes de Joan de Borja al llarg de la seua vida. Un argument a favor que aquest escut seria el familiar de Joan de Borja i Francisca d'Aragó seria l'ús per part del seu fill Francisco de Borja y Aragón, príncep d'Esquillatxe, en les seues publicacions. Apareix almenys en l'edició saragossana de Juan de Noort del conegut poema *Nápoles recuperada por el rey don Alonso* de 1651. A l'edició de 1658 a Amberes (Baltasar Moreto) apareix un altre escut, un emblema de corona de llorer que embarca una mà amb un compàs i la cita “Labore et Constantia”.

corrección de ellas, por ser nuestro idioma muy diferente y contrario al de estas partes y el estampador no muy perito en música, no podrá dexar de haver muchos.  
Dios Nuestro Señor, la Illustrissima persona de V[uestra] S[eñoría] guarde y prospere como ella meresçe y sus servidores desseamos. Etc.  
De Pragma a los 30 de Junio del año 1581.

De V[uestra] S[eñoría] Illustrissima servidor y capellán  
F. Matheo Flecha  
Abad de Thyan

Aquesta dedicatòria aporta informació molt interessant i confirma alguns dels aspectes ja senyalats anteriorment sobre els coneixements musicals de Joan de Borja, tenint en compte que les dedicatòries sempre són punts comuns i exemples laudatoris

En primer terme és interessant l'observació que fa Fletxa sobre els possibles de Borja. Assumint que la dedicatòria puga ser exagerada, el fet que el compositor considere Joan de Borja com a mereixedor d'aquesta edició des dels dos punts de vista que hom solia dedicar les obres: “y queriendo buscar un Termigistro Mercurio en quien ambas qualidades cupiessen...”. Aquesta comparació és realment sorprenent perquè no es coneix la relació de Joan Borja i el camp de l'erudició en ciències ocultes. Però per sorprenent que puga ser, tindria molt de sentit en dos vessants. Per una banda, el coneixement erudit de Joan de Borja estava ben contrastat. Aleshores, cal pensar que les competències en ciències ocultes no ho eren poques, i menys encara si es té en compte la relació que tenia amb Rodolf II i alguns membres de la seua cort, on les arts matemàtiques, l'alquímia i l'ocultisme van fer que Praga esdevinguera el centre europeu per aquestes ciències.<sup>881</sup> Un tret a considerar seria els lligams entre l'ocultisme i l'emblemàtica. Alguns dels personatges que van treballar a la Praga rodolfina cultivaven tant el camp de l'ocultisme i l'hermetisme com l'emblemàtica. L'exemple paradigmàtic seria el de Giordano Bruno, que essent protegit de Guillem de San Clemente, l'ambaixador successor de Borja, va ajudar a publicar l'edició d'un llibre de Ramon Llull feta per Bruno. L'altre punt de vista, que per a la història borgiana és sens dubte molt més interessant, és la interpretació de la denominació de Joan de Borja com a “Mercurio” amb el significat purament humanístic: aquell que diu la tradició que va escriure el *Corpus Hermeticum* i que era tres vegades gran. Aquell que tenia tot el coneixement, en aquest cas tot el saber humanístic i que entroncaria amb l'humanisme del III duc de Gandia, el seu avi. A banda dels coneixements adquirits per Joan de Borja al llarg de la seua vida, cal no oblidar la importància de la magnífica biblioteca del palau de Gandia que el jove Borja va tindre a la seua disposició justament en una època clau per a la seua formació.<sup>882</sup> Aquest tret de l'humanisme i sempre va estar present en la personalitat de Joan de Borja i no es pot deslligar de la branca borgiana de l'erudició

881 EVANS, *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, 196–242.

882 PASTOR ZAPATA, “La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543).”

de gran part dels seus membres.

En referència la seua estirp, “aquella Illustríssima casa de Gandía, tan antigua y celebrada”, queda palès que Mateu Fletxa *el Jove* coneixia molts dels elements que havien fet gran la família Borja. Cal recordar que aquest havia estat a València com a frare carmelità almenys des de 1552 i el seu oncle havia estat mestre de capella de la Seu de València entre 1526 i possiblement 1531 i més tard entre 1539 i 1541.<sup>883</sup> A banda, el III duc de Gandia ja havia aconseguit per a la nissaga el títol de *Grandes de España* entre la noblesa del seu temps i fra Mateu Fletxa n'era ben conscient també dels avantpassats que van anar i tornar de Roma, així com els membres que la família tenia inserits a la cúria romana, en alts estaments de l'Església i a la cort. Al mateix temps, és ben probable que Fletxa hagués conegut Bartolomé Càrceres, que en el temps que va estar a València, era canonge de la col·legiata de Gandia. També és possible que Fletxa hagués tingut notícia de la capella de música que Francesc de Borja havia tingut a Barcelona i posteriorment a Gandia.

La dedicatòria continua esmentant els valors superiors de Joan de Borja, “si a los merecimientos por los quilates de su valerosa persona en paz y en guerra, en armas y letras, en gobierno de política y consejo, y finalmente en todo género de virtud adquiridos”. Com no podia ser d'altra manera, també Fletxa mostra la seua submissió envers el senyor mecenes. Així amb “ni yo los podría explicar aunq[ue] quissiese” esdevé la fórmula tradicional de mecenes – patrocinat tan habitual.

De tota la dedicatòria, tal vegada el més interessant siga el referent als coneixements musicals de Joan de Borja. La distinció entre els nobles aficionats a la música –fet comú– i els que entenen i fan pràctica d'aquesta és notori: “Sólo diré que en el subjecto de música no solo en la delectación que es común a todos los mortales, pero en el exercitio della es tan acabado que quando el don fuera mucho más subido no dexara de conseguir el effecto desseado”. A més en el cas de Borja l'adjectiu “acabado” és gairebé insuperable, sinònim de perfecte. Aleshores cal pensar que a més de l'exageració habitual de les dedicatòries pròpies de les fórmules de cortesia cap al mecenes, hi trobem un personatge que realment sabia molt de música i que els altres músics prestigiosos tenien en consideració. Aquest seria el cas de Fletxa.

El següent fragment del text ha estat repetidament citat en molts treballs sobre *Les Ensalades*: “Todo lo qual me ha más ençendido el ánimo y abivado el desseo a sacar en luz las presentes Ensaladas de mi tío, con algunas de otros autores y mías, las cuales aunque son viejas ninguno antes de [é]l compuso, ni después (con preçiarse todos de tenellas) nadie las ha recopilado ni echo estampar”. És molt probable que Joan de Borja coneguera aquestes peces que circulaven

<sup>883</sup> Francesc VILLANUEVA SERRANO, “Mateo Flecha, el Viejo, en la Catedral de Valencia: sus dos periodos de magisterio de capilla (1526-1531? y 1539-1541) y su entorno musical”, *Anuario Musical* 64 (2009) 57–108.

manuscrites.<sup>884</sup> Bé a través dels seus llibres, bé als cercles musicals de Praga, el més segur és que tant Borja com altres membres de la facció espanyola participaren de la pràctica d'aquestes composicions musicals. Per les particularitats dels texts i els diversos sentits de les expressions, és poc probable que aquest tipus de peces s'interpretaren fora d'entorns molt reduïts castellano-parlants –inclús catalano-parlants–.

Un altre aspecte interessant de la dedicatòria és el que fa referència a les obres de fra Mateu Fletxa que Borja hauria conegut: “Recibirá V[uestra] S[eñoría] las demás con el amor y affición que yo se las ofrezco, amparándolas como a las demás cosas mías a echo hasta aquí”. Sembla evident que Borja coneixeria les obres de Fletxa: els madrigals, entre els quals s'hi trobarien els del *Il Primo Libro de Madrigali a Quatro & Cinque Voci con uno Sesto & un dialogo a Otto Novamente da Lui Composti...* (Venetia, Antonio Gardano, 1568) RISM F1117, i tal vegada alguna de les obres que publicaria el mateix any que les ensalades sota el nom de *Completarium divinarum psalmi, lectio brevis, et Salve Regina, cum aliquibus motetis* (Prag, Iorgius Nigrinus, 1581) RISM F1118.<sup>885</sup> També és probable que hagués conegut les obres que Anglés cita en el seu article.<sup>886</sup>

En conclusió, si bé la dedicatòria a Joan de Borja és bastant habitual comparada amb altres dedicatòries de música,<sup>887</sup> resulta interessant per la descripció ja esmentada de “Termigistro Mercurio” i sobretot per les aportacions i confirmacions sobre l'erudició i el mecenatge del mateix Borja.

### Altres dedicatòries no musicals

Aquest apartat sobre altres dedicatòries no musicals s'inclou davant la necessitat, per una banda, de mostrar l'especial interès que tenia Joan de Borja per l'edició d'obres i, per altra, com a recopilatori de les dedicatòries com a mitjà d'aprofundir més en la seua biografia. També s'inclou un text dedicatori, encara que no com a primera persona.

En ordre cronològic els llibres dedicats a Joan de Borja són els següents.

*Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en esta última edición hasta la fin del anno de ochenta, Dedicada a la S. C. R. M. de la emperatriz Donna*

884 Més informació sobre la circulació i distribució d'aquest gènere i les ensalades d'altres de Fletxa no presents en aquest volum a GÓMEZ MUNTANÉ (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*, 33–42.

885 Per aprofundir en el grau d'implicació que va tindre Joan de Borja en la publicació de les dues edicions de Fletxa i d'altres llibres en Praga en 1581 a la impremta de Černý, remet a l'apartat *Musica Rudolphina*.

886 ANGLÉS, “Mateo Flecha el Joven,” 50–51.

887 VERBEKE, “Ad musicae patronos—Latijnse dedicaties en inleidende teksten in motettenbundels van componisten uit de Nederlanden (ca.1550-ca.1600).”

*María por el licenciado Pedro Cornejo. [Escut Imperial] En Praga, en casa de Gorge Nigrin. Anno: M. D. LXXXI*

Aquest llibre és una reedició de les històries de les guerres civils a Flandes escrites pel propi Cornejo.<sup>888</sup> Pedro Cornejo de Pedrosa, historiador i frare carmelità, era en aquell temps secretari de Joan de Borja a l'ambaixada de Praga. La dedicatòria del seu llibre va destinada a l'emperadriu Maria, però en el prefaci “Al discreto lector” indica clarament que ha publicat aquest llibre per “mandat” de Joan de Borja:

Quanta más ventaja tengan los historiadores que escriben las historias de los pasados, así en el poder hablar más libremente como en el yr menos atados a la verdad que los que escriben la de los presentes. Dexo lo considerar a el que tuviere talento para ello. Porque a mí bástame decir que ultra de las sobredichas leyes, tienen otra de no menos obligación, y es de haver nuevas ediciones según las nuevas ocasiones q[ue] les dieren. Q[ue] es lo q[ue] a mí a hacer esta última me forzó ultra el mandato, (que para ello del Illustríssimo Don Juan de Borja digníssimo embajador acerca la Magestad Imperial, por la Cathólica de España, (por su immenso celo de qué la verdad tuviese su lugar devido y dolor de ver tantas mentiras desparcidas) muy expreso tuve. A cuya tan loable intención ser, valor, cristiandad, doctrina, devoción, sciencia, benevolencia, virtud, ymitable curiosidad (dotes que en poco cavalleros co[n]curren de nuestra Europa como en él y yo en otra espero demás a lo largo te los pintar). Si alguna cosa, amigo lector, de la presente historia deleytare, lo puedes referir y agradecer. Solo te ruego que perdones los hierros del impresor que son muchos, aunque ninguno que mude sentencia o la haga oscura, por lo qué no he querido hacer tabla de ellos. Pero he la hecho de las anotaciones, las quales son a modo de capitulos de la historia que te servirá de Epítome, por la qual leyendo podrás escoger la materia de q[ue] más gustares o que no supieres. Advertiendo que en las cosas traducidas, las q[ue] se dixeren palabra por palabra, lo son, como las cartas y súplicas a Madama presentadas. Y las otras, como los procesos y citaciones y sententias de los de Agamón y Hornos y vando contra el Oranje, solamente la sustancia, por seguir en todo la brevedad. Vale.

Com ja s'ha apuntat a l'apartat sobre les acadèmies, les opinions recollides per Cornejo reafirmarien la idea de la creació d'una estructura propagandística pro catòlica a Praga i l'edició d'obres, especialment centrades en el tema de les lluites de religió, que seria un dels pilars fonamentals d'aquesta propaganda.

*Libro que trata de la enfermedad de las bubas, compuesto por el doctor Pedro de Torres médico, y cirujano de la Magestad de la Emperatriz, nuestra señora, natural de Daroca en el Reyno de Aragón. Dirigido a don Juan de Borja, conde de Mayalde, y de Ficallo, del Consejo de Estado del Rey, nuestro señor, y Mayordomo mayor de la Emperatriz, nuestra señora. [escut de Joan de Borja] Con privilegios de Castilla y Aragón. En Madrid, por Luis Sánchez. Año 1600.*

Alaba Cicerón en sus oraciones al ho[m]bre agradecido y dize ser como los llanos labradores, que al tiempo de sus cosechas pagan llanamente lo que recibiero[n] fiado. Quisiera yo (ya que me faltan las años rentas) que no fueran tan grandes las mercedes que V[uestra] S[eñoría] me ha hecho, entre las quales, la más principal fue hazerme criado de la sereníssima emperatriz, siendo yo tan indigno. Y pluguiera a Dios que mis fuerças fueran

<sup>888</sup> CORNEJO DE PEDROSA, *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*; CORNEJO DE PEDROSA, *Origen de la civil disensión de Flandes*; CORNEJO DE PEDROSA, *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*; CORNEJO DE PEDROSA, *Origen de la civil disensión de Flandes*.

mayores, aunque las buscara prestadas para poder co[n] mis servicios agradar a mi desseo. Que ni yo me quedara tan atrás de llegar a la obligación en que me veo, ni V[uestra] S[eñoría] en ella tan de veras me alcançara de cuenta. Mas pues esto es imposible, discreción sera seguir el consejo de Tulio en el libro primero de sus Epístolas familiares, do[n]de dize q[ue] es de pechos generosos querer siempre dever más a quie[n] se deve muy mucho. Y assí yo, aviendo con la pobreza de mi humilde ingenio trabajado esta obra, de la qual, au[n]que muchos han tratado pocos en nuestra lengua vulgar por este estilo. Lo qual es bie[n] necessario para corregir los grandes yerros que los imperitos hazen en la república a costa de ta[n]tas vidas. Quiero aún más obligarme a V[uestra] S[eñoría] con suplicarle tenga por bien de recogerla debaxo de las alas de su amparo, q[ue] le será lugar sagrado do pueda estar segura de los venenosos dientes de tantos detractores como ésta ,nuestra edad, produze. Imitando en esto postrero, ya q[ue] en lo primero no puedo a los diestros labradores, q[ue] quando plantan delicadas y tiernas plantas procuran arrimarlas a grandes y poderosos arboles q[ue] las defiendan de los te[m]pestuosos vientos, demasiadas lluvias y ásperas eladas, haziendo también lo q[ue] los ingeniosos pintores en sus admirables retratos, que para del todo perficionar lo que sus sutiles manos obraro[n] suelen matizarlo co[n] el oro de mas aventajados quilates.

Y assí será razón reciba V[uestra] S[eñoría] esta obra, como hechura de aquel que V[uestra] S[eñoría] recibió en tan esclarecida casa, cubriéndola con el manto de su favor, no mirando al pequeño servicio que con ella se le haze sino a la sana y mucha voluntad co[n] que se le ofrece. Como lo hizo aq[ue]l gran Xerxes, rey de Persia, quando con alegre rostro recibió el vaso de agua que un simple pastorzillo le ofreció en sus manos. Que yo dexo su corrección y emienda en las de V[uestra] S[eñoría], las cuales beso muchas vezes.

El Doct[or] Torres

Gràcies a aquesta dedicatòria se sap que el doctor Torres va entrar al servei de l'emperadriu a través de Joan de Borja. Aquesta pràctica de clientelisme, bastant habitual, podria extrapolar-se a altres membres de la casa de l'emperadriu Maria.

A diferència de l'edició de *Las Ensaladas*, l'escut de Joan de Borja incorpora dos símbols molt importants. Per una banda, a sota de l'escut s'hi entreveu la creu de Sant Jaume. Com a cavaller de l'orde ja l'haguera pogut incorporar en l'edició de 1581, però o bé l'impressor no va ser hàbil o bé aquesta creu representaria que era un dels *trece* de l'orde de Sant Jaume.<sup>889</sup> Borja va ser nomenat *trece* en la cerimònia del capítol general del 16 d'abril de 1600. L'altre element molt significatiu és l'aparició de l'ex libris de Borja *Meruisse Satis*. Aquesta expressió va ser molt emprada per Joan de Borja. A més del seu ex libris, que s'hi troba en nombroses enquadernacions dels llibres xinesos a El Escorial que va regalar a Felip II durant l'ambaixada a Portugal, és el primer emblema de la seua edició *Empresas Morales*. Aquesta expressió, “només cal merèixer-ho”, representaria un camí de vida des de la seua joventut i la incorporació a les armes de la família la consolidació d'aquesta idea.

La darrera de les dedicatòries a Joan de Borja és la *Relación anual de las cosas que han hecho los padres de la Compañía de Jesús en la India Oriental y Japón, en los años de 600, y 601, y del progreso de la conversion y christiandad de aquellas partes. Sacada de las cartas generales que han venido de ella, por el padre Fernán Guerrero, de la Compañía de Jesús, natural de Almodóvar*

<sup>889</sup> Veure perfil biogràfic.

*de Portugal. Traduzida de portugués en castellano por el Padre Antonio Colaço, Procurador general de la Provincia de Portugal, India, Japón, y Brasil, de la misma Compañía. Dirigida a Don Juan de Borja, conde de Ficallo, del Consejo supremo de Portugal y del de Estado de su Magestad. [Monograma de la Companyia de Jesús] Año 1604. (Valladolid, Imprenta de Luis Sánchez).*

A través de la dedicatòria es corrobora una vegada més l'interès de Borja per la història, l'erudició i el servei i protecció de la Companyia al llarg de la seua vida:

Dos fines pueden cohonestar la publicació[n] de santas obras por personas en que por particular interesse puede aver sospecha. Lo primero, pretenderse con ella. La mayor gloria para Dios, por amor de quien se ha[n] hecho. Y lo otro, seguirse notable exemplo y grande consuelo para aquellos a quien se publican. Uno y otro, conforme a San Juan Crhysóstomo, pretendió enseñar Christo Nuestro Señor a sus dicipulos, quando dixo: *Matt. 5. Sic luceat lux vesta cora[m] hominibus ut videant opera vestra bona opera [et] glorificent Patrem vestrum qui in coelis est.* Como si dixera: Aya publicidad en el mundo de las obras que en la predicación de mi Evangelio hiziere redes, mas de tal manera que los hombres las vea[n] para su exemplo y para que juntamente den la gloria a vuestro Padre celestial. Co[n] estos dos fines me atreví a publicar lo que agora hazen los religiosos de nuestra mínima Compañía de Iesús en los reynos de Japón y India Oriental o por mejor dezir, Dios por ellos. Lo qual, como todo sea de gran ho[n]ra del mismo Dios en la obra de la predicació[n] de su Eva[n]gelio y propagación[n] de su santa ley en reyno estraños, en ninguna parte se debe con más razón publicar que en essos de España, donde el zelo de la honra del mismo Dios y el desseo de la propagación de su Evangelio se halla tan concedido que ni las tempestades furiosas de la mar ni las inclemencias de los ayres de difere[n]tes y remotos reynos, son bastantes para detener a los naturales della. Antes vemos cada día más encendidos los coraçones de muchos, que despreciando los gustos y comodidades destas partes se van a buscar aquella gente, a la qual los combida el Profeta Esaías, cap. 18 quando dixo: *ite angeli veloces ad ge[n]te[m] convulsam [et] dilacerata[m] ad populu[m] terribile[m], post quem no[n] est alius gente[m] expectante[m] [et] co[n]culcata[m].* O como dize otra letra: *Ad gente[m] expectante[m] expectante[m].* Las quales palabras quieren graves autores y, con mucho fundamento, que se entiendan de los religiosos que de España se parten a predicar el Santo Evangelio en los reynos de las Indias de sus coronas, tras los quales no sabemos otros. Cuya sed declaró elegantemente el Santo Profeta en aquella repetición que puso: *Ad gentem expectantem, expectantem,* a la qual no podían acudir otros que ángeles y tan ligeros como él declara: *Ite Angeli veloces.* Y para que desseo tan encendido, y zelo tan santo crezca cada día más a lo qual ayuda gravemente el bivo exemplo de otoros, es de mucha importancia que los que acá se quedan, como aparejándose para el camino, entiendan el grito que han hecho los que después de aver llegado a aquellas partes procuran con las aguas de la Santa y Católica dotrina matar la sed que en aquella gente ay de la salvación de sus almas. Lo qual se pude ver (lo que toca a Japón y India Oriental) en la historia que singularmente ordenó Padre Fernan Guerrero, de nuestra Compañía, recogióndola de varias cartas que han venido de los años de mil y seyscientos y mil y seyscientos y uno de las dichas partes. Mas porque la lengua en que el Padre escribió estas cosas no es de todos tan entendida, fue mester traducilla en romance castellano, a lo qual me obligó el gran desseo que en muchos conocí de entender cosas tan gloriosas como las que en este libro se contienen.

Y aviéndolo de ofrecer (como es razón) me pareció que por todas vías lo devía a V[uestra] Señoría. Porque en lo que toca a nuestra mínima Compañía de Iesús, demás de q[ue] V[uestra] Señoría, co[n] el amor que la tiene y las grandes mercedes que perpetuamente la haze, la trata como a toda suya, me corren otras obligaciones muy urgentes, entre las quales no es la menor ser V[uestra] Señoría hijo tan querido de nuestro Padre Francisco de Borja, de santa memoria, tercero General nuestro, el qual con sus virtudes y buen exemplo no menos edificó y honró a nuestra Compañía, dexando las riquezas y honras del mundo dor ella, de lo que con su ilustrísima sangre y clarísimos hechos engrandeciò a España. Y quanto a mí, yo en todo recono[z]co a V[uestra] Señoría por señor, y protector mío.



Solamente la poquedad de la obra me pudiera detener más porque en ella resplandece el singular zelo de la honra de Dios y los trabajos que por Él sufren los hijos verdaderos desta mínima Compañía de Jesús, me dio ánimo para suplicar a V[uestra] Señoría quiera tomar debaxo de su amparo, y protección esta obra, suplicándole perdone mi atrevimiento. Guarden nuestro Señor a V[uestra] Señoría muchos y felicísimos años, con la prosperidad y acrecentamiento espiritual y temporal que estos capellanes de V[uestra] Señoría desseamos.

Antonio Colaço

Les dades que interessin de la dedicatòria són les referents a la protecció i patrocini que Joan de Borja havia fet a la Companyia de Jesús. La referència final de “estos capellanes de V[uestra] Señoría”, sens dubte fa pensar en l'església de São Roque a Lisboa, casa professa dels jesuïtes a Portugal i residència d'Antonio Colazo, qui aleshores era procurador general de la Companyia a Portugal. Cal recordar que la tomba definitiva de Joan de Borja està en aquesta església.<sup>890</sup>

No es coneixen més dedicatòries a Joan de Borja en impresos i manuscrits de l'època, però es conserva documentació sobre certs negocis editorials en els quals Borja estava involucrat.

Per una banda, es coneixen unes cartes dirigides a Joan de Borja on se li demanen recomanacions i llicències per a la impressió de llibres:<sup>891</sup> Antonio de Borja, recomanació del *M[aestro]* Curiel, demana llicència per imprimir un llibre que té escrit.<sup>892</sup> Altres cartes són del corrector de la impremta, Alonso Ramírez<sup>893</sup> i Várez de Castro, impresor de Valladolid i Madrid.<sup>894</sup> Joan de Borja va desenvolupar aquesta activitat als darrers anys del segle XVI quan ja estava ben assentat a la cort i a la societat madrilenya.

Cal no oblidar l'interès de Francesc de Borja l'any 1569 en publicar un breviari a Madrid. Aquest li va enviar a Joan de Borja per mà del seu secretari Dionisio Vázquez i de ben segur que Joan de Borja tenia els seus contactes i influències a Madrid per poder emprendre aquesta tasca d'impressió per a la Companyia.<sup>895</sup> També, com a president del Consell de Portugal va haver de decidir sobre la publicació de certes edicions destinades al rei Felip III. Concretament si el lloc

890 Sobre la relació de Borja i la seua segona esposa, Francisca de Aragón, i l'església de São Roque remet a l'apartat sobre les relíquies, on també s'explica la donació de les relíquies als jesuïtes.

891 ESCRIVÀ LLORCA, “La vida en las Descalzas Reales a través de los epistolarios de Juan de Borja (1584-1604),” 341.

892 Carta de Don Antonio de Borja [fill de Joan de Borja] a Joan de Borja. Salamanca, 12 de novembre de 1598. GB – Lbl Add. 28426, fol. 74.

893 El més probable que aquest *licenciado* Alonso Ramírez fóra Alonso Ramírez de Prado, fiscal de la Hisenda Reial i membre de la *Junta de Hacienda* creada el 1603 pel duc de Lerma. Joaquín de Entrambasaguas, *Una familia de ingenios: los Ramírez de Prado* (Madrid: Instituto Antonio de Nebrija - CSIC, 1943), 13-19.

894 Cartes del *licenciado* Alonso Ramírez i de l'impressor *licenciado* Várez de Castro a Joan de Borja. Madrid, 4 gener de 1599. GB – Lbl Add. 28426, fol. 80. Cristóbal Pérez Pastor, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, vol. I, *Noticias y documentos relativos a la historia y literaturas españolas II. Memorias de la Real Academia Española X* (Madrid: Real Academia Española, 1910), 272-274. Pedro Várez de Castro va ser impresor a Valladolid i Madrid. Entre els llibres que va imprimir destaca *Emblemas Moralizadas* de Hernando de Soto en 1599.

895 MB V, 21–22.

d'impressió per a un llibre de Juan Baustista Lavanha sobre despricions i mapes era més adient a Flandes o Madrid.

Un altre episodi interessant per entendre l'alcanç de la influència de Borja en l'àmbit editorial es pot trobar al llibre de Diego Suárez intitolat *Historia del maestro último que fue de Montesa y de su hermano Don Felipe de Borja, la manera como gobernaron las memorables plazas de Orán y Mazalquivir, reinos de Tremecén y Ténez, en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*.<sup>896</sup> Aquest manuscrit va estar en possessió de Joan de Borja en 1604 a Valladolid per poder llegir-lo i veure la viabilitat de publicar-lo. Segons el mateix autor, no es va poder imprimir a Valladolid per una prohibició d'editar escrits en llengües romàniques. En morir Joan de Borja, Diego Suárez es va dirigir al duc de Gandia i després a Tomàs de Borja, arquebisbe de Saragossa, germà de Francesc de Borja, i finalment al priorat de Montesa. Va obtindre la negació de totes bandes, segurament per problemes de finançament. Finalment el doctor Escolano, cronista de la ciutat de València, va acceptar la publicació. Suárez Montañés –o de Corvin, com també s'anomenava– va partir des de València a Sicília en desembre de 1608 sense haver-se publicat el seu llibre. El manuscrit es conserva a València.

En darrer lloc, cal no confondre la dedicatòria en el *Libro de relojes solares compuesto por Pedro Roiz, clérigo valenciano, discípulo del maestro Hierónimo Muñoz, en el qual muestra a hazer relojes, en llano y en paredes a qualquier viento descubiertas, leuantadas a plomo o inclinadas hazia tierra y otras cosas para esto necessarias* (València, Pedro de Huete, 1575) que conté les armes del *maestre* de Montesa, Pere Lluís Galceran de Borja, i que està dedicat al seu fill Juan de Borja Manuel, qui casaria amb Anna de Dietrichstein, filla del poderós ambaixador imperial Adam de Dietrichstein.<sup>897</sup>

En conclusió, les dedicatòries corroboren algunes idees sobre Joan de Borja. L'erudició i el mecenatge cultural es va mostrar en una de les seues vesants més rellevants a l'època moderna: l'afloiment de la publicació d'obres des de diversos àmbits, tan econòmica, de contactes i inclús en l'aspecte ideològic. Aquesta tasca d'implicació en el negoci editorial, almenys des de la seua estada a Praga, és clau per construir un perfil erudit del personatge. Ben a prop de Borja, sota el seu servei, també hi havia uns quants personatges molt interessats en l'edició d'obres. Figures com Bartolomé Leonardo de Argensola o el seu fill Francisco, príncep d'Esquilatxe, i el més atractiu per al cas,

<sup>896</sup> SUÁREZ MONTAÑÉS, *Historia del Maestro último que fue de Montesa*. Existeix una edició anterior de 1889 de la Sociedad Española de Bibliófilos.

<sup>897</sup> Facsímil a càrrec de Joan GIRBAU BADÓ (ed.), *Libro de relojes solares, 1575, compuesto por Pedro Roiz*, Madrid: Dirección de Estudios y Documentación, Secretaría General del Senado 1999.

Tomás Luis de Victoria, amb qui Joan de Borja va mantindre una estreta relació durant anys.<sup>898</sup>

---

898 VICENTE (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, 27–30.

## CONCLUSIONS

La reconstrucció, si bé no completa, de la biblioteca de Joan de Borja en 1606 ha demostrat un seguit de fet remarcables. Per una banda, la presència de cadascun dels llibres que posseïa no era arbitrària: respon a un interès personal, acurat i pensat. Com s'ha mostrat al llarg de les pàgines anteriors, Borja no disposava de rendes suficients per mantindre una capella de música al seu servei, però sí unes finances capaces de nodrir les seues aficions musicals. En aquest sentit, la presència d'instruments i especialment dels llibres de música confirma les suposicions inicials. Joan de Borja no era l'únic noble a les darreries de segle XVI en aquesta mateixa situació, però tot indica que era el que més hi va invertir en les activitats musicals. Les notícies, les cròniques i la documentació perfilen un personatge amb més inclinació cap a la música que la resta de cortesans en el període entre els dos regnats de Felip II i Felip III.

D'altra banda, els llibres de música inventariats després de la mort de Borja, que hem convingut en anomenar “Biblioteca”,<sup>899</sup> reflecteixen no només l'interès musical sinó que, a més, presenten significatives peculiaritats que remarquen altres aspectes. Aquesta col·lecció de més de 35 llibres – en alguns casos cosos de llibres– tindria diversos valors per a Borja. En primer lloc, la visió dels llibres com objectes tenia una gran càrrega simbòlica. Els llibres eren una font de coneixement principal durant l'Edat Moderna i, encara que hom desconeix el contingut dels llibres –no de música– de Borja, cal entendre que aquest mantenia els de música amb un rang d'igual importància que la resta. De per què es van vendre els llibres de música i no els altres –Borja només indica al seu testament que s'ha de vendre les seues possessions per fer front a les darreres voluntats– se n'ha parlat al capítol 3, i la hipòtesi de la influència del duc de Lerma sembla bastant probable.

En segon lloc, la presència de música singular a terres hispàniques és el reflex no sols d'un interès individual sinó de la biografia d'un cosmopolita que enriqueix els nostres coneixements sobre les xarxes de comunicació internacionals en l'àmbit intel·lectual i musical. Encara que no es pot parlar d'una autèntica recepció generalitzada a escala internacional d'aquesta música provinent de l'àmbit de la cort imperial austríaca, l'expectació que va causar en el cercle proper de Borja, especialment en el *valido* i, perquè no, en els músics de la cort és innegable. La vàlua que han tingut aquests llibres (històrica, acadèmica, de disseminació ...) a partir de 1606 ha sigut molt important.

Un altre apartat estaria confeccionat per música dels dos autors més representatius de l'àmbit musical hispànic a la segona meitat del segle XVI: Tomás Luis de Victoria i Francisco Guerrero. Com s'ha mostrat al capítol 3, tant la presència de les obres del mestre avilès com les del sevillà,

<sup>899</sup> Capítol 3.

demostrarien, a banda d'un interès personal, un estret lligam amb la casa d'Àustria. Per banda de Victoria com a capellà de Maria d'Àustria i per part de Guerrero com a fidel servidor del rei i l'emperadriu, reforçant així els vincles personals que els unien amb Joan de Borja.

El darrer apartat seria el que englobaria el gruix de música dels autors italians postridentins (Palestrina, Ruffo, Ingegneri,...). La presència d'obres d'aquests autors podria interpretar-se a través de les vinculacions amb personatges molt influents en el món catòlic del seu temps, com Carlo Borromeo, Joan de Ribera i altres cardenals de la cúria romana, així com amb els membres de la Companyia de Jesús, i confirmarien el caràcter devocional d'algunes de les activitats musicals de Joan de Borja, com les ja citades obres musicals litúrgiques, l'ascendència sobre la recepció del seu tresor de relíquies a Lisboa o els detalls en les exèquies de l'emperadriu Maria.

Ens trobem, doncs, davant d'una col·lecció de llibres d'un caràcter evidentment devocional i litúrgic, però confeccionat al llarg dels anys amb uns criteris ben clars i, a l'espera de noves dades que aporten més informació dels llibres absents o no inventariats, mostra d'una forma clara les pretensions del posseïdor. Els seus llibres de música representen, en essència, un gust per una estètica, una vivència musical acumulada al llarg dels anys i una marcada erudició que és difícil de trobar entre la noblesa de l'època.

Al llarg de la tesi s'han evidenciat tres elements dominants per entendre la relació de Joan de Borja i la música: la seua formació, la carrera diplomàtica i la lleialtat a la casa d'Àustria entesa com una adhesió incondicional –estratègica sempre–, pròpia de la família, buscant estar a prop del poder, dels centres de decisió.

Al voltant d'aquests tres aspectes, hi ha d'altres que també serien centrals en la vida de Borja (pertinença a una nissaga poderosa i tot el que representa, estrets lligams amb la Companyia de Jesús o la curiositat de la seua personalitat) tots ells entreteixits de forma transversal i sense els quals Joan de Borja no hagués tingut la relació anteriorment relatada, o almenys d'aquesta manera.

L'educació dels prínceps i nobles durant l'Edat Moderna esdevé un tema central, des de fa poc, dels estudis històrics sobre noblesa. La música formava part d'aquesta formació i en el cas de Joan de Borja més encara considerant que el seu pare era un gran aficionat i intèrpret. A més dels anys d'instrucció a Barcelona i Gandia, tot allò que va aprendre amb els jesuïtes i els anys d'universitat a València i Alcalà marcaren la vida de Borja d'una manera profunda. És per tant oportú afirmar que la curiositat i l'erudició demostrada al llarg dels anys davant múltiples activitats provenia d'una sòlida base de la seua joventut. És possible entreveure que, a banda de les capacitats innates de

Borja, va ser precisament aquest bagatge en la seua formació –un noble fadrister destinat al servei de l'Església– el que el fa un personatge tan interessant per a l'estudi des del punt de vista musical.

És evident la importància que en aquesta formació va tindre l'aprenentatge de la pràctica instrumental. La documentació i les cròniques mostren a Borja interpretant música amb instruments i cantant en una edat tardana (per exemple a la seua acadèmia a Madrid). Per tant, es pot concloure que necessàriament havia seguit practicant, i millorant, durant tota la seua vida amb la viola i els instruments de tecla, allò que havia après en la seua etapa de formació. Els coneixements musicals de Joan de Borja es revelen molt superiors a la majoria dels seus contemporanis estamentaris. I, a més a més, l'habilitat interpretativa i els coneixements van ser clau per apropar-se a determinats entorns cortesans i erudits, especialment a la cort imperial. A través de la seua formació, Joan de Borja pot considerar-se un noble prototípic que va manifestar el seu estatus social no només amb grans col·leccions de pintura, relíquies o llibres sinó compartint l'afició musical tant amb altres nobles erudits com amb músics professionals.

La carrera diplomàtica és un element essencial per entendre l'interès musical de Joan de Borja. Aquesta afirmació té dues significacions. Per una banda, la possibilitat de viatjar i conèixer altres indrets d'un món en expansió. Joan de Borja va ser un noble cosmòpolita, coneixedor en primera persona del decurs d'una Europa amb canvis socials, religiosos, culturals i, perquè no, musicals. Viatjar li va permetre el coneixement d'altres formes de vida i la música d'altres indrets. Per altra banda, ser el representant del rei *catòlic* en altres territoris li va obrir enormes possibilitats de participar i il·lustrar-se de les novetats del moment. A Lisboa de tot allò que arribava de terres llunyanes, com Xina o Japó, i a Praga de ser un dels centres culturals més importants d'Europa des de l'arribada al tron imperial de Rudolf II.

Una perspectiva sobre el personal del cos diplomàtic, sovint poc abordada, és la gran quantitat de temps del què disposaven. S'ha revelat com a bàsica: l'estudi de l'oci d'aquesta sèrie de membres d'una elit des d'un punt de vista menys institucional, a través de les relacions discretes i de la vida quotidiana. En el cas de Joan de Borja, presenta –com era d'esperar– nombrosos punts en comú amb altres diplomàtics del seu temps. En el camp de les aficions estrictament musicals es podria parlar d'un model similar per a diversos personatges. Faltaria un estudi molt més profund i una comparació a gran escala, però les activitats musicals d'alguns diplomàtics com Borja són bastant coincidents: Adam de Dietrichstein, Francisco Hurtado de Mendoza, Guillem de San Clemente i especialment Wolfgang Rumpf de Wielross. A més, no es pot entendre la presència de llibres de

música “imperial” entre les possessions de Borja sense la variable esmentada. L'estada a Viena, i principalment a Praga es revela, doncs, com una etapa molt significativa –i central en la seua vida musical– de Joan de Borja.

La presència de Borja a Praga tampoc es pot entendre sense el darrer element primordial exposat: l'estreta vinculació professional i biogràfica a la casa d'Àustria. Aquesta avinença incondicional és homònima a la dels Borja cap al poder papal i reial. Com s'ha citat diverses vegades, els Borja eren fidels al poder provinent de Roma fins que aquest va deixar de ser tan útil pels seus interessos i van canviar envers de l'emperador Carles V, on trobem Francesc de Borja com un dels més clars exemples d'adhesió incondicional. Joan de Borja ho va ser amb Felip II, però especialment amb les seues germanes, la princesa-regent Joana d'Àustria i l'emperadriu Maria. Les bones relacions de Joan de Borja amb les dones de la família reial representen un tret significatiu, que no pot ser casual i que demanaria un estudi amb més detall. A banda dels dos exemples citats, també refocen aquesta afirmació els casos de la reina Catarina d'Àustria, a Portugal, i de la reina Margarita –muller de Felip III–, a pesar de les pèssimes relacions d'aquesta amb el duc de Lerma.

Ens trobem, per tant, amb un aspecte molt significatiu que va propiciar els càrrecs que Borja va obtindre en vida i aquests van ajudar, sens dubte, a desenvolupar uns contactes i uns patrocinis a través de relacions no institucionals, que d'altra banda hagueren estat poc probables d'aconseguir.

El contacte directe amb protagonistes de la música del seu temps, com Luis de Victoria o Mateu Fletxa *el Jove*, no s'explica d'altra manera. Les dedicatòries a *Les Ensalades* de Fletxa i al manuscrit B – Bc 27086 mostren ambdós elements esmentats –diplomàcia i fidelitat– lligats a la música. Aquesta lleialtat, juntament amb les connexions amb la Companyia de Jesús, explica gairebé tota la xarxa de contactes i clientelisme que va poder confeccionar Borja al llarg de la seua carrera.

L'exemple paradigmàtic i un punt àlgid en la carrera política i especialment en la seua vida, es troben reflexades a les activitats musicals de Joan de Borja a Praga, que s'ha aprofundit al llarg de diversos apartats de la tesi. Trobaríem la barreja de tots els elements esmentats. La *Facció Espanyola* a la capital bohèmia va resultar el nucli perfecte per desenvolupar totes les activitats mostrades. Aquestes van ser condicionades directament pels tres elements citats, però principalment per la voluntat i l'interès personal de Joan de Borja. Els anys de rica vida cultural es van reproduir a Madrid a partir de 1582. A falta d'un estudi profund de l'acadèmia de música de Joan de Borja, tot indica que va ser un dels nobles més interessats en l'art musical de la cort. Aquests exemples d'erudició i gaudi musical –entre altres activitats culturals– converteixen a Borja en un *primus inter pares* pel que fa a la música entre els nobles del seu temps.

Una darrera hipòtesi no demostrada i que queda per a recerques futures és la influència de Joan de Borja en la penetració de la música al si de la Companyia de Jesús. Al llarg de la investigació han sigut constants els punts de connexió entre la música i els jesuïtes però sense acabar d'arrodonir aquesta suggeridora hipòtesi. La participació de Borja en la confraria mariana a Praga o les decisions de primera mà lligades a la Companyia a Madrid i Lisboa així ho apunten.

En conclusió, ens trobem aleshores amb el perfil d'un personatge singular. Tot el seguit d'activitats i successos musicals i l'interès per la música de Joan de Borja conflueixen en una qüestió: va ser Joan de Borja un mecenes musical? Les interpretacions sobre el mecenatge són diverses, però darrerament els musicòlegs convenien que els preceptes d'Annibaldi són els més adients per parlar d'aquesta matèria. Totes les activitats i posicions de Joan de Borja envers la música mostrades al llarg de la tesi així ho assenyalen. Annibaldi proposa dos tipus de mecenatge: un de convencional i un d'humanístic, lligat al bon gust. Caldria identificar, entre aquestes tipologies, la relació de Borja amb la música com un mecenatge humanístic, amb un coneixement i interès pel gust del seu temps.

La forma d'intervenció de Joan de Borja en la vida musical del seu temps no s'entén doncs amb les acepcions més tradicionals de mecenatge –que en alguns casos també–, sinó com una espècie de catalitzador que va possibilitar la incentivació i densificació de l'activitat musical gràcies al seu propi interès en l'estudi, en la pràctica i el gaudi musical.



## BIBLIOGRAFIA

- ABREU BERTODANO, Joseph Antonio de, *Coleccion de los tratados de paz, alianza, neutralidad, garantia ... hechos por los pueblos, reyes y principes de España con los pueblos, reyes, principes, republicas y demás potencias de Europa ...: desde antes del establecimiento de la monarchia gothica hasta el feliz reynado del Rey N.S. D. Phelipe V*, Madrid: Diego Peralta, Antonio Marin y Juan de Zuñiga 1740.
- AGUIRRE RINCÓN, Soterraña, «The formation of an exceptional library: early printed music books at Valladolid Cathedral», *Early Music* XXXVII, 3 (2009) 379-400.
- ALBA, Jacobo Fitz-James Stuart y Falcó, Duque de, «La Hacienda real de España en el siglo XVI: cuentas de cargo y data de gastos e ingresos de la Tesorería general del reino (1568 y 1569)», *Boletín de la Real Academia de la Historia* 80 (1922) 146-184.
- ALEGRIA, José Augusto, *Archivo das música da Sé de Évora: catálogo*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1973.
- , *História da escola de música da Sé de Évora*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1973.
- , *Biblioteca pública de Évora: Catálogo dos fundos musicais*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1977.
- ALVARENGA, João Pedro, «Manuscript Évora, Biblioteca Pública, Cód. CLI/1-3: Its Origin and Contents, and the Stemmata of Late-Sixteenth and Early-Seventeenth Century Portuguese Source», *Anuario Musical* 66 (2011) 137-158.
- ALVARENGA, João Pedro – CABRAL LOPES, Rui, «A polifonia na liturgia bracarense (primeira metade do século XVI)», en Ana Maria S.A. RODRIGUES – Manuel Pedro FERREIRA (eds.), *A Catedral da Braga: Arte, Liturgia e Música, dos fins do século XI à época tridentina*, Lisbon: Artes das Musas & CESEM 2009, 152-195.
- ANDRÉS OSA, Gregorio de, *Juan Bautista Gesio, cosmógrafo de Felipe II y portador de documentos desde Lisboa para la Biblioteca de El Escorial en 1573*, Madrid: Real Sociedad Geográfica 1967.
- , «La dispersión de la valiosa colección bibliográfica y documental de la casa de Altamira», *Hispania: revista española de historia* XLVI, 164 (1986) 587-635.
- , «Los libros chinos de la Real Biblioteca de El Escorial», *Missionalia Hispánica* XXVI (1969) 118-120.
- ANGLÉS, Higinio, *Mateo Flecha (+1533): Las Ensaladas (Praga, 1581)*, Barcelona: Biblioteca Central de Barcelona 1955.
- , *La música en la Corte de Carlos V*, Barcelona: Instituto Español de Musicología 1944.
- , «Mateo Flecha el Joven», *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 3, 1/4 (gener 1962) 45-51.
- ANNIBALDI, Claudio, «Introduzione», en Claudio ANNIBALDI (ed.), *La musica e il mondo, Mecenasismo e committenza musicale in Italia tra Quattro e Settecento*, Bologna: Il Mulino 1993, 9-45.
- ARCINIEGA GARCÍA, Luis, «La capilla de los Borja en la catedral de Valencia», en *Los Borja. Del mundo gótico al universo renacentista*, Valencia: Generalitat Valenciana - Museu de Belles Arts 2001, 251-262.
- ARIENZA, Javier, «Don Guillén de San Clemente, un embajador hispano en la Corte de Bohemia», en Josef OPATRNÝ (ed.), *Las relaciones checo-españolas (Ibero-Americana Pragensia Suppl. 20)*, Praha: Karolinum 2007, 93-101.
- ARIÑO, Francisco de, *Sucesos de Sevilla de 1592 a 1604*, Sevilla: Imprenta de D. Rafael Tarascó y

- Lassa 1873.
- ASENSIO PALACIOS, Juan Carlos (ed.), *El Códice de las Huelgas* (Patrimonio Musical Español), Madrid: Editorial Alpuerto 2001.
- ATLAS, Allan W., «A Note on Isaac's "Quis dabit capiti meo aquam"», *Journal of the American Musicological Society* 27, 1 (spring 1974) 103-110.
- AVENBURG, Ricardo, «Sobre el encuadre en psicoanálisis», *Psicoanálisis APdeBA* XXVI, 1 (2004) 25-30.
- BADURA, Bohemil, «Los Borja y el Reino de Bohemia», *Ibero-American Pragensia* 39 (2005) 43-79.  
 ———, «La casa de Dietrichstein y España», *Ibero-American Pragensia* XXXIII (1999) 47-67.
- BAIXAULI, Mariano, «Las obras musicales de San Francisco de Borja conservadas en la Colegiata de Gandía», *Razón y Fe* IV (1902) 154-170, 273-283.
- BARANDA LETURIO, Nieves, «Notas para un cancionerillo de poetas cortesanas del siglo XVI», *Mujeres en la literatura. Escritoras (Destiempos.com)* Marzo-Abril, 19 (2009) 8-27.
- BARRIOS, Feliciano, *El consejo de Estado de la Monarquía española. 1521-1812*, Madrid: Consejo de Estado 1984.
- BASELGA ESTEVE, Ramón, «Pedro Cerone de Bergamo. Estudio bio-bibliográfico», *Tesoro Sacro Musical* 615, 619, 54-55 (1972 1971) 8-15, 40-48, 3-6.
- BAT'Á, Jan (ed.), *Codex Kuttnerbergensis (RISM CZ – Pnm AZ33)*, Praga: KLP 2008.
- BATAILLON, Marcel, «La tortolica de Fontefrida y del Cántico espiritual"», *Nueva Revista de Filología Hispánica* 7 (1953) 291-306.
- BATLLORI, Miquel, *La família Borja*, València: 3 i 4 1994.
- BÉCARES BOTAS, Vicente, «Aspectos de la producción y distribución del Nuevo Rezado», en *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger, Iain Fenlon & Tess Knighton 2007, 1-22.
- BELL, Nicolas, *El Códice Musical de Las Huelgas: un estudio complementario del facsímil* (Scriptorium 7), Madrid: Testimonio 2004.
- BERGER, Philippe, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, traduït per Amparo Balanzá Pérez, València: Institució Alfons el Magnànim 1987 Traducció del francès: Amparo Balanzá Pérez. 2 volums.
- BERNAT VISTARINI, Antonio – CULL, John T. – SAJÓ, Tamás (eds.), *Book of Honors for Empress María of Austria: Composed by the College of the Society of Jesus of Madrid on the Occasion of Her Death (1603) = Libro de Las Honras a la Emperatriz María de Austria: Compuesto Por el Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid con Ocasión de Su Muerte (1603)* (Early Modern Catholicism and the Visual Arts Series 5), Philadelphia: Saint Joseph's University Press 2011.
- BERNET KEMPERS, Karl Ph. (ed.), *Clement, Jacques (Clemens non Papa). Opera omnia*, vol. XIV, Roma: American Institute of Musicology 1951.  
 ———, «Bibliography of the Sacred Works of Jacobus Clemens non Papa», *Musica Disciplina*. XVIII (1964) 85-151.
- BERNSTEIN, Jane A., *Print Culture and Music in Sixteenth-Century Venice*, Oxford: Oxford University Press 2006.
- BLANCO SÁNCHEZ, Antonio, «Inventario de Juan de Ayala, gran impresor toledano», *Boletín de la Real Academia Española* LXVII (1987) 207-205.
- BLOTIUS, Hugo, «Bibliorum bibliothecae Rumpfianae ordine numerom perpetua serie continuatorum catalogus». A – Wn: *Codex Vindobonensis Palatinus*, 15.286.
- BOISSEVAIN, Jeremy, *Friends of Friends. Networks, Manipulators and Coalitions*, Oxford: WileyBlackwell 1974.
- BOLTANSKI, Ariane, *Les Ducs de Nevers et l'État royal. Genèse d'un compromis (ca 1550-ca 1600)*,

- Genève: Librairie Droz 2006.
- BORGES, Armindo, *Duarte Lobo (156?-1646): Studien zum Leben und Schaffen des portugiesischen Komponisten*, Regensburg: Gustav Bosse Verlag 1986.
- BORJA, Juan de, *Empresas Morales*, Pragae: J. Nigrin 1581.
- , *Empresas Morales [Brussel-les, 1680]*, editat per Carmen Bravo-Villasate, Madrid: Fundación Universitaria Española 1981.
- BORREN, Charles van der, «Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)», *Acta Musicologica* 5, 4 (1933) 177-183.
- BOSSUYT, Ignace, «O socii durate: A Musical Correspondence from the Time of Philip II», *Early Music* 26, 3 (1998) 423-444.
- BOURLIGUEUX, Guy, «Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d'Espagne. (Documents inédits)», *Mélanges de la Casa de Velázquez* 2 (1966) 163-178.
- BOUZÁ ÁLVAREZ, Fernando, *Del escribano a la biblioteca: la civilización escrita Europea en la alta Edad Moderna (siglos XV-XVII)*, Madrid: Editorial Síntesis 1992.
- , *Cartas de Felipe II a sus hijas*, Madrid: Akal 1998.
- , *Imagen y propaganda. Capítulos de la historia cultural del reinado de Felipe II*, Madrid: Akal 1998.
- , *Palabra e imagen en la corte. Cultura oral y visual de la nobleza en el Siglo de Oro*, Madrid: Abada 2003.
- , «En la corte y en la aldea de D. Duarte de Braganza Libros y pinturas del Marqués de Frechilla y Malagón», *Península. Revista de Estudios Ibéricos* (2003) 261-288.
- , «Corte es decepción. Don Juan de Silva, conde de Portalegre», en José MARTÍNEZ MILLÁN (ed.), *La corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial 1994, 451-502.
- , «Docto y devoto. La biblioteca del Marqués de Almazán y Conde de Monteagudo (Madrid, 1591)», en Friedrich EDELMAYER (ed.), *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. (1556-1598)*, Wien - München: Die Deutsche Bibliothek 1999, 247-310.
- BOYDEN, James M., *The Courtier and the King: Ruy Gómez de Silva, Philip II, and the Court of Spain*, Berkeley: University of California Press 1995.
- BRAGA, Teófilo, *Os amores de Camões: commentario biographico das suas lyricas*, Lisboa: Edição da «Renascença portuguesa» 1917.
- BRAGA, Theophilo, *Historia da Litteratura Portugueza Vol. 2 Renascença*, Porto: Lello & Irmão 1914.
- BRANCO, João de Freitas, *História da Música Portuguesa*, Lisboa: Publicações Europa-América 1995.
- BRÁZDOVÁ, Lucie, «Olomoucký biskup, kardinál František Dietrichstein», en *Kritické edice hudebních památek VI, Hudba v Olomouci, Historie a současnost I, In honorem Pavel Čotek*, Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého 2003, 65-71.
- BRITO, Manuel Carlos – CYMBRON, Luísa, *História da Música Portuguesa*, Lisboa: Universidade Aberta 1992.
- BURRIEZA, Javier, «Establecimiento, fundación y oposición de la Compañía de Jesús en España (siglo XVI)», en *Los Jesuitas en España y en el mundo hispánico*, vol. 1, Madrid: Fundación Carolina. Centro de Estudios Hispánicos e Iberoamericanos 2004, 49-106.
- , «Escuelas de sacerdotes y mártires: los Colegios del exilio católico», en Enrique GARCÍA HERNÁN – Óscar RECIO MORALES – Bernardo J. GARCÍA GARCÍA – Miguel Ángel de BURNES IBARRA (eds.), *Irlanda y la monarquía hispánica: Kinsale, 1601-2001: guerra, política, exilio y religión*, Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, Servicio de Publicaciones: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, CSIC 2002, 39-74.
- BURKE, Peter, «Obertura: la nueva historia, su pasado y su futuro», en Peter BURKE (ed.), *Formas de*

- \_\_\_\_\_ *hacer Historia*, Madrid: Alianza Editorial 1993, 11-37.
- \_\_\_\_\_, *El Renacimiento Italiano: cultura y sociedad en Italia*, Madrid: Alianza Editorial 2001.
- CABEZA RODRÍGUEZ, Antonio – TORREMOCHA HERNÁNDEZ, Margarita – MARTÍN DE LA GUARDIA, Ricardo, «Fiesta y política en Valladolid. La entrada de Felipe III en el año 1600», *Investigaciones Históricas* 16 (1996) 77-87.
- CABRERA DE CÓRDOBA, Luis, *Relaciones de las cosas sucedidas en la corte de España, desde 1599 hasta 1614*, Madrid: Imprenta de J. Martín Alegria 1857.
- \_\_\_\_\_, *Historia de Felipe II, Rey de España*, José MARTÍNEZ MILLÁN – Carlos J. DE CARLOS MORALES, Junta de Castilla y León 1998.
- CALDERÓN ALCÁNTAR, Edgar Alejandro, «Gregorio Bartolomé Remacha (fl. 1715-1754): Rutas metodológicas para el redescubrimiento de un maestro de capilla», *Anuario Musical* 67 (2012) 19-44.
- CAMMAERT, Gustave, «Granvelle et la musique», *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* 65 (1961) 62-70.
- CAMPOS, Manuel de, *Relación del solemne recebimiento que se hizo en Lisboa a las santas reliquias que se llevaron a la yglesia de San Roque, de la Compañía de Iesus, a veynte y cinco de Enero 1588*, traduït per Álvaro Veancos, de, Alcalá: Casa de Juan Yñiquez de Lequerica 1589.
- CAPDEPÓN VERDÚ, Paulino, «Música y liturgia en el monasterio de las Descalzas Reales de Madrid Autores: Paulino Capdepón Verdú Localización: / coord. por Francisco Javier Campos y Fernández de Sevilla, Vol. 1, 2011, ISBN 978-84-86161-64-4 , págs. 563-586», en Francisco Javier CAMPOS Y FERNÁNDEZ DE SEVILLA (ed.), *La clausura femenina en el Mundo Hispánico: una fidelidad secular: Simposium (XIX Edición) San Lorenzo del Escorial, 2 al 5 de septiembre*, vol. 1, El Escorial: Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas 2011, 563-586.
- CARBONELL I BUADES, Marià, «Els papes Borja, l'art i la cultura», en *Xàtiva, els Borja: Una projecció europea. Catàleg de l'exposició*, vol. I, Xàtiva: Ajuntament de Xàtiva 1995, 63-84.
- \_\_\_\_\_, «El mecenatge romà d'Alexandre VI. Art i arquitectura», en Josep A. GISBERT SANTONJA (ed.), *Sucre & Borja, la canyamel dels ducs: del trapig a la taula*, Gandia: Direcció General de Promoció Cultural i Patrimoni Artístic; Centre d'Estudis i Investigació Comarcals «Alfons el Vell»; Ajuntament de Gandia 2000, 259-276.
- \_\_\_\_\_, «Col·leccionistes borgians en època barroca: una dama, un cardenal, un poeta», en Santiago LA PARRA LÓPEZ – Maria TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians 2012, 439-462.
- CARRASCO RODRÍGUEZ, Antonio, «La ciudad de Orihuela y el Pleito del Obispado en la Edad Moderna». Tesis Doctoral, Alacant, Universitat d'Alacant 2001.
- CARRERAS, Juan José, «El Parnaso encantado: las representaciones de la música en la entrada real de Ana de Austria en Madrid, 1570», en *Felipe II, un monarca y su época: Un príncipe del Renacimiento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V 1999, 251-268.
- CARRILLO OFM, Juan, *Relacion historica de la Real Fundacion del monasterio de las Descalças de S. Clara de la villa de Madrid*, Madrid: Sanchez 1616.
- CARRIÓ-ÍNVERNIZZI, Diana, *El gobierno de las imágenes: ceremonial y mecenazgo en la Italia española de la segunda mitad del siglo XVII*, Madrid: Iberoamericana 2008.
- CARRIÓ-ÍNVERNIZZI, Diana – PALOS PEÑARROYA, Joan-Lluís, «El príncipe mecenas entre el Otium y el Negotium: un discurso de Roberto Mazzucci (1671) para Pedro Antonio de Aragón», *Pedralbes* 23 (2003) 415-432.

- CASADO QUINTANILLA, Blas, «La biblioteca de Claudio Fernández Vigil de Quiñones, Conde de Luna y embajador de Felipe II», *Archivos Leoneses: revista de estudios y documentación de los Reinos Hispano-Occidentales* 74 (1983) 353-378.
- CASARES RODICIO, Emilio (ed.), *Francisco Asenjo Barbieri. Documentos sobre música española y epistolario (Legado Barbieri)*, Madrid: Fundación Banco Exterior 1988.
- CASTILLO SANZ, Jaume, *Alfons el Vell. Duc Reial de Gandia*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1999.
- CASTRO, Paulo Ferreira de – NERY, Ruy Vieira, *História da Música (Sínteses da Cultura Portuguesa)*, Lisboa: Europália - Imprensa Nacional 1991.
- CÁTEDRA GARCÍA, Pedro Manuel – PÁIZ HERNÁNDEZ, María Isabel – LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO, María Luisa (eds.), *La memoria de los libros : estudios sobre la historia del escrito y de la lectura en Europa y América*, Madrid: Cilengua. Centro Internacional de Investigación de la Lengua Española, Instituto de Historia del Libro y de la Lectura 2004.
- CERONE DE BÉRGAMO, Pedro de, *El Mellopeo y Maestro*, Nápoles: Iuan Bautista Gargano i Lucrecio Nucci 1613.
- CERVERA VERA, Luis, *La Iglesia colegial de San Pedro en Lerma*, Burgos: Caja de Ahorros Municipal 1981.
- CHAMORRO ESTEBAN, Alfredo, «El paso de las infantas de la casa de Austria por Barcelona (1551-1666)», en Eliseo SERRANO MARTÍN (ed.), *De la tierra al cielo. Líneas recientes de investigación en Historia Moderna. Ponencias del I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Moderna*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - CSIC 2013, 495-513.
- CHARTERIS, Richard, *Johann Georg von Werdnstein (1542-1608). A Major Collector of Early Music Prints*, Sterling Heights: Harmonie Park Press 2006.
- CHARTIER, Roger, *Libros, lecturas y lectores en la Edad Moderna*, Madrid: Alianza Editorial 1993.
- , *L'ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Aix-en-Provence: Alinéa 1992.
- CHECA, Fernando – MORÁN, José Miguel, *El coleccionismo en España: de la cámara de maravillas a la galería de pinturas*, Madrid: Cátedra 1985.
- CHEVALIER, Maxime, *Lectura y lectores en la España de los siglos XVI y XVII*, Madrid: Ediciones Turner 1976.
- CHUDOBA, Bohdan, *España y el imperio, (1519-1643)*, Madrid: Rialp 1963.
- CLIMENT, José, *Cançoner de Gandia*, València: Generalitat Valenciana 1995.
- , «Misa de San Francisco de Borja», *Tesoro Sacro Musical* LVI (1973) 15-16 i I-XX (transcripció).
- COMBERIATI, Carmelo Peter, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, Montreaux: Gordon and Breach Science Publishers 1987.
- COMPANY, Ximo, *Alexandre VI i Roma: les empreses artístiques de Roderic de Borja a Itàlia*, València: Eliseu Climent 2002.
- , *Paolo da San Leocadio i els inicis de la pintura del Renaixement a Espanya*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2007.
- COMPANY, Ximo – PELLICER I ROCHER, Vicent, «Les empreses artístiques de Roderic de Borja a Gandia i València», en Josep A. GISBERT SANTONJA (ed.), *Sucre & Borja, la canyamel dels ducs: del trapig a la taula*, Gandia: Direcció General de Promoció Cultural i Patrimoni Artístic; Centre d'Estudis i Investigació Comarcals «Alfons el Vell»; Ajuntament de Gandia 2000, 229-252.
- CONDE DE SABUGOSA, *Donas de tempos idos*, Lisboa: Livraria Ferreira 1912.
- CONSIDINE, John, *Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.
- CORNEJO DE PEDROSA, Pedro, *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*,

- Lyon: Casa de Phelippe Tinghi 1577.
- , *Origen de la civil disensión de Flandes*, Turino: Casa de los herederos de Bevilaqua 1579.
- , *Sumario de las guerras civiles, y causas de la rebelión de Flandes*, Lyon: Phelippe Tinghi 1580.
- , *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en este última edición hasta la fin del anno de ochenta*, Praga: Gorge Nigrin 1581.
- COTARELO VALLEDOR, Armando, *El cardenal don Rodrigo de Castro y su fundación en Monforte de Lemos*, Madrid: Publicaciones del «Instituto de España» 1945.
- COTARELO VALLEDOR, Armando – BULLÓN Y FERNÁNDEZ, Eloy, *Las jornadas del cardenal. Discurso leído por el excelentísimo señor D. Armando Cotarelo Valledor...y contestación del excelentísimo señor D. Eloy Bullón y Fernández...6 de diciembre de 1944*, Madrid: Imprenta de Editorial Magisterio Español 1944.
- CRAESBEK, Paulo, *Primeira Parte do Index da Livraria de Musica do Muyto Alto, e Poderoso Rey Dom João o IV, Nosso Senhor*, Alcobça: Livraria d'Alcobça 1649.
- CRAWFORD, David, «Immigrants to the Habsburg Courts and Their Motets Composed in the 1560s», en Peer SCHREUERS – Bruno BOUCKAERT (eds.), *Giaches de Wert (1535-1596) and His Time: Migration of Musicians to and from the Low Countries (c. 1400-1600)*, Leuven – Peer: Alamire Foundation 1999, 133-148.
- CRAWFORD, J. P. Wickersham, *Spanish Drama before Lope de Vega*, Westport: Greenwood Press, Revised edition by... With a Bibliographical Supplement by Warren T. McCready 1967.
- CRUSELLES GÓMEZ, José María – IGUAL LUIS, David, *El duc Joan de Borja a Gandia. Els comptes de la banca Spannochí (1488-1496)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2003.
- CRUZ MEDINA, Vanesa de, «Manos que escriben cartas: Ana de Dietrichstein y el género epistolar en el siglo XVI», *Litterae: cuadernos sobre cultura escrita* 3-4 (2004 2003) 161-185.
- CUARTERO Y HUERTA, Baltasar – VARGAS-ZUÑIGA Y MONTERO DE ESPINOSA, Antonio de (eds.), *Índice de colección de Don Luis de Salazar y Castro...: Pleitos sobre mayorazgos, senorios y miscelaneas: Z-1 a Z-40 y LEG.-1 a LEG.-11. Números 73600 al 75094*, Madrid: Real Academia de la Historia 1977.
- CULLEY S.I., Thomas D., *Jesuits and Music*, Rome: Jesuit Historical Institute 1970.
- CULLEY S.I., Thomas D. – McNASPY S.I., Clement J., «Music and the Early Jesuits (1540-1565)», *AHSI* XL (1971) 213-245.
- DADSON, Trevor J., «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 95-116.
- , *Libros, lectores y lecturas. Estudios sobre bibliotecas particulares españolas del Siglo de Oro*, Madrid: Arco/Libros 1995.
- , «Las bibliotecas de la nobleza: dos inventarios y un librero, año de 1625», en Aurora EGIDO – José Enrique LAPLANA (eds.), *Mecenazgo y Humanidades en tiempos de Lastanosa. Homenaje a Domingo Ynduráin*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - Instituto de Estudios Altoaragoneses 2008, 253-302.
- , «Diego de Silva y Mendoza, Conde de Salinas (1564-1630), y el arte de la supervivencia política», en Ignacio ARELLANO – M<sup>a</sup> Carmen PINILLOS – Frédéric SERRALTA – Marc VITSE (eds.), *Studia Aurea. Actas del III Congreso de la IASO*, vol. I, Toulouse-Pamplona: GRISO-LEMSO 1996, 309-317.
- , «Un palacio para un conde: la compra y rehabilitación del palacio de Buenavista por Diego de Silva y Mendoza, conde de Salinas», *Cuadernos de Historia Moderna* 33 (2008) 61-88.
- , «Libros e instrumentos de música en inventarios post-mortem del Siglo de Oro: el caso de don Juan de Borja (1607)», *Pliegos de Bibliofilia* 14 (2001) 3-18.

- DALMASES S.I., Cándido de, *El Padre Francisco de Borja*, Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos 1983.
- DANDELET, Thomas James, *La Roma española, 1500-1700*, Barcelona: Editorial Critica 2002.
- DESWARTE-ROSA, Sylvie, *Ideias e imagens em Portugal na época dos descobrimentos: Francisco de Holanda e a teoria da arte*, Lisboa: Difel 1992.
- , «De l’emblema á l’espionnage: autour de Don Juan de Borja, ambassadeur espagnol en Portugal», en *As Relações artísticas entre Portugal e Espanha na época dos descobrimentos*, Coimbra: Livraria Minerva 1987, 147-183.
- DIEGO PACHECO, Cristina, «Ciudad y corte: el paisaje sonoro de Valladolid», en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 123-157.
- , «Circulación y producción del madrigal en España durante el siglo XVI: el caso de Francisco de Montanos», *Revista de Musicología XXXII*, 2 (2009) 35-49.
- , «Beyond church and court: city musicians and music in Renaissance Valladolid», *Early Music XXXVII*, 3 (2009) 367-378.
- DINGENAUER, Georgius, «Catalogus Librorum ... Bibliothecae illustrissimi Principis et Domini Francisci Cardinalis a Dietrichstein» Microfilm Corpus of Unpublished Inventories of Latin Manuscripts through 1600 per F. Edward Cranz.
- DISCOURS, Magali, «La Bibliothèque d’un cardinal de la Renaissance. Catalogue des imprimés du XVIe siècle en langue italienne provenant de la collection d’Antoine Perrenot de Granvelle et conservés à la Bibliothèque municipale de Besançon», en Jacqueline BRUNET – Gennaro TOSCANO (eds.), *Les Granvelle et l’Italie au XVIe siècle: le mécénat d’une famille. Actes du colloque international organisé par la Section d’Italien de l’Université de Franche-Comté, Besançon, 2-4 octobre 1992*, Besançon: Cêtre 1996, 43-70.
- DOMÍNGUEZ RODRÍGUEZ, José María, *Roma, Nápoles, Madrid. Mecenazgo musical del Duque de Medinaceli (1687-1710)*, Kassel: Reichenberger 2013.
- DOORSLAER, George van, *La Vie et les oeuvres de Philippe de Monte*, Bruxelles: Académie Royal de Belgique 1921.
- , «Livre de choeur contenant huit messes inédites de Philippe de Monte», *Musica Sacra* 34 (1927) 94ff.
- , «La Chapelle musicale de l’empereur Rudolphe II, en 1594, sous la direction de Philippe de Monte», *Acta Musicologica* 5, 4 (deseembre 1933) 148-161.
- DURAN, Eulàlia, «La valoració renaixentista d’Ausiàs March», en *Homenatge a Arthur Terry I* (Estudis de llengua i literatura catalanes XXXV), Barcelona: Abadia de Montserrat 1997, 93-108.
- DURAND, Yves (ed.), *Hommage à Roland Mousnier : Clientèles et fidélités en Europe à l’époque moderne*, Paris: Presses Universitaires de France - PUF 1981.
- VAN DURME, Maurice, «Les Granvelle au service des Habsbourg», en Krista DE JONGE – Gustaaf JANSSENS (eds.), *Les Granvelle et les Anciens Pays-Bass*, Leuven: Leuven University Press 2000, 11-81.
- EDELMAYER, Friedrich, «Wolf Rumpf de Wielross y la España de Felipe II y Felipe III», *Pedralbes: revista d’història moderna* 16 (1996) 133-163.
- , «La red clientelar de Felipe II en el Sacro Imperio Romano Germánico», *Torre de los Lujanes* 33 (1997) 129-142.
- , «Aspectos del trabajo de los embajadores de la Casa de Austria en la segunda mitad del siglo XVI», *Pedralbes: revista d’història moderna* 9 (1989) 37-56.
- , «Honor y Dinero: Adam de Dietrichstein al servicio de la Casa de Austria», *Studia Historia. Studia Moderna XI* (1993) 89-116.

- EDELMAYER, Friedrich – STROHMEYER, Arno (eds.), *Die Korrespondenz der Kaiser mit ihren Gesandten in Spanien: Briefwechsel zwischen Ferdinand I., Maximilian II. und Adam von Dietrichstein 1563-1565*, Wien: Verlag für Geschichte und Politik 1997.
- EISENSTADT, Samuel Noah – RONIGER, Luis, «Patron-Client Relations as a Model of Structuring Social Exchange» 22, 1 (1980) 42-77.
- ENRÍQUEZ, J. B – RODELES, C. G (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius*. ([Monumenta Borgia I]), Madrid: Typis A. Avrial 1894.
- (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1530-1550)* ([Monumenta Borgia II]), Madrid: Typis A. Avrial 1903.
- (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1539-1565)* ([Monumenta Borgia III]), Madrid: Typis G. López del Horno 1908.
- (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1565-1568)* ([Monumenta Borgia IV]), Madrid: Typis G. López del Horno 1910.
- (eds.), *Sanctus Franciscus Borgia: quartus Gandiae dux et Societatis Jesu praepositus generalis tertius 1510-1572 (1569-1572)* ([Monumenta Borgia V]), Madrid: Typis G. López del Horno 1911.
- ENTRAMBASAGUAS, Joaquín de, *Una familia de ingenios: los Ramírez de Prado*, Madrid: Instituto Antonio de Nebrija - CSIC 1943.
- ESCARTÍ, Josep Vicent, «Aportacions a la biografia i a la ideologia de Lluís del Milà», en *Miscel·lània Joaquim Molas*, vol. 4, Monteserrat: Abadia de Montserrat 2008.
- ESCRIVÀ LLORCA, Ferran, «Power, erudition and musical patronage in the sixteenth century: Borja's dynasty and the dukedom of Gandia», en TESS KNIGHTON – EMILIO ROS-FÁBREGAS (eds.), *Recent Research in Early Iberian Music in an International Context (Papers from the Medieval and Renaissance Music Conference, Barcelona, 5-8 July 2011)*, Kassel: Reichenberger 2015, 176-187.
- , «Revisión historiográfica entorno a la corte del Duque de Calabria: La situación de los estudios musicológicos en el siglo XVI en el área de influencia valenciana», *Symposium Siglos de Oro*, Utrecht 2008.
- , «Juan de Borja's Musical Activities in Prague (1577-1581): Beyond Flecha's Ensaladas», *Medieval & Renaissance Music Conference* 2013.
- , «La vida en las Descalzas Reales a través de los epistolarios de Juan de Borja (1584-1604)», en JAVIER SUÁREZ-PAJARES – MANUEL DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 437-452.
- , «Los libros de música de un caballero de la Orden de Santiago: nuevos datos acerca de la Colección Uclés», *Música. Revista del RCSMM* 20 (2012-2013) 131-137.
- ESCRIVÀ LLORCA, Ferran – HONISCH, Erika S. – KNIGHTON, Tess, «The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century», en *Medieval and Renaissance Conference*, Nottingham 2012.
- ESCRIVÀ LLORCA, Ferran, «Aproximació històrica a la música a Gandia al segle XVI. Institucions musicals i fonts relacionades». Tesi de màster, Universitat Politècnica de València, 2007.
- ESTEBAN PIÑEIRO, Mariano, «Los cosmógrafos del Rey», en ANTONIO LAFUENTE – JAVIER MOSCOSO (eds.), *Madrid, Ciencia y Corte*, Madrid: CSIC 1999.
- ESTELLA, Margarita, «La herencia artística del embajador austríaco Hans Khevenhüller», *Archivo Español de Arte* 51 (1978) 84-93.
- ESTER-SALA, María, «El Mecenazgo de la Nobleza en la Música del siglo XVI», *Nassarre* 4, 1-2



- (1988) 37-58.
- ETZION, Judith (ed.), *Mateo Romero (Maestro Capitán) (ca. 1575-1647), Opera omnia latina*, vol. 1 (Corpus mensurabilis musicae 109), Neuhausen-Stuttgart: American Institute of Musicology. Hänssler-Verlag, 2001.
- EVANS, R.J.W., *Rudolf II and His World: A Study in Intellectual History, 1576-1612*, Oxford: Oxford University Press 1984.
- EZQUERRO-ESTEBAN, Antonio, «Sources for Works by Orlando di Lasso in Spain», en *Yearbook of the Alamire Foundation 7*, Leuven: Alamire Foundation - Katholieke Universiteit Leuven, Musicology Section 2008, 121-166.
- FABER, Petrus, *Fabri monumenta: Beati Petri Fabri, primi sacerdotis e Societate Jesu, epistolae, memoriale et processus, ex autographis aut archetypis potissimum deprompta*, Typis Gabrielis Lopez del Horno 1914.
- FABRIS, Dinko, *Da Napoli a Parma. Itinerari di un musicista aristocratico. Opere vocali di Fabrizio Dentice (1530c.-1581)* (Musica Palatina 4), Roma: Accademia di S. Cecilia-Milano 1998.
- FALCÃO DE RESENDE, André, *Obras de André Falcão de Resende*, editat per Barbara Spaggiari, Edições Colibri 2009.
- FARIA Y SOUSA, Manuel de, *Historia del reyno de Portugal...*, Amberes: Juan Bautista Verdussen 1730.
- FENLON, Iain, «Artus Taberniel: Music Printing and the Book Trade in Renaissance Salamanca», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 117-146.
- , «Faà di Bruno, Giovanni Matteo [Horatio, Orazio]», *Grove Music Online. Oxford Music Online*. <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/09159>> [Consulta: 18 setembre 2012]
- , «Heinrich Glareans books», en John KMETZ (ed.), *Music in the German Renaissance: Sources, Styles, and Contexts*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, 74-102.
- FENLON, Iain – KNIGHTON, Tess (eds.), «Appendix», en *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2007, 329-339.
- FERNÁNDEZ CONTI, Santiago, *Los consejos de estado y de guerra de la monarquía hispana en tiempos de Felipe II (1548-1598)*, Valladolid: Junta de Castilla y León. Consejería de Cultura y Turismo 1998.
- FERNÁNDEZ DE BÉTHENCOURT, Francisco, *Historia genealógica y heráldica de la Monarquía española, Casa Real y Grandes de España*, vol. IV, Madrid 1902.
- FERNÁNDEZ DE HEREDIA, Juan, *Obras de D. Juan Fernández de Heredia*, editat per Francisco Martí Grajales, Valencia: Imprenta Manuel Balaguer 1913.
- FERNÁNDEZ DURO, Cesáreo, *Viajes regios por mar en el transcurso de quinientos años: narración cronológica*, Madrid: Est. Tip. "Sucesores de Rivadeneyra 1893.
- FERNÁNDEZ IZQUIERDO, Francisco, «Francisco de Borja, caballero de la orden militar de Santiago», en Enrique GARCÍA HERNÁN – M<sup>a</sup> Pilar RYAN (eds.), *Francisco de Borja y su tiempo (1510-1572). Política, religión y cultura en la Edad Moderna (Actas del Simposium Internacional celebrado en Valencia del 7 al 10 de abril de 2010)*, Valencia-Roma: Albatros – Institutum Historicum Societatis Iesu 2011, 79-102.
- FEROS CARRASCO, Antonio, *El Duque de Lerma: Realeza y Privanza en la España de Felipe III*, Madrid: Marcial Pons. Ediciones de Historia 2002.
- FERREIRA, Manuel Pedro (ed.), *Cancioneiro da Biblioteca Publica Hortensia de Elvas*, Lisboa: Departamento de Musicologia do IPPC 1989.
- FERRER VALLS, Teresa, *La Práctica Escénica Cortesana: De la época del Emperador a la de Felipe III*, London: Tamesis - Institució Valenciana d'Estudis i Investigació 1991.

- FIRPO, Luigi (ed.), *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente. Spagna (1497-1598)*, vol. VIII (Monumenta politica et philosophica rariora), Torino: Bottega d'Erasmus, 1981.
- FITA COLOMER SI, Fidel, «San Luis Gonzaga en Zaragoza y Madrid», *Boletín de la Real Academia de la Historia* 18 (1891) 55-75.
- FLECHA (EL JOVE), Mateo, *Il Primo Libro de Madrigali*, Maricarmen Gómez Muntané (ed.), Madrid: SEdeM 1985.
- , *Il Primo Libro de Madrigali*, Mariano Lambea Castro (ed.), Barcelona: CSIC - Dept. de Musicología 1988.
- FOLCH, Dolors, «Sinological Materials in Some Spanish Libraries», en *Europe Studies China: Papers from an International Conference on the History of European Sinology*, London: Han-Shan Tang Books 1995, 149-160.
- FORONDA Y AGUILERA, Manuel de, *Estancias y viajes del Emperador Carlos V: (desde el día de su nacimiento hasta el de su muerte)*, Madrid: Estab. Tip. de Fortanet 1895.
- FOSALBA VELA, Eugenia, «La égloga Dafne. Algunas precisiones sobre su representación, fecha de composición, y posible -aunque no demostrada- autoría.», *Propaladia* 2 (2008), <<http://hook.yumpu.com/hook/main.swf>> [Consulta: 13 novembre 2013].
- , «Impronta italiana en varias églogas dramáticas españolas del Siglo de Oro Juan del Encina, Juan Sánchez Coello (?), y Lope de Vega», *Anuario Lope de Vega* 8 (2002) 81-120.
- FRAMIÑÁN DE MIGUEL, M<sup>a</sup> Jesús, «La Doctrina cristiana de Gregorio de Pesquera (Valladolid, 1554): esbozo de análisis y contextualización histórico-literaria», *Criticón* 96 (2006) 5-46.
- FREEDBERG, David, *El poder de las imágenes: estudios sobre la historia y teoría de la respuesta*, Madrid: Cátedra 1989.
- FRENK, Margit, «Sobre los textos poéticos de Juan Vázquez, Mudarra y Narváez», *Nueva Revista de Filología Hispánica* VI, 1 (març 1952) 33-56.
- FUENTE CHARFOLE, José Luis de la, «Inventarium Librorum Musicae: Nueva aportación documental sobre el archivo musical de la Catedral de Cuenca (siglos XVII-XVIII)», *Anuario Musical* 62, enero-diciembre (2007) 171-204.
- FUSTER, Joan, *Llibres i problemes del Renaixement*, València: Institut de Filologia Valenciana 1989.
- GAMBOA, Pero de, *Pero de Gamboa (1563?-1638): Motetos*, João Pedro Alvarenga (ed.), Casal de Cambra: Caleidoscópico 2004.
- GARBAYO MONTABES, Javier, «Inventarios de obras e instrumentos musicales en el Archivo Capitular de la Catedral de Ourense: siglos XVIII-XIX», *Porta da aira: revista de historia del arte orensano* 12 (2008) 229-256.
- GARCÍA BARRENO, Pedro, «La academia de matemáticas de Felipe II», *Nueva Revista* 35 (juny 1994) 90-112.
- GARCÍA BERNAL, José Jaime, «Rito y culto de la monarquía Filipina: el solemne traslado de los cuerpos reales de Fernando III y Alfonso X a la Capilla Nueva de Sevilla (1579)», *Revista de Humanidades* 15 (2008) 171-197.
- GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo, «La identidad de los escritores del Siglo de Oro», *Studia Historica. Historia Moderna* VI (1989) 327-337.
- GARCÍA CUETO, David, «Mecenazgo y representación del Marqués de Castel Rodrigo durante su embajada en Roma», en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España: un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna. (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 2, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 695-716.
- GARCÍA HERNÁN, Enrique (ed.), *Monumenta Borgia VI: Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius, 1510-1572 (1478-1551)* (Monumenta

- Historica Societatis Iesu), Valencia-Roma: Generalitat Valenciana - Institutum Historicum Societatis Iesu 2003.
- (ed.), *Monumenta Borgia VII: Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Jesu Praepositus Generalis tertius, 1510-1572 (1550-1566)* (Monumenta Historica Societatis Iesu), Valencia-Roma: Generalitat Valenciana - Institutum Historicum Societatis Iesu 2009.
- , *La acción diplomática de Francisco de Borja al servicio del Pontificado. 1571-1572*, Valencia: OPVI 2000.
- , «Francisco de Borja y Portugal», en *A Companhia de Jesus na Península Ibérica nos sécs. XVI e XVII. Espiritualidade e cultura*, vol. 1, Oporto: Instituto de Cultura Portuguesa. Universidad de Oporto 2004, 189-219.
- GARCÍA MAHIQUES, Rafael, «Un ciutadà del món. Perfil personal de Joan de Borja, autor de las Empresas Morales», en *Miscel·lània Josep Camarena*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1997, 68-80.
- (ed.), *Empresas Morales de Juan de Borja. Imagen y Palabra para una Iconología*, Valencia: Ayuntamiento de Valencia 1998.
- GARCÍA RODRÍGUEZ, Francisco Javier, *El Caballero de Gracia: historia imparcial y vindicacion crítica de este venerable y ejemplar sacerdote*, Madrid: Impr. de A. Gómez Fuentenebro 1881.
- GARCÍA SANZ, Ana, «El monasterio de las Descalzas Reales: arte y espiritualidad en el Madrid de los Austrias», en Ana GARCÍA SANZ – Mguel MORÁN TURINA – Ángel BALAO GONZÁLEZ (eds.), *Pinturas murales de la escalera principal Monasterio de las Descalzas Reales*, Madrid: Patrimonio Nacional - Actividades Culturales BBVA 2010.
- GARCÍA TROBAT, Pilar, *El naixement d'una Universitat, Gandia s. XVI*, Gandia: Ajuntament de Gandia 1989.
- , «Un modelo colegial: Gandía», en *Universidades Valencianas*, Valencia: Universitat de València - CSIC 1987, 107-111.
- , «Los grados de la Universidad de Gandía (1630-1772)», en *Universidades españolas y americanas: época colonial*, Valencia: Generalitat Valenciana -CSIC 1987, 175-186.
- , «El patrimonio del colegio-universidad de Gandía», en Mariano PESET – Salvador ALBIÑANA (eds.), *Claustros y estudiantes. Congreso internacional de historia de las universidades americanas y españolas en la edad moderna*, vol. 1, València: Universitat de València 1989, 235-253.
- , «La Universidad de Gandía», en Mariano PESET (ed.), *Historia de las Universidades valencianas*, vol. 1, Alicante: Instituto «Juan Gil-Albert» 1994, 153-221.
- GARCÍA-BERMEJO GINER, Miguel Marón, *Ejercicios paródicos universitarios (siglos XV-XVII)*, Salamanca: Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas 1999.
- GARCIA-OLIVER, Ferran, *Pedagogia Melodiosa. La música antiga a Gandia*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2000.
- GELLNER, Ernest (ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, London: Duckworth 1977.
- GERÓNIMO COLLADO, Francisco, *Descripción del túmulo y relación de las exequias que hizo la ciudad de Sevilla en la muerte del rey don Felipe Segundo*, Sevilla: Imprenta de D. José María Geofrin 1869.
- GIL POLO, Gaspar, *La Diana enamorada: Cinco libros que prosiguen los siete de Jorge de Montemayor*, editat per Francisco Cerda y Rico, Madrid: Imprenta de Sancha 1802.
- GIMENO BLAY, Francisco M., *El Compromiso de Caspe (1412). Diario del Proceso*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico - CSIC 2012.
- GIRBAU BADÓ, Joan (ed.), *Libro de relojes solares, 1575, compuesto por Pedro Roiz*, Madrid:

- Dirección de Estudios y Documentación, Secretaría General del Senado 1999.
- GÓIS, Damião de, *Lisbon in the Renaissance: a new translation of the Urbis Olisiponis descriptio*, Jeffrey S. RUTH (ed.), New York: Italica Press 1996.
- GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen, «Francisco de Borja y la música: autor y promotor», en Santiago LA PARRA LÓPEZ – María TOLDRÀ (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Espanyola 2012, 517-528.
- (ed.), *Las Ensaladas (Praga, 1581)*, València: Institut Valencià de la Música 2008.
- (ed.), *Opera Omnia. Bartomeu Càrceres*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya 1995.
- (ed.), *El Cancionero de Uppsala*, València: IVM–Generalitat Valenciana 2003.
- (ed.), *F. Mateo Flecha (ca.1530-1604): La Feria y Las cañas (Ensaladas)*, Madrid: Sociedad Española de Musicología 1987.
- (ed.), *Mateu Fletxa (1481?-1553?): La Viuda*, Barcelona: Biblioteca de Catalunya 1992.
- , «Precisiones en torno a la vida y obra de Matheo Flecha el Joven», *Revista de Musicología* 9, 1 (1986) 41-56.
- GONZÁLEZ CUERVA, Rubén, «El ascenso del partido católico en la corte imperial de Praga (1576-1612)», *VIII Jornadas de Historia Moderna y Contemporánea, 29 y 30 de noviembre de 2012, Universidad de Buenos Aires* (en prensa).
- , *Baltasar de Zúñiga. Una encrucijada de la Monarquía Hispánica (1561-1622)* (La Corte en Europa 9), Madrid: Ediciones Polifemo 2012.
- GONZÁLEZ DE AMEZÚA Y MAYO, Agustín, *Isabel de Valois. Reina de España (1546-1568)*, vol. I, t. 1, Madrid: Dirección General de Relaciones Culturales 1949.
- GONZÁLEZ DEL CAMPO ROMÁN, Fernando – SÁNCHEZ MARCOS, Fernando, «La aportación de los jesuitas a la difusión de la historia: el humanista Andreas Schott y su Hispania Illustrata», en Ramón CASTERÁS ARCHIDONA (ed.), *Profesor Nazario González: una historia abierta*, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions 1998, 141-147.
- GONZÁLEZ, María Isabel Hernández (ed.), *El Libro Antiguo Español: coleccionismo y bibliotecas (siglos XV-XVIII)*, vol. IV, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 1998.
- GONZÁLEZ RAMOS, Roberto, «Imágenes, libros y armas. Tipología y significado de los bienes de Diego Hurtado de Mendoza, conde de Saldaña y marqués del Cenete (1520-1560)», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte XXI* (2009) 31-46.
- GONZÁLEZ Y GONZÁLEZ, Enrique – ALBIÑANA, Salvador – GUTIÉRREZ, Víctor, *Vives. Edicions prínceps*, València: Universitat de València 1992.
- GONZALO SÁNCHEZ-MOLERO, José Luis, «Felipe II y la bibliofilia del Renacimiento en España», *Pliegos de Bibliofilia* 1 (1998) 15-28.
- GRANOVETTER, Mark, «The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited», *Sociological Theory* 1 (1983) 201-233.
- GREEN, Otis H., «Bartolomé Leonardo de Argensola y el Reino de Aragón», *Archivo de filología aragonesa* 4 (1952) 7-112.
- , *Vida Y Obras de Lupercio Leonardo de Argensola*, Zaragoza: Institución Fernando El Católico 1945.
- GRIFFITHS, John, «La vihuela en la época de Felipe II», en John GRIFFITHS – Javier SUÁREZ-PAJARES (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: ICCMU 2004, 415-448.
- GRIFFITHS, John – SUÁREZ-PAJARES, Javier (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: Instituto Complutense de Ciencias Musicales 2004.
- HAAR, James, «Lassus: Orlande de [Orlando di Lasso]», *Grove Music Online. Oxford Music Online*,

- <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/16063pg1>> [Consulta: 18 setembre 2012].
- HAAR, James – GLOZER, Letitia, «Arcadelt, Jacques», *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/01165>> [Consulta: 18 setembre 2012].
- HANSEN, Joseph (ed.), *Nuntiatuiberichte aus Deutschland 1572-1585*, vol. 3-1, Berlin: Verlag von A. Bath 1892.
- (ed.), *Nuntiatuiberichte aus Deutschland 1572-1585*, vol. 3-2, Berlin: Verlag von A. Bath 1894.
- HASKELL, Francis, *Patronos y pintores: arte y sociedad en la Italia barroca*, Madrid: Ediciones Cátedra 1984.
- HECKETHORN, Charles Williams, *The Printers of Basle in the XV & XVI centuries: their biographies, printed books and devices*, London: Unwin Bros. 1897.
- HERBAYS, Jacques de, «Description des voyages, faits et victoires de l'empereur Charles V de ce nom, et ce qui est advenu jusques á son retour de Argel... á scavoir des l'an mil cinq cens et quatorze jusques a l'an mil cinq cens et quarante-deux: ce qu'il a tout veu, pour y avoir esté présent effaict les mesmes voyages avecque Sadicte Majesté».
- HERMELINK, Siegfried – BOETTICHER, Wolfgang – FISCHER, Kurt von – BERGQUIST, Peter (eds.), *Masses Band 2, (nº 10-17). «Missæ variis concentibus ornatæ... cum cantico beatæ Mariæ octo modis variato, 4–6, 8vv (Paris, 1577a)»*, vol. 4 (Orlando di Lasso: Sämtliche Werke, neue Reihe), Kassel: Bärenreiter 1956.
- HIERSEMANN, Karl W., *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1909.
- , *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1911.
- HONISCH, Erika S., «Light of Spain, Light of the World: Invoking St. James in Rudolfine Prague», en TESS KNIGHTON – EMILIO ROS-FÁBREGAS (eds.), *Recent Research in Early Iberian Music in an International Context (Papers from the Medieval and Renaissance Music Conference, Barcelona, 5-8 July 2011)*, Kassel: Reichenberger 2015, 188-205.
- , «Hearing the Body of Christ in Early Modern Prague», *Journal of the American Musicological Society* (pendent de publicació).
- , «Sacred Music in Prague, 1580-1612». Tesi doctoral, University of Chicago, 2011.
- IBORRA, Joan, «El testament de Francesc de Borja i Aragó, IV duc de Gandia», en SANTIAGO LA PARRA LÓPEZ (ed.), *Miscel·lània Josep Camarena*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1997, 43-67.
- IGLESIAS, Alejandro Luis, *En torno al barroco musical español: el Oficio y la Misa de Difuntos de Juan García de Salazar*, Salamanca: Universidad de Salamanca 1989.
- INFANTES DE MIGUEL, Víctor, «La memoria de la biblioteca: el inventario.», en AGUSTÍN REDONDO – PEDRO MANUEL CÁTEDRA GARCÍA – MARÍA LUISA LÓPEZ-VIDRIERO ABELLO (eds.), *El escrito en el Siglo de Oro : prácticas y representaciones. Actas del Coloquio del Libro Antiguo Español (5º. 1997. Salamanca)*, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca 1998, 163-170.
- , «Las ausencias en los inventarios de libros y de bibliotecas», *Bulletin Hispanique* 99, 1 (1997) 281-292.

- JAMBOU, Louis, «Contribution à l'étude de la réception et de la transmission des oeuvres de Lassus dans la péninsule ibérique», *Ostinato rigore: Roland de Lassus, Giovanni Pierluigi Palestrina* 4 (1994) 127-138.
- JIMÉNEZ DÍAZ, Pablo, *El coleccionismo manierista de los Austrias: entre Felipe II y Rodolfo II*, Madrid: Museo del Prado 2001.
- JOAQUIM, Manuel, *Vinte livros de música polifónica do Paço Ducal de Vila Viçosa*, Lisboa: Afonso & Moita Lda. 1953.
- JORDAN, Annemarie, *A rainha colecionadora. Catarina de Áustria*, Lisboa: Círculo de Leitores 2012.
- JOSA FERNÁNDEZ, Lola – LAMBEEA CASTRO, Mariano (eds.), *La música y la poesía en cancioneros polifónicos del siglo XVII (VI). Cancionero Poético-Musical Hispánico de Lisboa, vol. III* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: SEdeM - CSIC 2011.
- (eds.), *Manojuelo poético musical de Nueva York (The Hispanic Society of America)* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2008.
- (eds.), *Libro de tonos humanos (1655-1656), vol. IV* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2010.
- (eds.), *Todo es amor. Manojuelo poético musical de Barcelona (Biblioteca de Catalunya)* (Cancioneros Musicales de Poetas del Siglo de Oro), Madrid: CSIC 2013.
- KARL, Ludwig, «Der Benediktinerabt Mathias Flecha un seine Werke», *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* CL (1926) 209-219.
- KAŠPAROVÁ, Jaroslava, «Příspevek k působení španělských vyslanců Juana de Borja a Guilléna de San Clemente na dvoře Rudolfa II.», *Miscellanea. Národní knihovna České republiky. Oddělení rukopisů a starých tisků* 15 (1998) 141-161.
- KETTERING, Sharon, *Patrons, brokers and clients in seventeenth-century France*, Oxford: Oxford University Press 1986.
- KHEVENHÜLLER, Hans, *Diario de Hans Khevenhüller: embajador imperial en la corte de Felipe II*, Sara VERONELLI – FÉLIX LABRADOR ARROYO (eds.), Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V 2001.
- , «Historia de Johan Kevenhüller de Aichelver septimo de este nombre, Conde Franquenbug, Barón de Landtscreon y Sumereck». E – Mn MSS/2751.
- KIRK, Douglas, «A Tale of Two Queens, Their Music Books and the Village of Lerma», en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 79-92.
- , «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1». Tesi doctoral, McGill University, 1993.
- KNIGHTON, Tess, *Música y músicos en la corte de Fernando el Católico, 1474-1516*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico 2001.
- , *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*, Cuenca: Instituto de Música Religiosa 2009.
- , «Una confluencia de capillas. El caso de Toledo 1502», en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 127-149.
- , «Francisco de Peñalosa: New works lost and found», en David CRAWFORD – G. Grayson WAGSTAFF (eds.), *Encomium Musicae: Essays in Honor of Robert J. Snow*, Hillsdale: Pendragon Press 2002, 231-257.
- , «Morales in Print: Distribution and Ownership in Renaissance Spain», en Owen REES – Bernadette NELSON (eds.), *Cristóbal de Morales. Sources, Influences, Reception*, Woodbridge: The Boydell Press 2007, 161-175.

- , «Transmisión, difusión y recepción de la polifonía franco-neerlandesa en el Reino de Aragón a principios del siglo XVI», *Artigrama* 12 (1997 1996) 19-38.
- , «Música y cultura urbana en la edad moderna», en Andrea BOMBI – Juan José CARRERAS – Miguel Ángel MARÍN (eds.), *Música y cultura urbana en la edad moderna*, València: Publicacions de la Universitat de València 2005, 337-350.
- KNIGHTON, TESS – NELSON, Bernadette (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2011.
- KOVÁCS, Lenke, «La ciutat com a escenari: les entrades reials i la festa urbana», *Barcelona Quaderns d'Història* 9 (2003) 71-82.
- KROUŽIL, Vojtěch, «Diplomatické mise dvou větví habsburské dynastie 1577-1583». Tesi de màster, Univerzita v Brně, 2010.
- LABRADOR ARROYO, Félix, «Casa de la reina Margarita», en José MARTÍNEZ MILLÁN – M<sup>a</sup> Antonietta VISCEGLIE (eds.), *La monarquía de Felipe III*, vol. I. La Casa del Rey, Madrid: Mapfre - Instituto de Cultura 2008, 1125-1168.
- LAMBEA, Mariano – NIETO CUMPLIDO, Manuel, «Díaz Besón, Gabriel», *Diccionario de la Música Española e Hispanoamericana*, vol. 4.
- LAMPÉREZ Y ROMEA, Vicente, «Casa de Corregidores y Cárcel de Baez», *Boletín de la Real Academia de la Historia* 70, enero (1917) 207-210.
- Orlando di Lasso: Sämtliche Werke*, Franz Xaver HABERL – Adolf SANDBERGER – Carl PROSKE (eds.) Leipzig: Breitkopf & Härtel 1894.
- Orlando di Lasso: The Complete Motets*, Middleton: A-R Editions 1995.
- Orlando di Lasso: Seine Werke in zeitgenössischen Drucken, 1555-1687*, Horst LEUCHTMANN – Bernhold SCHMID (eds.), Kassel: Bärenreiter 2000.
- LENAERTS, René Bernard – HARRISON POWEL, Edward, «Flori: Giorgio [Georg, Georgi]», *Grove Music Online*. Oxford Music Online, <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/09855pg4>> [Consulta: 11 febrer 2014].
- LEÓN PINELO, Antonio de, *Anales de Madrid de León Pinelo: reinado de Felipe III, años 1598 a 1621*, Ricardo MARTORELL PÉREZ DE GIRÓN (ed.), Madrid: Estanislao Maestre, Edició facsimilar per Ed. Maxtor, 2003 1931.
- LESURE, François (ed.), *Ecrits imprimés concernant la musique I (A-L) [RISM B VI/1]*, München: G. Henle 1971.
- LEWIS, Susan G., «Danish Diplomacy and the Dedication of Giardino novo II (1606) to King James I», *Dansk årbog for musikforskning* 28 (2000) 9-18.
- LINDELL, Robert, «Music and Patronage at the Court of Rudolf II», en John KMETZ (ed.), *Music in the German Renaissance: Sources, Styles and Contexts*, Cambridge: Cambridge University Press 1994, 254-71.
- , «Filippo, Stefano e Martha: New Findings on Chamber Music at the Imperial Court in the Second Half of the 16th Century», en Angelo POMPILIO (ed.), *Atti del XIV Congresso della Società Internazionale di Musicologia: Trasmissione e recezione delle forme di culture musicale*, vol. 3, Torino: Edizione di Torino 1990, 869-876.
- LLORENS CISTERÓ, José María, «El Cançoner de Gandia», *Recerca Musicològica* 1 (1981) 71-94.
- , «El Cançoner de Gandia del segle XVI», *Ullal* 4 (1983) 35-48.
- , *Polifonía Religiosa Española. Cárceres (siglo XVI): Cuatro Villancicos*, Madrid: Sociedad Española de Musicología 1980.
- LOCKWOOD, Lewis – O'REGAN, Noel – OWENS, Jessie Ann, «Palestrina, Giovanni Pierluigi da», *Grove Music Online*. Oxford Music Online, <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/20749>> [Consulta: 18

setembre 2012].

- LOPE DE VEGA, Félix, *Obras Completas. Prosa III, Epistolario*, Antonio CARREÑO (ed.), Madrid: Biblioteca Castro 2008.
- LÓPEZ VIDRIERO, María Luisa – CÁTEDRA GARCÍA, Pedro Manuel (eds.), *El Libro Antiguo Español: de libros, librerías, imprentas y lectores*, vol. VI, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 2002.
- LÓPEZ-CALO, José, *La música en la catedral de Palencia*, Palencia: Diputación Provincial 1580.
- LOYOLA, Sant Ignasi de, *Monumenta Ignatiana, ex autographis vel ex antiquioribus exemplis collecta: Scripta de Sancto Ignatio de Loyola, Societatis Jesu fundatore*, vol. 2, Madrid: Typis G. López del Horno 1918.
- LUIS IGLESIAS, Alejandro, «Andanzas y fortunas de algunos impresos musicales españoles del siglo XVI: Fuenllana y Pedro Guerrero», en María Isabel HERNÁNDEZ GONZÁLEZ (ed.), *El Libro Antiguo Español: coleccionismo y bibliotecas (siglos XV-XVIII)*, vol. IV, Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca - Patrimonio Nacional - Sociedad Española de Historia del Libro y los autores 1998, 461-503.
- LUXÁN MELÉNDEZ, Santiago de, «La pervivencia del Consejo de Portugal durante la Restauración: 1640-1668», *Norba. Revista de Historia* 8-9 (1987-1988) 61-86.
- MADRUGA REAL, Ángela, «Magnificencia urbana y Fiesta Real: Salamanca 1543. Elementos simbólicos en torno a la figura del Príncipe», *Anales de Historia del Arte* 103-120 (2008) 103-120.
- MADURELL, José M<sup>a</sup>, «Documentos de archivo: manuscritos e impresos musicales (siglos XIV-XVIII)», *Anuario Musical* 23 (1968) 199-221.
- MANO GONZÁLEZ, Marta de la, *Mercaderes e impresores de libros en la Salamanca del siglo XVI*, Salamanca: Universidad de Salamanca 1998.
- MAREK, Pavel, *La embajada española en la corte imperial (1558-1641)*, Praga: Universidad Carolina de Praga. Editorial Karolinum 2013.
- , «Luisa de las Llagas. La abadesa de las Descalzas y el proceso de la comunicación política y cultural entre la corte real española y la imperial», *Pedralbes: Revista d'història moderna* 31 (2011) 47-90.
- MARÍN LÓPEZ, Javier, «“Era justo començar por la de Jaén”: la recepción del “Liber Primus Missarum” (1602) de Alonso Lobo en la Catedral de Jaén», *Elucidario: Seminario bibliográfico Manuel Caballero Venzalá* 5 (2008) 97-136.
- MARTIN, Henri Jean, *Histoire et pouvoirs de l'écrit*, Paris: Editions Albin Michel 1966.
- MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, Santiago, «En la Corte la ignorancia vive [...] y [...] son poetas todos. Mecenazgo, bibliofilia y comunicación literaria en la cultura aristocrática de corte», *Cuadernos de Historia Moderna* 35 (2010) 35-67.
- , *El marqués de Velada y la corte en los reinados de Felipe II y Felipe III. Nobleza cortesana y cultura política en la España del Siglo de Oro*, Salamanca: Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo 2004.
- , «Memoria y escritura privada en la cultura nobiliario-cortesana del Siglo de Oro: Los Papeles del Marqués de Velada», *Península. Revista de Estudios Ibéricos* 1 (2004) 395-422.
- , «Semblanza de un cortesano instruido: El Marqués de Velada, ayo del Príncipe Felipe (III), y su biblioteca», *Cuadernos de Historia Moderna* 22 (1999) 53-78.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José, «Introducción. Los estudios sobre la corte. Interpretación de la corte de Felipe II», en *La corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial, José Martínez Millán 1994, 13-36.
- , «Familia real y grupos políticos: la princesa doña Juana de Austria (1535-1573)», en *La*



- corte de Felipe II*, Madrid: Alianza Editorial, José Martínez Millán 1994, 73-106.
- , «Las investigaciones sobre patronazgo y clientelismo en la administración de la Monarquía Hispana durante la Edad Moderna», *Studia Historica. Historia Moderna* 15 (1996) 83-106.
- MARTÍNEZ MILLÁN, José – MARÇAL LOURENÇO, Maria Paula (eds.), *Las relaciones discretas entre las Monarquías Hispana y Portuguesa. Las Casas de las Reinas (siglos XV-XIX)*, Madrid: Polifemo 2009.
- MAZUELA-ANGUITA, Ascensión, «Artes de canto (1492-1626) y mujeres en la cultura musical del mundo ibérico renacentista». Tesis Doctoral, Universitat de Barcelona, 2012.
- MICHEL, Léopold, «Inventaire de la Collection Edouard Favre», *Bulletin Hispanique* 11, 3 (1909) 295-322.
- MILSOM, John, «The Nonsuch Music Library», en *Sundry sort of music books*, London: The British Library 1993, 146-182.
- MOLL, Jaime, «Un villancico de Morales y otro de Cáceres en el Cancionero español de Upsala», *Anuario Musical* VIII (1955) 167-169.
- , «La princesa Juana de Austria y la música. Notas para su estudio», *Anuario Musical* XIX (1964) 119-122.
- MORAIS, Manuel (ed.), *Cancioneiro Musical d'Elvas* (Portugalia Musica XXXI), Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1992.
- MORENO, Cristóbal, *Epistola a la Cesarea Magestad de la Emperatriz de Romanos donna Maria de Austria, gloriosissima y Christianissima Reyna de Ungria y Boemia etc: cuenta mysterios particulares de la vida, y milagros del bienaventurado sant Anthonio de Padua ...*, Valencia: Joan Navarro 1576.
- MORTE GARCÍA, Carmen, «Luisa de Borja y Aragón, duquesa de Villahermosa y condesa de Ribagorza. La familia Borja del siglo XVI en Aragón», *Revista Borja. Revista de l'IEEB Actes del III Simpòsium d'Estudis Borgians*, 2 (2008-2009) 483-527.
- MOTA MURILLO, Rafael, «La princesa Juana de Austria y su capilla de las Descalzas», en *III Semana de Música Española: «El Renacimiento»*, Madrid: Festival de Otoño de la Comunidad de Madrid 1998.
- MOUSNIER, Roland, «Problemas de método en el estudio de las estructuras sociales de los siglos XVI, XVII y XVIII», *Revista de estudios políticos* 133 (1964) 41-58.
- MUIR, Edward, *Fiesta y rito en la Europa moderna*, Madrid: Editorial Complutense 2001.
- MULCAHY, Rosemarie, «Al arte religioso y su función en la corte de Felipe II», en *Felipe II, un monarca y su época: Un príncipe del Renacimiento*, Madrid: Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V 1999, 159-184.
- MUÑOZ, Ferran, *Mencía de Mendoza y la Viuda de Mateo Flecha*, València: Institució Alfons el Magnànim 2001.
- MUR I RAURELL, Anna, «Austriacs dins els ordes militars espanyoles en el segle XVI», *Pedralbes* 16 (1996) 15-35.
- MURATA, Margaret, «La cantata romana fra mecenatismo e collezionismo», en Claudio ANNIBALDI (ed.), *La musica e il mondo, Mecenatismo e committenza musicale in Italia tra Quattro e Settecento*, Bologna: Il Mulino 1993, 253-266.
- NADAL, Jeroni, *Epistolae P. Hieronymi Nadal I (1546-1562)*, vol. I, Madrid: Typis A. Avrial 1898.
- , *Epistolae P. Hieronymi Nadal III (1566-1577)*, vol. IV, Madrid: Typis A. Avrial 1902.
- , *Epistolae P. Hieronymi Nadal IV*, vol. III, Madrid: Typis A. Avrial 1905.
- NAVARRO SORNÍ, Miquel, «De Alfonso de Borja a Calixto III: el inicio de la fortuna de los Borja», en *Los Borja. Del mundo gótico al universo renacentista*, València: Generalitat Valenciana - Museu de Belles Arts 2001, 79-91.
- NAVASCUÉS PALACIO, Pedro, «La Abadía de Cáceres: espejo literario de un jardín», *Anuario del*

- Departamento de Historia y Teoría del Arte (UMA) V* (1993) 71-90.
- NEEDHAM, Joseph, *Science & civilisation in China*, vol. III, Cambridge: Cambridge University Press 1959.
- NELSON, Bernadette, «A choirbook for the chapel of don Fernando de Aragón, Duke of Calabria: The sacred repertories in Barcelona M 1166/1967», en Maricarmen GÓMEZ MUNTANÉ – Màrius BERNADÓ (eds.), *Fuentes Musicales en la Península Ibérica (ca.1250-ca.1550)*, Lleida: Universitat de Lleida. Centre d'Estudis Ilerdencs 2001, 219-252.
- , «A Polyphonic Hymn Cycle in Coimbra», en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 167-205.
- NERY, Ruy Vieira, *A Música no Ciclo da «Bibliotheca Lusitana»*, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian 1984.
- NIEREMBERG, Juan Eusebio, *Vida del Santo Padre [...] Francisco de Borja*, Madrid: María de Quiñones 1644.
- NOONE, Michael, *Music and Musicians in the Escorial Liturgy Under the Habsburgs, 1563-1700*, Rochester: Boydell & Brewer 1998.
- , «Printed Polyphony acquired by Toledo Cathedral, 1532-1669», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 241-274.
- O'REGAN, Noel, *Institutional patronage in Post-Tridentine Rome. Music at Santissima Trinità dei Pellegrini 1550-1650*, London: Royal Music Association 1995.
- , «Le pratiche della musica nelle chiese e nelle confraternite di Roma nel Cinquecento», en David BRYANT – Elena QUARANTA (eds.), *Produzione, circolazione e consumo : consuetudine e quotidianità della polifonia sacra nelle chiese monastiche e parrocchiali dal tardo Medioevo alla fine degli antichi regimi* (Quaderni di Musica e storia 5), Venice: Fondazione Levi. Seminario di studio 2006, 67-117.
- , «Church reform and devotional music in 16th -century Rome: the influence of lay confraternities», en Abigail BRUNDIN – Matthew TREHERNE (eds.), *Forms of Faith in Sixteenth-Century Italy*, Hampshire: Ashgate 2009, 215-232.
- OLMOS, Ángel Manuel, «El testamento y muerte de Tomás Luis de Victoria (tío). Nuevos familiares del músico y posible razón para su vuelta a España», *Revista de Musicología XXXV*, 1 (2012) 53-58.
- , «Aportaciones a la temprana historia musical de la Capilla de las Descalzas Reales de Madrid (1576-1618)», *Revista de Musicología* 26, 2 (2003) 439-489.
- ORFEÓ BORJA DE GANDIA, *Visitatio Sepulchri de Gandia. Sant Francesc de Borja. Reconstrucció de José María Vives Ramiro*, Gandia: Ajuntament de Gandia. CEIC «Alfons el Vell». D.L. V-5160-2006 2007.
- ORTIZ DE ZÚÑIGA, Diego, *Anales eclesiásticos y seculares de... Sevilla, metrópoli de Andalucía: Desde 1246 hasta 1671*, Madrid: Imprenta Real - Juan García 1677.
- PACHECO, Francisco, *Libro de descripción de verdaderos retratos de ilustres y memorables varones*, Sevilla: Previsión Española 1985.
- PADESCA, Ana Luísa Balmori, «Os jesuítas e a música na expansão portuguesa quinhentista».
- PALLMANN, Heinrich, *Ambrosius Froben von Basel als Drucker des Talmud*, Leipzig: [s.n.] 1882.
- PARKER, Geoffrey, *Felipe II. La biografía definitiva*, Barcelona: Planeta 2010.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago, «Borja, Juan de», *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.
- , «Borja, Pedro Luis de», *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.

- , «Enríquez de Luna, María», *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.
- , «Borja Enríquez, Juan de», *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.
- , «Francisco de Borja y Gandía: la formación del cortesano», en Santiago LA PARRA LÓPEZ – Maria TOLDRA (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Espanyola 2012, 83-105.
- , «Borja y Castro, Carlos de», *Diccionario Biográfico Español*, Madrid: Real Academia de la Historia 2009.
- , «Francesc de Borja, duc abans que sant», en *L'Europa Renaixentista. Simposi sobre els Borja*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell». 3 i 4 1998, 271-306.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago – PIERA, Josep – COMPANYY, Ximo, *Francesc de Borja. Sant i duc de Gandia*, Alzira: Bromera 2009.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago – TOLDRA, Maria (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc. (Actes del Simposi Internacional. Gandi, 25-27 d'octubre – València, 4-5 de novembre de 2010)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians - Acció Cultural Espanyola 2012.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago – VIVES RAMIRO, José María – QUIRANTE SANTACRUZ, Luis, *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 1998.
- PASS, Walter (ed.), *Thesauri Musici*, Munich: Doblinger 1974.
- , *Thematischer Katalog Sämtlicher Werke Jacob Regnarts (ca. 1540-1599)*, Tabulae Musicae Austriacae V (Wien: Österreichische Akademie Der Wissenschaften, 1969).
- PASTOR FUSTER, Justo – XIMENO, Vicente, *Biblioteca valenciana de los escritores que florecieron hasta nuestros dias. Con adiciones y enmiendas a la de V. Ximeno*, vol. 1, Valencia: Imprenta y Librería de José Ximeno 1827.
- PASTOR ZAPATA, José Luis, «La biblioteca de don Juan de Borja, tercer duque de Gandia (+1543)», *AHSI LXI*, 121 (1992) 275-308.
- PAZ, Julián, *Archiv für österreichische Geschichte. Catálogo II. Secretaría de Estado. Capitulaciones con la Casa de Austria y papeles de las negociaciones de Alemania, Sajonia, Polonia, Prusia y Hamburgo. 1493-1796*, vol. 103, Wien: Akademie der Wissenschaften 1913.
- PEDRELL, Felipe, *Tomás Luis de Victoria, abulense. Biografía, bibliografía, significado estético de todas sus obras de arte polifónico-religioso*, Valencia: Manuel Villar, Ed. Facs. (Valladolid, Maxtor, 2011) 1918.
- PEDROSA CARDOSO, José Maria, *O Canto da Paixão nos séculos XVI e XVII: A singularidade portuguesa*, Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra 2006.
- PEÑA, Manuel, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas, Barcelona, 1473-1600*, Lleida: Editorial Milenio 1996.
- PENNEY, Clara Louisa, *Printed books, 1468-1700, in the Hispanic Society of America: a listing*, New York: Hispanic Society of America 1965.
- PÉREZ DE TUDELA GABALDÓN, Almudena, «El papel de los embajadores españoles en Roma como agentes artísticos de Felipe II: los hermanos Luis de Requesens y Juan de Zúñiga (1563-1579)», en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna: (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 1, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 391-420.
- PÉREZ MARTÍN, María Jesús, *Margarita de Austria, reina de España*, Madrid: Espasa-Calpe 1961.

- PÉREZ MINGUEZ, Fidel, «Don Juan de Idiáquez: embajador y consejero de Felipe II, 1514-1614», *Revista Internacional de los Estudios Vascos* 23 (1932) 301-375.
- PÉREZ PASTOR, Cristóbal, *Noticias y documentos relativos a la historia y literatura españolas*, vol. I (X), Madrid: Real Academia Española 1910.
- , «Inventario de los Bienes Muebles de la Reina de Hungría, Hermana de Carlos V», *Memorias de la Real Academia Española* 11 (1914) 289-314.
- , «Inventarios de la Infanta doña Juana, hija de Carlos V. -1573», *Noticias y documentos relativos a la historia y literaturas españolas II. Memorias de la Real Academia Española* XI (1914) 316-380.
- PÉREZ SAMPER, María Àngels, «Barcelona, Corte: Las fiestas reales en la época de los Austrias», en María Luisa LOBATO LÓPEZ – Bernardo J. GARCÍA GARCÍA (eds.), *La fiesta cortesana en la época de los Austrias*, Valladolid: Junta de Castilla y León 2003, 139-192.
- PESQUERA, Gregorio, *Doctrina cristiana y espejo de bien biuir: diuidida en tres partes*, Valladolid: Casa de Sebastián Martínez 1554.
- PETTAS, William, *A Sixteenth-Century Spanish Bookstore: The Inventory of Juan de Junta*, Philadelphia: American Philosophical Society 1995.
- PIDAL, Marqués de – MIRAFLORES, Marqués de – SALVÀ, Miguel (eds.), *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España*, vol. 32, Madrid: Impr. Viuda de Calero 1863.
- PIEL, Christophe, «Les clientèles, entre sciences sociales et histoire», *Hypothèses* 1 (1998) 119-129.
- PIERSON, Peter, *Commander of the Armada: The Seventh Duke of Medina Sidonia*, New Haven: Yale University 1989.
- PIETSCHMANN, Klaus, «A Renaissance composer write to his patrons», *Early Music* 28, 3 (agost 2000) 383-400.
- PINHEIRO DA VEIGA, Tomé, *Fastigina ó Fastos Geniales*, Narciso ALONSO CORTÉS (ed.), Valladolid: Colegio de Santiago 1916.
- POLISENSKY, Josej, «Hispanica de 1614 en la Biblioteca de los Dietrichstein de Mikulov», *Ibero-American Pragensia* VI (1972), traduït per Antonin Vaculik 199-203.
- POLIZIANO, Angelo Ambrogini, *Prose volgari inedite, poesie edite e inedite*, Isidoro DEL LUNGO (ed.), Firenze: G. Bàrbera, editore 1867.
- , *Le Stanze e l'Orfeo ed altre poesie di Angelo Poliziano*, Irene Affò i Paolo Caronni (eds.), Milano: Dalla Società Tipografica de' Classici Italiani 1808.
- PONS FUSTER, Francisco, *Erasmistas, mecenas y humanistas en la cultura valenciana de la primera mitad del siglo XVI*, València: Institució Alfons el Magnànim 2003.
- , *Vespres de mort a Gandia (1500-1550)*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2005.
- , *La Germania a Gandia i el duc Joan de Borja*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2008.
- , «Nuevas aportaciones biográficas sobre el maestro Benardo Pérez de Chinchón», *Escritos del Vedat* XXXIII (2003) 329-367.
- , «Bernat Pérez (de Chinchón). Un erasmista en la Cort dels Borja a Gandia», *Afers. Fulls de recerca i pensament* 23/24 (1996) 153-176.
- PORRAS GIL, María Concepción, «Francisco de Holanda: propuesta para la defensa de Portugal en el s. XVI», en *II Encontro Internacional relações Portugal – Espanha uma história paralela, Um destino comum?*, Zamora: FRAH - CEPSE 2000, 161-178.
- POUNDS, Norma J. G., *La vida cotidiana: Historia de la cultura material*, Barcelona: Editorial Crítica 1999.
- PRECIADO, Dionisio, «La canción tradicional española en las “Ensaladas” de Mateo Flecha, el Viejo», *Revista de Musicología* X (1987) 459-488.
- PRUETT, Lilian P., «Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction», *Revue belge de Musicologie* 50 (1996) 73-

92.

- QUEIROZ VELLOSO, José María de, *Uma alta figura feminina das Córtes de Portugal e de Espanha, nos séculos XVI e XVII. D. Francisca de Aragão, Condessa de Mayalde e de Ficalho*, Barcelos: Portucalense Editora 1931.
- QUEROL GAVALDÀ, Miquel, «Cançoner de Gandia (pròleg)», en *Cançoner de Gandia*, València: Generalitat Valenciana 1995, 7-18.
- , *Transcripción e interpretación de la Polifonía Española de los siglos XV y XVI*, Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia 1975.
- RADCLIFFE-BROWN, Alfred Reginald, *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*, London: Cohen & West 1959.
- RAMAJO CAÑO, Antonio, «Notas sobre la recepción del Poliziano latino en España una “monodia” del catedrático salmantino Blas López», *Criticón* 55 (1992) 41-52.
- RAMOS LÓPEZ, Pilar, «Dafne, una fábula en la corte de Felipe II», *Anuario Musical* 50 (1995) 23-45, 300.
- RAMOS, Rafael, «Otra vez los desafíos caballerescos de Zaragoza, 1582», en *La escondida senda. Estudios en homenaje a Alberto Blecuá*, Barcelona: Castalia 2012, 207-222.
- REES, Owen, «Victoria's Officium defunctorum (1605) in Context», en Javier SUÁREZ-PAJARES – Manuel DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 103-114.
- , «“Jesu Redemptor”: Polyphonic Funerary Litanies in Portugal», en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 228-261.
- , «Printed Music, Portuguese Musicians, Roman Patronage: Two Case Studies», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 275-298.
- , *Polyphony in Portugal, c. 1530-c. 1620: sources from the monastery of Santa Cruz, Coimbra*, New York & London: Garland Pub. 1995.
- , «Relaciones Musicales entre España y Portugal», en John GRIFFITHS – Javier SUÁREZ-PAJARES (eds.), *Políticas y prácticas musicales en el mundo de Felipe II*, Madrid: Instituto Complutense de Ciencias Musicales 2004, 489-501.
- , «“The City Full of Grief”: Music for the Exequies of King Philip II», en Melania BUCCIARELLI – Berta JONCUS (eds.), *Music As Social and Cultural Practice: Essays in Honour of Reinhard Strohm*, Woodbridge: The Boydell Press 2007, 119-138.
- REYNOLDS, Christopher A., *Papal patronage and music of St. Peter's, 1380-1513*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1996.
- RIBEIRO, Mario de Sampaio, «A Música em Coimbra», *Biblos* XV (1939) Separata.
- , *Livraria de Musica de el-rei D. Joao IV. Estudo musical, historico e bibliografico*, Lisboa: Academia Portuguesa da Historia 1967.
- RÍO BARREDO, María José del, «De Madrid a Turín: el ceremonial de las reinas españolas en la corte ducal de Catalina Micaela de Saboya», *Cuadernos de Historia Moderna Anejo II* (2003) 97-112.
- RIPOLLÉS PÉREZ, Vicente, «El drama litúrgico», *Anales de Cultura Valenciana* enero-junio (1928) 61-80.
- RIVERO RODRÍGUEZ, Manuel, *La batalla de Lepanto. Cruzada, guerra santa e identidad confesional*, Madrid: Sílex ediciones 2008.
- ROBB, Stuart James, «To Begin, Continue and Complete: Music in the Wider Context of Artistic Patronage by Pope Alexander VI (1492-1503) and the Hymn Cycle of CS 15», <<https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:122374>>. Tesis doctoral, Univeristy

- of Manchester, 2011.
- ROBLEDO ESTAIRE, Luis, «Música y virtud en los pentagramas de Juan de Borja y Alejandro Luzón de Millares», en Rafael ZAFRA – José Javier AZANZA (eds.), *Emblemática trascendente: hermenéutica de la imagen, iconología del texto*, Pamplona: Sociedad Española de Emblemática/Universidad de Navarra 2011, 709-717.
- , «Gemido del aire, nostalgia del centro: música, silencio y cosmos en la emblemática española de los Siglos de Oro», en Sagrario LÓPEZ POZA (ed.), *Florilegio de estudios de Emblemática = A Florilegium of Studies on Emblematics: Actas del VI Congreso Internacional de Emblemática de The Society for Emblem Studies = Proceedings of the 6th International Conference of The Society for Emblem Studies*, Madrid: Sociedad de Cultura Valle Inclán 2004, 567-578.
- , «La estructuración de las casa reales: Felipe II como punto de encuentro y punto de partida», en *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, Madrid: Fundación Caja Madrid. Editorial Alpuerto 2000, 1-34.
- , «Estructura y función de la capilla musical en la corte de Felipe II», en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 195-206.
- , «El lugar de la música en la educación del príncipe humanista», en Virginie DUMANOIR (ed.), *Música y literatura en la España de la Edad Media y del Renacimiento*, Madrid: Casa de Velázquez 2003.
- , *Juan Blas de Castro (ca. 1561-1631). Vida y obra musical*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico 1989.
- , «Música y cofradías madrileñas en el siglo XVII: los esclavos del Santísimo Sacramento de la Magdalena y los Esclavos del Santo Cristo de San Ginés», *Revista de Musicología* 29, 2 (2006) 481-520.
- , «Questions of Performance Practice in Philip III's Chapel», *Early Music* 22, 2 (1 maig 1994) 199-218.
- , «Felipe II y Felipe III como patronos musicales», *Anuario Musical* 53 (1998) 95-110.
- ROBLEDO ESTAIRE, LUIS – KNIGHTON, TESS – BORDAS IBÁÑEZ, Cristina – CARRERAS, Juan José (eds.), *Aspectos de la cultura musical en la Corte de Felipe II*, Madrid: Fundación Caja Madrid. Editorial Alpuerto 2000.
- RODRÍGUEZ, José Maria, *Camões e a Infanta D. María*, Coimbra: Imprensa da Universidade 1910.
- ROMEU FIGUERAS, José, «Mateo Flecha el Viejo, la corte literariomusical del duque de Calabria y el Cancionero llamado de Upsala», *Anuario Musical* XIII (1958) 25-101.
- , «Las canciones de raíz tradicional acogidas por Cárceres en su ensalada 'La trulla'», en *Miscelánea en homenaje a monseñor Higinio Anglés*, vol. 2, Barcelona: CSIC 1958, 735-768.
- ROS-FÁBREGAS, Emilio, «The Cardona and Fernández de Córdoba Coats of Arms in the Chigi Codex», *Early Music History* 21 (1 gener 2002) 223-258.
- , «Flemish Polyphony in Sixteenth-Century Iberian Manuscripts», en *Yearbook of the Alamire Foundation* 7, Leuven: Alamire Foundation - Katholieke Universiteit Leuven, Musicology Section 2008, 99-119.
- , «La biblioteca musical de Federico de Olmeda (1865-1909) en la "Hispanic Society of America" de Nueva York», *Revista de Musicología* 20, 1 (1997) 553-570.
- , «Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (I)», *Pliegos de Bibliofilia* 15 (2001) 3-62.
- , «Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (II)», *Pliegos de Bibliofilia* 16 (2001) 33-46.

- , «Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III)», *Pliegos de Bibliofilia* 17 (2002) 17-54.
- , «Music and Ceremony during Charles V's 1519 Visit to Barcelona», *Early Music* 23, 3 (1995) 375-391.
- ROSE, Stephen, «The mechanisms of the music trade in central Germany, 1600–1640», *Journal of the Royal Music Association* 130 (2005) 1-48.
- , «Music, print and presentation in early modern Saxony», *German History* 23 (2005) 1-19.
- ROWLAND, Ingrid D., *Giordano Bruno. Philosopher / Heretic*, Chicago: Chicago University Press 2009.
- RUBIO, Samuel, *Catálogo del Archivo de Música del Monasterio de San Lorenzo el Real de El Escorial*, Cuenca: Instituto de Música Religiosa 1976.
- RUIZ DE LIHORY, José, *La música en Valencia. Diccionario Biográfico y Crítico*, Valencia: Establecimiento Tipográfico Domenech 1903 Edición facsímil por librerías Paris-Valencia.
- RUIZ JIMÉNEZ, Juan, «Creación del canon de polifonía sacra en las instituciones religiosas de la corona de Castilla, 1550-1625», en Javier SUÁREZ-PAJARES – Manuel DEL SOL (eds.), *Estudios. Tomás Luis de Victoria. Studies*, Madrid: ICCMU 2013, 361-394.
- , «Recepción y pervivencia de la obra de Victoria en las instituciones eclesiásticas de la Corona de Castilla», en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 301-351.
- , *La librería de Canto de Órgano. Creación y pervivencia del repertorio del Renacimiento en la actividad musical de la catedral de Sevilla*, Granada: Junta de Andalucía. Consejería de Cultura 2007.
- , «Power and musical exchange: the Dukes of Medina Sidonia in Renaissance Seville», *Early Music* XXXVII, 3 (agost 2009) 401-415.
- RUIZ JURADO S.I., Manuel, «El sacerdocio jesuítico de San Francisco de Borja (1551-1554)», en Santiago LA PARRA – María TOLDRA (eds.), *Francesc de Borja (1510-1572), home del Renaixement, sant del Barroc*, Gandia: CEIC «Alfons el Vell» - Institut Internacional d'Estudis Borgians 2012, 391-404.
- , «Antonio, Francisco», *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, vol. 1 2001.
- , «Un caso de profetismo reformista en la Compañía de Jesús. Gandía 1547-1549», *AHSI* XLIII, 86 (1974) 217-266.
- RUSSELL, Eleanor, «The Patrons of Juan Vasquez: a biographical contribution», *Anuario Musical* XXVI (1971) 61-74.
- SABE ANDREU, Ana María, *Tomás Luis de Victoria, pasión por la música*, Ávila: Diputación Provincial de Ávila - Institución Gran Duque de Alba 2008.
- SALAZAR Y CASTRO, Luis de, *Los Comendadores de la Orden de Santiago*, vol. I-II, Madrid 1949.
- , *Historia genealogica de la Casa de Silva... (segunda parte)*, Madrid: Melchor Álvarez y Mateo de Llanos 1685.
- SAN CLEMENTE, Guillén, *Correspondencia inédita de Don Guillén de San Clemente*, Marqués DE AYERBE (ed.), Zaragoza: Establ. tipog. de «La Derecha» 1892.
- SÁNCHEZ FERRO, Pablo, «La ciudad en procesión: estudio sobre tralación de reliquias (Centrado en el ejemplo de San Fructos, patrón de Segovia)», *Espacio, Tiempo y Forma* 12 (1999) 47-65.
- SÁNCHEZ, Magdalena S., *The Empress, The Queen and the Nun. Women and Power at the Court of Philip III of Spain*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press 1998.
- , «Mujeres, piedad e influencia política en la corte», en José MARTÍNEZ MILLÁN – M<sup>a</sup> Antonietta VISCEGLIE (eds.), *La monarquía de Felipe III*, vol. III. La Corte, Madrid: Mapfre -

- Instituto de Cultura 2008, 146-163.
- SÁNCHEZ MOGUEL, Antonio, «El primer Conde de Ficallo», *Boletín de la Real Academia de la Historia* 24 (1894) 480-500.
- SANHUESA FONSECA, María, «“Armería del ingenio y recreación de los sentidos” la música en las academias literarias españolas del siglo XVII», *Revista de Musicología* 21, 2 (1998) 497-530.
- , «Música de la catedral de Oviedo para la traslación de las reliquias de Santa Eulalia de Mérida: los festivos estruendos por la Asturiense Azucena.», *Memoria ecclesiae* 36 (2012) 65-74.
- SANTOLARIA SIERRA, Félix F., «Un hallazgo significativo: La Doctrina muy proveitosa... tirado do Espelho de bem viuer de Pedro Domènech (Lisboa, 1550). Un manual de formación para la infancia marginada y mestiza en Portugal y Brasil», *Bulletin Hispanique* 108, 1 (2006) 223-242.
- , «Los colegios de doctrinos o de niños de la doctrina cristiana nuevos datos y fuentes documentales para su estudio», *Hispania: revista española de historia* 56, 192 (1996) 267-290.
- SCHMIDT, Steffen W. (ed.), *Friends, Followers and Factions. A Reader in Political Clientelism*, Los Ángeles: University of California Press 1977.
- SCHMIDT-BESTE, Thomas, *Institutions and Patronage in Renaissance Music*, Hampshire: Ashgate 2012.
- SCHODER, Elisabeth, «Die Reise der Kaiserin Maria nach Spanien (1581/82)», en Friedrich EDELMAYER (ed.), *Hispania-Austria II: Die Epoche Philipps II. (1556-1598)*, Wien - München: Die Deutsche Bibliothek 1999, 151-180.
- SCHWARTZ, Roberta F., «From Criado to Canonizatio: Music in life of St. Francis of Borja», en *Essays on Music and Culture in Honor of Herbert Kellman*, Paris: Minerve 2001, 189-196.
- , «En busca de liberalidad: Music and Musicians in the courts of the Spanish Nobility, 1470-1640». Tesis doctoral, University of Illinois at Urbana-Champaign, 2001.
- SCOTT, John, *Social Network Analysis*, Plymouth: University of Plymouth 2013.
- SEIFERT, Herbet, «La institución de la Capilla Imperial de Maximiliano I a Carlos VI», en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 69-78.
- SERRANO Y SANZ, Manuel (ed.), «Convenio celebrado entre D. Juan de Borja, D<sup>a</sup> Lorenza de Oñaz y D<sup>a</sup> Juana de Recalde, con motivo del proyectado matrimonio de los primeros. Año 1552», *Boletín de la Real Academia de la Historia* XXXIV (1899) 146-152.
- SEUFFERT, Burkhard, «Bibliothek und Archiv auf Schloss Nikolsburg vor 1645», *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 42 (1925) 249-265, 297-321.
- SHARPE, Jim, «Historia desde abajo», en Peter BURKE (ed.), *Formas de hacer Historia*, Madrid: Alianza Editorial 1993, 38-58.
- SHERR, Richard, «The “Spanish Nation” in the Papal Chapel, 1492-1521», *Early Music* 20, 4 (1 novembre 1992) 601-609.
- SIERRA PÉREZ, José, «Dedicatorias y cartas de Tomás Luis de Victoria: pensamientos, interrogantes, dudas. Una hipótesis escurialense», *Revista de Musicología* XXXV, 1 (2012) 17-52.
- SIMÕES, João Miguel (ed.), *As Fontes de São Roque. Documentos para a História da Casa Professa de São Roque anteriores à publicação da Crónica da Companhia de Jesus em 1647*, Lisboa: Santa Casa da Misericórdia de Lisboa 2011.
- SIMÓN DÍAZ, José, *El libro español antiguo. Análisis de su estructura*, Kassel: Reichenberger 1983.
- , *Historia del Colegio Imperial de Madrid: Casa y Colegio de la Compañía de Jesús (1560-1602), Colegio Imperial (1603-1625), Los Reales Estudios (1625-1767)*, CISC - Instituto de



- Estudios Madrileños 1952.
- , «Encuentros del Cardenal F. Barberini con Lope de Vega y con el Príncipe de Esquilache en Madrid, 1626», en *Homenaje al Cardenal Taracón de la Academia de Arte e Historia*, Madrid: Archidiócesis de Madrid-Alcalá 1980, 289-316.
- SMIJERS, Albert, *Die kaiserliche Hofmusikkapelle von 1543–1619. [Separata] Studien zur Musikwissenschaft*, Wien: Universal-Edition A.G. 1922.
- STEIN, Louise K., «Los músicos de la Capilla Real y la música de los festejos palaciegos, 1590-1648», en Juan José CARRERAS – Bernardo GARCÍA GARCÍA (eds.), *La Capilla Real de los Austrias. Música y ritual de corte en la Europa moderna*, Madrid: Fundación Carlos de Amberes 2001, 251-276.
- STEINHARD, Milton (ed.), *Jacobus Vaet, Sämtliche Werke V [Misses v.2]* (Denkmäler der Tonkunst in Österreich (DTÖ) 113/114), Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1966.
- , *Jacob Vaet and his motets*, East Lansing: Michigan State College Press 1951.
- STEPÁNEK, Pavel, «La Praga Española», en *Actas do I Seminário de Investigação em Museologia dos Países de Língua Portuguesa e Espanhola*, vol. 1, Porto: Universidade do Porto 2010, 280-292.
- , «Spanělstí intelektuálové v Praze [intelectuales españoles a Praga]», en Olga FEJTOVÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (eds.), *Documenta Pragensia XXVII. Město a intelektuálové od středověku do roku 1848*, Praha: Scriptorium 2008, 467-497.
- STEVENSON, Robert M., «Guerrero, Francisco», *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/11929>> [Consulta: 16 novembre 2011].
- , «Escobedo, Bartolomé de», *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <<http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/08973>> [Consulta: 18 setembre 2012].
- , *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1961.
- , *La música en las catedrales españolas del Siglo de Oro*, Madrid: Alianza Música 1993.
- ŠTOLL, Ivan, «Giordano Bruno to Rudolph II», en John Robert CHRISTIANSON – Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA – Martin ŠOLC (eds.), *Tycho Brahe and Prague: Crossroads of European Science: Proceedings Proceedings of the International Symposium on the History of Science in the Rudolphine Period (Prague, 22-25 October 2001)*, Frankfurt am Main: Verlag Harri Deutsch 2002, 376-380.
- VAN DER STRAETEN, Edmond, *La musique aux Pays-Bas avant le XIX<sup>e</sup> siècle: documents inédits et annotés*, Bruxelles: C. Muquardt - Schott 1867.
- STURMINGER, Walter, «Der Milchkrieg zu Wien am Fronleichnamstag 1578», *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 58 (1950) 614–624.
- SUÁREZ MONTAÑÉS, Diego, *Historia del Maestro último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja. La manera como gobernaron las memorables plazas de Orán y Mazalquivir, reinos de Tremecén y Ténez (sic), en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*, Beatriz ALONSO ACERO – Miguel Ángel BUNES IBARRA (eds.), València: Institució Alfons el Magnànim 2005.
- SUAU, Pedro S.J., *Historia de S. Francisco de Borja, Tercer general de la Compañía de Jesús (1510-1572)*, Zaragoza: Hechos y Dichos 1963.
- TARICANI, Joann, «A Renaissance Bibliophile as Musical Patron: The Evidence of the Herwart Sketchbooks», *Notes* 49, 4 (juny 1993) 1357-1389.
- TELFER, William, *The treasure of São Roque: a sidelight on the counter-reformation*, London: Society for Promoting Christian Knowledge 1932.

- THOMPSON, Glenda Goss, «Mary of Hungary and Music Patronage», *The Sixteenth Century Journal* 15, 4 (winter 1984) 401-418.
- TOVAR MARTÍN, Virginia, «La entrada triunfal en Madrid de doña Margarita de Austria (24 de octubre de 1599)», *Archivo Español de Arte* 61 (1988) 385-403.
- TREVOR-ROPER, Hugh, *Príncipes y Artistas: Mecenazgo e Ideología en cuatro Cortes de los Habsburgo 1517-1623*, Madrid: Celeste Ediciones 1992.
- TRUC, Miroslav (ed.), *Album Academiae Pragensis Societatis Iesu 1573-1617 (Praga, Klementinum, sig. M 19)*, Praga: Universita Karlova 1968.
- VANDENESSE, Jean de, «Recueil et memoires des voyages et journées que l'Empereur Charles cinquieme de ce nom a fait des l'an 1514 j'usques a l'an mil cinq cens cinquante et un au mois de may». E – Mn MSS/1758.
- VÁZQUEZ S.I., Dionisio, *Historia de la Vida del Padre Francisco de Borja*, Santiago LA PARRA LÓPEZ (ed.), Gandia: CEIC «Alfons el Vell» 2012.
- VERBEKE, Demmy, «Ad musicae patronos—Latijnse dedicaties en inleidende teksten in motettenbundels van componisten uit de Nederlanden (ca.1550-ca.1600)». Tesis doctoral, Katholieke Universiteit Leuven, 2005.
- VICARIO DE LA CHINA, «Relación del Vicario dela China escrita a Don Juan de Borxa sobre el yerro enla Navegacion que hacían los Castellanos para las Islas Platareas, y la forma como quedarían señores en muchos Reynos, y enla Navegación para la Nueva España y para la China, haciéndola para la Isla enlos Luzones, con otras muchas advertencias y noticias muy Curiosas, è interesantes.», 1573, E – M Archivo del Museo Naval. Colección Fernández de Navarrete, *Nav.* XVIII, 21. <<http://www.upf.edu/asia/projectes/che/s16/vicari.htm>> [Consulta: 3 octubre 2012].
- VICENTE, Alfonso de (ed.), *Tomás Luis de Victoria. Cartas (1582-1606)*, Madrid: Los Siglos de Oro. Caja Madrid 2008.
- , «“Pro Victoria”. El poder del Sonido», en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 9-32.
- , «El entorno femenino de la dinastía: el complejo conventual de las Descalzas Reales (1574-1633)», en Alfonso de VICENTE – Pilar TOMÁS (eds.), *Tomás Luis de Victoria y la cultura musical en la España de Felipe III*, Madrid: Centro de Estudios Europa Hispánica. Machado Libros 2012, 197-246.
- , «Un mecenas musical en los comienzos del barroco: Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, Duque de Lerma», en *El órgano de la Colegiata de Lerma, historia y restauración*, Valladolid: Asociación «Manuel Marín» de Amigos del Órgano de Valladolid - Junta de Castilla y León 1996.
- VICENTE MAROTO, María Isabel, «Juan de Herrera, científico», en Paloma BARREIRO PEREIRA (ed.), *Juan de Herrera, arquitecto real*, Barcelona: Lunwerg 1997, 157-207.
- VILACOBIA RAMOS, Karen M<sup>a</sup> – MUÑOZ SERRULLA, Teresa, «Las religiosas de las Descalzas Reales de Madrid en los siglos XVI-XX: Fuentes Archivísticas», *Hispania Sacra* LXII, 125 (2010) 115-156.
- VILLANUEVA SERRANO, Francesc, «Mateo Flecha, el Viejo, en la Catedral de Valencia: sus dos períodos de magisterio de capilla (1526-1531? y 1539-1541) y su entorno musical», *Anuario Musical* 64 (2009) 57-108.
- , «Poemas inéditos del vihuelista y escritor Luis Milán y nuevas consideraciones sobre su identidad: el Ms. 2050 de la Biblioteca de Catalunya», *Anuario musical* 66 (2011) 61-118.
- VIVES RAMIRO, José María, «La pervivencia de la Visitatio Sepulchri de Gandía (Valencia) (1550-2004)», *Anuario Musical* 59 (2004) 23-84.

- WARNKE, Martin, *L'artiste et la cour: aux origines de l'artiste moderne*, Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme 1989.
- WEGMAN, Rob C., «Historical Musicology: Is It Still Possible?», en Marin CLAYTON – Trevor HERBERT – Richard MIDDLETON (eds.), *The Cultural Study of Music. A Critical Introduction*, New York: Routledge 2003, 136-145.
- WEISS, Karl, «Blotius, Hugo», *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 2.
- WILKINSON, Alexander S., *Iberian Books: Books Published in Spanish Or Portuguese Or on the Iberian Peninsula Before 1601*, Leiden: Brill 2010.
- WILKINSON ZERNER, Catherine, *Juan de Herrera, arquitecto de Felipe II*, Madrid: Akal 1996.
- WISTREICH, Richard, *Warrior, courtier, singer: Giulio Cesare Brancaccio and the performance of identity in the late Renaissance*, Hampshire: Ashgate 2007.
- WOLF, Eric R., «Kinship, Friendship, and Patron-Client-Relations in Complex Societies», en Michael BANTON – Steffen W. SCHMIDT (eds.), *The Social Anthropology of Complex Societies*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press 1977, 167-176.
- WOODFIELD, Ian, *The Early History of the Viol*, Cambridge: Cambridge University Press 1984.
- YEGUAS GASSÓ, Joan, «Miquel Mai embajador en Roma (1528-1533): erasmismo y mecenazgo», en Carlos José HERNÁNDEZ SÁNCHEZ (ed.), *Roma y España un crisol de la cultura europea en la Edad Moderna: (actas del Congreso Internacional celebrado en la Real Academia de España en Roma del 8 al 12 de mayo de 2007)*, vol. 1, Madrid: Sociedad Estatal para la Acción Cultural Exterior 2007, 297-322.
- ŽÁČKOVÁ ROSSI, Michaela, «The Musicians at the Court of Rudolf II (1576-1612)», *Die Tonkunst* 3 (2012) 330-339.
- Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*. E – Mn MSS/14011/1/15, fol 2 (3). “Catálogo de obras incompletas”, Burgos, 18 de agosto de 1893.
- Epistolae mixtae: ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 1556 (1549-1552)*, vol. II, Madrid: excudebat A. Avrial 1899.
- «La orden que es nuestra voluntad se guarde y cumpla en las cosas que aquí irán declaradas del servicio de la Serenísima Reina doña Ana mi muy cara y muy amada mujer». 1574, [Ordenances per a la casa dela reina Anna]. E – Mn, Mss. 20.066, nº 60.
- «Ordenanzas de la casa de la reina Margarita de Austria». 1603, E – Mp. *Sección Histórica*, llig. 49, exp. 4
- Libro de las honras que hizo el Colegio de la Compañía de Jesús de Madrid, a la M[agestad] C[esarea] de la Emperatriz Doña María de Austria, fundadora del dicho Colegio que se celebraron a 21 de Abril de 1603*, Madrid: Luis Sánchez 1603.

## ANNEXOS

**Índex dels annexos**

ANNEXOS.....	257
Escut Joan de Borja a Baeza, 1559.....	259
Epistolari Seleccionat.....	260
Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja.....	260
Carta de Joan de Borja al duc de Lerma.....	261
Carta del duc de Lerma a Joan de Borja.....	262
Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma.....	263
Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma.....	264
Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma.....	265
Carta del duc de Lerma a Joan de Borja.....	267
Documentació diversa.....	268
[Memorial enviado al rey sobre los capellanes y demás funcionamiento de la capilla de las Descalzas Reales].....	268
Capítol General de l'orde de Sant Jaume (1600).....	271
Relación de los criados que a la presente tiene la emp[eratri]z, mía señora, y de lo que cada uno tiene de gajes al mes.....	273
Relación de los criados que tiene la emperatriz n[uest]ra señora [a] quien se da casas de aposiento.....	278
Relación de las personas, y ropa y cavallos que se an de embarcar, de la reyna n[uest]ra s[eñora] y criados y criadas suyas, en esta jornada desde Zelanda a España, dada en Bergas a 23 de agosto de 1570.....	279
E – SIM, Patronato Real, Llig. 57, doc. 100.....	279
Contingut de l'inventari de 1606.....	287
Inventari dels llibres de música i instruments.....	288
Taxació dels llibres i instruments de música.....	291
Document de venda dels llibres i instruments.....	294
Inventari d'objectes que Joan de Borja va enviar a l'ambaixada en 1577.....	297
Llibres en inventari de 1577.....	306

Extractes amb referències musicals de la crònica d'Álvaro de Veancos.....	307
Arbres genealògics i mapes.....	318
Descendència de Joan de Borja.....	318
Ducs de Gandia.....	319
Ancestres Borja de la casa ducal de Gandia.....	321
Mapes.....	322
Viatge de l'Emperadriu Maria des de Praga a Madrid 1581 – 1582.....	322
Relació de documents relacionats amb el “control editorial”.....	324
Taules comparatives de valoracions de llibres de Tomás Luis de Victoria.....	325
Comparativa entre biblioteques personals amb llibres de música, 1550 – 1630.....	328
Taula de la reconstrucció de la “biblioteca” de Joan de Borja, 1606.....	329
Estudi de l'inventari de llibres de música de 1606.....	333
Notes a l'estudi de l'inventari.....	384

**Escut Joan de Borja a Baeza, 1559**



## Epistolari Seleccionat

---

### Carta de Francisco Guerrero a Joan de Borja

Sevilla, 9 de novembre de 1598

UK-Lbl *Add.* 28426 doc. 36, f. 72

9 de Noviembre de 1598

De Fran[cisco] Guerrero

+

Gran contento sería p[ar]a mí, si V[uest]ra S[eñoría] se acordase q[ue] soy su criado, pues fuy paje del duq[ue] mi s[eñ]or su padre, en Barcelona y después V[uestra] S[eñoría] en esa corte me a hecho muchos favores, admitiéndome en su conversación de música, por lo qual tengo atrevimiento y confiança q[ue] me hará la m[erced] q[ue] aquí suplicare.

El caso es q[ue] yo e servido en esta s[an]ta yglesia de maestro de capilla y con mi voz más de çinquenta años. Estoy ya cansado de servir y deseo el resto de la poca vida q[ue] queda tenerla recogida de otra manera, por lo qual pretendo por mis largos serviçios q[ue] el cabildo me jubile dexándome libre. Q[ue] lo q[ue] tengo y cómo lo posea, como cosa mía. P[or]q[ue] esto es menester un gran favor, como V[uestra] S[eñoría] lo puede dar. Esto es pedir a la magestad de la emperatriz una carta para el cabildo pidiéndoles mi jubilación. Suplico q[ue] me la alcance, q[ue] yo espero q[ue] será de entero efecto. Y siendo así, V[uestra] S[eñoría] instruya al secretario de q[ue] venga muy encomendada.

Aí enbío a V[uestra] S[eñoría] un motete q[ue] e echo para las honras del rey n[uest]ro s[eñor], q[ue] sea en gloria.

Suplico a V[uestra] S[eñoría] lo vea y cante con sus vigüelas de arco.

Guarde de N[uest]ro S[eñor] muchos años a V[uestra] S[eñoría].

De Sevilla, 9 de noviembre. 1598.

Fran[cis]co Guerrero fr.

## Carta de Joan de Borja al duc de Lerma

Madrid, 25 de febrer de 1603

GB - Lbl *Add.* 28.425, f. 37r-38r

Oy, a las xi. escribía a V[uestra] Ex[celencia] dándole cuenta del estado en que quedaron las salud de la emp[atri]z después aquí a cargado tanto el catarro al pecho que a parezido a los médicos que se le diesse la Estrema Unçión. Y assí se la dio el obispo de Ceuta, su confesor, esta noche a las seis estando su M[agesta]d en sí y hablando, aunq[ue] por la apertura del pecho se le entiende mal lo que dize. Y visto que esto se abrevia tanto, nos a parezido consultar lo que toca al enterram[ien]to, en [37v] como se verá por el papel que con ésta será. A qualquiera cosa que se h[a]ya de responder comunica que sea con grandíssima brevedad por el inconveniente que será de tener aquí el cuerpo sin saber lo que hemos de hazer. El embajador llegó aquí una hora antes que le diesse la Unçión y con todo esto hizo demostración de holgarse con su venida.

Si la resolución fuere de llevar el cuerpo a San Lorenço será menester ordenar cómo tuviese de ser porq[ue] el tiempo es muy breve.

[38r] La suspensión con que quedamos es muy grande y assí supp[li]co a V[uestra] Ex[celencia] tenga lástima de mí y me responda al mismo punto que recibise mi carta porque quedamos contando los momentos.

Supp[li]co a V[uestra] Ex[celencia] nos tenga lástima a doña Fran[cis]ca y a mí viendo lo que passamos, pues demás de los que sentimos una pérdida, sentimos en el alma ver qual queda esta pobre cassa de la emp[eratri]z.

Todo se offresce a N[uestro] S[eñor]. Él guarde a V[uestra] Ex[celencia] como deseamos y havemos menester.

De M[adri]d. 25 de ffebrero 1603.

*Don Juan de Borja*



### Carta del duc de Lerma a Joan de Borja

Valladolid, 27 de febrer de 1603

GB - Lbl *Add. 28.425*, f. 37r-38r

Ya nos [ha] consolado V[uestra] S[eñoría] con las nuevas de la mejoría, hasta q[ue] llegó el correo de ayer aunq[ue] tan poco se descentró en lo físico y de acá con la relación q[ue] les muestra y llegó a tiempo q[ue] la salud de la S[eño]ra Infanta doña María se aya empeorado y tanto q[ue] cada ora se esperava q[ue] acabaría. Y por no faltar su M[a]g[esta]t al consuelo de la reina dejó de partirse a ver a su agüela. Pero hase enternecido con saber q[ue] la abrán oleado de manera q[ue] ha resuelto departir mañana con qualquier suzesos q[ue] aya en la vida de su hija q[ue] está muy apretadica. Guardel Dios y aquírdase su M[a]g[esta]t q[ue] su padre estando oleado siete días y q[ue] podiera ser hallar bien a su agüela. Y en caso q[ue] N[uest]ro S[eñor]a aya llevado o llevare [37v] para sí a su M[agesta]t Zesárea antes de la llegada de su nyeto, es servido q[ue] aconsejo a V[uestra] S[eñoría] p[ar]a q[ue] también lo diga al s[eñor] enbajador y a los demás testamentarios q[ue] su voluntad es la que siguiente,

Q[ue] se deposite el quierpo de su M[agesta]t Zesarea en la yglesia de las Descalzas. Y en quanto al lugar remite a la elección de V[uestra] S[eñoría]. Si será en el q[ue] estaba la reina doña Isabel n[uestra] s[eñor]a o en el altar mayor a la parte del Evangelio. Y q[ue] en qualquiera destas dos partes que sea se ponga con el authoridad y solenidad q[ue] se deva a su grandeza como V[uestra] S[eñoría] lo sabrá bien disponer, en assí esto como a los sufragios y clerezía, el tiempo q[ue] éstos durasen. Porq[ue] yntento y resolución de su m[agesta]t es que el quierpo [de] su agüela se lleve a San Lorenzo, como lo concertacen su padre y su agüela y q[ue] esto se execute hallándose su M[agesta]t presente [...] en esta forma. Y q[ue] después de Pascua por su M[agesta]t a San Lorenzo y se concertara q[ue] a un tiempo lleguen [38r] el quierpo de su agüela al lugar y ? de los quales q[ue] su m[agesta]t Dios lo guarde allí también. para entrar con él en S[an] Lorenzo [...].

## Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma

Madrid, 1 de marzo de 1603

GB - Lbl *Add. 28.425*, f. 42-44

Esta mañana, estando en offiçio y depositio de la emp[eratri]z n[uestra] s[eñor]a, que stá en el çielo, que se hiso en el claustro bajo delante del altar de la Oraçión del Huerto, como su Mag[esta]d lo dexó mandado, llegó el marqués de S[ain]t German y me dio la carta de V[uestra] Ex[celencia] y me dixo lo que su Mag[esta]d le había mandado. Yo embié luego el recado a la S[eñor]a Infanta. Su A[lteza] respondió que besava las manos al Rey n[uestro] s[eñor] por la m[er]ce[t] que le había hecho en embiar a saber della y que Su A[lteza] como su M[age]sta]d puede pensar haviendo perdido lo que a sido N[uestr] S[eñor] servido de llevar para sí.

[43v] Las personas que entraron a llevar el cuerpo de su m[age]sta]d desde el coro a donde estava, hasta donde se depositó, fueron los marq[ue]ses Ardales, de Malagón y de Villasonas y el Conde de Villamor, don Rodrigo del Águila, y don Luis de Ávalos, don Her[nan]do, mi hijo. Entró el embajador del emp[era]dor hazer el depósito y el Alcalde Silva de Tones y su escrivano. Por estar el obispo de Çeuta, confesor de su Mag[esta]d, malo, sangrado dos veses y con calentura, no pudo hazer el offiçio, içole el capellán mayor de las Descalças y entraron los capellanes y el vicario de Madrid, que fueron menester para hazer el offiçio. Acompañaron el cuerpo doña Luisa Osorio y la condessa [44r] de S[an]t Estevan para descubrir el rostro a su m[age]sta]d para hazer el depósito.

El offiçio de la yglesia se hizo con toda la solenidad que fue posible. Doñ Fran[cis]ca no fue acompañando el cuerpo porque no está para ello.

Yo, en acabándose de hazer esto, me he acostado por traer las piernas y los pies muy ynchados de las noches que dormí vestido.

Los de V[uestra] Ex[celencia] me tienen con mucho cuydado; dele Dios la salud que en esta cassa desseamos y havemos menester.

De M[adri]d, p[ri]mer]o de março de 1603.

A Fran[cisc]o y Carlos quedamos esperando con desseo.

A Luis de Alarcón quedo sperando y con el dinero, porq[ue] devemos mucho y no hazemos nada sin ellos.

*Don Juan de Borja*

## Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma

Madrid, 12 de març de 1603

GB - Lbl *Add.* 28.425, f. 53r-54v

Acabo de reçibir la de V[uestra] Ex[celencia] en respuesta de la mía del p[rimero] deste y espántame [?] V[uestra] Ex[celencia] de no haver tenido traslado del testam[en]to y codiçilios para poder responder a lo que aí se dize açerca de la disposiçión de su mag[esta]d que stá en el çielo. Con toda la brevedad posible se trasladaron todos estos papeles y los demás memoriales que su mag[esta]d dexó para que se cumpliessen como sus testam[en]tos y todo junto lo embié con la estafeta que partió aquí a los 5 deste y había de llegar el mismo dia de la fecha de su carta de V[uestra] Ex[celencia].

Lo que puedo çertificar a V[uestra] Ex[celencia] es que yo no tuve parte ni aconsejé a su mag[esta]d lo q[ue] dispuso en sus testam[en]tos.

[53v] Los tres mil ducados que su mag[esta]d nos hizo m[erced] deve de haver más de 14 años porque fue quando no pudo acabar con su her[ma]no que nos la hiziesse y después aquí ni en los codiçilios ni en los memoriales haze mençión de doña Fran[cis]ca ni de mí ni de n[uestros] hijos. Digo esto para q[ue] sepa V[uestra] Ex[celencia] quán fuera andavamos Fran[cis]ca y yo de tratar destas materias.

Con todo esto, no puedo dexar de suplicar a V[uestra] Ex[celencia] que nos aga m[erced] de acordar a su Mag[esta]d mande q[ue] se cumpla la m[erced] que hizo a su agüela para el cumplimiento de su alma y de lo que dexa se haga por ella. Los 80 d[ucados] [54r] q[ue] se havían mandado dar los teníamos aquí destribuydos teniendo en tan çiertos como hera rasón, pues no la hera que se dexassen de dar por lo que de aquí se a escrito hasta averiguarlo. Y assí lo supp[lico] yo a V[uestra] Ex[celencia]. Lo demás de la ayuda de costa se podrá librar en tras ordinarios como lo dize la çedula.

Aquí están ordenadas las honrras para los 17 las vísperas y p[ar]a los 18 las missas. Dezirlas an el arçobispo Elleto y el obispo de Ceuta; el tercer obispo nos falta. A Toledo he escrito al car[denal] p[ar]a que nos enbíe uno de sus sufragneros [sufragáneos] y algunos cantores que nos faltan. Tiene dado tanta prissa para q[ue] dar desembaraçado para quando venga el Rey n[uestro] s[eñor]

[54v] La que va con ésta de la s[eñor]a Infanta supp[lico] a V[uestra] Ex[celencia] dé al Rey, n[uestro] s[eñor]. Su A[lteza] queda buena para lo que a pasado y pasa.

Con Juan de la Serna que partirá mañana, respondo a las q[ue] me dio de V[uestra] Ex[celencia]. Estava por la estafeta.

El villete que aquí va ordenado es la orden que V[uestra] Ex[celencia] a de embiar al presidente de Hazienda para que se cumplan las dos çédulas que el Rey, n[uestro] s[eñor], mandó despachar en favor de su agüela, los quales ti[ene] V[uestra] Ex[celencia] a su cargo mandar despachar.

G[uar]de N[uestro] S[eñor] a V[uestra] Ex[celencia] como desseo y he menester.

De M[adrid], 12 de março 1603.

*Don Juan de Borja*

## Carta de don Juan de Borja al Duque de Lerma

Madrid, 15 de março de 1603

GB - Lbl *Add.* 28.425, f. 58r-59r

Con el conde de Nieva, que partió esta mañana, escribía a V[uestra] Ex[celencia]a quán bien había hecho su embajada y como se había hecho por la mejor orden que fue posible.

Oy he recibí[do] la respuesta de mis cartas y responderé breveme[n]te a lo que pide respuesta. El esperar aquí el Arçobispo, mio tío es cosa forçosa y assí lo deve escribir a V[uestra] Ex[celencia]a.

Los testamentarios se juntan casi cada día a ver los testam[en]tos y memoriales y a tratar de apurar las deudas y ma[n]das y obras pías que su Mag[esta]d dexa y apurar la hazienda que dexa para el cumplim[en]to ~~que dexa~~ de todo esto. Y esto no es cosa que se podrá acabar en muchos días, sí, por menos, se a de dar cuenta de todo y aunque Luis de Alarcón es hombre tan capaz [58v] y tan suficiete y trabaja continuamente en esto no podrá acabarlo en muchos días. Lo que yo procuro es que se saque una relación por mayor de todo y aunque sta no podrá ser tan puntual como es menester todavía se entenderá lo que haya procurar a menos. Esta relación se embiará lo más presto que fuere posible. Lo que yo entiendo para mí es que havrá para todo lo que en el testam[en]to con la hazienda que la emp[eratri]z dexa assí de su renta como de la que su Mag[esta]d le ha hecho m[er]ced, y que no será menester suplicar a su Mag[esta]d le haya más m[er]ced.

Haviendo escrito hasta aquí embié a llamar a Luis de Alarcón para çertificarme de lo que aquí digo. Él me ha dicho [59r] que, haviendo visto más los papeles, le pareze que no se podrá hazer por entero a los criados la satisfaçión con darles sus gajes como aora los tienen. Pero dízeme que para de oy en ocho días se podrá embiar la relación muy particularm[en]te.

El pliego para el car[denal] de Toledo no vino en mi pliego y aunq[ue] le buscan no ha hallado en casa del cap[ellá]n m[ay]or de aquí.

Grandíssimo es el alvoroço en q[ue] estamos para la venida de V[uestra] Ex[celencia]a. Doña Fran[cis]ca y yo. Ella besa las manos a V[uestra] Ex[celencia]a, a quien g[uar]de Dios como desseo y he menester.

De M[adrid], 15 de março 1603.

*Don Juan de Borja*

## Carta del duc de Lerma a Joan de Borja

26 de febrer de 1603

GB - Lbl Add. 28.425, ff. 32 – 34v

Anoche a las x despaché un correo en toda diligencia avisando cómo el pecho avía apretado a su Mag[esta]d de manera que pareció que se le avía de dar la Uncción y así se le dio. Fue empeorando de manera que sta mañana, entre las quatro y las çinco, espiró su Mag[esta]d, con la paz y sosiego en que morir dexamos tristes y deconsolados. Y su Mag[esta]d fue a gozar de Dios. Mucho siento lo que lo ha de sentir su Mag[esta]d por lo mucho que quería a su agüela, guarde Dios a su Mag[esta]d y dele los gustos [f. 32v] y contentamientos que desseamos.

Estando en este término llegó el correo q[ue] su Mag[esta]d mandó despachar a saber de su agüela. Las cartas para la S[eñor]a Infanta Margarita se dieron. Hago a Su A[lteza] es cosa notable el valor que a mostrado en esta ocasión por q[ue] nunca a dexado a su Mag[esta]d, ayudándola a bien morir y teniéndole su vera. Y acabado d espirar le çerró los ojos y se fue con el sentim[ien]to que se puede considerar. Las monjas emçertaron y vistieron el cuerpo en su ábito de S[an]ta Clara, como su Mag[esta]d mandó en su codiçillo, y tiénenle en la sala grande, a donde solía estar, con sus candeleros alrededor con sus belas. [f. 33] Y las monjas están reçando con el cuerpo y así speraremos la respuestas con la resolución con que su Mag[esta]d a de mandar a dónde se a de enterrar y de la manera con que esto se ha de hazer.

Oy se [ha] publicado el testam[en]to q[ue] hizo en Alemania y dos codiçillo q[ue] hizo en España. Otro falta y hasta hora no le havemos allado. También se trasladaron los que oy se an publicado para embiarlos luego a su Mag[esta]d.

La emp[eratri]z ordena y manda muchas cosas para su enterram[ien]to, como es vestir muchos pobres y dezir muchas misas que deven ser çerca de 30 [mil]. Y para [f. 33v] poder hazer esto son menester mucho más dineros de los que su Mag[esta]d tiene. Y así, los testamentarios suplicamos a su Mag[esta]d los mande succorrer a buena cuenta de la m[er]ced que su Mag[esta]d hizo a su agüela. Porque otra manera yo no sé cómo poder cumplir con lo que su Mag[esta]d manda en su testamento.

Doña Fran[cis]ca y yo quedamos de manera cansados, que tenemos dar una gran lauda, ayúdenos Dios como puede. Hijo y señor mío supp[li]co a Su Ex[celencia] no aga más cuenta de mí sino ? [f. 34] que me dexé acabar los días que me quedan de vida, que deven ser pocos, en un rincón a donde pueda llorar mis pecados. Esto supp[lic]o a V[uestra] Ex[celencia] por un solo Dios, el qual g[uar]de a V[uestra] Ex[celencia] como yo desseo y he menester.

De M[adri]d, 26 de hebrero 1603.

El Rey N[uestr] S[eñor] mandó dar la voz [?] cuando murió su padre a todos los criados de su agüela. También speramos que aora les hará está m[er]ced pues está tan necesitada. Y porq[ue] no puedo más no ? largo más.

Supp[li]co a V[uestra] Ex[celencia] que en ésta velassien [?] mande precissam[en]te el [f. 34v] a don Fran[cis]co mi hijo, que se parta luego sin sperar más nada. Su her[ma]no don Carlos le traerá consigo.

*Don Juan de Borja*

**Carta del duc de Lerma a Joan de Borja**

18 d'agost de 1604

GB - Lbl *Add.* 28.425, f. 229r

+

Su M[agesta]t manda que V[uestra] S[eñori]a con don Álvaro de Carvajal y el conde de Villalonga, vea la consulta ynclusa que toca a los capellanes del monas[teri]o de las Descalças de Madrid y avise lo que parecerá sobre cada capítulo con brevedad, porque esta consulta se ymbió a fray Gaspar de Córdoba en 19 de ~~junio~~ p[re]s[ent]e del año passado para que lo viesse con los dos dichos y se halló entre sus papeles[.] ?mi despachar dis [...] q[ue] a V[uestra] S[eñori]a.

En palacio, a 18 de Agosto de 1604

*El duq[ue]*

## Documentació diversa

### *[Memorial enviado al rey sobre los capellanes y demás funcionamiento de la capilla de las Descalzas Reales]*

GB - Lbl Add. 28.425, f. 230r-232r

[230r]

+

Señor

Por parte de los capellanes de la Capilla R[eal] del mon[a]s[terio] de las Descalzas de Madrid se dio un memorial a V[uestra] M[agesta]d (que me mandó remitir) en que dizen que desseando el serv[icio], de V[uestra] M[agesta]d y el aumento y conservacion de la di[ch]a capilla, y por haver estado tantos años honrrados en ella, les parece tienen obligación a representar a V[uestra] M[agesta]d los inconvenientes que se les offrecerá, resultan de la nueva fundación, que agora se ha hecho, y suplican a V[uestra] M[agesta]d se sirva mandarlos remediar, que son los contenidos en siete capítulos siguientes. Y habiendo informado cerca dello los testamentarios de la Señora Princesa Doña Juana (que haya en gloria) les ha parecido lo que va puesto al fin de cada uno de los di[ch]os capítulos, para que V[uestra] M[agesta]d mande tomar en ello la resolución que más convenga y fuere servido.

1º

El primer inconveniente que los di[ch]os capellanes tienen por mayor, es que se execute el capítulo 39 de la di[ch]a nueva fundación, así con los capellanes que agora son como con los venideros, porq[ue] aunque en él se dize, que si algún capellán, habiendo servido en la di[ch]a capilla más de 6 años, viniese a enfermar de enfermedad larga y que no se tuviese speranza, sanaría della dentro de un año, que en tal caso se le acuda con la mitad de los réditos de su capellanía, y que de la otra mitad se ponga un clérigo, tal qual pareciere al capellán mayor, que cumpla y sirva por el dicho capellán enfermo, entretanto que viviere, no sanando de la enfermedad. Y que esta cláusula puso su Al[te]z[a] de la di[ch]a S[eñora] Princesa quando fundó la di[cha] capilla con solos 4 capellanes, que todos quedavan ocupados con las misas y officios que dexó ordenado se celebrasen cada día. En los quales, como no es justo aya falta (porque fuera notable) dispuso y ordenó, para que no la huviese, que quando uno de los di[ch]os quatro capellanes faltase por lo di[ch]o, se proveyese de otro en su lugar y a su costa. Pero que esto cesa, por ser ya los capellanes, con los dos asalariados, 11 y siendo tantos de ninguna manera probablem[en]te puede haver falta en la di[ch]a capilla con las enfermedades y flaquezas de las voces. Y que estando las misas y culto divino será muy contra la grandeza de tan insigne fundación [230v] y del patronazgo de V[uestra] M[agesta]d que de lo que una vez haze m[e]r[ced], por causa tan piadosa como enfermedad ó vèxer, y haviéndola contraído en el serv[icio] de la di[ch]a capilla, quando tiene necesidad de más comodidad y podrían sperar (por haver servido á V[uestra] M[agesta]d) más m[e]r[ced], se les aya de quitar la mitad de sus capellanias, no usándose en Igl[es]ia ninguna de Spania quitar las prebendas y salarios que una vez se han dado, aunque enfermen y enflaquezcan en las voces los di[ch]os prebendados. Y que si V[uestra] M[agesta]d no manda reformar este capítulo, no terná la di[ch]a capilla voces como hasta aquí, y que quando V[uestra] M[agesta]d fuere servido mandar, se execute con los capellanes que entraren de nuevo, se sirva V[uestra] M[agesta]d declarar que

con los presentes de ninguna manera se entienda, pues ellos entraron ciertos que tenían enteram[en]te de por vida las di[ch]as capellanías sin la di[ch]a condición. Y que no es justo haver servido también como V[uestra] M[agesta]d sabe, y quando speravan algún premio, de sus trabajos y servicios se les quite la mitad de sus capellanías, pues no ay derecho ninguno que lo permita. Parece a los dichos testamentarios que es muy justo se remedie lo contenido en el di[ch]o capítulo 39 por las causas que representan los di[ch]os capellanes ó que, a lo menos se suspendan la execución dél, con los capellanes preferentes, mandando al capellán mayor que, sin dar cuenta a V[uestra] M[agesta]d, no pueda quitar a ningún capellán los dozientos [Reales?] (que es la mitad de su salario), aunque esté falto de salud y enflaquezido en la voz, porque quando conviniere hazerlo, por estar muy falta la capilla de bozes, dando cuenta a V[uestra] M[agesta]d, el di[ch]o capellán mayor y testamentarios de la necesidad que huviere, se podrán poner las bozes necesarias, con los 200 [Reales], porque de ordinario no conviene que se haga porque temiendo esto no vernán buenas bozes a oponerse a las capellanías.

## 2º

El segundo inconveniente es que, pues los di[ch]os capellanes quedan por lo que V[uestra] M[agesta]d manda en la di[ch]a nueva fundación, cargado de 40 fiestas más, de las que por la primera fundación de su A[lte]za estaban obligados a celebrar (lo qual, por ser del servi[ci]o de N[uest]ro S[eñ]or, y voluntad de V[uestra] M[agesta]d, obedezan con mucho gusto), y los capellanes asalariados, habiendo solo de vestirse de diáconos las fiestas [231r] y no los demás días del año, quedan con menos ocupación y trabajo que los di[ch]os capellanes propietarios, se mande a los di[ch]os capellanes asalariados digan todo el año las misas de prima y se vistan siempre de diáconos, dobles, semidobles, y simples, si no fuere q[uan]do algunos de los capellanes propietarios no estuvieren tan enteros de las bozes que con ellas no aprovechen, tanto en el choro como los asalariados que en tal caso se ayan de vestir con el capellán mayor y los asalariados acudan al choro. Parece a los di[ch]os testamentarios que para que el di[ch]o capellán mayor pueda gobernar como conviene la di[ch]a capilla y hazer que los capellanes acudan al servi[ci]o della con puntualidad, conviene que V[uestra] M[agesta]d le dé mano de esto, de manera que los capellanes digan misa de prima en verano y se vistan de diáconos por sus turnos quando el di[ch]o capellán mayor les ordenare. Porque dependiendo dél, no havrá los encuentros que ha havido hasta aquí.

## 3

El terzero es que, quedando como quedan los di[ch]os capellanes cargados de tantas fiestas, y con ellas y los demás puntos que tienen vienen a perder algunos días, habiendo de ser multados en doze reales por cada punto, 48 reales, lo qual en ninguna Iglesia ni Capilla R[ea]l se acostumbra, sino que cada uno pierde como gana, y assí es razón que no sean multados en más de lo que por rata toca a cada punto, que será hasta, 2 [reales] ó dos y medio. Parece a los di[ch]os testamentarios que es justo, y conforme a lo que se usa en todas las Iglesias y Capillas, que no sea multado el capellan en más que lo que gana en la hora ,o horas que faltara.

## 4

El quarto inconveniente es que, si se quitasen las amas que han tenido los capellanes después que entraron en el hospital R[ea]l de la Misericordia por haver comodidad para terneralas y no haverse hallado inconveniente en ello, quedarían muy desacomodados, y sin tener quien mire por ellos en su salud y enfermedad, teniendo necess[ida]d de algún regalo para conservar los pechos y bozes. Parece que es justo se les conçeda el poder tener las di[ch]as amas, con que no los puedan recibir [231v] sin licençia del di[ch]o capellán mayor y que él ordene a los di[ch]os capellanes las despidan, si no fueren mugeres de edad, a lo menor que passen de 40 años.

## 5



Que en el capítulo 15, que trata de las calidades que han de tener los di[ch]os capellanes, se dize sean de edad de más de 30 años, de lo qual se ha seguido que alguno de los di[ch]os capellanes que ha havido en la di[ch]a Capilla, a pocos años, se les acaban las bozes y no están para servir tan de provecho, porque para el cantar tienen más pecho los mozos.,Y que assí parece q[ue], teniendo edad para ser de misa, serán de más importançia para la capilla. Parece que esto es de mucha consideraçion para el R[ea]l serv[ici]o de la di[cha] Capilla que de ninguna manera se execute, porque los capellanes, que en ella se han de recibir, se han de procurar que sean mozos para q[ue] tengan las bozes mejores y puedan servir más años. Y como tengan edad para ser sacerdotes no conviene sean de más, y que se pida breve a su S[uperi]or para que dispense en esto.

## 6

Que los salarios de bajón y organista, que se señalan por la di[ch]a nueva fundaçion, son muy tenues y no bastantes para tener con ellos las personas que la capilla ha menester. Y que assí es forzoso que V[uestra] M[agesta]d se sirva mandar se les augmente salario que sea competente, con que puedan servir, y la capilla los tenga seguros. Parece que, teniendo renta la di[ch]a capilla, de qué poder aumentar los di[ch]os salarios, es muy necess[ari]o que V[uestra] M[agesta]d dé licençia para ellos porque con 40 [Reales] para cada uno, que se señalan por la fundaçion, no se puede tener bajón ni organista que sea a propósito para la di[ch]a capilla, particularm[en]te agora que sirve el órgano el M[ae]stro Tomé de Vitoria, que por su persona y suficiençia de música y órgano hallará en qualquier Iglesia de Spania más de 600 [reales] y que por servir a V[uestra] M[agesta]d se contenta con la m[e]r[ce]d que V[uestra] M[agesta]d se sirviere hazerle.

## 7

Que porque año passado de [1]602 estuvieron los di[ch]os capellanes después de ser cumplido el terzio aguardando algún tiempo [232r] la paga, como otras vezes ha sucedido, lo qual es expresam[en]te contra el capítulo 62 de la fundaçion de su Al[tez]a, en que ordenó que para que se pudiesse acudir a las cosas de la di[ch]a fundaçion, de manera que no huviesse falta (la qual será fuerza haverla, pagándose a los capellanes y acudiendo a las demás cosas de la fundaçion, con la renta del mismo año) anduviesse la renta adelantada, de forma que estuviesse siempre un año holgado en el arca, lo qual supp[li]can a V[uestra] M[agesta]d los di[ch]os capellanes, mande se guarde y cumpla, como expresa voluntad de su Al[tez]a, y en todo ordene V[uestra] M[agesta]d lo que más fuere su R[ea]l voluntad y servicio, a que acudirán los di[ch]os capellanes, con la puntualidad y cuydado que están obligados. Dizen los di[ch]os testamentarios, que esto se ha procurado cumplir, pero que como las cobranzas no son tan puntuales, algunas vezes, no se puede más en ello.

En Valladolid, a XIII de Deziembre. 1603.

### Capítulo General de l'orde de Sant Jaume (1600)<sup>900</sup>

Domingo, a 16 de abril de 1600, el Rey nuestro Señor D. Felipe III, como Maestre de la Orden de Santiago celebró Capítulo General en el Real Convento de San Jerónimo.

Quitose la reja de la capilla mayor y se hizo una tarima de alto de la primera grada del altar mayor; púsose la cortina de su Majestad al lado del Evangelio y dos hileras de bancos hasta la puerta de la iglesia, desviados a la pared del cuerpo de la iglesia cinco pies, cubiertos de bancales de tapicería; pusiéronse perchas voladas hasta la puerta de la iglesia, claustro y capítulo del Convento y se entapizó de las tapicerías de Su Majestad.

En sábado, en la noche, a 15 de abril, llegaron a este convento Su Majestad y el prior de Uclés, a una misma hora. Su Majestad se aposentó en su cuarto y el Prior en el Convento.

El domingo, por la mañana, se juntaron en el capítulo del convento los Treces a tratar qué asiento se daría al Comendador Mayor de Aragón, y se resolvió se le pusiese un banco con una alfombra donde se quitó la reja de la capilla mayor, y así se ejecutó.

El Comendador Mayor y los demás caballeros de Castilla se sentaron en el banco de al lado del Evangelio, y los de León y Aragón, al de la Epístola.

Estando el Prior de Uclés, vestido de pontifical, en el altar mayor y el duque de Lerma, Comendador Mayor de Castilla, y el de Fuentes, Treces, con bonetes de clérigos, y al otro lado, en cabecera de banco, el Prior de Mérida y D. Juan de Idiáquez, presidente del Consejo de Órdenes, Comendador Mayor de León, y D. Bernardo de Mendoza, Trece, con bonetes de clérigos, todos con capas blancas, bajó el prior de Uclés, con una cruz delante y cuatro religiosos, con capas de coro y sus diáconos y seis pajes de Su Majestad, de hábitos, con hachas blancas, y acompañándole todos los Treces y demás caballeros, fueron por su Majestad al capítulo del Convento donde aguardaba. Tenía su Majestad un brazo entero del Santo, y allí le entregó al Prior de Uclés. Y vinieron en procesión con toda la Capilla real y ministriles hasta el altar mayor. Su Majestad entró en la cortina, los demás tomaron sus lugares y se empezó la música con mucha solemnidad.

El prior de Mérida se puso junto a la cortina y echó el agua de *Asperges domine* al rey; el de Uclés le ayudó a la confesión, el de Miranda y un religioso de capa de coro echó agua a los demás caballeros; el diácono bajó la paz hasta la protera grada, y allí se la toma el Prior de Mérida y se la da a su Majestad.

Acabada la misa, a la una y media, se desnudó el Prior de Uclés y bajó, y haciendo a Su Majestad acatamiento se sentó junto del Comendador de Castilla.

Luego, el Aposentador de Palacio puso una silla a Su Majestado en medio de la capilla mayor, arrimada a la primera grada; y habiéndose sentado, fueron el Comendado Mayor de Castilla y el de León, y hicieron juntos muy grande acatamiento a Su Majestad y se volvieron a sentar; y un religioso de la Orden, puesto un libro en el facistol, tomó la bendición del Prior de Uclés y leyó toda la Regla de la Orden, que se acabó a las cuatro de la tarde.

Después se nombraron por los Trece muertos a D. Pedro de Toledo y D. Juan de Borja, y el Prior les tomó el juramento en un libro misal y un Santo Cristo. Y acabado el juramento se sentaron por su antigüedad y dignidad. Con estas ceremonias se acabó este día, a las cuatro y media de la tarde.

Otro día se hizo de la misma manera, y dijo la misa D. Pedro de Luna, Capellán Mayor de las Descalzas, Caballero

---

<sup>900</sup> Extracte de *Etiquetas de Palacio, ordenadas por el año 1562 y reformadas el de 1617*. E – Mah, *Sección de Consejos*, libro 1189.

de este hábito; y acabada la Misa, se puso Su Majestad en la silla, y el Prior de Uclés a la mano derecha, y el de Mérida a la izquierda; y un poco más desviado del de Uclés, un capellán de Su Majestad dijo en alta voz: *Caballeros, ahora es tiempo que, si algo sabéis unos de otros, lo digáis, para que Su Majestad, conforme a Dios y a la Orden y Caballería del Señor Santiago, lo remedie*; paró un poco y volvió a decir: *Caballeros, ¿prometéis y dais vuestra palabra y poder para que en este Capítulo todo lo que hiciere pasaréis por ello?*; y diciendo en alta voz: *¿Decís que sí?*, respondieron los Treces en alta voz: *Sí, prometemos*; y luego los demás caballeros dijeron que sí; llegó después al Prior de Uclés y al de Mérida, y al duque de Lerma, y a los demás Treces, y a todos los Caballeros de la Orden de cada uno de pos sí, y los preguntó lo mismo, y dijeron que sí, con que se dio fin a este día. Y después duró seis meses. Y por la comodidad del conde de Miranda se juntaron en Santa María, en una capilla muy cerrada, y siempre tuvieron en el altar el brazo de Santiago.<sup>901</sup>

---

901 Antonio de LEÓN PINELO, *Anales de Madrid de León Pinelo: reinado de Felipe III, años 1598 a 1621*, 193-195.

**Relación de los criados que a la presente tiene la emp[eratri]z, mía señora, y de lo que cada uno tiene de gajes al mes**

GB - Lbl *Add.* 28.428, f. 405r-409r.

[405r]

*Capilla*

*Confesor*

*Limosnero Mayor*

<i>Juan Martínez de la Fuente limosnero mayor, treinta florines de gajes al mes</i>	30 R
<i>Don Ant[onio] Canopoli capellán, quince florines al mes</i>	15 R
<i>Thomás de V[ic]tor[ia], su compañero, otro tanto</i>	15 R
<i>Thomás de Salabert, moço de capilla, diez florines</i>	10 R
<i>Sebastian Scorça, su compañero, diez florines</i>	10 R
<i>Martín Pesserio, capellán de la corte, diez florines</i>	10 R

*Mayor[do]mo Mayor*

<i>Don Ju[an] de Borja, mayor[do]mo mayor, qui[n]ientos florines</i>	500 R
--	-------

*Camarera Mayor*

<i>Doña Ana de Cardona condesa de Sorris [sic], camarera mayor, cien florines</i>	100 R
<i>Doña Catalina Laso, dueña de acompañami[ento], treinta y tres florines y ochenta y tres m[aravedi]s</i>	33 R 83
	723 R 83

[405v]

<i>Doña Margarita de Cardona, dueña de acompañami[ento], otro tanto</i>	33 R 83
<i>Doña Luisa Osorio, dueña de acompañami[ento], otro tanto</i>	33 R 83
<i>Doña Mariana de Madrigal, condesa de Laconi, dueña de acompañami[ento], otro tanto</i>	33 R 83
<i>Doña Fran[cis]ca de Aragón, dueña de acompañami[ento], otro tanto</i>	33 R 83
<i>Doña Margarita de Castilla condesa de Trivulçio, dueña de acompañami[ento], otro tanto</i>	33 R 83
<i>Doña María Landi, dama, nueve florines</i>	9 R
<i>Doña Juana de Toledo, dama, nueve florines</i>	9 R
<i>Doña Luçia Pérez, criada de su Mag[esta]d, ocho florines y 83 m[aravedi]s</i>	8 R 83
<i>Doña Fran[cis]ca Olasso, criada de su Mag[esta]d, otro tanto</i>	8 R 83
<i>María de Xuárez, criada de su Mag[esta]d, otro tanto</i>	8 R 83
<i>Verónica de Gaztelu, criada de su Mag[esta]d, diez florines y ciento y sesenta y seis m[aravedi]s</i>	10 R 166
<i>Doña Cathalina Boyher, moça de cámara, tres florines y ochenta y tres m[aravedi]s</i>	3 R 83
<i>Doña Ysabel Verdugo, moça de cámara, otro tanto</i>	3 R 83
<i>Margarita Çasqui, moça de cámara, otro tanto</i>	3 R 83
<i>María de Xuárez, moça de cámara, otro tanto</i>	3 R 83
<i>María de Mendoza, criada de su Mag[esta]d, quatro florines y duçientos y diez y siete m[aravedi]s</i>	4 R 217
<i>Fran[cis]ca del Valle, labandera de la cámara, tiene de gajes y para recados de su off[ic]io cada mes diez y, ocho florines çien m[aravedi]s</i>	18 R 100
<i>Mar María de Xuárez, por el off[ic]io de aposentadora de palacio, treinta florines</i>	30 R
	286 R 229

[406r]

*Médicos*

<i>El Doctor Chistóval Guaçón, médico de cámara, çinq[uen]ta florines de gajes al mes</i>	50 R
<i>El Doctor Fran[cis]co de Zamora, médico, quarenta florines</i>	40 R
<i>Balthasar Coronel, boticario, veinte florines</i>	20 R
<i>Juan Fran[cis]co Berlinguero, su ayuda, doze florines</i>	12 R
<i>A Pedro de Ávila, sangrador, quinze florines al mes entre tanto que no ay barbero de la casa, y q[ua]ndo lo haya tiene el d[ere]cho P[edr]o de Ávila a razón de çien ducados al año</i>	15 R
<i>Secret[ari]o y Contador</i>	
<i>Her[nan]do de Maçuelo secret[ari]o y contador tiene al mes setenta y tres florines y ochenta y tres m[aravedi]s</i>	73 R 83
<i>Guardajoyas</i>	
<i>Fran[cis]co Vergudo, guardajoyas, treinta florines</i>	30 R
<i>Florián de Lugo, escrivano de cámara, veinte florines</i>	20 R
<i>Pedro de Mendoça, hombre de cámara, doze florines y m[edi]o</i>	12 R 125
<i>Agostín ? Miravenguer, hombre de cámara, otro tanto</i>	12 R 125
<i>Aparis Angles Bertus, hombre de cámara, otro tanto</i>	12 R 125
<i>Miguel Carrillo, guarda de damas y repostero de camas escusado del serv[icio], veinte florines</i>	20 R
<i>Ber[nardi]no de Soto, guarda de damas y repostero de camas, escusado del serv[icio], veinte florines</i>	20 R
<i>Gaspar de Nurnina, guarda de damas y repostero de camas, quinze florines</i>	15 R
<i>Juan de Çúfre, su compañero, otro tanto</i>	15 R
	367 R 208
[406v]	
<i>Fran[cis]co de Estrada, su compañero, otro tanto</i>	15 R
<i>Diego de Madaria, su compañero, otro tanto</i>	15 R
<i>Balthasar de Nagera, su compañero, otro tanto</i>	15 R
<i>Blas Ytrex, barrendero de la cámara, diez florines</i>	10 R
<i>Jorge Miler, su ayuda, ocho florines</i>	8 R
<i>Mayordomos</i>	
<i>Don García Sarm[iento], mayor[do]mo, setenta y çinco florines</i>	75 R
<i>El Doctor Asençio López, asesor del mayor[do]mo mayor, doze florines y medio</i>	12 R 125
<i>Gaspar de Santiago, thesorero, çinq[uen]ta florines</i>	50 R
<i>Alonso de Encinas çirujano de la casa q[ua]ndo reside obt[ie]ne liçençia, veinte florines y q[ua]ndo no reside, quinze florines</i>	20 R
<i>Doña Ysabel de Arroyo, enfermera de la casa, diez florines</i>	10 R
<i>Ant[oni]o Mendez, copero que haze off[ici]o de repostero mayor de plata, treinta florines</i>	30 R
<i>Pedro Cano, guardamanteles, diez florines</i>	10 R
<i>Christobal Saberle, guardaplata, otro tanto</i>	10 R
<i>Juan de Ribas, moço de plata seis florines</i>	6 R
<i>Jorge Mayt, submiller del agua, doze florines</i>	12 R
<i>Camila Tedesca, lavandera de la mesa, veinte y tres florines y duçientos y quarenta y dos m[aravedi]s de gajes y para recados de su off[ici]o cada mes</i>	23 R 242
<i>Tapiçero Mayor</i>	
<i>Ger[ma]no Pisano tapiçero mayor, veinte florines</i>	20 R
<i>Martín Yergue, repostero de estrado, diez florines</i>	10 R
	352 R 117
[407r]	
<i>Andrés de Venavente, su compañero, otro tanto</i>	10 R
<i>Melchior Fierestayn, su compañero, otro tanto</i>	10 R
<i>Bartholomé Porn, su compañero, otro tanto</i>	20 R

## Mayor[do]mo del stado de las damas

<i>Pablo Martín, mayor[do]mo del stado de las damas, veinte florines</i>	20 R
<i>Gabin Canales, portero de damas, doze florines</i>	12 R
<i>Barth[olo]mé Requin, moço de tabla de las damas cinco florines</i>	5 R
<i>Miguel Calvo, su compañero quatro florines</i>	4 R
<i>Claudio Malarme, su compañero, otro tanto</i>	4 R
<i>Juan de Madaria, criado de su M[agesta]d, treinta florines</i>	30 R
<i>Juan de Maçuelo, criado de su M[agesta]d, diez florines</i>	10 R
<i>María de Sosa, su muger, diez florines</i>	10 R
<i>Fran[cis]co de Victoria, criado de su M[agesta]d quatro florines</i>	4 R
<i>Juan de Acuña, criado de su M[agesta]d, quinze florines</i>	15 R
<i>Camilla de Minaya, criada de su M[agesta]d, diez florines</i>	10 R
<i>Miguel Carrillo, criado de su M[agesta]d seis florines</i>	6 R
<i>Lorenço Carrillo, criado de su M[agesta]d seis florines</i>	6 R
<i>Ana Moreta, criada de su M[agesta]d, diez florines</i>	10 R
<i>Gaspar de Arroyo, criado de su M[agesta]d, ocho florines</i>	8 R
<i>Doña Mariana de Castro, diez florines</i>	10 R
<i>Doña María Pereyrao, otro tanto</i>	10 R
<i>Juan Xuárez de Abedo, criado de su M[agesta]d, otro tanto</i>	10 R
<i>Pe[d]ro Sanz, aposentador, doze florines</i>	12 R
<i>Juan Cortopasso, portero de sala, otro tanto</i>	12 R
<i>Diego García de Paredes, su compañero, otro tanto</i>	12 R
	250 R

[407v]

<i>Nicolás Enríquez, su compañero, otro tanto</i>	12 R
<i>Juan Vizcaino, sastre de la cámara, veinte florines</i>	20 R
<i>Andrés de Venavente, cordonero de la cámara, diez florines</i>	10 R
<i>Volf Çimermon, pellejero de la cámara, otro tanto</i>	10 R
<i>Peri Juan Poc, platero de la cámara, otro tanto</i>	10 R
<i>Juan López de Leytona, çapatero de la cámara, otro tanto</i>	10 R

## Contralor

<i>Don Melchior de Viera, criado de su M[agesta]d haze el off[ici]o de contralor, veinte florines</i>	20 R
<i>Gabi Salvariolo, escrivano de coçina, veinte florines</i>	20 R
<i>Marçelino de Andrino, çerero, diez florines</i>	10 R
<i>Melchior Miles, escrivano de la cantina, diez florines</i>	10 R
<i>Her[nan]do Cantero, despensero y comprador, veinte florines</i>	20 R

## Coçineros

<i>M[aes]tre Pedro Leal, coçinero, diez florines</i>	10 R
<i>M[aes]tre Pedro Gabet, su compañero, otro tanto</i>	10 R
<i>M[aes]tre Adrián, pastelero, otro tanto</i>	10 R
<i>Andrea Pomar, ponedor de ollas, cinco florines</i>	5 R
<i>Chistóval Cane, portador de coçinas, otro tanto</i>	5 R
<i>Juan María de Borgoña, moço de coçina, tres florines y m[edi]o</i>	3 R 125
<i>Llorente Martín, su compañero, otro tanto</i>	3 R 125
<i>Ju[li]o Gutiérrez, portador de despensa, otro tanto</i>	3 R 125
<i>Ju[li]o Gornes, portero de coçina, seis florines</i>	6 R
<i>Her[nan]do Castellanos, portador de leña y agua, 3 flo[rines] y m[edi]o</i>	3 R 125

	<i>Cavalleriça</i>	
<i>Pedro de Gámez, lugart[enient]e de cavalleriço mayor, treinta florines</i>		30 R 242 R
[408r]		
<i>Gaspar Correto, furrier de la cavalleriça, quinze florines</i>		15 R
<i>Leonardo Suener, guardornax, doze florines</i>		12 R
<i>Fran[cis]co Çentani, herrador, diez florines</i>		10 R
	<i>Lacayos</i>	
<i>Antonio Clavijo, lacayo, ocho florines</i>		8 R
<i>Jorge Claper, su compañero, otro tanto</i>		8 R
<i>Gregorio de Saavedra, su compañero, otro tanto</i>		8 R
<i>Martín Loçano, su compañero, otro tanto</i>		8 R
<i>Marçes Sterliguer, su compañero, otro tanto</i>		8 R
<i>Erasmus Cotiz, su compañero, otro tanto</i>		8 R
<i>Guillermo Porreo, su compañero, otro tanto</i>		8 R
	<i>Cocheros</i>	
<i>Hanz Fique cochero del carro de su M[agesta]d, doze florines</i>		12 R
<i>Jorge Rosman, su ayuda, diez florines</i>		10 R
<i>Andrea Jubob, su ayuda, diez florines</i>		10 R
<i>Prima Scolar, cochero, otro tanto</i>		10 R
<i>Fayt Oberpiebel, su ayuda, otro tanto</i>		10 R
<i>Hanz Quexaydel, cochero, otro tanto</i>		10 R
<i>Pedro Franz, su ayuda, otro tanto</i>		10 R
<i>Stefan Balac, cochero, otro tanto</i>		10 R
<i>Fait Jubaez, su ayuda, otro tanto</i>		10 R
<i>Jorge Sen, moço de cavallos, otro tanto</i>		10 R
<i>Mathías Gebxis, su compañero, otro tanto</i>		10 R
		205 R
[408v]		
	<i>Litereros</i>	
<i>Baptista Ferrari, literero, diez florines y c[in]q[uen]ta m[aravedi] de gajes y dinero para su cama cada mes</i>		10 R 50
<i>Pantolin Molinar, literero, otro tanto</i>		10 R 50
<i>Pedro Requin, su compañero, otro tanto</i>		10 R
		30 R
723 R 83	<i>suman y montan los gajes de todos los sobredichos criados, cada mes, dos mill quatroçientos y çinq[uen]ta y, ocho florines y</i>	2 U 458 R
286 R 229	<i>treinta y siete m[aravedi]s</i>	37
367 R 208		
352 R 117		
250 R		
242 R		
205 R		
30 R 150		
2 U 458 R	<i>que vienen a ser cada terçio nueve mill ocho çientos y dos florines y çiento y quarenta y ocho m[aravedi]s</i>	9 U 832 R
37		148
	<i>y cada año montan los dichos gajes veinte y nueve mill quatro çientos y noventa y siete florines y çiento y noventa y quatro</i>	29 U 497 R

*m[aravedís]*

194



## Relación de los criados que tiene la emperatriz n[uest]ra señora [a] quien se da casas de aposiento

GB - Lbl *Add.* 28.428, f. 451r-453r.

- 1 *El s[eñor] embajador de el emperador tiene su aposiento en las casas de Don Yñigo de Cardenas y sus criados en [la] de Felipa de Andrada, Ysabel Lascanes y doña Ju[ana] Calderón*
- 2 *El s[eñor] Don Ju[an] de Borja, mayordomo mayor de Su Mag[estad] tiene de a[se]soría p[ara] sus criados en las casas de Gaspar de Prado*
- 3 *El s[eñor] conde de Villamayor, mayordomo de Su Mag[estad], vive en sus casas*
- 4 *El s[eñor] conde de Fuensalvaña, mayordomo de Su Mag[estad], p[or] aposentar*
- 5 *El s[eñor] Don Rodrigo de Laguila, mayordomo de Su Mag[estad], p[or] aposentar*
- 6 *El s[eñor] Don Luis de Ávalos, mayordomo de Su Mag[estad], p[or] aposentar*

### *Particulares*

- 7 *La s[eñor]a duquesa de V[illa]hermosa tiene de a[se]soría p[ara] sus criados en las casas de Don Fernando de Ribadeneira en la calle de los Pre[ci]ados, dize es poco y maltratado pide mejora*
- 33 *El secretario de el embaxada de el emperador tiene de aposiento en casa de Doña Ysabel Alvarez, junto a la ?*
- 34 *El secretario Don Ju[an] Carrillo tiene su aposiento en las casas de ? junto a Santiago*
- 28 *El dottor Rivera, médico de cámara, vive en sus casas en la calle de los Teatines. Tiene de a[se]soría p[ara] sus criados en casa de Fran[cis]co de Silva pegada a la suia*

### *Capilla*

- 23 *Don Antonio de Mier limosnero mayor de Su Mag[estad], tiene de aposento las casas de los herederos del secretario Hernando de Maçuelo, en la Carrera de S[a]n Gerónimo pegado al monesterio de las monjas de Pinto*
- 25 *Thomé de Victoria, capellán, está por aposentar*
- 26 *Martín Perserio, capellán, tiene de aposiento las casas de Don Bernardino de Velasco, en la calle del Relox a las coraliças*
- 27 *Bartholomé Leonardo, capellán, en la calle de las caretas, en casas de Matheo de Villa Real*
- 24 *El doctor Agustín de Vitoria, capellán, por aposentar*
- 74 *Thomás Salaverte, moço de capilla, tiene de aposiento las casas de Lorenzo de Valladolid, en barrio nuevo*
- 75 *Grabiel Loçano, moço de capilla, sin aposentar*

...

**Relación de las personas, y ropa y cavallos que se an de embarcar, de la reyna n[uest]ra  
s[eñora] y criados y criadas suyas, en esta jornada desde Zelanda a España, dada en Bergas a  
23 de agosto de 1570**

E – SIM, *Patronato Real*, Llig. 57, doc. 100

	personas	cavallos	caxas	carros
capilla				
confesor				
Fray Françisco de Lillo	x	v	vi	
limosnero				
Juanes Persin	ij	ij	ij	
capellanes				
Mateo Flecha	ij		ij	
Françisco Al[cal]de	ij		ij	
del horatorio				
Nofre de Mani	iiij		j	
moços de capilla				
Sebastián Folgue	ij		i	
Lanbertus de Sayne [Sayve]				
mayordomo mayor				
Don Fran[cis]co Lasso de Castilla	lxxx	xxiiij	lx	ij
Luys Venegas	xlviij	xl	xxx	ij
camarera mayor				
Doña Leonor de Guzmán	vj	vj	x	
guardamayor de damas				
Doña Çofía [Sofía] Mogueren	vj		x	
damas				
Ocho y sus criadas	xviij		xlviij	
moças de cámara				
Seys con las demás mugeres de rretrete	xiiij		xxiiij	

[canvi full]

	personas	cavallos	caxas	carros
lavanderas				
H[e]royma de Salinas, de la cámara	iiij		iiij	
Catalina Ortiz, de la mesa	iiij		iiij	
doctor				
Andrea Camuco	iiij		ij	
boticario				
Joseff Dearigon	iiij	ij	xij	
secretarios				
Hernando de Maçuelo	iiij	iiij	ij	
En alemán				
contador				
Joan de Escobedo que haze el off[icio] de guardajoyas	iiij	ij	ij	
[e]scrivano de cámara				
Joan Gómez de Santibanes que sirbe de camar furrier y rrepostero de camas	viiij	ij	v	
repostero de camas				
Joan Ortiz de Çarate	ij	i	i	
Bernardino de Mierel	ij	i	i	
Martín de Arteaga	ij	i	i	
Guillaume Cubel	ij	i	i	
hombres de cámara				
Fran[cis]co Galisteo	ij		i	
Pheliphe Banonze	ij		i	
Vlerique Aquel	ij		i	
Pedro del Puerto	ij		i	
[canvi full]				
porteros de las damas				
Alonso de Medina	vi		iiij	
maestresala de damas				
Françisco Sánchez	iiij	i	iiij	

	personas	cavallos	caxas	carros
maestresalas				
Binçe Guerra, conde [de] Arcos	vij	iiij	ij	
Alberto Estozinguer	vij	iiij	ij	
cavalleros				
Hanz Yorgue fon Pravzinger	v	ij	ij	
El embax[ad]or de la duquesa de Lorena	vi	iiij	iiij	
respostero mayor de plata				
Rodrigo Barragán	xiiij	iiij	xv	i
guardamaciles				
Alonso García	vi	ij	ij	
guardaplata				
Sebastián Ruiz	iiij		ij	
moço de plata				
Martín Traban	i		i	
copero				
Diego de Azebes	iiij	ij	ij	
sumillier del agua				
Juan Folpeque	ij	i	i	
	[f. ]296			
thesorero y contralor				
Pe[d]ro López de Ordiñana	xvi	vij	xiiij	i
quartiermaestre				
Benedicto Jarretón	v	iiij	ij	
tapiçero mayor				
Joan Saez de Salinas	iiij	i	iiij	
reposteros de estrado				
Fran[cis]co Pacheco	i		i	
Françisco Esprinol	i		i	
Anches Quelenberge	i		i	
Jorge Constat	i		i	

	personas	cavallos	caxas	carros
Juan Sánchez	i		i	
Porteros de la sala				
Fran[cis]co Ramírez	x		iiij	
Jobs Corquet	i		i	
Luys Langfelt	i		i	
cozina				
Juan Nicolás	ij		i	
Juan Lorençio	ij		i	
otro[s] coçineros	ij		i	
El que tiene cargo de los asados				
Nicolás Hastelez	i		i	
portadores de cozina				
Dos	ij			
moços de cozina				
Quatro	iiij		ij	
				[canvi full]
	f. 150			
pastelero				
Martín Rueber	vi		i	
portero de cozina	ij		i	
Antonio Salgado	ij		i	
[e]scrivano de raçiones				
Diego de Madaria	ij	i	i	
cantina				
Nicolás Monfordono, sumillier	ij		i	
Matias de Cunde, que es [e]scrivano de cantina	ij		i	
una ayuda de cantina	i			
carniçero				
Christóval Fuguex	iiij		i	
comprador				

	personas	cavallos	caxas	carros
Tomás Plenag[e]r guardamansier	iiij		i	
Andrés Hebenstrait su ayuda	ij i		i	
Gaspar Sebolt portadores de la plaça				
Son tres 16 ofiçiales de manos çerero	iiij		i	
Santiago de Andino cordonero	iiij		ij	
Andrés de Benavente çapatero	ij		ij	
Marcos de Madrigal [f.] 297	vj	i	ij	
platero				[canvi full]
Joan de Maçuelo cavallerizo mayor	ij	i	ij	
El conde Gaspar Oclodron pajes	xlij	xvi	xxv	i
Son ocho ayo de pajes	viiij		iiij	
Joan Plumier criados de pajes	ij		i	
Son dos	ij		i	
Fabian Enano furrier de la cavall[eriz]a	iiij	ij	ij	
Joan Pulguez su ayuda	iiij	ij	ij	

	personas	cavallos	caxas	carros
Daniel Quexart	ij	i	i	
guardasillas				
Sejismundo Talhamez	ij	i	i	
su ayuda				
Joan Çurita	ij	i	i	
herrador				
Bartolomé Senin y, su ayuda	ij	i	ij	
t[r]ompetas				
Carlos Derrazin	ij	i	i	
Gaspar Bendinel	ij	i	i	
Jacobo Sonpronio [Sempronio]	ij	i	i	
- Sempronio	ij	i	i	
lacayos				
Son ocho y algunos casados	xiiiij		iiij	
moços de cavallos				
Son honze	xl		iii	
thenedor de literas				[canvi full]
Barolome Destafio	i		i	
su ayuda				
Mateo Estarc	i			
carreteros				
Son siete	vij		iiij	
cocheros				
Son dos	ij		i	
ayuda de carreteros y cocheros				
Son ocho	viiiij		iiij	
cap[itá]n de la guardia				
Juan A[l]fonso Gastaldos	xviiiij	x	viiij	i
alabarderos				

	personas	cavallos	caxas	carros
Çinquenta y dos alabarderos, con atambor y pífaro, alg[uno]s casados y con hijos	lxvi		iiij	
Del cap[itá]n dos balijas		xx	valijas	
De los alabarderos diez y siete cavallos du su m[ajesta]d				
De silla		xxxv		
De carro		xxij		
Mulos de litera carros de su m[ajesta]d		iiij		
Son ocho				viiij
Una litera				i
[una] haz[ien]da de su m[ajesta]d		iiij	iiij	
[una] capilla				
[f.] 298				[canvi full]
cofres			xxxiiij	
cámara y retrete			ij	
arquillas de tocar			xx	
guardarreposte			vi	
dicho guardarreposte maletones			iiij	
dicho guardarreposte almofiejes silber			xiiiiij	
cámara con los ofiçios de damas y de la cámara			ij	
copa			xij	
cozina			vi	
cosas de hierro de cozina			vi	
guardamanjies			iiij	
caba, botas de vino			iiij	
cofres de dicha caba			xi	
çerería				xxx, almoflex[e]s
camas de mugeres, así de damas, como				xxvi, almofreges



	personas	cavallos	caxas	carros
de la cámara, almofejes, almofrejes de camas de cavalleros y criados de la reyna				

Por manera que paresçe son en todas las personas q[ue] ban con su m[ajesta]d, quinientas y noventa y çinco, y cavallos, dosçientos y treinta [sic], caxas y maletones, almoflejes de camas y balijas, seysçientas y doze, carros con una litera, diez y siete.

personas	cavallos	caxas	carros
dxcv	cciii	dlxii	xvij

Dado en presençia del s[eñ]or Fran[cis]co Lasso de Castilla, mayor[do]mo mayor de su m[ajesta]d, dicho día, mes y año.  
Susodichos / Coruña/

**Contingut de l'inventari de 1606**

AHPM. Notario Francisco Testa. Tomo 2626. 1606

**INVENTARIO**

Plata dorada	[1024-1033]
Plata blanca	[1034-1038v]
Cristales y vidrios y alabastros y barros	[1039-1042]
Alfombras y esteras de palma y junco	[1042-1044v]
Tapicerías	[1044v-1046]
Pellejos	[1046-1046v]
Papillones y colchas de la Yndia	[1047-1049v]
Colgaduras, camas, almohadas, sobremesas, guardamacies	[1050-1057v]
Cuernos de bada	[1058-1059]
Madera	[1059-1066]
Sillas	[1066-1067v]
Arcas	[1067v-1071v]
Literas	[1071v-1072]
Hierro y cobre de cocina	[1072-1073v]
<b>Libros de música</b>	[1074-1076v]
<b>Órganos</b>	[1076v-1077]
<b>Vihuelas</b>	[1077]
Pinturas y retratos	[1077-1078v]

## Inventari dels llibres de música i instruments\*

AHPM: Francisco Testa, protocolo 2626, tomo III, año 1606

### Libros de música

- |       |  |         |
|-------|--|---------|
| nº 7  | Un libro grande de mano de misas.  | [1074]  |
| nº 8  | Otro de la misma manera.   |         |
| nº 9  | Otro de mano de misas de felipe de mon[te] enquadernado.   |         |
| nº 10 | Otro de mano como el antecedente.  |         |
| nº 11 | Otro como el de arriba.  |         |
| nº 12 | Otro de misas cubierto de cuero colorado de molde del maestro bitoria.   |         |
| nº 13 | Otro como el de arriba.  |         |
|       | Y en ese estado quedó el d[ich]o ynventario el d[ich]o día trece de enero del p[resen]te año y lo firmaron los que supieron y en la forma en los que supieron como la d[ich]a ? [rúbricas]   |         |
|       | En la villa de M[adri]d en catorce días del mes de n[oviembr]e de mill y seis cientos y seis por a[n]te mi se presentó el d[ich]o Florián Mansilla de Lugo con su Eselencia, del d[ich]o contrador ?, y la forma referida de susod[ich]o ? para la mañana, se prosiguió en el d[ich]o inventario en la manera que s[igu]e. | [1074v] |
|       | de los libros  |         |
| nº 14 | zincos libros de misas y manificas de orlando de laso con cubiertas de becerro blanco.   |         |
| nº 15 | Otro de misas de dif[unt]os del m[aestro] vitoria con cubierta de pargamino.   |         |
| nº 16 | Otro de clariano de pratica de cuero bayo.   |         |
| nº 17 | Seis quadernos con cubierta de papel açul.   |         |
|       | +  | [1075]  |
| nº 18 | Diez libros del maestro bitoria con cubierta de cuero colorado.  |         |
| nº 19 | Cinco libros de las lamentaciones con cubiertas de cuero.  |         |
| nº 20 | Seis libros cubiertos de becerro de motetes.   |         |
| nº 21 | Otros çinco libros de motetes en tablas coloradas de cuero.  |         |
| nº 22 | Çinco libros enquadernados en pergaminos todos.  |         |
| nº 23 | Ocho libros enquadernados de pargamino con cintas coloradas.   |         |
|       | Y en este estado quedó el d[ich]o ynventario por d[ich]o día a m[ano] del d[ich]o firmaron los que supieron los d[ich]os.<br>R[odrig]o Gerónimo Guzmán [rúbrica]   |         |

\* El criteri en la transcripció dels inventaris de llibres varia per a facilitar la comparació amb els altres estudis anteriors que han emprat una transcripció diplomàtica.

[1075v]

En la villa de M[adrid] en catorçe día del mes de n[oviem]bre del año mil y seis cientos y seis por la tarde, el d[ich]o Florián Mansilla de Lugo prosiguió en el d[ich]o ynventario en presencia del [dicho] contador

De los libros

- nº 4 nº 24 Seis libros cubiertos en tablas.  
 nº 25 Seis cuerpos encuadernados en pergamino blanco.  
 nº 26 Cinco libros encuadernados en quero.  
 nº 27 Otros cinco de la misma manera.  
 nº 28 Cinco libros de motetes.  
 nº 29 Çinco cuerpos de libros de motetes de guerrero.

+

[1076]

- nº 30 Cinco cuerpos de libros de oracio pequeños.  
 nº 31 Otros cinco de dibersos autores con listones de seda.  
 nº 32 Quatro libros escritos en español.  
 nº 33 Çinco libros de orlando con cintas encarnadas y blancas.  
 nº 34 Otros cinco de orlando más pequeños.  
 nº 35 Quatro libros encuadernados en quero colorado y dorado.  
 nº 36 Çinco cuerpos de libros de Rufo.  
 nº 37 Otros çinco del mismo.  
 nº 38 Çinco cuerpos de phelipe de monte.

Y en este estado quedó el d[ich]o ynventario por la tarde y lo firmaron los que supieron y por los que no ?

Por Ger[óni]mo Guzmán [rúbrica]

+

[1076v]

En la villa de m[adri]d en quinze de n[oviembr]e del d[ich]o año de seic[ient]o y seis. Por ante mi el presencim[ent]o, el d[ich]o Florián Mansilla de Lugo, en presenciación a su ? , del d[ich]o contador ? Rodríguez por la mañana, prosiguió con el d[ich]o ynventario en la manera que sigue.

- nº 39 Quatro ~~libros~~ cuerpos de libros pequeños de lamentaciones

Órganos

Un órgano alto de madera de alemania que tiene una rueda y de muc[ha]s consonançias

Un claviórgano con tres cavicordios y seis monturas

Un clavicinbano grande en una caja de madera pjntada de negro con sus pies y para la caja

+

[1077]

Un órgano de de dulçainas con sus fuelles pequeños

### Biguelas

Una caja de madera pintada de verde con çinco biguelas de arco.



## Taxació dels llibres i instruments de música

AHPM, Francisco Testa, Tomo 2626.

Tasación.

Quaderno para la tasación de los bienes que quedaron para açer Almoneda de los que dejó el señor Don Juan de Borja, conde de Ficallo, mayordomo Mayor de la Magestad de la Emperatriz y del Consejo de Estado de su magestad.

### TASACIÓN ÓRGANOS

Órganos [41]

En la d[ic]ha villa de Madrid a diez y nueve días del mes de hebrero de mill y seis çientos y siete años, para la tassación de los órganos, clavicordios y dulçainas del señor conde de Mayalde. Yo Juan de Açedo, contador y vegedor de la cavalleriça de los serenísimos príncipes de Faensa, en su nombre. Nombro a el maestro Clavijo, organista del rey nuestro señor, el qual prometió [h]ará la d[ic]ha tassación a su saver y entender lo qual yço en la forma sig[uien]te.

Órgano de la rueda	Un órgano alto de madera de Alemania que tiene una rueda y de muchas consonancias en trescientos ducados quivalenten tres mill y trescientos reales que valen	112U 200**
Órgano	Un claviórgano con tres clavicordios y seys monturas en trescientos ducados que valen tres mil y trescientos reales y por ellos	112U 200
-	Un clavicínbano grande metido en una caja de madera pintada de negro con sus pies para la caja en treçientos [ducados]	10U 200
-	Un órgano de dulcainas con sus fuele pequeño en treinta ducados que balen	11U220
		245U820

### LIBROS DE MÚSICA

En la villa de Madrid a quinçe días del mes de henero de mill y seis çientos y siete Años, para tassar los libros de música rezivi juramento en forma de derecho del maestro Vitoria, clérigo capellán de la mag[esta]d la Emperatriz y aviendo echo bien y cumplidamente prometió [h]ará la d[ic]ha tassación a sauer acer y entender bien y fielmente la qual yço en la forma siguiente. [38v]

Ante mi Juan de Soria

Nº 7	Un libro grande de mano de missas en ciento y sesenta reales que balen	5U440
------	--	-------

\*\* Maravedisos.

Nº 8	Otro de la misma manera en los mismos çiento y sesenta reales que balen	5U440
Nº 9	Otro de mano de misas de felipe de monte enquadernado en blanco en duçientos reales que balen	6U800
		21U828
		[39]
Nº 10	Otro de mano como el antecedente en otros duçientos rales que balen	6U800
Nº 11	Otro como el de arriba en otro tanto	6U800
Nº 12	Otro de missas cubierto de cuero colorado de molde del d[ic]ho maestro bitoria en çiento y dez reales que balen	3U740
Nº 13	Otro como el de arriba en otro tanto	3U740
Nº 14	Cinco libros de missas y magnificas de orlando de canto con cubiertas de beçerro blanco todos en quinientos y cinquenta <del>y cinco</del> reales q[ue] balen	18U700
Nº 15	Otro libro de missas de difuntos del d[ic]ho maestro bitoria con cubierta de pergamino en veynte y dds reales que balen	U748
Nº 16	Otro de clariano de pratica de cuero bayo en çinquenta reales que balen	1U700
Nº 17	Seis quadernos con cubierta de papel açul en doçe reales que balen	U408
Nº 18	Diez libros del maestro bitoria con cubierta de cuero colorado en ochenta reales que valen	2U720
Nº 19	Cinco libros de las lamentaçiones con cubiertas de cuero negro en cinquenta reales q[ue] balen	1U700
Nº 20	Seis libros de cubiertos de beçerro de motetes en sesenta y seis reales que balen	2U244
Nº 21	Cinco libros de motetes en tablas coloradas de quero en sesenta y seis reales q[ue] balen	2U244
Nº 22	Otros cinco libros enquadernados en pergaminos todos en veynte y quatro reales	U816
Nº 23	Ocho libros enquadernados en pergamino con çintas coloradas en veynte y quatro reales	U816
Nº 24	Seis libros cubiertos en tablas todos en ciento y doce reales que valen	3U808
Nº 25	Seis cuerpos de libros encquarenados en pergamino blanco en çinq[uen]ta reales	1U700
		58U684
		[39v]

Nº 26	Cinco libros encuadernados en quero en veynte quatro reales	U816
Nº 27	Otros cinco de la misma manera en otro tanto	U816
Nº 28	Cinco libros de motetes en dez y ocho reales	U612
Nº 29	Otros çinco de motetes de guerrero en doce r[eales]	U408
Nº 30	Cinco çinco de oraçio pequeños en ocho r[eales]	U272
Nº 31	Otros cinco de diversos autores con listones de seda en veynte reales	U680
Nº 32	Quatro libros de bildo en español en doce reales	U408
Nº 33	Otros çinco de orlando con cintas encarnadas y blancas en quinze reales	U512
Nº 34	Otros çinco de orlando mas pequeños en seis reales	U204
Nº 35	Otros quatro encuadernados en quero colorado y dorado en diez y seis reales	U544
Nº 36	Otros çinco de rufo en ocho reales	U272
Nº 37	Otros çinco de felipe de monte en dez y seis reales que valen	U544
Nº 38	Otros quatro pequeños de lamentaciones en ocho reales	U272

Y en este estado se quedó la d[ic]ha tassación [h]oy d[ic]ho día la qual yço el d[ic]ho maestro Bitoria a su saber y entender bien y fielmente sin fraude alguno, sin juramento y lo firmó de su nombre

Ante mi Juan de Soria

Thome de  
Victoria (rúbrica)



## Document de venda dels llibres i instruments

AHPM, Francisco Testa, Tomo 2626.

Remates

[1]

Doña Fran[cis]ca de Aragón, condesa de Ficallo, biuda del s[eño]r don Juan de Borja, digo que por mandado de v[uestra] m[erced] sean tasado[s] los bienes d[icho]s que se [h]an [h]echo ynventario q[ue] por su fin y muerte quedaron. Pido y supp[lic]o a v[uestra] m[erced], mande dar liçençia p[ar]a q[ue] se vendan en almoneda y fuera della, y de su balor se cumpla su dispusiçión p[or] justi[ci]a y p[ar]a ellos f[irm]a.

Doña Francisca de Aragón [rúbrica]

Otra tasación para el mercader Domingo Muntal, 17 de marzo de 1607

Compra

Nº 131 Órgano	A su Ex[celenci]a s[eño]r Duq[ue] de Lerma se le dio un órgano gr[an]de alto de madera de Alemania que tiene una rueda en medio y de muchas consonancias en tres mil y trescientos r[eales]	112U200***
Nº 132 clabiórgano	Un clabiórgano con tres clabicordios y seis mixtturas se dio a su ex[celenci]a en dos mil y duçientos r[eales]	74U800
Nº 133 órgano pequeño	Un órgano de dulçainas con sus fuelles peq[ue]ños en quatro cientos y quarenta r[eales] balen	14U960
Nº 134 Libros de Música	Dieronse a su Ex[celenci]a. Los libros de musica q[ue] se siguen en dos mil y treçientos y dos r[eales] en d[ic]ha manera	[14r]
Nº 7	Un libro grande de misas de mano en ciento y çienqu[en]ta r[eales]	150 r[eales]
Nº 8	Otro de la mysma manera en otros tantos	150
Nº 9	Otro de mano de misas de philipe de monte enquadernado en blanco en duçientos r[eales]	200
		500 201U960
		[14v]
Nº 10	Otro libro de mano como el anteçede[n]te en duçientos r[eales]	200 r[eales]
Nº 11	Otro como el de arriba en otro tanto	200

---

\*\*\* Maravedisos.

Nº 12	Otro de misas de molde del maestro bitoria en çiento y diez r[eales]	110
Nº 13	Otro como el de arriba en otro tanto	110
Nº 14	Cinco libros de misas y magnificas de orlando de laso en qui[niento]s r[eales]	500
Nº 15	Otro libro de misas de difuntos del maestro bitoria veynte y dos r[eales]	22
Nº 17	Seis quadernos con cubierta de papel açul en doze r[eales]	12
Nº 18	Diez libros del maestro bitoria en sesenta y dos r[eales]	62
Nº 20	Seis libros de motetes en sesenta y seis r[eales]	66
Nº 21	Otros çinco libros de motetes en otro tanto	66
		1848 r[eales]
		[15]
Nº 22	cinco libros encuadernados en pergaminos todos en veynte y quatro reales	24 r[eales]
Nº 23	Ocho libros encuadernados en pergamino con cintas coloradas en veinte y quatro r[eales]	24
Nº 24	Seis libros cubiertos en tablas en çiento y doze r[eales]	112
Nº 25	Seis querpos encuadernados en pergamino blanco en çinq[uen]ta r[eales]	50
Nº 26	Cinco libros encuadernados en quero en veynte quatro r[eales]	24
Nº 27	Otros cinco de la misma manera en otro tanto	24
Nº 28	Cinco libros de motetes en diez y ocho r[eales]	18
Nº 29	çinco de motetes de guerrero en doze r[eales]	12
Nº 32	Quatro libros de bilto en español en doze r[eales]	12
		2148
		[15v]
Nº 38	Cinco cuerpos de libros de phelipe de monte en diez y seis r[eales]	16
Nº 40	Otro libro de misas de mano en çiento y treinta y ocho r[eales]	138
		2302 r[eales]

Q[ue] son los dichos dos mil y treçientos y dos Reales en q[ue] se remataron los dichos libros balen setenta y

ocho mil y ocho çientos y ochenta y ocho m[aravedies]

Nº 135 biguelas

Seis biguelas de arco en una caja todas en nobecientos y ve[in]te y quatro r[cales]

31U416

## Inventari d'objectes que Joan de Borja va enviar a l'ambaixada en 1577

E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360

[187]

En Madrid, a quatro de Hebrero 1577, se despachó lo siguiente, firmado de Su Mag[esta]d y refrendado de Juan Vázquez sin señal.

*Memoria de lo que don Juan de Borja embía adelante*

en cofre nº 1

Una cama de grana con franjas de oro y seda con quatro cortinas y çielo y rodapié.  
Doze paños de tafetán carmesí y amarillo.  
Un pabellón de tafetán carmesí y con su manga de t[erci]opelo labrado

en cofre nº2

Una colcha blanca labrada de punto amarillo de la Yndia.  
Otra colcha de la Yndia de la misma labor.  
Un pabellón con su manda de la misma labor.  
Un peinador y una mantellina de la misma labor.  
Quatro almohadas con quatro arezuelos de lo mismo.  
Dos almoadas con dos arezuelos labradas de colorado.  
Otra colcha de la Yndia labrada de blanco.  
Otra colcha de tafetán morado forrada c[on] tafetán carmesí.  
Otra colcha de la Yndia de yerba pequeña respuntada de blanco.  
Un cuero de cordován y de dorado al rededor.  
Dos paños de damasquillo carmesí y blanco con çenefas de brocatel de la China.  
Una casulla de tafetán azul y blanco con su frontal.  
Otra casulla de raso leonado con su frontal.

[187v]

En otro cofre nº 3

Una sobremesa de damasco carmesí y con çenefa de tela de oro, una cubierta desta sobremesa de tafetán con carmesí.  
Una cama de damasco carmesí com su çielo, las goteras de brocado con quatro cortinas y rodapié.  
Quatro mançanas guarneçidas desta cama.  
Una espaldera de tafetán y or[o].  
Çinco almoadas de terz[i]opelo negro y cordován.  
Tres maneçillas de margil para rascar  
Dos esteras de palteta de la Yndia.  
Dos cabos de ébano.  
**Una corneta de marfil labrada.**  
Otra esterilla de la Yndia.  
Una carta de marear.  
Una estera grande de la China con figuras.  
Una colcha blanda de la Yndia.  
Dos pájaros de la Yndia.

En otro cofre nº 4

Ocho paños de damasco y terz[i]opelo carmesí.

En otro cofre nº 6

Una caixa de pasticas atochada con lienzos y lavores.  
Otra caixa en que va un cofre de tartaruga [tortuga] guarnecido de plata y lleno de ylo y brincos de ébano y berazú y

atochada la caja con dos piezas de hierva.

Otra caja de angelín en que va un script[ori]o guarnecido de plata con pasticas y peberes dentro.

Ocho sábanas.

Una pieza de hierba raxada.

Un bendén blanco.

Una estera de la Yndia.

[188]

En otro cofre nº 7

Una caja de brincos de bemjuí atochado con hilo y lienços y lavores.

Dos sábanas de Olanda guarnecidas de randas.

Otra sábana de red guarnecida.

Dos traveseros labrados de seda carmesí y otros dos de oro y otro de puntos blancos de la Yndia.

Dos almohadas labradas de punto amarillo.

Nueve toallas de Olanda guarnecidas.

Quatro fruteros de red labrados.

Otra toalla de Olanda guarnecida de red.

Un peynador guarnecido de trençilla.

Dos traveseros de Olanda y red con sus almohadillas de lo mismo.

Otros dos traveseros de randas con sus almodillas de lo mismo.

Un travesero y quatro almohadillas labrados de confitillos.

Nueve cuellos con tres pares de puños.

Seys sábanas de Olanda.

Una pieza pequeña de tela de seda de la China.

Una colcha grande de la Yndia.

En otro cofre nº 8

Una colcha de la Yndia con otras cosas ya usadas.

En otro cofre nº 9

Un manteo de damasco carmesí.

Tres fundas de jaulas de damasco y or[o].

Una ropilla de raso negro.

Otra ropa de terz[i]opelo negro guarnecida de canutillos de plata.

Una faya [faja] de terz[i]opelo negro de lavores.

Otra faya de raso negro prensado.

Una basquina de tela de plata bordada.

[188v]

Otra basquiña de tela de oro.

Una ropa de damasco y de bordada.

Otra ropa de tela de oro forrada de felpa.

Un jubón de raso encarnado bordado.

Otro jubón de telilla de plata y amarillo

Otro jubón de telilla de plata y negro.

Otro jubón de cuero adobados de ámbar.

Un capote de raso negro guarnecido.

Otra vasquiña de raso negro.

Una sábana criama de todo.

Un jubón de raso pardo bordado.

En otro cofre nº 10

Nueve caxas en que van ochenta y ocho piezas de porçelanas.

Nueve porçelanas grandes.

Un aguamanil.

Una calabaza.

Una alcatifa vieja pequeña.

En otro cofre nº 11

Doze porçelanas grandes.  
Diez platos pequeños.  
Dos salvas y çinco brincos de porçelana.

En un lio nº 30

Tres alfombras grandes y una mediana finas de la Yndia.

En otro lio nº 31

Seys alcatifas finas pequeñas de la Yndia.  
En un almofrex [almofrej] grande  
Nueve paños de tapiçería.  
Un çielo de una cama de paño y oro.  
El cobartor desta cama.

[189]

En otro almofrex [almofrej]

Siete paños de tapiçería.  
Una antepuerta de tapiçería.  
Quatro cortinas de paño de la sobre d[ic]ha cama.

[197v]

### Memoria de la ropa que don Ju[an] de Borja lleva

Cofre nº 4

Quatro taças de plata doradas y sus caxas.  
Un caxa con un tocado.  
Un cuero de bada.  
Unas pieças y de hierba pequeñas para jubones.  
Un baño de marfil.  
Un abano de ébano guarneçido de plata con su tafetán verde.  
Nueve platos de plata grande.  
Tres platos de plata medianos.  
Una salva de plata dorada labrada de figuras.  
Un forro de lobos blancos en una maleta de bocaçi.  
Un saquillo con un poco de canela.  
Otro con un poco de clavo, que todo será tres libras.  
Dos pares de votas de muger verdes, plateadas.  
Otras dos coloradas, plateadas.  
Una scrivanía de la China guarneçida de plata con tintero y salvadera y funda de damasco verde.  
Una caxa de la Yndia pequeña con çinco porçelanas muy chicas.  
Dos aranbelillos de hierba de la Yndia de menos de vara.

Caxa nº 14

Un cáliz de plata con su patena.  
Una cruz de plata.  
Dos candeleros de plata.  
Una paz de plata.  
Un ostiario de plata.  
Una campanilla de plata.  
Dos binajeras de plata.  
Una salva de plata.  
Un adereço del altar verde con dos pares de manteles.  
Un paño de damasco y brocatel para armar el altar.  
Una casulla de damasco verde y tela de otro bordada.  
Un paño de arambel de seda.

Dos toallas de aguamanos.  
 Una bolsa de corporales.  
 Una ara.  
 Un misal.  
 Un pergamino de las palabras de la Consagración.

## Cofre nº 15

Çinco escofines de oro y plata.  
 Tres apretadores de lo mismo.  
 Una çestilla.

[198]

Unos jubones de lienço y toallas y almohadillas y otras menudencias.  
 Unos cuerpos de raso y otro de chamillote guarneçidos de terçiopelos.  
 Una colcha de seda morada y pespuntada.  
 Una fuente de plata dorada.  
 Una aguamanil de plata dorado.  
 Una almohada de tafetán encarnado con su almohadilla de los mismos llenos de rosas.  
 Una ropa de la Yndia labrada.  
 Dos platos de porçelana, uno grande y otro pequeño.  
 Dos porçelanas doradas.  
 Una garrafa de porçelana.  
 Otra de nácar.  
 Una bandeja.

## Cofre nº 16

Un hornamento de tafetán negro guarneçido de terçiopelo con su frontal.  
 Dos cenefas azules y dos coloradas.  
 Tres pedaços de benjuí envueltos en un paño.  
 Una almohadilla con clavo y pimienta.  
 Una caxilla de machacán.  
 Una caxilla blanca con quatro porçelanas, las tres doradas y la una blanca y in salero de porçelana.  
 Una caxilla de la Yndia con cañutos de seda.  
 Tres caxillas de la Yndia con ylo y pañiçuelos.  
 Un pedaço de lienço con que ban apretas estas caxas.  
 Tres pedaços de anime.  
 Quatro sábanas de lienço.  
 Honze baras y una quarta de damasquillo blanco y carmesí de Toledo.  
 Una caja con dos candiles de plata.  
 Una porçelana de la Yndia grande.  
 Dos aguamaniles de porçelana, uno dorado.  
 Una garrafa de la Yndia de porçelana.  
 Un manteo de carisea blanca.

## Cofre nº 17

Dos fuentes, medianas de plata medianas con su caja.  
 Dos aguamaniles de plata grandes, dorados los bolbederos y bordes, en sus caxas.  
 Dos platos grandes de plata, de manjar.  
 Dos copas de plata labradas de sinçel doradas con sus sobrecopas.  
 Una copa de plata blanca con dos orejas.  
 Una benera de plata.  
 Dos binajeras de plata blanca.  
 Un cubillo de plata dorado con su sobrecopa.  
 Un búcaro de plata dorado con sinçel blanco con su sobrecopa.  
 Un aguamanil de plata, pequeño dorado.  
 Otro aguamanil de la misma manera.  
 Un baso grande de plata.

Un salero de jaspe guarnecido de plata dorada.  
 Un baso de nácar guarnecido de plata dorada.  
 Una caçuela de plata blanca alta.  
 Una confitera de nácar guarnecida de plata dorada.

[198v]

Un perfumador de plata blanca.  
 Un baso de plata castañado, dorado, con su sobrecopa.  
 Una caja de cuchillos guarnecidos de nácar con catorze piezas.  
 Tres cucharas de nácar guarnecidas de plata.  
 Dos garrafas de agua de plata labradas, blancas.  
 Dos aguamaniles pequeños de plata, blancos, llanos.  
 Otros dos aguamaniles blancos de plata pequeños, labrados.  
 Un salero pequeño de plata dorado, con su cubierta.  
 Dos pares de tigras de plata, blancas.  
 Un coco de maldívar guarnecido de plata blanca.  
 Otro coco de maldívar guarnecido de plata dorados con su caja.  
 Una salva de plata labrada dorados, son altos.  
 Una salbe blanca labrada de figuras.

## Baul nº 40

Siete libros de la China.  
**Quatro libros de canto de órgano.**  
 Un libro de la horden de Santiago.  
 Quinze libros.  
 Una aguja pequeña de marear, de marfil.  
 Una caxica de ojas de lata.  
 Una capa y una rropilla de paño negro.  
 Un capote de paño negro.  
 Una caxa de rrafa negra, guarnecida de terçiopelo cortado y ropillas de gorgarán, un capote y ropilla de gorgarán pardo guarnecido y la ropilla forrada en martas, un herrezuelo y ropilla de rafa verde guarnecido.  
 Un herreruelo y ropilla de telilla de seda negro y montera.  
 Un jubón de Olanda con pestañas de raso negro.  
 Unos gregüescos de terçiopelo negro cortado.  
 Un jubón de tafetán verde.  
 Un jubón de tafetán pardo.  
 Unas mangas de raso negro.  
 Unos gregüescos de tafetán pardo.  
 Un talabarte de terçiopelo negro con clavaçón plateada.  
 Un jubón de tafetán negro.  
 Un herreruelo de paño negro.  
 Una ropa verde de chamelote de seda con pasamanos de oro, afor[r]ada en martas.

## Baul nº 41

Una caxa con la cruz nácar.  
 Un ostiario de la China con monedas.  
 Una ymagen entre dos tablas.  
 Un libro verde.  
 Diez y siete libros.  
 Un baso de cuerno.  
 Dos ymágenes guarnecidas de ébano.  
 Çinco sombreros de fieltro.  
 Dos esterillas de la Yndia.  
 Quatro pares de çapatos blancos y un par negros.  
 Unos de terçiopelo.

[199]

Un par de pantuflos de terçiopelo.



Un sombrero de tafetán negro, pespuntado, con una trençilla.  
 Dos caracolas.  
 Dos pares de talabartes de cuero negro pespuntado.  
 Ropillas y herrero de filel negro.  
 Más quatro pares de çapatos de terçiopelo.  
 Un alfange.  
 Una dozena de cabritillas.  
 Una caixa de gorras con çinco gorras.  
 Una prensa de ébano.

**Más quatro librillos de canto.**

Una campanilla de plata.  
 Un adereço de espada de terçiopelo negro.  
 Un talabante de terçiopelo negro con la clavazón dorada.  
 Unos borseguies de cordovan.  
 Dos pares de botas blancas.  
 Ocho pares de çapatos negros de cordován.  
 Tres pares de çapatos blancos.  
 Unos entibos y copas doradas.  
 Doze pares de medias de seda.  
 Una espada y daga labrada plateada.  
 Otras dos espadas negras.  
 Dos pares de botas negras de cordován.  
 Unas calças de terçiopelo negro.  
 Otras de pasamanos verdes.  
 Otras de pasamanos pardas.  
 Un herrero y rupilla y montera de alma caixa.

Cofre nº 18

Tres dozenas de puntas de cristal guarneçidas de plata y çintas de tela de plata azules.  
 Çinquenta y dos votones de cristal, guarneçidos de plata.  
 Quarenta puntos de oro guarneçidos de rubis y esmeraldas menudas con sus çintas de tela parda y plata.  
 Una çinta de oro de treinta y quatro pieças con diez y siete perlas gruesas y veinte y tres diamantes.  
 Un collar de oro con diez diamantes y tres perlas.  
 Un apretador de oro de quinze pieças con ocho perlas un poco mayores y onze diamantes.  
 Unas arracadas con dos rubis y dos esmeraldas y una perla cada una.  
 Un joyero de oro con çinco diamantes pequeños y una esmeralda y rubí y una zafira.  
 Una caixa con quarenta y ocho botones y quarenta y siete rosetas y veinte y nueve trabiesas, guarneçidos de rubis y esmeraldas muy menudas.  
 Otra caixa con quarenta y nueve botones de oro, con la misma guarnición, y treinta y siete botones de punta, guarneçidos de rubis muy pequeños.  
 Una bola de plata.

[199v]

Una caixa con sesenta botones de oro grandes, esmaltados de negro y blanco.  
 Otra caixa con quarenta y nueve botones de oro labrado y esmaltados con un rubí pequeño en cada uno.  
 Un apretador de oro con diez y nueve piezas esmaltado de negro, açul y blanco.  
 Unos bicos de oro con quarenta y nueve piezas y veynte y quatro perlas pequeñas y veinte y çinco rubis pequeños.  
 Una pera de ámbar guarneçida de oro y rubis pequeños y unas perlas pequeñas.  
 Unas arracadas de oro con una perla cada una y guarda de rubis muy pequeños.  
 Una cuchara y un tenedor de cristal guarneçidos de oro y rubis muy menudos.  
 Un ruçador de plata.  
 Dos pomos de plata.  
 Un esarpidor de plata.  
 Ropa blanca de seruiçio.  
 Una caixa con un basso de algalia.  
 Un pomico de ámbar guarneçido de oro de cavo de toca.  
 Una caixa con veynte sortijas de oro y piedras.  
 Dos veneras una de oro y otra de plata con dos cadenas de oro.

Una caja pequeña de plata con un crucifijo bañado dentro.

Una canasta

Siete tablas de manteles alemanas con quatro tablas de manteles reales.

Onçe servilletas alemanicas con çe servilletas reales.

Siete toallas de Olanda.

Dos tablas de aparador.

Baul nº 42.

**Çinco libros de canto.**

**Otros siete librillos de canto.**

Una biblia pequeña.

Siete librillos.

Dos pares de botas negras de cordován.

Unas botas blancas.

[200]

Una cuera de benado.

Una mansí decapetado.

Unos gregüelos te[r]z[iopel]o ?

Dos pares de servillas, unas de cuero y otras de fieltro.

Un prezuelo y propela y gregüelos y montera y calçones de mezcloparda y sombrero de lo mismo.

Unos gregüelos de damasco verde con sus medias de seda.

Tres faltriqueras de cuero.

Unas botas zeradas.

Una espada con su asa y talamansi con la ? plateada.

Un jubón de Olanda cuerda con sus pestañas de raso verde.

Otro de lo mismo con pestañas de raso pardo.

Otro de lo mismo con pestañas de raso negro.

Otro blanco llano.

Una guarnaçión de espada dorada con toda las lavaçón.

Doze camisas.

Çinco toallas de aguamanil.

Otro par de calçetas.

Seis pares de corpiñes.

Una caja con çintas.

Una baçía de plata.

Un jarro de plata.

Unas espuelas doradas.

Una baçía de plata para lavar las manos.

Un jarrón de plata para lo mismo.

Una salva de plata dorada.

Un çestón

Onze platos grandes de plata.

Ocho patos medianos de plata.

Treinta trincheros de plata.

[200v]

Un açucarero de plata.

Un salero de plata dorado con su cubierta de pimentero.

Una calderuela de plata y candado con su candena y una bolsa de cuero.

Otra calderilla de plata dorada por defuera, con dorados en una bolsa de cuero.

Ocho cucharas de plata y ocho tenedores dorados.

Doze cucharas de plata blanca.

En otro çestón

Veynte trincheros de plata.

Dos salvas de plata llanos.  
 Una copa blanca labrada al m[od]o de plata.  
 Quatro candeleros de plata pequeños.  
 Una taza de plata dorada asucarea.  
 Dos jarros de plata blanca de una hechura.  
 Una caja con dos cuchillos de plata.

## Cofre numº 19

Una colcha blanca capellana.  
 Una barquiña de raso amarilla guarneçida.  
 Otra barquiña de damasco pardo guarneçida.  
 Un jubón de tafetán amarillo.  
 Otro jubón de tafetán negro.  
 Çinco sortijas de oro, las quatro pequeñas.  
 Unas arracadas de oro guarneçidas de rubíes pequeños.  
 Un joyel de oro labrado en la China.  
 Una cadena de oro para onras [?] reales  
 Dos porçelanas.  
 Tres pares de guantes de ambaixaydor

[201]

Un poco de ?  
 Una maya de tafetán.  
 Un mansi desmalto.  
 Un salero de plata pequeño.  
 Una capa de paño.  
 Otra de raza.  
 Una cuera tapetada.  
 Tres forros de abrigo.  
 Un talaverte de terziopelo.  
 Camisas usadas y otra ropa blanca de servi[ci]o.  
 Tres paravanes de [e]spumilla y estartocar ?  
 Un escofión e[n][h]ilo de oro.  
 Una toca de oro.  
 Unas medias de seda negras.

Tres esclavas.  
 Quatro esclavos.  
 Dos coches.  
 Dos mula de coche.  
 Quatro azémilas, dos de coche y dos de carga.  
 Dos otros baúles y aquillas del criador y cosas usadas de guarnidor.  
 Un cartapazio con papeles y despachos.  
 Una messa con sus pies.  
 Tres cartas zerradas que enbía la reyna, n[uest]ra s[eñor]a a la emp[e]ratriz.  
 Un balanzarí de mezilla verde  
 Unos calçones de lo mismo.  
 Un ryerreuelo de bedel.  
 Un fieltro con sus faldas de lo mismo.

[201v]

Una caja de gorras.  
 Una caja de sumbreros con seis sombreros.  
 Una maceta de terziopelo negro.  
 Otra de baqueta.  
 Una bolsa de terzopelo negro para chapinas.  
 Ocho ballestas con sus gafas.  
 Una alzava.

Dos carcajes.

Tres bolsas de cuero para agua, la una turquesca, otra guarnecida de pelusa.

Tres pares de botas de cordován, las unas pequeñas.

Un cinturón de respuntado con su alfanje.

Tres sombreros de sol.

Unas espuelas plateadas y otras barnizadas.

Unas botas ojeradas.

**Llibres en inventari de 1577**E – SIM, *Cámara de Castilla*, Libro 360

<b>Descripció</b>	<b>On</b>
Siete libros de la China.	Baül 40
<b>Quatro libros de canto de órgano.</b>	Baül 40
Un libro de la horden de Santiago.	Baül 40
Quinze libros.	Baül 40
Un libro verde.	Baül 41
Diez y siete libros.	Baül 41
<b>Más quatro librillos de canto.</b>	Baül 41
<b>Çinco libros de canto.</b>	Baül 41
<b>Otros siete librillos de canto.</b>	Baül 42
Una biblia pequeña.	Baül 42
Siete librillos.	Baül 42

### Extractes amb referències musicals de la crònica d'Álvaro de Veancos

*Relación del sole[m]ne recebimiento que se hizo en Lisboa a las santas reliquias que se lleuar[on] a la yglesia de San Roque, de la Compañía de Iesús, a veynte y cinco de Enero, 1588.*

(Alcalá, 1589)

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
<b>Processó</b>			
<i>Niños de la Doctrina</i>	Porten emblemes i inscripcions:	<i>Agnus Dei, Flos Campi, Liliu convalliu[m], Lignum viride, Oleoum offusum, Corona Capitis nostri</i>	24-25
“Capilla de la misma doctrina”	Motets i cançons	“Sigúase luego la capilla de la misma doctrina, co[n] muy buena música de varios motets y canciones devotas; y venía con ellos el padre maestro Ignacio, de la Compañía de Iesus”	25
Banderes i penons dels oficis de la ciutat amb danses	Dansa de pastors [xiquets]	“Venían luego las vanderas y pendones de los officios desta iudad de Lisboa, co[n] algunas da[n]ças, y entre ellas vna de pastores graciosame[n]te vestidos” [de xiquets]	26
Germanrats i confraries		Por su devoció[n] quisiero[n] aco[m]pañar las sanctas reliquias en este día, no solie[n]do salir a ningunas otras processiones	26
Confraria del Santíssim Sagrament	Capelles de <i>xirimies</i>	Por q[ue] de sola la cofradía del Sanctissimo Sacrame[n]to de la parrochia de la Magdalena avía cie[n]to y veynte cofrades, vestidos todos co[n] ropas largas de grana y escarlata, con guirnaldas y hachas de quatro pavilos, con sus particulares chirimías; de las quales avía varias capillas repartidas a	26-27

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
		trechos por toda la processió[n] moviendo la ge[n]te a devoció[n] y regozijo	
<b>Al pas de la processó</b>			
Arribada de la primera anda de reliques a una plaça. A l'entarmat s'hi troben les tres jerarquies angelicals.	En arribar la processó a la plaça <i>Pelourino viejo</i> hi havia un entarmat amb moltes persones fent d'àngels. Estaven distribuïts en tres nivells. Els del nivell inferior tocant i cantant amb violes, arpes, cítares, ...	“En la postrera y más baixa grada estaban los ángeles vestidos de varias colores con puñales y alfanges ricos en las manos; aunque algunos dellos en lugar desta divisa llevaban vihuelas, harpas, rabeles y cítharas con que tañían y cantavan, imitando con su música la gracia y suavidad de los ángeles”	64-65
	Quan van arribar les reliques a l'entarmat tots van cantar:		
Àngels	<i>Asclepia Dei</i> <i>Salvete ocineres,</i> <i>ossaq[ue], Principum</i> <i>Qui iam sydereis</i> <i>moenibus imperant</i> <i>Ad vos Aligeri</i> <i>labimur aethere</i> <i>Rapturi in patriam</i> <i>dulcia pignora,</i> <i>Dulces exuvias, ni</i> <i>foret impium</i> <i>Rectores mediis</i> <i>tollere fluctibus,</i> <i>Ductores gravibus</i> <i>demere praeliis.</i> <i>Ollis digna polo</i> <i>templa locavimus</i> <i>Templorum volumus</i>	“En este encuentro se leva[n]taro[n] todos, recibiendo las sanctas reliquias con un alegre canto muy al propósito de la fiesta; y dezía desta manera”	65

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines	
Descripció de com cantaven els àngels i la incorporació a la processó	Els àngels s'incorporen a la processó cantant.	<p><i>figere postibus</i>  <i>Insignes clypeos,</i>  <i>quos violentior</i>  <i>Pulsavit toties ira</i>  <i>tyranidis,</i>  <i>Pulsarunt avidae tela</i>  <i>cupidinis,</i>  <i>Pulsarunt Stygii</i>  <i>fulmina Tartari.</i>  <i>Dum non vos patria</i>  <i>sede reponimus</i>  <i>Lusitania damus</i>  <i>templa nitentibus</i>  <i>Quae fecit pietas</i>  <i>amula sedibus.</i>  <i>Hic iam Lysiacaе vos</i>  <i>colis inclyta</i>  <i>Gentis relligio: Quid</i>  <i>polus amplius</i>  <i>Addet, cum patria</i>  <i>vos Deus suferet?</i></p>	<p>“Començaron todos a baxar pro [sic] la escalera con mucha orden y concierto, y gran suavidad de música: cosa de mucho gusto y regozijo, porque levantava los espíritus y hazía subir el pensamiento a contemplar la hermosura de la gloria, y verdadera bienaventurança [...], y con este orde[n] entraron todos enla processió[n] y se pusieron dela[n]te de las quatro primeras andas, co[n]tinuando su música, ya unos, ya otros, ca[n]tando varios motetes y ca[n]ciones en loor de las sanctas reliquias”.</p>	66-67



Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
Les altres andes en arribar a la plaça	Canten la jerarquia mitjana i s'incorporen a la processó.	“Llegando a la misma esta[n]cia las otras quatro andas q[ue] venían enmedio, descubriose otra vez la gloria con gran música y estruendo de chirimías, aparecie[n]do la segunda hierarchía, con casi cinquenta ángeles de más lustre q[ue] los pimeros”	67
Incorporació a la processió	<p><i>Anapaestici</i> <i>Quid non terras</i> <i>sperare iubent</i> <i>Debita coelo pignora</i> <i>div[in]um</i> <i>Urbs consiliis clara</i> <i>vigebit,</i> <i>Cui tot capitum</i> <i>ducitur ordo.</i> <i>Dum Lysiadae pia</i> <i>bella gerent,</i> <i>Hec fismabunt</i> <i>brachia dextras:</i> <i>Dum rite colent sacra</i> <i>dona pedum,</i> <i>Pede calcabunt sera</i> <i>tartarei</i> <i>Colla draconis,</i> <i>ducite pompam,</i> <i>Spes ocives ducite</i> <i>vestras.</i> <i>His stare potest[a]</i> <i>ossibus orbus.</i> <i>Nil suffulium pieate</i> <i>ruit.</i> <i>Has nescit opes</i> <i>gemmifer Indus,</i> <i>Nescit tales Baylon</i> <i>merces,</i></p>	“Con este concierto entraron en la processión y veneraron las santas reliquias, poniéndose delante de las quatro andas del segundo repartimineto, haziendo siempre muy suave música de varias suertes; porque demás del coro que entre ellos venía, avía también dos ternos de ángeles de escogidas voces, que se remudavan a vezes, cantando varias rimas y sonetos con los instrumentos que tañían” Los cuales cantores, por ser de poca edad y representar ángeles, era[n] oydo con una nueva atención y devoción. La letra del canto con que el coro recibió las sanctas reliquias es la siguiente”	68-69

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
	<p><i>Deus hoc pretio vendat olympum.</i></p>		
	<p>En arribar a la tarima es van descórrer les cortines i es va mostrar la tercera jerarquia. Els serafins, querubins i els trons van rebre a les reliquies cantant:</p>		
	<p><i>Quisquis haec Div[in]um monumenta cernis, Cerne quae Divi documenta prabent: Hi quibus coeli studiosa plaudit Aula, coele stem coluere vitam, Sudit attolli sua sancta cantu, Qui suas laudes sapiens tacebat. Incubant auro, gravibus[ue] gemis Membra, que duris sacruère saxis, Quae sacris tollunt humers, profanis Sub tyrannorum pedibus iacebant. Nescit extingui generosa virtus: Cum cadit nunquam ruittura surgit, In polum terris volat,</i></p>		
Les quatre últimes andes		<p>“Recibieron luego las sanctas reliquias con un canto, cuya letra es la que se sigue”</p>	70

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
	<p><i>unde ridens</i>  <i>Turbunes verum ostil</i>  <i>extimescie</i>  <i>Sancta virtutis pete</i>  <i>castra miles,</i>  <i>Sperne vibrantis fera</i>  <i>tela mortis,</i>  <i>Pro Deo quando</i>  <i>moriere, viues.</i></p>		
La tercera jerarquia s'incorpora a la processó.		“Y con este canto baxavan todos la escalera por su orden, llevando delante su guión en una hasta dorada, en el qual con letras de oro estava este letrado SUPREMA HIERARCHIA”	71
Sants de Portugal fan reverències i s'uneixen a la processó	En la Rua Nova		72-112
Diversos arcs de triomf	En la Rua Nova		112-142
Quatre virtuts cardinals	De la Rua Nova a Escuderos y Poçodocha a Navaes		142+145
Un altre arc de triomf	C. Santa Catalina		146
Arribada de la processó a São Roque	Narració de la rebuda de Sant Roc a les relíquies i la resposta d'estes		
De com el príncep cardenal[Albert d'Àustria] va veure entrar les relíquies a São Roque i abans		“Estuvo su Alteza mucho tiempo en S[ao] Roque, hasta que llegó la processión a aquella calle, en la qual por ser ancha y descubierta a la vista era cosa notable de ver el gran orde[n] de la	194-195

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
havia visitat el recorregut		processión con todos sus pendones y cruces y todo lo demás que en ella venía: porque reverberando allí los rayos del sol, davan gran gracia y resplandor a todo, y particularmente a las piedras preciosas, telas y brocados, de que venían vestidos los cavalleros de la Compañía de Sancta Engracia, y los demás Sanctos de Portugal, y las tres hierarchías de ángeles; los quales llegando a donde podían ser oydos de su Alteza, paravan haziendo música, como agradeciéndole en nombre de la gloria, el recebimiento y acogida que hazía a las sanctas reliquias.”	

---

**Altres celebracions els dies següents**

---

El dia següent	Missa cantada amb la capella reial.	<p>“El día siguiente, después de la procesión, q[ue] era a 26 de Enero, se hizo la fiesta de la Translación y colocación de las sanctas reliquias, ca[n]tándose la missa de Todos Santos de Pontifical, que la dixo el mismo reverendísimo de Hybernia, y predicó el padre Maestro Ignacio, de la Compañía de Iesús, estando presentes el Illustrísimo Arçobispo de Lisboa com muchos señores y gra[n] concurso. Y aunq[ue] su Alteza quisiera hallarse presente, no lo pudo hazer por causa de los negocios de la India”</p> <p>“Pero embió toda su capilla y música co[n] todo género de instrumentos, y al obispo deán de la capilla real, para q[ue] la fiesta se</p>	196-197
----------------	-------------------------------------	---	---------

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
		hiziesse co[n] toda la solemnidad possible.”	
Visita de tota la gent de Lisboa a les relíquies. Diversos grups	Durant vuit dies va estar oberta l'església de São Roque. Van anar en processó a veure les relíquies, alguns amb molta música.	“los cuales, siendo en gran número, vinieron en processión co[n] ramos verdes en las manos y con música de voces y chirimías”	201
Els pobres	Des de la casa de la Misericordia a São Roque.	“fue cosa de ver la devoció[n] de los pobres d[e] Lisboa, los cuales por ser enfermos y lisiados, como no pudiese[n] fácilmente entrar a presentarse a las sanctas reliquias, hallaron manera como las gentes les diesse[n] lugar. Y fue que el miércoles a 27 de Enero, justos todos en un cuerpo vinieron en processión de la casa de la Misericordia a la yglesia de S[ão] Roque, las mugeres de una parte y los ho[m]bres de otra, todos con cañas verdes en las manos. Y co[n] capilla de ca[n]to de órgano y chirimías, que procuró la cofradía d[e] S[an] Alexo, cuya imagen (porque era sus cofrades) traían en unas andas”	199-200
Altres homes		“Queriendo imitar a los pobres, se juntaron al otro día, que eran a 28 de Enero, todos los moços que anda[n] ganando en la plaça que llaman de la Ribera; los cuales siendo en gran número, vinieron en processión co[n] ramos verdes en las manos, y con música de voces y chirimías, llevando en unas andas la imagen de San Gonçalo de Amara[n]te”	200-201
Morenos		“De la misma invención usarían los	201

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
Col·legi de Sant Antoni de la Companyia		<p>morenos, viniendo todas la naciones dellos, q[ue] ay más de veynte en Lisboa, cada una con su pendón de nuestra Señora del Rosario y co[n] sus hábitos bla[n]cos, con mucha cera y cruces”</p> <p>“Los estudiantes del Collegio de San Antó[n], de la Compañía de Iesús, de Lisboa, aunque en la processión solenne avían en parte hecho fiesta a las reliquias, en figuras de ángeles y otros sanctos, q[ue] con mucha gracia y loa representaron (aunque también se escogieron para estas figuras otros que no eran estudiantes) tomaron después por devoción hazer su processión en la qual con su proprio hábito de estudiantes las visitassen y se offreciessen particularmente a los sanctos, cuyas ellas eran, dando gracias a Nuestro Señor por aver dado tan grande tesoro a la Compañía, en la qual ellos estudian. Y ansí, el sábado por la tarde, a treynta de Enero, juntos todos en las classes de humanidad salieron del Collegio de San Antón, con velas blancas encendidas en la mano, llevando delante una cruz de plata muy hermosa, con sus ciriales, siguiéndose las nueve classes de humanidad por su orden, con sus maestros religiosos de la mesma Compañía, que ordenavan los estudiantes, los quales aunque passavan de mil y quinientos, llevavan tanta orde[n] y quietud que era cosa mucho para ver. A la postre de todo venía la</p>	201-205

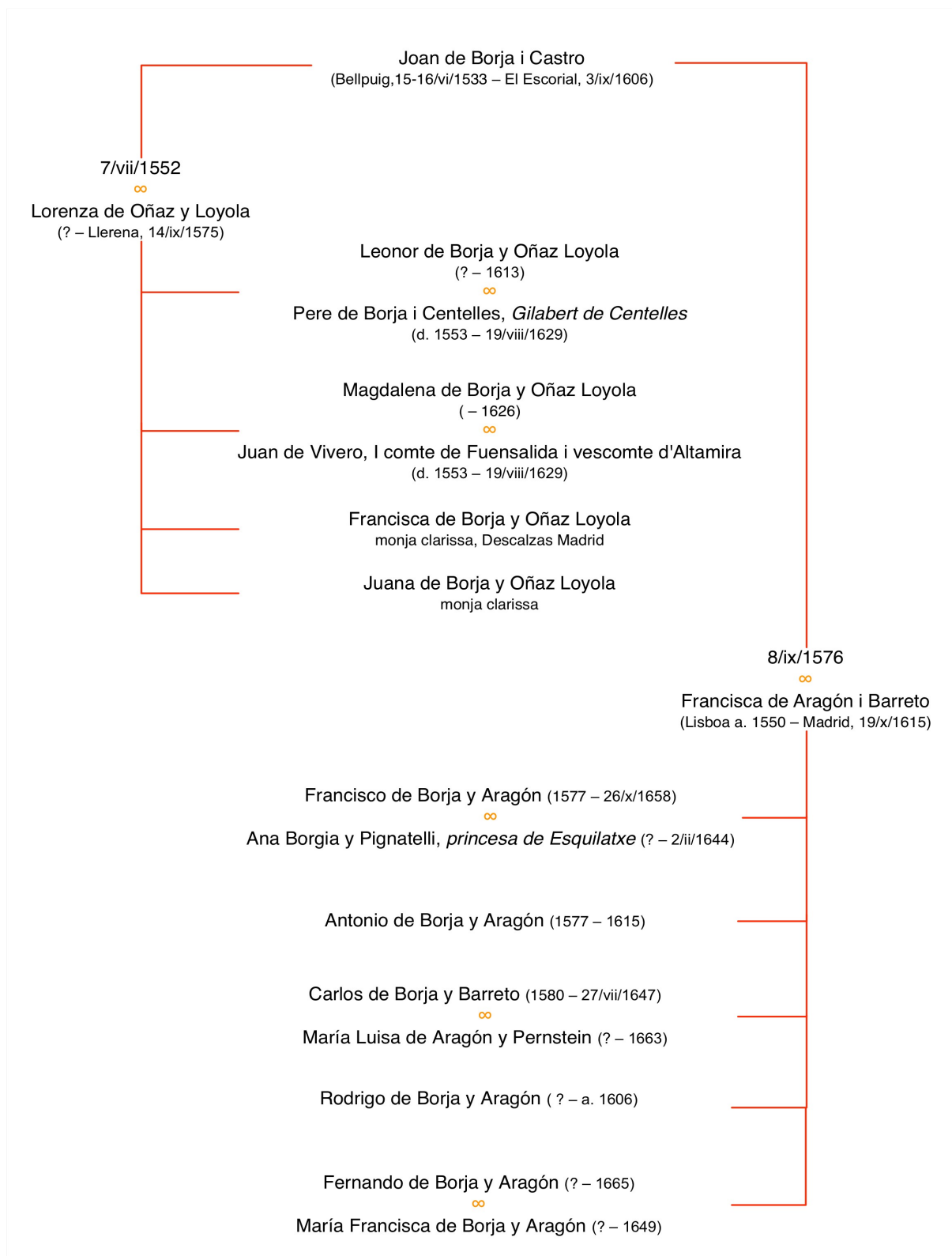
Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
		<p>cofradía de Nuestra Señora de la Anunciada, que los mismos estudiantes tienen en la yglesia del dicho Collegio de San Antón, en la qual entra la nobleza de Lisboa, q[ue] estudia en aquel Collegio; y fue allí instituyda esta cofradía el año 1584, por communicación de otra semejante, que la primera y está en Roma, en el Collegio Romano de la mesma Compañía, con mucho privilegios y favores apostólicos: y después nuevamente aprovada por la sancta memoria del Papa Gregorio 13, con muchas gracias, perdones e indulgencias plenarias, que les ha concedido. Al principio desta cofradía venía otra cruz muy rica, con sus ciriales, y tras ella los cofrades con cirios blancos en las manos encendidos; y doze dellos co[n] hachas, y ala postre el mayordomo de la cofradía con su vara, y algunos de los más principales llevaban también varas para gobernar la processión. Venía en medio la capilla de ca[n]to de órgano, que tiene la misma cofradía y a veces ella, y a veces los clérigos que en el dicho Collegio estudian la Theología moral y a veces las chirimías que llevaban, cantavan y tañían sie[m]pre hymnos y psalmos con mucha solemnidad. Llegando a san Roque ya casi de noche, con la qual parecían mejor las muchas lumbres que avía en la processión: Y así llegaron todos por su orden a offrecerse a las sanctas</p>	

Qui	Què s'interpreta / acció	Text	Pàgines
		<p>reliquias, besándolas de manos de padres de la Compañía, q[ue] para tal efecto estaban allí, con sus sobrepellizes y estolas. Y por que aquel día era sábado, en el qual acostumbra la cofradía cantar una Salve a Nuestra Señora, se cantó allí delante las sanctas reliquias, con variedad de voces e instrumentos músicos; y mientras los estudiantes llegavan a besar las sanctas reliquias, continuó siempre la música, ya tañendo, ya cantando a la harpa y a los órganos, ca[n]ciones devotas, en loor de los gloriosos sanctos”.</p>	



## Arbres genealògics i mapes

### Descendència de Joan de Borja

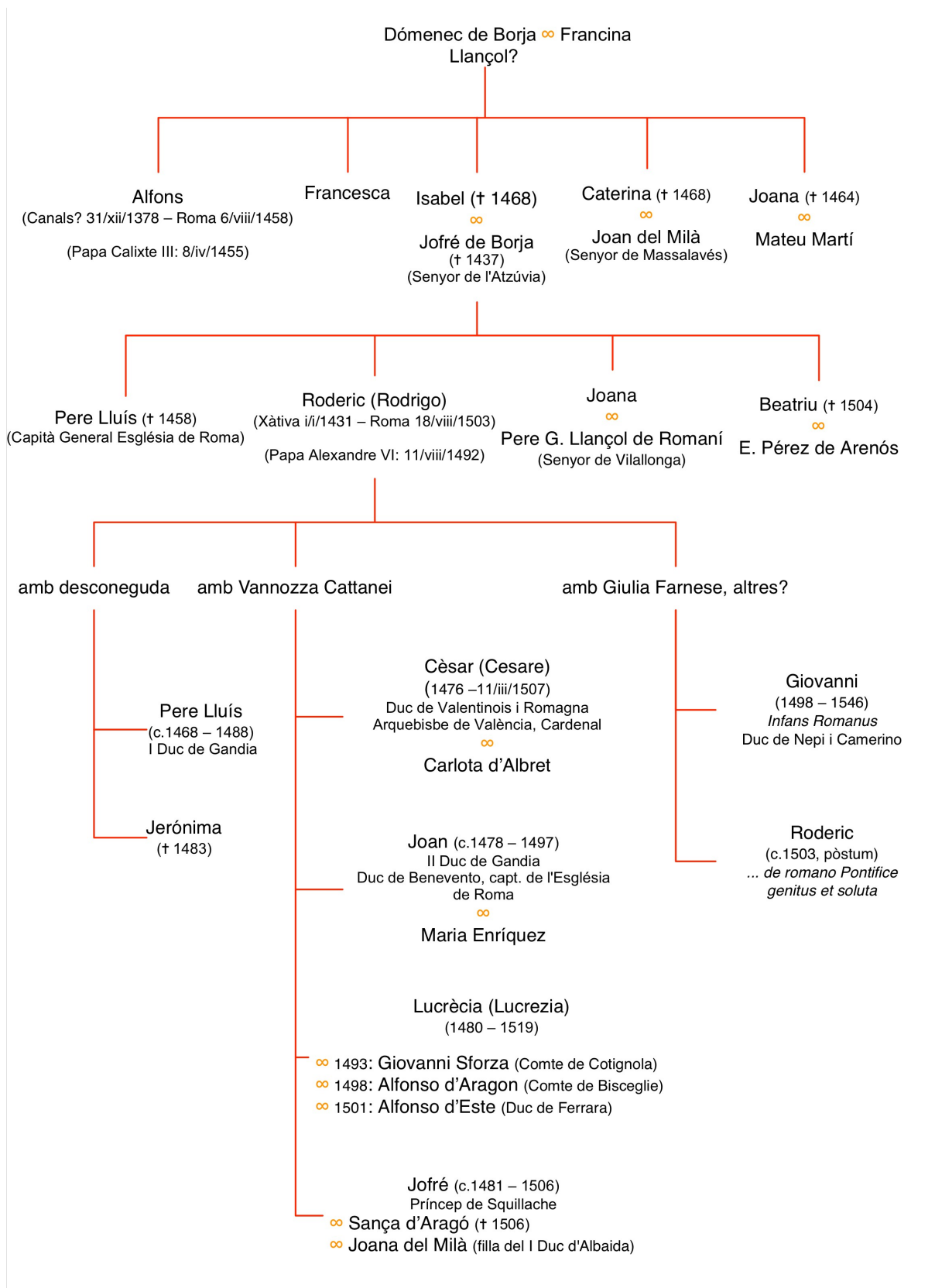


## Ducs de Gandia

- I. Pere Lluís de Borja (Roma, ca.1468–Civitavecchia, 3 setembre 1488)
- II. Joan de Borja (Roma, ca.1478–Roma 15 juny1497)
- ☞ (24 agost 1493) Maria Enríquez i de Luna (Medina de Rioseco, ca.1474–Gandia, c. 1537)
    - \* Joan (1494–1543): III duc de Gandia i Grande de España (1520)
    - \* Isabel (Gandia 15 gener 1497–Valladolid 1557): monja clarissa i fundadora de les Descalzas Reales
- III. Joan de Borja i Enríquez de Luna (Gandia, 10 novembre 1494–Gandia, 9 gener 1543)
- ☞ (31 gener 1509) Joana de Aragó i Gurrea (d.23 febrer 1520)
    - \* Francesc (1510–1572): IV duc deGandia, marqués de Llombai, virrei de Catalunya i III General de la Companyia de Jesús
    - \* Alfons (ca.1511–10 maig 1537): Abat de Valldigna
    - \* Maria (1513–1569) (sor María de la Cruz) Santa Clara, Gandia
    - \* Ana (ca.1514–1568) (sor Juana Evangelista) Santa Clara, Gandia
    - \* Isabel (ca.1516–1568) (sor Juana Bautista) Santa Clara, Gandia
    - \* Luisa (19 agost 1512–4 octubre 1560) ‘la santa duquesa’ ∞ Martí de Aragó i Gurrea (comte deRibagorça i duc de Vilafermosa)
  - ☞ (13 març 1523) Francisca de Castro-Pinós (13 març 1523–1576)
    - \* Pere Lluís Galceran (Gandia, 1528–Barcelona, 20 març 1590): darrer Maestre de Montesa, marqués de Navarrés i virrei de Catalunya
    - \* Diego (Gandia, setembre 1529–València, 21 setembre1562): paborde de la catedral de València.
      - ◆ Juana, abadessa de les Descalzas Reales de Madrid.
    - \* Felipe Manuel (Gandia, 1530-Messina, 15 setembre 1587)
    - \* Maria (Gandia, 1532–28 abril 1601) (sor María Gabriela) Santa Clara, Gandia
    - \* Leonor (Gandia, 1534–1564)
    - \* Ana (Gandia 1535–1601) (sor Juana de la Cruz): monja clarrisa a Gandia i abadesa de les Descalzas Reales
    - \* Magdalena Clara (1536–1592)
    - \* Margarita (Gandia, 1538–13 octubre 1573)
    - \* Juana (ca.1540)
    - \* Tomás (Gandia 1541–1610): canonge de la catedral de Toledo, bisbe de Màlaga, arquebisbe de Saragossa i virerri d’Aragó
- IV. Francesc de Borja i Aragó (Gandia 28 octubre 1510–Roma 1 octubre 1572)
- ☞ (1529) Leonor de Castro (Torrao, 1512–Gandia, 27 març 1546)
    - \* Carlos (1530–1592): V duc deGandia
    - \* Isabel (Medina del Campo, 1532–1558) ∞ Francisco Gómez de Sandoval y Zuñiga (d. 21 març 1574): marqués de Dénia i comte de Lerma
      - ◆ Francisco Gómez de Sandoval Rojas y Borja (Tordesillas, 1553–Valladolid, 1625): I duc de Lerma, V marqués de Dénia, valido de Felip III i cardenal



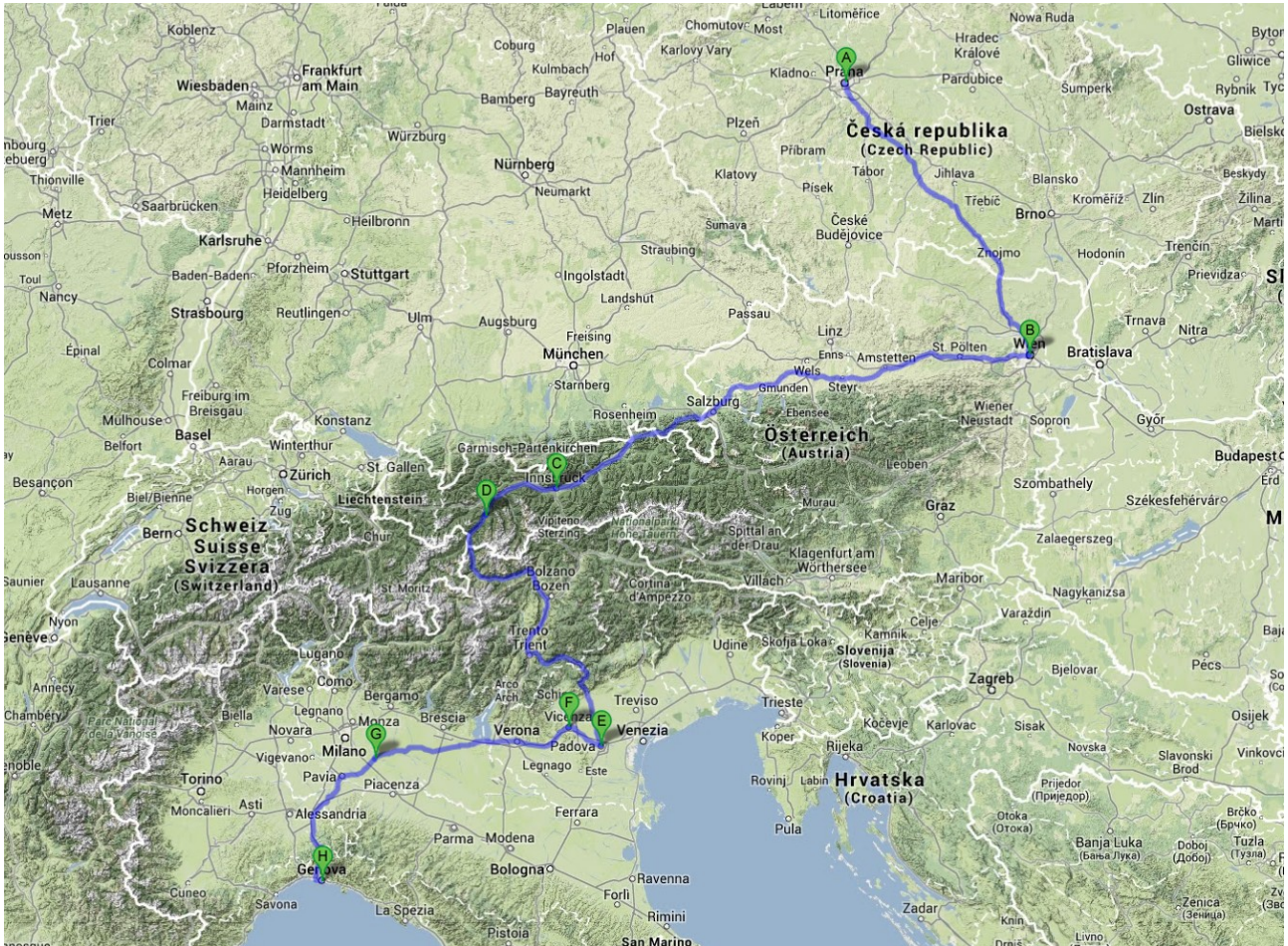
### Ancestres Borja de la casa ducal de Gandia



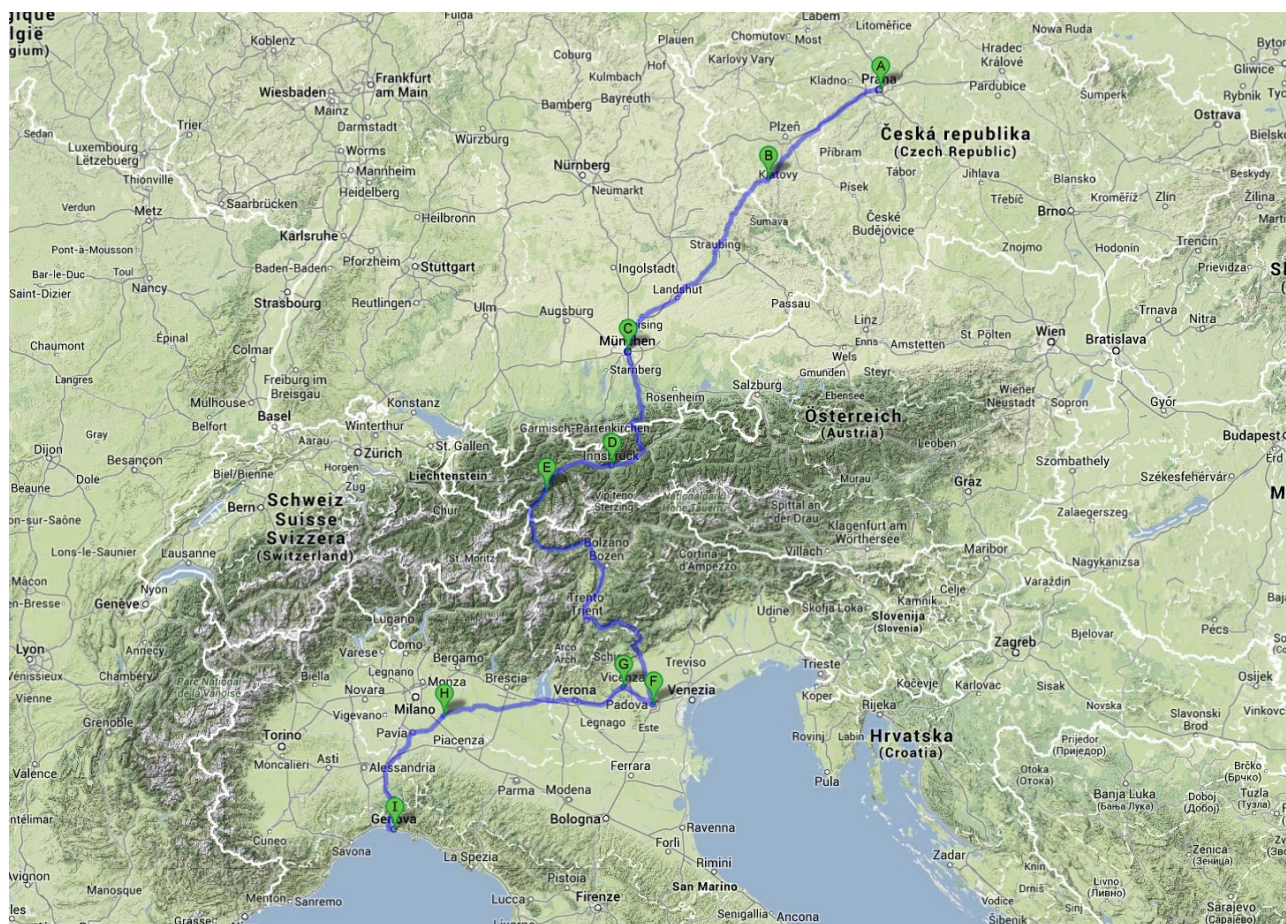
## Mapes

### Viatge de l'Emperadriu Maria des de Praga a Madrid 1581 – 1582

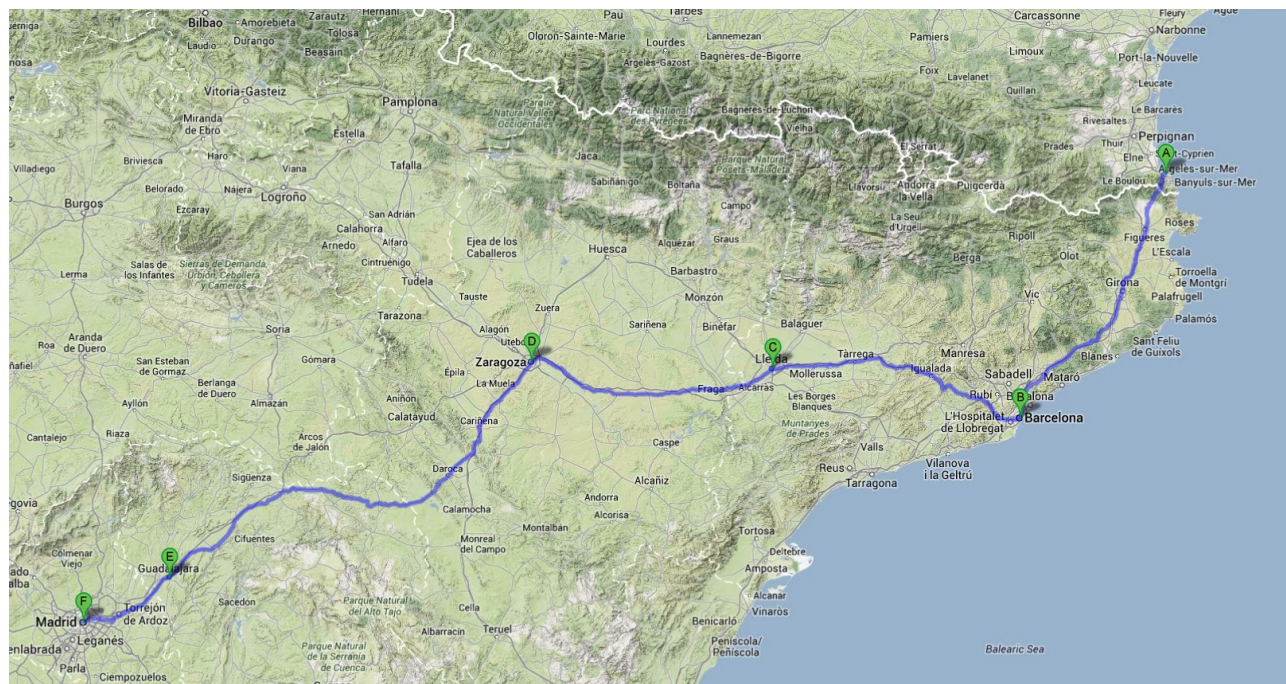
Ruta del seguici de l'emperadriu Maria des de Praga fins a Gènova



Ruta del seguici de Joan de Borja des de Praga fins a Gènova (a Innsbruck s'hi va unir al seguici)



Ruta des de Cotlliure fins a Madrid



## Relació de documents relacionats amb el “control editorial”

Cartes i documentació sobre edicions de llibres i música

Any	Què? (carta /document / edició)	Qui envia? Dedicatòria / Publicació	Referència
30/04/1581	Dedicatòria en llibre	<i>Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, emendada y añadida en esta última edición hasta la fin del Anno de ochenta</i>	p. 24v.
30/06/1581	Dedicatòria en llibre	<i>Las Ensaladas</i> de Mateo Flecha	f. Aiiij
03/06/1588	Explicació en llibre	Traducció al castellà del portuguès. <i>Relación del Solemne recibimiento... de las Santas Reliquias</i>	
03/06/1588	Carta	Domingo Torres (possiblement llibrer de Barcelona) a Joan de Borja	GB – Lbl <i>Add.</i> 28426, doc. 15, f. 32
12/11/1598	Carta	Don Antonio de Borja a Joan de Borja. Salamanca, (possiblement el fill): “en recomendación de maestro Curiel, y de un libro que tiene escrito, y para cuya impresión pide licencia”	GB – Lbl <i>Add.</i> 28426, doc. 37, f. 74
04/01/1599	Carta	El licenciado Alonso Ramírez a Joan de Borja. Madrid: “va a ser corrector de la imprenta, y el impresor es el licenciado Varez de Castro”	GB – Lbl <i>Add.</i> 28426, doc. 41, f. 80
01/01/1604	Carta	Consulta al Consejo de Estado: “Sobre el libro de la genealogía de Su Mag[esta]d [Felip III] que tiene escrito el cronista y cosmógrafo Juan Baptista Lavanha... y sobre si se ha de imprimir en Flandes o en Madrid, en casa de Julio de Junta y Pedro Perreti, junto a otros libros”	GB – Lbl <i>Add.</i> 28427, doc. 136, f. 329
01/01/1605	Explicació en llibre	Diego Suárez de Corvín va demanar a Joan de Borja per imprimir el llibre sobre la història del darrer Maestre de Montesa	
08/09/1606	Carta	El padre Antonio Mascarenhas a Joan de Borja. Roma: “Sobre la segunda edición que se pensaba hacer de las <i>Obras</i> del padre Mariana”	GB – Lbl <i>Add.</i> 28428, doc. 24, f. 92

## Taules comparatives de valoracions de llibres de Tomás Luis de Victoria

EDICIÓ	ANY	VALORACIÓ	MARAVEDISOS	CONCEPTE	ON	BIBLIOGRAFIA
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1607	110 reals	3740	taxació/venda inventari	Inventari Joan de Borja // Lerma	Dadson et altres
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1583			compra de llibre	S. Pietro in Vaticano (Capella Giulia). Roma	O'Reagan2011, p. 129
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1584			compra de llibre	S. Giacomo degli Spagnoli. Roma	O'Reagan2011, p. 126
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1584	3 escuts ?	1125	compra de llibre	S. Luigi dei Francesi. Roma	O'Reagan2011, p. 127
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1584	3750 maravedisos	3750	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Ávila	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1584	7500 maravedisos	7500	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Cuenca	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1584	6 ducats / 2250 maravedisos	2250	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Salamanca	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1585	6800 maravedisos	6800	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Toledo	Noone2006, p. 255 // Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1585	3750 maravedisos	3750	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Cadis	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1586	2244 maravedisos	2244	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Jaén	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1587	6 ducats / 2244 maravedisos	2244	taxació/venda inventari	Descalzas Reales	Vicente2012, p. 230
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1588	2500 maravedisos	2500	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Sigüenza	Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	1590	3060 maravedisos	3060	compra de llibre	Catedral de Sevilla	Ruiz2007, p. 165 / Ruiz2012, p. 333
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	a. 1603				S. Maria in Vallicella (Chiesa Nuova)	O'Reagan2011, p. 128
Missarum libri duo (1583) RISM V1431	a. 1608				S. Maria de Monteserrato. Roma	O'Reagan2011, p. 128



EDICIÓ	ANY	VALORACIÓ	MARAVEDISOS	CONCEPTE	ON	BIBLIOGRAFIA
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	1607	110 reals	3740	taxació/venda inventari	Inventari Joan de Borja // Lerma	Dadson et altres
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	1587			compra de llibre	Catedral de Sevilla	Ruiz2007, p. 165
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	1587	4 ducats / 1496 maravedisos	1496	taxació/venda inventari	Descalzas Reales	Vicente2012, p. 231
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	1587	1700 maravedisos	1700	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Ávila	Ruiz2012, p. 333
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433		3400 maravedisos	3400	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Toledo	Noone2006, p. 256 // Ruiz2012, p. 333
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	1588	2500 maravedisos	2500	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Sigüenza	Ruiz2012, p. 333
<i>Motecta festorum totius anni</i> (1585) RISM V1433	d. 1585			compra de llibre	S. Giacomo degli Spagnoli. Roma	O'Reagan2011, p. 126
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1607	80/62 reals	2740	taxació/venda inventari	Inventari Joan de Borja // Lerma	Dadson et altres
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1600	16000 maravadies	16000	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Toledo	Noone2006, p. 259 / Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1601	6 ducats	2250	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Salamanca	Vicente2008, p. 93 / Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1601	13600 maravedisos	13600	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Cuenca	Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1601	6800 maravedisos	6800	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Las Palmas	Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1601	3750 maravedisos	3750	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Palencia	Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta, psalmi...</i> (1600) RISM V1435	1601	2250 maravedisos	2250	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Sigüenza	Ruiz2012, p. 333

EDICIÓ	ANY	VALORACIÓ	MARAVEDISOS	CONCEPTE	ON	BIBLIOGRAFIA
<i>pslami...</i> (1600) RISM V1435		maravedisos		enviament de llibres		
<i>Missae, magnificat, motecta,</i> <i>pslami...</i> (1600) RISM V1435	1612	Guants		gratificació per enviament de llibres	Catedral de Granada	Ruiz2012, p. 333
<i>Missae, magnificat, motecta,</i> <i>pslami...</i> (1600) RISM V1435	a. 1603				S. Lorenzo in Damaso. Roma	O'Reagan2011, p. 127
<i>Missae, magnificat, motecta,</i> <i>pslami...</i> (1600) RISM V1435	d. 1600				Catedral de Bogotà. Colòmbia	Gembero2006, p. 170
<b>Cartipàs misses de difunts</b> <b>(manuscrit)</b>	1607	22 reals	748	taxació/venda inventari	Inventari Joan de Borja // Lerma	Dadson et altres
<i>Officium Defunctorum</i> (1605) RISM V1436	1606	maravedisos	1700	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Burgos	Ruiz2012, p. 333
<i>Officium Defunctorum</i> (1605) RISM V1436	1608	maravedisos	1500	gratificació per enviament de llibres	Catedral de Sigüenza	Ruiz2012, p. 333

## Comparativa entre biblioteques personals amb llibres de música, 1550 – 1630

BIBLIOTEQUES DE MÚSICA PERSONALS SEGLES XVI-XVII									
Posseïdor	Anys inventaris	Lloc	Total de llibres	Manuscrits	Impresos-parts/nº edicions	Cant pla	Teoria		
Fernando de Aragón, duc de Calàbria	1550	València	38	21 ?		16	1		
Jerónimo Insausti, clergue	1552	Nàpols	47						
Benito Arias Montanos	1553	n.p.	3				3		
Bernat Comelles, clergue catedral Barcelona	1555	Barcelona	3						
Reina Joana I de Castella	1555	Tordesillas	17	15			2		
<b>Maria d'Hongria</b>	1556	Brussel·les							
Francesc Cassador	1556	Lleida	4	4 ?					
Juan Bernal Diaz, bisbe Calahorra	1556	Logroño	117						
<b>Claudio Fernández Vigli de Quirfonés, comte de Luna</b>	1563	Trento	1		1				
Isabel de Aragón, IV duquesa del Infantado	1564	Guadalajara	12						
Andrés Gasco	1566	Sevilla	12	10 ?			1 ?		1
Lucía Monroy	1570	Valladolid	4					4 (de vihuela)	
Ruy Gómez de Silva, príncipe de Eboli	1573	Madrid	1	1					
<b>Princesa Joana d'Àustria</b>	1573	n.p.	144	78		61	5		
Pere Bosch, clergue	1577	Barcelona	16	4 ?			12 ?		
Joan de Borja	1577	Madrid	20	7			13/3 ?		
<b>Pedro Fajardo y Córdoba, marquès de Vélez</b>	1579	Madrid	3	3			2		1
Jaime Paratge de Bellfort	1579	Vic	14						
<b>Alonso Mudarra</b>	1580	Sevilla	12						
Ana Celenque, alias Ana Francés viuda de Luis Francés, jutge	1582	Valladolid	?						
<b>Rumpf de Wielross</b>	1587	Viena	120				119/106		1
Jeroni Planella, clergue	1590	Vic	5						
<b>Francisco Hurtado de Mendoza, marquès Almazán i comte de Monteagudo</b>	1591	Madrid	31	5 ?			26 ?		
Catalina de Sámamo, mtonja	1595	Valladolid	20						
<b>Philippe Rogier</b>	1596	Madrid	151						
Maria de Zúñiga, esposa de Pedro Laso	1596	Valladolid	15+				15+		
Jaume Fabrega, clergue	1599	Barcelona	2						2
Jaume Algasi, clergue	1600	Barcelona	3	3 ?					
<b>Felip II</b>	1602	Madrid	203						
Antonia de Ulloa, comtesa de Salinas	1605	n.p.	1						
Joan de Borja	1606	Madrid	145	7		137/38	1		
Joan Laurient, llibrer	1606	Barcelona	249			246/92	3		
Joana Floch de Cardona, duquesa de Cardona i Sogorb	1608	Barcelona	3						
<b>Guillem de San Clemente</b>	1608	Praga	1+				1+		
<b>Géry de Gherssem</b>	1611	Madrid	154						1
<b>Diego Sarmiento de Acuña, comte d'Acuña</b>	1623	Valladolid	8	?			?		8
Diego de Silva, conde de Salinas	1630	Madrid	26	1			25		
Catalina de Zúñiga y Sandoval, VI comtesa de Lemos	1630	Monforte de Lemos (Lugo)	4	2			1/1		1



Els llibres són de polifonia si no s'indica el contrari

## Taula de la reconstrucció de la “biblioteca” de Joan de Borja, 1606

BORJA	LERMA / KIRK	DADSON	HIERSEM ANN	Taxació / Venda	Descripció Inventari A	Tipus	Identificació / Edició / Autors	Font actual	Comentaris / Altres possibilitats
7	8	1	392 / 142	160/150	Un libro grande de mano de misas.	Manuscrit	Clemens non Papa, Gombert, Crecquillon, Lupus Hellinck, Manchicourt	B – Bc 27088	Provinent de Biblioteca de Maria d'Hongria ¿?
8	7	2	392 / 53	160/150	Otro de la misma manera.	Manuscrit	Clemens non Papa, et al.	B – Bc 27087	Provinent de Biblioteca de Maria d'Hongria ¿?
9	9	3	392 / 161	200/200	Otro de mano de misas de felipe de mori[te] enquadernado.	Manuscrit	Philippe de Monte, Misses	B – Bc 27089	
10	28	4	392/263	200/200	Otro de mano como el antecendente.	Manuscrit	Imprés. <b>George de la Hèle: Liber Missarum RISM L 285</b>	<b>B – Bc 27085</b>	Semblant a A – Wn 15948
11	28	5	392/264	200/200	Otro como el de arriba.	Manuscrit	Imprés. <b>George de la Hèle: Liber Missarum RISM L 285</b>	<b>US – NYhsa 392/264</b>	Semblant a A – Wn 15951
12	30	6	380 / 924	110/110	Otro de misas cubierto de cuero colorado de molde del maestro bitoria.	Imprés	Luis de Victoria, Tomás: <i>Missarum libri duo quae paritim quaternis...</i> Roma, Alessandro Gardano (Domenico Basa), 1583. RISM V 1431	US – NYhsa 380/924	
13	32	7	380 / 925	110/110	Otro como el de arriba.	Imprés	Luis de Victoria, Tomás: <i>Motecta festorum totius anni cum Communi sanctorum...</i> Roma, Alessandro Gardano (Domenico Basa), 1585. RISM V 1433	US – NYhsa 380/925	
14	27	8	392 / 133	550/500	Zinco libros de misas y manificas de orlando de laso con cubiertas de becerro blanco.	Imprés	Lasso, Orlando, <i>Patrocinium Musices / – V</i> (Adam Berg, Munich, 1573-1576) RISM L 857, L 873, L 874, L 877 i L 885.	GB – Lbl Hirsch IV. 1690, 1690a, 1690b, 1690c i 1690d.	
15	40	9		22/22	Otro de misas de dif[unt]os del m[ae]stro] vitoria con cubierta de pargamino.	Manuscrit		Desaparegut	

BORIA	LERMA / KIRK	DADSON	HIERSEM ANN	Taxació / Venda	Descripció Inventari A	Tipus	Identificació / Edició / Autors	Font actual	Comentaris / Altres possibilitats
16		10		50/	Otro de clariano de practica de cuero bayo.	Imprés	<i>Dodecharchordon</i>	?	
17	19	11		12/12	Seis quadernos con cubierta de papel açul.	Manuscrit	Jacob Regnart. Misses	?	Apareixen als llistats que Olmeda va enviar a Barbieri
18	37	12		80/62	Diez libros del maestro bitoria con cubierta de quero colorado.	Imprés	Luis de Victoria, Tomás: <i>Missae, magnificat, motecta, psalmi &amp; alia...quam plurima</i> (Madrid, ex typographia regia // apud Ioannem Flandrum, 1600) RISM V 1435.	E – Mn R/14433 – R/14437	
19		13		50/	Cinco libros de las lamentaciones con cubiertas de cuero.	Imprés ¿?		?	
20	29	14		392/219 66/66	Seis libros cubiertos de beçerro de motetes.	Imprés	Vincenzo Ruffo. <i>Motetti a sei voci, Composti da Vincentio Ruffo, Maestro della Capella, del Domo, di Verona. Dedicati, al Signor Luca Grimaldi, novamente posti in luce Da li suoi proprij originali...</i> (Venezia, Girolamo Scotto, 1555), RISM R 3048.	Prob. GB – Lbl Hirsch Ill.1056.	
21	24	15		392 / 135 66/66	Otros çinco libros de motetes en tablas coloradas de cuero.	Imprés	Orlando di Lasso, <i>Sacrae cantiones quinque vocum, tum viva voce, tum omnis generis instrumentis cantatu commodissimae.</i> (Nüremberg, Montanus & Neuber, 1562) RISM L 768.	D – B	
22	42	16		392/210 – 214 24/24	Çinco libros enquadernados en pergaminos todos.	Imprés	Rore, Cipriano, <i>Madrigali</i> . RISM	?	
23	33	17		392/112 24/24	Ocho libros enquadernados de pargamino con cintas coloradas.	Imprés	Ingegneri, Marc'Antonio, <i>Liber sacrarum cantionum. Quae ad septem, octo, nouem, decem, duodecim, sexdecim voces choris et coniunctis et separatim commode etiam cum varijs musicis instrumentis concini possunt</i> (Venezia, Angelo Gardano, 1589) RISM I 47	?	
24	25	18		392 / 85 112/112	Seis libros cubiertos en tablas.	Imprés	Giovanelli, Petrus: <i>Novi thesauri musici</i> (I – V), RISM 1568/2-6.	US – CA Houghton Mus 486.9	

BORIA	LERMA / KIRK	DADSON	HIERSEM ANN	Taxació / Venda	Descripció Inventari A	Tipus	Identificació / Edició / Autors	Font actual	Comentaris / Altres possibilitats
25	31	19	392 / 174-181	50/30	Seis cuerpos enquadernados en pergaminos blancos.	Imprés	Palestrina, P.L.: <i>Motecta Liber 1-5... Hymni, ... Madrigali</i>	US – CA Houghton Mus 779.4.551* // Mus 779.4.703* // Mus 779.4.521* // Mus 779.4.573* // Mus 779.4.574* // Mus 779.4.575* // Mus 779.4.576*	
26		20		24/24	Cinco libros enquadernados en quero.	Imprés	<b>Gabrieli, Andrea</b>	?	
27	22, 26, 35	21	380/839	24/24	Otros cinco de la misma manera.	Imprés	Guerrero, Francisco, <i>Motecta Francisci Guerriri, in Hispalensis Ecclesia Musicorum prefecti que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur</i> (Venezia, apud Jacobus Vicentinum, 1589), RISM G 4875. Liber secundus.	E – Mn R 14446 – 14448	
28	22, 26, 35	22	380/838 ¿?	18/18	Cinco libros de motetes.	Imprés	Guerrero, Francisco, <i>Motecta Francisci Guerriri in Hispalensis ecclesia musicorum prefecti, que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur vocibus</i> (Venezia, f. Antonio Gardano, 1570) RISM G 4871.	US – NYhsa ¿?	
29	22, 26, 35	23	380/839	12/12	Cinco cuerpos de libros de motetes de guerrero.	Imprés	Guerrero, Francisco, <i>Motecta Francisci Guerriri, in Hispalensis Ecclesia Musicorum prefecti que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur</i> (Venezia, apud Jacobus Vicentinum, 1589), RISM G 4875. Liber secundus.	E – Mn R 14449	

BORIA	LERMA / KIRK	DADSON	HIERSEM ANN	Taxació / Venda	Descripció Inventari A	Tipus	Identificació / Edició / Autors	Font actual	Comentaris / Altres possibilitats
30		24		8/	Cinco cuerpos de libros de oracio pequeños.	Imprés	¿? Horatio Faa: <i>Il primo libro de madrigali a cinque voci</i> (Venezia, Antonio Gardano, 1569) RISM F 1. ¿?	?	
31		25		20/	Otros cinco de diversos autores con listones de seda.	Imprés ¿?			
32	23	26		12/12	Quatro libros escritos en español.	Imprés	Prob. Pere Alberch Vila: <i>Odarum (Quas vulgo madrigales appellamus) diuersis linguis decantatarum harmonica, noua, &amp; excellenti modulatione compositarum.</i> (Barcelona, Jacob Cortei, 1560 – 1561), RISM V 1548 ( <i>Liber secundus</i> ), RISM V 1547 ( <i>Liber primus</i> ).	?	
33		27		15/	Çinco libros de orlando con cintas encarnadas y blancas.	Imprés	Lasso, Orlando.		
34		28		6/	Otros cinco de orlando más pequeños.	Imprés	Lasso, Orlando.		
35		29		16/	Quatro libros encuadernados en quero colorado y dorado.	Imprés ¿?			
36		30		8/	Çinco cuerpos de libros de Rufo.	Imprés ¿?			
37 A		31			Otros çinco del mismo.	Imprés ¿?			
37 B / 38	43	32		16/16	Çinco cuerpos de phelipe de monte.	Imprés	Monte, Philippe de, <i>Motecta</i> ¿?	?	
39		33			Quatro libros cuerpos de libros pequeños de lamentaciones	Imprés ¿?			
40	6	34	392/279	138/138	Otro libro de misas de mano en ciento y treinta y ocho [reales]	Manuscrit	Flori, Lasso, Vaet, Monte	B – Bc 27086	

## Estudi de l'inventari de llibres de música de 1606

### Nº 7

<b>Inventari (A)*</b>	nº 7 Vn libro grande de mano de misas
<b>Taxació (B)</b>	nº 7 Vn libro grande de mano de missas en ciento y sesenta reales que balen / 5U440**
<b>Venda (C)</b>	n 7 Vn libro gr[an]de de misas de mano en çiento y çinqu[en]ta R[reales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 150 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un llibre amb peces de Clemens non Papa, Gombert, Crecquillon, Lupus Hellinck, Manchicourt, ...
<b>Localització actual de la font</b>	B – Bc 27088

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 8<sup>I</sup>                      Hiersemann    392/142<sup>II</sup>                      Dadson 1<sup>III</sup>

### Comentari

L'estudi codicològic del manuscrit és de Charles van der Borren.<sup>IV</sup> Kirk fa una descripció basada en l'article de Van der Borren.<sup>V</sup> Al primer foli apareix un “nº 7”, pertanyent a la numeració de l'inventari de 1606 dels llibres de música de Joan de Borja.

El títol d'aquesta font contradiu la seua descripció a l'inventari: “Liber motetarum”, però cal afegir que tant el copista com l'enquadernació són idèntics que per a la font B – Bc 27087.<sup>VI</sup> Apareix el nom de *Juan López* i la data de 1563.

Possiblement haguera pogut passar a mans de Joan Borja des dels fons de llibres que havien arribat a Madrid des de Brussel·les i que havia posseït Maria d'Hongria, germana de Carles V.<sup>VII</sup>

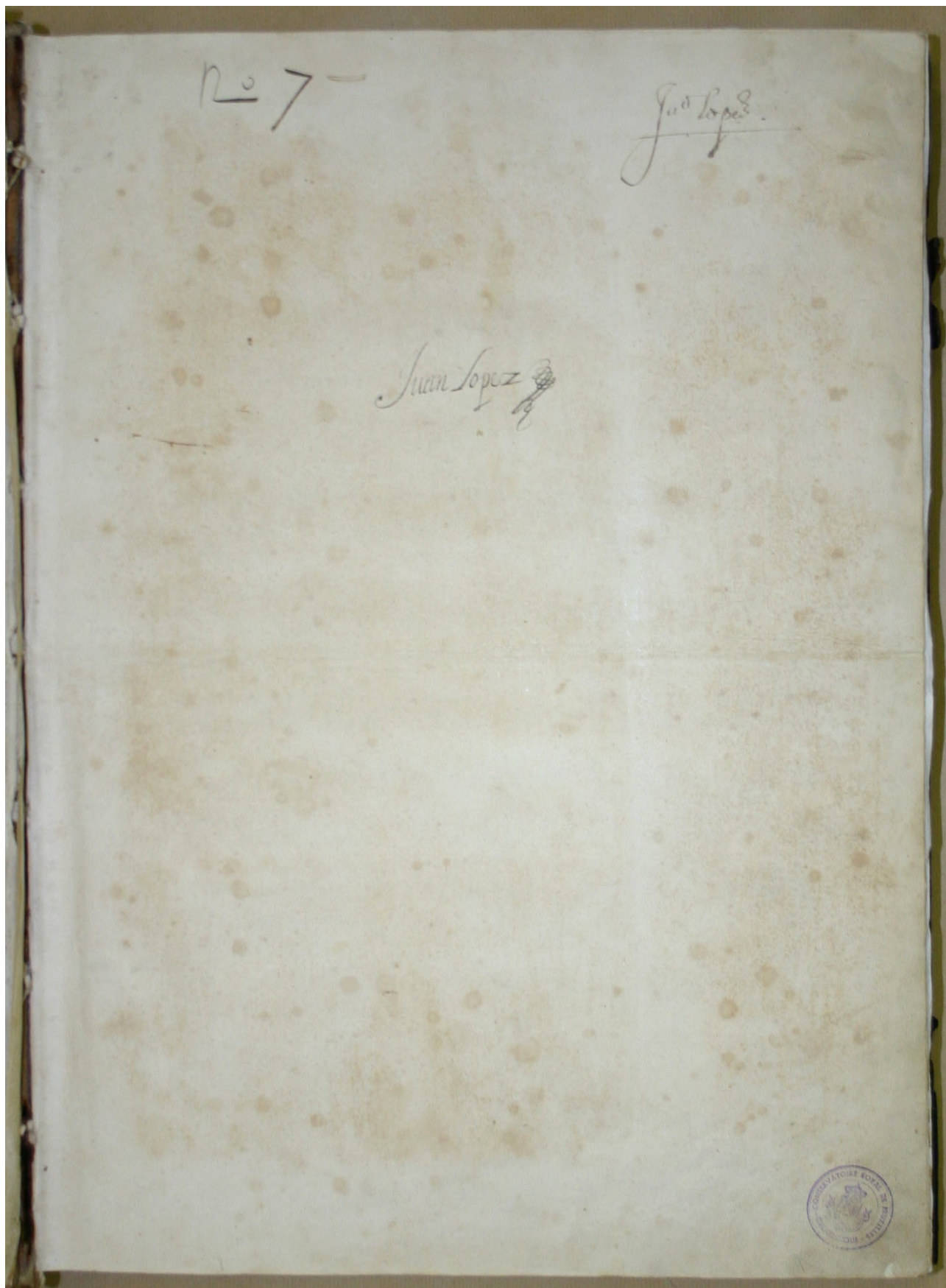
El duc de Lerma el va comprar per 10 reials menys que el preu de taxació marcat per Tomás Luis de Victoria.

El llibre es conserva a la Biblioteca del Koninklijk Conservatorium de Brussel·les provinent de la venda de Hiersemann després de 1911.

\* Transcripció diplomàtica per tal de poder comparar-ho amb altres estudis sobre el mateix inventari.

\*\* Maravedissos. De la mateixa manera per a tots els ítems de la taula





B - Bc 27088, f. 1

## Nº 8

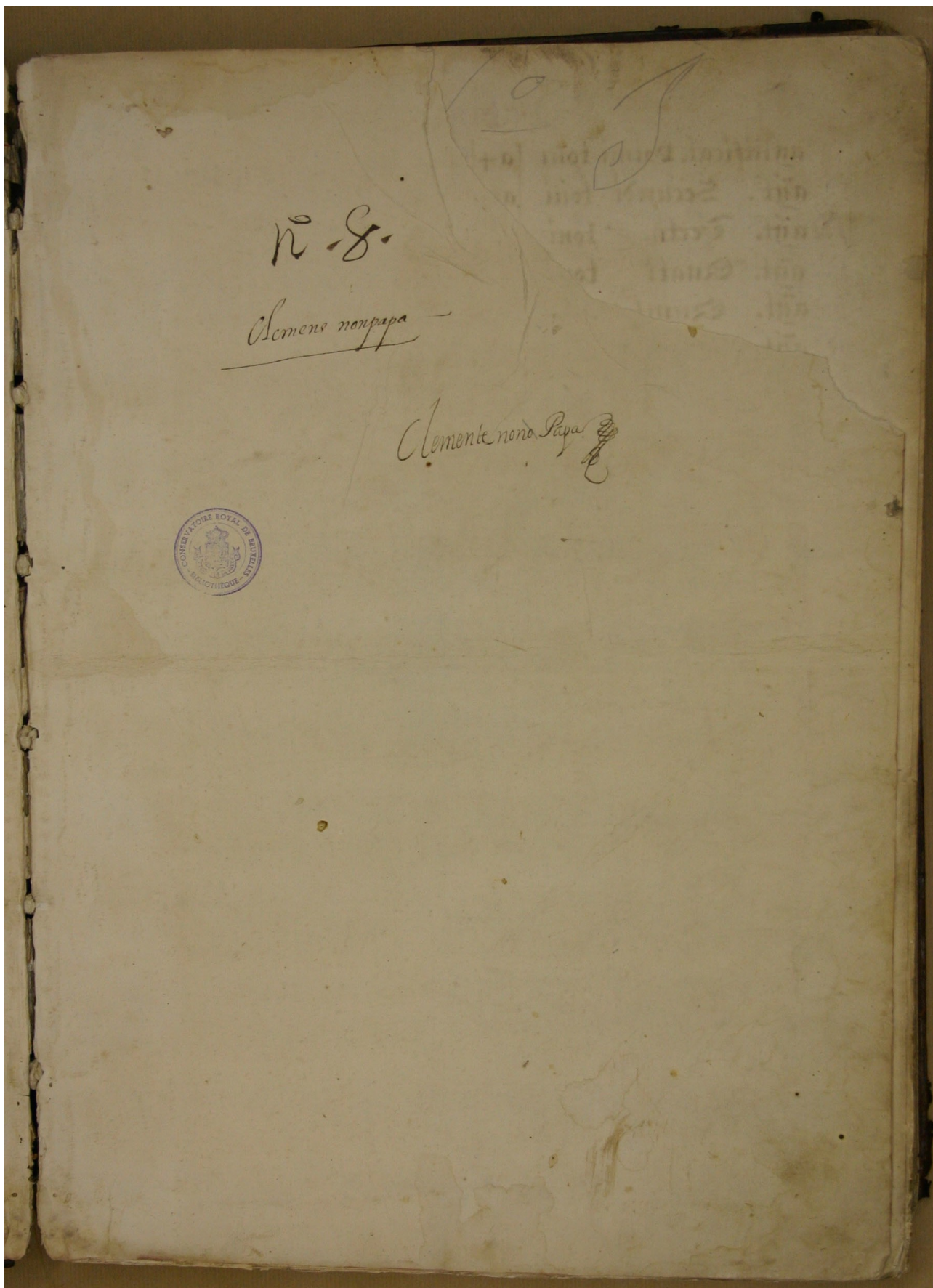
<b>Inventari (A)</b>	nº 8 Otro de la misma manera
<b>Taxació (B)</b>	nº 8 Otro de la misma manera en los mismos çiento y sesenta reales que balen / 5U440
<b>Venda (C)</b>	nº 8 Otro de la misma manera en otro tanto
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 150 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un llibre amb peces de Clemens non Papa, Gombert, Crecquillon, Lupus Hellinck, Manchicourt, ...
<b>Localització actual de la font</b>	B – Bc 27087

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 7<sup>viii</sup>                      Hiersemann    392/53<sup>ix</sup>                      Dadson 2<sup>x</sup>

**Comentari**

Apareix un número “8” a la portada i els primers fulls, que correspon amb l'inventari de Borja. El contingut d'aquesta font també es contradiu en part amb l'entrada. Els dos volums solidaris realment són un de sencer, ja que la numeració és única per als dos.<sup>xi</sup> El primer conté *Magnificats* de Clemens non Papa, himnes i misses de diversos autors. El segon volum inclou només misses, també de diversos autors de l'àmbit d'influència flamenca i alguns relacionats amb les capelles de Carles V i Felip II.<sup>xii</sup>

Possiblement haguera pogut passar a mans de Joan Borja des dels fons de llibres que havien arribat a Madrid des de Brussel·les i que havia posseït Maria d'Hongria, germana de Carles V.<sup>xiii</sup>



n. 8.

Clemens non papa

Clemente nono. Papa



## Nº 9

<b>Inventari (A)</b>	nº 9 Otro de mano de misas de felipe de mon[te] encuadernado
<b>Taxació (B)</b>	nº 9 Otro de mano de missas de felipe de monte encuadernado en blanco en duçientos reales que balen / 6U800
<b>Venda (C)</b>	nº 9 Otro de mano de philipe de monte encuadernado en blanco en duzientos R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 200 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un llibre manuscrit de misses de Philippe de Monte.
<b>Localització actual de la font</b>	B – Bc 27089

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 9<sup>XIV</sup>                      Hiersemann    392/161<sup>XV</sup>                      Dadson 3<sup>XVI</sup>

**Comentari**

Provinent de l'entorn de la capella imperial de Praga. S'usa el mateix paper que en B – Bc 27086. <sup>XVII</sup> Apareix un número “9” en el primer foli. De cap manera és còpia de l'imprès de 1587.

El manuscrit va tindre molt poc ús i era un exemplar de presentació, molt semblant a la resta de manuscrits d'obres de Monte de l'entorn de la cort de Rodolf II.

Joan de Borja va posseir la col·lecció més gran d'obres de Philippe de Monte fora de l'òrbita rodolfina.

nº 9

Philippe de Montaigne

Philippe de Montaigne no Registre



## Nº 10

<b>Inventari (A)</b>	nº 10 Otro de mano como el antecedente
<b>Taxació (B)</b>	nº 10 Otro de mano como el antecedente en otros duçientos reales que balen / 6U800
<b>Venda (C)</b>	nº 10 Otro libro de mano como el antepede[n]te en duçientos R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 200 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un llibre manuscrit de misses de Philippe de Monte ¿?
<b>Localització actual de la font</b>	Similar a A – Wn 15948

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk      No va anar a Lerma<sup>xviii</sup> Hiersemann      No apareix<sup>xix</sup> Dadson 4<sup>xx</sup>

**Comentari**

Segons aquesta descripció, hauria de ser un volum similar a l'anterior: manuscrit, de misses i motets (per a cada missa paròdia) i de Philippe de Monte.

Veure fitxa nº 11.

## Nº 11

<b>Inventari (A)</b>	nº 11 Otro como el de arriba
<b>Taxació (B)</b>	nº 11 Otro como el de arriba en otro tanto en otro tanto / 6U800
<b>Venda (C)</b>	nº 11 Otro como el de arriba en otro tanto
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 200 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un llibre manuscrit de misses de Philippe de Monte ¿?
<b>Localització actual de la font</b>	Similar a A – Wn 15951

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk No va anar a Lerma<sup>XXI</sup> Hiersemann No apareix<sup>XXII</sup> Dadson 5<sup>XXIII</sup>

**Comentari**

Segons la descripció, suposaria un altre exemplar manuscrit de misses i motets de Phillippe de Monte. Cap dels volums llistats als inventaris de Lerma sembla coincidir amb aquestes últimes dues descripcions; en canvi, el duc de Lerma va comprar ambdós llibres per 200 reials cadascun, com també el nº 9.

Les dues úniques fonts que concorden i que són similars serien A – Wn 15948 i A – Wn 15951. Aquests dos exemplars tenen unes mesures idèntiques a B – Bc 27089<sup>XXIV</sup> i l'enquadernació és la mateixa: cobertes de fusta revestides amb pell blanca, amb marques de dissenys vegetals i elements de metall en el centre i les voreres.<sup>XXV</sup> Els autors difereixen en les dues fonts de Viena. Mentre que al manuscrit de Brussel ·les totes les misses són de Monte, juntament amb els motets d'autors diversos, als dos manuscrits de Viena no totes les misses són de Monte. A – Wn 15948 conté dues misses de Lasso i una de Dusinelli, mentre que A – Wn 15951 conté misses de Luython, un *Kyrie Paschale* de Clemens non Papa i una missa de Regnard. Cal afegir que aquest darrer manuscrit va estar confeccionat pel mateix copista que B – Bc 27089, Leonhart Franz, segons Comberiati va estar actiu entre 1586 i 1599.<sup>XXVI</sup> Sembla que A – Wn 15951 va ser enquadernat en 1613, però possiblement fóra confeccionat dècades abans. En canvi, la majoria de les obres contingudes en els tres manuscrits corresponen a la dècada de 1570, la primera en el regnat de Rodolf II. Joan de Borja va ser ambaixador a Praga des de 1576 fins a 1581. Aleshores sorgeix la següent qüestió: quan va adquirir Borja els manuscrits? Van viatjar amb ell de tornada a Madrid o bé van ser enviats amb posterioritat? Van ser un regal a posteriori?

Amb aquestes descripcions podem afirmar que ens trobem amb tres manuscrits confeccionats en un mateix lloc i data. Per les descripcions i la raresa de les fonts, existeix la possibilitat de què els manuscrits conservats a Viena formaren part de la biblioteca de Joan de Borja. Per altra banda la presència de les efigies i els noms dels retrats d'Homer, Hesíode, Martí Luter i Erasme de Rotterdam a les guardes dels manuscrits presenta algunes qüestions;<sup>XXVII</sup> què simbolitzarien aquests personatges en l'enquadernació; és probable que l'enquadernació fóra feta a l'entorn Imperial i els manuscrits fóren enviats després a Joan de Borja?

Cabria la possibilitat que els nº 10 i 11 feren referència no a dos llibres de misses de Monte, sinó a dos

exemplars de misses de gran format. En aquest sentit, si es té en compte que tots els llibres que el duc de Lerma va comprar provinents de l'inventari del seu oncle Joan de Borja van ser traslladats a la col·legiata de Lerma, el més factible seria pensar en els dos llibres de misses de George de la Hèle impresos per Plantin a Ambers (RISM L 285).<sup>xxviii</sup> Per a aquesta hipòtesi, la numeració a Kirk és #28, “Dos cuerpos de libros de Jorge de Calle de Misas y motetes encuadernación negra”.<sup>xxix</sup> Als catàlegs de Hiersemann apareixen amb la numeració 392/263 i 392/264.<sup>xxx</sup> El primer imprès es conserva a B – Bc 27085 i el segon a US – NYhsa 392/264. Curiosament, Hiersemann situa els llibres de Hèle entre els catalogats com a “Spanische Musik”.



## Nº 12

<b>Inventari (A)</b>	nº 12 Otro de misas cubierto de cuero colorado de molde del maestro bitoria
<b>Taxació (B)</b>	nº 12 Otro de missas cubierto de cuero colorado de molde del d[ic]ho maestro bitoria en çiento y dez reales que balen / 3U740
<b>Venda (C)</b>	nº 12 otro de misas de molde del maestro bitoria en çiento y diez R[ea]les]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 110 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Un libro grande de misas de Vitoria enquadernado de colorado y tachonado. <i>Missarum libri duo quae partim quaternis</i> ,... Roma, Alessandro Gardano (Domenico Basa), 1583. RISM V 1431
<b>Localització actual de la font</b>	US – NYhsa 380/924

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 30<sup>xxxI</sup> Hiersemann 380/924<sup>xxxII</sup> Dadson 6<sup>xxxIII</sup>

**Comentari**

Als inventaris de Lerma s'identifica com “Un libro grande de misas de Vitoria enquadernado de colorado y tachonado”. Segons Kirk, només podria ser *Missarum libri duo*, ja que se'n conserva un exemplar a la Hispanic Society of America provinent del catàleg de Hiersemann.

## Nº 13

<b>Inventari (A)</b>	nº 13 Otro como el de arriba
<b>Taxació (B)</b>	nº 13 Otro como el de arriba en otro tanto / 3U740
<b>Venda (C)</b>	nº 13 Otro como el de arriba en otro tanto
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 110 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	<i>Motecta festorum totius anni cum Communi sanctorum,...</i> Roma, Alessandro Gardano (Domenico Basa), 1585. RISM V 1433
<b>Localització actual de la font</b>	US – NYhsa 380/925

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 32<sup>xxxiv</sup> Hiersemann 380/924<sup>xxxv</sup> Dadson 7<sup>xxxvi</sup>

**Comentari**

Segons l'entrada a l'inventari i la seua taxació, aquest volum hauria de ser igual a l'anterior o algun de molt semblant. Cal considerar que la valoració la va fer el propi Tomás Luis de Victoria i que haguera pogut donar per vàlida la descripció d'un altre llibre de mesures i enquadernació semblants, “piel antigua sobre madera, con guarnición”, més encara si es considera que ambdós exemplars van ser publicats pel mateix editor a Roma.<sup>xxxvii</sup>

## Nº 14

<b>Inventari (A)</b>	nº 14 Zinco libros de misas y manificas de orlando de laso con cubiertas de becerro blanco
<b>Taxació (B)</b>	nº 14 Cinco libros de missas y magnificat de orlando de canto con cubiertas de beçerro blanco todos en quinientos y cinquenta <del>y çinco</del> reales q[ue] balen / 18U700
<b>Venda (C)</b>	nº 14 Çinco libros de misas y magnificas de orlando de laso en qui[nient]os R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 500 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“Cinco cuerpos grandes de missas, canciones y motetes de Orlando Lasso de encuadernación blanca”. <sup>xxxviii</sup> <i>Patrocinium musices</i> impresos per Adam Berg a Munich entre 1573 i 1576, RISM L 857, L 873, L 874, L 877 i L 885.
<b>Localització actual de la font</b>	GB – Lbl <i>Hirsch</i> IV. 1690, 1690a, 1690b, 1690c and 1690d.
<b>Altres catàlegs:</b>	Lerma / Kirk 27 <sup>xxxix</sup> Hiersemann 392/132 <sup>xl</sup> Dadson 8 <sup>xli</sup>

**Comentari**

Dadson indica que no hi ha cap edició amb misses i Magnificats d'entre totes les publicades per Lasso.<sup>xlii</sup> Les descripcions “cuerpos de libros” fan referència, amb total seguretat, a diverses edicions encuadernades per veus, com també ocorre amb altres llibres de l'inventari.

L'encuadernació d'aquests llibres es correspon a les habituals de l'entorn de la cort imperial de Rodolf II.

Al catàleg de Hiersemann mostra una foto de l'exemplar “*tertia pars*”, on s'aprecia clarament l'encuadernació i l'any de 1578, possiblement la data d'encuadernació.

La identificació ha sigut possible gràcies a Barbara Eichner, amb qui estem treballant en un article sobre aquesta font. Actualment té les cobertes canviades i no són les mostrades en les reproduccions de Hiersemann. Amb llum ultraviolat s'ha detectat que, a sota, es troba el nom “Lasso” i una inscripció que confirma el lloc de procedència: “De la mano y pluma de, Sebastián Zizuada / organista en la santa Iglesia Colegial de Lerma [...]”.



*GB – Lbl Hirsch IV*

## Nº 15

<b>Inventari (A)</b>	nº 15 Otro de misas de difu[nt]os del m[aestr]o bitoria con cubierta de pergamino
<b>Taxació (B)</b>	nº 15 Otro libro de missas de difuntos del di[icho] maestro bitoria con cubierta de pergamino en veynte y dos reales que balen / U748
<b>Venda (C)</b>	nº 15 otro de misas de difuntos del maestro Bitoria den veinte y dos R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 22 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“... Cartapazio grande de Victoria de misas de requiën, encuadernación blanca”. <sup>XLIII</sup> Llibre manuscrit que contenia misses de difunts de Victoria. No era l'edició impresa del <i>Officium defunctorum sex vocibus in obitu et obsequiis Sacra Imperatricis</i> (Madrid: ex typographia regia, 1605) RISM V 1436.
<b>Localització actual de la font</b>	Desaparegut o destruït.
<b>Altres catàlegs:</b>	Lerma / Kirk 40 <sup>XLIV</sup> Hiersemann Dadson 9 <sup>XLV</sup>

**Comentari**

Aquesta entrada presenta algunes peculiaritats. Primerament fa pensar en l'edició del *Officium defunctorum*. Com es demostra a través de l'estudi de les descripcions als inventaris de Lerma, aquest llibre era manuscrit. Remet a aquest apartat sobre Tomás Luis de Victoria per ampliar la informació sobre aquest exemplar.

El llibre no va sobreviure molt més enllà de 1708: “Otro libro del mismo Thomé de Vitoria, de misas de Requiem encuadernado en pergamino blanco (está consumido)”. A l'inventari de 1717 ja no apareix.<sup>XLVI</sup> Per tant és impossible de determinar el contingut exacte, però presumiblement serien diverses peces per a les misses de difunts.

Tomás Luis de Victoria va valorar aquest llibre en 22 reials, ben lluny dels 110 reials marcats en la taxació dels altres llibres de cor.

## Nº 16

<b>Inventari (A)</b>	nº 16 Otro de clariano de practica de cuero bayo
<b>Taxació (B)</b>	nº 16 Otro de clariono de practica de cuero bayo en çinquenta reales que balen / 1U700
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	no va ser comprat
<b>Descripció / Identificació</b>	
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareix      Hiersemann no apareix      Dadson 10<sup>XLVII</sup>

**Comentari**

Dadson dona dues opcions per a Glareanus i també comenta que a l'inventari de Géry de Ghersem de 1611 hi havia un "Glareano de Theorica Musices".<sup>XLVIII</sup> Sense més informació és impossible saber amb seguretat quin llibre seria.

La meua hipòtesi és que el "clariano" que Joan de Borja posseïa era una edició de 1547 del *Dodecharchordon*. Per una banda, el llibre inventariat per a Ghersem era de teoria: "Glareano de Theorica Musices", mentre que el de Borja es descriu com de pràctica.

També cal pensar que aquest llibre de Glareanus haguera pogut passar a algun familiar, o bé ser adquirit per algun membre selecte de les acadèmiques abans esmentades. És força versemblant que aquest exemplar fóra el mateix que disposava Diego Sarmiento de Acuña, comte de Gondomar, a la seua biblioteca personal. Entre els llibres de música (teòrica) en llatí s'hi troba un "Henrici Glareani, ... siue musica, fº. Basileae, 1547".<sup>XLIX</sup> Veure apartat sobre les acadèmies de música.

## Nº 17

<b>Inventari (A)</b>	nº 17 Seis quadernos con cubierta de papel açul
<b>Taxació (B)</b>	n º17 Seis quadernos con cubiertas de papel açul en doze reales que balen / U408
<b>Venda (C)</b>	nº 17 Seis quadernos con cubiertas de papel açul en doze R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 12 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Jacob Regnart ¿? “seis cartapazios de mano de misas encuadernados en papel azul” [descripció a Lerma]
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 19<sup>L</sup> Hiersemann No trobat Dadson 11<sup>LI</sup>

**Comentari**

Se sap que eren manuscrits per la descripció en l'inventari de 1607 a Lerma. A l'inventari de 1788 encara apareixien.<sup>LII</sup>

Cal suposar que van arribar a les mans d'Olmeda, però resulta difícil d'identificar als catàlegs de Hiersemann. Hi ha una descripció al catàleg de les obres que Olmeda va enviar a Barbieri: “dos libretes que son *bajo y quinta pars* de misas. Las misas que contienen son 1<sup>a</sup> *Come Granta Vita* y 2<sup>a</sup> *Quodlibetica* a seis voces: 3<sup>a</sup> *Verba mea* y 4<sup>a</sup> *Ibant Apostoli* a cinco voces. 5<sup>a</sup> *Las volez vous* y 6<sup>a</sup> *Beata Virgo* a cuatro voces. Su autor es Jacobus Regnart. Son manuscritos”.<sup>LIII</sup>

Aquests llibrets podrien ser el que quedaria en 1893 de les originàriament sis quaderns amb cobertes amb paper blau.

Aquesta assignació és molt important, principalment per l'autor de les misses. Demostraria que Borja va portar multitud de llibres de música de la seua estada a l'ambaixada imperial i també tindria música d'un dels autors més representatius de la capella de Rodolf II, juntament amb Philippe de Monte, Jacob Regnart.

Només les misses *Quodlibetica* i *Verba mea* tenen concordances amb altres fonts conservades. La resta de misses haurien desaparegut.<sup>LIV</sup>

## Nº 18

<b>Inventari (A)</b>	n ° 18 Diez libros del maestro bitoria con cubiertas de quero colorado
<b>Taxació (B)</b>	n °18 Diez libros del maestro bitoria con cubiertas de cuero colorado en ochenta reales que valen / 2U720
<b>Venda (C)</b>	nº 18 diez libros del maestro bitoria en sesenta y dos R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 62 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“Diez libros de Tomé de Victoria de misas, motetes, y manificas, de enquadernación colorada, son pequeños”. <sup>LV</sup> Tomás Luis de Victoria, <i>Missae, magnificat, motecta, psalmi &amp; alia...quam plurima</i> (Madrid, ex typographia regia // apud Ioannem Flandrum, 1600) RISM V 1435.
<b>Localització actual de la font</b>	E – Mn R/14433 – R/14437

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 37<sup>LV1</sup> Hiersemann No apareix Dadson 12<sup>LVII</sup>

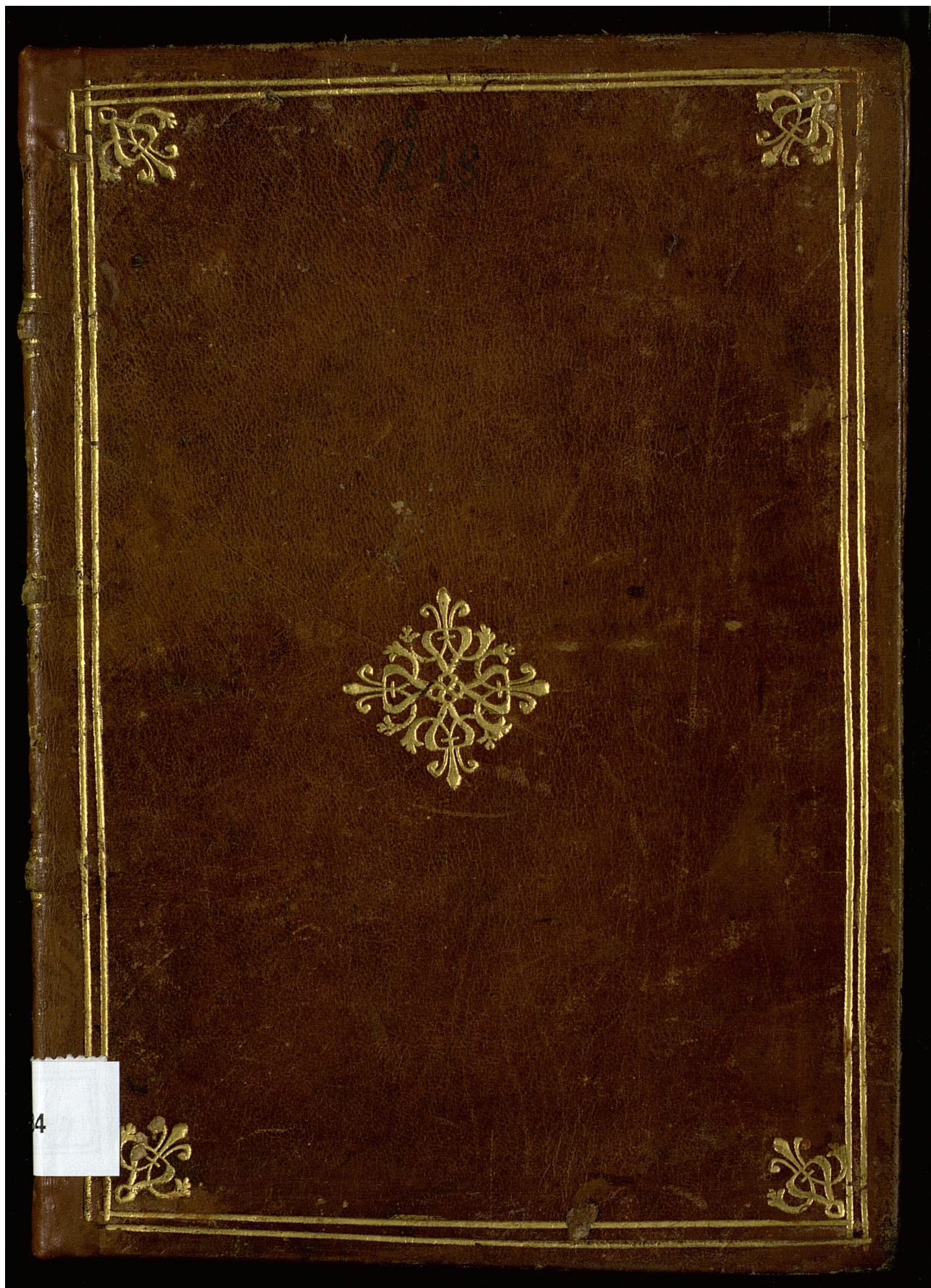
**Comentari**

Kirk explica la progressiva desaparició dels quaderns, especialment el destinat a l'orgue i possiblement als ministrils.<sup>LVIII</sup>

Els quaderns contenen en la portada i en els primers folis un “nº 18”, que es correspon amb la numeració de l'inventari de 1606 dels llibres de Joan de Borja.

Els 6 quaderns que es conserven a E – Mn van ser enviats per Olmeda a Barbieri: “Nº3. Hay seis libretas de motetes, psalmos, Magnificats, etc a ocho, nueve y doze voces. Su autor es Luis de Vitoria. Están impresas en 1600, en Madrid de la tipografía Regia, apud Joannem Flandrum. Las libretas corresponden a las voces *Cantus 1º, Tenor 1º, Bajo 1º, Altus 1º* todos del primer coro, *cantus 2º* del segundo coro y *bajo 2º* del segundo coro”.<sup>LIX</sup> El text apareix encapçalat per una creu. La resposta de Barbieri descriu: “adquirir las siguientes [...] Las seis libretas de las obres de Luis de Victoria, impresas en Madrid, 1600”.<sup>LX</sup>





*E – Mn R.14434 v. 2 (enquadració original)*  
350

## Nº 19

<b>Inventari (A)</b>	nº 19 Cinco libros de las lamentaciones con cubiertas de cuero
<b>Taxació (B)</b>	nº 19 Cinco libros de lamentaciones con cubiertas de cuero negro en cinquenta reales q[ue] balen / 2U244
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	
<b>Descripció / Identificació</b>	Cinc quaderns amb lamentacions. Per la descripció i comparació amb el número 39, aquestes deurien en format 4º.
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk No apareix Hiersemann No apareix Dadson 13<sup>LXI</sup>

**Comentari**

No apareix a Kirk, en principi perquè no va ser comprat pel duc de Lerma. Dadson indica que hi ha massa impresos i que és impossible d'identificar. Certament, impresos de *lamentacions* a cinc veus hi ha bastants, però interpretant la mesura dels quaderns s'hi poden indicar algunes possibilitats factibles.

Fabrizio Dentice: *Lamentationi di Fabricio Dentice à cinque voci...* (Milano, erediti di Francesco & Simon Trini, 1593), RISM D 1659. Les *lamentacions* de Dentice havien circulat per l'entorn hispànic des de finals del segle XVI, essent Dentice un músic napolità molt reconegut en el seu temps.<sup>LXII</sup> Aquesta edició seria una bona candidata. Per una banda apareixen copiades al manuscrit escurialenc E – E 4.<sup>LXIII</sup> Per altra banda, apareixien a l'inventari de llibres de Géry de Ghersem de 1611 amb la següent descripció: “Las Lamentaciones de Fabricio”,<sup>LXIV</sup> amb total seguretat serien les de Dentice.

Jean Claude Petit de Latre: *Lamentiones aliquot Ieremiae musicae harmoniae noviter adaptatae, adiectus aliquot sacris cantionibus... trium, quatuor, quinque, et sex vocum* (Maestricht, Jacob Baethen, 1554), RISM L 1059. Aquestes *lamentacions* són fins a sis veus, però estan contingudes en cinc quaderns. Apareixen al catàleg de Hiersemann (392/137),<sup>LXV</sup> i encara que no van ser comprades pel duc de Lerma i per tant no van anar directament al fons de la col·legiata castellana, existeix la possibilitat que hagueren arribat a mans del llibrer alemany.

Altres possibilitats serien:

- Orlando Lasso: *Hieremiae Prophetarum Lamentationes, et aliarum piearum cantiones*, 5vv (München, Adam Berg 1585), RISM L 958. Aquests quaderns tenen disposició apaïsada.
- Orlando Lasso: *Ieremiae prophetarum devotissimarum Lamentationes, una cum Passio...* (Paris, Adrian Le Roy & Rober Ballard, 1586), RISM L 965.
- Sebastián Raval: *Lamentationes Hieremiae prophetarum, quinque vocum* (Roma, Nicolo Mutti, 1593), RISM R 440. Les cobertes d'una de les fonts (E – PAS) tenen unes mesures aproximades de 29.9x21.5 cm.

- Paolo Isnardi: *Lamentationes Hieremiae prophetae una cum psalmis Benedictus...* (Venezia, Antonio Gardano, figliuoli, 1572), RISM I 115.
- Giovanni Francesco Alcarotii: *Lamentationes Ieremiae, cum responsoriis, et cant...* (Milano, Paolo Gottardo Ponzio, 1570), RISM A 749.
- Cristóbal de Morales: *Lamentationi di Morales, a quatro, a cinque et a sei voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1564) RISM M 3607. O la reimpressió RISM M 3608 (Venezia, Francesco Rampazetto, 1564). Aquestes *lamentacions* van ser bastant difoses, però la no presència d'altra música de Morales li atorga un grau hipotètic menor.

## Nº 20

<b>Inventari (A)</b>	nº 20 Seis libros cubiertos de beçerro de motetes
<b>Taxació (B)</b>	nº 20 Seis libros de cubiertas de beçerro de motetes en sesenta y seis reales que balen / 2U244
<b>Venda (C)</b>	nº 20 Seis libros de motetes en sesenta y seis R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 66 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Sis llibres de parts de motets de Vincenzo Ruffo. <i>Motetti a sei voci, Composti da Vincentio Ruffo, Maestro della Capella, del Domo, di Verona. Dedicati, al Signor Luca Grimaldi, novamente posti in luce Da li suoi proprij originali...</i> (Venezia, Girolamo Scotto, 1555), RISM R 3048.
<b>Localització actual de la font</b>	Possiblement GB – Lbl <i>Hirsch</i> III.1056. ¿?

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 29<sup>LXVI</sup> Hiersemann 392/219<sup>LXVII</sup> Dadson 14<sup>LXVIII</sup>

**Comentari**

Apareix als inventaris de Lerma des de 1607<sup>LXIX</sup> i també al catàleg de Hiersemann.

Dadson indica en el seu estudi que és impossible d'identificar i que podrien ser les entrades 31 o 25 a Kirk.

La descripció no permet aportar més informació. L'opció més probable, i que apareix a Hiersemann, seria *Motetti a sei voci, Composti da Vincentio Ruffo, Maestro della Capella, del Domo, di Verona. Dedicati, al Signor Luca Grimaldi, novamente posti in luce Da li suoi proprij originali...* (Venezia, Girolamo Scotto, 1555), RISM R 3048.

Aquests sis volums no es corresponen a cap dels altres dos jocs de llibres, referits amb la indicació “de Rufo”, que hi havia als llibres de música de Joan de Borja i que no van ser comprats pel duc de Lerma.

## Nº 21

<b>Inventari (A)</b>	nº 21 Otros cinco libros de motetes en tablas coloradas en cuero
<b>Taxació (B)</b>	nº 21 Cinco de libros de motetes en tablas coloradas de quero en sesenta y seis reales q[ue] balen / 2U244
<b>Venda (C)</b>	nº 21 Otros cinco libros de motetes en otro tanto
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 66 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Orlando di Lasso, <i>Sacrae cantiones quinque vocum, tum viva voce, tum omnis generis instrumentis cantatu commodissimae</i> . (Nüremberg, Montanus & Neuber, 1562) RISM L 768.
<b>Localització actual de la font</b>	Probablement a D B, llistat a RISM. És l'única font completa coneguda. ¿?

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 24<sup>LXX</sup> Hiersemann 392/135<sup>LXXI</sup> Dadson 15<sup>LXXII</sup>

**Comentari**

Per descart, a través de l'estudi dels inventaris i els catàlegs aquesta entrada és la que millor encaixa amb els llibres comprats pel duc de Lerma, que van ser portats a Lerma. No podrien ser les altres entrades de Lasso que hi havia entre els llibres de música de Joan de Borja perquè aquests no es van vendre.

Aquesta entrada reforçaria la idea de la importància que tenien les obres provinents de l'entorn de la capella imperial de Rodolf II i de la contigua cort bàvara entre les possessions de Joan de Borja.

L'edició és una de les més difoses i reimpresses entre de les obres de motets de Lasso.

La indicació "Cinco libros de Orlandi Laso pequeños, encuadernación colorada, de motetes y canciones, tienen de otros autores" que apareix a l'inventari de Lerma de 1607,<sup>LXXIII</sup> fa dubtar sobre l'assignació. A l'edició de motets a cinc veus de 1562 no hi ha motets d'altres autors. Per altra banda, és possible pensar que aquests llibres tingueren en la mateixa encuadernació, com ocorre en altres entrades, més d'una edició. Per exemple, *Il primo libro di madrigali a cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1566) RISM L 800 que apareix a Hiersemann (392/134).<sup>LXXIV</sup> Tanmateix, amb aquestes dues edicions, el conjunt resultant tampoc respondria a les descripcions dels inventaris de Lerma.

## Nº 22

<b>Inventari (A)</b>	nº 22 Çinco libros encuadernados en pargaminos todos
<b>Taxació (B)</b>	nº 22 Otros cinco libros encuadernados en pergamino todos en veynte y quatro Reales / U816
<b>Venda (C)</b>	nº 22 cinco libros en pergamino en veinte y quatro R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 24 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Madrigals de Cipriano de Rore
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 42<sup>LXXV</sup> Hiersemann 392/210 – 214<sup>LXXVI</sup> Dadson 16<sup>LXXVII</sup>

**Comentari**

Per descart, els assigne a les edicions de Cipriano de Rore “Otros cinco libros de Cipriano de Rori canciones, madrigales, encuadernación blanca”.<sup>LXXVIII</sup>

Cipriano de Rore: *Il primo libro di madrigali cromatici a cinque voci novamente con ogni diligentia ristampato* (Venezia, Antonio Gardano, 1563) RISM R 2485; *Il secondo libro di madrigali a cinque voci insieme alcuni di M. Adriano altri autori novamente ristampato* (Venezia, Antonio Gardano, 1563) RISM 1563/14; *Il terzo libro de madregali dove si contengono le vergini, et altri madrigali novamente con ogni diligentia ristampato. A cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1560) R 2492; *Il quarto libro di madrigali a cinque voci con uno madregale a seis & uno dialogoa osso novamente ristampato* (Venezia, Antonio Gardano, 1563) RISM R 2499; *Il quinto libro de madrigali a cinque voci vusieme alcun de diversi autori novamente...* (Venezia, Antonio Gardano, 1568) RISM R ;

No s'ha pogut localitzar la font actual.

## Nº 23

<b>Inventari (A)</b>	nº 23 Ocho libros encuadernados en pergamino con cintas coloradas
<b>Taxació (B)</b>	nº 23 Ocho libros encuadernados en pergamino con çintas doloradas en veynte y quatro Reales / U816
<b>Venda (C)</b>	nº 23 Ocho libros encuadernados encuadernados [sic] en pergamino con çintas coloradas en veinte y quatro R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 24 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Marc'Antonio Ingegneri ¿?
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 33<sup>LXXIX</sup> ¿? Hiersemann 392/112<sup>LXXX</sup> ¿? Dadson 17<sup>LXXXI</sup>

**Comentari**

No hi ha cap entrada amb vuit llibres a l'inventari de 1607 a Lerma. Una opció seria pensar que els vuit llibres estaven formats per dos jocs de llibres, però tampoc quadraria amb les entrades restants, més complicades de concordar. Dadson indica que les descripcions físiques correspondrien amb dos dels jocs, de madrigals de Gabrielli i els llibrets de Estefano Limido, però no el nombre de quaderns.<sup>LXXXII</sup>

D'altra banda, la presència a l'inventari de Lerma de 1607 de “Quatro libros de Marco Antonio de salmos, encuadernación blanca”, podria donar resposta a la incògnita d'aquesta entrada. Cal entendre “Marco Antonio” com Marc Antonio Ingegneri.<sup>LXXXIII</sup> A l'inventari de 1615 apareix “Iten, otros quatro libros de Marco Antonio, de salmos, de encuadernación blanca; fáltanle estos libros, están por mi cuenta. [i al marge] Ojo, faltan estos quatro en tiempo del señor arcediano Roa”.<sup>LXXXIV</sup> Al següent inventari de 1630 es descriu que ja faltaven des d'abans.

Aquests llibres hagueren pogut ser alguna d'aquestes dues edicions: *Responsoria hebdomadae sanctae, Benedictus & impropria. Cum quatuor vocibus & Miserere sex vocibus* (Venezia, a. Ricciardum Amadinum, 1588) RISM I 45; o *Sacrarum cantionum cum quatuor vocibus Marci Antonii Ingegnerii musicis Cathedralis Ecclesia Cremon. praefecti. Liber primus* (Venezia, Angelo Gardane, 1586) RISM I 43; Les dues edicions són en quatre quaderns. La primera en 4º i la segona en 8º.

D'altra banda, al catàleg de 1911 de Hiersemman, apareix un únic quadern, *cantus primus*, de *Liber sacrarum cantionum. Quae ad septem, octo, nouem, decem, duodecim, sexdecim voces choris et coniunctis et separatim commode etiam cum varijs musicis instrumentis concini possunt* (Venezia, Angelo Gardano, 1589) RISM I 47 del mateix Ingegneri. Aquesta edició, descartada a priori, estava formada per vuit quaderns en format 8º. És possible que els “Ocho libros encuadernados en pergamino con cintas coloradas” que posseïa Joan de Borja correspongueren a aquesta edició? La no presència física dels llibres a Lerma no permet resseguir la trajectòria dels llibres fins a les mans d'Olmeda. Aquest únic quadern del *cantus primus*

bé haguera pogut passar a Hiersemann a través d'Olmeda, però no dels fons originaris de Lerma.



## Nº 24

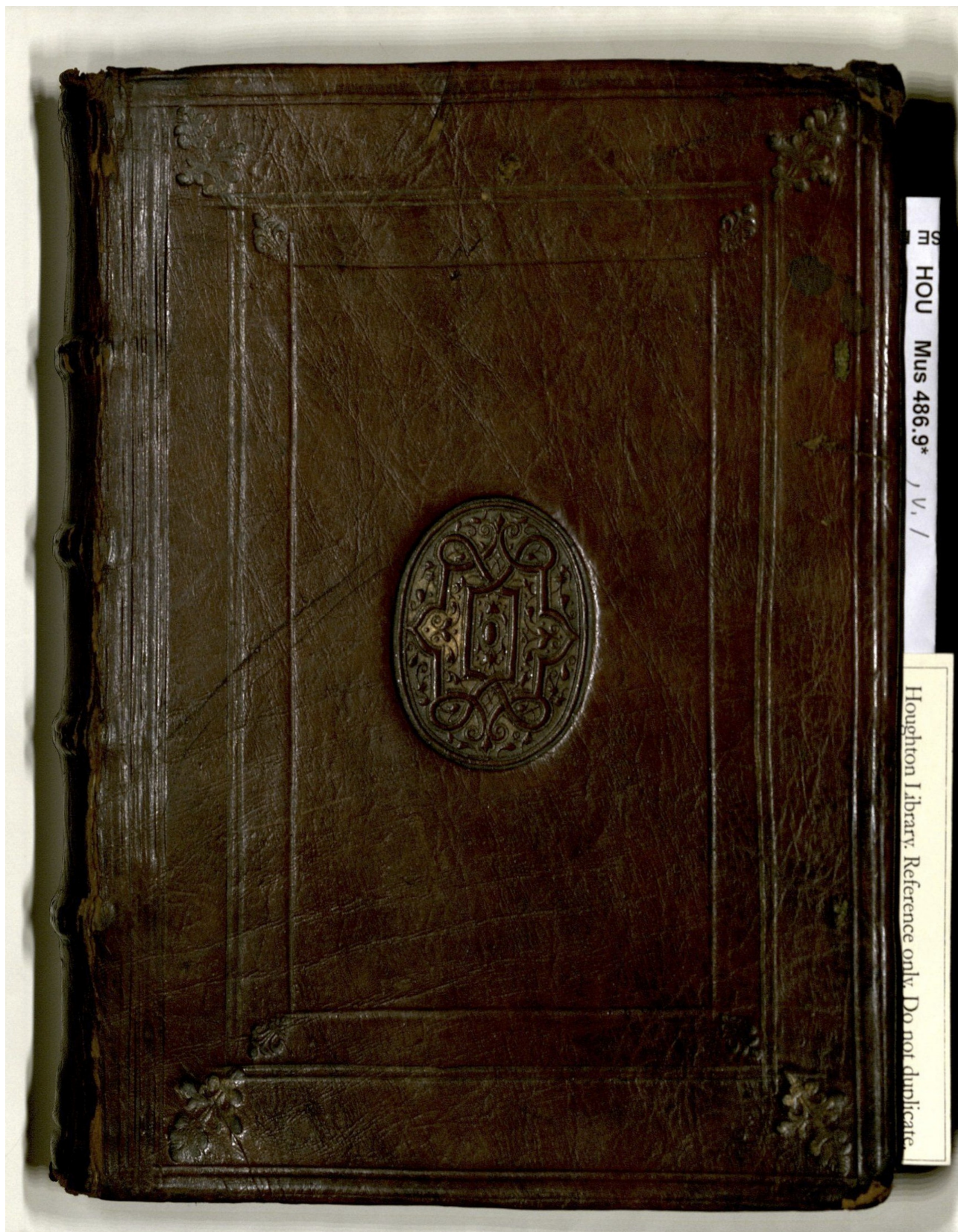
<b>Inventari (A)</b>	nº 24 Seis libros cubiertos en tablas
<b>Taxació (B)</b>	nº 24 Seis libros cubiertos en tablas todos en çiento y doçe reales que valen / 3U808
<b>Venda (C)</b>	nº 24 Seis libros cubiertos en tablas en çiento y doze R[ea]les]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 112 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“Seis libros de encuadernación colorada de motetes de Pedro Gil, ellos son pequeños”. <sup>LXXXV</sup> <i>Novi thesauri musici (I – V)</i> , RISM 1568/2-6.
<b>Localització actual de la font</b>	US – CA <i>Houghton</i> Mus 486.9

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 25<sup>LXXXVI</sup> Hiersemann 392/85<sup>LXXXVII</sup> Dadson 18<sup>LXXXVIII</sup>

**Comentari**

Per la descripció i comparació entre els inventaris s'ha arribat a la conclusió que hauria de ser aquesta edició. Es corrobora per l'aparició del nº 24 en el vers de les encuadernacions de tots els volums. L'encuadernació és en pell obscura i amb gravat idèntic a algunes de les encuadernacions de la *Colección Uclés*, pertanyent a Wolfgang Rumpf de Wielross.<sup>LXXXIX</sup> És molt probable que aquestes encuadernacions foren fetes pel mateix taller a terres de l'entorn imperial.

La biblioteca de Borja no seria l'única que hagués contingut aquesta obra, ja que s'hi troba també als catàlegs de la biblioteca de Rumpf de Wielross, si bé aquests llibres van arribar a la Península Ibèria ja en el segle XVII.<sup>XC</sup> També Felip II va rebre una còpia en 1570 dedicada i enviada expressament pel mateix compilador Pietro Giovanelli.<sup>XCI</sup>



*US – CA HOU Mus 486 (volum I)*

SE D HOU Mus 486.9\* , v. 1 /  
Houghton Library. Reference only. Do not duplicate.  
cm 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11


117  
117  
Juan Melod

224  
A.R. 1/9  
3400.5  
Giovarelli, novi thesauri  
6 Pede.

1239 Giovanni Pietro, novi thesauri musici libri I—V, quo selectissimae  
plurimum in locum editae carbonae sacrae (quis  
vulgo mota vocat) continentur. Quos scripti, sex quique ac qua-  
tuor vocum Petri Joannis Bergomensis, ac Joannis Baptistae  
6 Stimmblände. 4. Venetis Art. Gardianus, 1588. Gedruckt bey  
Cl. Eiter, Quelenex, 4 P., 292. u. Eiter. Bibliograph. p. 158. u. Schmid.  
In: Otav. des Petrucci, p. 139ff.  
Wahmung an Kaiser Maximilian II., lat. Gedruckt bey der Præsumung die  
betragen" usw., ein Holzschnittporträt des Kaisers Ferdinand II., die Wappen  
von Ober- u. Niederösterreich, die Wappen von Böhmen, Ungarn, die Wappen  
schöne Frontstück, das An- u. die Wappen der Kaiserin Maria Theresia.  
Titel verzeichnet, so z. B. bei den Motetti del fratio. Das Porträt Kaiser  
Maximilian II., die Wappen sind Arbeiten des Monogrammisten J.H.  
Cantus: 6) und 468 Seiten. Es folgen 4 Blatt der Vordrucke mit den Holz-  
schnittbildern: Schilke: (13) und 468 Seiten; Tenor: (13) und 468 Seiten; es  
folgt: Bass: (13) und 468 Seiten; Bassus: (13) und 468 Seiten; es  
Quintus: (13) und 468 Seiten; Sextus: (13) und 468 Seiten; im Quintus  
Bogen C mit Seite 6—14; Sextus: (13) und 468 Seiten; im Quintus  
finglichen Tauselstein über den die mit den in den ersten vier Stimmen be-  
Nederschleusen für die 6., 7., u. 8. stimmigen Gesänge, zum Behufe des

Mus. 486.9 (vol. 1)\*

Harvard College Library  
FROM THE  
ELKAN NAUMBURG  
FELLOWSHIP FUND  
By the terms of the gift the income of this Fund  
is to be used for the purchase  
of works, preferably pertain-  
ing to Music.



US - CA HOU Mus 486 (volum I)

## Nº 25

<b>Inventari (A)</b>	nº 25 Seis cuerpos encuadernados en pergamino blanco
<b>Taxació (B)</b>	nº 25 Seis cuerpos de libros encuadernados en pergamino blanco en cinq[uenta Reales / 1U700
<b>Venda (C)</b>	nº 25 Seis querpos encuadernados en pergamino blanco en cinq[iuen]ta R[ea]les]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 50 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“Otros seis libros de motetes de Palestrina, blancos”. <sup>XCII</sup> “Seis libros de motetes de Palestrina, encuadernación blanca de pergamino”. <sup>XCIII</sup>
<b>Localització actual de la font</b>	US – CA <i>Houghton</i> Mus 779.4.551* // Mus 779.4.703* // Mus 779.4.521* // Mus 779.4.573* // Mus 779.4.574* // Mus 779.4.575* // Mus 779.4.576* (El <i>Liber primus</i> no està en aquesta biblioteca).

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 31<sup>XCIV</sup> Hiersemann 392/174 – 181<sup>XCIV</sup> Dadson 19<sup>XCVI</sup>

**Comentari**

A partir de la confrontació de diversos inventaris i catàlegs, aquesta és l'opció més factible. Correspondrien a les edicions de motetes de Palestrina, a més a més, Olmeda i Hiersemann aporten que contenen també el cinquè llibre de misses, una edició d'himnes i el segon llibre de madrigals a quatre veus.

Olmeda escriu: “Nº8. Palestrina. 4 libros de motetes por su orden de 1º, 2º, 3º, 4º, 5º, el 5º libro de misas, libro de himnos, y segundo libro de Madrigales. Están impresos sobre el 1580 poco más o menos todos ellos y hay cuatro libretas correspondientes a las voces *Tenor, Alto, Quinto* y *Sexto*”.<sup>XCVII</sup>

Hiersemann llista per separat els vuit impresos, però queda clar que formen part de llibretes de parts, de les què es conserven les d'*Altus, Tenor, Quintus* i *Sextus*.<sup>XCVIII</sup>

*Johannis Petraloysii Praenestini motetorum quae partim quinis, partim senis, partim septenis vocibus... liber primus.* (Venezia, Girolamo Scotto, 1586) RISM P 700. Aquest volum no ha sigut possible de localitzar. Sembla molt estrany que no estiga juntament amb els altres llibres, però a la *Houghton Library* (Harvard) no tenen constància de la presència en catàlegs antics d'aquesta edició.

– *Motetorum... liber secundus* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1588) RISM P 733.

– *Motetorum... liber tertius* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1581) RISM P 712.

– *Motetorum... liber quartus* (Venezia, Giacomo Vicentinum, 1588) RISM P 719.

– *Motetorum... liber quintus* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1588) RISM P 728.

– *Missarum cum quatuor, quinque et sextus vocibus liber quintus* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1591) RISM P 671.

– *hymni totius anni, sec. S. Rom. eccl. consuetudinem...* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1590) RISM P 739.

– *il secondo libro de madrigali a quatro voci novamente posto in luce* (Venezia, Girolamo Scotto erede, 1586) RISM P 763.

L'únic arxiu que conserva aquestes edicions i a més concorda amb les descripcions exactes de Hiersemann és US – CA. L'enquadernació de les parts ha canviat i no és possible corroborar la presència de cap marca anterior, però sens dubte aquesta font prové de Hiersemann i a la vegada d'Olmeda i anteriorment de Lerma. Per tant, la meua hipòtesi és que formaven part de la biblioteca de Joan de Borja.

## Nº 26

<b>Inventari (A)</b>	nº 26 Cinco libros encuadernados en quero
<b>Taxació (B)</b>	nº 26 Cinco libros encuadernados en quero en veynte y quatro reales / U816
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	nº 26 Çinco libros encuadernados en quero en veynte y quatro R[eales]
<b>Descripció / Identificació</b>	Comprat pel duc de Lerma per 24 reials.
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk                      Hiersemann                      Dadson 20<sup>XCIX</sup>

**Comentari**

Aquests llibres van ser comprats pel duc de Lerma i per tant devien anar a la col·legiata de Lerma. Per descart, només quedaria la possibilitat que foren “Cinco madrigales de Andrés Gabriel con cintas coloradas”. Aquesta entrada no concorda amb la descripció donada, ja que hauria de ser encuadernació blanca o de pergamí. En tot cas, i com a excepció, podria ser un error en la descripció originària de l'inventari. L'entrada següent, nº 27, indica “otros cinco de la misma manera en otro tanto”. Aquesta entrada correspon a un dels jocs de motets de Francisco Guerrero amb encuadernació de pergamí, però no hi ha cap descripció a l'inventari que així ho indique: veure nº 27.

En tot cas, si fossen madrigales de Gabrieli en cap cas podrien ser els *Madrigali et ricercare a quatro voci novamente stampati & dati in luce* (Venezia, Angelo Gardano, 1589) RISM G 77, que apareix en el catàleg de Hiersemann (392/76)<sup>C</sup> i que Kirk dona per vàlid, ja que està format per quatre quaderns i no cinc que indica la descripció.<sup>CI</sup>

## Nº 27

<b>Inventari (A)</b>	nº 27 Otros cinco de la misma manera
<b>Taxació (B)</b>	nº 27 Otros cinco de la misma manera en otro tanto / U816
<b>Venda (C)</b>	nº 27 Otros cinco de la misma manera en otro tanto
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 24 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	<i>Mottecta Francisci Guerriri, in Hispalensis Ecclesia Musicorum prefecti que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur</i> (Venezia, apud Jacobus Vicentinum, 1589), RISM G 4875. Liber secundus.
<b>Localització actual de la font</b>	E – Mn R 14446 – 14448 <sup>CII</sup>

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 22, 26, 35<sup>CIII</sup> Hiersemann 380/839<sup>CIV</sup> Dadson 21<sup>CV</sup>

**Comentari**

Aquesta entrada i les dos següents són interessants pel que fa a la conservació final de les fonts. En un principi, a l'inventari de Borja apareixen sense descripció detallada, excepte el nº 29 que indica que són motets de Guerrero. Clarament són tres jocs de cinc quaderns cadascun de motets de Guerrero.

Al primer inventari de Lerma en 1607 apareixen com tres entrades separades.<sup>CVI</sup> Tots els llibres són de motets amb enquadernació blanca de pergamí. En els següents inventaris segueixen llistant-se per separat. Fins a 1632, on apareixen tots en una única entrada, “Item quinze cuerpos pequeños equadernados en pergamino blanco de motetes de Guerrero, son tres órdenes, en cada uno cinco”<sup>CVII</sup> En l'inventari de 1682 s'havien perdut alguns exemplars, sense especificar quins: “Nuebe querpos equadernados en pergamino blanco de motetes de guerrero, según el imventario antiguo eran quinze y estaban divididos en tres órdenes”<sup>CVIII</sup> En el catàleg que Olmeda envia a Barbieri en 1893 indica que posseeix un “Nº 1. Libro segundo de motetes de Francisco Guerrero a cinco, seis y ocho voces, impresos en Venecia en 1589 por Santiago Vicente. Falta la libreta de los triples y tengo las cuatro restantes”.<sup>CIX</sup> Barbieri va adquirir aquests llibrets i actualment es conserven a E – Mn.

L'estudi detallat de les fonts en E – Mn demostra primerament que els quatre llibrets provenen de dos jocs originàriament diferents. Els llibrets de *Altus*, *Tenor* i *Bassus* tenen una altra enquadernació que el de *Quinta et Sexta pars*. Els tres primers formaven part del joc nº 27 i el darrer del nº 29, com així està reflectit en l'enquadernació. A més a més, l'enquadernació mostra a simple vista que no és la mateixa; el pergamí emprat és diferent.

Una altra singularitat és que la portada del *Tenor* és del *Liber primus* en lloc de *Liber secundus*, com la resta. Aquesta particularitat podria ser un error d'impremta. Però també podria explicar que dels tres jocs de motets dos serien del *Liber secundus* i un del *Liber primus*.

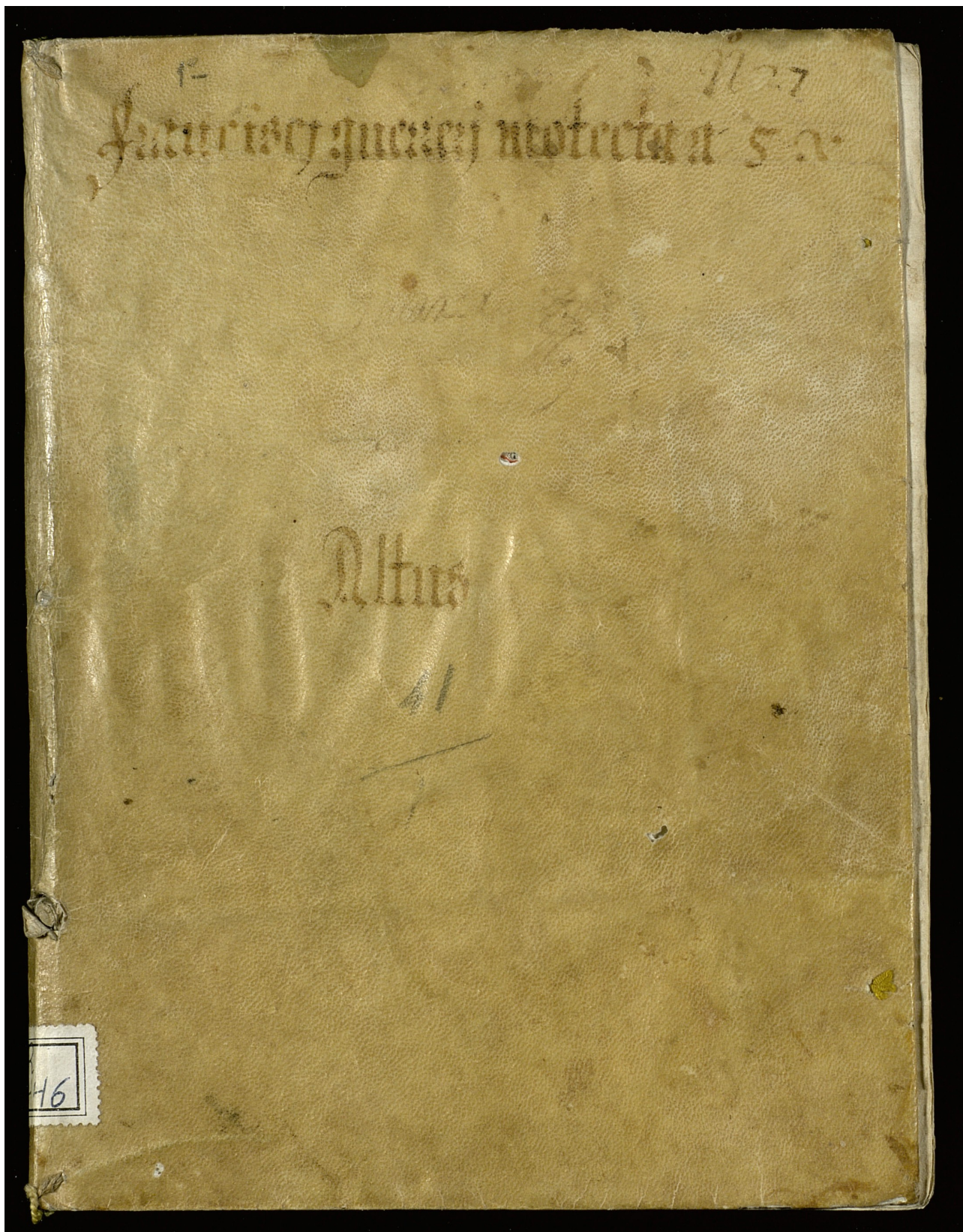
Hiersemann llista amb el número 380/839 “*Motteta Francisci Guerriri in Hispalensis ecclesia musicorum*

*perfecti, que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur vocibus* (Venezia, f. Antonio Gardano, 1570). Perg. Flex.”. Només les parts de *Superius* i *Tenor*.

L'edició de 1589 dels motets de Guerrero és una reedició de l'imprès de 1570. Els dos llibres llistats per Hiersemann, juntament amb els quatre de E – Mn, són els únics que quedarien dels 15 originals que formaven tres jocs, suposadament de les edicions de 1570 i 1589 dels motets de Guerrero.

El fet que a l'inventari, al marge d'un dels jocs de motets aparega “diéronse a las monjas de San Blas”,<sup>CX</sup> podria significar que hi havia dues edicions de motets iguals (o reimpresses). Aquest fet respondria adequadament al fet que actualment es conserven junts llibrets que en un principi havien format part de jocs diferents.





*E – Mn R.14446 v.1*

## Nº 28

<b>Inventari (A)</b>	nº 28 Cinco libros de motetes
<b>Taxació (B)</b>	nº 28 Cinco libros de motetes en dez y ocho reales / U612
<b>Venda (C)</b>	nº 28 Çinco libros de motetes en diez y ocho R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 18 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	<i>Motteta Francisci Guerriri in Hispalensis Ecclesia musicorum prefecti, que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur vocibus</i> (Venezia, f. Antonio Gardano, 1570) RISM G 4871. ¿?
<b>Localització actual de la font</b>	US – NYhsa ¿?

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 22, 26, 35<sup>CXI</sup> Hiersemann ¿? 380/838<sup>CXII</sup> Dadson 22<sup>CXIII</sup>

**Comentari**

Veure nº 27 i nº 29.

Cabria la possibilitat que dels tres jocs de motets de Guerrero, l'entrada nº 28, correspongués a *Fr. Francisci Guerrero Hispalensis, sacrae ca[n]tiones, vulgo moteca, nuncupata, quatuor et quinque vocum* (Sevilla, Martín Montesdoca, 1555). Aquests exemplars estan llistats per Hiersemann (380/838) i estan enquadernats en pergamí antic.

Podrien haver format part dels tres jocs de motets de Guerrero, però hi hauria una sèrie de contradiccions: per una banda, el format dels quaderns no és el mateix. Això és difícil d'interpretar amb les descripcions de Lerma, on tots els quaderns “son pequeños” i, a més, a partir de 16 32 es guardaven junts. Per altra banda, el contingut, encara que també són motets, està estructurant de diversa manera que als altres dos jocs. Un darrer aspecte interessant és la quantificació d'exemplars. A partir de 1682 només quedaven nou exemplars dels motets de Guerrero. Suposant que aquesta edició sevillana també hi formés part, no quadraria el nombre d'exemplars amb els conservats fins a primeries del segle XX, 11 en lloc de 9. El més probable és que Olmeda hagués aconseguit aquesta edició de 1555 per una altra via i que els jocs de motets de Guerrero foren tots les tres edicions de 1570 i 1589.

D'altra banda, caldria estudiar a fons els quaderns conservats a US – NYhsa per tal de poder traure conclusions més acurades.

## Nº 29

<b>Inventari (A)</b>	nº 29 Çinco cuerpos de libros de motetes de guerrero
<b>Taxació (B)</b>	nº 29 Otros çinco de motetes de guerero en doce R[eales] / U408
<b>Venda (C)</b>	nº 29 Çinco libros de motetes de guerrero en doze R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 12 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	<i>Mottecta Francisci Guerriri, in Hispalensis Ecclesia Musicorum prefecti que partim quaternis, partim quinis, alia senis, alia octonis concinuntur</i> (Venezia, apud Jacobus Vicentinum, 1589), RISM G 4875. <i>Liber secundus</i> .
<b>Localització actual de la font</b>	E – Mn R 14449

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 22, 26, 35<sup>CXIV</sup> Hiersemann no apareix – 380/839<sup>CXV</sup> Dadson  
23<sup>CXVI</sup>

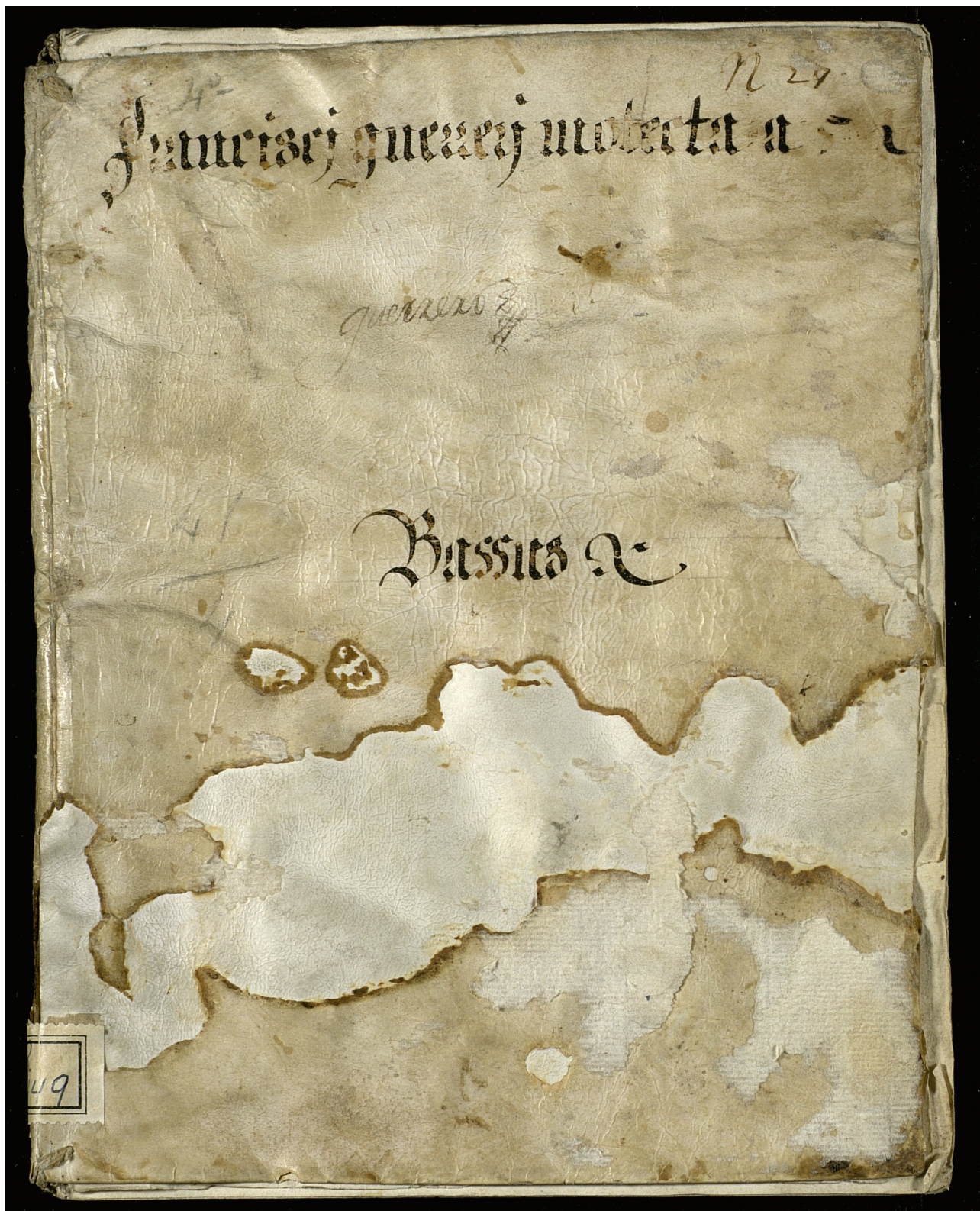
**Comentari**

Veure nº 27 i nº 28.

Aquesta entrada és l'única que mostra l'evidència que els llibres eren de Guerrero. L'estudi detallat dels motets conservats a E – Mn mostra que només el quadern de *Quinta et Sexta pars* era originària del joc nº 29. L'enquadernació de pergamí és diferent del de la resta dels quaderns.

Com s'explica als nº 27 i nº 28, el més probable és que hi haguera tres còpies dels motets de Guerrero de 1570 i 1589.

Aquestes tres entrades (27, 28 i 29) recorden a les de l'inventari de la catedral de Toledo en 1594 i 1600. Sense cap vinculació aparent, és possible tant aquestes edicions, com les de Toledo, mostren algun tipus de circulació d'aquestes fonts, especialment si el mateix Guerrero hagués sigut el remitent de les seues obres.<sup>CXVII</sup>



E - Mn R.14449

## Nº 30

<b>Inventari (A)</b>	nº 30 Çinco cuerpos de libros de orac[i]o pequeños
<b>Taxació (B)</b>	nº 30 Otros çinco de oraçio pequeños en ocho r[eales] / U272
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	
<b>Descripció / Identificació</b>	Horatio Faa: <i>Il primo libro de madrigali a cinque voci</i> (Venezia, Antonio Gardano, 1569) RISM F 1 ¿?
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareix      Hiersemann no apareix      Dadson 24<sup>CXVIII</sup>

**Comentari**

Dadson indica que possiblement foren llibres d'Orazio Vecchi.

Per a Orazio Vecchi només hi hauria dues opcions possibles: *L'Amfiparnaso. Comedia harmonia* (Venezia, Angelo Gardano, 1597) RISM V 1048 o bé *Madrigali a cinque voci ... libro primo* (Venezia, Angelo Gardano, 1589) RISM V 1043. Ambdues edicions són les úniques amb 5 llibrets, però no encaixarien amb la descripció donada a l'inventari, ja que són en 4º vertical i la descripció fa referència a “pequeños”, que fa presumiblement serien en 8º horitzontal.

És possible pensar que “Oraçio” no fes referència a Vecchi. Una altra hipòtesi factible seria Giovanni Faa di Bruno, més conegut com a Horatio o Orazio.<sup>CXIX</sup> La descripció donada encaixa perfectament amb *Il primo libro de madrigali a cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1569) RISM F 1. L'única font es conserva a A – Wn. Són cinc quaderns menuts en 8º horitzontal.

La resta de possibilitats (obres en 5 quaderns menuts amb el nom d'Oracio) serien: Orazio Angelini *Il primo libro de madrigali a cinque voci* (Venezia, Gerolamo Scotto, eredi, 1583) RISM A 1213, en 8º horitzontal; Orazio Scaletta *Il primo libro de madrigali a cinque voci* (Venezia, Gerolamo Scotto, eredi, 1585) RISM S 1135, en 8º vertical.

## Nº 31

**Inventari (A)** n° 31 Otros cinco de diversos autores con listones de seda  
**Taxació (B)** n° 31 Otros cinco de diversos autores con listones de seda en veynte reales / U680

**Venda (C)**

**Informació compra**

**Descripció / Identificació**

**Localització actual de la font**

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareix      Hiersemann no apareix      Dadson 25<sup>CXX</sup>

### Comentari

Dadson indica que aquesta entrada és impossible d'identificar, però tanmateix cita "cfr. the Lerma inventories... (Kirk #24)". Aquesta confrontació és impossible, ja que aquests llibres no van ser comprats pel duc de Lerma, ni es van vendre, i resulta inversemblant que anaren a parar a la col·legiata de Lerma en 1607. D'altra banda, tot i que resulta difícil de trobar cap referència és possible, gràcies a la comparació i l'estudi detallat dels inventaris i descripcions, entreveure que aquests llibrets estarien enquadernats en pergami. És gairebé segur que foren impresos, per les suposades dimensions i el preu de taxació.

Hi ha multitud d'edicions de música impresa de diversos autors en cinc volums com per llistar-les totes ací. El més probable, d'acord amb la majoria de llibres que posseïa Borja, és que foren llibres de motets. Una de les possibles edicions més suggeridores podria ser *Primus liber cum quinque vocibus. Mottetti del frutto*. (Venezia, Antonio Gardane, 1538) RISM 1538/04. Va ser una obra amb certa difusió a terres hispàniques.<sup>CXXI</sup> Com a curiositat, apareix un exemplar complet al catàleg de Hiersemann: 392/164, juntament amb altres edicions del *Motetti del frutto* a quatre i sis veus.<sup>CXXII</sup>

## Nº 32

<b>Inventari (A)</b>	nº 32 quatre llibres escrits en espanyol
<b>Taxació (B)</b>	nº 32 quatre llibres de bilto en espanyol en doze reals / U408
<b>Venda (C)</b>	nº 32 quatre llibres de bilto en espanyol en doze R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 12 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	Probablement Pere Alberch Vila: <i>Odarum (Quas vulgo madrigales appellamus) diuersis linguis decantatarum harmonica, noua, &amp; excellenti modulatione compositarum.</i> (Barcelona, Jacob Cortei, 1560 – 1561), RISM V 1548 ( <i>Liber secundus</i> ), RISM V 1547 ( <i>Liber primus</i> ).

**Localització actual de la font**

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 23<sup>CXXIII</sup> Hiersemann no apareix Dadson 26<sup>CXXIV</sup>

**Comentari**

Aquesta entrada presenta confusió per la descripció en els inventaris B i C: “quatre llibres de bilto en espanyol...”. Després de diverses consultes, i d'un estudi profund de les fonts primàries, cal constatar que l'entrada a l'inventari (A) diu “quatre llibres escrits en espanyol” i que el més probable és que la paraula “bilto” fós un error de lectura a l'hora de confeccionar la taxació i posterior venda.

El llibre va ser comprat pel duc de Lerma. Als inventaris de 1607 i següents només hi ha una entrada que concorde amb la descripció donada i és una edició de l'*Odarum* de Vila. Impossibile de saber si era el *Liber primus*, o el *Liber secundus* o bé una encuadernació conjunta, d'igual manera que l'única font que es conserva a E – Bbc.

Els “quatre llibres de Madrigales de Pedro Albeyro pequeños encuadernados en pergamino” estan llistats als inventaris de Lerma fins almenys 1788. Caldria suposar, de la mateixa manera que la resta de llibres, que aquests haurien arribat a mans d'Olmeda. No es troben llistats en el catàleg d'obres que aquest li va enviar a Barbieri i tampoc en cap dels dos catàlegs de Hiersemann. Per tant, la desaparició o el possible traspàs d'aquesta edició de Vila a un altre lloc continua essent desconegut.

Pel que fa al contingut de l'edició, és factible que la descripció digués “escrits en espanyol”, ja que les primeres composicions estan escrites en llengua castellana. Dadson, sens dubte seguint la indicació “de Bilto”, suggereix algunes opcions descartades per mi.<sup>CXXV</sup> De la mateixa manera, aquesta no seria l'única entrada de música no religiosa entre els llibres inventariats de Joan de Borja.

## Nº 33

<b>Inventari (A)</b>	nº 33 Çinco libros de orlando con cintas encarnadas y blancas
<b>Taxació (B)</b>	nº 33 Otros çinco de orlando en çintas encarnadas y blancas en quinçe reales / U512

**Venda (C)****Informació compra****Descripció / Identificació****Localització actual de la font**

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 27<sup>CXXVI</sup>

**Comentari**

Aquests llibres no es van vendre i per tant són gairebé impossibles d'identificar. Dadson no ofereix cap opció, però cita el comentari propi de l'entrada 8 (Borja nº 14).

Caldria suposar que, d'igual manera que les entrades anteriors, són exemplars impresos. Deguda la gran quantitat d'impresos d'Orlando de Lasso en cinc volums, no és oportuna la inclusió ací de les possibilitats.

Remet a RISM A/I i a *Orlando di Lasso: Sämtliche Werke*,<sup>CXXVII</sup> *Orlando di Lasso: Seine Werke in zeitgenössischen Drucken, 1555-1687*<sup>CXXVIII</sup> i *Orlando di Lasso: The Complete Motets*.<sup>CXXIX</sup>



## Nº 34

<b>Inventari (A)</b>	nº 34 Otros cinco de orlando mas pequeños
<b>Taxació (B)</b>	nº 34 Otros cinco de orlando mas pequeños en seis Reales / U204
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	
<b>Descripció / Identificació</b>	
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 28<sup>CXXX</sup>

**Comentari**

De la mateixa manera que l'entrada anterior, aquests llibres no es van vendre i, per tant, no van anar a parar a Lerma. Dadson suggereix que pogueren ser *Il primo libro de moteti a cinque & a sei voci*, que és una edició en format menut (8º).<sup>CXXXI</sup> Al mateix temps, indica que podria ser l'entrada 34 a Lerma / Kirk. No és possible per dues raons per una banda, com s'ha citat, el llibre no es va vendre, per tant sembla poc probable que anara a parar a Lerma per un camí diferent del gruix dels llibres. Per altra banda, aquesta edició citada per Dadson només conté motets de Lasso.<sup>CXXXII</sup>

Tanmateix és impossible citar les diferents edicions, ja que tampoc s'indica que no pogueren ser madrigals. Veure l'entrada anterior.

## Nº 35

**Inventari (A)** n° 35 Quatro libros encuadernados en quero colorado y dorado  
**Taxació (B)** n° 35 Otros quatro encuadernados en quero colorado y dorado en diez y seis reales / U544

**Venda (C)**

**Informació compra**

**Descripció / Identificació**

**Localització actual de la font**

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 29<sup>CXXXIII</sup>

**Comentari**

Aquests llibres no es van vendre. Pel preu de taxació i la descripció serien impresos en format 4°. Tal vegada una encuadernació semblant a l'entrada n° 18.

## Nº 36

<b>Inventari (A)</b>	Nº 36 Cinco cuerpos de libros de Rufo
<b>Taxació (B)</b>	Nº 36 Otros cinco de rufo en ocho Reales / U272
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	
<b>Descripció / Identificació</b>	
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 30<sup>CXXXIV</sup>

**Comentari**

No es va vendre i no és possible que anaren a Lerma. Tanmateix, els llibres de Ruffo que apareixen a l'inventari de 1607 figuren descrits com a "seis libros". Veure nº 20.

Pel preu de taxació i la descripció serien impresos, possiblement, en format menut de 8º o bé en 4º, però per alguna raó el preu donat per Tomás Luis de Victoria era inferior a la resta. Tal vegada els llibres no estigueren en bones condicions de conservació.

Gairebé tots dels impresos a cinc veus (cinc llibrets) de música de Ruffo estan en un format de 4º apaïsat. Només estan llistats les edicions amb aquest format o inferior. Els llibres de madrigals a cinc veus tenen unes dimensions aproximades de 150 x 205 mm. Serien: *Il primo libro de madrigali a cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1553) RISM R 3071, o reimpressió de 1562 R 3073; *Il secondo libro di madrigali a cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1557) RISM R 3075; *Li madrigali a cinque voci ... scielta seconda...* (Venezia, Girolamo Scotto, 1554) RISM R 3077; *Il terzo libro de madrigali a cinque voci* (Venezia, Antonio Gardano, 1555) RISM R 3079; *Opera Nova di Musica intitolata Armonia Celeste nella qualle si contengono 25 Madrigali...* (Venezia, Antonio Gardano, 1556) RISM R 3082, o reimpressió de 1558 R 3082.

Pel que fa a les obres religioses les mesures són semblants a les anteriors i són: *Il Primo Libro de Motetti a cinque voci de l'egregio Vincentio Ruffo novamente stampati et con somma diligentia coretti*. (Milano, Antonius Castillioneus, 1542) RISM R 3047; *Messe di Vincentio Ruffo a cinque voci...* (Venezia, Antonio Gardano, 1557) RISM R 3049, reimpressió de 1565 R 3050 i 1567 R 3051; *Missae Boromeae Vincentii Ruffi Musici Celeberrimi Cum Quinque Vocibus Concinende, nuperrime impresse* (Venezia, Angelo Gardano, 1592) RISM R 3064; *Salmi suavissimi et devotissimi a 5 voci* (Venezia, H. Girolamo Scotto, 1574) RISM R 3056, reimpressió de 1579 R 3057 i 1588 R 3058.

No hi ha cap edició amb un format més menut que el 4º apaïsat, per tant el més probable seria que fóra una d'aquestes edicions en pitjor estat de conservació que els altres llibres.

## Nº 37a

**Inventari (A)** N° 37 Otros cinco del mismo

**Taxació (B)**

**Venda (C)**

**Informació compra**

**Descripció / Identificació**

**Localització actual de la font**

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 31<sup>CXXXV</sup>

**Comentari**

Aquesta entrada només apareix en l'inventari. No es pot saber si és un error, suposant que seria el lot de llibres anterior, o bé el llibre finalment no es va taxar.

Veure nº 36.

## Nº 37b / Nº 38

<b>Inventari (A)</b>	Nº 38 çinco cuerpos de phelipe de monte
<b>Taxació (B)</b>	Nº 37 Otros çinco de felipe de monte en dez y seis reales que valen / U544
<b>Venda (C)</b>	Nº 38 çinco cuerpos de libros de phelipe de monte en diez y seis R[eales]
<b>Informació compra</b>	Comprat pel duc de Lerma per 16 reials.
<b>Descripció / Identificació</b>	“Cinco libros de motetes, en papelón encuadernados” <sup>CXXXVI</sup>
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 43<sup>CXXXVII</sup> Hiersemann no apareixen Dadson 32<sup>CXXXVIII</sup>

**Comentari**

Hom sap que eren de motets per la descripció de Lerma de 1607. En 1615 els llibres encara apareixen llistats, però amb una indicació al marge: “Cinco libros de Felipe de Monte, pequeños, encuadernados en papelón. [marge]: ojo, faltan estos çinco: llébolos Gabriel Díez: dió otro”. Cal entendre que se'ls va endur el mestre de capella Díaz i que havia donat uns altres llibres a canvi.

Pel preu i la comparació amb la resta d'items de l'inventari de llibres, cal suposar que eren impresos. Les opcions serien: *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber primus* (Venezia, Gerolamo Scotto, 1572) RISM M 3311; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber secundus* (Venezia, Gerolamo Scotto, 1573) RISM M 3312; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber tertius* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1574) RISM M 3313; *Libro quarto de motetti ... (a cinque voci)* (Venezia, figl. Antonio Gardano, 1575) RISM M 3314; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber quintus* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1579) RISM M 3316; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber sextus* (Venezia, er. Girolamo Scotto, 1584), perdut; *Sacrarum cantionum cum quinque vocibus quae vulgo motetta nuncupantur, liber septimus* (Venezia, Angelo Gardano, 1600) RISM M 3326.

L'única entrada semblant localitzada en inventaris de llibres a la Península Ibèrica és la que apareix a l'inventari de la catedral de Cuenca en dates posteriors a 1611, sense especificar data concreta. En un altre inventari de la mateixa catedral, de 1633, aquesta entrada ja no apareix. És possible, segons es descriu a Cuenca, que hi haguera més d'una edició en els quaderns, “Otro juego de motetes de Phelippo de monte en cinco cuerpos”.<sup>CXXXIX</sup> Les particularitats d'aquesta edició, i sobretot la seua raresa, podrien fer pensar en la hipotètica circulació d'aquesta font juntament amb Gabriel Díaz des de Lerma fins a Madrid, passant per Cuenca. Gabriel Díaz va ser mestre de capella de la Capella Reial del convent de La Encarnación de Madrid.

## Nº 39

<b>Inventari (A)</b>	Nº 39 quatre llibres cuerpos de libros pequeños de lamentaciones
<b>Taxació (B)</b>	Nº 38 quatre petits de lamentaciones en ocho reales
<b>Venda (C)</b>	
<b>Informació compra</b>	
<b>Descripció / Identificació</b>	
<b>Localització actual de la font</b>	

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk no apareixen Hiersemann no apareixen Dadson 33<sup>CXL</sup>

**Comentari**

Aquests llibres no es van vendre, per tant només poden fer-se hipòtesis sobre les possibles edicions. Cal entendre pel preu i la descripció que eren llibres impresos i en format 8º, però així i tot és hi ha massa edicions per citar-les. El més probable és que foren diverses edicions enquadernades per quaderns.

## Nº 40

**Inventari (A)****Taxació (B)**

**Venda (C)** N° 40 Otro libro de misas de mano en çiento y treinta y ocho R[eales]

**Informació compra** Comprat pel duc de Lerma per 138 reials.

**Descripció / Identificació** Llibre manuscrit de misses de diversos autors

**Localització actual de la font** B – Bc 27086

**Altres catàlegs:** Lerma / Kirk 30<sup>CXLI</sup> Hiersemann 392/279<sup>CXLII</sup> Dadson 34<sup>CXLIII</sup>

**Comentari**

Aquest llibre no apareix en l'inventari (A) ni en la taxació (B), tanmateix va tindre un preu elevat de venda, lleugerament inferior als llibres manuscrits de Clemens non Papa, nº 7 i nº8.

Sens dubte, es tracta del llibre “Un libro de misas de Jorge Florius encuadernado en colorado y tachonado”, dedicat a Joan de Borja. Sobre aquest manuscrit s'aprofundeix més al capítol 3.<sup>CXLIV</sup>



*B – Bc 27086 (enquadració)*





*Ad laqueum collegit de s. p. d. d. d. d.*

*Elleber...*

**I**llustri Generoso atq; Magnifico Dño, Dño  
 Joanni de Borgia. Sacra: Caesareæ Mts aulæ  
 prefecto Nec non Illustrissimi atq; Potentissimi Hispani,  
 arum Regis Nuntio Dño suo observandissimo Hanc  
 Mtsā summa diligentia scriptam dedicat.

*Andreas Ruyssae  
 Subcantor et Notaria  
 ad S. Stephanum*

**Notes a l'estudi de l'inventari**

- I Douglas KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- II Karl W. HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1911, p. 29.
- III Trevor J. DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 95-116, p. 111.
- IV Charles van der BORREN, «Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)», *Acta Musicol.* 5, 4 (1933) 177-183, pp. 181-182.
- V KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 87-89.
- VI Vegeu *Ibid.*, 87-88; i BORREN, «Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)», 181-182; Karl Ph. BERNET KEMPERS (ed.), *Clement, Jacques (Clemens non Papa). Opera omnia*, vol. XIV, Roma: American Institute of Musicology 1951, p. ix; Karl Ph. BERNET KEMPERS, «Bibliography of the Sacred Works of Jacobus Clemens non Papa», *Musica Discip.* XVIII (1964) 85-151, p. 89 i 151.
- VII Douglas KIRK, «A Tale of Two Queens, Their Music Books and the Village of Lerma», en Tess KNIGHTON – Bernadette NELSON (eds.), *Pure Gold: Golden Age Sacred Music in the Iberian World. A Homage to Bruno Turner*, Kassel: Reichenberger 2011, 79-92, pp. 179-189. Kirk no cita Borja en referència a aquestes fonts. El duc de Lerma va adquirir el manuscrit a través de la compra dels llibres de música de Joan de Borja en 1607.
- VIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- IX HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 17.
- X Trevor J. DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», en *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, ed. Iain FENLON i Tess KNIGHTON (Kassel: Reichenberger, 2006), 111. Dadson fa referència al fet que podria ser una còpia de l'imprès de misses de Monte *Liber I Missarum* de 1587 (RISM M3320), però de cap manera és possible, ja que les misses contingudes són unes altres. Aquesta font és única.
- XI BORREN, «Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)», 180.
- XII *Ibid.*, 180-181.
- XIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 179-189. El mateix cas que el n° 7.
- XIV *Ibid.*, 213.
- XV HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 38.
- XVI *Idem* nota X
- XVII Lilian P. PRUETT, «Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction», *Rev. Belge Musicol.* 50 (1996) 73-92, p. 73.
- XVIII No apareix si foren llibres de misses de Monte. Veure n° 11 per a la possibilitat que fóra un exemplar de les misses de George de la Hèle.
- XIX *Idem* n. 18.
- XX DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 111.
- XXI *Idem* n. 18.
- XXII *Idem* n. 18.
- XXIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 111.
- XXIV Les mesures són 59x43 cm per a B – Br Ms. 27089; 59x41 cm per a A – Wn 15948; i 58,8x43 cm per a A – Wn 15951. Carmelo Peter COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, Montreaux: Gordon and Breach Science Publishers 1987, p. 181, 183 i 195.
- XXV En A – Wn 15948 els elements de metall han sigut eliminats, però resten els forats. *Ibid.*, 181.
- XXVI *Ibid.*, 185-186; PRUETT, «Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction».
- XXVII El nom d'Erasme només apareix en A – Wn 15951, però és la mateixa efigie que A – Wn 15948. COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 181.
- XXVIII Higiní Anglés ja apuntava aquesta hipòtesi, però no tenia coneiximent de la venda dels llibres ni una acurat perfil biogràfic de Joan de Borja Higinio ANGLÉS, *La música en la corte de los Reyes Católicos. I Polifonía religiosa*, vol. 1, Madrid 1941, p. 94.
- XXIX KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- XXX HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16.*

*Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda, 57-58.*

- XXXI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- XXXII Hiersemann escriu «missarum liber primus» en lloc de «duo». Karl W. HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, Leipzig: Karl Hiersemann Bookseller and Publisher 1909, p. 217.
- XXXIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 111-112 Dadson cita diverses opcions sense decantar-se per cap.
- XXXIV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- XXXV HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, 217.
- XXXVI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- XXXVII Les mesures per als exemplars provinents de Hiersemann són: RISM V1431 57x40 cm i RISM V1433 58x41 cm. HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, 217.
- XXXVIII Descripció de l'inventari de 1632 de la col·legiata de Lerma. Douglas KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 221.
- XXXIX KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- XL HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 28.
- XLI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- XLII Ibid.
- XLIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- XLIV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- XLV DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- XLVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 227 i 230.
- XLVII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- XLVIII Ibid.; Guy BOURLIGUEUX, «Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d'Espagne. (Documents inédits)», *Mélanges Casa Velázquez* 2 (1966) 163-178, p. 174. Corregisc Dadson que escriu pàgina 175.
- XLIX E – Mp *Fondo Ex Bibliotheca Gondomariensi*
- L KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- LII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 249.
- LIII *Catálogo de obras incompletas*. Burgos, 18 d'agost de 1893. *Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*, E – Mn MSS/14011/1/15, fol. 2 (3). Les cursives són meues i indiquen el subratllat de l'autor.
- LIV Missa *Quodlibetica*: CZ – Pum Sig. IV. F. 1. Anhang, PL – WRu Ms. 99A; Missa *Verba mea*: PL – WRu Ms. 99B. Walter PASS, *Thematischer Katalog Sämtlicher Werke Jacob Regnarts (ca. 1540-1599)*, *Tabulae Musicae Austriacae V* (Wien: Österreichische Akademie Der Wissenschaften, 1969), 78 i 87.
- LV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LVII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 112.
- LVIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 99.
- LIX *Catálogo de obras incompletas*. E – Mn MSS/14011/1/15, fol. 2 (3). Les cursives són meues i indiquen el subratllat de l'autor.
- LX Carta de Barbieri a Olmeda. Madrid, 20 de setembre de 1893. *Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*, E – Mn MSS/14011/1/15, fol. 3. Les cursives són meues i indiquen el subratllat de l'autor.
- LXI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja

- (1607)», 112.
- LXII Dinko FABRIS, *Da Napoli a Parma. Itinerari di un musicista aristocratico. Opere vocali di Fabrizio Dentice (1530c.-1581)* (Musica Palatina 4), Roma: Accademia di S. Cecilia-Milano 1998, pp. 11-12 i 18.
- LXIII Michael NOONE, *Music and Musicians in the Escorial Liturgy Under the Habsburgs, 1563-1700*, Rochester: Boydell & Brewer 1998, pp. 208-211.
- LXIV BOURLIGUEUX, «Géry de Ghersem, sous-maître de la chapelle royale d'Espagne. (Documents inédits)», 175.
- LXV HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 28.
- LXVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LXVII HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 47.
- LXVIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- LXIX KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 237. En 1734, s'indica en la descripció «Está maltratado», però continua apareixent els següents inventaris fins el segle XIX.
- LXX Ibid., 213.
- LXXI HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 28.
- LXXII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- LXXIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- LXXIV HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 28.
- LXXV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LXXVI HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 47.
- LXXVII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- LXXVIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LXXIX Ibid.
- LXXX HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 25.
- LXXXI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- LXXXII Ibid.
- LXXXIII Laurie STRAS, «Ingegneri, Marc'Antonio», *Grove Music Online. Oxford Music Online*, FALTA.
- LXXXIV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 217.
- LXXXV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LXXXVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- LXXXVII HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 22.
- LXXXVIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- LXXXIX Tess KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*, Cuenca: Instituto de Música Religiosa 2009.
- XC Ibid., 82-96; Ferran ESCRIVÀ LLORCA – Erika S. HONISCH – Tess KNIGHTON, «The Music Library of a Knight of the Order of Santiago: Diplomacy and Music Collecting in the Sixteenth Century», en *Medieval and Renaissance Conference*, Nottingham 2012.
- XCI Carta de Petrus Ioanellus de Gandino [sic] a Felip II. Viena, 25 de juliol de 1570. E – SIM, *Estado* 664, f. 83.
- XCII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- XCIII Ibid., 217.
- XCIV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- XCV HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16.*

- Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 40-41.
- XCVI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- XCVII *Catálogo de obras incompletas*. Burgos, 18 d'agost de 1893. *Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*, E – Mn MSS/14011/1/15, fol. 2 (3)v. Les cursives són meues i indiquen el subratllat de l'autor.
- XCVIII HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 40.
- XCIX DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- C HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 21.
- CI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 60.
- CII El quadern E – Mn R 14449 corresponia originàriament a un altre joc de motets.
- CIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- CIV HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, 200-201.
- CV DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- CVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- CVII *Ibid.*, 221.
- CVIII *Ibid.*, 225.
- CIX *Catálogo de obras incompletas*. Burgos, 18 d'agost de 1893. *Cartas de Federico Olmeda a Francisco A. Barbieri*, E – Mn MSS/14011/1/15, fol. 2 (3). Les cursives són meues i indiquen el subratllat de l'autor.
- CX KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- CXI *Ibid.*
- CXII HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, 200.
- CXIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- CXIV KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- CXV HIERSEMANN, *Bibliotheca Iberica being a choice collection of scarce and valuable books and manuscripts on Spain and Portugal their literature, history, art, colonial dominions, or otherwise of spanish and portuguese interest containing partly the libraries of D. Antonio de la Peña y Guillén, cura castrense de la plaza de Madrid, D. Federico Olmeda, Pbro., maestro de la Capilla de Burgos and other collections*, 200-201.
- CXVI DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- CXVII Michael NOONE, «Printed Polyphony acquired by Toledo Cathedral, 1532-1669», en Iain FENLON – Tess KNIGHTON (eds.), *Early Music Printing and Publishing in the Iberian World*, Kassel: Reichenberger 2006, 241-274, p. 257.
- CXVIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- CXIX Iain FENLON, «Faà di Bruno, Giovanni Matteo [Horatio, Orazio]», *Grove Music Online. Oxford Music Online*.
- CXX DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 113.
- CXXI Tess KNIGHTON, «Música y cultura urbana en la edad moderna», en Andrea BOMBI – Juan José CARRERAS – Miguel Ángel MARIN (eds.), *Música y cultura urbana en la edad moderna*, València: Publicacions de la Universitat de València 2005, 337-350, p. 341; KNIGHTON, *Catálogo de los impresos musicales de la Colección Uclés*, 176-180; Emilio ROS-FÁBREGAS, «Libros de música en bibliotecas españolas del siglo XVI (y III)», *Pliegos Bibliof.* 17 (2002) 17-54, p. 19.
- CXXII HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 38-39.
- CXXIII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- CXXIV DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja

- (1607)», 113-114.
- CXXV *Ibid.*, 114.
- CXXVI *Ibid.*, 114.
- CXXVII Franz Xaver HABERL – Adolf SANDBERGER – Carl PROSKE (eds.), *Orlando di Lasso: Sämtliche Werke*, Leipzig: Breitkopf & Härtel 1894.
- CXXVIII Horst LEUCHTMANN – Bernhold SCHMID (eds.), *Orlando di Lasso: Seine Werke in zeitgenössischen Drucken, 1555-1687*, Kassel: Bärenreiter 2000.
- CXXIX *Orlando di Lasso: The Complete Motets*, Middleton: A-R Editions 1995.
- CXXX DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 114.
- CXXXI *Ibid.*
- CXXXII *Orlando di Lasso: The Complete Motets I*, volum R. 114.
- CXXXIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 114.
- CXXXIV *Ibid.*
- CXXXV *Ibid.*
- CXXXVI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- CXXXVII KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 214.
- CXXXVIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 114.
- CXXXIX José Luis de la FUENTE CHARFOLE, «Inventarium Librorum Musicae: Nueva aportación documental sobre el archivo musical de la Catedral de Cuenca (siglos XVII-XVIII)», *Anu. Music.* 62, enero-diciembre (2007) 171-204, p. 180.
- CXL DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 114.
- CXLI KIRK, «Churching the shawms in Renaissance Spain: Lerma, Archivo de San Pedro Ms. Mus. 1», 213.
- CXLII HIERSEMANN, *Musik und Liturgie darunter besonders alte Originalmanuscripte, seltene Drucke des 16. Jahrhunderts, eine Abteilung spanische Musik, Original-Tonwerke von Beethoven und Wagner, etc., zum Teil aus der Bibliothek des Don. Federico Olmeda*, 62.
- CXLIII DADSON, «Music Books and Instruments in Spanish Golden-Age Inventories: The Case of Don Juan de Borja (1607)», 114.
- CXLIV PRUETT, «Sixteenth-Century Manuscripts in Brussels, Berlin and Vienna: Physical Evidence as a Tool for Historic Reconstruction»; BORREN, «Inventaire des manuscrits de musique polyphonique qui se trouvent en Belgique (Suite)»; COMBERIATI, *Late Renaissance Music at the Habsburg Court*, 192-195.